ISSN 2304-5809

12(15) 2014

МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ

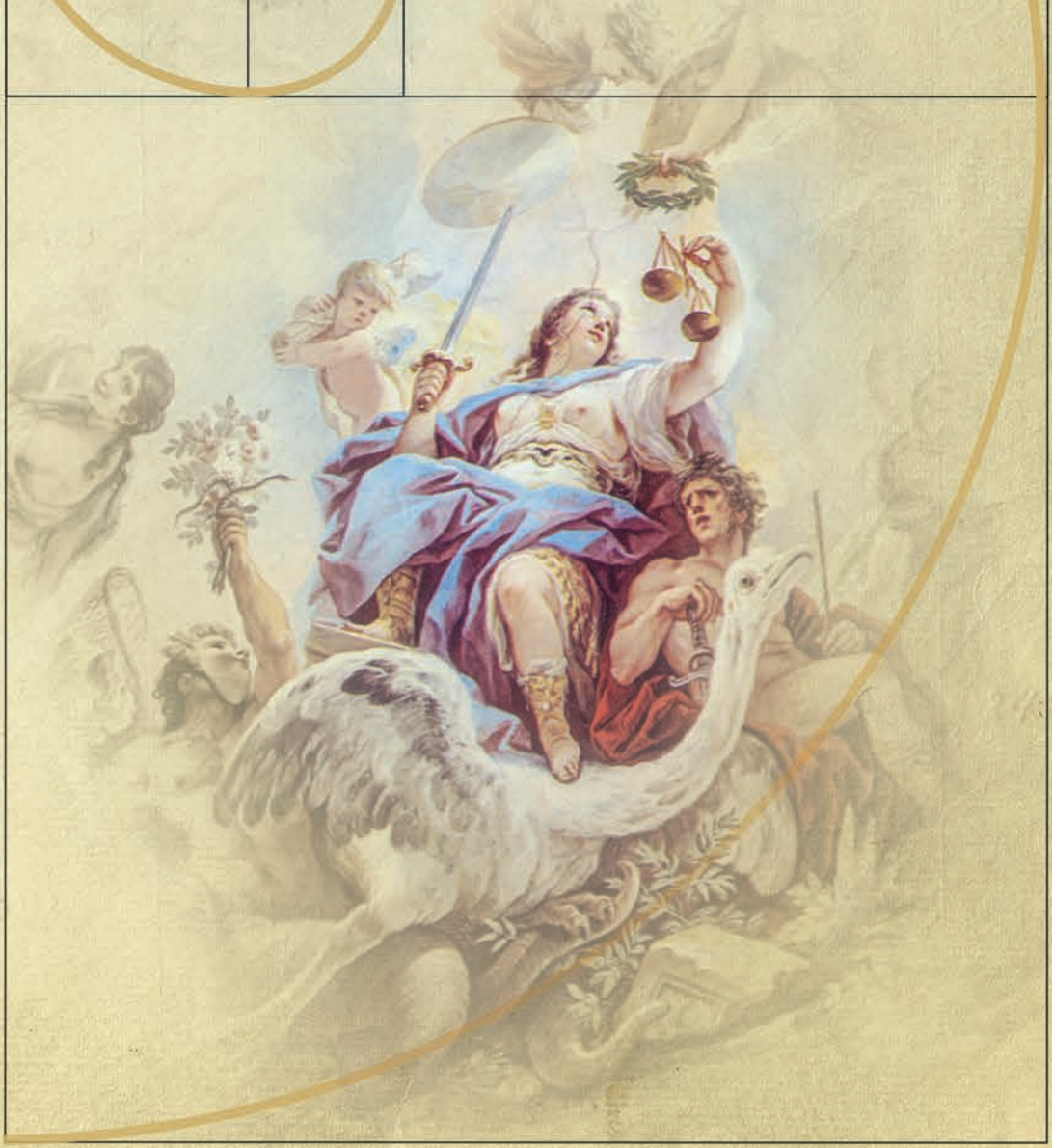

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Члени редакційної колегії журналу:

Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – кандидат ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці журналу зображено картину Джордано Лука «Алегорія Правосуддя» (1686 р.). На цій картині намальована богиня справедливості та правосуддя – Феміда, яку у давньогрецькій міфології греки називали різними іменами, в тому числі, Теміс або Теміда. Саме вона вершила правосуддя, приймала справедливе рішення про майбутні долі людей. У наші часи змінилося багато чого. Тепер долю людей вирішують судді, робота яких носить безсторонній характер та пов'язана з відповідальністю і скрупульозністю.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2014
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2014

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Логвінова О.П.
Особливості управління економічним ризиком в сучасних умовах господарювання....8

Лопащук І.А., Василькова К.В., Міхальова А.В.
Теорії мотивації та методологічні основи впливу мотивації персоналу на досягнення загальних цілей підприємства....11

Максимів Н.В., Сидоренко О.М.
Оцінювання ризику ліквідності за допомогою моделі динамічного індикатора на прикладі АТ «Сбербанк Росії»....15

Маслюківська А.О.
Аналіз сучасного стану та особливостей формування кадрової складової науково-технічного потенціалу України....18

Мідляр А.К., Батишева В.І.
Стратегічні напрями вдосконалення управління матеріально-технічною базою підприємства....22

Міндова О.І.
Фінансові ресурси недержавного пенсійного забезпечення....25

Мошенська А.В.
Моделювання плаваючих граничних знижок цінової функції за методом інтерполяції....29

Мусієнко О.М., Головчанська А.В.
Сучасні підходи щодо визначення поняття кредитоспроможності банків....34

Мякишевська О.М.
Ризик-менеджмент банківського іпотечного кредитування комерційної нерухомості....37

Небаба Н.О.
Система недержавного пенсійного забезпечення в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку....41

Орленко О.В.
Нові ринкові можливості та економічні переваги круп'яного органічного виробництва....44

Перчук О.В.
Управлінський облік фінансових результатів підприємств теплопостачання....50

Погореленко Н.П., Гришко Б.Д.
Сутність фінансового банківського менеджменту комерційного банку....54

Поліщук В.Г., Жоголь О.В.
Перспективи стимулювання сталого розвитку лісового господарства регіонів України....57

Поліщук В.Г., Прокоп В.І.
Зарубіжний досвід фінансування проектів за схемою краудфандинг....63

Прохорчук С.В.
Інноваційні процеси: теоретичний аспект....66

Радєва О.Г.
Амортизаційна політика в контексті механізму ефективного управління підприємством: сутність, характеристика та проблеми....70

Редько Н.В.
Економічна характеристика ринку безалкогольних напоїв у місті Києві....73

Русановська О.А.
Формування інформаційної бази стратегічного логістичного контролінгу машинобудівних підприємств....77

Руссиян Е.А., Дорофеева А.А.
Практический анализ особенностей управления организационным поведением персонала на промышленных предприятиях....81

Савич І.В.
Детермінанти формування тіньової економіки України....87

Саєнко О.Р., Власенко В.С.
Оцінка податкового навантаження у забезпеченні ефективної діяльності машинобудівних підприємств....92

Саєнко С.Г., Осипенко Н.В.
Сутність, проблеми та особливості оцінки бізнесу суб'єктів малого підприємництва на підставі факторного аналізу....96

Самородов Б.В., Нижеборець А.І.
Банківські послуги та їх роль у формуванні доходів банку....100

Семенюк Л.П., Сухецька А.О.
Сутність управління фінансовим розвитком банку як основної передумови економічного розвитку України....103

Сердюк Л.В., Савченко Г.О., Галіч О.Т.
Кореляційно-регресійний аналіз впливу факторів на формування фінансового результату банків Харківського регіону....106

Sichkarenko K.O.
The transfer of technologies in Ukraine: the main trends....110

Скриньковський Р.М., Семчук Ж.В.
Індикатори діагностики ефективності діяльності підприємства....114

Стадницька Ю.Ю.
Розмах просторової диференціації цін ресурсів як основа ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності....116

Супрун О.О.
Наукові підходи трактуванння сутності фінансування....121

Токаренко О.І., Швачко В.А.
Підходи до оцінювання та забезпечення ефективності організації на прикладі санаторно-курортних підприємств....126

Топольницька Т.Б.
Фінансово-інвестиційне забезпечення модернізації виробництва підприємств цементної промисловості....130

Трифонова О.В.
Стійкість функціонування вугледобувних підприємств: фактори та види....133

Трішкіна Н.І.
Підвищення ефективності управління товаропостачання на підприємствах оптової торгівлі....140

Удод Н.М.
Соціальний капітал міжнародного бізнесу...144

Каднічанська В.М., Уткіна О.В.
Теорія та практика функціонування системи фінансового моніторингу в банках України....149

Яворська Н.П.
Концептуальні засади стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва України.....153
Саєнко О.М.
Аналіз фінансової стійкості підприємства на основі рівня достатності доходів.....157

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Лях Г.Р.
Демократичний стиль спілкування як вияв педагогічної майстерності вчителя.....162
Лящук О.С.
Проблеми формування злагоди як сімейної цінності у старшокласників інтернатних закладів.....166
Махінова М.В.
Формування мовної особистості у британському соціокультурному освітньому просторі.....169
Мукан Н.В., Барабаш О.В.
Освіта дітей вікової категорії 2,5-6 років у Канаді.....173
Овсієнко Л.М.
Концептуальний та інноваційний потенціал компетентнісного підходу до навчання студентів-філологів.....177
Пінчук І.О.
Англомовна компетентність як складник системи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.....181
Русакова Л.І.
Синтез функцій і методів освіти в українській, сучасній художній педагогіці і його вплив на ефективність сприйняття і учіння.....185
Соколова С.В.
Технологія формування правової культури майбутніх інженерів-педагогів та її компоненти.....189
Токарук Л.С.
Становлення та розвиток диверсифікованої професійної інклюзивної освіти: порівняльний аналіз.....192
Чарченко П.С.
Використання проектних методів у позаурочній виховній роботі.....196
Шапаренко Х.А.
Проблеми і перспективи реалізації принципу доступності системи дошкільної освіти в Україні.....200
Шерман М.І., Безбах О.М.
Професійна ідентичність як чинник формування інформаційної культури майбутніх судноводіїв.....203
Шийка Ю.І.
Історичні передумови розвитку білінгвізму в Канаді.....207

МЕДИЧНІ НАУКИ

Антонів А.А., Дрозд В.Ю.
Особливості перебігу хронічного некаменевого холециститу та соматоформної вегетативної дисфункції.....212
Антонів А.В., Дрозд В.Ю.
Комплексне застосування тримебутину малеату та адаптолу (мебикару) у хворих із поєднаним перебігом нейроциркуляторної дистонії та хронічного некаменевого холециститу.....215
Горський П.В., Таралло В.Л.
Переваги використання законів виживання і збереження здоров'я населення для аналізу динаміки чинних процесів та ефективності роботи територіальних систем охорони здоров'я.....219
Demydenko G.V.
Investigation of apelin activity in patients with essential hypertension and obesity.....224
Слинько Ю.О.
Ефективність профілактики гінгівіту в дітей, матері яких під час вагітності зазнали умов гіпокінезії.....228
Трефаненко І.В., Каушанська О.В., Ткач Є.П., Каньовська Л.В.
Зміни антиоксидантного захисту у хворих з поєднаним перебігом ішемічної хвороби серця та хронічного некаменевого холециститу похилого віку, шляхи їх корекції.....231

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

Братішко Ю.С.
Роль корпоративної культури у формуванні системи соціальної відповідальності фармацевтичних підприємств.....236
Горошко О.М., Музика Н.Я., Паламар А.О., Бобик М.П., Горошко Н.А.
Вплив ліпосомального кверцетину-ліпофлавону та ліпіну на процеси пероксидації ліпідів та білків при експериментальній гострій нирковій недостатності за умов одноразового введення.....242

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бездітко А.В.
Навчальна програма тренінгової форми «Розвиток професійних компетенцій працівників промислових підприємств».....246
Вознюк А.В.
Дизайн та особливості впровадження тренінгової програми «психологічні особливості управління педагогічними працівниками в освітніх округах».....251
Гудінова І.Л.
Самопроектування особистості на основі протонаративних істин.....254
Лапушенко М.В.
Дисморфофобія: проблема визначення, діагностики та надання психологічної допомоги.....259
Максим О.В., Рябовол Т.А.
Використання казкотерапії в роботі з соціально дезадаптованими школярами.....264
Марциняк-Дорош О.М.
Мотивація до самовдосконалення через методи активного навчання.....268

Фалько Н.М., Пижик Д.І.
Гармонізація емоційної сфери підлітків методами казкотерапії..... 271
Чаркіна О.А.
Психологічні детермінанти жіночого ідіопатичного безпліддя 275

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Борисенко М.І.
Про порядок оформлення та надання субсидій після підвищення тарифів..... 280
Лєскова Л.Ф.
Менеджер соціальної сфери – нова професія нашого часу..... 283
Чепурна І.М.
Вплив Конфуція та його філософського вчення на становлення громадянської соціалізації Китаю..... 286

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Маскевич О.Л., Гороховська Ю.І., Кровіцка Я.А.
Проблема політичного лідерства в Україні на сучасному етапі розвитку..... 290
Міхавчук Л.Ф.
Політика Великобританії у сфері надання притулку в кінці 1980-х – на початку 2000-х років..... 293
Сурніна-Далекорей О.А.
Особливості політичної участі жінок Словаччини та Польщі: порівняльний аналіз..... 297

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Помаза-Пономаренко А.Л., Лукіша Р.Т.
Публічна політика розвитку регіонів в Україні: зміст наукової проблеми..... 304

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Сафонова Т.В.
Семіотика в екслібрисі символі-тотемі..... 310

ЗМІСТ

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Logvinova O.P.
Features of management economic risk are in modern terms of menage..... 8
Lopaschuk I.A., Vasilkova K.V., Mikhaleva A.V.
Motivation theories and methodological aspects impact motivation staff to achieve common goals of the company..... 11
Maksymiv N.V., Sidorenko O.M.
Evaluation of liquidity risk by the model dynamic indicator the example of JSC «Sberbank of Russia»..... 15
Masliukivska A.O.
The analysis of the current state and features of the formation of the personnel component of the scientific and technical potential of Ukraine..... 18
Midlyar A.K., Batysheva V.I.
Strategic directions of improving the management of material and technical base of the enterprise..... 22
Mindova H.I.
Financial resources of the non-state pension system..... 25
Moshenska A.V.
Modeling of drifting marginal discounts of price function through interpolation method..... 29
Musienko O.M., Golovchanskaya A.V.
The new approaches to definition creditworthiness of banks..... 34
Miakyshevska O.M.
Risk-management of bank mortgage crediting of the commercial real estate..... 37
Nebaba N.O.
Non-state pension funds in Ukraine: current state, problems and prospects of development..... 41
Orlenko E.V.
New market opportunities and economic benefits of organic production grinding..... 44
Perchuk O.V.
Management accounting financial results of enterprises activity which provide services of heat-supplying..... 50
Pogorelenko N.P., Grishko B.D.
Summary of financial banking management commercial bank..... 54
Polishchuk V.G., Zhohol O.V.
Prospects for promoting sustainable development of forestry of regions of Ukraine..... 57
Polishchuk V.G., Prokop V.I.
The foreign experience financing of projects by the scheme crowdfunding..... 63
Prokhorchuk S.V.
Innovative processes: theoretical aspects..... 66
Radeva O.G.
Amortization policy in the context effective enterprise management mechanism: essence, characteristics and problems..... 70
Red'ko N.V.
Economic characteristics of soft drinks market in Kyiv..... 73

Rusanovska O.A.
Formation of information framework of strategic logistics controlling the enterprises of machinery....77
Russiyan E.A., Dorofeyeva A.A.
Practical analysis of the personnel organizational behavior features for industrial enterprises....81
Savych I.V.
Shadow economy in Ukraine: determining factors....87
Sayenko E.R., Vlasenko V.S.
Evaluation of tax load, to ensure activity of machine-building enterprises....92
Sayenko S.G., Osypenko N.V.
Essence, problems and specifics of business valuation, of small business based on factor analysis....96
Samorodov B.V., Nyzheborets A.I.
Banking services and their role in shaping the bank's income....100
Semeniuk L.P., Suhetskaya A.A.
Essence of management financial development bank as the main precondition of economic development Ukraine....103
Serduik L.V.,
Savchenko G.O., Halich O.T.
The correlation regressional analysis of factors influence on the formation of bank financial results in Kharkiv region....106
Sichkarenko K.O.
The transfer of technologies in Ukraine: the main trends....110
Skrynkovskyy R.M., Semchuk Z.V.
The indicators of the company effectiveness diagnosis....114
Stadnytska J.J.
Range spatial differentiation prices of resources as the basis identificationplacing factors of economic activity....116
Suprun O.A.
Scientific approaches to treating the essence of financing....121
Tokarenko E.I., Shvachko V.A.
Approaches to evaluation and ensuring effectiveness of organizations on the example of SPA companies....126
Topolnytska T.B.
Financial and investment support for modernization of production enterprises of cement industry....130
Tryfonova O.V.
Sustainable functioning of coal mining enterprises: factors and types....133
Trishkina N.I.
Improvement of the efficiency of management of goods delivery to wholesale enterprises....140
Udod N.N.
Social capital of international business....144
Kadnichanska V.N., Utkina A.V.
Theory and practice of functioning of the system of financial monitoring in banks of Ukraine....149
Jaworski N.P.
Conceptual principles of strategy ecological and innovation of Ukraine woodworking industries....153
Saienko O.N.
The analysis of financial stability of enterprise on the basis of adequacy of income....157

PEDAGOGICAL SCIENCES

Lyakh GR.
Democratic style of communication as the indicator of teacher's skill....162
Lyaschuk O.S.
Problems of harmony formation as family value in senior pupils of boarding schools....166
Makhinova M.V.
Forming of language personality in British sociocultural educational space....169
Mukan N.V., Barabash O.V.
Education of the first generation children (2,5 through 6) in Canada....173
Ovsiienko L.N.
The conceptual and innovative potential of the competence-based approach in teaching to students-philologists....177
Pinchuk I.O.
English language competence as a component in the system of intending primary school teachers' professional training....181
Rusakov L.I.
Synthesis functions and educational methods in modern Ukrainian art pedagogy and its impact on the efficiency of perception and learning....185
Sokolova S.V.
Legal culture formation technology of future engineer-teachers and its components....189
Tokaruk L.S.
The formation and development of diversified professional inclusive education: comparative analysis....192
Charchenko P.S.
The use of the project method in extracurricular educational work....196
Shaparenko H.A.
Problems and prospects of realization of principle of availability of system of preschool education are in Ukraine....200
Sherman M.I., Bezbah O.M.
Professional identity how factor of forming of informative culture of future navigators....203
Shyika J.I.
Historical background of the development of bilingualism in Canada....207

MEDICAL SCIENCES

Antoniv A.A., Drozd V.Y.
Features of chronic non-calculous cholecystitis and somatoform autonomic dysfunction....212
Antoniv A.A., Drozd V.Y.
Integrated applications adaptol and trimebutin maleate (mebykar) in patients with combined course neurocirculatory dystonia and chronic non-calculous cholecystitis....215

Gorsky P.V., Tarallo V.L.
The advantages of using the laws of survival and health preservation of the population for the analysis of the dynamics of the processes and the effectiveness of the regional health systems activity.....219
Demydenko G.V.
Investigation of apelin activity in patients with essential hypertension and obesity.....224
Slin'ko Y.A.
Effectivenes of the preventive measures in children with gingivitis, whose mothers were in hypokinesia conditions at the time of pregnancy 228
Trefanenko I.V., Kaushanska O.V., Tkach E.P., Kaniovska L.V.
Changes of antioxygent defencs for patients with the united flow of ischemic heart deseas and chronic cholecystitis in old ages, ways of their correction.....231

PHARMACEUTICAL SCIENCES

Bratishko Yu.S.
Role of corporate culture in formation systems of social responsibility pharmaceutical enterprises.....236
Goroshko O.M., Muzyka N.Y., Palamar A.O., Bobyk M.P., Goroshko N.A.
Influence liposomal quercetin-lipoflavon and lipin on theprocesses lipid and protein peroxidation in experimental acute renal failure under single injection..... 242

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Bezditko A.V.
Training program «Development of professional competencies of employees of production enterprises».....246
Voznyuk A.V.
Design and implementation features training program «psychological management features pedagogical workers in educational district».....251
Gudinova I.L.
Self-projection of personality on the basis of proto-narrative facts.....254
Lapushenko M.V.
Dysmorphophobia (body dysmorphic disorder): the problem of determining, diagnostics and psychological assistance 259
Maxim O.V., Ryabovol T.A.
Use skazkoterapii working with socially maladjusted students.....264
Martsynyak-Dorosh O.M.
The motivation for self-improvement through active learning methods..... 268
Falko N.M., Pyzhik D.I.
Harmonization of emotional sphere of teenagers with the methods of fairy-tale therary.....271
Charkina E.A.
Psychological determinants of female idiopathic infertility..... 275

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Borisenko N.I.
On the procedure for the preparation and submission of the subsidy after the tariff increase.....280
Leskova L.F.
Manager of social sphere – new profession of our time.....283
Chepurna I.M.
The influence of confucius and his philosophies on the development of civil socialization of China.....286

POLITICAL SCIENCES

Maskevich O.L., Krovitska Y.A., Gorohovska J.I.
The problem of political leadership in Ukraine at the present stage of development.....290
Mikhavchuk L.F.
Asylum policy of Great Britain in the late 1980s – early 2000s.....293
Surnina-Dalekorey O.A.
Features of political participation of women of Slovakia and Poland: comparative analysis.....297

STATE ADMINISTRATION

Pomaza-Ponomarenko A.L., Lukisha R.T.
Public policy of the development of regions in Ukraine: content of scientific problem.....304

CULTURAL STUDIES

Safonova T.V.
Semiotics in symbol-totem ex libris.....310

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 658:330.131.7

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РИЗИКОМ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Логвінова О.П.
Інститут хімічних технологій
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Обґрунтовано необхідність управління економічним ризиком за сучасних умов господарювання. Доведено придатність управління ризиком як засобу успішного господарювання та сталого розвитку підприємства. Узагальнено особливості управління ризиком за сучасних умов господарювання відповідно до етапів процесу управління ризиком. Вивчено найактуальніші чинники ризику у діяльності вітчизняних підприємств. Розглянуто сучасні методи та засоби аналізу та оцінки ризику, а також його зниження.

Ключові слова: ризик, управління ризиком, особливості управління ризиком, аналіз ризику, чинники ризику.

Постановка проблеми. Кожний господарюючий суб'єкт здійснює свою діяльність за умов невизначеності та економічного ризику, які справляють вагомий вплив на результати його функціонування в ринковому середовищі. Світова теорія й практика господарювання свідчать, що економічний ризик притаманний всім видам людської діяльності та повністю уникнути його неможливо. Сукупний рівень ризику формується під впливом множини чинників постійно змінюючогося внутрішнього та зовнішнього середовища. Тому сучасні дослідники та фахівці-практики приділяють значну увагу цій економічній категорії, яка має об'єктивно-суб'єктивне походження та зумовлює необхідність постійного аналізу й оцінки економічного ризику, розробки протиризикових заходів тощо.

Сучасна вітчизняна економіка розвивається за умов надто високого економічного ризику, що пов'язане з різким загостренням економічної ситуації в Україні [7, 14, 15, 16]. Все частіше можна отримати свідчення щодо поглиблення економічної кризи, в якій останнім часом опинилася національна економіка, та, нажаль, ознаки загострення економічної кризи дедалі посилюються. Тому проблема управління економічним ризиком на вітчизняних підприємствах стає особливо актуальною, що потребує пошуку шляхів її вирішення з урахуванням нових обставин, що виникають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління економічним ризиком на підприємстві досліджували багато науковців, зокрема, Балабанов І. Т., Бузько І. Р., Вітлінський В. В., Наконечний С. І., Великоіваненко Г. І., Гранатуров В. М., Донець Л. І., Івченко І. Ю., Клименко С. М., Лапуста М. Г., Машина Н. І., Матвійчук А. В., Сорока П. М., Тепман Л. Н., Уродовських В. Н., Черкасов В. В., Хохлов Н. В. та ін. [2; 4; 5; 6; 8; 10; 11; 12; 13]. Більшість з них тлумачать управління економічним ризиком як важливий ефективний спосіб передбачення ризиків таким чином, що їх наслідки (людські, фінансові та комерційні) будуть менш збитковими для підприємства. З погляду процесу прийняття рішень управляти економічним ризиком означає з найменшими витратами передбачати фінансові ресурси, необхідні та достатні для зменшення ймовірності появи несприятливих результатів і локалізації негативних наслідків прийнятих рішень [2].

Управління ризиками орієнтоване на пом'якшення наслідків виникнення ризикових ситуацій. До методів управління ризиком належать: передача ризику (страхування, резервування, трансферт, хеджування), лімітування, розподіл ризиків, обмеження ризиків і ін. У решті випадків діяльність з управління економічним ризиком спрямована на повне виключення або зниження можливості виникнення ризикових ситуацій (профілактика ризиків, тренінг, формування системи управління ризиками і ін.) [5]. З точки зору реалізації послідовності управлінських дій управління ризиками, за В. Н. Гуніним, – це управлінська діяльність, спрямована на класифікацію ризиків, ідентифікацію, їх аналіз й оцінку, розробку шляхів захисту від ризику [3].

Отже, управління економічним ризиком передбачає розробку та реалізацію протиризикових заходів, яка здійснюється за результатами аналізу та оцінки ризику, що містять якісну та кількісну складові. Якісна складова аналізу та оцінки економічного ризику передбачає складання якомога повнішого їх переліку, а кількісний аналіз ризику передбачає чисельну оцінку можливої небезпеки виявлених чинників ризику.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на накопичену теоретичну базу та значний досвід ризик-менеджменту, його положення використовуються далеко не на всіх вітчизняних підприємствах. Крім того, склад конкретних чинників економічного ризику, дія яких визначає його рівень та прийнятність, постійно змінюється. Це потребує неабиякої гнучкості у відслідковуванні найбільш небезпечних чинників ризику та прийнятті господарських рішень від керівництва підприємства. Отже, дієвість управлінських впливів щодо економічного ризику значною мірою визначається врахуванням якомога повного набору чинників ризику, які є найбільш суттєвими саме в конкретний період часу. Тому треба приділяти цьому питанню особливу та постійну увагу. Теоретичні та практичні аспекти управління економічним ризиком з урахуванням сучасних умов господарювання потребують подальшого дослідження, що зумовлює актуальність теми статті.

Мета статті. Метою даної статті є вивчення й узагальнення особливостей управління економічним ризиком за сучасних умов господарювання.

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями управління економічним ризиком, які послідовно реалізуються впродовж проходження окремих його етапів, є виявлення чинників, видів і галузей підвищеного ризику; аналіз і оцінка ступеню ризику; аналіз прийнятності даного рівня ризику для підприємства; розробка, у разі необхідності, заходів з попередження чи уникнення ризику; у випадку, коли ризикова подія настала, – вжиття заходів з максимально можливого відшкодування заподіяної шкоди [2; 4; 5; 9].

В сучасних умовах господарювання особливості управління економічним ризиком підприємства можна виділити на всіх його етапах, а від адек-

© Логвінова О.П., 2014

ватності їх врахування залежить дієвість протидії ризику та ефективність господарювання підприємства, темпи його економічного розвитку тощо.

Відповідно до складу та послідовності етапів управління економічним ризиком у статті пропонується згрупувати сучасні його особливості наступним чином:

– особливості проведення якісного аналізу ризику;

– особливості здійснення кількісного анализу ризику;

– особливості обґрунтування та реалізації протиризикових заходів;

– організаційні аспекти управління ризиком.

Відносно проведення якісного аналізу ризику слід звернути увагу на стрімко змінюючийся останнім часом перелік чинників економічного ризику та істотне посилення їх дії.

До чинників, які наразі відіграють найістотнішу роль у розвитку окремих підприємств і національної економіки загалом, насамперед, належать:

– нестабільна геополітична ситуація;

– зростання цін на енергоносії на фоні зниження світових цін на первинні енергоресурси, зокрема, на нафту; дефіцит цих ресурсів і зміни умов їх постачання;

– введення обмежень на експортні постачання вітчизняних товарів;

– скорочення промислового виробництва, посилення галузевих ризиків;

– падіння ВВП;

– прискорення темпів інфляції;

– падіння курсу гривні;

– зростання зовнішнього боргу та погіршення перспектив щодо його повернення, значний кредитний ризик;

– скорочення золотовалютних резервів;

– зростання дефіциту державного бюджету;

– скорочення платоспроможного попиту населення;

– істотні інфляційні очікування та зростання соціальної напруженості;

– втрата довіри до банківської системи, значний відток депозитів і скорочення кредитних ресурсів банків;

– нестабільність ситуації на Сході України;

– спекулятивні дії деяких учасників різних сегментів ринку, високий рівень корупції та ін. [7; 14; 15; 16].

Ці чинники мають зовнішнє походження щодо окремого підприємства, що зумовлює вкрай обмежені можливості для реагування на них, але ігнорування цих чинників також становить небезпеку. Крім того, зазначені чинники є взаємопов'язаними та підсилюють дію один одного, до того ж, поряд з чинниками ризику, котрі виникають та посилюються, продовжують діяти й інші чинники, які виникли раніше, що також погіршує ситуацію. Зміни політичного курсу країни, який визначає економічний курс її розвитку; зміни розстановки політичних сил у країні, істотні кадрові перестановки в уряді та у регіональних і місцевих органах виконавчої влади, введення нових нормативно-правових актів і зміни у чинних документах вносять елементи невизначеності у процес функціонування всіх господарюючих суб'єктів.

Дія цих чинників ризику має різноманітні негативні прояви та наслідки для національної економіки, відображенням посилення яких є погіршення кредитного рейтингу України, який періодично складають провідні рейтингові агенства, зокрема, Fitch Ratings, Moodi's, Standart & Poor's [15].

Це також зумовлює ускладнення залучення кредитних ресурсів, погіршення перспектив отримання міжнародної фінансової допомоги з різних джерел (МВФ, ЄБРР, Європейського інвестиційного банку, прямої допомоги від країн ЄС, США та Японії), згортання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств, погіршення економічних показників діяльності підприємств, зменшення їх економічного потенціалу та погіршення перспектив розвитку, а, отже, й подальший економічний спад.

Особливості здійснення кількісного анализу ризику полягають у тому, що через численність та динамічність, а також посилення взаємопов'язаних чинників економічного ризику зростає потреба у використанні більш складних методів його оцінювання, які потребують більших витрат часу, залучення фахівців більш високої кваліфікації. Певною мірою спростити та прискорити виконання цього завдання може дозволити застосування середовища Excel або сучасних автоматизованих систем управління проектами (Microsoft Project, Open Plan Professional, Spider Project, Sure Trek Project Manager, Primavera Project Planner (P3), Time Line, CA Super Project, Project Scheduler, Turbo Project, Artemis Views та ін.), описаних у [1, 8].

Деякі автори пропонують поділ сучасних програмних продуктів на наступні дві групи:

– інструментарій базового рівня (довідкові та методичні матеріали, програмне забезпечення аналізу ризику та аудиту «Cobra», програмне забезпечення аналізу ризику та аудиту «Software Tool»);

– програмне забезпечення повного аналізу ризиків (Information Sequrity Police, SOS-INTERACTIVE «ONLINE» SEQURITY POLICIES AND SUPPORT, Sequrity Professionals Guide).

Ці програмні продукти є електронними довідниками з певних практичних аспектів реалізації політики безпеки згідно стандарту ISO 17799 [10]. Слід відзначити, що придбання зазначених програмних продуктів потребує значних витрат коштів і потужної комп'ютерної техніки, але за умов небезпеки зазнати значних втрат ці витрати є виправданими.

Таким чином, за результатами комплексного аналізу й оцінки можливо зробити обґрунтований вибір найбільш безпечного варіанту господарського рішення (стратегії, проекту) та сформулювати заходи з мінімізації ризику.

Особливості обґрунтування та реалізації протиризикових заходів полягають у якомога ретельнішому їх здійсненні; обирані протиризикові заходи мають бути якомога дієвішими та повинні застосовуватися не відокремлено, а комплексно. Крім того, необхідно приділяти особливу увагу оцінці доцільності застосування певних протиризикових заходів з погляду їх доступності та ефективності. У разі перевищення витрат на придбання ресурсів для здійснення протиризикових заходів над величиною відверненого збитку у разі настання певних ризикових подій слід відхилити рішення про застосування цих заходів. Це фактично є уникненням ризику, яке призводить до зростання ризику втрачених можливостей, але за сучасних умов, коли експерти дають високі оцінки економічного ризику, уникнення ризику шляхом відтермінування певних проектів у часі та згортання ділової активності, нажаль, іноді є єдино можливим шляхом, яким змушені йти більшість підприємців. Специфічними засобами зниження економічного ризику за сучасних умов є поліпшення умов ведення бізнесу, боротьба з корупцією, заходи з послаблення дії встановлених чинників ризику.

Також слід зупинитися й на особливостях, пов'язаних з організаційними аспектами управління ризиком. Ускладнення умов господарювання

спонукає удосконалення організаційних аспектів управління ризиком. Належне здійснення ризик-менеджменту на підприємстві передбачає наявність певного органу (підрозділу) з управління ризиком, який використовуватиме певні ресурси та виконуватиме визначені функції. Цей підрозділ має очолювати ризик-менеджер, який бере участь у прийнятті ризикованих рішень, розробляє заходи щодо зниження ризику та взаємодіє з іншими менеджерами підприємства.

До основних функцій менеджера з управління ризиком належать:

– прогнозування стану розвитку об'єкту управління на основі наявних тенденцій;

– формування організаційної структури управління ризиком на підприємстві;

– розробка основних положень та інструкцій з ризик-менеджменту на підприємстві;

– забезпечення узгодженості роботи всієї команди ризик-менеджменту;

– мотивація працівників всіх ланок управління ризиком;

– контроль функціонування системи ризик-менеджменту та коригування відхилень від намічених результатів [6, 11].

Підрозділ підприємства з управління ризиком має вирішувати питання щодо виявлення ризику, статистичної та реєстраційної обробки інцидентів, розробки та реалізації заходів з підвищення безпеки підприємства, здійснення страхової діяльності, розробки стратегії й тактики управління ризиком на підприємстві, які слід зафіксувати у відповідних документах, зокрема, положенні та керівництві з управління ризиками [6, 13].

Положення з управління ризиком містить результати аналізу ризику та основні моменти управлінської стратегії підприємства у цій галузі. У ньому має бути наведено розподіл повноважень і відповідальності щодо управління ризиком між різними структурними підрозділами. Керівництво з управління ризиком визначає конкретні дії й вказівки щодо вирішення кожного конкретного завдання управління ризиком, зокрема, відповідальних осіб, які мають оцінювати можливі втрати, визначати умови страхування, обмежувати збитки у випадку настання ризикових подій та ін. [13].

На невеликих підприємствах окремий відділ з управління ризиком може й не створюватися, а посаду ризик-менеджера може за сумісництвом займати інший менеджер, хоча зі збільшенням розміру підприємства потреба у виокремленні посади ризик-менеджера та відділу управління ризиком зростає.

Сучасні концепції управління ризиком на підприємстві тісно пов'язані з його інформаційною безпекою та значною мірою визначають її рівень. У зв'язку з цим закордонні інститути стандартів та організації, що спеціалізуються на проблемах інформаційної безпеки, представляють різноманітні концепції управління ризиками, зокрема, концепція Британського стандарту BS 7799, Германського BSI, концепція Національного інституту стандартів NIST 800-30, концепція MITRE та ін. Але практика свідчить про недостатнє поширення практичного застосування цих чи будь-яких інших стандартів з управління ризиком як на підприємствах розвинених країн, так і на вітчизняних підприємствах. Переважно цими питаннями переймаються на підприємствах фінансового профілю [11].

Висновки й пропозиції. Таким чином, управління економічним ризиком є дієвим засобом забезпечення безпечного функціонування підприємства, що потребує вмілого застосування та ретельного обґрунтування конкретних заходів у межах його використання з урахуванням розглянутих особливостей. Подальші дослідження мають стосуватися вивчення переліку, особливостей прояву та взаємодії знов виникаючих та наявних чинників ризику, розробки та удосконалення підходів до їх аналізу, оцінки та обмеження потенційної негативної дії.

Список літератури:

1. Батенко Л. П. Управління проектами: навч. посіб. / Батенко Л. П., Загородніх О. А., Ліщинська В. В. – К.: КНЕУ, 2003. – 231 с.
2. Бузько И. Р. Экономический риск (методы анализа, оценки и ограничения): [монография] / И. Р. Бузько. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1996. – 331 с.
3. Гунин В. Н. Управление инновациями: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Модуль 7. / В. Н. Гунин. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 272 с.
4. Обгрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків: навч. посіб. / [Л. І. Донець, О. В. Шепеленко, С. М. Баранцева, О. В. Сергєєва, О. Ф. Веремейчик]. – [За заг. ред. Л. І. Донець]. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 472 с.
5. Івченко І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій: навч. посіб. / І. Ю. Івченко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
6. Клименко С. М. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризику: навч. посіб. / С. М. Клименко, О. С. Дуброва. – К.: КНЕУ, 2005. – 272 с.
7. Маляр Д. В. Екзогенні ризики корпоративного управління в Україні / Д. В. Маляр // Бізнес-інформ. – 2011. – № 12. – С. 135-138.
8. Минько А. А. Принятие решений с помощью Excel: учеб. пособ. / А. А. Минько. – М.: Эксмо, 2007. – 240 с.
9. Останкова Л. А. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками: навч. посіб. / Л. А. Останкова, Н. Ю. Шевченко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 256 с.
10. Симонов С. Технологии и инструментарий для управления рисками / С. Симонов. Информационный бюллетень Jet Info. № 2(117), Издатель компания Джет Инфо Паблишер, 2003. – 32 с.
11. Управление предпринимательскими рисками: [монография] / [Е. В. Иода, Ю. В. Иода, Л. Л. Мешкова, Е. Н. Болотина]. – [2-е изд., испр. и перераб.]. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2012. – 212 с.
12. Уродовских В. Н. Управление рисками предприятия: учеб. пособ. / В. Н. Уродовских. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2011. – 168 с.
13. Хохлов Н. В. Управление рисками: учеб. пособ. / Н. В. Хохлов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. – 2001. – 239 с.
14. Чепурко В. В. Валютный риск в Украине: причины, факторы, последствия / В. В. Чепурко // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2009. – № 4. – С. 25-32.
15. S&P: кредитный риск в экономике Украины останется «чрезвычайно высоким» / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bankir.ru/novosti/s/s-p-kreditnyi-risk-v-ekonomike-ukrainy-ostanetsya-chrezvychaino-vysokim-10086190/
16. 2014 Political Risk Map [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.aon.com.//Aon Risk services

Логвинова О.П.
Институт химических технологий
Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИМ РИСКОМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Аннотация
Обоснована необходимость управления экономическим риском в современных условиях хозяйствования. Доказана целесообразность управления риском как средства успешного хозяйствования и устойчивого развития предприятия. Обобщены особенности управления риском в современных условиях хозяйствования в соответствии с этапами процесса управления риском. Изучены наиболее актуальные факторы риска в деятельности отечественных предприятий. Рассмотрены наиболее современные методы и средства анализа и оценки риска, а также его снижения.
Ключевые слова: риск, управление риском, особенности управления риском, анализ риска, факторы риска.

Logvinova O.P.
Institute of Chemical Technologies
East Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl

FEATURES OF MANAGEMENT ECONOMIC RISK ARE IN MODERN TERMS OF MENAGE

Summary
The necessity of management an economic risk is grounded for the modern terms of management. The fitness of management a risk is proved as to the mean of successful menage and steady development of enterprise. The features of management a risk are generalized at the modern terms of menage in accordance with the stages process of management a risk. The most actuality factors of risk are studied in activity of domestic enterprises. Modern methods and facilities of analysis and risk estimation, and also his declines, are considered.
Keywords: risk, risk management, features of management a risk, analysis of risk, risk factors.

УДК 331.101.3:65-01(477)

ТЕОРІЇ МОТИВАЦІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ДОСЯГНЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ ПІДПРИЄМСТВА

Лопащук І.А., Василькова К.В., Міхальова А.В.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті визначено сутність мотивації персоналу, як фактора підвищення ефективності діяльності підприємств за сучасних умов господарювання. Розкрито зміст теорій мотивації персоналу та їх застосування. Узагальнено сучасні підходи до класифікації методів мотивації. Проаналізовано вплив мотиваційних методів управління персоналом на досягнення цілей підприємства. Доведено нерозривність проведення кадрової політики на підприємстві з дієвою мотиваційною системою управління.
Ключові слова: мотивація, теорії мотивації, методи мотивації, потреби, стимулювання та ін.

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічного розвитку, що склалися в Україні, неефективне використання людських ресурсів, від діяльності яких значною мірою залежить підйом вітчизняної економіки, підвищення добробуту та якості життя громадян, призводить до зниження продуктивності праці, відсутності відповідного прибутку, скорочення бюджету і ВВП. Ключовим фактором успіху у вирішенні даної проблеми є мотивація високопродуктивної праці персоналу підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі накопичено значний досвід вивчення та аналізу впливу мотивації на діяльність персоналу. Свій внесок у вирішення цих проблем зробили такі вчені-економісти: А. Сміт, Ф. Тейлор, Г. Емерсон, Е. Мейо; всесвітньо відомі автори теорій мотивації – А. Маслоу, К. Альдерфер, Д. Мак-Клелланд, Ф. Герцберг, Д. Мак-Грегор, В. Оучи, В. Врум, С. Адамс, а також зарубіжні та вітчизняні вчені – О І. Бєлова [1], Д. М. Васильківський [2], К. В. Ковальська [3], О. А. Докучаєв [4], С. О. Корецька С.О. [5], О. В. Попова [6], А. Г. Семенов [7] та ін.

Постановка завдання полягає у визначенні сутності та змісту поняття «мотивація», розкриття змісту теорій мотивації та впливу методів мотивації персоналу на досягнення цілей підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення теорій та методів мотивації персоналу, що застосовуються на підприємствах за сучасних умов господарювання.

Виклад основного матеріалу. Поняття мотивації тісно пов'язано з проблемою керування персоналом. Нові економічні відносини, породжені перехідним періодом, висувають і нові вимоги до управління персоналом. Це не тільки підбір, навчання і вла-

© Лопащук І.А., Василькова К.В., Міхальова А.В., 2014

штування кадрів, але і формування нової свідомості, менталітету, а отже, і методів мотивації

Мотивація – це один з важливих факторів підвищення ефективності діяльності усієї організації, адже процес діяльності організації можна добре спланувати і організувати, але якщо працівники цієї організації не відповідально ставляться до своїх обов'язків і не зацікавлені особисто у розв'язанні проблем і задач, що постали перед організацією, то результати контролю і підбиття підсумків не будуть втішними [8].

Первинні теорії мотивації формувались виходячи з історичного досвіду поведінки людини і застосування простих стимулів примушування, матеріального і морального заохочення [1, с. 166].

Найвідомішою теорією, яка і на сьогоднішній день застосовується, є теорія «батога і пряника». «Батогом» раніше був страх смерті або вигнання з країни, а «пряником» – воля, багатство або породнення з господарюючими особами. Ця теорія широко застосовувалась в казках і легендах народів світу і є досить простою [3, с. 30].

Другою теорією є теорія «X-Y-Z». Теорію «X» розробив Ф. Тейлор, а згодом розвинув і доповнив її Д. МакГрегор, добавивши теорію «Y». Теорія «2» була запропонована пізніше В. Оучі. Ці три теорії це зовсім різні моделі мотивації, що орієнтуються на різний рівень потреб, і відповідно на різні стимули до праці.

Найбільш відомими теоріями мотивації є: теорія потреб А. Маслоу, теорія існування, зв'язку і росту К. Альдерфера, теорія придбаних потреб Д. МакКлелланда (рис. 1).

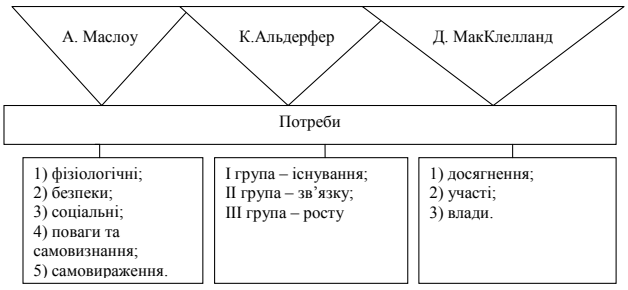

Рис. 1. Класифікація потреб згідно з теоріями

Розглянувши всі теорії можна дійти до висновку, що кожна людина для себе може знайти один варіант, який їй більше підходить, але в більшості випадків напевне саме теорія Д. МакКлелланда найбільше відповідає сучасним умовам.

Отже, врахування теорій мотивування в процесі управління підприємствами сприяє вибору дієвих та обґрунтованих стимулів, всебічному моніторингу потреб працівників, покращенню умов праці, оптимальному поєднанню зацікавленості персоналу і продуктивності його праці, досягнення організаційних цілей на всіх рівнях тощо.

Методи мотивації персоналу – це сукупність прийомів і способів спонукання працівників для досягнення цілей організації на основі узгодження їх цілей і цілей організації шляхом постійного дослідження та активізації структури мотивів праці. Ці методи засновані на дії законів та закономірностей управління, вони передбачають використання різноманітних прийомів впливу на персонал для активізації його діяльності (рис. 2).

Недоліком цих методів є те, що вони не передбачають цілеспрямованої зміни потреб працівника, зміни його мотиваційної направленості. Всі ці методи мотивації взаємопов'язані між собою.

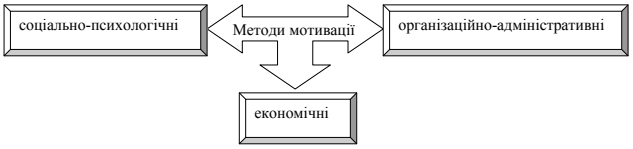

Рис. 2. Методи мотивації персоналу

Економічні методи мотивації – це методи, що спираються на економічні інтереси працівників. Їх основу складає формування доходів підприємств і організацій, а також кожного працівника в залежності від особистого внеску.

Серед різноманітних економічних методів мотивації можна виділити, наприклад, форми оплати праці (почасова чи відрядна); преміювання (колективне чи індивідуальне); можливість участі у прибутку, власність на засоби виробництва (комісійні виплати чи володіння акціями).

Економічні методи мотивації використовуються обов'язково за допомогою розпоряджень, адміністративних рішень, тобто адміністративних, організаційних методів з врахуванням соціального статусу працівника, особливостей психологічного сприйняття ним процесу мотивації, за допомогою соціальних та психологічних методів.

Деякі автори наголошують на необхідності одночасного використання різних методів впливу на персонал, необхідності їх органічного доповнення, але ніхто з них не пропонує такого порядку підбору, поєднання методів мотивації, яке б синергетично підвищило сукупний ефект мотивації. Зміст основних методів мотивації розкритий в публікаціях різних авторів.

Можна зробити висновок, що методи економічної мотивації – це сукупність розроблюваних і здійснюваних прийомів, спрямованих на посилення зацікавленості персоналу і кожного працівника в одержанні найбільш високого прибутку [4, с. 81].

Організаційно-адміністративні методи мотивації базуються на владі, дисципліні і відповідальності. Вони здійснюються через загальні й окремі організаційно-адміністративні акти управління (розпорядження) відповідних суб'єктів, розвивають, конкретизують і втілюють у визначену форму організаційне регламентування.

Організаційно-адміністративний вплив здійснюється в таких основних видах [2, с. 165]:

– наказ – найбільш тверда форма розпорядницького впливу, він обов'язковий для виконання і припускає юридичну відповідальність за невиконання;

– вказівка – вимога зробити щось, викладається зі значно меншим ступенем категоричності ніж наказ, припускає адміністративну відповідальність у випадку її невиконання;

– установка – вказівка, як правило, вищої посадової особи організації, що має загальне призначення і стосується принципово важливих питань діяльності організації;

– розпорядження – те, що викладається, як правило, у письмовому вигляді, вказівка, адресована головним чином конкретним особам чи органам управління, що наближається за силою розпорядницького впливу до наказу;

– рішення – форма реалізації керуючого впливу керівника, колегіального органу управління, що діє тільки на підставі повноважень першого керівника (директора, президента, начальника і та ін) даної організації;

– контроль і нагляд за діяльністю організацій і окремих працівників.

У рамках організації розрізняють наступні форми прояву організаційно-адміністративних методів:

– обов'язкова (наказ, розпорядження, заборона та ін);

– договірна (компроміс, узгодження, кооперація та ін);

– рекомендаційна (порада, роз'яснення, консультація, пропозиція, побажання).

Організаційно-адміністративні методи мотивації базуються на встановлених організаційних відносинах між суб'єктом і об'єктом даної системи управління. Серед методів цієї групи виділяють: методи організаційно-стабілізуючого й організаційно-розпорядницького впливу.

Методи організаційно-стабілізуючого впливу використовуються для чіткого визначення і закріплення функціональних обов'язків персоналу, установлення припустимих границь поведінки і дій, роз'яснення цілей і задач виробничої чи службової діяльності, ознайомлення з порядком і умовами виконання покладених на працівників функцій чи окремих доручень і т.п. Відповідно, вони включають методи організаційного регламентування, нормування й інструктування.

Організаційне регламентування припускає наявність системи узагальнених правил і стандартів, що забезпечують точне виконання персоналом своїх обов'язків. Регламентування значно підвищує культуру, надійність і якість управління.

Нормування як метод керуючого впливу в управлінні включає правове регулювання діяльності підприємства і нормування праці його працівників. Правове регулювання діяльності тієї чи іншої організації забезпечується Законами України, а також підзаконними актами, у тому числі і відомчими нормативними, значна частина яких має безпосереднє відношення до організації управління діяльністю підприємства. Нормування праці як метод організації управління застосовується в основному у відношенні технічного і допоміжного складу апарату управління [4, с. 82].

Інструктування як метод організаційно-стабілізуючого впливу припускає роз'яснення працівникам цілей і задач майбутньої роботи, ознайомлення з умовами її виконання, а також роз'яснення норм, що визначають порядок здійснення цієї роботи.

Метод дисциплінарного впливу припускає у випадку невиконання зазначених вище організаційно-адміністративних актів управління, порушення встановлених правил і норм поводження накладення суб'єктом управління на виконавців стягнень, передбачених трудовим законодавством, у межах наданих повноважень.

Організаційні методи стимулювання в управлінні діяльністю організації засновані на спонуканні виконавця до ініціативної праці через задоволення його власних внутрішніх потреб через організацію, нормування праці, створення сприятливих умов для роботи, підвищення комфорту робочого міста. При цьому, вплив на виконавця здійснюється за допомогою різного роду стимулів, які можуть бути як матеріальними, так і нематеріальними.

Підхід, відповідно до якого сфера впливу економічних методів розширюється тільки за рахунок витіснення організаційно-адміністративних методів управління, не можна визнати правомірним ні з наукової, ні з практичної точки зору. Організаційно-адміністративні методи в основному спираються на владу менеджера, його права, властиву організації дисципліну і відповідальність. Однак, адміністративні методи мотивації не слід ототожнювати з вольовими і суб'єктивними методами управління, тобто адмініструванням.

Об'єктивною основою використання організаційно-адміністративних методів мотивації виступають організаційні відносини, що складають частину механізму управління. Оскільки через їхнє посередництво реалізується одна з найважливіших функцій управління – функція організації, вважаємо, що задача організаційно-адміністративних методів мотивації складається з координації дій підлеглих. Також, жодні методи мотивації не зможуть існувати без організаційно-адміністративного впливу, що забезпечує чіткість, дисциплінованість і порядок роботи і, таким чином, ще раз підтверджується взаємозв'язок різних методів мотивації.

Соціально-психологічні методи часто виступають як комплексні, але, вважаємо, їх треба розмежовувати. Зміст соціальних методів мотивації визначається поняттям «соціальне», яке охоплює людські взаємовідносини. Наприклад, соціальна захищеність, якість соціального впливу, почуття соціальної причетності до справ фірми, участь у прийнятті управлінських рішень – це приклад соціальних методів мотивації. Вони включають широкий спектр методів соціального нормування, соціального регулювання відносин у колективі. Наприклад, методи соціального нормування дозволяють упорядкувати соціальні відносини між соціальними групами, колективами й окремими працівниками шляхом введення різних соціальних норм [5, с. 154].

До конкретних методів соціального нормування в літературі відносять правила внутрішнього трудового розпорядку, правила внутріфірмового етикету, форми дисциплінарного впливу. Методи соціального регулювання застосовуються для упорядкування соціальних відносин шляхом виявлення і регулювання інтересів і цілей різних колективів, груп і індивідів. До цих методів відносяться договори, взаємні зобов'язання, системи добору персоналу, розподілу і задоволення соціальних потреб.

Соціальні методи мотивації включають соціальні способи і прийоми впливу на процес формування і розвитку колективу, на процеси спілкування, які протікають усередині нього. Дані методи основані на використанні механізмів формальних і неформальних груп, соціальних ролей і статусу особистості, системи особистих взаємин, соціальних потреб й інших соціальних аспектів [7, с. 304].

Особливої уваги заслуговує соціальна довіра, надання повноважень, участь у прийнятті управлінських рішень та самоврядування як особливий варіант організації управління, коли кожен сам вирішує питання в межах наданих повноважень. Мова йде про спілки працівників, що регулюють реальне з'єднання працівників із засобами виробництва і розподіл за працею, тобто здійснюючих ключові організаційно-економічні процеси. Самоврядування у цьому розумінні поєднує в собі працю і управління, іншими словами, складається новий тип соціально-економічних відносин між рівноправними суб'єктами в процесі їхньої спільної трудової діяльності щодо управління.

Використання самоврядування передбачає застосування методів партисипативного управління: розробка пропозицій, вироблення альтернатив, прийняття участі у колективних рішеннях, вибір оптимального рішення. Тож слід зазначити що, сьогодні в умовах нестачі матеріальних, фінансових, кадрових ресурсів вирішувати питання підвищення ефективності управління можна через зацікавленість і творчу діяльність усіх працівників, що усвідомили себе повноправними і реальними учасниками управління виробничими, і соціальними процесами.

Психологічні методи мотивації насамперед відрізняються своєю мотиваційною характерністю, яка

визначає напрямок їх впливу. Серед способів психологічної мотивації виділяють наступні: навіювання, переконання, наслідування, залучення, спонука, примус та інші. Психологічні методи застосовуються для забезпечення зростаючих соціальних потреб людини, її всебічного гармонійного розвитку і підвищення на цій підставі трудової активності окремих працівників й ефективної діяльності колективів [4, с. 82].

У цілому, вважаємо, що соціальні і психологічні методи мотивації – це способи керуючого впливу, що спираються на об'єктивні закони соціального розвитку і закони психології. Об'єктом впливу тут є соціальні і психологічні процеси на рівні населення, виробничого колективу чи його структурної ланки, окремого працівника.

Отже, важливо зрозуміти, що можливості використання різних методів мотиваційного управління нерозривно пов'язані із саморозвитком соціальних систем підприємства – персоналом, що в усе більшій мірі стає суб'єктом управління, вирішує все більшу кількість актуальних питань на основі самоврядування.

У залежності від конкретної ситуації потреби людини змінюються, що може привести до непередбаченої реакції працівників на мотивуючий вплив з боку керівництва. З цієї ж причини аналіз процесу мотивації необхідно проводити використовуючи відповідні методи дослідження змісту і характеру мотиваційного процесу, методи, які дають змогу отримати достовірну інформацію про актуальні потреби працівників.

Аналізуючи діяльність сучасних українських підприємств можна зазначити, що, в залежності від ситуації та рівня економічного розвитку, вони застосовують різні методи мотивації: економічні, соціально-психологічні, організаційно-адміністративні в залежності від ситуації та рівня економічного розвитку. Але перевага надається саме економічним методам, так як економіка України знаходиться на тому рівні, де переважають матеріальні стимули. Для того щоб економічні методи мотивації були дієвими, необхідним є застосування організаційно-адміністративних методів впливу, які в свою чергу забезпечують чіткість, дисциплінованість і порядок роботи.

Висновки і пропозиції. Отже, мотивація і стимулювання відіграють важливу роль у стратегічном управлінні підприємством. Адже для працівників є дуже важливими певні види заохочення, що підвищують результативність та продуктивність праці. Аналіз теорій трудової мотивації в сучасній економічній теорії виявив їх внутрішні протиріччя: неможливість охопити весь процес праці, не розділяючи його результати і спонукальні причини, а також жодна з теорій мотивації не розкриває у повній мірі структуру взаємодії окремих чинників мотивації. Отже, існуючі теорії мотивації не розкривають, а лише доповнюють принципи виникнення та функціонування мотивації персоналу підприємства. Таким чином, без продуманої і послідовної кадрової політики, що створює впевненість і стабільність, неможливе подолання кризового стану мотивації праці.

Список літератури:

1. Бєлова О. І. Процес управління системою мотивування при стратегічному управлінні підприємством / О. І. Бєлова // Економіка і регіон. – 2008. – № 3. – С. 164-169.
2. Васильківський Д. М. Формування стратегічних рішень щодо управління процесом підвищення економічного потенціалу підприємства / Д. М. Васильківський // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 162-167.
3. Ковальська К. В. Нові підходи до мотивації персоналу в стратегічному управлінні корпораціями / К. В. Ковальська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 1. – С. 29-33.
4. Докучаєв О. А. Методи дослідження мотивації персоналу підприємства / О. А. Докучаєв // Економіка і держава. – 2011. – № 8. – С. 79-82.
5. Корецька С. О. Мотивація трудової діяльності в соціально-економічному механізмі регулювання ринку праці і заробітної праці / С. О. Корецька // Держава та регіони. – 2011. – № 3. – С. 151-156.
6. Попова О. В. Особливості управління системою мотивування в процесі стратегічного управління підприємством / О. В. Попова // Економіка. – 2010. – № 12. – С. 47-49.
7. Семенов А. Г. Мотивація трудової діяльності на підприємстві / А. Г. Семенов // Держава та регіони. – 2012. – № 1. – С. 303-306.
8. http://uk.wikipedia.org/wiki/ – Вікіпедія

Лопащук И.А., Василькова Е.В., Михалева А.В.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

ТЕОРИИ МОТИВАЦИИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВЛИЯНИЯ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА НА ДОСТИЖЕНИЯ ОБЩИХ ЦЕЛЕЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье определена сущность мотивации персонала, как фактора повышения эффективности деятельности предприятий в современных условиях хозяйствования. Раскрыто содержание теорий мотивации персонала и их применение. Обобщены современные подходы к классификации методов мотивации. Проанализировано влияние мотивационных методов управления персоналом на достижение целей предприятия. Доказано неразрывность проведения кадровой политики на предприятии с действенной мотивационной системой управления.
Ключевые слова: мотивация, теории мотивации, методы мотивации, потребности, стимулирование и другие.

Lopaschuk I.A., Vasilkova K.V., Mikhaleva A.V.
Bukovina State University of Finance and Economics

MOTIVATION THEORIES AND METHODOLOGICAL ASPECTS IMPACT MOTIVATION STAFF TO ACHIEVE COMMON GOALS OF THE COMPANY

Summary
The article deals with essence of personnel motivation as a factor increasing the efficiency of enterprises in the current economic environment. The content theories of motivation of staff and their applications. Overview current approaches to classification methods of motivation. The influence of motivational management staff to achieve business objectives. Proved the continuity of personnel policy in the company with an effective motivational management system.
Keywords: motivation, motivation theories, methods motivations, needs, stimulation etc.

УДК: 336.71

ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКУ ЛІКВІДНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ МОДЕЛІ ДИНАМІЧНОГО ІНДИКАТОРА НА ПРИКЛАДІ АТ «СБЕРБАНК РОСІЇ»

Максимів Н.В., Сидоренко О.М.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

Проведена оцінка стану ліквідності АТ «Сбербанк Росії» на основі динамічної моделі. За допомогою моделювання ризику проведен аналіз величин иризику ліквідності за результатами діяльності банку у 2012-2013 рр. На основі розрахунків надані рекомендації щодо зниження ризику ліквідності.
Ключові слова: ліквідність, динамічний індикатор, кредитний портфель, високоліквідні активи, ризик ліквідності.

Постановка проблеми. Здійснюючи свою діяльність, комерційні банки зазвичай наражаються на ризик, який може призвести як до збільшення показників дохідності, так і до їх зниження чи навіть банкрутства Для багатьох українських банків проблема ліквідності є актуальною, тому постає необхідність розробки комплексного підходу до управління банківською ліквідністю в умовах економіки України та оцінки ризику ліквідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління ліквідністю комерційних банків розглядаються у працях таких вчених, теоретиків та практиків, як Л. О. Примостка, А. М. Мороз, Г. Т. Карчева, О. Дзюблюк, Г. Загорій, І. Волошин, Т. Іванова, О. Мицак, І. Нужна, Д. Олійник, Лаврушин О. та інших. В їх працях висвітлені окремі підходи до управління ліквідністю комерційних банків, аналізуються показники ліквідності, вивчаються підходи до управління банківською ліквідністю.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінка ризику ліквідності АТ «Сбербанк Росії».

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження було обрано АТ «Дсбербанк Росії», який працює на ринку банківських продуктів та послуг України з 2007 року й входить до першої групи банків за класифікацією Національного Банку України.

На сучасному етапі розвитку банківської сфери комерційні банки працюють у динамічному середовищі, що спонукає їх до застосування нових та більш удосконалених моделей. Серед динамічних моделей розрізняють моделі динаміки балансових залишків, переваги яких полягають у тому, що вони оперують безпосередньо залишками, які відображаються у балансі банку та моделюють його динаміку.

До таких моделей можна віднести модель, яка базується на методі непараметричної статистики, а саме модель динамічного індикатора. Динамічний індикатор, поряд з аналізом розривів, нормативами ліквідності, коефіцієнтним аналізом є важливою і необхідною складовою системи оцінювання ліквідності банку. Використовуючи її для оцінювання ризику ліквідності, банківська установа має можливість отримати узагальнюючу оцінку ризику ліквідності, виходячи з розгляду банку як складної динамічної системи та дає змогу комплексно оцінити ситуацію з ліквідністю в банку, зумовить загальне підвищення ефективності функціонування банку та оптимізує обсяги грошових коштів. Для оцінки ризику ліквідності основі методу динамічного індикатора буде використовуватись вектор оцінок, розрахований за нелінійним динамічним показником на основі нормативної і фактичної матриць співвідношень, а розрахунок величини динамічного індикатора розраховуватиметься матричним методом.

Оцінка для АТ «Сбербанк Росії» згідно даної моделі буде проведена за останні три роки. Так, як у процесі побудови матриць динамічного індикатора рекомендовано використовувати від шести до десяти показників, то оберемо вісім показників. Для побудови динамічного індикатора ліквідності банку використаємо вісім показників, які дають змогу комплексно оцінити рівень ліквідності та платоспроможності:

- сукупні активи;
- високоліквідні активи, що включають готівкові кошти і банківські метали та кошти на коррахунках в НБУ та інших банках;
- державні цінні папери;
- проблемні кредити;
- неробочі активи;
- балансовий капітал;
- поточні зобов'язання;
- вклади населення.

Вищезазначені показники дають змогу оцінити миттєву ліквідність банку, співвідношення капіталу і

© Максимів Н.В., Сидоренко О.М., 2014

Таблиця 1

Динаміка окремих показників АТ «Сбербанк Росії» за 01.01.2012-01.01.2014 рр.

Показник	Станом на			Темп росту, %	
	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	2012	2013
Сукупні активи (А), тис. грн	1693252 3	2702593 3	35094 686	159,61	129.86
Високоліквідні активи (Ва), тис. грн	12 963 600	20 536 242	29 413 954	158.41	143.23
Державні цінні папери (ДЦП), тис. грн	243 378	401 452	3 457 119	164.95	861.15
Проблемні кредити (Пк), тис. грн	26063	58305	379549	223.71	650.97
Неробочі активи (Ан), тис. грн	737 649	762 883	879015	103.43	115.22
Балансовий капітал (К), тис. грн	2 214 862	3100593	3666785	139.99	118.26
Поточні зобов'язання (ПЗ), тис. грн	13683109	21568549	29850376	157.63	138.40
Вклади населення (ВН), тис. грн	7 592 500	13280372	18910398	174.91	142.39

активів, визначити частку державних цінних паперів в сукупних активах, частку проблемних кредитів в сукупних активах, частку неробочих активів в сукупних та співвідношення вкладів населення і капіталу.

Для обраних показників визначаємо нормативну матрицю співвідношень між окремими показниками. Виходячи з вимог мінімізації ризику ліквідності, якщо і-й показник має зростати вищими темпами, ніж j-й показник, то відповідний елемент матри- ці дорівнює «+1», у протилежному випадку – «-1». Якщо між показниками не виявлено зв'язку, відповідний елемент матриці дорівнює «0». Нормативна матриця співвідношень між визначеними показни- ками для оцінки ризику ліквідності комерційного банку наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Матриця нормативних співвідношень між показниками для оцінювання ліквідності комерційного банку

	А	Ва	ДЦП	Пк	Ан	К	ПЗ	ВН
Сукупні активи (А), млн. грн	0	-1	-1	1	1	-1	0	0
Високоліквідні активи (Ва), млн. грн	1	0	0	1	0	0	1	1
Державні цінні папери (ДЦП), млн. грн.	1	0	0	1	0	0	0	0
Проблемні кредити (Пк), млн. грн	-1	-1	-1	0	0	-1	0	0
Неробочі активи (Ан), млн. грн	-1	0	0	0	0	-1	0	0
Балансовий капітал (К), млн. грн.	1	0	0	1	1	0	1	1
Поточні зобов'язання (ПЗ), млн. грн	0	-1	0	0	0	-1	0	0
Вклади населення (ВН), млн. грн	0	-1	0	0	0	-1	0	0
Всього	5	4	2	4	2	5	2	2

Враховуючи значення темпів зростання показників ліквідності, що розраховані для АТ «Сбербанк Росії і представлені у табл. 2, будуємо матрицю їх фактичних співвідношень (табл. 3 та 4).

Принцип побудови матриці фактичних співвідношень темпів зоостання показників ліквідності банку: А=159,61%, а Ва=158.41%, тобто, Ва<А. Це означає, що темп росту сукупних активів менший за темп росту високоліквідних активів, тому на перетині рядка 1 та стовпчика 2 табл. 6 стоїть «1». Відповідно навпроти рядка 2 та стовпчика 1 стоїть «-1».

Наступним етапом розрахунку динамічного індикатора для оцінки ліквідності АТ «Сбербанк Росії» є побудова матриці збігів фактичних і нормативних співвідношень. При цьому враховується, якщо в обох таблицях (нормативній та фактичній) на перетині відповідного рядка та стовпчика значення динамічного індикатора співпадає, то в табл. 5, 6 він приймає значення «1», якщо не співпадає, то він приймає значення «-1», але якщо в обох випадках індикатор «0», то значення не змінюється

Таблиця 3

Матриця фактичних співвідношень темпів зростання показників ліквідності АТ «Сбербанк Росії» у 2012 році

	А	Ва	ДЦП	Пк	Ан	К	ПЗ	ВН
Сукупні активи (А), млн. грн	0	1	-1	-1	1	1	0	0
Високоліквідні активи (Ва), млн. грн	-1	0	0	1	0	0	1	1
Державні цінні папери (ДЦП), млн. грн.	-1	0	0	-1	0	0	0	0
Проблемні кредити (Пк), млн. грн	-1	-1	-1	0	0	-1	0	0
Неробочі активи (Ан), млн. грн	1	0	0	0	0	-1	0	0
Балансовий капітал (К), млн. грн.	1	0	0	1	-1	0	1	1
Поточні зобов'язання (ПЗ), млн. грн	0	1	0	0	0	-1	0	0
Вклади населення (ВН), млн. грн	0	-1	0	0	0	-1	0	0

Таблиця 4

Матриця фактичних співвідношень темпів зростання показників ліквідності АТ «Сбербанк Росії» у 2013 році

	А	Ва	ДЦП	Пк	Ан	К	ПЗ	ВН
Сукупні активи (А), млн. грн	0	-1	-1	-1	1	1	0	0
Високоліквідні активи (Ва), млн. грн	1	0	0	-1	0	0	1	1
Державні цінні папери (ДЦП), млн. грн.	1	0	0	1	0	0	0	0
Проблемні кредити (Пк), млн. грн	1	1	-1	0	0	1	0	0
Неробочі активи (Ан), млн. грн	-1	0	0	0	0	-1	0	0
Балансовий капітал (К), млн. грн.	-1	0	0	-1	1	0	-1	-1
Поточні зобов'язання (ПЗ), млн. грн	0	-1	0	0	0	1	0	0
Вклади населення (ВН), млн. грн	0	-1	0	0	0	1	0	0

Таблиця 5

Матриця відповідності нормативних та фактичних співвідношень між показниками ліквідності у 2012 році

	А	Ва	ДЦП	Пк	Ан	К	ПЗ	ВН
Сукупні активи (А), млн. грн	0	-1	1	-1	1	-1	0	0
Високоліквідні активи (Ва), млн. грн	-1	0	0	1	0	0	1	1
Державні цінні папери (ДЦП), млн. грн.	-1	0	0	-1	0	0	0	0
Проблемні кредити (Пк), млн. грн	1	1	1	0	0	1	0	0
Неробочі активи (Ан), млн. грн	-1	0	0	0	0	1	0	0
Балансовий капітал (К), млн. грн.	1	0	0	1	-1	0	1	1
Поточні зобов'язання (ПЗ), млн. грн	0	-1	0	0	0	1	0	0
Вклади населення (ВН), млн. грн	0	1	0	0	0	1	0	0
Всього	-1	0	2	0	0	3	2	2

Таблиця 6

Матриця відповідності нормативних та фактичних співвідношень між показниками ліквідності у 2013 році

	А	Ва	ДЦП	Пк	Ан	К	ПЗ	ВН
Сукупні активи (А), млн. грн	0	1	1	-1	1	-1	0	0
Високоліквідні активи (Ва), млн. грн	1	0	0	-1	0	0	1	1
Державні цінні папери (ДЦП), млн. грн.	1	0	0	1	0	0	0	0
Проблемні кредити (Пк), млн. грн	-1	-1	1	0	0	-1	0	0
Неробочі активи (Ан), млн. грн	1	0	0	0	0	1	0	0
Балансовий капітал (К), млн. грн.	-1	0	0	-1	1	0	-1	-1
Поточні зобов'язання (ПЗ), млн. грн	0	1	0	0	0	-1	0	0
Вклади населення (ВН), млн. грн	0	1	0	0	0	-1	0	0
Всього	1	2	2	-2	2	0	2	0

На підставі матриці збігів і матриці нормативних співвідношень обчислюємо узагальнюючий динамічний індикатор ліквідності u2(t), як співвідношення кількості збігів до загальної кількості значень за модулем нормативної матриці.

Розрахунок значення показника динамічного індикатору для АТ «Сбербанк Росії» надав такі результати:

2012 рік: u2 (t) = (8)/26 = 0,3077

2013 рік: u2 (t) = (7)/26 = 0,2692

Отже, за даними матриці співвідношень нормативних та фактичних значень показників ліквідності АТ «Сбербанк Росії» у 2012 році спостерігалось 17 збігів із 26 можливих, тобто на 65,38% матриця фактичних співвідношень відповідала нормативній. При цьому значення показника динамічного індикатора було додатнім і становило 0,3077.

Проте, результати дослідження за наступний період свідчать, що ситуація погіршилась, оскільки спостерігалось лише 14 збіги, що говорить про відповідність елементів фактичної матриці до нормативної на 53.85%, що вказує на підвищення ризику ліквідності у порівнянні із попереднім періодом.

Така ситуація, в першу чергу, зумовлена погіршенням якості кредитного портфеля базового банку, що підтверджується відповідними темпами зростання проблемної заборгованості: у 2012 році – 223,71%, а у 2013 – 650,97%. Все це вказує на зниження якості роботи по поверненню кредитів клієнтами. Також значно відчувається брак високоліквідних активів, які не поспівають за швидкими темпами нарощення, як вкладів населення, так і взагалі поточних зобов'язань.

Аналіз результатів, як бачимо із моделювання ризику в АТ «Сбербанк Росії» величина ризику ліквідності за результатами його діяльності у 2013 році підвищилась у порівнянні із попереднім роком. Також можна відмітити те, що ризик ліквідності знаходиться на достатньому контрольованому рівні.

Для зниження даного ризику першочерговими заходами банку мають бути:

1) підвищення якості кредитного портфелю фінансово-кредитної установи, тобто зниження частки проблемної заборгованості за рахунок ефективнішої та надійнішої оцінки потенційного позичальника;

2) збільшення частки високоліквідних активів у сукупних, в тому числі і коштів на коррахунку в Національному банку України, що може бути досягнуто в результаті активної депозитної політики в частині залучення строкових вкладів фізичних осіб.

3) нарощення власного капіталу, в тому числі і статутного, як за рахунок коштів акціонерів, так і за рахунок зовнішніх джерел.

Список літератури:

1. Примостка Л. Сукупний ризик банку: методика оцінки на основі нормативно-індексної моделі / Л. Примостка, О. Лисенок // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 5. – С. 34–38.
2. Стельмах В. С. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду [Текст] / Стельмах В. С., Міщенко В. І. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2008. – 287 с.
3. Річна фінансова звітність АТ «Сбербанк Росії» за 01.01.2012-01.01.2014 роки [Елект-ронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sberbank.ua/

Максимов Н.В., Сидоренко О.Н.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ОЦЕНКА РИСКА ЛИКВИДНОСТИ С ПОМОЩЬЮ МОДЕЛИ ДИНАМИЧЕСКОГО ИНДИКАТОРА НА ПРИМЕРЕ АО «СБЕРБАНК РОССИИ»

Аннотация
Проведена оценка состояния ликвидности АО «Сбербанк России» на основе динамической модели. С помощью моделирования риска проведен анализ величин иризику ликвидности по результатам деятельности банка в 2012-2013 гг. На основе расчетов даны рекомендации по снижению риска ликвидности.
Ключевые слова: ликвидность, динамический индикатор, кредитный портфель, высоколиквидные активы, риск ликвидности.

Maksymiv N.V., Sidorenko O.M.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

EVALUATION OF LIQUIDITY RISK BY THE MODEL DYNAMIC INDICATOR THE EXAMPLE OF JSC «SBERBANK OF RUSSIA»

Summary
The assessment of the liquidity of JSC «Sberbank of Russia» based on a dynamic model. Using simulation conducted risk analysis variables yryzyku liquidity on the results of the Bank in 2012-2013. Based on calculations provided recommendations to reduce liquidity risk.
Keywords: liquidity, dynamic parameter, the loan portfolio, highly liquid assets, liquidity risk.

УДК 330.341.1

THE ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND FEATURES OF THE FORMATION OF THE PERSONNEL COMPONENT OF THE SCIENTIFIC AND TECHNICAL POTENTIAL OF UKRAINE

Masliukivska A.O.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Essence and structure of scientific and technical potential were characterized. Personnel subsystem of scientific and technical potential of Ukraine was studied in details. Also its basic components were determined. Qualitative and quantitative indexes of this subsystem functioning were analyzed. As well the author suggested possible directions for improving the management system of the formation and development of scientific staff and, in particular, young scientists.
Keywords: potential, scientific and technical potential, personnel component of scientific and technical potential of Ukraine.

General problem statement and its connection with important scientific or practical tasks. Scientific and technical potential is a significant developmental indicator of economic system of the country, implementation of innovative and scientific and technical solutions in all economic spheres that, in its turn, will provide its strength and competitiveness on the world market and attractiveness for foreign investors. Scientific and technical potential is grounded on scientific and technical progress that is defined as a ongoing and continuous process of fundamental qualitative and quantitative changes in all directions of human labour activity. It is based on science and technique development, expansion of scientific research scales and application of their results in national economic practice.

Analysis of the recent researches and publications. In scientific sphere this range of problems was reflected in works of both native and foreign scientists, in particular, Yu. Bazhal, I. Yehorov, V. Heitz, O. Zhylinska [2], O. Kuzmina; P. Druker, B. Twis, Yu. Yakovets etc. Many scientists devoted their researches to the problems of formation and current development of scientific and technical potential of Ukraine. Thus, problems of activation of innovative and scientific and technical processes in the industry of Ukraine were considered in works of S. Dorohuntsov, Yu. Shkvorets etc.

Previously unsolved parts of general problem. Anyway, nowadays scientists pay insufficient attention to the issues of formation and current development of scientific and technical potential of Ukraine. The issue of system management of its separate structure components and the issue of scientific manpower preparation and development as a basic insuring element of formation of powerful base of scientific researches and carrying out scientific activity have been left unattended. Clear mechanism analysis of interaction and mutual influence between subsystem components of scientific and technical potential of Ukraine is absent.

© Masliukivska A.O., 2014

Formation of article objectives (task setting). Objective of the article consists in characteristics of scientific and technical potential of Ukraine, analysis of its personnel components and specification of its functioning peculiarities.

Presentation of basic research material. Formation and development of scientific and technical potential play a significant role in development of the country's economic system, its economic might, competitiveness and attractiveness for foreign investments on the global stage.

Potential (from Lat. potentia – strength, power) is available means, stock, sources and opportunities that can be used in achieving specific goal, solving certain task and also capability of separate person, society and state in general; it is a complex of the necessary for system functioning or development of different resource kinds [5].

Scientific and technical potential is a complex of human, material, organizational, financial and information resources, which even and interdependent development provides opportunities and creates preconditions for performing its basic functions by science: social and cultural, cognitive and economic. As scientific term «a scientific potential» (later «scientific and technical potential») was used for the first time at the end of 1960s in works of scientists of Kyiv science of science school, representatives of which defined it as a complex of parameters characterizing ability of scientific system to solve the current and future problems of scientific and technical development [5].

Scientific and technical potential includes [2]:

– Material and technical resources: a total of means of scientific and research work, including scientific organizations, scientific equipment and devices, experimental plants, laboratories etc;

– Scientific manpower of: scientists, researchers, designers, inventors, experimenters, scientific and technical personnel, i.e. national scientific and technical intelligence;

– Information subsystem: provides creation and continuous improvement of scientific knowledge bank;

– Organizational and administrative subsystem: system of administration and planning of research and development (R&D), structures of scientific institutions and their subdivisions;

– Financial constituent.

At the present stage there are objective conditions for development and implementation of active state scientific and technical policy in Ukraine: powerful personnel potential of academic, institutional and sectoral science, technical and manufacturing potential of many leading enterprises, in particular, science-based productions in industrial complex allowing to manufacture and output competitive products owing to conversion, are functioning.

Native statistical data proves high level of development and efficient functioning of personnel constituent. Thus, during 2013 scientific and scientific and technical works were carried out in 1143 enterprises and they were done by almost 123.2 th. of workers (without taking into account ones holding several employments) that is, however 5.2% less in comparison with 2012 [1]. Number of direct executors of scientific and scientific and technical works (researches, technicians and supporting personnel) also 5.1% decreased and amounted to 100.5 th. of persons (table 1). Such, although insignificant but anyway index decrease proves a range of certain problems present in science sector which we will further try to define within our research [3, 4].

Table 1

Employee distribution of scientific organizations by personnel categories*

	2012		2013		
	Total, persons	in% to general amount	Total, persons	in% to general amount	in% to previous year
Total	**129945**	**100,0**	**123219**	**100,0**	**0,95**
researches	68599	52,8	65641	53,3	0,96
technicians	13433	10,3	12212	9,9	0,90
supporting personnel	23866	18,4	22649	18,4	0,95
others	24047	18,5	22717	18,4	0,95
including					
Doctors of Science	4489	3,5	4533	3,7	1,01
Candidates of Science	15963	12,3	15919	12,9	0,99

**the author built it on the basis of data of the State Statistics Service of Ukraine*

In comparison with 2012 the number of Doctors of Science who performed scientific and scientific and technical works 1.0% increased, Candidates of Science – 0.2% decreased [3]. Herewith, their share in total number of executors of scientific and scientific and technical works increased and amounted to 20.3% (Fig.1).

In the process of researchers' gender correlation analysis, women were found to be almost their half

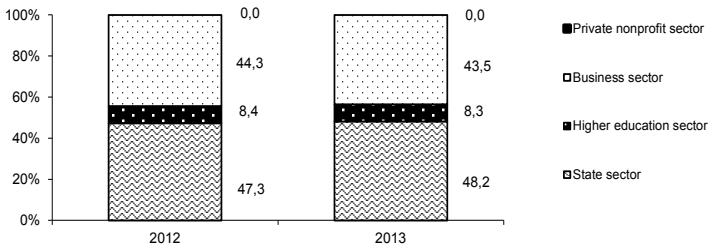

Fig. 1. Distribution of number of executors of scientific and scientific and technical works by sectors of economic activity, % [3]

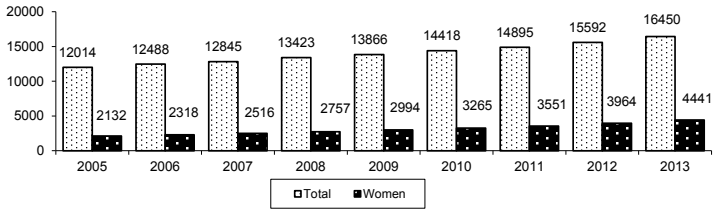

Fig. 2. Quantity dynamics of Doctors of Science, who are working in economy of Ukraine, persons [3]

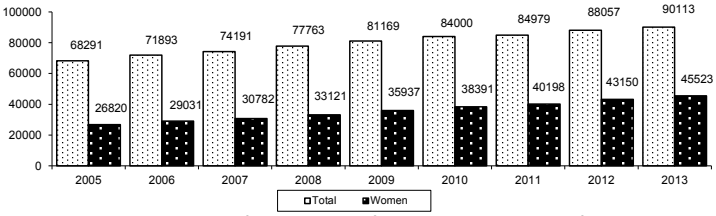

Fig. 3. Dynamics of number of the Candidates of Science, who are engaged in the economy of Ukraine, persons [3]

(45.8%) in 2013. In comparison with 2012 number of female researchers 4.3% decreased, part of Doctors and Candidates of Science among them increased and amounted to 26.4% [1]. Thus, the highest relative weight of women (73.9%) was in the sphere of psychological sciences, 58.3% of which was Doctors and Candidates of Science, philological (73.8% and 49%) and pedagogical (71.4% and 48.1%) sciences [3, 4].

Basic executers of fundamental researches in 2013 remained organizations of state sector (88.9% of scope of these works); applied researches – organizations of state (62.8%), business (23%) sectors and higher education sectors (14.2%); scientific and technical developments and scientific and technical services – business sector organizations (91.8% and 72.2% accordingly) [1, 4]. Thus, we can state that fundamental researches still remain a business of state sector institutions. Basic explanation for this is high cost of such kind of researches and because of it these business sector institutions are often not able to cover expenses for these researches financially or are not interested in their implementation.

Concerning work of such personnel subsystem constituent of both postgraduate training programme and doctoral training 518 institutions prepared postgraduates in 2013 that is 3 units (0.6%) less in comparison with the previous year. Number of doctoral trainings 5 units or 1.8% increased. 276 institutions prepared candidates for a doctor's degree, whereof 172 higher educational establishments and 104 scientific and research institutes [1, 3].

In 2013 8320 postgraduates were prepared that was 179 persons or 2.1% less than in the previous year and 578 candidates for a doctor's degree that was 154 persons or 36.3% more than in 2012 [3,4]. Thus, we see that tendency to increasing of number of Doctors of Science, that is to say, experienced scientists who make a basis of scientific and technical potential of the country and form basic tendencies and directions of its development.

Analysis of quantity dynamics of Doctors and Candidates of science are considered to be a significant indicator of personnel component development of scientific and technical potential within this research as it is the very constituent that forms potential researches and future scientists who provide scientific and technical and innovative development of the country.

As of the end of 2013 16450 Doctors of Science worked in economy of Ukraine that is 5.5% more than at the end of 2012 [3]. Herewith, number of men 3.3% increased and women – 12% (Fig. 2)

In 2013 Diploma of Doctor of Science was received by 1105 persons, of which 33.9% were heads of enterprises, institutions, organizations, manufacturing or functional subdivisions; 24.2% – professors of chairs, 25.8 – associate professors, 12.3% – research associates [4]. Average age of male Doctors of Science at the moment of diploma receiving was 49 years old, female – 45 years old, average time of work for thesis – 8 and 7 years accordingly [1,4]. Average age of Doctors of Science in 2013 for men amounted to – 61.7 years old; female – 54.9 years old (table 2).

According to the results of scientific work 48.2% Doctors of Science had scientific papers published in specialized publications, and 8.6% were authors (co-authors) in applications for receiving document of title for intellectual property. The most of such Doctors of Science worked in establishments of the Ministry of Education and Science (3371 persons), the National Academy of Science (1267) and the Ministry of Health (814) [3,4]. In 2013 the majority of Doctors of Science worked in the area of technical, liberal and medical sciences.

Table 2

Distribution of Doctors of Science by age, %*

	2000	2005	2010	2012	2013	2013/ 2012
under 40 years old	2,3	1,8	3,7	5,2	6,3	+1,1
41-50	16,4	14,3	13,7	13,8	14,6	+0,8
51-55	16,0	14,1	13,4	12,9	12,3	– 0,6
56-60	15,9	17,3	15,9	15,7	15,6	–0,1
61-70	36,5	35,5	28,4	26,8	26,8	–
over 70 years old	12,9	17,0	24,9	25,6	24,4	–1,2

**the author built it on the basis of data of the State Statistics Service of Ukraine*

At present somewhat different situation concerns a number of the Candidates of Science. In 2013, 90113 Candidates of Science were engaged in the economy of Ukraine, which is 2.3% more than in the previous year [3]. Herewith the number of women was up by 5.5%, the number of men was down by 0.7% (fig. 3). The tendency of increase of Candidates of Science number gives evidence of upward trend of development of personnel component of scientific and technical potential of Ukraine, considering that they make a new composition of future scientists and researchers, who will work for the benefit of national science [1, 3].

In 2013, 4633 people obtained Candidate of Science Diploma, of which 29.7% are the teachers of the higher, secondary (vocational) educational institutions and other teachers. The average age of male Candidates of Science at the time of Diploma obtaining amounted to 35 years, of female – 34, the average time of working on Candidate's dissertation amounted to 6 years [1, 3].

The number of Candidates of Science under the age of 50 years inc. was up by 5.8%, comparing with 2012, aged 50 and older was down by 2.1%, as a result of which the average age of the Candidates decreased a little and amounted to 47.7 years (versus 48.2), which includes male Candidates of Science – 51.3 years (51.7), female – 44.3 years (44.5) [4]. We observe the tendency towards expansion in the number of young Candidates of Science under the age of 40, and reduction in the number of Candidates of Science, aged 50 and older (table 3).

The majority of Candidates of Science were engaged in institutions of the Ministry of Education and Science of Ukraine (16.1% of the total number of Candidates of Science), the National Academy of Sciences of Ukraine (3.2%), the Ministry of Health of Ukraine (3.5%), the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (1.9%) [1,3]. In 2013 the majority of Candidates of Science worked in the area of technical, liberal and medical sciences.

Over the past year, 7024 persons withdrew from Candidates of Science, engaged in economy, for various reasons, of which 27 moved abroad. It should be mentioned that the number of Candidates of Science, who moved abroad for permanent residence over the last five years, amounted to 182 persons, of which 22.0% moved to the USA, 16.5% – to Russia, 14.8% – to Germany, 6.0% – to Canada, 3.8% – to Poland [1, 3].

Having analyzed the foregoing data, it may be concluded that one of the most important problems of provision of the personnel potential of scientific and technical potential in Ukraine is moving of young

scientists abroad, disinterest in scientific work among youth. These problems are connected with the low level of financing of the region of science, high level of its bureaucratization and information asymmetry in the branch concerning scientific and technical works and elaborations, their duplication, low social status of research worker and scientist in the country, which makes it unattractive for young people.

Table 3

Distribution of Candidates of Science according to the age, %*

	2000	2005	2010	2012	2013	2013/ 2012
under the age of 30	3,1	5,7	7,0	7,1	7,4	+0,3
31-40	15,8	17,9	25,9	29,3	30,3	+1
41-50	28,4	24,4	20,2	19,9	20,4	+0,5
51-55	15,9	13,3	11,8	10,9	10,4	−0,5
56-60	12,6	13,1	10,8	10,2	9,8	−0,4
61-70	20,8	20,7	15,5	13,8	13,5	−0,3
70 and older	3,4	4,9	8,8	8,8	8,1	−0,7

**the author built it on the basis of data of the State Statistics Service of Ukraine*

As for specific ways to solve this problem, the National Academy of Science of Ukraine, which is the leading institution in the sphere of science and technology development and formation of scientific and technical potential, is deeply involved in search of the ways to solve existing problems. One of the specific steps on this way can be the Council of young scientists, created at the National Academy of Sciences of Ukraine. Such decision was adopted, keeping in mind the necessity of enhancement of the role of young scientists in formation of the scientific policy, restoration of scientific potential of the state, multiplying of work with scientific youth for the solution of issues of social and professional development and involving of young scientific staff in the scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine.

According to exposure draft «On the Council of Young Scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine» young scientists are research assistants, engineers, candidates and postdoctoral students of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine under the age of 35 [1].

Key tasks of the Council are [1]: association of young scientists, coordination of their activity and protection of their interests; promotion of scientific activities, career advancement, fulfillment of creative potential, informational and administrative support of young scientists of institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine; activity coordination and support of young scientists of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine in carrying out of common scientific and administrative events.

The most important areas of activity of the Council are [1]: representation of young scientists in the meetings of Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, in state authorities, social organizations and messaging of the attitude of young people to their professional activity and promotion in solution of other problems of scientific youth, closer cooperation with scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine and higher educational institutions in Ukraine and abroad; information interchange among scientific youth, distribution of scientific and other information; supplying information on job opportunities, bonuses, scholarship, grants, funds, conferences, schools and other measures, concerning scientific youth support, organization of meetings with representatives of foreign scientific institutions for more intensive scientific cooperation, etc.

Summary and prospects for the research in this regard. Personnel component of scientific and technical potential of Ukraine plays very important role in its formation, since it is its basis, its foundation, which provides its effective accumulation and application in order to assure scientific and technical and innovative development of the country. Scientific work in academies and higher educational institutions develops rapidly, within which the training of candidates and postdoctoral students is performed, the representatives of business sector of the economy carry out successfully R&Ds and implement their results in practice, putting up their own funds, number of scientists of young and average age increases.

However, the current business and administrative gear and low level of state financing and state support of scientific institutions slow down essentially their development and formation of personnel potential of science and technology development on their basis. There is no clear strategy for science and technology administration. At this stage, the most important task is to find the balance between centralization and decentralization in scientific and technical potential administration, between state control and market system self-organization, since the primary task is not to create new, but to support and develop the existing sources and to find opportunities for secure future of the science and technology prosperity.

References:

1. Annual summary reports of the National Academy of Sciences of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: http://www.nas.gov.ua/UA/Results/Pages/Reports.aspx
2. Cross-disciplinary dictionary in management / Edited by D.M. Chervanov, O.I. Zhylinska. – K.: Nichlava, 2011. – 624 p.
3. Express edition of the State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: http://ukrstat.org/uk/express/expres_u.html
4. Scientific and innovative activity in Ukraine (2012) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.ukrstat.gov.ua/
5. Zakharchenko V.I., Korsikova N.M., Merkulov M.M. Innovative Management: theory and practice in the context of transformation of economy. Instructions. – K.: Centre for educational materials, 2012. – 448 p.

Маслюківська А.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ СКЛАДОВОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Анотація
Охарактеризовано сутність та структуру науково-технічного потенціалу. Детально досліджено кадрову підсистему науково-технічного потенціалу України. Визначено основні складові кадрової підсистеми, проаналізовано якісні та кількісні показники функціонування даної підсистеми. Також обґрунтовано можливі напрями удосконалення управління формуванням та розвитком наукових кадрів та, зокрема, молодих вчених.
Ключові слова: потенціал, науково-технічний потенціал, кадрова складова науково-технічного потенціалу України.

Маслюковская А.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ОСОБЕННОСТЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ

Аннотация
Охарактеризованы сущность и структуру научно-технического потенциала. Подробно исследовано кадровую подсистему научно-технического потенциала Украины. Определены основные составляющие кадровой подсистемы, проанализированы качественные и количественные показатели функционирования данной подсистемы. Также обоснованно возможные направления совершенствования управления формированием и развитием научных кадров и, в частности, молодых ученых.
Ключевые слова: потенциал, научно-технический потенциал, кадровая составляющая научно-технического потенциала Украины.

УДК 658.7

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЮ БАЗОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Мідляр А.К., Батишева В.І.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті наведено заходи щодо підвищення ефективності управління матеріально-технічною базою (МТБ) підприємства. Розглянуто основні напрями формування стратегії розвитку підприємства. Досліджено складові елементи формування стратегії та вагомі фактори, що впливають на її вибір. Представлено завдання планування МТБ на підприємстві. Запропоновано створювати стратегію розвитку МТБ на підприємстві у вигляді планів.
Ключові слова: матеріально-технічна база підприємства, стратегія, ефективність управління, елементи матеріально-технічної бази, план матеріально-технічного забезпечення.

Постановка проблеми. В сучасних умовах здійснення економічної діяльності, матеріально-технічна база (МТБ) підприємства складає досить вагому складову потенціалу будь-якого суб'єкта господарювання. Підвищення ефективності використання основних виробничих фондів на підприємстві, на сьогодні, є важливим резервом підвищення ефективності діяльності самого виробництва, що полягає в досягненні найбільших результатів при відповідному рівні розвитку продуктивних сил, порівняно з витратами праці, використаними на створення суспільного продукту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання матеріально-технічної бази та стратегічне управління нею досліджувались в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: О. Бондаренко, М. Гарасемчук, А. Літвіненка, А. Мазаракі, Л. Омельченко, В. Протопова, С. Покропивного, М. Хохлова, М. Чумаченько, Л. Шваб, В. Шаповал, І. Швець та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Стратегічне управління розвитком МТБ підприємства посідає одне з найважливіших місць в діяльності підприємства. Формування ефективної стратегії розвитку МТБ підприємства надасть можливість запровадити якісно нові форми управління, що дозволять підвищити загальну ефективність діяльності підприємства.

Мета статті. Метою статті є визначення стратегічних напрямів удосконалення сучасних моделей управління розвитком МТБ підприємства в напряму їх адаптації до процесу формування відповідного механізму управління.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглянути стан матеріально-технічної бази національних під-

© Мідляр А.К., Батишева В.І., 2014

приємств, то можна відзначити значну зношеність виробничих фондів, використання застарілих підходів до організації виробництва та низьку інноваційну активність. Необхідно також зазначити, що в умовах науково-технічного прогресу значне збільшення фондовіддачі ускладнено швидкою зміною устаткування, а також збільшенням капітальних вкладень, що направляються на поліпшення умов праці, охорону природи та ін. Тому особливої актуальності на сучасному етапі розвитку економіки набуває стратегічне управління МТБ підприємства, що має на меті забезпечити максимально ефективне використання наявних ресурсів підприємства за мінімальних витрат на їх утримання та обслуговування.

Під матеріально-технічною базою підприємства розуміють сукупність засобів виробництва, що виступають у формі реальних активів та забезпечують ефективне функціонування усіх структурних підрозділів підприємства [3].

Стратегія управління МТБ підприємства визначає застосування окремих дій для покращення показників ефективності їх використання та відтворення і досягнення загалом ефективних результатів фінансово-господарської діяльності підприємства [6, с. 16]. Стратегія управління МТБ розробляється на рівні підприємства з метою встановлення напрямів для постійного зростання та раціонального розподілу ресурсів. Основною метою стратегії є формування механізму конкретних дій для покращення показників ефективності використання МТБ підприємства, їх відтворення та отримання позитивних результатів фінансово-господарської діяльності підприємства.

Стратегічна діяльність підприємства завжди різнобічна, а на ній базується ще більш різноманітна тактична робота. Саме тому зміст та напрями конкретних заходів щодо підвищення ефективності управління матеріально-технічною базою можуть бути різними, а саме:

1) ефективне оновлення основних виробничих фондів;

2) досконала амортизаційна політика;

3) максимальний ефект від використання виробничих та складських площ;

4) прийнята підприємством загальна стратегія щодо ринкової діяльності.

Генеральною метою стратегічного управління МТБ будь-якого підприємства має стати – забезпечення показника фондовіддачі на рівні вищому, ніж в основних конкурентів та в середньому у промисловості. Відповідно до цієї мети розробляється план стратегічних заходів для кожної з груп основних виробничих фондів підприємства [2, с. 276].

Безпосередньо процес стратегічного планування МТБ розглядається у двох аспектах: як адаптування МТБ до умов переходу; як створення умови для переходу у нову зону компетентності. Відповідно до обраного шляху підприємству потрібно розпочинати формування стратегії.

Формування стратегії розвитку МТБ включає планування матеріально-технічного забезпечення виробництва, що включає комплекс робіт, таких як:

– аналіз питомих витрат матеріальних ресурсів за звітний період;

– використання технологічного устаткування і оснащення;

– прогнозування та нормування окремих видів ресурсів на плановий період;

– розробка матеріальних балансів по видах ресурсів, джерел надходження цих ресурсів.

Від правильної організації процесу планування матеріально-технічного забезпечення прямо залежать результати виробництва, відповідність запланованих показників фактичним і загальна ефективність функціонування підприємства.

Одним з основних елементів, необхідних для формування стратегії розвитку підприємства, є план матеріально-технічного забезпечення, зміст та напрями якого можуть бути різними від ефективного оновлення основних виробничих фондів, вдосконалення амортизаційної політики до отримання максимального ефекту від використання виробничих та складських площ. З метою вдосконалення системи стратегічного управління МТБ на підприємстві, ми пропонуємо, в кінці кожного календарного року формувати план матеріально-технічного забезпечення як мінімум на наступних рік (табл. 1).

Таблиця 1

План матеріально-технічного забезпечення виробництва на 20__ рік

Потреба	Сума, грн.	Джерела покриття потреби	Сума, грн.
1. Основне виробництво		1. Залишок на складах	
2. Незавершене виробництво		2. Залишок у незавершеному виробництві	
3. Заходи по вдосконаленню технічного розвитку		3. Мобілізація внутрішніх ресурсів	
4. Ремонтно-експлуатаційні потреби		4. Постачання за контрактами	
5. Капітальне будівництво		5. Інші джерела	
6. Утворення виробничих запасів			
7. Інші потреби			
Усього		Усього	

Для забезпечення більш ефективного управління використанням МТБ керівникам доцільно також на стадії формування визначати загальну потребу у прирості основних виробничих фондів, розробити план розвитку технічної бази підприємства, здійснювати вибір форми задоволення потреби в їх прирості. Завданнями такого матеріально-технічного планування бази підприємства є [2, с. 278]:

– своєчасне забезпечення підрозділів підприємства необхідними видами ресурсів потрібної кількості і якості;

– поліпшення використання ресурсів: підвищення продуктивності праці, фондовіддачі, скорочення тривалості виробничих циклів виготовлення продукції, забезпечення ритмічності процесів, скорочення тривалості обороту оборотних засобів, повне використання вторинних ресурсів, підвищення ефективності інвестицій;

– аналіз організаційно-технічного рівня виробництва і якості продукції, що випускається, підготовка пропозицій стосовно підвищення конкурентоспроможності ресурсів, що постачаються, або щодо зміни постачальника конкретного виду ресурсу.

Водночас при формуванні стратегії МТБ доцільно враховувати функціональні стратегії [3]:

– технологічну – стратегічні рішення, що визначають динаміку технології підприємства і вплив на неї ринкових факторів;

– інтеграційну – сукупність рішень для визначення на перспективу інтеграційних функціонально-управлінських взаємодій підприємства з іншими підприємствами;

Рис. 1. Напрями вдосконалення стратегії використання матеріально-технічної бази виробництва

– інвестиційно-фінансову – рішення, що дають змогу визначити способи залучення, накопичення і витрачання фінансових ресурсів;

– соціальну – сукупність рішень, згідно з якими визначають тип і структуру колективу працівників підприємства, а також характер взаємодії з його акціонерами;

– стратегію управління – рішення, що визначають характер управління підприємством під час реалізації обраної стратегії.

Для ефективного управління МТБ підприємства керівникам необхідно визначити загальну потребу у прирості основних виробничих фондів, скласти план розвитку технічної бази, збільшити терміни експлуатації основних виробничих фондів, обґрунтувати ремонтну політику та ін. Для вдосконалення загальної стратегії розвитку МТБ, ми пропонуємо, наступні напрями наведені на рис. 1. Підвищення ефективності використання елементів МТБ підприємства в стратегічному аспекті, також відбувається за рахунок [2, с. 279]:

– здійснення їх раціонального розміщення, підвищення коефіцієнта змінності (тривалості корисного використання) роботи;

– покращення контролю за дотриманням правил експлуатації та технічного обслуговування;

– удосконалення добору та підготовки кадрів, які здійснюють експлуатацію та технічне обслуговування обладнання;

– впровадження систем матеріального стимулювання персоналу за безаварійну роботу обладнання;

– подовження ремонтного циклу та періоду експлуатації тощо.

Зазначені заходи, що представлені на рис. 1, в сукупності нададуть змогу підприємству забезпечити безперебійність технологічного процесу, а також призведуть до підвищення рівня прогресивності МТБ виробництва в цілому, та до росту якості продукції на підприємстві. А також, нададуть змогу організувати процес реалізації стратегії вдосконалення МТБ та проконтролювати кінцеві показники діяльності підприємства.

Висновки і пропозиції. Отже, з наведеного вище можна зробити висновки, що підвищення ефективності використання елементів МТБ підприємства може бути досягнемо за рахунок стратегічного планування. В свою чергу, стратегічне планування являє собою сукупність дій і рішень, які приймає керівництво підприємства у процесі розробки функціональних стратегій, спрямованих на досягнення кращих результатів своєї роботи. Для побудови ефективної стратегії розвитку МТБ підприємства слід проаналізувати велику кількість як внутрішніх так і зовнішніх факторів та розробити стратегічний план. Стратегія розвитку МТБ підприємства має відповідати генеральній стратегії розвитку підприємства та бути її вагомим складником.

Список літератури:

1. Бова Т.В. Підвищення ефективності використання основних засобів підприємства / Т.В. Бова // Економіка. – 2010. – № 9. – С. 15-21.
2. Васильців Т.Г. Стратегічні засади управління використанням матеріально-технічної бази підприємства / Т.Г. Васильців, Б.Л. Павлишин // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18(10) – С. 275-279.
3. Жучкова Г.А. Формування функціональних стратегій вдосконалення матеріально-технічної бази підприємства машинобудівної галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_NNM_2013/Economics/10_147436.doc. htm
4. Лозовський О.М. Підходи до управління розвитком потенціалу матеріально-технічної бази підприємства / О.М. Лозовський, В.І. Батишева // Молодий вчений. – 2014. – № 5(08). – 2014. – С. 131-134.
5. Мідляр А.К. Стратегія управління матеріально-технічною базою підприємства / А.К. Мідляр, А.С. Рибіцька // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asconf.com/rus/archive_view/266
6. Мнацаканян А.С. Розробка стратегії управління використанням матеріально-технічної бази підприємства / А.С. Мнацаканян, Г.М. Спащенко // Кримський економічний вісник. – 6(07) грудень 2013. – Ч. 2. – С. 15-17.
7. Сорокіна А.В. Організація матеріально-технічного забезпечення виробництва на підприємствах промисловості / А.В. Сорокіна, О.М. Левченко // Наука-виробництву. – 2011. – С. 166-168.

Мидляр А.К., Батышева В.И.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗОЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье приведены меры повышения эффективности управления материально-технической базой предприятия. Рассмотрены основные направления формирования стратегии развития предприятия. Исследованы составляющие элементы формирования стратегии и весомые факторы, влияющие на ее выбор. Представлены задачи планирования МТБ на предприятия. Предложено создавать стратегию развития МТБ на предприятии в виде планов.
Ключевые слова: материально-техническая база предприятия, стратегия, эффективность управления, элементы материально-технической базы, план материально-технического обеспечения.

Midlyar A.K., Batysheva V.I.
Vinnitsa Trade and Economic Institute
Kyiv National Trade and Economic University

STRATEGIC DIRECTIONS OF IMPROVING THE MANAGEMENT OF MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF THE ENTERPRISE

Summary
In the article contains steps about improving the efficience of material and technical base (MTB) of enterprise. Was considered the main directions of development strategy of the enterprise. Was investigated the structure elements of strategy formation and important factors that influence on its choice. Was presented the objectives of planning MTB at the enterprise Was proposed to create the strategy of development MTB at the enterprise in a plans.
Keywords: material and technical base of enterprise, strategy, elements of material and technical base, plan of logistics.

УДК 369.5

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Міндова О.І.
Академія фінансового управління

У статті представлено критичний огляд представлених в економічній літературі підходів до визначення дефініції «фінансові ресурси». Окреслено особливості кругообігу та узагальнено визначення поняття фінансових ресурсів недержавних пенсійних фондів.
Ключові слова: фінансові ресурси, недержавний пенсійний фонд, пенсійні внески, пенсійні кошти, пенсійний капітал, пенсійні активи, пенсійні виплати.

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиріччя в наукових і політичних колах західних держав та країн з транзитивною економікою розгорнулися дискусії щодо реформування систем пенсійного забезпечення. У центрі дискусій пошук найефективніших страхових методів та механізмів; створення багаторівневих взаємодоповнюючих та взаємопов'язаних пенсійних систем; активне залучення до участі приватного сектору та самих застрахованих до фінансування пенсійних витрат; залучення до процесу колективного та особистого пенсійного страхування осіб, зайнятих на тіньовому ринку праці; створення комплексних інститутів соціального захисту населення похилого віку.

Реформування пенсійного забезпечення в Україні обумовлене низкою об'єктивних чинників, головними з яких є: демографічна криза (дисбаланс), малий розмір пенсійних виплат, постійно зростаючий дефіцит Пенсійного фонду України. Ефективним шляхом подолання зазначених проблем є розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення. Вивчаючи набутки розвинених країн з впровадження недержавного пенсійного забезпечення приходимо до висновку, що найбільш системно функціонуючими фінансовими посередниками, які здатні мобілізувати необхідні обсяги довгострокових фінансових ресурсів та трансформувати їх в інвестиційний ресурс є недержавні пенсійні фонди (далі НПФ). При цьому слід наголосити на складності та багатогранності процесу управління фінансовими ресурсами НПФ, що потребує комплексного підходу, який передбачає нерозривну єдність активів і пасивів, які є взаємозалежними та взаємообумовленими. В аспекті зазначеної проблематики особливої актуальності набуває вдосконалення механізму залучення і використання фінансових ресурсів НПФ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначальний вклад у розвиток теорії і методології функціонування сучасних пенсійних систем загалом та діяльності НПФ зокрема здійснили вітчизняні та зарубіжні вчені: Є. Григоренко, В. Ємець, М. Карлін,

© Міндова О.І., 2014

Н. Ковальова, Д. Котляр, Л. Кривенко, Е. Лібанова, І. Новікова, М. Свердел, Р. Сіржук, Ю. Смоляр, А. Федоренко, В. Бончік, Е. Бронштейн, Ф. Буус, П. Гусева, Е. Девіс, А. Жарков, С. Кесслер, Дж. Тоблер, А. Тулов, К. Функе, Г. Хендрікс, Т. Хест, І. Цисар, К. Чурсіна, Ю. Якубов та ін. Фуедаментальні наукові результати, які дозволили досягти чіткого осмислення науково-методологічних засад управління фінансовими ресурсами підприємств, закладено у працях класиків світової та вітчизняної науки, зокрема:, О. Василиком, Т. Генібергом, М. Міллером, В. Опаріним, А. Поддєрьогіним, П. Самуельсоном, Ф. Фабоцці, О. Хотомлянським, У. Шарпом та іншими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи наукові напрацювання вітчизняних і зарубіжних вчених, слід зауважити, що під час дослідження формування механізму залучення і використання фінансових ресурсів, мало приділено уваги визначенню єдиного тлумачення дефініції фінансових ресурсів НПФ і це питання досі є дискусійним.

Мета статті. На основі критичного аналізу підходів різних авторів до тлумачення сутності фінансових ресурсів запропонувати уточнення до дефініції фінансових ресурсів НПФ.

Виклад основного матеріалу дослідження. У діючих законодавчих та нормативних актах в Україні термін «фінансові ресурси» використовується досить часто, але у кожному випадку відсутнє його тлумачення. Щодо визначення сутності фінансових ресурсів серед вчених-економістів і практиків також немає єдиної точки зору, спостерігається досить різне її пояснення.

У Фінансово-економічному словнику фінансові ресурси визначаються як «сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання і є їх джерелом виробничого і соціального розвитку» [5, с. 496]. У Економічному енциклопедичному словнику фінансові ресурси трактуються як «сукупність грошових коштів, створених у процесі формування, обміну, розподілу (в т. ч. перерозподілу) і використання валового внутрішнього продукту різними економічними суб'єктами» [10, с. 509].

На думку О. Василика, фінансові ресурси завжди виступають у грошовій формі [2, с. 84]. Іншу позицію з цього питання займає В. Опарін, який виділяє грошову та матеріалізовану форми фінансових ресурсів. Вчений визначає фінансові ресурси як «сукупність коштів, що спрямовуються на формування активів» [11, с. 79]. При вкладанні в активи фінансові ресурси змінюють грошову форму на матеріальну. На нашу думку позиція В. Опаріна є вірною та вважаємо, що індетифікація фінансових ресурсів з грошовими засобами або грошовими коштами значно локалізує зміст фінансових ресурсів, оскільки: фінансові ресурси матеріалізуються в активи на певний проміжок часу, відповідно, у разі реалізації активів через певний проміжок часу фінансові ресурси знову набудуть грошової форми. Беручи до уваги зміну форм фінансових ресурсів в процесі їх кругообігу, В. Опарін називає фінансові ресурси динамічним поняттям та пропонує розрізняти початкові та прирощені фінансові ресурси – отримані суб'єктом господарювання у результаті його діяльності у формі чистого доходу – прибутку [11, с. 79].

Прихильником підходу тлумачення фінансових ресурсів як «сукупності грошових коштів в фондованій формі» є О. Василик, який зазначає, що «не всі кошти можуть бути фінансовими ресурсами, а лише ті з них, які об'єднані у фонди коштів» [2, с. 75].

Одні автори при формулюванні дефініції фінансових ресурсів розкривають джерела їх формування. Так, В. Глущенко та В. Лобас визначають фінансові ресурси як «всі джерела коштів, акумульовані для формування необхідних активів» [1], Л. Меренкова – як «грошові доходи і надходження з власних та позикових джерел», Д. Матвійчук – як «грошові кошти, які є сукупністю власних, позичених та залучених грошових доходів та надходжень» [8] тощо. Інші автори більше уваги приділяють конкретизуванню форм фінансових ресурсів. Так, С. Юрій та В. Федосов зазначають, що фінансові ресурси є «матеріальними носіями фінансових відносин, і набувають особливих різноманітних форм у вигляді доходів, нагромаджень, відрахувань і надходжень» [12, с. 19].

Беручи до уваги все вище зазначене, то до сьогодні в економічній науці не сформовано єдиної загальноприйнятої думки щодо визначення сутності фінансових ресурсів. Фінансові ресурси трактуються як: сукупність грошових коштів, які є у розпорядженні; грошовий капітал, який використовується для формування активів; грошові кошти, що акумульовані в фондах цільового призначення; сукупність грошових коштів в фондованій та нефондованій формах тощо. В окремих визначеннях відзначаються джерела формування, форми та цільове призначення фінансових ресурсів та їх розпорядників.

Розглядаючи сутність фінансових ресурсів необхідно відмітити, що дефініція цього поняття для різних суб'єктів господарювання має свої специфічні риси. Щодо фінансових ресурсів недержавних пенсійних фондів автори наукових праць використовують різні терміни, такі як: «пенсійні ресурси», «пенсійні активи», «пенсійні кошти», «пенсійні накопичення», «пенсійний капітал» та інші.

Н. Ковальова пропонує дефініцію «пенсійні накопичення» яку розтлумачує як «цільове формування коштів для споживання у старості», а також виділяє основні особливості пенсійних накопичень порівняно із заощадженнями інших видів: «їх довгостроковість та поступовість використання після настання визначеного моменту часу (як правило, пенсійного віку), дуже низька вірогідність того, що ці кошти можуть бути вилучені з обігу протягом періоду свого акумулювання» [6, с. 7-8].

В. Матвєєв уточнює, що пенсійні накопичення являють собою «сукупність коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку, сформована за рахунок страхових внесків та доходу від їх інвестування». Дослідник відмічає, що частина пенсійних накопичень вкладена у державні боргові зобов'язання, тож безпосередньої участі в інвестиційному процесі не приймає. Інша частина пенсійних накопичень, яка використовується на фінансування інвестицій, є «пенсійним капіталом» [7].

Т. Грянченко користується терміном «пенсійні ресурси», розуміючи під ним «економічні ресурси суспільства, які відновлюються за рахунок пенсійних відрахувань, заощаджень, інвестицій пенсійних накопичень, обігу пенсійного капіталу тощо» [4].

Ю. Вітка застосовує термін «пенсійні активи», під яким пропонує розуміти «грошові кошти учасників НПФ». Проаналізувавши трактування понять «пенсійні активи» та «пенсійні кошти» дослідниця дійшла висновку, що за змістом ці поняття є тотожними [3].

О. Мелешко дещо уточнює трактування поняття «пенсійні активи» – це «грошові кошти учасників НПФ, вкладені в різноманітні фінансові інструменти» [9].

Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV (редакція від

20.07.2014 р.) містить визначення понять «пенсійні кошти» та «пенсійні активи». Статття 1 Закону визначає, що пенсійні кошти – це «сума грошових зобов'язань пенсійного фонду перед його учасниками, страхової організації перед застрахованими особами згідно з договорами страхування довічної пенсії або банківської установи перед вкладниками, які відкрили пенсійні депозитні рахунки».

У ст. 1 Закону визначено поняття «одиниця пенсійних активів» – показник системи персоніфікованого обліку, який застосовується для визначення суми пенсійних коштів, що належать учасникові пенсійного фонду та обліковуються на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді.

У ст. 1 Закону також наводиться визначення поняття «пенсійні активи» – «активи пенсійного фонду, страхової організації, банківської установи, сформовані відповідно до цього Закону, за рахунок яких здійснюються пенсійні виплати».

У ч. 3 ст. 6 Закону зазначено, що «активи пенсійного фонду формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та інших надходжень до пенсійного фонду», у ч. 1 ст. 47 – «до складу активів пенсійного фонду належать: активи в грошових коштах; активи в цінних паперах; інші активи згідно із законодавством», у ч. 1 ст. 48 – «пенсійні активи, що накопичуються у пенсійному фонді, можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань фонду перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення».

Спираючись на результати аналізу змісту, який вкладається в поняття можна сміливо заявити, що доволі часто виникає певна плутанина при їх застосуванні.

Щоб уникнути появу таких робіжностей в тлумаченні, на нашу думку, необхідно розглядати фінансові ресурси недержавних пенсійних фондів як явище динамічне, що прямопропорційно залежить від стадій життєвого циклу недержавного пенсійного фонду.

Основними завданнями НПФ як соціально-фінансового інституту є формування, збереження та примноження пенсійних накопичень учасників фонду та підтримка здатності виконувати свої зобов'язання перед ними в будь-який момент. Відповідно діяльність НПФ у сфері управління фінансовими ресурсами включає три взаємо-пов'язані напрями: 1) формування фінансових ресурсів шляхом залучення пенсійних внесків; 2) примноження фінансових ресурсів за рахунок інвестування пенсійних активів; 3) використання фінансових ресурсів для виконання зобов'язань НПФ.

В економічній літературі механізм управління фінансовими ресурсами розглядається як сукупність основних елементів впливу на процес розробки і реалізації управлінських рішень у сфері формування, розподілу та використання фінансових ресурсів.

Відповідно, фінансові ресурси надходять до НПФ у формі пенсійних внесків від вкладників, які обліковуються на індивідуальних пенсійних рахунках учасників. Сукупність пенсійних внесків на індивідуальному пенсійному рахунку та інвестиційного доходу від розміщення внесків на фінансовому ринку становить пенсійні накопичення окремого учасника НПФ. Загальний обсяг пенсійних накопичень, а також нерозподілений інвестиційний прибуток НПФ, являють собою пенсійні кошти НПФ. Частина пенсійних коштів спрямовується на виконання поточних зобов'язань із здійснення пенсійних виплат. Інша частина пенсійних коштів, яка становить пенсійний капітал НПФ, спрямовується на формування пенсійних активів (рис. 1).

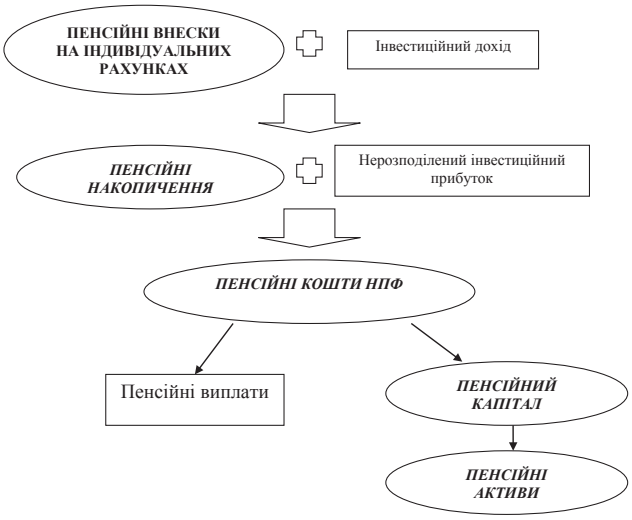

Рис. 1. Кругообіг фінансових ресурсів недержавних пенсійних фондів

Таким чином, в процесі недержавного пенсійного забезпечення відбувається кругообіг фінансових ресурсів НПФ, в якому відбувається трансформація таких форм фінансових ресурсів: пенсійні внески, пенсійні накопичення, пенсійні кошти, пенсійний капітал, пенсійні активи, пенсійні виплати.

Висновки. Спираючись на отримані результати дослідження, слід вімітити, що фінансвої ресурси є поняттям динамічним і їх вивчення має відбуватися в процесі безперервного кругообігу (на кожному етапі життєвого циклу НПФ), що характеризується зміною форми фінансових ресурсів.

Зауважимо, що фінансові ресурси НПФ можуть набувати таких форм, як: пенсійні внески, пенсійні накопичення, пенсійний капітал, пенсійні активи, пенсійні виплати тощо. Кожне із визначень має своє тлумачення, підміна чи ототожнення понять є негативним явищем, що може призвести до хибного розуміння фінансового механізму недержавного пенсійного забезпеченя вцілому.

Отже, найбільш вичерпним, на нашу думку, є наступне визначення фінансових ресурсів НПФ: це пенсійні накопичення учасників фонду, які формуються з зовнішніх ресурсів, що представлені пенсійними внесками вкладників та внутрішніх ресурсів, що становить інвестиційний прибуток, які сумарно становлять пенсійні активи з метою отримання пенсійних виплат відповідно до умов договору.

Список літератури:

1. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом / И.Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 692 с.
2. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник/ О.Д. Василик. – К.: Вид-во НІОС, 2000. – 416 с.
3. Вітка Ю.В. Цивільно-правові аспекти управління активами у сфері недержавного пенсійного забезпечення / Ю.В. Вітка// Наукові записки НаУКМА: Збірник наукових праць. – 2006. – Т. 53. – С. 110-114.

4. Грянченко Т.В. Формирование модели экономического механизма воспроизводства пенсионных ресурсов. Автореф. дис канд. экон. наук: 08.00.01/ Т.В. Грянченко. – Пенза, 2007. – 25 с.
5. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник/ А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2005. – 714 с.
6. Ковальова Н.М. Механізм державного регулювання інвестиційної діяльності пенсійних фондів. Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03/ Н.М. Ковальова. – НДЕІ М-ва економіки України. – К., 2005. – 18 с.
7. Матвеев В.А. Совершенствование методологии оценки эффективности инвестирования пенсионных накоплений. Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.10 / В.А. Матвеев. – Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2007. – 23 с.
8. Матвійчук Д.О. Теоретичні основи формування фінансових ресурсів підприємства в сучасних умовах господарювання/ Д.О. Матвійчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 5. – Т. 2. – С. 80-82.
9. Мелешко О.В. Особливості структури активів і пасивів недержавних пенсійних фондів та їх відображення в економічному балансі / О.В. Мелешко // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. – Випуск 250: В 9 т. – Т. V. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 1147-1151.
10. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2-х т. – Т. 2: О-Я/ С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій. / За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.
11. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник / В.М. Опарін. – 2-ге вид., доп. і перероб.– К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
12. Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.

Миндова Е.И.
Академия финансового управления

ФИНАНСОВЫЕ РЕСУРСЫ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Аннотация
В статье представлен критический обзор представленных в экономической литературе подходов к определению дефиниции «финансовые ресурсы». Определены особенности круговорота и обобщено определение понятия финансовых ресурсов негосударственных пенсионных фондов.
Ключевые слова: финансовые ресурсы, негосударственный пенсионный фонд, пенсионные взносы, пенсионные средства, пенсионный капитал, пенсионные активы, пенсионные выплаты.

Mindova H.I.
Academy of Financial Management

FINANCIAL RESOURCES OF THE NON-STATE PENSION SYSTEM

Summary
The critical review of the approaches to definition of «financial resources» in economic literature is presented in the article. Features of circulation are defined and the definition of the concept of financial resources of non-state pension funds is generalized.
Keywords: financial resources, non-state pension funds, pension contributions, pension funds, pension funds, pension assets, pension payments.

УДК 519.866

МОДЕЛЮВАННЯ ПЛАВАЮЧИХ ГРАНИЧНИХ ЗНИЖОК ЦІНОВОЇ ФУНКЦІЇ ЗА МЕТОДОМ ІНТЕРПОЛЯЦІЇ

Мошенська А.В.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

В статті проаналізовані цінові знижки при переході від роздрібної ціни до базової і від базової до оптової. Аналітично знижки представлені у вигляді цінової функції та відповідній їх функції виручки. Встановлені інтервали в області граничних знижок та інтерполяція функцій для усунення розривів функцій, що дає можливість встановити плаваючу цінову знижку для просування продукції.
Ключові слова: функція цінових знижок,інтервали граничних знижок, функція виручки.

Постановка проблеми. Розглянемо Метал-Холдинг – лідера на українському ринку металопрокату, в якому завдяки налагодженому механізму поставок і ретельному контролю якості металопрокату, всі споживачі залишаються повністю задоволеними вигідністю співробітництва, причому вартість металоконструкцій відповідає стандартам якості (їх функціональним характеристикам і довговічності). У компанії розроблена спеціальна система знижок, що враховує обсяги закупівель кожного клієнта, його індивідуальні потреби, специфіку і рід діяльності. Наприклад, придбати арматуру в Києві за низькими цінами забезпечує інтерес з боку різних категорій замовників.

Існує дилема з покупки та продажу металовиробів в межах інтервалів граничних знижок – це двостороння збитковість.

Разом з тим при вивченні збуту продукції виокремлюється проблема, пов'язана із продажами продукції в області цінової знижки, запропонованої прайс-листом. Тому проблема встановлення плаваючої цінової знижки на деякому ваговому інтервалі при підході до існуючої цінової знижки зліва і справа являється актуальною.

Аналіз основних джерел. Стосовно моделювання ефекту ціни просування, то основною властивістю ціноутворення на сучасних ринках, наприклад з продажу металу є те, що роздрібні торговці мають прас-лист і часто з різних причин вони надають знижки від цих цін [1]. Таким чином, стратегії ціноутворення мають дві компоненти [2, 3]:

– компонента прайс-листа, який показує як бренд в основному позиціонується по ціні щодо інших брендів;

– компонента ціни просування, яка показує тимчасові зниження від цього прайс-листа (Рис. 1).

Так, моделі відгуку на ціноутворення мають включати обидва цих компонента для коректного визначення і повного опису всіх ефектів ціноутворення.

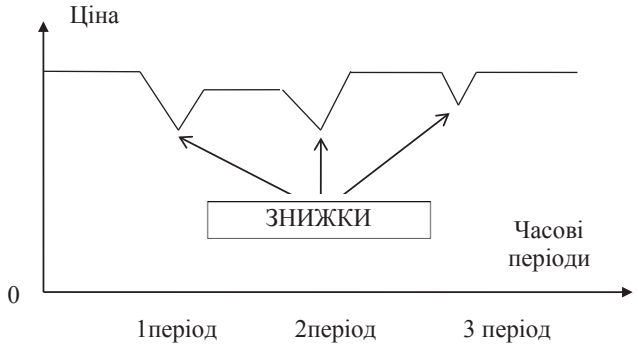

Рис. 1. Ефект ціни просування

Отже, для повного опису ефекту ціни просування, слід використовувати дві незалежні змінні для ціни замість однієї: одна змінна повинна представляти ціну з прайс-листа бренду, інша – ціну просування бренду [4]. Постає питання ціноутворення при просування, орієнтуючись на прайс-лист. Наприклад, на зарубіжних ринках в наш час, фірми в основному тримають ціну прайс-листа протягом тривалого періоду часу, але іноді знижують ціну, влаштовуючи розпродажі чи знижки [5]. Таким чином, в зарубіжній економічній літературі визначається ціна прайс-листа як постійна ціна підприємства для певного часового періоду [6].

Постановка задачі. Розглянемо процес моделювання ефектів ціни просування та контрольної ціни. Інтерес представляє тимчасова ціна для покупця зі знижкою, яку реально надають менеджери з продажу на підприємстві. Тут проявиться ефект від знижок відносно до тимчасових базисних цін. Як правило визначають знижку, що допустима в даний часовий період, як ціну нижчу, ніж за прайс-листом. Цінова знижка – це частина ціни товару, яку можуть впроваджувати підприємства-виробники з метою стимулювання і зацікавлення підприємств-реалізаторів продавати продукцію.

Отже, підприємство при підході до цінової знижки зліва не отримує бажаний прибуток, хоча проходить компенсування за рахунок підняття продажів при підході до цінової знижки справа. Знаючи проблему, що покупець намагається перейти в інший тип ціни (з роздрібної в базову і з базової в оптову), його намагаються утримати в ціновому інтервалі при підході до цінової знижки зліва, пропонуючи індивідуальні знижки (постійний партнер, налагоджені поставки і т.п.). Ці індивідуальні знижки вирішуються суб'єктивно без методичних рекомендацій і побудовані більше на інтуїції менеджера з продажу та узгодження з керівництвом підприємства.

Отже, необхідно встановлювати плаваючі знижки в околі граничних.

Виклад основного матеріалу. Функція цінових знижок (1) або цінова функція – кусково-неперервна і має два розриви 1-го роду неусувних в точках $x_1 = 500$ кг, $x_2 = 3000$ кг типу стрибка, причому величина стрибків визначається, як: в точці $x_1 = 500$ кг A-B, а в точці $x_2 = 3000$ кг B-C. Представимо графічно функцію, – відклавши по осі OX вагу (кг), а по осі OУ – ціну за т металопродукції (Рис. 1).

З Рис. 5 видно, що на кожному з інтервалів $[1;x_1)= [1,500)$, $[x_1;x_2)= [500,3000) x\in [x_2,N)= [3000,N]$ відповідно пропонуються ціни *A (роздрібна ціна), B (базова ціна), C (оптова ціна), причому A>B>C.*

Зауважимо, що число N на Рис. 1 – максимально можлива закупка металу, що виходить за межі 3000 кг. При покупці металовиробів покупець заплатить ціну, що складається із добутку функції цінової функції на ціну x. Цю функцію будемо називати функцією виручки $V(x)$.

© Мошенська А.В., 2014

В Табл. 1 представлено порівняння роздрібної та базової цін для металовиробу Арматура 8.

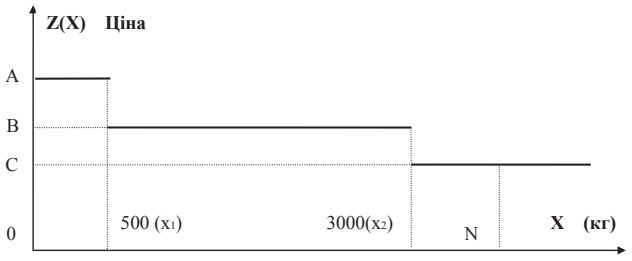

Рис. 1. Графік цінової функції з продажу металу

Роздрібна ціна за 476 кг майже така сама, як і базова ціна за 500 кг (межа знижки), а роздрібна ціна за 499 кг майже така сама як і базова ціна за 524 кг. В той же час базова ціна за 2941 кг майже така сама, як і оптова ціна за 30360 кг (межа знижки), а базова ціна за 30975 кг майже така сама як і оптова ціна за 3061 кг. Таким чином, існують відрізки в околі граничних знижок, які визначають інтервали $(x_1-\alpha;\ x_1+\alpha)$ і $(x_2-\beta;\ x_2+\beta)$. Визначимо значення і для одержання інтервалів граничних знижок Отже, отримано інтервали граничних знижок при переході від роздрібної ціни до базової та при переході від базової ціни до оптової у вигляді:

Таблиця 1

Порівняння роздрібної та базової цін для металовиробу Арматура 8

Об'єм (кг)	Ціна роздрібна	Об'єм (кг)	Ціна базова	Об'єм (кг)	Ціна базова	Об'єм (кг)	Ціна оптова
470	5094,8	500	**5162,5**	2940	30355,5	3000	**30360**
475	5149	501	5172,825	2941	**30365,83**	3001	30370,12
476	**5159,84**	502	5183,15	2945	30407,13	3005	30410,6
477	5170,68	503	5193,475	2950	30458,75	3010	30461,2
478	5181,52	504	5203,8	2955	30510,38	3015	30511,8
479	5192,36	505	5214,125	2960	30562	3029	30653,48
480	5203,2	510	5265,75	2965	30613,63	3025	30613
481	5214,04	515	5317,375	2970	30665,25	3030	30663,6
482	5224,88	516	5327,7	2975	30716,88	3035	30714,2
483	5235,72	517	5338,025	2980	30768,5	3040	30764,8
484	5246,56	518	5348,35	2985	30820,13	3045	30815,4
485	5257,4	519	5358,675	2990	30871,75	3050	30866
490	5311,6	520	5369	2995	30923,38	3055	30916,6
495	5365,8	521	5379,325	2996	30933,7	3060	30967,2
496	5376,64	522	5389,65	2997	30944,03	3061	**30977,32**
497	5387,48	523	5399,975	2998	30954,35	3062	30987,44
498	5398,32	524	**5410,3**	2999	30964,68	3063	30997,56
499	**5409,16**	525	5420,625	3000	**30975**	3064	31007,68

Таблиця 2

Інтервали граничних знижок для металовиробів

№	Назва товару (номер міри)	інтервали граничних знижок при переході від роздрібної ціни до базової ціни $(x_1-\alpha;x_1+\alpha)=\left(\frac{Bx_1}{A},\frac{Ax_1}{B}\right)$	інтервали граничних знижок при переході від базової ціни до оптової ціни $(x_2-\beta;x_2+\beta)=\left(\frac{Cx_2}{B},\frac{Bx_2}{C}\right)$
1	Арматура 8	(476,2454;524,9395)	(2940,436;3060,771)
2	Арматура 10	(476,1684;525,0243)	(2940,233;3060,982)
3	Арматура 10 2/3/4	(476,2817;524,8994)	(2939,638;3061,602)
4	Арматура 12,14,16	(476,1682;525,0245)	(2939,647;3061,592)
5	Арматура 18	(476,0788;525,1232)	(2939,409;3061,84)
6	Арматура 20, 22, 25, 28,32	(476,0788;525,1232)	(2939,409;3061,84)
7	Арматура 36	(476,2891;524,8913)	(2940,551;3060,651)
8	Балка 10	(476,2556;524,9283)	(2939,742;3061,493)
9	Балка 12 (IPE)	(476,1171;525,0809)	(2939,806;3061,427)
10	Балка 14,16,18,20	(476,2312;524,9551)	(2939,677;3061,561)
11	Балка 22, 27 IPE	(476,1131;525,0853)	(2939,59;3061,651)
12	Балка 24 (IPE)	(476,1131;525,0853)	(2939,59;3061,651)
13	Балка 24М	(476,2533;524,9307)	(2939,751;3061,484)
14	Балка 30, 36	(476,2203;524,9671)	(2939,882;3061,348)
15	Балка 45	(476,1759;525,016)	(2940,346;3060,864)
16	Балка 45М	(476,1152;525,0831)	(2940,199;3061,017)
17	Балка 50Б1	(476,1755;525,0165)	(2939,763;3061,471)
18	Катанка 6,5	(476,2749;524,9069)	(2939,944;3061,283)
19	Катанка 10	(476,2749;524,9069)	(2939,944;3061,283)
20	Квадрат 8	(476,2759;524,9058)	(2939,724;3061,512)
21	Квадрат 10,12,14,16,20,22	(476,2706;524,9117)	(2939,976;3061,249)

22	Квадрат 40	(476,1829;525,0083)	(2939,98;3061,245)
23	Квадрат 45	(476,1223;525,0752)	(2939,819;3061,412)
24	Квадрат 50	(476,126;525,0711)	(2940,256;3060,958)
25	Квадрат 65	(476,1905;525)	(2939,998;3061,227)
26	Круг 6,8,10,12	(476,1784;525,0133)	(2939,329;3061,923)
27	Круг 14	(476,2316;524,9546)	(2940,109;3061,111)
28	Круг 16 – 32	(476,238;524,9476)	(2939,623;3061,617)
29	Круг 36-80	(476,1538;525,0404)	(2939,418;3061,83)

$$(x_1-\alpha;x_1+\alpha)=\left(\frac{Bx_1}{A},\frac{Ax_1}{B}\right),(x_2-\beta;x_2+\beta)=\left(\frac{Cx_2}{B},\frac{Bx_2}{C}\right) \quad (1)$$

В Табл. 2 представлені інтервали граничних знижок при переході від роздрібної ціни до базової ціни та при переході від базової ціни до оптової ціни для металовиробів.

В Табл. 3 обчислені середні значення коефіцієнтів для інтервалів граничних знижок для металовиробів представлених в Табл. 2.

Таблиця 3

Середні значення коефіцієнтів для інтервалів граничних знижок для металовиробів представлених в Табл. 2

Середні значення коефіцієнтів для інтервалів граничних знижок при переході від роздрібної до базової ціни		Середні значення коефіцієнтів для інтервалів граничних знижок при переході від базової до оптової ціни	
B/A	A/B	C/B	B/C
0,952386	1,049994	0,979952	1,020459

Отже, одержуємо усереднений інтервал граничних знижок при переході від роздрібної до базової ціни та від базової до оптової ціни для металовиробів № 1-29, представлених в Табл. 1:

$$\begin{aligned}&(x_1-\alpha;x_1+\alpha)=(0,952386\cdot x_1;1,049994\cdot x_1)=(476,1931;524,9971)(кг).\\&(x_2-\beta;x_2+\beta)=(0,979952x_2;1,020459x_2)=(2939,855;3061,376)(кг).\end{aligned} \quad (2)$$

Менеджери на інтервалах, визначених за формулами (2) фактично проводять суб'єктивну цінову політику, пропонуючи знижку, як постійним клієнтам, в роздрібній або в базовій ціни при підході до граничної знижки, щоб підвищити прибуток підприємства в лівих частинах інтервалів граничних знижок, які як правило підприємство втрачає. Отже, приймаючи нечіткі рішення з покупки та продажу товару в межах інтервалів граничних знижок відповідно покупець і підприємство несуть збитки з обох сторін.

Для знаходження оптимального рішення розглянемо взаємозв'язок двох функцій на одному графіку: функції цінових знижок та функції виручки (Рис. 1). З Рис. 1 видно, що інтервал граничних знижок, який визначено для функції виручки дає можливість перенести його на функцію цінових знижок.

Таким чином, можна визначити точки A_1, B_1, B_2, C_1, що визначають початки (A_1, B_2) і кінці (B_1, C_1) інтервалів граничних знижок на графіку функції цінових знижок Z(x). На Рис. 1 представлено зв'язок функції цінових знижок та функції виручки, при якому графіки розташовані один під одним і значення ваги співпадають для обох функцій. Вертикальними пунктирними лініями визначаються інтервали граничних знижок, які для функцій ціни та виручки однакові. Трьома крапками на лініях позначені умовно вагові інтервали, які випускаються для стиску рисунка.

На нашу думку для усунення неусувного розриву 1-го роду типу стрибків необхідно зробити плавний перехід від ціни A до ціни B від точки A_1 до точки B_1 – також від ціни B до ціни C від точки B_2 до точки C_1 (пунктирні лінії). Цей плавний перехід буде визначати плаваючу цінову знижку у вигляді неперервної функції.

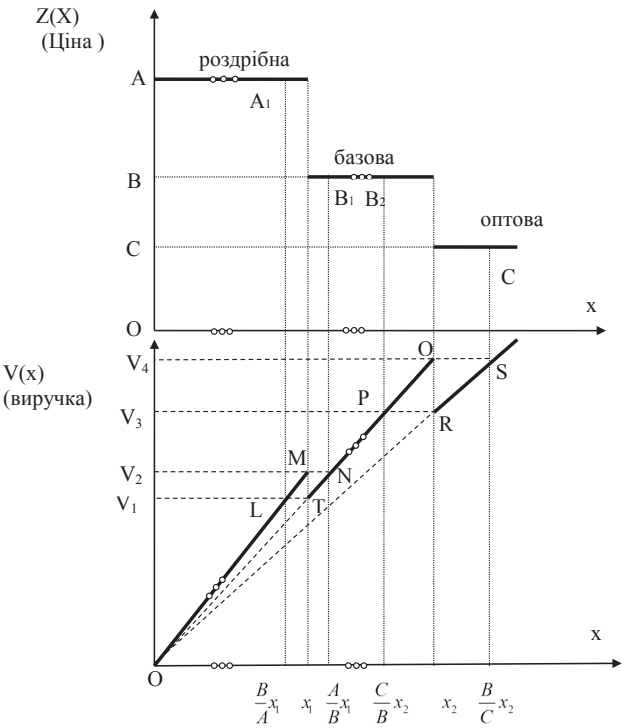

Рис. 1. Зв'язок функції цінових знижок та функції виручки

Постає питання не тільки визначити таку неперервну функцію, а щоб її склеювання на кінцях інтервалу відповідало умовам найкращого склеювання, т. б. повинно виконуватися рівність перших похідних функцій в граничних точках інтервалів граничних знижок.

Виберемо тригонометричне інтерполювання – наближене уявлення 2π-періодичної функції у вигляді тригонометричного полінома (або в комплексній формі), значення якого в заданих точках збігаються з відповідними значеннями функції. Неперервність інтерпольованих функцій при кусковій інтерполяції грає істотну роль, причому неперервність першого порядку по параметру означає, що перші похідні за параметром двох кривих однакові в точці перетину (стикування). В нашому випадку в точках A1, R1 і B2, C1 буде проведене тригонометричне інтерполювання з подальшим перетворенням для функції виручки в точках L,N і P,S (Рис. 1).

На Рис. 2 представлена інтерполяція плаваючої цінової знижки за тригонометричним інтерполюванням (в даній задачі – по кривій елементарної тригонометричної функції) в області граничної знижки від роздрібної до базової ціни.

В новій системі координат $X_1Y_1O_1$ визначаємо координати центра:

$O_1\left(\frac{B}{A}x_1;\frac{A-B}{2}\right)$, $x_1 = 500$ кг та величину амплітуди: $\frac{A-B}{2}$. Період функції буде дорівнювати $\frac{2\pi}{4\cdot O_1M}=\frac{\pi}{2\cdot O_1M}$, де $O_1M=\frac{x_1}{2}\cdot\left(\frac{A}{B}-\frac{B}{A}\right)=\frac{x_1}{2}\cdot\left(\frac{A^2-B^2}{BA}\right)$.

Отже, період функції дорівнює:

$$\frac{\pi}{2O_1M}=\frac{\pi}{x_1}\cdot\left(\frac{BA}{A^2-B^2}\right). \quad (3)$$

Остаточно маємо функцію вигляду в системі координат $X_1Y_1O_1$:

$$y=\frac{A-B}{2}\cdot\cos\left(\frac{\pi}{x_1}\cdot\left(\frac{BA}{A^2-B^2}\right)\cdot x\right). \quad (4)$$

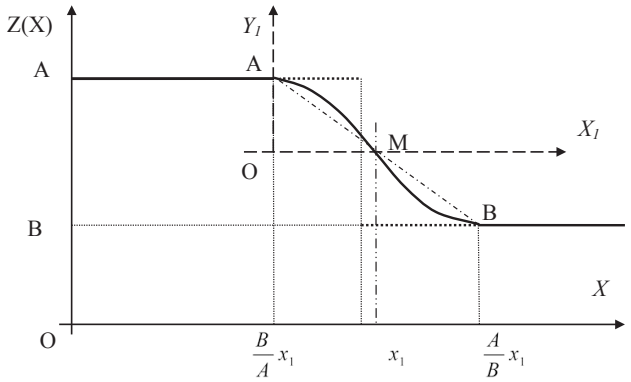

Рис. 2. Інтерполяція плаваючої цінової знижки від роздрібної до базової ціни

За перетворенням паралельного зсуву перейдемо в систему координат *OXУ*:

$$Y_1^*=\frac{A-B}{2}\cdot\cos\left(\frac{\pi}{x_1}\cdot\left(\frac{BA}{A^2-B^2}\right)\cdot\left(x-\frac{B}{A}x_1\right)\right)+B+\frac{A-B}{2}. \quad (5)$$

Або остаточно одержимо інтерполюючу функцію плаваючої цінової знижки від роздрібної до базової ціни:

$$Y_1^*=\frac{A-B}{2}\cdot\cos\left(\frac{\pi}{x_1}\cdot\left(\frac{BA}{A^2-B^2}\right)\cdot\left(x-\frac{B}{A}x_1\right)\right)+\frac{A+B}{2}, x\in\left(\frac{B}{A}x_1;\frac{A}{B}x_1\right). \quad (6)$$

Аналогічно отримана інтерполяція плаваючої цінової знижки по кривій елементарної тригонометричної функції *cosx* в області граничної знижки від базової до оптової ціни у вигляді

$$Y_2^*=\frac{B-C}{2}\cos\left(\frac{\pi}{x_2}\cdot\left(\frac{BC}{B^2-C^2}\right)\cdot\left(x-\frac{C}{B}x_2\right)\right)+\frac{C+B}{2}, x\in\left(\frac{C}{B}x_2;\frac{B}{C}x_2\right) \quad (7)$$

Розглянемо інтерполюючу функцію виручки, що відповідає плаваючій ціновій знижці від роздрібної до базової ціни:

$$V_1^*(x)=\begin{cases}Ax, & x\in\left(0;\frac{B}{A}x_1\right)\\ Y_1^*(x)\cdot x=\left(\frac{A-B}{2}\right)\cdot x\cdot\cos\left(\frac{\pi}{x_1}\cdot\left(\frac{BA}{A^2-B^2}\right)\cdot\left(x-\frac{B}{A}x_1\right)\right)+x\cdot\frac{A+B}{2}, & x\in\left[\frac{B}{A}x_1;\frac{A}{B}x_1\right]\\ Bx, & x\in\left[\frac{A}{B}x_1;N\right).\end{cases} \quad (8)$$

Виконуються плавні умови стику функцій (рівність перших похідних), що визначаються у наступному вигляді:

$$V_1^{*\prime}(x)=\begin{cases}A, якщо & x\in\left(0;\frac{B}{A}x_1\right],\\ B, якщо & x\in\left[\frac{A}{B}x_1;N\right).\end{cases} \quad (9)$$

Таким чином, виконується рівність перших похідних в точках з'єднання двох графіків функцій прямих $y = Ax$, $y = Bx$ та функції, що задана формулою (8).

Графік неперервної інтерполюючої функції виручки $V_1(x)$, що відповідає плаваючій ціновій знижці від роздрібної до базової ціни зображено на Рис. 3.

Аналогічно інтерполююча функція виручки, що відповідає плаваючій ціновій знижці від базової до оптової ціни.

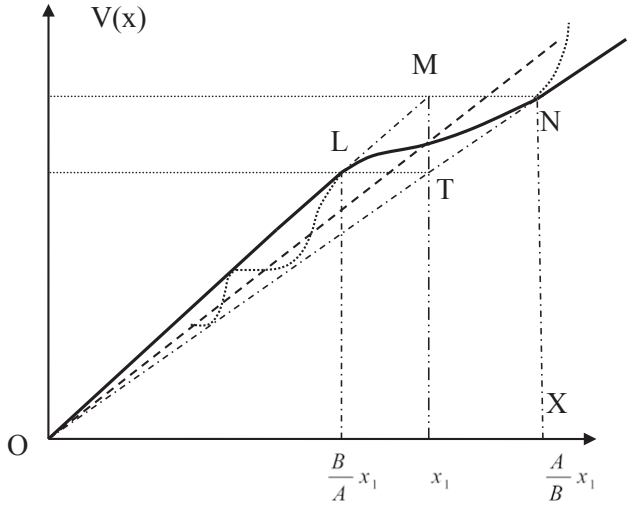

Рис. 3. Інтерполююча функція виручки, що відповідає плаваючій ціновій знижці від роздрібної до базової ціни

$$V_2^*(x)=\begin{cases}Bx, & x\in\left(0;\frac{C}{B}x_2\right),\\ Y_2^*(x)\cdot x=\left(\frac{B-C}{2}\right)\cdot x\cdot\cos\left(\frac{\pi}{x_2}\cdot\left(\frac{BC}{B^2-C^2}\right)\cdot\left(x-\frac{C}{B}x_2\right)\right)+x\cdot\frac{C+B}{2}, & x\in\left[\frac{C}{B}x_2;\frac{B}{C}x_2\right]\\ Cx, & x\in\left[\frac{B}{C}x_2;N\right).\end{cases} \quad (10)$$

Також виконуються плавні умови стику функцій (рівність перших похідних), що визначаються у наступному вигляді:

$$V_2^{*\prime}(x)=\begin{cases}B, якщо & x\in\left(0;\frac{C}{B}x_2\right],\\ C, якщо & x\in\left[\frac{B}{C}x_2;N\right).\end{cases} \quad (11)$$

Таким чином, виконується рівність перших похідних в точках з'єднання двох графіків функцій прямих $y = Bx$, $y = Cx$ та функції, що задана формулою (10).

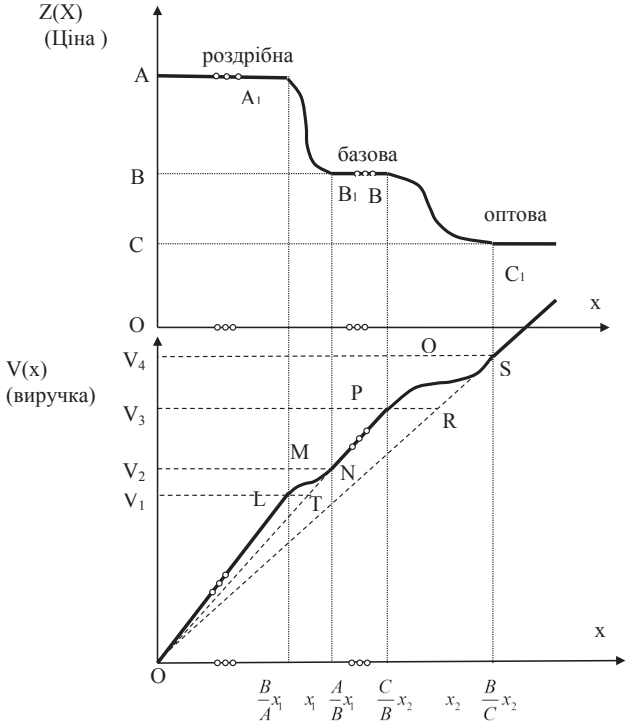

Рис. 4. Зв'язок функції цінових знижок та функції виручки з використанням плаваючої граничної знижки

На Рис. 4 представлено зв'язок інтерполюючих функції цінових знижок та функції виручки з вико-

ристанням плаваючої граничної знижки. Остаточно, об'єднавши результати інтерполюючих функцій (8),(10), одержуємо плавний перехід від роздрібної до базової ціни та від базової до оптової ціни з урахуванням рівності перших похідних при з'єднанні графіків функцій, що показують формули (9),(11), – уникаючи при цьому розриви 1-го роду неусувні в точках цінових знижок.

Висновки. Отже, проаналізовані цінові знижки при переході від роздрібної ціни до базової і від базової до оптової. Аналітично ці знижки представлені у вигляді цінової функції та відповідній їх функції виручки. Встановлені інтервали в області граничних знижок при переході від роздрібної ціни до базової і від базової до оптової та вирішена інтерполяція функцій для усунення розривів 1-го роду типу стрибка цінової функції та функції виручки, що дає можливість встановити плаваючу цінову знижку для просування продукції.

Таким чином, вирішена проблема встановлення плаваючої цінової знижки на деякому ваговому інтервалі при підході до існуючої цінової знижки зліва і справа, що дає можливість усунути суб'єктивний фактор при встановленні менеджером ціни просування продукції підприємства.

Список літератури:

1. Chandy R., Tellis G. J., MacInnis D. & Thaivanich, P. (2001). What to say when: Advertising appeals in evolving markets. Journal of Marketing Research, 38, 399–414.
2. Clarke D. G. (1976). Econometric measurement of the duration of advertising effect on sales.Journal of Marketing Research, 13, 345–357.
3. Cooper L. G., & Nakanishi M. (1988). Market share analysis. Norwell, MA: Kluwer.
4. Guadagni P. & Little J. D. C. (1983). A logit model of brand choice calibrated on scanner data. Marketing Science, 2, 203–238.
5. Tellis G. J. (1986). Beyond the many faces of price: An integration of pricing strategies. Journal of Marketing, 50, 146–160.
6. Winer R. (1986). A reference price model for demand of frequently purchased goods. Journal of Consumer Research, 13, 250–256.

Мошенская А.В.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПЛАВАЮЩИХ ПРЕДЕЛЬНЫХ СКИДОК ЦЕНОВОЙ ФУНКЦИИ МЕТОДОМ ИНТЕРПОЛЯЦИИ

Аннотация
В статье проанализированы ценовые скидки при переходе от розничной цены в базовой и от базовой к оптовой. Аналитически скидки представлены в виде ценовой функции и соответствующей их функции выручки. Установленные интервалы в области предельных скидок и интерполяция функций для устранения разрывов функций, что дает возможность установить плавающую ценовую скидку для продвижения продукции.
Ключевые слова: функция ценовых скидок, интервалы предельных скидок, функция выручки.

Moshenska A.V.
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman

MODELING OF DRIFTING MARGINAL DISCOUNTS OF PRICE FUNCTION THROUGH INTERPOLATION METHOD

Summary
The paper analyzed price discounts during the transition from the retail price to the base and from base to wholesale. Analytical discounts are presented as a function of price and features according to their earnings. The interval is set in marginal discounts and interpolation functions for healing functions, which allows to install a floating price discount for product promotion.
Keywords: feature price discounts, rebates boundary intervals, the function proceeds.

УДК 336.71:65.012.12

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВ

Мусієнко О.М., Головчанська А.В.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

Для банківської установи найвагомішу та найголовнішу роль відіграє її загальний рейтинг за різноманітними показниками. Розглянуто підходи рейтингових агентств до визначення рейтингу банків на території України. При проведенні аналізу діяльності банку обов'язково враховується кредитний рейтинг установи, аналіз та оцінка кредитоспроможності, що є необхідною умовою для можливості залучення додаткових коштів.
Ключові слова: кредитоспроможність, надійність, рейтинг, НБУ, рейтингові агентства.

Постановка проблеми. У ситуації, яка склалась на сьогодні на території України у роботі самого банку важливу роль відіграє кредитний рейтинг установи, її оцінка кредитоспроможності та загальний економічний стан. Правильно визначений кредитний рейтинг банківської установи дає можливість клієнтам банку та інвесторам уникнути непотрібного ризику та вкласти свої кошти у найпрозоріший банк для стовідсоткового отримання прибутку. У свою чергу для банківської установи правильно визначений та високий рейтинг за всіма показниками дає можливість додатково залучити кошти у свою діяльність, що на сьогоднішньому етапі розвитку економіки буде відігравати позитивну роль у роботі самого банку.

На жаль наразі не існує єдиної методики, яка дозволить визначати рейтинг банківських установ у світі. Адже у кожній окремій країні існує своя обрана центральним банком методика для визначення рейтингу. Щоправда різні методики мають різні показники при визначенні рейтингу, що не дає доцільно порівнювати роботу банківських установ загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемними питаннями при визначенні кредитоспроможності банку, та рейтингу загалом займались так діячі: І.М. Боярко, Л.Л. Гриценко, Я.М. Міркін, Б.Б. Рубцов, Є.В. Семенкова. Разом з тим питанням кредитоспроможності та рейтингу в цілому уваги приділено недостатньо, адже до сьогоднішніх українських реалій не підготовлені.

Мета статті. Визначити основні моменти та показники, які дадуть можливість чітко визначити загальній рейтинг банківської установи, які є спільними у вітчизняних та міжнародних рейтингових агентств.

На цей час в Україні кредитні рейтинги банків визначають такі міжнародні рейтингові агентства як «Fitch Ratings», «Moody's», «Standard& Poor's», уповноважені національні рейтингові агентства НРА «Рюрік», РА «Експерт – Рейтинг», РА «IBI-Rating». У світі присутні також японські рейтингові агентства: Japan Credit Rating Agency та Nippon Investor Services; канадське – Canadian Bond Rating Service; індійські агентства – CRISIL та ICRA; індонезійське – PEFINDO [5].

Виклад основного матеріалу. Фінансова криза, яка суттєво вплинула на банківську систему України, непрозорість банків щодо якості їхніх кредитних портфелів, і, як наслідок, їхньої фінансової стійкості, засвідчили наявність суттєвих недоліків щодо методів оцінки реального кредитного ризику. Водночас значна частка іноземного капіталу в банківській системі України та впровадження західних технологій оцінки кредитоспроможності, рейтингу банків призводять до суттєвих розбіжностей між методами оцінки кредитного ризику української та західної банківських шкіл [4].

Поняття «кредитоспроможність» з'явилося в економічній літературі у XVIII ст. В Україні розглядали дане питання велика кількість вчених, серед яких О. Васюренко, І. Гуцал, Н. Дехтяр, О. Петрук, М. Савлук, О. Терещенко та багато інших. Також у своїх роботах використовували дане поняття А. Бітті, Н. Бунге, Д. Гелей, Т. Карлін, Д. Кейнс та А. Сміт. Як вважає О. Петрук, кредитоспроможність – це здатність своєчасно та в повній мірі розраховуватися за зобов'язаннями. У свою чергу такі вчені, як М. Назарова та В. Янишевська розглядають кредитоспроможність як оцінку банком можливостей погасити надану позику [5]. Такі визначення є узагальненим, та не враховує всього спектру даного поняття. Нормативно-правова база Національного банку України визначає поняття кредитоспроможність, як наявність у позичальника (банку) передумов для проведення кредитної операції і його спроможність повернути борг у повному обсязі та в обумовлені договором строки [2].

У свою чергу рейтинг актуальним сьогодні залишається специфічні особливості кредитоспроможності банків, як набір спеціальних показників їх здатності видавати короткотермінові та довготермінові кредити з урахуванням розміру процентної ставки, напрямів кредиту, особливостей та умов позики [3]. Тобто, кредитоспроможність – це можливість банку відповідати за своїми зобов'язанням, що уособлюється у окремому кредитному рейтингу банків, де висвітлюються показники банків, особливо міжнародними агентствами та компаніями.

Кредитоспроможність банківських установ є невід'ємною частиною при визначенні більш загального питання рейтингу як на території України, а також за її межами за всіма фінансовими установами.

Розглянемо за декількома рейтинговими агентствами поняття рейтинг, і що воно в собі уособлює.

Рейтингове агентство Moody's Investors Service на своєму офіційному сайті відмічає, що рейтинг – це кредитна якість боргових зобов'язань, або ще визначається як загальна кредитоспроможність емітента.

Рейтинг – висновок про майбутній або теперішній стан фінансової установи, – саме таке поняття дає рейтингові міжнародне рейтингове агентство IBCA Fitch.

Також необхідно відмітити, що рейтингове агентство Standard & Poor's, визначає, що рейтинг – висновок про здатність емітента погасити свої боргові зобов'язання.

Рейтингове агентство «Кредит-рейтинг» [6] дає таке визначення кредитному рейтингу – це умовне визначення рівня кредитоспроможності об'єкта рейтингування загалом або відносно його окремого

© Мусієнко О.М., Головчанська А.В., 2014

боргового зобов'язання за Національною рейтинговою шкалою.

Національне рейтингове агентство «Рюрик» визначає кредитний рейтинг як «незалежну експертну оцінку спеціалізованого рейтингового агентства щодо ступеню кредитного ризику боргового зобов'язання, яка вказує на ймовірність невиконання (непогашення) цього зобов'язання (імовірність дефолту) [6].

З даних визначень можна побачити декілька різноманітні визначення понять на прикладах рейтингових агентств.

З приводу рейтингового агентства Moody's, то саме для визначення рейтингу фінансових установ важливим для визначення є виконання своїх боргових зобов'язань або невиконання емітентом своїх зобов'язань, що також вплине на рейтинг. Тобто важливим є, як позитивний вплив, так і негативний; адже при негативному впливові визначається також розмір можливого неплатежу, що розраховується у відсотках.

Рейтингова оцінка фінансової установи характеризує ступінь її кредитоспроможності та фінансової стійкості, здатність своєчасно та в повному обсязі виплачувати відсотки і основну суму за борговими зобов'язаннями.

Наступне розглянуте рейтингове агентство IBCA визначає рейтинги саме банківських установ та фінансових інститутів, про що говорить визначення у таблиці з офіційного сайту.

У свою чергу рейтингове агентство Standard & Poor's при оцінці розглядає більш широкий спектр об'єктів для визначення рейтингу [2].

Існує шкала кредитних рейтингів найбільших рейтингових агентств, яку хотілося б розглянути біль детально:

Таблиця 1

Клас рейтингу			Характеристика
Moody's investors Service	Standard & Poor's	Fitch IBCA	Рівень надійності боргових зобовязань емітента
Aaa	AAA	AAA	Виключний, максимальна надійність
Aa	AA	AA	Відмінний, висока надійність
A	A	A	Вище середнього
Baa	BBB	BBB	Нижче середнього
Ba	BB	BB	Спекулятивний
B	B	B	Високоспекулятивний
Caa	CCC	CCC	Надспекулятивний
Ca	CC	CC	
C	C	C	
	D	DDD, DD, D	Зобов'язання, які не виконуються

Взагалі, найбільш розповсюдженою є шкала від агентства Moody's investors Service. Серед усіх розглянутих рейтингових агентств, саме шкала від Moody's investors Service відрізняється найбільше, – передбачає менший рівень прийнятного ризику.

Саме на думку аналітиків рейтингове агентство Fitch IBCA, як правило випереджають рейтинги Standard&Poor's, та Moody's [4]. Кредитні рейтинги відображають думку щодо вірогідності невиконання фінансових зобов'язань.

Вище переглянуті рейтингові агентства при встановленні рейтингу для кожної окремої установи беруть до уваги різні показники,- через що, звичайно не можна порівняти між собою банки, які отримали свій рейтинг від різних агентств.

Отже, як надає до уваги Бабкіна І., то підхід до побудови рейтингових оцінок агентства Standard&Poor's до оцінки ризиків і надання рейтингу дещо консервативний і дещо обережний, у Fitch IBCA– досить ліберальний, а оцінки Moody's мають щось середнє порівнюючи з попередніми рейтинговими агентствами.

У свою чергу рейтинг кредитоспроможності банків – спеціальні показники здатності банків видавати короткотермінові та довготермінові кредити з урахуванням розміру процентної ставки, напрямів кредиту, особливостей та умов позики.

При цьому пропонуються такі фінансові показники оцінки кредитоспроможності банку, що пропонуються Національним банком України:

1) коефіцієнт миттєвої ліквідності;
2) коефіцієнт поточної ліквідності;
3) коефіцієнт загальної ліквідності;
4) коефіцієнт маневреності власних засобів;
5) коефіцієнт незалежності;
6) рентабельність активів;
7) рентабельність продаж (оборотів).

Тут важливо відмітити, що перелік цих показників відноситься до публічної фінансової звітності банку, яка публікується у відкритому друку, на офіційних сайтах та джерелах [2]. Цей факт є вагомою перевагою даної методики серед інших підходів до визначення кредитних рейтингів, які потребують не тільки кількісних, але ж і якісних даних для аналізу діяльності банку, до яких, нажаль, доступ закритий.

Незважаючи на важливість міжнародної рейтингової оцінки для банків України, за останні три роки деякі вітчизняні банки (наприклад, «Надра», «Родовід», «Кредитпромбанк», «Кредит-Дніпро» тощо) відмовилися від послуг провідних рейтингових агентств. Подібні тенденції спостерігаються також у інших країнах. Рейтинговий ринок в Україні слабко розвинений, а міжнародні рейтингові агентства фактично представляють оцінку позичальників та емітентів із позицій північноамериканських інституціональних інвесторів. Вони недостатньо враховують національну специфіку країн, що розвиваються, та країн із перехідною економікою

Дії Національного банку України останнім часом свідчать про високу активність у напрямі реалізації регулятором політики банківського нагляду відповідно до рекомендацій міжнародних експертів.

У свою чергу в Україні становлення цілісної системи рейтингів та їх офіційне публікування мають деякі проблеми, які пов'язані з наступними критеріями [2]:

– відсутність незалежного законодавства про рейтингове оцінювання банків;

– відсутністю законодавчого визначення замовників на рейтингову інформацію та відповідальністю за несвоєчасне подання достовірних звітних даних для встановлення рейтингів;

– невисока довіра до них з боку користувачів аналітичної інформації, відсутністю незалежних умов для застосування відпрацьованих рейтингових методик високорозвинених країн;

– проблемністю створення рейтинговими агентствами власної достовірної інформаційної бази про банківські установи;

– відсутністю підтримки з боку Національного банку України та інших державних структур і їх сприяння становленню інфраструктури ринку інформаційних послуг.

Отже, для формування єдиного методу для рейтингування в Україні необхідно подолати вищезазначені проблеми.

Таким чином, кредитний рейтинг банку є основним джерелом формації для інвесторів, що дає можливість формувати саме завдання для розвитку банків та їх стратегічні цілі, що безумовно враховуватиме всі ризики банківської діяльності. Саме методика присвоєння рейтингу банківської установи повинна брати до уваги деякі принципи: прозорість, доступність інформації для звичайних користувачів, наприклад висвітлювання повної та достовірної інформації на офіційних сайтах фінансових закладів, єдиний підхід до визначення рейтингу для всіх банків за однаковими показниками. Дотримання таких вимог повинно налагодити банківську систему та підвищить прозорість послуг, яку будуть надаватися банківськими установами, що у свою чергу підвищить ефективність роботи кожної із банківських структур.

Висновки і пропозиції. Тобто, перспективним шляхом удосконалення оцінки кредитоспроможності банків є розробка та подальше вдосконалення єдиної рейтингової системи. [4] Держава також має забезпечити вдосконалення механізму обміну кредитною інформацією для забезпечення точності рейтингової моделі, об'єктивності та неупередженості кредитних рішень. Цей комплекс заходів дає змогу суттєво поліпшити рівень оцінки кредитоспроможності позичальників, забезпечити вдосконалення її методики, а завдяки цьому поліпшити безпосередньо процес кредитування, принципи прийняття рішення, вдосконалити механізми управління кредитним портфелем банків, принципи кредитної політики та методи формування резервів адекватно до ймовірності дефолту позичальників та їхніх окремих кредитних операцій.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
2. Вовчак О. Д. Банківський нагляд [Текст]: навч. посіб. / О. Д. Вовчак, О. І. Скаско, А. М. Стасів. – Л.: Новий світ – 2000, 2005. – 472 с. – ISBN 966-7827-82-8.
3. Ковальов П. П. Кредитний рейтинг як один з основних методів оцінки кредитоспроможності [Текст] / П. П. Ковальов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 12. – С. 37–41.
4. Матвієнко П. Рейтингова оцінка діяльності банків України / П. Матвієнко // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 37-46.
5. Могиліна Л. А. Методологічні особливості оцінки кредитних рейтингів у банківській діяльності / І. М. Боярко, Л. Л. Гриценко // Економіка України. – 2010. – № 3.
6. Самородов Б. В. Теоретичний аналіз сучасних методик визначення кредитного рейтингу банку / Б. В. Самородов // Фінансово кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – № 1(14).
7. Стефанишина А. Характеристика та аналіз методик оцінювання фінансової стійкості банків України та зарубіжжя [Текст] / А. Стефанишина // Вісник НБУ. – 2010. – № 11. – С. 62-66.

Мусиенко Е.Н., Головчанская А.В.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ БАНКОВ

Аннотация
Для банковского учреждения весомую и самую главную роль играет ее общий рейтинг по различным показателям. Рассмотрены подходы рейтинговых агентств к определению рейтинга банков на территории Украины. При проведении анализа деятельности банка обязательно учитывается кредитный рейтинг учреждения, анализ и оценка кредитоспособности, что является необходимым условием для возможности привлечения дополнительных средств.
Ключевые слова: кредитоспособность, надежность, рейтинг, НБУ, рейтинговые агентства.

Musienko O.M., Golovchanskaya A.V.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

THE NEW APPROACHES TO DEFINITION CREDITWORTHINESS OF BANKS

Summary
For banking institutions most substantial and most important role of her overall rating on various parameters. The approaches to determine the rating agencies rating the banks in Ukraine. In conclusion the analysis of the bank must take into account the credit rating agencies, analysis and credit scoring, which is a necessary condition for the possibility of raising additional funds.
Keywords: credibility, reliability, rating, National Bank of Ukraine, rating agencies.

УДК 336.77.067.32

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ БАНКІВСЬКОГО ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ НЕРУХОМОСТІ

Мякишевська О.М.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Досліджено теоретичні питання ризик-менеджменту банківського іпотечного кредитування комерційної нерухомості. Зазначено переваги кредитування юридичних осіб перед фізичними для комерційних банків саме під такий вид забезпечення як комерційна нерухомість в контексті ризик-менеджменту. Проведено аналіз наукових поглядів щодо поділу банківських ризиків та виявлено специфічний характер ризиків кредитування комерційної нерухомості. У статті розглядається концептуальний підхід щодо ризик-менеджменту іпотечного кредитування комерційної нерухомості як складний процес, що включає технології та інструменти управління. Розглянуто процедури які застосовує банк з метою забезпечення якісного і ефективного продажу продукту як комерційна іпотека, а також зазначено пропозиції щодо способів ризик-менеджменту.

Ключові слова: ризик-менеджмент, іпотечне кредитування, комерційна нерухомість, комерційна іпотека, кредитний ризик, процентний ризик, іпотечне страхування, хеджування.

Постановка проблеми. У банківській практиці об'єкти комерційної нерухомості є надійним кредитним забезпеченням. Проте, формування іпотечного кредитування пов'язане з виникненням певних ризиків, з якими зіштовхуються учасники іпотечних відносин. Ними не можна нехтувати, а навпаки, завчасно виявляти їх, попереджати, а у разі настання небажаної події – ліквідувати наслідки з мінімальними втратами. Переваги кредитування юридичних осіб перед фізичними для комерційних банків саме під такий вид забезпечення як комерційна нерухомість в контексті ризик-менеджменту:

– кредити під заставу комерційної нерухомості у більшості випадків надають юридичним особам. А на відміну від фізичних осіб, підприємства, по-перше, велику увагу приділяють цільовому призначенню кредиту. По-друге, для них важливе питання гарної репутації. По-третє, до складу їх бізнес-організацій входять підрозділи з управління ризиками. Все це, звісно, мінімізує ризики комерційного банку.

– юридичні особи повертають кредит та сплачують по ньому відсотки тільки з прибутку. Зауважимо, що повертати кредит і не виплачувати заробітну плату працівникам може обернутися судовим покаранням, що передбачено у статтях Кримінально-виконавчого кодексу [1]; а виплата заробітної плати, але неповернення кредиту – це банкрутство. Тож, виходячи з цих міркувань, фірма-позичальник є надійнішим у порівнянні з фізичною особою, оскільки для останньої поняття «прибуток» є сумнівним. В такому випадку банк, на свій страх і ризик покладається на сумлінний розподіл грошових потоків, сподіваючись, що громадянин не витратить усі кошти на інші товари, а лишить потрібну частку на виплату кредиту та відсотків.

– у прийнятті рішення щодо видачі кредиту під заставу комерційної нерухомості приймають участь фахівці кредитування корпоративних клієнтів, кваліфікація яких значно вища. Рішення приймається колегіально, і часто на рівні топ-менеджменту. Такого, на жаль, не можна помітити при кредитування фізичних осіб. Під час іпотечного буму житлового кредитування позики надавалися на підставі рішення одного фахівця, який займався також оформленням даного кредиту. В іпотечних відносинах між кредитором і фізичною особою-позичальником важливу роль відігравала інтуїція.

– наступна перевага на користь комерційної іпотеки криється у тому, що в українських реаліях оцінити доходи фізичної особи важче, ніж юридичної. Частіше під час кредитування громадян має місце питання офіційних (відкритих) та неофіційних (прихованих) доходів. Це може призвести до некоректної оцінки стану позичальника, і таким чином збільшити ризики.

– позичальник має бути передбачуваним протягом усього строку кредитування. Зазвичай рівень передбачуваності при іпотечному кредитуванні юридичних осіб є вищим. Оскільки строк кредитування є коротшим, ніж у разі іпотеки житлової нерухомості. В нашій країні ситуація на ринках може докорінно змінюватися кожних 3-5 років. Тому відпадає потреба у статистиці та скорингу, оскільки у випадках тривалих строків кредитування такі інструменти є неефективними.

Зазначені переваги доводять, що комерційна іпотека більш привабливою в порівнянні з іпотекою житла для подальшого розвитку комерційних банків. Проте, як було підкреслено вище, цей вид кредитування не позбавлений ризиків, і вони потребують раціонального управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду процесу управління, сфери впливу та причини виникнення ризику, найсприятливішою структурою для класифікації банківських ризиків, пов'язаних з іпотекою, більшість науковців поділяють їх на зовнішні, які виникають у зовнішньому щодо банку середовищі й безпосередньо не залежать від його діяльності та внутрішні, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю банку. Так, Дарьїн Е.М., Трофімов А.В., Трофімова Т.Е., Хавін Д.В. [2] основуючись на тому, що ризики, в цілому, поділяються на систематичні і несистематичні, а несистематичні властиві конкретній економіці, тому стверджують, що більшість іпотечних ризиків відноситься до систематичних, які не носять специфічного або місцевого характеру. Євтух О.Т. поділяє ризики на дві групи, називаючи їх іпотечними. До першої належать ризики пов'язані з нерухомим майном, до другої – пов'язані з ринком капіталу тобто, банківські ризики. Схиляючись думок Р. Страйки, Дж. Телгарського та К. Марка поділяє їх на кредитні, відсоткові та ризики ліквідності [3, с. 43].

Класифікуючи банківські ризики, Л.О. Примостка поділяє їх на фінансові та функціональні. До фінансових відносить: кредитний, регіональний ризики, ризик незбалансованої ліквідності ризик інфляції, неплатоспроможності, зміни процентних ставок, валютний, ринковий та базисний ризики [4, с. 33]. На думку вченого у сфері економіки нерухомості В. Рюша, основні види фінансових ризи-

© Мякишевська О.М., 2014

ків, пов'язаних з іпотекою, такі: кредитний, відсотковий, валютний ризики, ризик ліквідності, ризик альтернативного вибору та ризик зміни умов мобілізації фондів [5, с. 110-111].

Лютий О.І., Савич В.І., Калівошко О.М. поділяють іпотечні ризики на загальні та специфічні. Поділ на специфічні і загальні ризики має велике значення для вибору стратегії управління ними [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Погоджуючись з науковими поглядами щодо поділу ризиків, пов'язаних з іпотекою, зауважимо, що така класифікація не позбавлена і недоліків: незрозумілим є виділення систематичних (характерні для різних типів нерухомості та різних регіонів), несистематичних (низька ліквідність активів, нестабільність податкового законодавства, зміни в конкуренції на ринку нерухомості та ринку капіталу, тривалість ділового циклу на ринку нерухомості, тенденція зайнятості працездатного населення, інфляція і ризик зміни відсоткових ставок на ринку капіталу тощо) і випадкових ризиків (результат неякісного управління об'єктами нерухомості). Аналізуючи такий специфічний сегмент фінансового ринку як іпотечний, слід зазначити, що саме тут присутня розгалужена асортиментна структура ризиків. Така розгалуженість зумовлена переплетенням інтересів та повноважень численних його учасників: позичальників, кредиторів, інвесторів, страховиків – у випадку з одноріневою моделлю та позичальників, кредиторів, інвесторів, страхувальників, емітентів іпотечних цінних паперів – у випадку з дворівневою іпотечною моделлю. До того ж має враховуватися та обставина, що тип іпотечної моделі перекладає відповідні ризики з одного учасника іпотечного ринку на другого.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження технологій та інструментів ризик-менеджменту банківського іпотечного кредитування комерційної нерухомості.

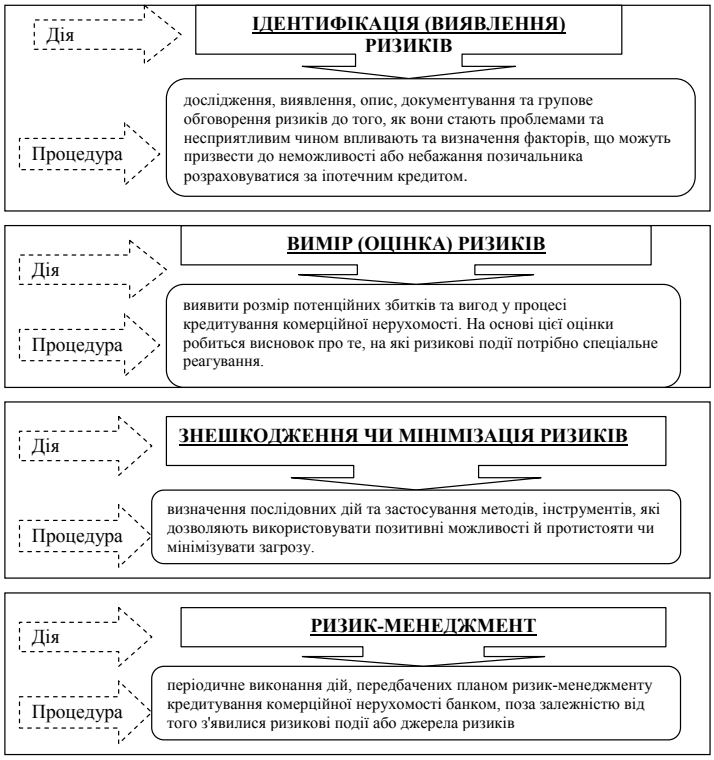

Рис. 1. Технології ризик-менеджменту банківського іпотечного кредитування комерційної нерухомості

Джерело: Розроблено автором

Рис. 2. Дії банку щодо ризик-менеджменту банківського кредитування комерційної нерухомості

Джерело: Розроблено автором

Виклад основного матеріалу. Ризики іпотечного кредитування комерційної нерухомості мають специфічний характер, і хоча основний набір ризиків, що властиві іпотечним, можна назвати стандартними, проте їх поєднання, взаємовпливовість, рівень концентрації та співвідношення з іншими ризиками небанківського та не фінансового характеру вимагають особливого підходу в оцінці та раціональному управлінні. Цього вимагають і принципи управління ними.

Концептуальний підхід щодо ризик-менеджменту іпотечного кредитування комерційної нерухомості можемо розглядати як складний процес, що включає технології та інструменти управління. Технології управління містять такі складові як: процес, послідовність дій, процедур, що цілком притаманні ризик-менеджменту при кредитуванні комерційної нерухомості. Під інструментами вважаємо ті заходи, методи, за допомогою яких проводиться процедура ризик-менеджменту. Беручи за основу такі складові, зобразимо технології ризик-менеджменту іпотечного кредитування комерційної нерухомості на рис. 1. та зазначимо всі послідовні дії і процедури, які притаманні відповідному етапу.

Однією із найважливіших проблем в ризик-менеджменті банку є забезпечення об'єктивності оцінки вартості комерційної нерухомості як предмету іпотеки та визначення розміру іпотечного кредиту відповідно до вартості предмету іпотеки.

У разі виявлення загроз для об'єкту застави потрібно застосовувати методи реагування. Процес реагування містить у собі виконання дій, передбачених планом управління ризиками на випадок виникнення ризикової події в будь-який момент. При виникненні змін у структурі ризиків повторюється стандартний цикл ідентифікація – оцінка – знешкодження (мінімізація) – моніторинг ризиків.

Маючи у своєму розпорядженні технології та інструменти управління ризиками, є необхідність розробці плану управління, що документує процедури, які будуть використані протягом усього строку кредитування. Окрім того, даний план включає, відповідальних осіб за управління ризиками, а також регламентує порядок його розробки на випадок непередбачених подій і виділення

фінансових і інших резервів. Такий план залежить від принципів та цілей кредитної політики банку з кредитування комерційної нерухомості. Проте у кожному конкретному випадку можливі варіанти розвитку подій, які пов'язані з уникненням ризиків, мінімізацією ризиків або прийняттям ризиків, що вже вплинули.

Зауважимо, що банк може відмовити у наданні кредиту на будь-якому етапі, що передує підписанню кредитної та іпотечної угод: під час співбесіди з потенційним позичальником та оцінки кредитної заявки, фінансового стану, комерційної нерухомості, яка виступатиме у якості забезпечення іпотечного кредиту, якщо працівники банку виявлять певну кількість факторів, що можуть призвести до невиконання зобов'язань позичальником.

Зовнішні методи мінімізації ризиків можна класифікувати так: інструмент, який використовується на рівні конкретної позики – страхування (передача ризику) та інструмент, який використовується на рівні кредитного портфелю банку – диверсифікація ризику. Внутрішні методи мінімізації ризиків, крім резервування та лімітування, які використовуються банком для на рівні кредитного портфелю у цілому є універсальними, вони використовуються як на рівні конкретної позики так і на рівні кредитного портфелю забезпеченого комерційною іпотекою.

Прийняття ризику банком є принциповою згодою на відшкодування збитків за рахунок власних коштів. При цьому деякі ризики приймають тому, що вони неминучі, інші тому, що вони несуть потенціал можливого прибутку. При прийнятті ризику, на нашу думку, банку слід враховувати аспект, що пов'язаний з втратами, які легко передбачити та прорахувати, його слід враховувати як оперативні витрати. Прийнятий ризик може бути передбаченим та непередбачуваним. Передбачений покривається з поточного доходу, якщо він невеликий, і навпаки, якщо розмір збитку великий і він непередбачуваний, банку доводиться покривати з будь-яких ресурсів.

При ризик-менеджменті кредитування комерційної нерухомості найчастіше застосовується андерайтинг. Основне завдання андерайтингу – прийняття рішення про надання кредиту на основі оцінки ймовірності його погашення, тобто в процесу аналізу кредито- та платоспроможності потенційного позичальника. Теоретично процедура андерайтингу за допомогою суворих критеріїв дає можливість знизити ризик майже до нуля. Як правило банки, за допомогою андерайтингу підтримують допустимий, не нульовий рівень ризику.

Методи реагування потрібно застосовувати тоді, коли ризикові події фактично настали. Деякі з ідентифікованих ризикових подій відбудуться, деякі – ні. Ті, які відбудуться й стануть фактичними джерелами ризиків. Обов'язком кредитного менеджера є, по-перше, визначення того факту, що така подія відбулася, а, по-друге, виконання дій, запропонованих відповідним методом реагування, серед яких можна виділити такі:

– позапланові реагування. Ці реакції називаються позаплановими в тому розумінні, що вони не були передбачені заздалегідь, до настання ризикової події.

– розробка додаткових методів реагування. Якщо ризикова подія не була передбачена або його ефект виявився більше передбачуваного, то запланований метод реагування може виявитися неприйнятним і потрібно буде розробити іншої.

Наслідком реагування повинно стати відновлення плану управління ризиками. У процесі погашення кредиту, як правило, відбуваються ті або інші ризикові події. Ґрунтуючись на тім, які події відбулися, а які ні, який був ефект від ризикових подій, що сталися, можна його скорегувати. Наприклад, у частині оцінок ймовірностей різних ризикових подій і їх очікуваного фінансового ефекту.

Більшість вітчизняних банків використовує так званий традиційний підхід до оцінки кредитоспроможності, який полягає у застосуванні стандартних аналітичних методів: горизонтального та вертикального аналізу, трендового, порівняльного аналізу, аналізу відносних показників. Спільним для традиційних методик фінансового аналізу є те, що вони передбачають вивчення простих математичних зв'язків між окремими позиціями фінансової звітності на основі обчислення певної вибірки показників (коефіцієнтів) та порівняння їх значень з нормативними, середньогалузевими та в динаміці. Так, як іпотечний кредит несе в собі два основних види ризику, а саме, кредитний і процентний. Кредитний ризик може бути зведений до мінімуму за допомогою трьох механізмів: обов'язкового страхування предмета застави, та шляхом установлення критеріїв андерайтингу позичальників (максимальний PTI (payment-to-income ratio), максимальний LTV (lo-an-to-value ratio), максимальна сума кредиту).

З метою забезпечення якісного і ефективного продажу продукту як комерційна іпотека, банк застосовує процедури, стандарти по генеруванню, схваленню, моніторингу угод і класифікацію позичальників, які відповідають принципам, розробленим Комітетом по банківському нагляду та регулюванню (м. Базель) з врахуванням ситуації на ринку. Управління процентним ризиком може здійснюватися шляхом застосування на практиці сучасних інструментів управління (hedging) ризиком процентної ставки. Таким чином, реалізація технологій управління процентними ризиками з використанням сучасних похідних фінансових інструментів, сприятиме стабільному рівню процентних ставок, що в свою чергу, дозволить знизити процентні ризики всіх учасників системи іпотечного кредитування і, як наслідок, підвищити потенційний попит і доступність продуктів іпотечного кредитування комерційної нерухомості в Україні.

Висновки і пропозиції. Банківський бізнес традиційно визначається одним з найбільш ризикованим в спектрі економічної діяльності. Проте, визнання факту існування ризиків недостатньо для того, щоб управляти ними. Існують три різних, але взаємопов'язаних способи ризик-менеджменту. Перший спосіб пов'язаний з купівлею страховки (insurance). Однак страхування дієво лише при управлінні певними видами фінансових ризиків, у тому числі, що пов'язані з комерційною іпотекою.

Необхідно акцентувати увагу на деяких видах страхування, що досить обґрунтовано стають необхідними для позичальника. Так, відповідно до Закону України «Про іпотеку» [7], обов'язковою умовою іпотечного договору є те, що іпотекодавець (позичальник) повинен застрахувати предмет іпотеки на його повну вартість від ризиків випадкового знищення, псування чи пошкодження. При цьому вигодонабувачем відповідно до договору страхування є іпотекодержатель (кредитор), а страховий поліс є гарантією забезпечення виданого банком кредиту. Проте страхування може проводитися також і безпосередньо одним з учасників іпотечних відносин (кредитором, оцінювачем і т.д.).

Розвиток страхування іпотечних ризиків в Україні може сприяти росту кредитування комерційної нерухомості за допомогою зниження процентних

ставок і зниження авансового внеску. Тим самим забезпечується можливість залучення в іпотечне кредитування більш широкого кола позичальників.

Другий спосіб – управління активами і пасивами (asset/liability menegement). Цей спосіб полягає в ретельному збалансуванні активів і зобов'язань, щоб виключити зміни чистої вартості і використовується при управлінні процентними та валютними ризиками.

Останній спосіб, який може використовуватися сам по собі, або в поєднанні з першими двома, є хеджування (hedging). Хедж це позиція, яку використовують, як тимчасову зміну майбутньої позицій за іншим активом (зобов'язанням), або для рівноваги ризику, пов'язаного з існуючою позицією за активом (зобов'язанням), доки ця позиція не буде ліквідована. Інакше кажучи, хеджування полягає в використанні позиції, що компенсує ризик.

Сучасна наука ризик-менеджменту дозволяє використовувати різні інструменти та технології управління ризиками, які виникають у процесі кредитування комерційної нерухомості. Отже, ризик-менеджмент є безумовно важливою та необхідною складовою банківського іпотечного кредитування комерційної нерухомості, а загроза виникнення тих чи інших ризиків вимагає швидкого реагування та застосування протидії їм.

Список літератури:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV // Офіційний вісник України офіційне видання від 29.08.2003 № 33. – С. 7.
2. Дарьин Е.М., Трофимов А.В., Трофимова Т.Е., Хавин Д.В. Ипотечное кредитование. Теория и методика проектирования моделей жилищной ипотеки: Учебное пособие. – Н. Новгород: Нижегород. гос. архит.-строит. ун-т, 2004. – 110 с. ISBN 5-87941-344-6.
3. Євтух О.Т. Типові ризики іпотечного капіталу та управління ними / О.Т. Євтух // Вісник НБУ – 2001. – № 11. – С. 43-46.
4. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: навч. посіб. / Л.О. Примостка. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с. – ISBN 966-574-626-х.
5. Рюш В. Экономика недвижимости / под ред. В. Рюш. М.:1999. – 384 с.
6. Лютий І.О., Савич В.І., Калівошко О.М. Іпотека: сучасні концепції, тенденції суперечності розвитку: Монографія. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 548 с. ISBN 978-966-364-939-9.
7. Про іпотеку. Закон України № 898-IV від 05.06.2003 р. // Офіційний вісник України офіційне видання від 25.07.2003 р., № 28. – С. 56.

Мякишевская Е.Н.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

РИСК-МЕНЕДЖМЕНТ БАНКОВСКОГО ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ КОММЕРЧЕСКОЙ НЕДВИЖИМОСТИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы риск-менеджмента банковского ипотечного кредитования коммерческой недвижимости. Отмечены преимущества кредитования юридических лиц перед физическими для коммерческих банков именно под такой вид обеспечения как коммерческая недвижимость в контексте риск-менеджмента. Проведен анализ научных взглядов относительно разделения банковских рисков и выявлен специфический характер рисков кредитования коммерческой недвижимости. В статье рассматривается концептуальный подход относительно риск-менеджмента ипотечного кредитования коммерческой недвижимости как сложный процесс, который включает технологии и инструменты управления. Рассмотрены процедуры применяемые банком с целью обеспечения качественной и эффективной продажи продукта как коммерческая ипотека, а также отмечены предложения относительно способов риск-менеджмента.
Ключевые слова: риск-менеджмент, ипотечное кредитование, коммерческая недвижимость, коммерческая ипотека, кредитный риск, процентный риск, ипотечное страхование, хеджирование.

Miakyshevska O.M.
Kyiv National Economic University of the name of Vadym Hetman

RISK-MANAGEMENT OF BANK MORTGAGE CREDITING OF THE COMMERCIAL REAL ESTATE

Summary
The theoretical questions of risk-management of the bank mortgage crediting of the commercial real estate are investigational. Advantages of crediting of legal entities are marked before physical for commercial banks exactly under such type of providing as the commercial real estate is in the context of risk-management. The analysis of scientific looks is conducted in relation to the division of bank risks and specific character of risks of crediting of the commercial real estate is educed. In the article conceptual approach is examined in relation to risk-management of the mortgage crediting of the commercial real estate as a difficult process that includes technologies and management instruments. Procedures are considered applied by a bank with the purpose of providing of quality and effective sale of product as a commercial mortgage, and also suggestions are marked in relation to methods of risk-management.
Keywords: risk-management, mortgage crediting, commercial real estate, commercial mortgage, credit risk, percent risk, mortgage insurance, hedging.

УДК 368.914

СИСТЕМА НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Небаба Н.О.
Українська академія банківської справи
Національного банку України

У статті розглянуто загальну структуру існуючої пенсійної системи в Україні. Досліджено особливості функціонування третього рівня системи. Проаналізовано основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів. Розглянуто чинники, що гальмують розвиток системи. Досліджено структуру інвестиційного портфелю, його дохідність. Запропоновано напрямки покращення інвестиційної діяльності.

Ключові слова: пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, інвестиційний портфель, недержавний пенсійний фонд, дохідність.

Постановка проблеми. Питання соціального захисту населення в складних економічних умовах стоїть надзвичайно гостро. Солідарна пенсійна система сьогодні не спроможна забезпечити пенсіонерам достатній рівень доходу, і враховуючи демографічні та економічні тенденції, ситуація буде погіршуватися. Саме тому, в складних умовах сьогодення питання дослідження розвитку трирівневой системи пенсійного забезпечення (НПЗ) та її розбудови піднімається все частіше. В процесі розвитку сучасна пенсійна система зтикається з безліччю проблем, серед яких як питання економічного характеру, так і соціальні. Їх дослідження та всебічна оцінка є одним із можливих методів зменшення їх негативного впливу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В своїх працях розвиток недержавного пенсійного забезпечення, різних його аспектів, досліджували як вітчизняні так і закордонні вчені. Загальні питання розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення розглянуто у працях І. В. Новікової, Р. Гопція, С. А. Мельнікова, М. П. Рубанова, С. І. Смоляра, Л. О. Птащенка, Н. А. Телічка, М. Г. Терещенка, Н. А. Ціановської, С. П. Ремиги, О. Білика., О. В. Бачинаської, та ін. Не зважаючи на те, що дане питання досліджувалося в працях багатьох вчених, суттєвих позитивних змін в розвитку системи НПЗ на сьогодні не отримано.

Мета статті. Метою статті є дослідження головних аспектів розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, аналіз основних проблемних питань її розвитку та розробка рекомендацій щодо покращення ситуації на ринку НПЗ.

Виклад основного матеріалу. В 2004 році з прийняттям в Україні Законів «Про загальнообов'язкове пенсійне забезпечення» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», відбулося становлення нової системи пенсійного забезпечення. Норми Закону України «Про загальнообов'язкове пенсійне забезпечення» запровадили формування якісно нових пенсійних правовідносин, які виникають на основі функціонування трирівневої пенсійної системи (рис. 1).

Перший рівень – солідарна система. Система фінансування державної пенсії ґрунтується на перерозподільчих принципах. Внески сплачуються усіма працюючими громадянами країни та їх роботодавцями, та в поточному періоді витрачаються на виплати пенсіонерам. Якщо цих коштів не вистачає, то здійснюється дотації з державного бюджету [3, 4].

Другий рівень – накопичувальна система державного пенсійного забезпечення. На другому рівні пенсійні виплати збільшуються не тільки за рахунок внесків учасників, а і за рахунок інвестиційного доходу. Задля цього в створеному Накопичувальному фонді для кожного майбутнього пенсіонера повинен бути відкритий індивідуальний пенсійний рахунок, куди надходитиме частина внесків застрахованих осіб (відсоток від нарахованої зарплати). З метою захисту від знецінення а також для примноження цих коштів, внески мають інвестуватися в економіку України. Вважається, що в перспективі ці інвестиції зможуть стати для держави джерелом для довгострокового фінансування розвитку економіки.

Проте вже декілька років впровадження даного рівня відкладається, що пов'язане із тим що вводити його можливо тільки після досягнення певних умов та соціально-економічних показників:

– створення системи ефективного державного нагляду та регулювання;

– досягнення бездефіцитності Пенсійного фонду України;

– зростання ВВП хоча б на рівні 6%.

Ні в 2012, ні в 2013 роках умова бездефіцитності не була виконана, при чому дефіцит є досить значним, і з кожним роком тільки зростає. Стосовно рівня росту ВВП, то ця умова хоча і не є обов'язковою, проте виконана на сьогодні вона теж не може бути в зв'язку із економіко-політичною нестабільність. Таким чином, згідно із заявою міністра соціальної політики і в 2014 році впроваджувати другий рівень не планується.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з ме-

Рис. 1. Структура пенсійної системи України
Джерело: складено автором на основі [3, 4].

© Небаба Н.О., 2014

тою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [3].

Як показує світовий досвід, розвиток недержавного пенсійного забезпечення є невід'ємною складовою успішного розвитку країни в умовах ринкової економіки, адже кошти вкладені до НПЗ не тільки в майбутньому забезпечать стабільний дохід пенсіонерам, а й сьогодні працюють на користь національної економіки та підприємств, адже вони повертаються до підприємств у вигляді інвестиційного капіталу.

При впровадженні третього рівня пенсійного системи Україна зіткнулася з рядом проблем, серед яких є суперечливі питання державного регулювання та оподаткування, недостатній рівень розвитку фінансових ринків. однією із проблем є також низька поінформованість населення про діяльність нових інститутів в економіці України – недержавних пенсійних фондів, і як результат недовіра населення до їх діяльності.

Недержавні пенсійні фонди є новими інститутами в економіці України. Відповідно до законодавства вони створюються у вигляді відкритих, корпоративних та професійних пенсійних фондів.

В Україні на сьогоднішній день переважають відкриті недержавні пенсійні фонди, що зумовлено насамперед більшою свободою діяльності. Така ситуація сприяє конкуренції на ринку пенсійних послуг, що дає можливість учасникам обирати фонд із найвигіднішими умовами. На кінець 2013 року в Україні існує 81 відкритий пенсійний фонд, практично угоди про управління з Компаніями по управлінню активами уклали тільки 75 фондів, з них 61 відкритий, 8 корпоративних та 6 професійних, тобто на сьогодні фактично нормально функціонує лише 75 НПФ (таблиця 1).

Розглядаючи в динаміці вищезазначені показники слід відмітити значне зростання кількості відкритих НПФ в докризовий період. Проте вже з 2009 року іде поступове зменшення їх кількості, найчастіше через злиття декількох фондів, або ж за рахунок ліквідації фондів, активи яких дорівнювали нулю, про що свідчить зростання показника вартості активів в розрахунку на 1 недержавний пенсійний фонд. Слід відмітити, що на сьогодні більше 93% всіх активів зосереджені у 15 достатньо великих (вартість активів більше 15 млн. грн.) недержавних пенсійних фондах.

Загалом, кількості недержавних пенсійних фондів, які працюють на сьогодні на вітчизняному ринку, достатньо для забезпечення всіх бажаючих недержавною пенсією, можна сказати навіть більше ніж потрібно. Так, наприклад, у Польщі на сьогодні переважна кількість активів системи НПЗ зосереджена в 16 фондах, при кількості застрахованих в 11 млн. осіб. В Чилі більше 80% учасників є вкладниками 5 великих фондів. Росія, яка на сьогодні теж тільки розпочинає впроваджувати НПЗ теж орієнтується на створення великих НПФ. Саме шляхом укрупнення фондів можливо надати достатні можливості фондам для більш ефективного інвестування пенсійних коштів, можливості для диверсифікації активів.

Аналізуючи кількість учасників недержавних пенсійних фондів можна говорити укладених контрактів недержавними пенсійними фондами (табл.2), то слід відмітити зростання їх кількості до 2012 року включно, темпи зростання коливаються, що пов'язано з кризовими явищами в економіці

Таблиця 1

Аналіз кількості НПФ в Україні, що перебувають в управлінні КУА

Показник	Рік									Тпр 2013/2012	Тпр 2012/2011	Тпр 2013/2005
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013			
Кількість НПФ	54	80	78	92	95	93	85	83	75	-9,64%	-2,35%	38,89%
Відкриті	42	64	63	72	75	74	68	66	61	-7,58%	-2,94%	45,24%
Корпоративні	8	10	9	10	10	10	8	8	8	0,00%	0,00%	0,00%
Професійні	4	6	6	10	10	9	9	9	6	-33,33%	0,00%	50,00%
Активи на 1 НПФ, млн грн	0,9	1,6	3,6	6,7	9,0	12,3	16,3	20,0	27,9	39,32%	22,58%	3156,83%

Джерело: складено автором на основі 2

Таблиця 2

Аналіз динаміки кількості укладених контрактів недержавних пенсійними фондами та їх учасників

Показник	Період								Тпр 2013/ 2012	Тпр 2014/ 2013	Тпр заг.
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	1 півріч-чя 2014			
Кількість контрактів, тис. шт.	55,9	62,3	62,5	69,7	75	61,4	61,4	56,5	-0,00%	-7,38%	1,07%
Кількість учасників, тис. осіб	278,7	482,5	497,1	569,2	594,6	584	840,6	837,7	43,94%	-0,34%	200,57%

Джерело: складено автором на основі 2

Таблиця 3

Динаміка основних фінансових показників діяльності недержавних пенсійних фондів

Показник	Період								Тпр 2013/ 2012	Тпр 2014/ 2013	Тпр заг.
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	1 півріч-чя 2014			
Активи НПФ (млн.грн.)	280,7	612,2	857,9	1144,3	1386,9	1660,1	2089,8	2381,3	25,88%	13,95%	748,34%
Пенсійні внески (млн. грн)	234,4	582,9	754,6	925,4	1102	1313,7	1587,5	1722,8	20,84%	8,52%	634,98%
Пенсійні виплати (млн. грн)	9	27,3	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2	339,7	19,17%	13,16%	3674,44%
Інвестиційний дохід (млн. грн)	68,1	86,8	236,7	433	559,9	620,3	953,3	1167,6	53,68%	22,48%	1614,54%

країни вцілому (криза 2008 року), в той же час в 2012 році та в 1 півріччі 2014 року ми спостерігаємо незначне зменшення кількості учасників. Подібна ситуація склалася і з кількістю укладених контрактів, кількість укладених контрактів за 1 квартал 2014 року знизилась на 7%.

Що стосується загальної вартості активів НПФ (табл.3), протягом всього періоду розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення вони зростають. За останні 7,5 років функціонування системи НПЗ активи зросли більше ніж 7 різів, і на сьогодні складають 2231 млн. грн., темп приросту протягом останніх років коливаються в межах 14-25% щорічно.

Зважаючи на те, що основним джерелом формування пенсійних активів є пенсійні внески, для більш детального аналізу слід також розглянути динаміку зростання пенсійних внесків. На кінець аналізованого періоду недержавними пенсійними фондами залучено майже 1723 млн. грн.. внесків від учасників, темпи приросту є дещо нижчими від темпів приросту загальних активів, і складають 20% за 2013 рік та 9% за 1 півріччя 2014 року.

Досить активно в останні роки недержавні пенсійні фонди розпочали виплачувати накопичені пенсії. Якщо в 2007 році НПФ здійснили лише близько 9млн.грн. виплат, то станом на 30.06.2014р. сплачено учасникам пенсійного віку в загальній сумі 340 млн. грн. Середній розмір пенсійної виплати на одного учасника НПФ, який отримав/ отримує пенсійні виплати, станом на 30.06.2014, становив 4,8 тис. грн.

Ще одним джерелом формування загальних активів є інвестиційний дохід. На 30.06.2014 року НПФ накопичили 1 млрд. 167 млн. грн. інвестиційного доходу. Тобто в структурі загальних активів частка інвестиційного доходу становить близько 49%. На кінець 2 кварталу 2014 року було інвестовано близько 88% від загальної вартості активів, а саме 2105 млн. грн. Аналізуючи більш детально напрямки інвестування (рис. 2) можна відмітити значне скупчення активів саме на банківських депозитах – близько 40%. Близько 35% вкладено в облігації українських підприємств, та близько 15% в акції вітчизняних підприємств.

Враховуючи динаміку розвитку саме цих фінансових інструментів, їх прямий зв'язок з кризовими явищами всередині країни доводиться говорити про наростання кризових проявів всередині системи. Адже в останні декілька років, особливо в поточному році спостерігається зменшення вартості акцій, облігацій. Окрім цього в банківській сфері хоча і є гарантований прибуток від інвестування, прете в останні пів року в банківській системі спостерігається рад банкрутств, чи введення тимчасових адміністрацій.

В той же час прибуткові активи, стійкі до кризових явищ, фактично не представлені в інвестиційному портфелі НПФ. Мова йде саме про банківські метали та об'єкти нерухомості, частка яких становить 1% та 4% відповідно в інвестиційному портфелі. Ці фінансові інструменти мають специфічні властивості в умовах кризи, як правило вартість нерухомості зростає, а золото є стійким до знецінення.

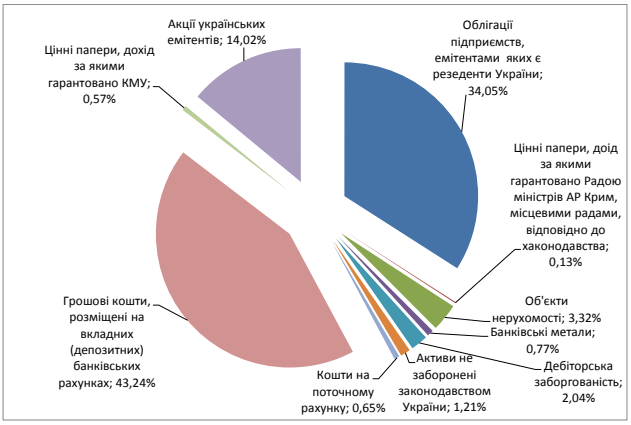

Рис. 2. Структура інвестованих активів станом на кінець 2 кварталу 2014 року

Джерело: складено автором на основі даних [2]

Проте незважаючи на таку структуру інвестиційного портфелю за 1 квартал 2014 року інвестиційний прибуток склав 214,3 млн.грн., загальна прибутковість інвестиційного портфелю становила близько 11% за півріччя.

За 2013 рік НПФ отримали 226,3 млн.грн. доходу, прибутковість портфелю становила 10,8%.

Якщо говорити про перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні, то слід відмітити достатній потенціал для розвитку даного ринку. З метою покращення ситуації на ринку перш за все потрібно посилити довіру населення до НПФ, сприяти розвитку економіки, що в свою чергу призведе до підвищення платоспроможності населення [1]. Також необхідно розширити напрямки фінансування пенсійних активів, додавши до інвестиційного портфелю іноземні цінні папери, та стійкі до кризових явищ фінансові інструменти.

Висновки і пропозиції. Провівши аналіз основних показників діяльності НПФ, слід говорити про те що розвиток недержавного пенсійного забезпечення перш за все залежить від потенційних та фактичних учасників системи, їх фінансових можливостей. Також достатньо суттєвий вплив на розвиток недержавного пенсійного забезпечення має здатність НПФ ефективно управляти вже залученими коштами, не тільки забезпечувати їх збереження, а і примножувати шляхом інвестування в надійні та прибуткові активи.

Список літератури:

1. Андрущак Ю. В. Проблеми та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / Ю. В. Андрущак, Ю. В. Филипюк. – Режим доступу: http://asconf.com/rus/archive_view/594
2. Підсумки розвитку недержавного пенсійного забезпечення за 2012 рік [Електронний ресурс] / Національна комісія що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npz-2012r.pdf
3. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс]: Закон України від 09.07.2003, № 1058-IV. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15
4. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс]: Закон України від 09.07.2003, № 1057-IV. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15
5. Сомов М. На порядку денному – недержавне пенсійне забезпечення / М. Сомов // Соціальний захист. – 2007 – № 4. – С. 10–11.
6. Федоренко А. Об'єкти та процедури інвестування коштів недержавних пенсійних фондів [Електронний ресурс] / А Федоренко // Україна фінансова: Інформаційно-аналітичний портал Українського агенства фінансового розвитку. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/ analit_ mat/rzp/036.htm

Небаба Н.А.
Украинская академия банковского дела
Национального банка Украины

СИСТЕМА НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена общая структура существующей пенсионной системы в Украине. Исследованы особенности функционирования третьего уровня системы. Проанализированы основные показатели деятельности негосударственных пенсионных фондов. Рассмотрены факторы, тормозящие развитие системы. Исследована структура инвестиционного портфеля, его доходность. Предложены направления улучшения инвестиционной деятельности.
Ключевые слова: пенсионная система, негосударственное пенсионное обеспечение, инвестиционный портфель, негосударственный пенсионный фонд, доходность.

Nebaba N.O.
Ukrainian Academy Of Banking
Of The National Bank Of Ukraine

NON-STATE PENSION FUNDS IN UKRAINE: CURRENT STATE, PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Summary
The article discusses the general structure of the existing pension system in Ukraine. The features of the functioning of the third level system. Analyzes the main indicators of private pension funds. The factors hindering the development of the system. Investigated the structure the investment portfolio, its profitability. The directions of improvement of investment activity.
Keywords: pension system, private pension provision, investment portfolio, pension fund, profitability.

УДК 338.242

НОВІ РИНКОВІ МОЖЛИВОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕВАГИ КРУП'ЯНОГО ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

Орленко О.В.
Міжнародний університет бізнесу і права

В статті розглянуто питання впровадження круп'яного органічного виробництва на території України. Охарактеризовано сучасні реалії та нові можливості органічного землеробства фермерськими господарства як одну з найбільш перспективних форм господарювання в агросфері. Досліджено загальні аспекти економічної ефективності діяльності сільськогосподарських товаровиробників при практичному застосуванні принципів і методів органічного виробництва.
Ключові слова: органічне виробництво, круп'яна продукція, сертифікація, фермерські господарства, ефективність.

Постановка проблеми. Україна, маючи значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку, досягла певних результатів щодо розвитку власного органічного виробництва. Так, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощування різноманітної органічної продукції, складає більше чверті мільйона гектарів, а наша держава займає почесне двадцять перше місце світових країн-лідерів органічного руху [2].

На даний час органічний сектор перетворюється на одну із найбільш динамічних галузей сільського господарства в країнах ЄС. Цьому сприяло підвищення рівня проінформованості споживачів про безпеку харчових продуктів та проблеми пов'язані із захистом довкіллям протягом останніх років. У зв'язку з цим українські сільськогосподарські виробники круп'яних культур невдовзі також постануть перед новими вимогами: враховувати у процесі своєї діяльності методи господарювання з точки зору їх можливого впливу не тільки на майбутній розвиток та прибутковість господарювання, а також на збереження довкілля.

Органічними або екологічно чистими вважаються продукти, виготовлені з дотриманням визначених екологічних стандартів на всіх технологічних та реалізаційних етапах. При виробництві органічних продуктів застосовують технології максимального збереження поживних речовин. Для цього повністю відмовляються від ароматизаторів, барвників, консервантів та генетично модифікованих організмів. Заборонено рафінування, мінералізація та інші технологічні операції, які зменшують поживні властивості продукту. До того ж матеріали для упакування екологічно чистого продукту виготовляються з натуральної сировини [1].

© Орленко О.В., 2014

Органічне виробництво має цілу низку економічних, екологічних та соціальних переваг, а також цей метод завдяки виробництву та споживанню власне органічних харчових продуктів позитивно впливає на здоров'я населення. Економічні переваги круп'яного органічного виробництва полягають у тому, що за умов належного впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур згідно із принципами та вимогами органічного виробництва, при подальшому розвитку внутрішнього ринку в Україні в середньостроковій перспективі зростатиме прибутковість виробництва органічної продукції та її конкурентоздатність.

Ведення органічного землеробства базується на застосуванні мінімального обробітку ґрунту та відмови від отрутохімікатів і мінеральних добрив. Такий підхід відновлює баланс поживних речовин у ґрунті, нормалізує роботу живих організмів, збільшує вміст гумусу і, як результат, – підвищує урожайність сільськогосподарських культур. Однак перехід на органічне господарювання є тривалим та не гарантує швидкої віддачі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку органічного виробництва та формування ринку органічної продукції в Україні займаються такі науковці як В.І. Артиш, Н.В. Бородачьова, Дудар О.Т., Н.А. Берлач, М.В. Капштик, М.І. Кобець, Л.Є. Купінець,О.В. Рудницька, В.О. Шлапак, О.В Ходаківська та інші. Незважаючи на достатню кількість робіт, пов'язаних з дослідженням сучасного стану світового органічного виробництва та перспектив його розвитку в Україні, наукове обґрунтування сутності практичних кроків щодо прискорення розвитку органічного круп'яного виробництва залишається недостатнім.

Мета статті – дослідити сучасний стан світового органічного виробництва та визначити основні тенденції та проблеми становлення круп'яного ринку органічної продукції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна має перспективні умови для розвитку і збільшення площ органічного сільського господарства, тому що має чудовий потенціал, як з екологічної, так і з економічної точки зору. Родючі ґрунти створюють сприятливі умови для переходу до виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Швидке та стале зростання обсягів міжнародної торгівлі органічними продуктами, попит серед місцевого населення на здорові та безпечні харчові продукти і, нарешті, не менш важливою є цінова надбавка на органічне виробництво. Все це дає гарну можливість для України покращити економічний стан населення сільських територій шляхом розвитку органічного сектору в країні.

Частка сертифікованих органічних площ серед загального об'єму сільськогосподарських угідь України складає майже 0,7%. При цьому Україна займає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур. Крім того, в нашій державі сертифіковано 300 тис. га дикоросів [3].

В останні три роки спостерігається тенденція наповнення внутрішнього ринку власною органічною продукцією за рахунок налагодження власної переробки органічної сировини. Зокрема, це крупи, соки, сиропи, повидло, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні вироби. Офіційні статистичні огляди IFOAM підтверджують, що якщо на початок 2003 р. в Україні було зареєстровано 31 господарство, що отримало статус «органічного», то в 2012 р. нараховувалось вже 164 сертифікованих органічних господарства, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель склала 272 850 га.

Таблиця 1

Загальна площа органічних с.-г. угідь та кількість органічних господарств в Україні, 2002-2012 рр. [12]

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Площа, га	164449	239542	240000	241980	242034	249872	269984	270193	270226	270320	272850
Кількість господарств	31	69	70	72	80	92	118	121	142	155	164

В Україні органічні сільськогосподарські землі займають 270320 га, при цьому переважними продуктами рослинництва є зернові та олійні культури такі як: пшениця, овес, ячмінь, вика, жито, пшениця спельта, просо, гречка, соя, соняшник. Стрімко почало розвиватися вирощування органічних овочів у закритому і відкритому ґрунтах. Нідерланди, Німеччина, Швейцарія, Чеська Республіка, Польща, США, Канада, Італія, Греція, Ізраїль, Молдова та Норвегія є головними країнами, до яких експортується органічна продукція з України.

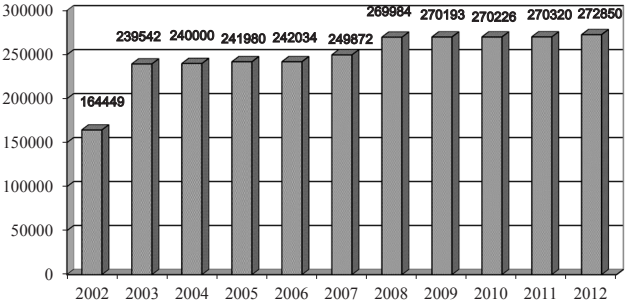

Рис. 1. Площа сільськогосподарських угідь в Україні, сертифікованих у відповідності до органічних стандартів в розрізі по роках, га [12]

В останнє десятиріччя значні площі родючих сільськогосподарських земель використовувалися без істотного застосування агрохімікатів і їх можна було б швидко перевести на сертифіковане органічне виробництво за умови наявності ринків збуту. Таким чином, органічне сільськогосподарське виробництво створює сприятливі можливості підвищення продуктивності та прибутковості, доступні як для великих сільськогосподарських підприємств, так і малих фермерських господарств. Можливий навіть перехід особистих селянських господарств та використання так званої системи «групової» сертифікації для зменшення її вартості на одиницю площі. Як і в інших європейських країнах, головним фактором сприяння масовій конверсії господарств, особливо малих та середніх, могло б бути запровадження державної підтримки у вигляді бюджетних субсидій, у тому числі прийняття програми надання субсидій сільськогосподарським товаровиробникам для здійснення конвертації та сертифікації, а також державної агроекологічної програми.

У світі 31 млн га земель, що використовується для виробництва органічної продукції. Це приблизно 558 тис. ферм у 108 країнах світу. На першому місці знаходиться Австралія – приблизно 12,1 млн га, а на другому – Китай із 3,5 млн га. У Європейській частині – Швейцарія. Основними тенденціями світового ринку стало збільшення попиту на органічні продукти в більшості країн [11]. Ситуація на світо-

вому ринку органічної продукції характеризується концентрацією попиту в розвинених країнах, підвищенням попиту в країнах, що розвиваються, консолідацією учасників ринку та розвитком дистрибуції органічної продукції. Органічні продукти давно знайшли споживачів і стали популярними в США та Західній Європі. Лідером за органічним споживанням є Німеччина, яка почала впроваджувати політику здорового харчування ще у 80-х роках. Незважаючи на перевищення вартості екологічних продуктів на 40-50% порівняно з традиційними, італійці щорічно витрачають на придбання органічних продуктів в середньому €25 на одну особу, швейцарці – €105, датчани – €51, шведи – €47.

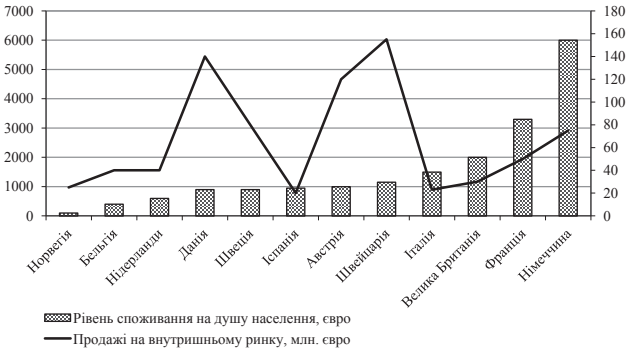

Рис. 2. Країни Європи з найбільшою часткою органічного ринку та рівнем споживання на душу населення в 2011 р. [11]

Державна політика цих країн спрямована на екологізацію сільського господарства: премії за невикористання хімічних засобів, державні субсидії для ведення органічного землеробства, а також на період переходу від традиційних технологій, мито на ввезення хімічних добрив, компенсація вартості сертифікації. Рівень цінових надбавок на таку продукцію становить від 10-25% в порівнянні зі звичайними продуктами. Наразі в світі існує федерація IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements) – Міжнародна федерація органічного землеробства, яка здійснює контроль формалізації умов діяльності та періодично переглядає їх на основі консультацій із членами цієї організації. До складу входять 760 представників зі 100 країн світу (2 з України). Потім функціонують міжнаціональні і національні об'єднання. В США виробництво органічного продовольства було розпочато ще в 1990 році. Усі продукти маркуються, сертифікуються згідно із законом. Більше 80% виробляються сімейними фермами, невеликого розміру [7]. Хоча провідну роль в органічному виробництві займає малий бізнес, все більша кількість національних продовольчих компаній пропагує і розвиває цей напрям у своїй діяльності.

Дослідження Федерації органічного руху України свідчать, що сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні почав розвиватись з початку 2000-х років, склавши: у 2007 році – 500 тис. євро, в 2008 році – 600 тис. євро, у 2009 – 1,2 млн. євро, у 2010 – 2,4 млн. євро, у 2011 р. цей показник зріс до 5,1 млн.євро, у 2012 році – до 7,9 млн.євро, а у 2013 р. – до 12,2 млн.євро [12].

В Україні вже є понад 120 «органічних господарств», проте переважна частина з них сертифікована іноземними сертифікаційними компаніями відповідно до європейських «органічних стандартів». Більшість українських органічних господарств розташовані в Одеській, Херсонській, Полтавській, Вінницькій, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Житомирській областях. Українські сертифіковані органічні господарства – різного розміру – від кількох гектарів, як і в більшості країн Європи, до понад десяти тисяч гектарів ріллі [6].

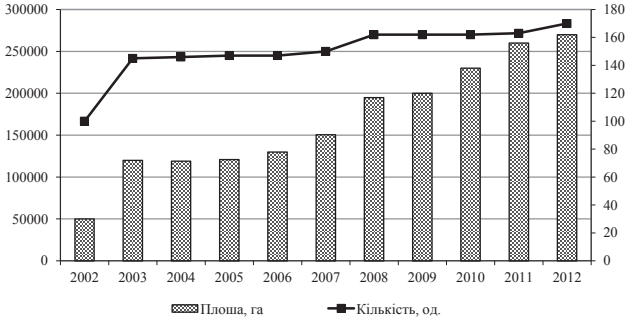

Рис. 3. Площа сільськогосподарських угідь, сертифікованих у відповідності до органічних стандартів та кількість сертифікованих органічних господарств в Україні [12]

Попит та зацікавленість в органічній продукції зростає і на внутрішньому ринку України. Одне з провідних українських переробних підприємств органічної продукції ТОВ «Фабрика бакалійних продуктів» (ТМ Жменька), яка повідомила про стовідсоткове зростання продажів органічної продукції на даний період у порівнянні з 2010 роком і збільшення точок продажу органічної продукції з 270 до 600. Одним із важливих каналів збуту та популяризації органічної продукції в Україні є невеликі спеціалізовані магазини здорового харчування у містах мільйонниках (мережа магазинів натуральної та органічної продукції «Натур Бутік», ТОВ «Торговельний Дім Органік Ера, тощо). Найпопулярнішим каналом збуту органічної продукції є супермаркети такі як: «Сільпо», «Coodwine», «Мегамаркет», «Ашан», «Фуршет», «Billa», «Novus» та інші [4].

Переваги органічного сільського господарства в Україні є надзвичайно великими – для економічного зростання, захисту навколишнього середовища, якості та безпеки харчових продуктів, запобігання зміні клімату та соціальної справедливості.

Рис. 4. Основні переваги органічних продуктів [10]

Органічне сільське господарство суттєво зменшує застосування агрохімічних засобів захисту рослин за рахунок використання поєднання традиційних та сучасних методів для природного контролю шкідників та хвороб. Впровадження органічного сільського господарства може також підвищити врожайність та опір хворобам. Воно покращує структуру ґрунту, захищає водні ресурси, мінімізує фактори, що спричинюють зміну клімату та підтримує біорізноманіття.

Починаючи з січня 2014 р. в Україні вступив у дію підписаний 03 жовтня 2013 р. Закон України № 425-VII «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Законом визначаються правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, заходи контролю та нагляду за такою діяльністю і спрямовані на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання ґрунтів, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні [8]. Відповідно до цього Закону, суб'єкти господарювання, які маркують свою продукцію як органічну, зобов'язані привести свою діяльність у відповідність з положеннями Закону протягом шести місяців. Фахівці органічного сектору висловлюють сподівання, що з прийняттям Закону у державі спостерігатиметься активізація та пожвавлення розвитку органічного сектору, а також, що не менш важливо, унеможливиться існування такого явища, як «псевдо-органік». Зокрема, в Законі говориться: – забороняється при маркуванні продукції, яка не відповідає вимогам цього Закону, використовувати позначення з написами «органічний, біодинамічний, біологічний, екологічний», словами з префіксом «біо» тощо. Органічна продукція, імпортована з інших країн, вироблена відповідно до законодавства країн походження, що підтверджено відповідним сертифікатом, повинна в перекладі на українську мову позначатися написом «органічний продукт». Проте необхідно зазначити, що поки в Україні не розроблені відповідні підзаконні акти, вітчизняні виробники проходять процедуру органічної сертифікації свого виробництва за діючими міжнародними стандартами, частіше за все – це норми Європейського Союзу.

Окрім цього, Державною цільовою Програмою розвитку села на період до 2015 р. задекларовано довести обсяг частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10 відсотків, передбачається стимулювання ведення органічного сільського господарства, унормування розвитку органічного землеробства та створення системи його сертифікації. Ще одним документом, що акцентує увагу на органічному секторі, є Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 806-р. В стратегії серед пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей вказано і забезпечення продовольчої безпеки держави шляхом сприяння розвитку органічного землеробства, насамперед в особистих селянських і середніх господарствах [5].

Ефективне ведення сільськогосподарського бізнесу можливе лише за умови застосування добре організованих та економічно обґрунтованих методів з застосуванням прогресивних технологій. Критерієм його діяльності виступає насамперед отримання максимального прибутку, через збільшення об'ємів виробництва, або ж зниження собівартості виробництва, енерго та ресурсозбереження.

Відповідно до існуючого досвіду переваги органічного виробництва слід розглядати в таких напрямках:

1. Додана вартість внаслідок можливості продажу продукції за ціною вищою від традиційної (ціни на зерно, залежно від якості і попиту є від 50% до 200% вищими за ціни традиційного виробництва. Ціни на фрукти та овочі від 20% до 100%);

2. Зменшення витрат на засоби виробництва (виключення із технологічної схеми пестицидів та мінеральних добрив).

Узагальнюючи практичний фермерський досвід впровадження органічного землеробства в країнах Західної Європи, Америки та Канади слід звернути увагу на наступні фактори. Врожаї протягом перехідного періоду спочатку знижуються, а згодом знову підвищуються, оскільки покращується родючість ґрунту. На це піде в середньому від трьох до п'яти років [9]. Цей період можна скоротити, якщо почати впроваджувати заходи підвищення родючості ґрунту заздалегідь. Наприклад, якщо бобові та сидеральні культури застосовуються перед входом у фазу трансформації, врожаї перехідного періоду, можуть бути чудовими. На врожаї під час переходу також впливають управлінські рішення, такі, як ретельне дотримання агротехнічних прийомів – строки посіву, вибір культур та їх різновиду, впровадження природних методів контролю за бур'янами, хворобами та шкідниками. Прибутки, що зумовлені рівнем врожайності на органічних фермах різняться в порівнянні з традиційними, тому що доступність поживних речовин більше залежить від екологічних та біологічних процесів.

Під час оцінки ризиків пов'язаних з входженням на ринок органічної продукції слід враховувати наступні фактори:

· Відсутність базового закону про органічне виробництво та сертифікацію органічної продукції, що свідчить про неналежну законодавчу та нормативну бази для органічних продуктів;

· Органічне виробництво не має функціонуючої державної системи контролю, яка була би акредитована на національному та міжнародному рівнях та охоплювала контроль як операторів органічного сектора, так і продукцію;

· В країні не існує державної стратегії та програми підтримки розвитку органічного виробництва;

· Державні правила для органічного рослинництва та тваринництва не затверджені;

· Досі багато чого потрібно розвинути в ставленні та думці виробників та маркетингових організацій, продавців та інших ключових учасників з метою дотримання ними основних принципів органічного виробництва (надійність, впевненість, приклад для інших тощо). Це допоможе встановити ринкові відносини в органічному секторі, започаткувати співпрацю між ключовими гравцями, тощо;

· Реклама та просування на ринок недостатньо розвинені, не створено маркування української органічної продукції. Населення не достатньо ознайомлене з цілями органічного виробництва. Співпраця з сектором органічної продукції також недостатня, поняття органічного виробництва також недостатньо зрозуміле для суспільства;

· Дослідження, освіта та консультування на даний момент знаходяться на початковій стадії. Знання ситуації та частково причин певних явищ і досі недостатні. Це спостерігається, наприклад, у

недостатніх знаннях масштабу та потенціалу ринку окремих товарів, у відсутності кваліфікованих спеціалістів, у відсутності сучасних дослідницьких господарств та у недостатній системі підготовки сільгоспвиробників та контролерів. Необхідно також покращити методи розведення рослин та тварин, які будуть відповідати вимогам та стандартам органічного виробництва;

· Зв'язок органічного виробництва з природним довкіллям недостатньо висвітлений у взаємовідносинах з споживачами та виділений у підготовці сільськогосподарських товаровиробників. Органічне виробництво має всі можливості для збільшення позитивного впливу на довкілля та живу природу;

· Життєздатність та можливість господарств успішно вести бізнес є ключовими факторами для органічного виробництва. Існуючої кількості органічних господарств недостатньо для створення критичної маси для окупності фінансових витрат та ефективного використання коштів з бюджету. Більшість сільськогосподарських товаровиробників не володіють принципами ефективного ведення бізнесу в умовах ринкової економіки;

· Співпраця з багатьма важливими організаціями та державними установами на національному та місцевому рівнях повинна бути покращена (наприклад, серед регіональних та місцевих органів влади, дослідницьких інститутів, вищих навчальних закладів аграрного профілю II-IУ рівнів акредитації).

Висновки і пропозиції. В Україні з кожним роком зростає кількість людей, які надають перевагу здоровому способу життя. Вже зараз частина споживачів, готових купувати органічні продукти за підвищеними цінами, складає близько 15%. До того ж, вітчизняні харчові продукти традиційно вважаються смачними і переважно натуральними. Щоб краще орієнтуватися на ринку, споживач потребує інформації. Недостатня обізнаність споживачів часто використовується недобросовісними виробниками. Саме тому, споживачу важливо розібратися у низці термінів, пов'язаних із визначенням натуральних продуктів.

На жаль, з причин відсутності в Україні законодавчої бази в галузі органічного виробництва та відповідної системи сертифікації, виробники органіки стикаються з численними труднощами. Частина з них сертифікує свою продукцію в закордонних органах сертифікації та реалізує на зовнішніх ринках. Інші, яких більшість, не мають для цього фінансових можливостей і тому продають вироблену продукцію в Україні, але як звичайну, неорганічну. Оскільки продукти, які не були сертифіковані не можуть мати маркування «Органічний продукт», то виробники несуть моральні та матеріальні втрати, а споживачі не можуть обрати органічні продукти серед інших.

Перехід від традиційного до органічного виробництва в Україні серйозно гальмується сьогоденною ситуацією як у маркетингу, так і в рекламі продуктів органічного виробництва. Потрібна інтенсивна реклама для інформування потенційних виробників органічної продукції та переробних підприємств, які виробляють готові продукти харчування, щоб вони були достатньо проінформовані про переваги органічних методів виробництва. Це сприятиме тому, що представники харчової промисловості будуть запроваджувати органічні продукти до асортименту свого виробництва.

Інші маркетингові стратегії, які можна використати керуючись досвідом країн ЄС, особливо Австрії та Нідерландів: органічні господарства можуть об'єднати свої зусилля в кооперативи для маркетингу своєї продукції під спільною маркою (назвою, емблемою) у спеціалізовані магазини та ресторани, котрі можуть бути і їхньою власністю; у кооперативах по переробці продукції органічні виробники можуть виготовляти специфічні органічні продукти харчування і продавати гуртовикам; співробітництво між виробниками органічної продукції і громадськими чи приватними закладами харчування, наприклад у лікарнях, школах тощо може бути ще одним напрямком маркетингу органічних продуктів.

Одним із найважливіших і найскладніших стратегічних завдань аграрної сфери України є виробництво конкурентоспроможної екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Економічна ситуація розвитку вимагає формування екологічно безпечних і економічно ефективних технологій.

Список літератури:

1. Берлач Н. А. Адміністративно-правові засади формування органічного напряму у сільському господарстві України: монографія / Н. А. Берлач. – К.: Новая Идеология, 2012. – 398 с.
2. Бубела Т., Воробець О. Нормативно-технічні аспекти контролю органічної продукції в Україні / Т. Бубела, О. Воробець // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2012. – № 1. – С. 62-65.
3. Вовк В. І. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє // Матеріали Міжнародного семінару «Органічні продукти харчування». – Львів, 2014. – С. 3.
4. Гармашов В. В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В. В. Гармашов, О. В. Фомічова // Вісн. агар. науки – 2013. – № 7. – С. 11-16.
5. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws
6. Дудар О. Т. Розвиток органічного агровиробництва в Україні / О. Дудар // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 121-126.
7. Дудар О. Т. Формування системи органічного агровиробництва / О. Дудар // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 31-38.
8. Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18
9. Кобець М. І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М. І. Кобець // Проект «Аграрна політика для людського розвитку». – К., 2012 – 22 с.
10. Никифорова Т. А. Органическая продукция и пищевые добавки для ее производства / Т. Никифорова, Т. Губасова // Пищевая промышленность. – 2012. – № 6. – С. 52-54
11. Бегей С. В. Екологічне органічне виробництво: має шанс подолати голод і глобальне потепління [Електронний ресурс] / Український органік журнал «Organic UA». – Режим доступу: http://organic.ua
12. Федерація органічного руху України, IFOAM. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.organic.com.ua

Орленко Е.В.
Международный университет бизнеса и права

НОВЫЕ РЫНОЧНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА КРУПЯНОГО ОРГАНИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы внедрения крупяного органического производства на территории Украины. Охарактеризованы современные реалии и новые возможности органического земледелия фермерскими хозяйствами как одна из наиболее перспективных форм хозяйствования в агросфере. Исследованы общие аспекты экономической эффективности деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей при практическом применении принципов и методов органического производства.
Ключевые слова: органическое производство, крупяная продукция, сертификация, фермерские хозяйства, эффективность.

Orlenko E.V.
International University of Business and Law

NEW MARKET OPPORTUNITIES AND ECONOMIC BENEFITS OF ORGANIC PRODUCTION GRINDING

Summary
This article deals with the issue of implementation groats organic production in Ukraine. The characteristic of contemporary realities and opportunities of organic farming farms as one of the most promising forms of management in the agricultural domain. Studied general aspects of the economic efficiency of agricultural producers in the practical application of the principles and methods of organic production.
Keywords: organic production, cereal products, certification, farms, efficiency

УДК 657.471.7

УПРАВЛІНСЬКИЙ ОБЛІК ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ

Перчук О.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

В статті запропоновано впровадження управлінського обліку фінансових результатів для потреб менеджменту підприємств теплопостачання для задоволення інформаційних потреб внутрішніх користувачів з метою прийняття рішень в структурі управління. Розглянуто питання ведення управлінського обліку на основі центрів відповідальності, визначено основні їх типи для підприємств теплопостачання.

Ключові слова: витрати, доходи, операційний аналіз, підприємства теплопостачання, прибуток, собівартість, управлінський облік, фінансові результати, центри відповідальності.

Постановка проблеми. У ринкових умовах перед бухгалтерським обліком постають важливі завдання: побудова обліку на підприємстві відповідно специфіки його роботи й організаційної форми господарювання; дотримання нормативних документів з бухгалтерського обліку; аналіз і контроль на усіх ланках виробничо-збутової діяльності, правдиве й своєчасне відображення даних у звітності, виробничих ресурсів; облік формування прибутку; контроль за відповідністю витрат доходам, взаємовідносинами з бюджетом і повсякденне співставлення доходів та витрат тощо.

Мірилом успішності здійснення господарської діяльності підприємств теплопостачання, у залежності від цілей, є рівень досягнення певного соціального ефекту, ступінь задоволення широкого кола потреб. Однак, реалізація цієї віддаленої перспективи можлива лише за умови досягнення підприємством у запланований термін реального економічного ефекту – отримання ним фінансового результату (прибутку). Сучасні динамічно мінливі ринкові умови наполегливо потребують вдосконалення інструментів і технологій управління підприємствами з метою підвищення ефективності господарської діяльності та максимізації прибутку.

Реалії конкурентного середовища діяльності виробничих структур висувають потребу пристосування обліково-аналітичного забезпечення до нових методів менеджменту. Саме тому виявлена об'єктивна необхідність у розробці організаційно-методичних аспектів формування обліку прибутку підприємств для потреб управління в умовах прийняття рішень.

Однією з таких ключових проблем є практична відсутність на всіх підприємствах ЖКГ належного управлінського обліку. Необхідно вказати, що управлінський облік не є частиною бухгалтерського обліку. Він є самостійним напрямком інформаційного забезпечення управління, що використовує в рівній мірі методи та принципи стратегічного та оперативного менеджменту, реінжинірингу бізнес-процесів та бухгалтерського обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з практичним впровадженням управлінського обліку, присвячено праці П. Атамас, О. Бородкіна, Ф. Бутинця, С. Голова, В. Лень, Л. Нападовської, М. Пушкара та ін., які здійснили вагомий внесок у розвиток теорії і практики. Також ці вітчизняні науковці, поряд з зарубіжними (Хорнгрен Ч., Фостер Дж., Друрі К., Хендриксен Е.С., М. Ван Бред та інших), розглядали проблеми управлінського обліку за центрами відповідальності. Однак, в більшості випадків увага приділялася в основному теоретичним засадам обліку витрат.

Метою статті є обґрунтування необхідності запровадження методики управлінського обліку прибутку для потреб менеджменту підприємств з метою посилення аналітичності та інформативності облікового забезпечення управління для отримання високого фінансового результату діяльності підприємств теплопостачання.

Виклад основного матеріалу. За словами Є. Хендриксена і М. Ван Бреда, оцінка прибутку як показника результату діяльності підприємства є головною ланкою сучасної фінансової звітності. Залежно від мети кінцевий прибуток можливо визначити по різному і адресувати різним користувачам [5, с. 203]. Від правильного визначення фінансового результату в значній мірі залежать прийняті в системі управління рішення. Фінансовий результат є одним з основних показників не тільки фінансової та податкової, але й внутрішньогосподарської (управлінської) звітності і виступає об'єктом управління.

Зі слів Э. Хендриксена і М. Ван Бреда, показники прибутку, відображені в звітності, можуть бути використані в якості:

– показника ефективності діяльності апарату управління;

– показника для прогнозування діяльності підприємства та розподілу дивідендів;

– показника для аналізу результатів діяльності підприємства і обґрунтування управлінських рішень [5, с. 205].

На думку Л. В. Нападовської, в управлінському обліку фінансовий результат формується як мінімум в два етапи:

· на першому етапі визначається валовий фінансовий результат як різниця між доходами (виручкою) від реалізації продукції і сумою виробничих витрат;

· на другому етапі обчислюється сума прибутку як різниця між валовим фінансовим результатом, адміністративними витратами і витратами на збут [3].

Багато підприємств теплового господарства не досягають основної мети діяльності – отримання прибутку, тому, що не тільки є збитковими, а й дотуються з бюджету. Для усіх неприбуткових підприємств важливим питанням є не тільки подолання збитковості, а й досягнення фінансової стійкості. Це можливо, в першу чергу, шляхом аналізу структури собівартості послуг теплопостачання та пошуку варіантів зменшення розміру окремих видів витрат, що складають цю собівартість, а також досягнення оптимального обсягу виробництв.

Методична недосконалість визначення фінансових результатів операційної діяльності вітчизняних підприємств теплопостачання пов'язана, перш за все, з неналежним відображенням у фінансовому

© Перчук О.В., 2014

обліку суб'єктів господарювання операцій по економії паливно-енергетичних ресурсів, яку отримують такі підприємства. Проведений аналіз нормативних та практичних документів щодо існуючої системи фінансового обліку свідчить, що вони не регламентують окремого відображення у фінансових результатах діяльності підприємств будь-якої економії ресурсів. Таку задачу повинен виконувати управлінський облік. Проте, державних стандартів проведення управлінського обліку на підприємствах України, які виправдали себе в закордонній практиці, не існує.

Отже, управлінський облік має стати економічним інструментом мінімізації витрат підприємства та зосередити увагу на виборі найбільш ефективних методів збору та узагальнення інформації про витрати в рамках специфіки та реалізації загальної стратегії розвитку підприємства.

В Україні особливої актуальності останнім часом набуває концепція обліку витрат за видами діяльності: ABC (Activity Based Costing) – метод. В основу концепції покладено, що розрахунок реальної собівартості продукції (робіт, послуг) здійснюється за видами діяльності (центрами відповідальності).

Узагальнення різних наукових поглядів дозволяє уточнити трактування поняття «центр відповідальності». Центр відповідальності – це структурний підрозділ підприємства, за яким встановлена відповідальність керівника за досягнення фінансових показників.

На підприємстві виділяють у фінансовій структурі 4 типи центрів відповідальності.

Центр витрат – структурний підрозділ або група підрозділів підприємства, керівники яких відповідають тільки за витрати. Для підприємств теплопостачання можемо виділити 2 види центрів витрат: центр нормованих витрат та центр ненормованих витрат.

Прикладом центру нормованих витрат є виробничі структурні підрозділи (котельні). У центрі нормованих витрат може бути встановлено нормативне співвідношення входу і виходу, тобто для кожної одиниці випуску визначається необхідна кількість матеріалів і робіт чи послуг. У виробничих підрозділах таке співвідношення задається технологічними нормативами витрати матеріалу та виконання робіт для виробництва однієї одиниці продукції. Як правило, витрати центру нормативних витрат змінюються пропорційно випуску продукції.

У центрі ненормованих витрат, витрати є постійними щодо випуску та основна частина витрат у цих підрозділах становлять витрати на персонал. Центри ненормованих витрат – це більшість структурних підрозділів, що виконують адміністративні, представницькі, фінансові, юридичні функції, а також займаються маркетингом, дослідженнями і розробками.

Якісний рівень роботи теплопостачальних організацій характеризує собівартість теплової енергії, тобто витрати на виробництво та реалізацію, виражені в грошовій формі, що виступає одним з узагальнюючих економічних показників. Підприємство має самостійно визначати перелік витрат, які включають до собівартості послуг як елемент облікової політики, ґрунтуючись на економічній сутності понесених витрат і загальних принципах бухгалтерського обліку та вимог до організації його ведення.

Планування, облік і калькулювання собівартості підприємств теплового господарства проводиться за стадіями технологічного процесу – виробництво, розподіл, транспортування і за видами продукції – теплова енергія, гаряча вода. Дані стадії та види продукції можуть виступати для підприємствтеплопостачання центрами витрат.

Центр доходів – структурний підрозділ (або група підрозділів), що відповідає за отримання доходу і володіє необхідними ресурсами і повноваженнями, що впливають на збільшення доходів в рамках свого підрозділу. Планування в центрі доходів здійснюється шляхом встановлення цільових показників з реалізації. Планування виручки здійснює сам центр доходів, оскільки володіє всією необхідною для цього інформацією: даними про продажі минулих періодів (у розрізі продуктів, каналів збуту, регіонів, споживачів тощо), прогнозом ринку збуту, галузевими та макроекономічними прогнозами, впливом сезонності.

Центр прибутку – структурний підрозділ або група підрозділів підприємства, керівники яких відповідають одночасно за витрати і доходи підрозділу. Результати його діяльності оцінюються за показником прибутку, відповідальність за яку покладається на даний центр.

Центр інвестицій – структурний підрозділ або група підрозділів підприємства, керівники яких відповідають не тільки за витрати і доходи, але і за ефективність використання інвестицій.

Ефективність центру відповідальності визначається наступними параметрами: досягненням цілей та ефективністю використання ресурсів. Найбільш ефективним є центр відповідальності, який використовує мінімальну кількість ресурсів для досягнення поставлених цілей.

За даними Національної комісії регулювання ринку комунальних послуг України упродовж всього періоду проведення житлово-комунальної реформи в діяльності підприємств галузі домінувала стала тенденція – систематичне і суттєве підвищення собівартості комунальних послуг. В результаті фактична собівартість за статистичними даними щорічно в середньому на 20-30% перевищувала відповідні розміри існуючих тарифів на житлово-комунальні послуги. У 2013 р. на підприємствах теплопостачання покриття собівартості доходами становило близько 70%. Можна стверджувати, що найголовнішими факторами, які впливають на собівартість, є витрати на паливо та оплату праці, причому ці складові довгий період були майже однакові і лише після стрибка цін на паливо стали відрізнятися майже вдвічі.

Тому, з метою підвищення ефективності управління процесами енергозбереження доцільним є створення на підприємствах теплопостачання центрів відповідальності енергозбереження на принципах управлінського обліку, що сприяло б значному покращенню організації робіт зі зменшення непродуктивних втрат тепла та електричної енергії. Важливим завданням роботи центру має бути визначення реальної економії енергоресурсів. Підставою для таких розрахунків мають стати енергопаспорта на житлові і комунальні об'єкти. Як приклад, можемо розглядати розрахунок економії тепла в результаті реалізації заходів по утепленню будівель.

Сформулюємо основні вимоги до виділення типу центрів відповідальності підприємств теплопостачання:

– центри відповідальності повинні бути пов'язані з організаційною структурою підприємства;

– призначення відповідального керівника за результати діяльності центру відповідальності;

– використання показників оцінки діяльності центрів відповідальності;

– розподіл сфери повноважень і відповідальності керівників за досягнення показників діяльності кожного центру відповідальності;

– забезпечення системи контролю за виконанням показників діяльності центрів відповідальності.

Виділимо чотири основні типи центрів відповідальності у складі підприємства теплопостачання: центр інвестицій, центр прибутку, центр витрат, та центр енергозбереження. Для визначення ефективності діяльності центрів відповідальності необхідно використовувати показники оцінки діяльності центрів відповідальності (табл. 1).

Таблиця 1

Показники оцінки діяльності центрів відповідальності

Тип центру відповідальності	Показники
Центр інвестицій	Рентабельність інвестицій
	Обсяг інвестицій
	Період окупності інвестицій
Центр прибутку	Чистий прибуток
	Маржинальний прибуток
	Рентабельність продукції
	Рентабельність продажу
	Рентабельність активів
Центр витрат	Прямі витрати
	Накладні витрати
	Умовно-змінні витрати
	Умовно-постійні витрати
Центр енергозбереження	Економія паливно-енергетичних ресурсів

Для ефективного функціонування системи управління за центрами відповідальності під час її розробки потрібно враховувати такі основні фактори:

1) при виділенні центрів відповідальності та формуванні бюджетів має бути забезпечена відповідність повноважень і відповідальності. До бюджету центру відповідальності повинні потрапляти лише показники, досягнення яких залежить від ефективності роботи його керівника та персоналу;

2) система обліку повинна забезпечувати коректність списання витрат на той центр відповідальності, в якому ці витрати виникли, що забезпечується відміткою коду відповідального підрозділу на кожному первинному документі (розробка системи кодування);

3) система стимулювання повинна забезпечувати зв'язок матеріальної винагороди керівника центру відповідальності з досягнутими ними показниками з виконання бюджетів;

4) витрати на підтримку роботи системи управління за центрами відповідальності не повинні бути більше принесеного нею ефекту. Це забезпечується аналізом рівня суттєвості витрат, що належать до кожного центру відповідальності;

5) обов'язок керівника центру складати кошториси (бюджети) на певний період і подавати звітність про фактичні витрати і результати в розрізі цих кошторисів (бюджетів).

Залежність собівартості від відпущеної за рік теплоти при її зменшенні має чітко виражений характер. Водночас спостерігається значна дисперсія даних як результат впливу інших факторів. Так, наприклад, собівартість виробництва та реалізації теплоти в котельнях однакової теплопродуктивності значно коливається залежно від ступеня використання потужності основного обладнання.

Тому, велику роль в управлінні прибутком на основі управлінського обліку відіграє операційний аналіз або система «взаємозв'язок витрат, обсягу реалізації і прибутку». Операційний аналіз – це елемент управління витратами підприємства, за допомогою якого визначають вплив структури витрат і виручки на рентабельність продукції або підрозділів підприємства.

Операційний аналіз дозволяє менеджеру визначити найбільш оптимальне співвідношення між змінними витратами на одиницю продукції, постійними витратами, ціною, обсягом випуску та обсягом реалізації продукції, а також зменшити ризик. В основу аналізу «витрати – обсяг – прибуток» покладено класифікацію витрат на змінні та постійні.

При калькулюванні витрат у собівартості теплової енергії виділяються умовно-змінні витрати: паливо, електроенергія та покупне тепло, що залежать від обсягів споживання теплової енергії (зима, літо); умовно-постійні витрати: всі інші, що не залежать від обсягів споживання теплової енергії. Класифікація за типом «поведінки» витрат в залежності від змін обсягів виробництва (або рівня активності компанії) є найбільш важливою для цілей планування і контролю.

Як було вже сказано вище, важливим елементом аналізу взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток» є визначення критичного обсягу продажу за допомогою точки беззбитковості.

Точка беззбитковості (критична точка або поріг рентабельності) – це той обсяг послуг теплопостачання, за якого виручка від надання цих послуг дорівнює витратам підприємства, тобто це той обсяг послуг, за якого підприємство не має ні прибутку, ні збитку. Таким чином, точка беззбитковості – це той обсяг послуг, починаючи з якого підприємство зароблятиме прибуток.

Мета аналізу беззбитковості полягає в знаходженні рівня ділової активності (кількості продажу), за якого виручка від надання послуг теплопостачання стає рівною сумі всіх змінних і постійних витрат, при цьому прибуток підприємства зв'язку дорівнює нулю. Чим вище точка беззбитковості, тим важче її досягти, і навпаки. Для зменшення точки беззбитковості необхідно або скорочувати витрати, або збільшувати обсяги та підвищувати тариф на послуги теплопостачання.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок дослідженню організаційно-методичних аспектів управлінського обліку прибутку, можна зробити висновок, що розглянуті підходи щодо ведення управлінського обліку для підприємств теплопостачання є універсальними в умовах прийняття рішень різними користувачами облікової інформації, що, в свою чергу, дозволить своєчасно вирішувати загальні завдання управління: забезпечувати управлінський апарат різних організаційних структур необхідною економічною інформацією для кількісної оцінки чинників і наслідків ухвалених рішень задля визначення, з високим ступенем точності, витрат, доходів, маржинального доходу та фінансового результату за видами структурних підрозділів (центрів відповідальності) і підприємству в цілому.

Створення центрів відповідальності дозволяє нести відповідальність керівниками за прийняття управлінських рішень, а також використання матеріального стимулювання за результати діяльності центрів відповідальності. Достовірна і об'єктивна оцінка результатів діяльності центрів відповідальності є важливим елементом у системі ефективного контролю і управління діяльністю. Управління за допомогою центрів відповідальності дозволяє оцінити вклад кожного підрозділу в кінцевий результат підприємства.

Впровадження управлінського обліку та проведення аналізу точки беззбитковості, маржинального прибутку, операційного ліверіджу для оцінки фінансових результатів підприємства, дозволить ефективно управляти прибутком в ситуаціях, пов'язаних зі зміною обсягів виробництва послуг теплопостачання.

Список літератури:

1. Іванечко П.М. Облік витрат за «центрами виникнення» та «центрами відповідальності» як основа побудови правлінського обліку витрат / П. Іванечко // Галицький економічний вісник. – № 2. – 2009. – С. 139–143.
2. Кузьмінська К.І. Центри витрат та центри відповідальності як елемент організації управлінського обліку витрат / К.І. Кузьмінська // Економічні науки / «Облік і фінанси». – № 8(29). – Ч. 3. – 2011.
3. Нападовська Л.В. Управлінський облік: [підручник] / Л.В. Нападовська. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т: Книга, 2004. – 544 с.
4. Партин Г.О. Управління витратами за центрами відповідальності та оцінювання його ефективності / Г.О. Партин // Управління у сфері фінансів, страхування та кредиту. – Львів: Вид. Нац. ун. «Львівська політехніка», 2009. – С. 252–255.
5. Хендриксен Е.С. Теория бухгалтерского учёта; / Е.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда [пер. с англ.]. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
6. Хорнгрен Ч. Управленческий учет / Ч. Хорнгрен, Дж. Фостер, Ш. Датар; пер с англ. – [10-е изд.]. – СПб.: Питер, 2005. – 1008 с. – (Серия «Бизнес-класс»).

Перчук О.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕПЛОСНАБЖЕНИЯ

Аннотация
В статье предложено внедрение управленческого учета финансовых результатов для нужд менеджмента предприятий теплоснабжения для удовлетворения информационных потребностей внутренних пользователей с целью принятия решений в структуре управления. Рассмотрены вопросы ведения управленческого учета на основе центров ответственности, определены основные их типы для предприятий теплоснабжения.
Ключевые слова: расходы, доходы, операционный анализ, предприятия теплоснабжения, прибыль, себестоимость, управленческий учет, финансовые результаты, центры ответственности.

Perchuk O.V.
Pereyaslav-Khmelnytskiy State Pedagogical University
named after Grygoriy Skovoroda

MANAGEMENT ACCOUNTING FINANCIAL RESULTS OF ENTERPRISES ACTIVITY WHICH PROVIDE SERVICES OF HEAT-SUPPLYING

Summary
In the article the implementation of management accounting financial results for the needs of enterprise management to meet heating needs of internal users of information for decision-making in the management structure. The question of the management accounting from responsibility centers, the main types of companies for heating.
Keywords: costs, revenues, operational analysis, heat enterprises, profit, cost, management accounting, financial performance, responsibility centers.

УДК 336.71:65.012.32

СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОГО БАНКІВСЬКОГО МЕНЕДЖМЕНТУ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Погореленко Н.П., Гришко Б.Д.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

Дослідження присвячені важливості ефективної організації фінансового менеджменту комерційного банку, оскільки діяльність банківських установ постійно зазнає істотних змін, пов'язана з процесами глобалізації в усьому світі та оновленням спектра банківських продуктів і послуг. Досліджуються економічна сутність та особливості механізму сучасного банківського менеджменту. Визначено вплив управління на роботу банку в цілому та економічний ефект від введення нових методів управління в діяльність комерційних банків. Розглянуто елементи системи фінансового менеджменту у комерційному банку. Визначено їх оптимізацію.

Ключові слова: фінансовий менеджмент, фінансовий менеджмент комерційного банку, система фінансового менеджменту, фінансові потоки банку, прибуток.

Постановка проблеми. Для економіки України, яка офіційно проголосила та реалізує стратегію європейської інтеграції як головний пріоритет зовнішньої та внутрішньої політики на коротко- та довгострокову перспективу, основним завданням є підвищення стійкості та стабільності вітчизняного банківського сектора, який забезпечує фінансову рівновагу в країні та перехід до інноваційної моделі зростання національної економіки.

За цих обставин особливого значення набуває розробка якісно нових інструментів реалізації ефективного фінансового менеджменту комерційного банку, спрямованих на пошук, створення і використання можливостей конкурентного середовища для забезпечення його функціонування та розвитку в умовах інтернаціоналізації банківської конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансового менеджменту присвячено ряд публікацій зарубіжних авторів, таких як Р. Джозлін, Дж. Синки, Пітер С. Роуз, Д. Симонсон, Т. Кох, Е. Дола та ін. Існуючі дослідження, що належать цим вченим, присвячені аналізу організації фінансового управління діяльністю комерційних банків.

Мета статті. Подальше реформування економічної системи України неможливо без існування і сталого розвитку її фінансового сектора, в якому значну роль відіграє ефективний фінансовий менеджмент комерційного банку. Це обумовлено тим, що саме комерційні банки в умовах ринку є одним із найважливіших елементів структури економіки щодо організації руху грошових і капітальних ресурсів.

Виклад основного матеріалу.. На даний час питання особливості фінансового менеджменту банківських установ вітчизняними та зарубіжними вченими розглянуто менше, ніж поняття загальний фінансовий менеджмент. Причиною є багатостороння діяльність комерційних банків як фінансового посередника в русі грошових потоків. Складність полягає не тільки в жорсткому регламентуванні вже існуючих, а й в постійному розширенні спектра наданих банком послуг.

У загальному підході сучасні концепції менеджменту можна звести до трьох видів (підходів): процесний, системний, ситуаційний [1, с. 92].

В. Краснова та Б. Жнякіна зазначають, що фінансовий менеджмент – це система принципів, засобів та форм організації грошових відносин підприємства, спрямованих на управління його фінансово-господарською діяльністю, в яку входять: розроблення та реалізація фінансової політики, інформаційне забезпечення (складання і аналізування фінансової звітності), оцінювання інвестиційних та інноваційних проектів і формування «портфеля» інвестицій, а також поточне фінансове планування та контроль [2, с. 23].

У праці Рясних Є. Г. фінансовий менеджмент визначається як підсистема загального управління господарсько-комерційною діяльністю, яка охоплює сукупність принципів, методів і форм організації управління усіма аспектами його фінансової діяльності і спрямована на реалізацію стратегічних і тактичних цілей [3, с. 12].

Вітчизняні та зарубіжні дослідники розглядають фінансовий менеджмент комерційного банку, приділяючи більшу увагу питанню ситуаційного управління. Його суть зводять до того, що все в банківській установі визначається конкретною ситуацією, для якої повинні бути знайдені методи управління, цілі, засоби і стиль роботи, упускаючи глобальні перспективи з урахуванням усіх можливих зовнішніх чинників.

Ситуаційний підхід не відкидає нічого, історичних аспектів, зокрема ідеї пірамідального будови, наказових методів управління, жорсткого закріплення функцій і т. д.

Складність та різноманітність застосування підходу перш за все визначається рівнем ієрархії поставленої задачі з фінансового управління комерційним банком відповідно до визначеної мети та швидкоплинністю чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ, де функціонує банк.

До найбільш відомих та розповсюджених підходів хочемо віднести:

– системний, який базується на структуруванні загальної задачі з управління банком на ряд окремих підзадач;

– інтеграційний, що припускає, насамперед, дослідження взаємозв'язку між окремими підсистемами і компонентами системи визначеного управління банком, до яких, як правило, відносяться множина структурних підрозділів банку, напрямків його діяльності, клієнтська база;

– маркетинговий, що передбачає орієнтацію системи управління на споживача, а саме залучення клієнтів до банківської установи та розширення спектра банківських послуг;

– ситуаційний, який визначає придатність та доцільність застосування різних методів управління банком з погляду існуючих умов щодо його функціонування;

– функціональний, який полягає в тому, що комплекс задач, що виникають у системі управління банком, розглядається як сукупність функцій,

© Погореленко Н.П., Гришко Б.Д., 2014

які потрібно виконати для досягнення ефективності загального розвитку банку;

– процесний, що розглядає різноманітні функції управління банком як взаємозалежні;

– нормативний, який дозволяє обґрунтувати та встановити окремі обмеження в системі управління банком. З цим підходом досить тісно також взаємопов'язаний адміністративний, за допомогою якого визначається регламент відповідної підсистеми управління та поведінковий, який визначає внутрішні аспекти організації управління з погляду існування та врахування в економічних системах людського фактора тощо [1; 3; 4; 5; 6].

У ситуації, яка склалася в Україні, неможливо зазначити, чи конкретизувати погані чи хороші методи управління, є тільки відповідність або невідповідність методу конкретній ситуації в конкретному комерційному банку. Однак, довіряючи точним технологіям управління і науковим рекомендаціям, на їх базі формуються методи управління комерційних банків, потрібно вивчати і використовувати головні інструменти управління досвід і креативні розробки колективу і його керівників. Основа ефективного фінансового менеджменту комерційного банку криється в такій формулі: необхідно постійно аналізувати, що відбувається, вислуховувати думку коллективу з приводу показників і знову аналізувати.

Для ефективного аналізу управління банківською установою, на нашу думку, систему фінансового менеджменту банку слід представити із взаємопов'язаними елементами: метою, об'єктами, суб'єктами, завданнями, функціями, принципами, механізмом реалізації поставлених завдань.

Досліджуючи підходи до визначення сутності фінансового менеджменту в комерційному банку, можна зазначити, що його основною метою є захист від системних криз, збереження і зміцнення ринкових позицій, зростання конкурентоспроможності; запобігання банкрутству, ефективне і оптимальне використання та формування фінансових ресурсів, застосування інноваційних підходів до бізнес-процесів, розробка і використання механізмів раціонального планування та реалізації фінансових рішень.

Суб'єктами управління в системі фінансового менеджменту комерційної банківської установи є правління банку, топ-менеджмент і персонал банку, які за допомогою різних форм управлінського впливу здійснюють цілеспрямовані дії на ефективне функціонування об'єктів. Об'єктами фінансового менеджменту, у свою чергу, виступають підсистеми формування та розподілу фінансових потоків банку (управління активами і пасивами, управління кредитним портфелем, прибутком, ліквідністю, ризиком та ін.).

Щоб реалізувати зазначену мету, необхідно визначити основні функції та задачі системи, фінансового управління. Це моніторинг виконання нормативів і коефіцієнтів; ефективне стратегічне планування; здійснення контролінгу, адекватний ризик-менеджмент, факторний аналіз отриманих результатів, оптимізація і моделювання бізнес-процесів, прогнозування та координація дієвої системи управлінської звітності.

Як і будь-яку систему, фінансовий менеджмент комерційного банку варто формувати за принципами [1, 7]:

- системності;
- узгодженості;
- варіантності;
- збалансованості;
- пріоритетності;
- причинності;
- відповідальності.

У процесі фінансового менеджменту рішення, спрямовані на ефективне управління об'єктами, реалізуються за допомогою певних механізмів, що збереження і зміцнення ринкових позицій, захист від системних криз, зростання конкурентоспроможності, запобігання банкрутств, ефективне формування і оптимальне використання фінансових ресурсів, застосування інноваційних підходів до бізнес-процесів

Суб'єкти фінансового менеджменту правління банку менеджмент банку персонал банку.

Об'єкти фінансового менеджменту активи і пасиви ліквідність власний капітал залучені ресурси кредитний портфель дилінгові операції ризики прибуток.

Задачі оптимізація та моделювання бізнес-процесів формування дієвої системи управління ефективне стратегічне планування адекватний ризик-менеджмент моніторинг виконання нормативів і коефіцієнтів удосконалення системи бюджетування.

Функції планування прогнозування контролінг координація організація включають специфічні методи, інструменти, прийоми, способи, алгоритми дій тощо.

До висвітлення питань фінансового менеджменту в банківських установах вчені, як правило, підходять з позицій дотримання чинних вимог і нормативів державних регулюючих органів, що відповідають за ліквідність банківської системи в цілому.

Розглядаючи підходи до визначення сутності фінансового менеджменту в комерційному банку, можна зазначити, що його основою є розробка та використання систем і методик раціонального планування реалізації фінансових, рішень. Тому фінансовий менеджмент в комерційному банку потрібно розглядати з позиції синтезу його складових елементів. Портфелі активів і пасивів, цінних паперів комерційних банків об'єднавши як єдине ціле, яке визначає роль сукупного, портфеля банку в досягненні загальних цілей – отримання прибутку і мінімізація ризику.

Найпоширенішим серед ризиків комерційного банку є кредитний ризик. А тому при видачі кредиту потрібно проводити ґрунтовну оцінку кредитоспроможності позичальника, враховуючи при цьому його характеристику і кредитну історію у цьому банку та інших установах, що діють на фінансовому ринку.

Характеризуючи наступну підсистему фінансового менеджменту в комерційному банку, а сааме управління прибутком, зазначимо, що вона відіграє визначальну роль в розвитку банківської установи.

Прибуток є основним фінансовим показником, результативності діяльності банку і представляє собою головне внутрішнє джерело розвитку банку. Тому необхідність його ефективного використання, врахування усіх внутрішніх чинників дасть можливість комерційному банку в подальшому одержувати ще більший прибуток. При цьому, формуючи фінансовий менеджмент комерційного банку, потрібно враховувати, що в формуванні і управлінні прибутком банку беруть участь різні підрозділи, керівні органи, департаменти, управління та відділи. Функціональні підрозділи, тобто управління та відділи, прямо беруть участь у проведенні активних і пасивних операцій банку, наприклад, управління позичкових операцій, цінних паперів, депозитних операцій, здійснюють аналіз рентабельності реалізованих товарів, контроль за рентабельністю окремих угод, подання інформації у зведені аналітичні управління для оцінки рентабельності банку в цілому.

Отже, елементи системи фінансового менеджменту в комерційному банку можна об'єднати в три

стратегічних блоки: бізнес-планування; бюджетування і ризик-менеджмент.

Планування дозволяє менеджменту оцінити поточну ситуацію і відповідно зі стратегічними планами банку визначити орієнтири на майбутнє. Також слід виділити, що за допомогою бюджетування цільові показники бізнес-плану переводяться в площину декомпозиції та реалізації відповідних завдань.

У свою чергу, контури ризик-менеджменту повинні проглядатися як у розрізі банківських операцій, так і при прийнятті, а також реалізації бюджетних планів (оперативних, короткострокових і довгострокових) з метою виявлення неврахованих (недооцінених ризиків) і фінансових витрат на управління ними.

Ефективний фінансовий менеджмент не тільки захищається від ризиків, керує ними, але й використовує їх як інструменти підвищення комплексності, якості банківських продуктів, диверсифікації банківської діяльності і навіть зростання доходів, отримання додаткового прибутку.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок, відзначимо, що система фінансового менеджменту комерційного банку представлена взаємопов'язаними елементами: суб'єктами, об'єктами, метою, завданнями, функціями, принципами і механізмом реалізації поставлених завдань.

Ефективна взаємодія всіх компонентів – процесів фінансового менеджменту в банківській сфері дозволить підняти управління в банківських установах на якісно новий рівень. Фінансовий менеджмент комерційного банку сприяє мінімізації впливу різних ризиків, здійсненню досягнення намічених планів з урахуванням кон'юнктури ринку.

Список літератури:

1. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / Н. М. Давиденко; Акад. муніцип. упр. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – 332 с.
2. Краснова В.В. Фінансовий менеджмент підприємства: навч. посібник / В.В. Краснова, Б.О. Жнякін. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – 217 с.
3. Рясних Є.Г. Основи фінансового менеджменту: навч. посібник / Є.Г. Рясних. – К.: Академвидав, 2010. – 336 с.
4. Сомик А. Сучасний стан та напрями стимулювання розвитку банківського інвестиційного кредитування в Україні / А. Сомик, С. Жуйков // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 7. – С. 28-34.
5. Банковский макияж: сколько банки тратят на ребрендинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobankir.com.ua/marketing_ reklama_pr/stati/bankovskiy_makiyazh_skolko_banki_tratyat_na_rebrending
6. Банківський менеджмент: навч. посібник / О.А. Кириченко, І.В. Гіленко, С. Роголь, С.В. Сиротян, О. Нємой. – К.: Знання- Прес, 2002. – 438 с.
7. Вовк В.Я. Стратегічне управління конкурентоспроможністю банку: монографія / В.Я. Вовк. – Х.: НТМТ, 2011. – 336 с.
8. Коваленко В.В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика: монографія / В.В. Коваленко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ».

Погореленко Н.П., Гришко Б.Д.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

СУЩНОСТЬ ФИНАНСОВОГО БАНКОВСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Аннотация
Исследования посвящены важности эффективной организации финансового менеджмента коммерческого банка, поскольку деятельность банковских учреждений постоянно претерпевает существенные изменения, связана с процессами глобализации во всем мире и обновлением спектра банковских продуктов и услуг. Исследуются экономическая сущность и особенности механизма современного банковского менеджмента. Определено влияние управления на работу банка в целом и экономический эффект от введения новых методов управления в деятельность коммерческих банков. Рассмотрены элементы системы финансового менеджмента в коммерческом банке. Определены их оптимизацию.
Ключевые слова: финансовый менеджмент, финансовый менеджмент коммерческого банка, система финансового менеджмента, финансовые потоки банка, прибыль.

Pogorelenko N.P., Grishko B.D.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

SUMMARY OF FINANCIAL BANKING MANAGEMENT COMMERCIAL BANK

Summary
Investigations related to the importance of the efficient organization of financial management of a commercial bank, as banking institutions are constantly undergoing significant changes related to the process of globalization in the world and an updated range of banking products and services. We study the economic essence and features of the mechanism of modern banking management. The influence of management on the work of the bank as a whole and the economic impact of the introduction of new management practices in the activities of commercial banks. The elements of the system of financial management in commercial bank. Identified by their optimization.
Keywords: financial management, financial management of the commercial bank, the system of financial management, financial flows bank profits.

УДК 336.144:334

ПЕРСПЕКТИВИ СТИМУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Поліщук В.Г., Жоголь О.В.
Луцький національний технічний університет

Стаття присвячена дослідженню перспектив стимулювання сталого розвитку лісового господарства регіонів України. Розглядаються теоретичні основи стимулювання сталого розвитку регіонів. З'ясовано обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства за ряд років за регіонами України. З'ясовано обсяг збору за спеціальне використання лісових ресурсів за ряд років. Визначено напрями удосконалення та покращення умов розвитку лісового господарства в Україні.
Ключові слова: стимулювання сталого розвитку, сталий розвиток регіонів, лісові ресурси, лісове господарство.

Постановка проблеми. Сталий розвиток – процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах протягом необхідного проміжку часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та поліпшення якості життя сучасних і наступних поколінь за обставин збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища [1, с. 28]. Об'єктом стимулювання є сталий розвиток регіональних соціо-еколого-економічних систем. Перш ніж досягнути сталого розвитку регіону, система повинна досягти стану рівноваги, гармонії, збалансованості, стабільності, конкурентоспроможності та безпеки. Міра досягнення динамічного рівноважного стану буде визначатись комплексом ознак. Кожна з ознак матиме межі, вихід чи недосягнення яких системою означатиме недосягнення сталого розвитку. Проте залишається невизначеним стимулювання регіональної соціо-еколого-економічної системи через механізм формування мотивації до внутрішьорегіональної самоорганізації системи з метою досягнення сталого розвитку регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням лісових ресурсів та питаннями збалансованого природокористування у дісовій сфері займались такі вчені як: М.А. Хвесик, С.О. Лизун, О.М. Алимов, І.К. Бистряков, О.О. Веклич, І.О. Драган, Я.В. Коваль, В.І. Куценко, В.В. Микитенко, В.С. Міщенко, Є.В. Хлобистов та ін. Переважна більшість вітчизняних вчених, що займалась цим питанням, розглядали окремі інструменти стимулюючого впливу на соціальну, економічну та екологічну сфери регіонів. Вагомий поступ у цьому питанні був зроблений такими вченими як Герасимчук З.В., Вахович І.М., Козьменко О.В., Хлобистовим Є.В., Семеновим В.Ф. та ін. Проте в даному контексті розглянуті підходи є досить ваговими для стимулювання розвитку регіонів з різних позицій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно дослідити перспективи стимулювання сталого розвитку лісового господарства регіонів України, розглянути теоретичні основи стимулювання сталого розвитку регіонів, а також визначити напрями удосконалення та покращення умов розвитку лісового господарства в Україні.

Мета статті. Метою наукового дослідження є аналіз екологічного стану та науково-методичного обґрунтування раціонального використання й охорони земель лісогосподарського призначення в контексті сталого розвитку регіонів України, та з'ясування перспектив активізації сталого розвитку лісового господарства регіонівУкраїни.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток регіону – це процес постійного перетворення якісних та кількісних характеристик регіональної соціо-еколого-економічної системи, спрямованого на досягнення динамічної рівноваги між суспільством, економікою та довкіллям, що забезпечує при цьому добробут нинішніх та майбутніх поколінь з дотриманням принципів рівноважності, збалансованості, гармонійності, стабільності, конкурентоспроможності та безпеки регіону [3].

Комплекс заходів стимулюючого характеру сприятиме досягненню стану рівноважної регіональної системи і виходу із нерівноважного стану регіональної соціо-еколого-економічної системи. Під цим розуміється, що об'єктом стимулювання є сталий розвиток регіонів. Сталий розвиток – не є теперішнім станом регіональної системи, чи навіть національної. Натомість сталий розвиток регіону є перспективою, пріоритетом, до якого необхідно прагнути. Слід пам'ятати, що саме стимулюючі інструменти впливають на прагнення системи досягти сталого розвитку регіону і вийти із теперішнього стану регіональної системи. Зрозуміло, що будь-яка регіональна система прагне не допустити стану нерівноваги, проте в силу дії різних факторів (зовнішніх та внутрішніх) починання по досягненню сталого розвитку регіону можуть бути зупинені ще на початку. Тому стимулювати сталий розвиток необхідно: по-перше, на предмет досягнення сталого розвитку як стратегічної мети; по-друге, на предмет досягнення динамічної рівноваги регіональної СЕЕ системи; по-третє, на предмет досягнення оптимального співвідношення якісних та кількісних характеристик регіональної СЕЕ системи, а саме досягнення збалансованості сталого розвитку регіону; по-четверте, на предмет досягнення взаємозв'язку між соціальною, економічною та екологічною сферами регіону, тобто, досягнення гармонійності; по-п'яте, на предмет підтримання протягом тривалого терміну позитивних параметрів розвитку регіональної СЕЕ системи, а саме досягнення стабільності сталого розвитку регіону; по-шосте, на предмет активізації потенційних можливостей регіону нарощувати та ефективно використовувати конкурентні переваги у соціальній, економічній та екологічній сферах регіону, тобто, досягнення конкурентоспроможності регіону; по-сьоме, на предмет досягнення здатності регіональної СЕЕ системи до самовідтворення та недопущення дії дестабілізуючих чинників, а саме досягнення безпеки сталого розвитку регіону.

Стимулювати розвиток регіонів необхідно ще й тому, що регіональний рівень є сполучною ланкою між локальним та національним рівнем, а зараз все частіше – між національним та глобальним. Саме в регіони залучаються найбільше інвестиційних та інноваційних коштів, адже регіональні системи є будівельними складовими будь-якої держави. Щодо сталого розвитку регіонів, то слід пам'ятати, що сталість системи – це в першу чергу взаємозв'язок (лінкідж), взаємовплив трьох осно-

© Поліщук В.Г., Жоголь О.В., 2014

вних складових системи (економіки, суспільства та довкілля). Можна впливати на регіональну систему через стимулюючі заходи з позицій соціально-економічного розвитку і результатом буде розвиток суспільства та економіки. Натомість екологічні проблеми залишатимуться не вирішені, що є недопустимим. У такому випадку підхід до вирішення проблем з позицій сталого розвитку дозволяє впливати на систему комплексно, злагоджено та одночасно, не виокремлюючи ні одну із системних складових чи функціональних процесів. Саме тому об'єктом активізуючого впливу в рамках дослідження має бути саме сталий розвиток регіонів.

Стимул у регіональному вираженні виступає зовнішнім каталізатором розвитку регіональної СЕЕ системи, спрямованим на досягнення динамічної рівноваги регіону, а відтак і його сталого розвитку. Регіональна СЕЕ система не може існувати без стимулів розвитку, вона залежить від них. Особливо ця залежність посилюється на етапі погіршення ситуації в одній чи одночасно кількох сферах життєдіяльності. Стимули у даному випадку матимуть як матеріальну форму (безпосередній прямий фінансовий вплив через інвестиції), так і нематеріальну форму (опосередкований непрямий вплив через дозволи та угоди). Стимули регіонального розвитку, на відміну від мотивів, є усвідомленими, цілеспрямованими конкретними заходами, що спонукають до дії. Дія стимулу пов'язана не тільки з прямим впливом на діяльність господарюючих структур регіону, але й з демонстрацією конкретного втілення. Іншими словами, стимули впливають на систему, вимагаючи досягнення результату з високою ефективністю. Таким чином, стимул регіону передбачає задіяння (залучення) зовнішніх впливів на регіональну систему для досягнення сталого розвитку регіону. Крім того, стимулювання сталого розвитку регіону буде означати процес активізації спонукань державними і регіональними органами влади регіональної соціо-еколого-економічної системи, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіону [3].

Економічна сфера розвитку регіональних систем за першооснову ставить задоволення економічних потреб. Під впливом економічної потреби, наприклад, нестачі фінансових ресурсів у регіоні, формується відповідний економічний інтерес господарюючих структур. Тобто шукається спосіб, інструмент, метод для задоволення потреби. Інтерес породжує як внутрішнє бажання задовольнити економічну потребу всередині регіональної системи (економічний мотив), так і зовнішнє (економічний стимул). Під дією стимулювання та мотивування здійснюється активна діяльність суб'єктів сталого розвитку регіону з досягнення конкретної цілі. Проте активну діяльність не так легко проводити, оскільки на шляху досягнення виникають різноманітні перепони: зовнішні (позасистемні) та внутрішні (системні). Тому іноді доводиться чекати на впровадження активних дій до регіональної системи з досягнення економічної цілі (надходження коштів). Тобто, стимули та мотиви повинні діяти і по відношенню до суб'єктів, а не лише до об'єктів сталого розвитку регіону. У тому разі, коли економічну ціль досягнуто, автоматично система спрацьовує на зародження нової економічної потреби, що спрямована на якісне чи кількісне покращення параметрів регіональної системи.

Лісопромисловий комплекс (ЛПК) є галуззю, що займається розведенням лісу,його вирубкою, переробкою і виготовленням виробів з деревини,а також випуском целюлози, паперу та іншої продукції. До його складу входять лісове господарство, лісозаготівельна промисловість, галузі лісової промисловості по механічній і хіміко-механічній (лісопильна, фанерна, сірникова, виробництво деревяних будівельних деталей і будинків, деревностружкових і деревноволокнистих плит, меблів) та хімічній (лісохімічна, целюлозно-паперова промисловість) переробці деровини, а також гідролізна і дубильно-екстракційна промисловість, обслуговуючі виробництва (виробництво і ремонт машин та устаткування), заводи по виготовленню предметів праці для окремих галузей, підприємства матеріально-технічного постачання,галузі і заклади невиробничого обслуговування (підготовка науково-дослідна і проекторно-конструкторна діяльність).

Значення ЛПК в економіці країни визначається тим, що в сучасних умовах немає такої сфери господарства, де деревина і продукції її переробки не відігравали б істотної ролі. Основний продукт лісу – деревина, яка використовується переважно для виробництва засобів виробництва, зокрема предметів праці (круглий ліс, пиломатеріали, фанери, деревні плити, метиловий спирт тощо) і предметів споживання (меблі, папір, оцтова кислота). Продукція ЛПК використовується в машинобудуванні, легкій промисловості, на транспорті, у зв'язку, в будівництві. В одночас ЛПК отримує від інших галузей лаки, фарби, соду, натрій, відбілюючі хімікати (виготовлення паперу), автомашини, трактори, верстати (заготівля та обробка деревини).

Ліси є важливим акумулятором живої речовини. Вони утримують в біосфері ряд хімічних елементів і воду, активно взаємодіють з тропосферою, визначають рівень кисневого та вуглецевого балансу. Поряд з цим ліси дають продовольчі ресурси (дикі плоди та ягоди, гриби, березовий сік тощо), кормові і лікарські рослини, мають санітарне і екологічне значення. Вони створюють сприятливе середовище для розвитку бджільництва та мисливства.

Основою розвитку ЛПК є лісові ресурси. Це ліси певної території, які використовуються або можуть бути використані для задоволення будь-яких потреб суспільства. У останні десятиліття на ринку виробів з деревини зросла увага до екологічних аспектів виробництва продукції лісового сектору. Такі тенденції вимагають об'єктивного і відкритого інформування її зацікавлених сторін про вплив на лісові екосистеми, походження деревини, умови виробництва,вимоги до експлуатації та утилізації тощо. В Україні за роки незалежності створено нормативно-правову базу, що регламентує маркетингову діяльність українських підприємств, й, зокрема, регулює маркетингові комунікації (наприклад, рекламну діяльність), а також законодавчу базу у сфері комунікацій та зв'язків із громадськістю. Протее існує ряд проблем із відсутністю прозорості і довіри у відносинах між зацікавленими сторонами, обмеженістю у використанні сучасного маркетингового інструментарію, повільними темпами трансформаційних процесів у лісовому секторі. Необхідною є актуалізація природоохоронної проблематики для регулювання та вирішення проблем,пов'язаних із приведенням маркетингової діяльності у відповідність з концепцією сталого розвитку.

За проведеними оцінками, ліси Європи займають 44% території Європи, і становлять 25% загальної площі лісів в світі. За останні 15 років площа лісів Європи збільшилася майже на 13 млн. га, в основному завдяки створенню лісових культур і природному поновленню лісів на землях, що вийшли із сільськогосподарського використання. Щорічний приріст деревини в лісах Європи складає приблизно 360 мільйонів кубічних метрів, з яких тільки дві третини в даний час відведено під лісозаготівлі.

Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства (у фактичних цінах) за 2010-2013 рр. представлено на рис. 1.

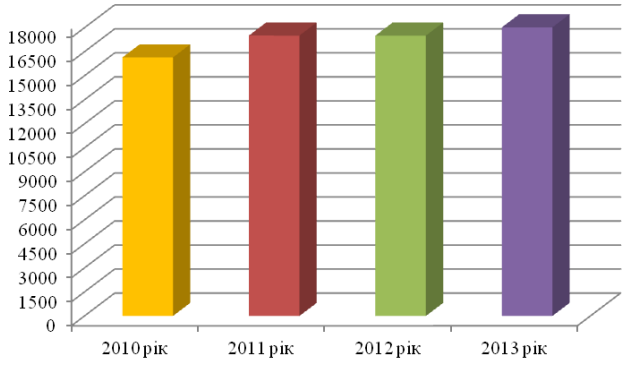

Рис. 1. Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства (у фактичних цінах) у 2010-2013 рр., млн. грн.

Джерело: розроблено авторами

Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства (у фактичних цінах) за 2010-2013 рр. за регіонами України представлено на рис. 2.

Згідно Лісового кодексу України від 21.01.94., спеціальне використання лісових ресурсів, користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт є платним. Плата справляється за встановленими таксами або у вигляді орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів на конкурсних умовах. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів справляється за ресурси державного та місцевого значення. До лісових ресурсів державного значення належать деревина від рубок головного користування і живиця. До лісових ресурсів місцевого значення належать: пні, луб, кора, деревна зелень тощо –другорядні лісові матеріали; лісові дикорослі плоди, горіхи, гриби, ягоди, лікарські рослини і технічна сировина, деревні соки, сіно, лісова підстилка та очерет, інші продукти лісу, які використовуються при здійсненні побічних лісових користувань у тому числі при випасанні худоби та розміщенні пасік.

За користування земельними ділянками лісового фонду для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, для потреб мисливського господарства та проведення науково-дослідних робіт нарахована сума збору вноситься до місцевих бюджетів.

У постійне користування земельні ділянки лісового фонду надаються спеціалізованим лісогосподарським підприємствам, іншим підприємствам, установам, організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства для спеціального використання лісових ресурсів, для потреб мисливського господарства, для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та для проведення науково-дослідних робіт. До них належать: державні органи лісового господарства, лісогосподарські підприємства, військові лісові господарства, сільськогоспо-

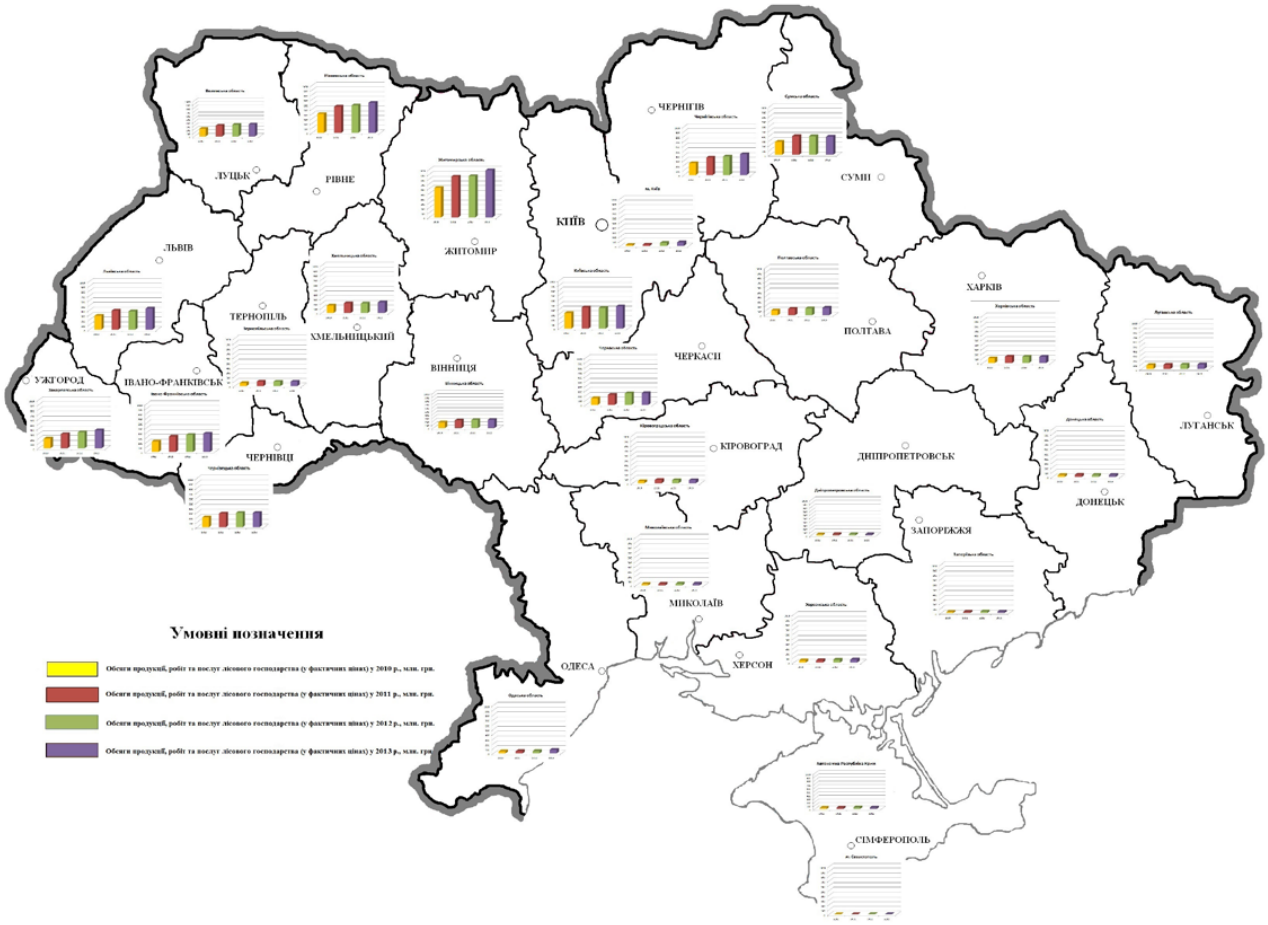

Рис. 2. Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства (у фактичних цінах) у 2010-2013 рр. за регіонами України, млн. грн.

Джерело: розроблено авторами

дарські підприємства та інші. Постійними лісокористувачами можуть бути громадяни (фермери) із спеціальною підготовкою, яким надано в постійне користування земельну ділянку лісового фонду (постійні лісокористувачі).

Тимчасовими користувачами земельних ділянок лісового фонду є підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, релігійні організації, іноземні юридичні особи та громадяни, яким за погодженням з постійними лісокористувачами надані земельні ділянки лісового фонду для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт у порядку, визначеному лісовим законодавством, без їх вилучення у постійних лісокористувачів. Тимчасове користування лісовими ресурсами може здійснюватися на умовах оренди.

Об'єктом обчислення збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду є деревина, що відпускається на пні, живиця, другорядні лісові матеріали, продукти побічного користування та окремі земельні ділянки лісового фонду. Такси на деревину лісових порід, що відпускається на пні застосовуються з урахуванням розподілу лісів за лісотаксовими поясами і розрядами.

Спеціальне використання лісових ресурсів провадиться за умови наявності спеціального дозволу – лісорубного квитка (ордері) або лісового квитка. Державні органи лісового господарства та лісогосподарські підприємства, які видають спеціальні дозволи, проставляють у них суму збору, що підлягає сплаті лісокористувачем.

Збори за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення перераховуються платниками в розмірі 80% до державного бюджету і 20% – до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за місцем адміністративного розташування ділянок лісового.фонду.

Платниками збору є лісокористувачі – юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи – підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Об'єктом оподаткування збором є:

а) деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;

б) деревина, заготовлена під час проведення заходів.

Ставки збору за заготівлю деревини основних лісових порід визначені Податковим кодексом України з урахуванням розподілу лісів за поясами і розрядами та якості деревини (велика, середня, дрібна, дров'яна).

Суб'єкти лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, до 10 числа місяця, що настає за звітним кварталом, направляють органам державної податкової служби перелік лі-сокористувачів, яким видано лісорубні квитки та лісові квитки, за формою, встановленою центральним органом державної податкової служби за погодженням з центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства. Сума збору обчислюється суб'єктами лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, і зазначається у таких дозволах.

Лісокористувачі сплачують збір у строки, визначені для квартального податкового (звітного) періоду. Збір сплачується лісокористувачами щокварталу рівними частинами від суми збору, зазначеної в спеціальних дозволах, виданих у відповідному календарному році.

Податковим кодексом України визначено такі об'єкти оподаткування збором за спеціальне використання лісових ресурсів:

– деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування –Держкомлісгоспом наказом від 23.12.2009 р. № 364 затверджено Правила рубок головного користування, які встановлюють норми і вимоги до заготівлі деревини під час спеціального використання лісових ресурсів у порядку рубок головного користування;

– деревина, заготовлена під час проведення заходів:

а) щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів – суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки) – підставою для рубок формування і оздоровлення лісів є матеріали лісовпорядкування та обстежень, які проводяться власниками лісів і постійними лісокористувачами. Особливості проведення рубок формування і оздоровлення лісів, залежно від їх цільового призначення, породного складу насаджень, а також лісорослинних умов, визначаються в інструкції з проведення рубок формування і оздоровлення лісів, що затверджується Держкомлісгоспом за погодженням з Мінприроди, а також у Правилах поліпшення якісного складу лісів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724.

б) з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо, тобто рубок, не пов'язаних з веденням лісового господарства;

– другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

– побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інших побічних лісових користувань, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства).

Об'єкт оподаткування збором є: деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування; деревина, заготовлена під час проведення заходів (щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів – суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки); з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у з'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо).

Однією з актуальних проблем розвитку людства є забезпечення охорони, раціонального використання та відтворення лісових ресурсів світу. Ліси є глобальним і життєво важливим чинником усього комплексу екологічних систем Землі, оскільки вони характеризуються найвищою інтенсивністю біологічного кругообігу та мають найбільшу органічну масу, значення якої постійно зростає.

Відповідно до Бюджетного кодексу, збір за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування розподіляється рівними частинами (по 50%) до державного та місцевих бюджетів. Розрахунок збору за спеціальне використання лісових ресурсів здійснено з урахуванням обсягу ліміту лісосічного фонду, із застосуванням ставок за заготівлю деревини основних та неосновних лісових порід, затверджених Податковим кодексом.

Збір за спеціальне використання лісових ресурсів у 2010-2013 рр. представлений на рис. 3.

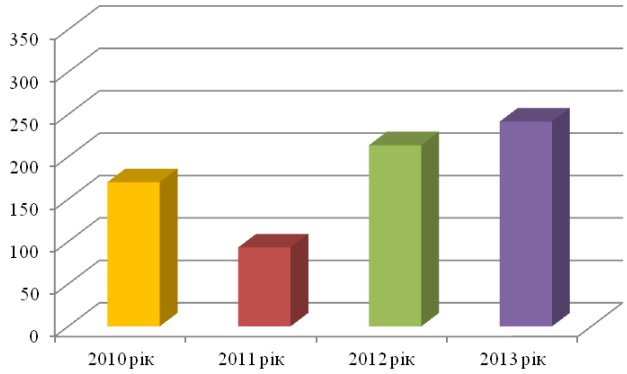

Рис. 3. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів по факту у 2010-2013 рр., млн. грн.

Джерело: розроблено авторами

Аудит ефективності використання коштів резервного фонду державного бюджету в 2011 році засвідчив, що використання коштів резервного фонду державного бюджету в зазначений період здійснювалось переважно в рамках чинного законодавства.

На сучасному етапі в галузі склалася така ситуація: організаційно-управлінська структура, сформована в період колишньої адміністративної регульованої системи господарювання, незважаючи на докорінні економічні реформи останніх десятиліть у країні, не зазнала позитивних змін; реформування лісоресурсних відносин необґрунтовано стримується; економічні фактори й важелі (ціна, прибуток, рентабельність, ефективність, рента,мотивація, власність тощо) у лісоресурсне виробництво впроваджуються на недостатньо високому ринково орієнтованому рівні; відсутня інвестиційна активність щодо примноження лісоресурсного потенціалу, розвитку агроландшафтних формувань, модернізації технологічних процесів з лісовирощування та використання лісових ресурсів.

До основних чинників зовнішньоекономічної діяльності лісових підприємств галузі, що не сприяють їх розвитку, слід віднести:1)відсутність науково обґрунтованого механізму формування експортного потенціалу ресурсів лісу і лісопродукції; 2) переважання в структурі експорту лісопродукції необробленої деревини та продукції з низькою доданою вартістю, що спричиняє зменшення обсягів деревообробки та робочих місць у галузі;3) недостатній досвід торгівлі ресурсами лісу і різної лісопродукції із зарубіжними країнами; 4) значні митні бар'єри для експорту лісопродукції лісових підприємств недержавної форми власності;5) відсутність механізмів захисту підприємств лісогосподарського спрямування щодо переливу лісової ренти в лісозаготівельні структури, деревообробні підприємства, посередницькі структури і бюджети країн Європи внаслідок реалізації їм лісопродукції з надто низькою доданою вартістю.

Інноваційний розвиток лісогосподарського виробництва щодополіпшення стану навколишнього природного середовища має відбуватися за такими напрямами:

– посилення екологічних і соціальних функцій лісових екосистем, вибір ефективних форм державно-приватного партнерства у сфері лісогосподарської діяльності та шляхів інвестування ресурсомістких виробництв;

– створення єдиної організаційно-управлінської структури з питань забезпечення розробки стратегічних орієнтирів розвитку лісоресурсної галузі,виконання контрольних функцій за результатами відтворення лісових ресурсів, їх охорони та комплексного використання в лісах різних форм власності;

– обґрунтування дієвих механізмів взаємодії різних лісо ресурсних структур у процесі їх економічної діяльності з іншими галузевими структурами та інституціями близького зарубіжжя.

По-друге, зовнішня економічна діяльність підприємств лісоресурсної сфери, виходячи із узагальнення статистичної звітності країни, не достатньо орієнтована на поліпшення їх фінансового стану, а спрямована передусім на задоволення посередницьких структур та приватно-корпоративних інтересів.

Україна підтримує міжнародні програми захисту лісів взяла на себе зобов'язання вести лісове господарство на узгоджених європейських принципах сталого розвитку. Основні пріоритети сталого розвитку лісового господарства України закріплені у Державній програмі «Ліси України» на період 2010–2015роки.Загальна площа лісового фонду України становить 10,4 млн га, з яких вкритих лісовою рослинністю – 9,6 млн га. Лісистість території країни становить 15,9%. За 50 років площа лісів зросла на 21%, а запас деревини – майже у три рази. До спеціального використання лісових ресурсів відносять використання лісових ресурсів державного значення і лісових ресурсів місцевого значення.

Варто звернути увагу, що на розвиток лісового господарства в Україні негативно впливають: недосконаліть фінансово-економічного механізму управління та недосконаліть податкової бази, яка не враховує довгостроковості вирощування лісів, тоді як розумний підхід до оподаткування лісового господарства сприятиме зростанню природно-ресурсного потенціалу і стимулюватиме процеси лісозбереження і надходжень платежів до бюджету.

Реалії сьогодення лісового сектору економіки по-новому ставлять питання щодо розробки науково-методологічних напрямів системи платежів за користування природними ресурсами, специфіки адміністрування збору за спеціальне використання лісових ресурсів, розробки фінансово-економічних інструментів стимулювання раціонального використання лісових ресурсів.Проте неконтрольованість лісозаготівель та порушення технологій заготівель тимчасовими користувачами негативно вплинули на екологічне середовище.За даними Державного агентства лісових ресурсів України, на території нашої країни пошкоджено ерозією 15 мільйонів гектарів земель, а щорічний приріст еродованих земель перевищує 80 тис. га. З метою зменшення

впливу ерозійних процесів на сільськогосподарські угіддя та підвищення родючості ґрунтів здійснюється розширене відтворення лісів за рахунок залучення нових земель. Для досягнення оптимальної лісистості України (20%) необхідно створити понад 2 млн га нових лісів.З 1992 року Держлісагентство України, як представник держави, що є членом Організації Об'єднаних Націй, співпрацює об'єднаною секцією по лісоматеріалах та лісовому господарству Європейської економічної комісії ООН/ФАО щодо оцінки стану лісових ресурсів, технологій, управління й кооперації у Європейському регіоні.

Набуття Україною членства у ООН (ФАО) розширило можливості міжнародної співпраці у сфері лісового господарства. З 2005 року Україна стала членом Комітету лісового господарства ФАО, а Держлісагентство – представником країни у цьому комітеті.Приєднання України до європейського процесу щодо збереження і захисту лісів дало змогу [5]:

1)визначити рівень ведення національного лісового господарства порівняно з європейськими країнами (українське лісівництво як наукова школа і практичне виробництво відповідає всім європейським критеріям сталого розвитку лісового господарства, а в деяких напрямах має навіть більш жорсткі принципи й підходи до господарювання);

2)залучитися до активного обміну інформацією та виконання ряду міжнародних проектів (наприклад Спільна програма оцінки та моніторингу впливу забруднення повітря на ліси в регіоні Європейської економічної комісії ООН).Діяльність Держлісагентства України та його підвідомчих підприємств сьогодні спрямована на збереження лісів, нарощування їх ресурсного потенціалу, посилення державної лісової служби, недопущення розвитку процесів споживацького ставлення до лісів.Ресурсне оподаткування є найважливішим компонентом економічного механізму користування природними ресурсами та їх відтворення. Податковим кодексом України сформована правова основа для встановлення плати за користування лісовими ресурсами на основі фіксованих платежів.

Держлісагентство України згідно Наказу № 20 від 26.01.2012 р. затвердило План заходів з реалізації Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства. Це великий крок на шляху до покращення комунікаційної політики галузі, важливе місце у якому має належати об'єктивному і неупередженому громадському обговоренню не лише економічних, але й соціальних та екологічних проблем лісового сектору. Соціально екологічно відповідальний маркетинг повинен реалізовуватися на засадах доведення до споживачів у зрозумілій та переконливій формі шляхом вдалого вибору інструментів комунікаційної політики. Останні повинні використовуватися на етапі підготовки соціального звіту під час впровадження соціальної відповідальності підприємств лісового сектору. Запровадження системи екологічного маркетингу в лісовому секторі набуває особливої актуальності за умов формування регіональних промислових кластерів. Інтегрування цілей та завдань комунікаційної політики в систему управління кластерами гарантуватиме зміцнення конкурентних переваг у довгостроковій перспективі, сприятиме виникненню синергетичного ефекту та підвищить якість інформаційного забезпечення лісового сектору України.

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження встановлено, що у сучасних умовах, коли перед світовою спільнотою постало вирішення глобальних екологічних проблем, міжнародне співробітництво у сфері лісового господарства виходить на новий рівень. Збереження, примноження та відтворення лісових насаджень, як головного чинника екологічної рівноваги на планеті, стало спільним завданням для всіх країн світу. Держлісагентство України усвідомлює важливість активізації міжнародного співробітництва для вирішення лісівничих проблем країни.

Список літератури:

1. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: Монографія / З. В. Герасимчук – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 528 с.
2. Сідельникова Л. П. Оподаткування суб'єктів підприємництва: [навч. посібник] / Сідельникова Л. П., Чижова Т. В., Якуша Я. В. – К., 2013. – 424 с.
3. Герасимчук З. В. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика: Монографія / Герасимчук З. В., Поліщук В. Г. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2011. – 516 с.
4. Проблеми і перспективи ринково-орієнтованого управління інноваційним розвитком: монографія / за ред. д.е.н., професора С. М. Ілляшенка. – Сум: ТОВ Друкарський дім «Папірус». – 2011. – 644 с.
5. Методичний посібник по роботі з громадськістю у лісовому господарстві [Електронний ресурс] / Держ. ком. лісового господарства, Науково-інформаційний центр лісоуправління. – Київ, 2007. – 177 с. – Режим доступу: http://www.lvivlis.com.ua/file/2007_posibnyk.pdf
6. Польовська В. Т. Формування позитивного іміджу лісових і деревообробних підприємств за допомогою екологічного маркетингу / В. Т. Польовська // Науковий вісник. – Львів: РВВ НЛТУУ. – 2012. – Випуск 22.9. – С. 103-111.

Полищук В.Г., Жоголь О.В.
Луцкий национальный технический университет

ПЕРСПЕКТИВЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЛЕСНОГО ХОЗЯЙСТВА РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию перспектив стимулирования устойчивого развития лесного хозяйства регионов Украины. Рассматриваются теоретические основы стимулирования устойчивого развития регионов. Установлено объемы продукции, работ и услуг лесного хозяйства за ряд лет по регионам Украины. Установлено объем сбора за специальное использование лесных ресурсов за ряд лет. Определены направления совершенствования и улучшения условий развития лесного хозяйства в Украине.
Ключевые слова: стимулирование устойчивого развития, устойчивое развитие регионов, лесные ресурсы, лесное хозяйство.

Polishchuk V.G., Zhohol O.V.
Lutsk National Technical University

PROSPECTS FOR PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF FORESTRY OF REGIONS OF UKRAINE

Summary
The article investigates the prospects for promoting sustainable development of forestry in the regions of Ukraine. The theoretical foundations promoting sustainable regional development are considered. The volume of products and services forestry for several years by region of Ukraine are found. The amount of the fee for special use forest resources for a number of years are found. The ways of improvement and improve forestry development in Ukraine are defined.
Keywords: promoting sustainable development, sustainable development of the regions, forest resources, forestry.

УДК 336.144:334

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФІНАНСУВАННЯ ПРОЕКТІВ ЗА СХЕМОЮ КРАУДФАНДИНГ

Поліщук В.Г., Прокоп В.І.
Луцький національний технічний університет

У дослідженні розглянуто інноваційні характеристики даної схеми, що робить її ефективним сучасним способом фінансування проектів. Висунуто гіпотезу, що найбільш ефективні методи фінансування сучасних інновацій пов'язані із середовищем їх функціонування – сучасним інформаційно-комунікаційним простором, представленим Інтернетом та соціальними мережами. Досліджено діяльність найпопулярніших краудфандингових сервісів. Розглянуто перспективи розвитку краудфандингового фінансування в Україні.
Ключові слова: фандрайзинг, краудфандинг, Інтернет, фінансування, залучення коштів.

Постановка проблеми. В наш час соціально-економічний розвиток в цілому напряму залежить від можливостей залучення та ефективного використання фінансових ресурсів. Стрімкий розвиток мережі Інтернет дав поштовх появі та подальшому функціонуванню не лише нових форм підприємництва (стартапи, мережевий маркетинг та ін.), а й різноманітних форм електронного фандрайзингу. Інноваційні форми фінансування проектів починають створювати істотну конкуренцію традиційним формам залучення фінансових коштів, таким як банківські кредити, державні позики чи емісія цінних паперів.

Крім того, завдяки глобалізації й розвитку інформаційних технологій виникли соціальні мережі та нові форми суспільних фінансів, що базуються не на державних гарантіях чи статутному капіталі, а на громадській участі. У різних видах спільнот з'являється розуміння, що найшвидший і найефективніший спосіб вирішити проблеми з пошуком ресурсів для власного розвитку – це не пошук дешевих кредитних ресурсів, а самофінансування [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення краудфандингу як нового фінансового інструменту та його використання у фінансових відносинах лише починається. Теоретичною основою даного дослідження є праці Артамонов В. «Когда в Украине появится краудфандинг», Гончарук Н. «Краудфандинг, или народное финансирование», Марченко О. «Краудфандинг: соціально-економічний зміст та види», Петрушенко Ю. М., Дудкін О. В. «Краудфандинг як інноваційний інструмент фінансування проектів соціально-економічного розвитку».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно дослідити передовий зарубіжний досвід за схемою краудфандингу із залученням коштів на фінансування проектів і можливості втілення таких практик на території України.

Мета статті. Характеристика краудфандингу як інноваційної економічної схеми залучення коштів, розгляд етапів збору коштів за допомогою даної схеми, дослідження росту об'єму світового ринку краудфандингу в динаміці.

Виклад основного матеріалу. Краудфандинг (від англ. crowdfunding: crowd – натовп, funding – фінансування) – новітня технологія залучення коштів великої кількості інвесторів – користувачів Інтернет, пов'язаних соціальними мережами, з метою фінансування різноманітних проектів. Цей відносно новий інструмент дозволяє залучати через Інтернет у великої кількості людей гроші для реалізації різноманітних ідей і проектів.

Основу послуги складає спеціалізований Інтернет-портал, на якому після детальної реєстрації користувач створює проект, що потребує фінансування.

Це можуть бути новий бізнес, запис музичного альбому, створення притулку для тварин-безхатченків, прохання про позику на придбання побутової техніки чи просто збір пожертвувань. Краудфандинг – це співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси разом, як правило через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій.

Краудфандинг – це технологія соціального фінансування через Інтернет, технологія залучення соціальних інвестицій, що їх здійснюють особи, які не є інституційними інвесторами, такими як держава, бізнес, інвестиційні фонди, венчурний капітал, бізнес-янголи та ін. Головними суб'єктами соціального фінансування виступають люди («натовп»), для

© Поліщук В.Г., Прокоп В.І., 2014

яких внесення коштів у певні проекти (виробничі, інноваційні, культурні тощо) є заняттям тимчасовим і додатковим до основних видів їх економічної активності.

Підприємець, який прагне використовувати краудфандинг (наприклад, для стартового капіталу), зазвичай використовує інтернет-спільноти, щоб випросити невеликі суми грошей від осіб, які, як правило, не є професійними фінансистами. Діапазон варіацій досить широкий, наприклад:

– збирання грошей у людей без жодної прямої матеріальної віддачі тим, хто пожертвував певні кошти. Цей вид фінансування існує вже досить довго, включаючи підтримку митців та благодійний фандрайзинг. Інколи використовується поріг пожертвувань, за якого усі пожертвування анульовуються, якщо сума пожертвувань не перетнула встановленого мінімального порогу до кінцевої дати збору грошей;

– інший вид передбачає публічне висвітлення імені жертводавця/грантодавця в подяку за надані гроші. Найкращий приклад це «Сторінка на мільйон доларів» (The Million Dollar Homepage);

– можна брати гроші в займи (мікрофінансування);

– може бути запропонований квазі-акціонерний капітал, але жодна така схема не повинна підпадати під жодні фінансові положення, що стосуються первинного розміщення акцій;

– простий інвестиційний акціонерний капітал. Коли кілька сторін залучені, це може вимагати багато роботи, тому є платформи, щоб це полегшити;

– підхід, за якого теж існує поріг пожертвувань як і в першому варіанті, але тут існують винагороди в обмін за подарунки чи пожертвування.

Загалом, краудфандинг – це дуже давнє явище. Однак з винаходом інтернету воно отримало друге дихання. А все тому, що хмарне фінансування здійснюється зазвичай якимось співтовариством (одногрупники, сусіди, друзі, співгромадяни), а з появою Інтернету комунікативні можливості людей сильно розширилися. Так у 1997 році шанувальники британської рок-групи Marillion без будь-якого залучення самої групи організували і провели інтернет-кампанію по збору коштів для фінансування музичного туру групи по всій території США. Їм вдалося зібрати $60 000. Торгова асоціація для фрілансерів у Великобританії The Professional Contractors Group була заснована в інтернеті в 1999, коли Енді Уайт зробив заклик до 2000 підрядників пожертвувати J50 щоб назбирати J100 000, які необхідні для заснування такого типу організації. Через 5 днів 2002 людей перерахували гроші. Сьогодні членами цієї організації є більше 14 000 британців. Заснована в США компанія ArtistShare (2000/2001) задокументована як перший краудфандинговий сайт для музики. Слідом за ним з'явилися такі сайти, як Sellaband (2006), SliceThePie (2007), Hyper Funding (2008), IndieGoGo (2008), Pledge Music (2009), Kickstarter (2009), RocketHub (2009), FundaGeek (2011) і in the UK Sponsume (2010), PleaseFund.Us (2011), Authr.com (2012) і OnSetStart (2012).

Найбільш масштабний американський сервіс Kickstarter сформував новий принцип інвестування. Щомісячно Kickstarter б'є рекорди зібраних сум на творчі проекти: останній – $10 мільйонів на один проект. З 2009 року на платформі зібрали більше за $100 мільйони. Сервіс приймає гроші через систему Amazon Payments, при цьому забирає 5% зібраної суми грошей, ще 3–5% бере Amazon. Зареєструвати свій проект може будь хто, але одержувачем кінцевої суми зобов'язаний бути резидент США. А станом на даний час, суми, які можна залучити через краудфандинг значно зросли. У 2012 році проекти створення відеоігор Double Fine Adventure і Wasteland 2 зібрали по $3 336 371 і $3 040 299 через краудфандинговий сайт Kickstarter. Внески зробили більше 87 000 людей.

Загалом із понад 30 тис. успішних проектів на Kickstarter найменше було реалізовано у сфері технологій (616), найбільше – в царині музики (10 729), фільмів та відео (9 286). Найдорожчі ідеї – це здебільшого комп'ютерні ігри (13 із 22 проектів, що зібрали понад $1 млн).

У 2012 році розпочала свою роботу російська краудфандингова платформа – Boomstarter. Це краудфандингова платформа для залучення фінансування в творчі, технічні та іншого роду проекти, що мають кінцеву мету, аналог проекту Kickstarter. Boomstarter залучає фінансування для різноманітних проектів, таких як створення фільмів, технологій, музики, відеоігор, видань тощо.

Boomstarter був офіційно запущений 21 серпня 2012 Русланом Тугушева та Євгеном Гавриліна. Офіс компанії розташований в Москві. У цьому ж році Boomstarter переміг у номінації «Кращий соціально значимий стартап» премії «Стартап року».

З'явилися аналоги Kickstarter в російськомовному інтернеті. Варто відзначити платформи Shareholder.Ru і Capitaller.Ru, засновані платіжною системою WebMoney, а також Investbear.Ru і B-generator.Ru. На них підприємцям іноді вдається зібрати сотні тисяч доларів в якості інвестицій – в обмін на частку в компанії. При цьому необхідно виконувати жорсткі вимоги щодо звітності: обіцянки компанії «поділитися» зразками розроблювального продукту тут не проходять. Зрозуміло, що стартапи на посівний стадії не в змозі забезпечити повноцінну звітність перед інвесторами, так що в найближчому майбутньому перспективи у них досить туманні.

Краудфандинг – це технологія соціального фінансування через Інтернет. Він мобілізує фінансові ресурси «натовпу», забезпечує використання фінансового потенціалу населення у виробничих, інноваційних, культурних та інших проектах, є механізмом соціальних інвестицій. Сутнісними характеристиками краудфандингу є багатосуб'єктність, мікрофінансування, глобальний простір соціального фінансування, мережевий принцип організації, економія на посередниках, мінімізація трансакційних витрат та ризиків венчурного інвестування. Залежно від мети розробників (авторів) проектів краудфандинг може бути соціальним, підприємницьким, новаторським, культурним, політичним тощо. Моделями краудфандингу є колективне фінансування і P2P, що передбачає прямий контакт соціального інвестора та автора проекту.

Щодо краудфандингу в Україні, реалізовано як мінімум три ідеями, які зібрали сотні тисяч доларів на Kickstarter: це гаджет для дистанційного спостереження за домашніми тваринами Petcube (зібрано $251 тис.), універсальний годинник Lametric (зібрано $258 тис.) та спалах для смартфонів, iBlazr (зібрано $56 тисяч). Всі три проекти були створені українцями.

В краудфандинг по-українськи називається просто – «спільно кошт» – і наразі діє лише на одній платформі під назвою «Велика ідея». Збір грошей на саме створення цього сайта (38 тис. грн із потрібних 35 тис.) і став першим експериментальним вітчизняним «спільно коштом». Проекти тут найрізноманітніші – від екологічних до мистецьких. Серед останніх трапляються доволі оригінальні. Приміром, завдяки «народному фінансуванню» стало

можливим видання книжки для дітей, в основу якої лягли справжні пригоди дворічної дівчинки Маґдалени, котра подорожувала з батьками через Північну, Центральну та Південну Америку і збирала казки. Також на цій платформі здобув підтримку проект «в'язаного графіті» в Луцьку.

Найуспішнішою кампанією Великої Ідеї є фінансування Громадського ТБ, яке під час подій на Майдані зібрало понад мільйон гривень.

Краудфандинг в Україні лише набирає обертів. Успіх Petcube, Lametric та інших стартапів доводить, що наші команди цілком конкурентоспроможні і на світовому ринку.

Значному поширенню краудфандингу в Україні заважають як суб'єктивні, так і об'єктивні причини. По-перше, є юридичні нюанси. Оскільки в Україні немає спеціального законодавства, яке регулює краудфандинг як окремий вид діяльності, у одержувача можуть виникнути складнощі з оподаткуванням і різними формальностями. Збір коштів для проекту може відноситися до інвестування, спонсорства, добродійності або просто пожертвувань. Тоді як, наприклад, у США ухвалений спеціальний закон, що полегшує підприємцю-початківцю доступ до капіталу (у тому числі за допомогою краудфандингу). По-друге, в Україні поки що мало можливостей для легкого і швидкого способу переведення грошей через Інтернет. Крім того, люди більше схильні давати гроші соціальним проектам, на благі справи, а не підприємцям-початківцям [5].

Основні принципи успішного краудфандингового проекту:

– ідея повинна бути цікавою для специфічної аудиторії споживачів;

– організатору рекомендовано розглянути варіант нагороди для спонсорів, в тому числі символічної (від листівки до права розрізати стрічку);

– повинна бути забезпечена повна прозорість на кожному етапі збору коштів;

– вносити платежі, отримувати та відслідковувати інформацію про проект повинно бути зручно і максимально доступно.

Висновки і пропозиції. Враховуючи постійний розвиток краудфандингу, появу нових цілей і форм фінансування, спроби дати завершене визначення цьому поняттю на сьогодні є передчасними. У найбільш загальному вигляді наразі краудфандинг можна визначити як колективну співпрацю людей, які добровільно об'єднують свої фінансові або інші ресурси разом (переважно за допомогою інтернет-технологій), щоб підтримати зусилля інших людей або організацій. Завдяки інноваційним характеристикам краудфандинг має всі підстави стати в найближчому майбутньому повноцінним гравцем на ринку фінансових ресурсів, потіснивши в конкурентній боротьбі банки та інших фінансових посередників.

Проведений аналіз засвідчує, що найбільш ефективні методи фінансування сучасних інновацій пов'язані із самим середовищем їх функціонування – сучасним інформаційним простором, представленим Інтернетом та соціальними мережами. Через краудфандинг сьогодні все більше і більше фінансуються інноваційні проекти, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, так звані стартапи.

Список літератури:

1. Петрушенко Ю. М., Дудкін О. В. Краудфандинг як інноваційний інструмент фінансування проектів соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2014_1_172_182.pdf
2. Артамонов В. Когда в Украине появится краудфандинг / В. Артамонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://forbes.ua/opinions/1334049-kogda-v-ukraine-poyavitsya-kraudfanding
3. Гончарук Н. Краудфандинг или народное финансирование / Н. Гончарук [Элек-тронный ресурс]. – Режим доступа: http://iee.org.ua/ru/prog_info/22113/
4. Марченко О. С. Краудфандинг: соціально-економічний зміст та види / Марченко О. С. // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – № 4(15). – 2013. – С. 26–35.
5. Фоменко А. О. Сучасні умови розвитку краудфандингу в Україні / Фоменко А. О. // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – № 3(23). – 2013. – С. 93–96.

Полищук В.Г., Прокоп В.И.
Луцкий национальный технический университет

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФИНАНСИРОВАНИЯ ПРОЭКТОВ ПО СХЕМЕ КРАУДФАНДИНГ

Аннотация
В исследовании рассмотрены инновационные характеристики данной схемы, что делает ее эффективным современным способом финансирования проектов. Выдвинута гипотеза, что наиболее эффективные методы финансирования современных инноваций связаны со средой их функционирования – современным информационно-коммуникационным пространством, представленным Интернетом и социальными сетями. Исследована деятельность популярных краудфандинговых сервисов. Рассмотрены перспективы развития краудфандингового финансирования в Украине.
Ключевые слова: фандрайзинг, краудфандинг, Интернет, финансирование, привлечение средств.

Polishchuk V.G., Prokop V.I.
Lutsk National Technical University

THE FOREIGN EXPERIENCE FINANCING OF PROJECTS BY THE SCHEME CROWDFUNDING

Summary
The study examined the innovative features of the scheme, making it an effective way to finance current projects. A hypothesis that the most effective methods of the modern innovations associated with the environment they function – modern information and communication space, represented by the Internet and social networks. The activity of the most popular crowdfunding services are invistigated. The prospects of crowdfunding financing in Ukraine are considered.
Keywords: fundraising, crowdfunding, Internet, financing, raising funds..

УДК 330.322

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Прохорчук С.В.
Міжнародний університет бізнесу і права

У сучасній економіці існує безліч підходів до визначення понять «інновації», «інноваційні процеси», «інноваційна діяльність». Проте, до цієї пори не вироблено єдиного загальноприйнятого змісту використання таких понять. Теоретичне узагальнення та систематизація наукових досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців з цієї проблеми, дозволили розробити авторську інтерпретацію та удосконалити існуючі базові поняття.
Ключові слова: інновації, інноваційні процеси, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційні підходи.

Постановка проблеми. В провідних країнах інноваційний шлях розвитку є ефективним засобом реструктуризації виробництва, пріоритетною підтримкою конкурентоспроможної продукції, формування ринку високих технологій. В умовах затяжної економічної кризи на підприємствах виноградарсько-виноробної галузі спостерігається високий рівень морального й фізичного зношування основних фондів, наростає відставання в області науково-технічного прогресу. Отже, завдання побудови вітчизняної інноваційної системи ставиться до розряду стратегічних, і пов'язано це, насамперед, зі зростанням ролі інновацій як ключового фактору сучасної технологічної модернізації виробництва.

Актуальність цих питань зумовила необхідність проведення досліджень, в рамках яких досить значну увагу, на нашу думку, слід приділити напрямкам визначення авторської інтерпретації та удосконаленню вже існуючих базових понять щодо інноваційних процесів.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Питанням розвитку інноваційних процесів в економіці приділяли значну увагу Бодров В.Г., Бутенко А.І., Витвицька О.Д., Гриньова В.О., Ілляшенко С.М., Іртищева І.О., Федулова Л.І., Шумпетер Й. та інші. Проте значна частина питань, пов'язаних із дослідженням подальшого розвитку інноваційних процесів ще залишається не розкритою. Це зумовлює вибір даної теми статті та засвідчує її актуальність.

Метою статті є теоретичне узагальнення та систематизація наукових досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців щодо визначення понять «інновації», «інноваційні процеси», «інноваційна діяльність» та розробка авторської інтерпретації й удосконалення існуючих базових понять.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взагалі, у світовій економічній літературі термін «інновація» детермінується як перетворення потенційного науково-технічного прогресу в реальний, що втілюється в нових продуктах та технологіях. Термін «інновація» став активно використовуватися в сучасній економіці України як самостійно, так і для визначення споріднених понять: «інноваційна діяльність», «інноваційний прогресс», «інноваційне рішення» тощо [1]. Для уточнення терміну «інновація» розглянемо різні погляди та підходи до його визначення.

У сучасній літературі нараховується багато визначень. Наприклад, за ознакою змісту або внутрішньої структури виділяють інновації технічні, економічні, організаційні, управлінські та інші. Виділяються такі ознаки, як масштаб інновацій (глобальні і локальні); параметри життєвого циклу (детермінація та аналіз усіх етапів та стадій), закономірності процесу впровадження і т.п. Усвідомлюючи значення ролі інновацій в економічній політиці, відомі вчені – економісти запропонували своє трактування терміну «інновація». Так, Б. Твісс визначає інновацію як процес, в якому винахід або ідея набуває економічного змісту, а Ф. Ніксон вважає, що інновація – це сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що приводять до появи на ринку нових, більш досконалих процесів та обладнання [3]. Слід також зазначити, що інвестування здійснюється саме за рахунок науково-технічного прогресу, що дає можливість зменшити вартість основного капіталу та витрати на одиницю продукції. На думку Б. Санто, «інновація» – це такий суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів веде до створення кращих за своїми властивостями товарів та технологій. У випадку, якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява на ринку може принести додатковий дохід. Й. Шумпетер розглядав інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих чинників, мотивовану підприємницьким духом [7].

© Прохорчук С.В., 2014

Формування парадигми інноваційного розвитку в теоретичному плані започатковано ще в минулому столітті завдяки економічними науковими дослідженнями таких видатних постатей у світовій науці, як австрійсько-американський вчений-економіст Й. Шумпетер (1883-1950), українсько-російський учений-економіст М.І. Туган-Барановський (1865-1919) та його учень, російський учений-економіст М.Д. Кондратьєв (1892-1938).

Парадигма інноваційного розвитку розроблялась як спроба виявити науково-технічні та технологічні підстави циклічних коливань економічної активності, що притаманні суспільному виробництву, а також виявити внутрішні механізми впливу технологічних змін на економічний розвиток.

Предметом досліджень Й. Шумпетера, який у своїй науковій праці «Теорія економічного розвитку» (1911 р.) сформував цілісну теорію інноваційного розвитку, центральним місцем якої було введення економічної категорії інновації як необхідної виробничої функції, зумовленою змінами: факторів виробництва, ресурсів або їх комбінації, були внутрішні механізми впливу технологічних змін на економічний розвиток. [7] В сучасному розумінні це зводиться до комбінації таких складових (рис. 1):

- запровадження нової продукції, товару, послуги (нового виду або невідомого для споживача, тобто виготовлення нового блага або створення нової якості того чи іншого блага);

- застосування нової технології виробництва, запровадження для даної галузі невідомого методу (способу) виробництва, надання нових видів послуг, в основу чого не обов'язково покладено новітнє наукове відкриття, але може включати також новий спосіб використання відомих речей, що забезпечує суспільний, економічний ефекти;

- відкриття та засвоєння нового ринку споживання продукції, при цьому незалежно від існування цього ринку раніше;

- використання нових матеріалів, видів сировини, а також джерел їх постачання, при цьому незалежно від факту існування цих джерел, того чи вони раніш не бралися до уваги або вважалися недоступними чи їх належало тільки створити;

- підрив монополії конкурентів або створення монопольних умов для виробництва новітньої власної продукції підприємства;

- впровадження нової організації якогось виробничого, управлінського процесу, організаційної структури або їх удосконалення.

Таким чином, у сучасному розумінні інновація за різних умов визначається як процес і як кінцевий результат діяльності (інноваційної), втілений у вигляді новітнього або удосконаленого продукту, нових послуг, що мають ринковий попит або соціально-економічну значимість для суспільства, новітнього або удосконаленого технологічного процесу, що використовується у практичній діяльності. Внаслідок інновації суттєво змінюються кількісні та якісні характеристики сфер виробництва та споживання, прискорюється економічний розвиток, забезпечується інтенсифікація суспільного виробництва.

Відповідно до сучасного міжнародного стандарту, закріпленого у документах Європейської комісії, інновація розглядається як кінцевий результат творчої діяльності, який втілюється у вигляді новітньої або вдосконаленої продукції, що реалізується на ринку, або нового чи вдосконаленого технологічного процесу, який використовується у практичній діяльності.

Вищенаведені визначення інновації певною мірою відповідають змісту термінології, що застосовується в українському законодавстві, де інновації надається таке досить універсальне визначення: інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [3].

Наведене в Законі України «Про інноваційну діяльність» визначення інновації не є єдиним та вичерпно повним, але при всіх багатоваріантних визначеннях інновації в усіх її дефініціях присутні (або випливають) такі її відмінні характеристики, як детермінанти прогресивних змін та конкурентоспроможності, а також суспільна, споживча потреба в інновації для забезпечення економічного розвитку, інтенсифікації суспільного виробництва.

Слід підкреслити відмінність між новацією та інновацією. Новація – це продукт праці інтелектуального та інжинірингового характеру, відзначений новизною, що може бути винаходом, результатом НДДКР та проектних робіт, зразком нової продукції, новою технологією, ноу-хау. Введена у господарський обіг, новація з метою отримання комерційного, соціально-економічного, екологічного або іншого суспільно значимого результату трансформується в інновацію [4].

Специфіка інновацій полягає в її ризиковому характері. Цей ризик може бути пов'язаний з невизначеністю при одержанні новацій, особливим характером фінансування, ризиком виробничого впровадження інновацій, а також невизначеністю попиту на інноваційну продукцію. Разом з тим інновації – це завжди нова вигода, суспільне благо. Споживачі інноваційного продукту здійснюють його оцінювання не стільки за новизною, скільки за новими вигодами, які вони отримують від його використання.

Запропоноване нами визначення сутності та уточнення функцій інновацій потребує класифікації цього поняття та конкретизації, виходячи з різних наукових поглядів учених і дослідників.

Так, за своїми властивостями, ознаками та характеристиками інновації можуть бути класифіковані за тим, що вже зроблено різними дослідника-

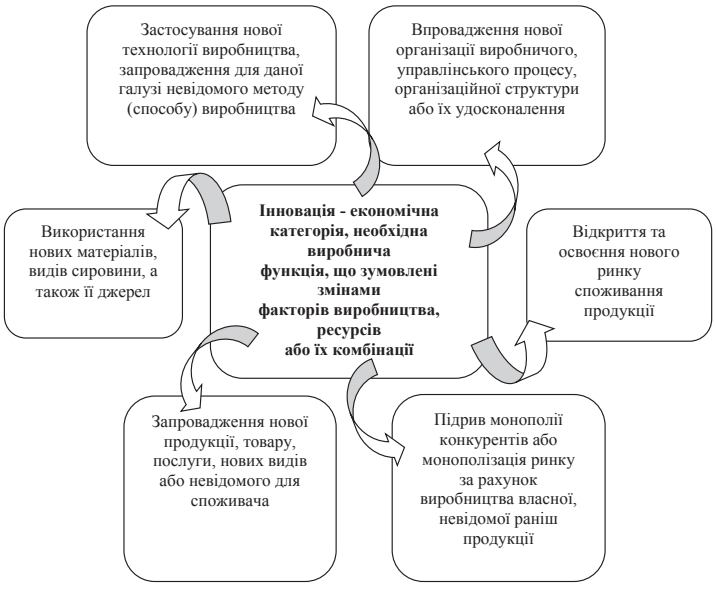

Рис. 1. Розкриття змісту інновації

ми інноваційної парадигми. Класифікація інновацій має теоретико-методологічне значення як інструмент досліджень генезису інновацій, а також практичнее значення для проведення експертизи, кваліфікування за інноваційними ознаками проектів, програм, продукції, підприємств, структур тощо як об'єктів чи суб'єктів інноваційної діяльності, організації їх моніторингу та статистичного спостереження або для обґрунтування різних видів державного регулювання та підтримки, яка може бути надана цим об'єктам, суб'єктам.

В сучасній економічній літературі поширені два підходи щодо визначення поняття «інновація» [2]:

1) статичний, де інновація виступає як «інновація-продукт», коли вона представляється як результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки (продукції), технології, нового методу, що впроваджується на ринку;

2) динамічний, де інновація виступає як «інновація-процес», коли в динаміці розглядається процес, що охоплює дослідження, проектування, розроблення, організацію виробництва, комерціалізацію і поширення нових виробів, технологій, принципів замість існуючих.

Відповідно до міжнародних стандартів, з урахуванням особливостей національної статистики та відповідно до норм чинного законодавства, нами систематизовано терміни та пояснення щодо складових інноваційної діяльності.

Так, інноваційна діяльність – це всі наукові, технологічні, організаційні, фінансові й комерційні дії, що призводять до здійснення інновацій або задумані з цією метою. До інноваційної діяльності також належать дослідження і розробки, безпосередньо не пов'язані з підготовкою конкретної інновації.

Відповідно, інноваційна продукція – це впроваджена на ринку продукція (товари, роботи або послуги), що є новою або значно вдосконаленою в частині її властивостей або способів використання. Продукція (нова або удосконалена) може бути новою для певного підприємства, а не лише новою для певного сектору діяльності або ринку загалом. До обсягу інноваційної продукції відноситься вищезазначена продукція, що впроваджувалась у виробництво протягом звітного періоду та була реалізована на вітчизняному ринку.

Поняття «інновація» можна трактувати, як введення у вжиток будь-якого нового або значно вдосконаленого продукту (товару або послуги) чи процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу в діяльності підприємства, організації робочих місць чи зовнішніх зв'язків.

Аналіз літературних джерел дав змогу виявити найважливіші, на нашу думку, класифікаційні ознаки інновацій та запропонувати свій варіант класифікації, наведений на рис. 2.

Так, за ступенем новизни для ринку інновації класифікують на нові для ринку та нові лише для підприємства (але не для ринку). Інновація вважається новою для ринку, коли підприємство, що впровадило інновацію першим, виводить її на свій ринок. Інновація вважається новою для підприємства, якщо вона є новою або істотно поліпшеною для певного підприємства, хоча може використовуватися (виготовлятися) на інших підприємствах.

Технологічні інновації – розробка та впровадження як технологічно нових, так і значно технологічно вдосконалених продуктів (продуктові інновації) і процесів (процесові інновації).

Продуктова інновація – впровадження продукту (товару або послуги), що є новим чи значно поліпшеним за його властивостями або способами використання (значні вдосконалення технічних характеристик, компонентів і матеріалів, вбудованого програмного забезпечення, рівня сумісності з користувачем або інших функціональних характеристик).

Якщо до вже існуючого продукту були внесені доповнення або модернізації, інноваційним вважається не весь продукт, а лише його змінена частина.

Процесова інновація (інноваційний процес) – впровадження нового або значно поліпшеного методу виробництва чи методу доставки продукту. Сюди входять значні зміни в технології, виробничому устаткуванні і / або програмному забезпеченні [6].

Нетехнологічні інновації – розробка та впровадження нових або значно вдосконалених продуктів чи процесів, що не належать до технологічних інновацій. До цієї групи входять маркетингові та організаційні інновації.

Маркетингова інновація – впровадження нового методу маркетингу, включаючи значні зміни дизайну або упаковки продукту, його розміщення, у просуванні на ринок або в призначенні ціни продажу, що спрямована на більше задоволення потреб споживача, відкриття нових ринків або завоювання нових позицій для продукції підприємства на ринку з метою збільшення обсягу продажу.

Організаційна інновація – впровадження нового організаційного методу в діяльності підприємства, в організації робочих місць або зовнішніх зв'язків. Організаційні інновації спрямовані на підвищення ефективності діяльності підприємства за допомогою скорочення адміністративних витрат або оперативних витрат, підвищення задоволеності службовців станом своїх робочих місць (і тим самим продуктивності праці), розширення доступу до нетоварних активів (таких як некодифіковані знання із зовнішніх джерел) або зменшення витрат на постачання.

На нашу думку, необхідність інновацій усвідомлюють усі суб'єкти господарювання і чим радикальніші ці нововведення, тим довше зберігатимуться конкурентні переваги підприємств. Однак, прийняття рішення щодо залучення у виробничий чи обслуговуючий процес конкретної новації здійснюється не лише з огляду на новизну, а й з погляду доцільності та економічної вигідності її освоєння на підприємствах галузі, на ринку, для груп споживачів. І, якщо правильно оцінено ринкову ситуацію, враховано всі обставини, які можуть викликати інтерес споживача до продукту, який не є абсолютно новим, але сприйматиметься достатньою кількістю покупців як такий, що має нову споживчу вартість на момент його прогнозного виведення на ринок, то економічні результати фірми, яка випустила цей продукт, можуть бути істотними.

Інновації часто залежать від зовнішніх потоків інформації: інформаційного обміну між підприємствами, створення загальних лабораторій, дослідницьких центрів, венчурних підприємств, залучення науково-дослідних організацій до освоєння інновацій, участі у професійних співтовариствах, інформації про ринок, споживачів, постачальників, конкурентів. На практиці,

Рис. 2. Класифікація інновацій

інформація, що надходить ззовні, обробляється, і доповнена внутрішньофірмовою інформацією, перетворюється у новий фактор активізації інноваційної діяльності підприємства.

Грунтуючись на висвітленому матеріалі, визначимо сутність інноваційного процесу, що в загальному розумінні представляє собою сукупність прогресивних, якісно нових змін, що безперервно виникають у часі та просторі і сприяють подальшому якісному розвитку суспільства, забезпечують вищий рівень життя суспільства; це послідовна система заходів, внаслідок яких інновація дозріває від ідеї до конкретної продукції, технології, структури чи послуги і розповсюджується в господарській практиці і суспільній діяльності.

Висвітлення сутності інвестицій необхідно здійснювати в контексті проблеми інноваційного розвитку: вкладання всіх видів цінностей у галузь з метою одержання доходу як засобу нагромадження капіталу для забезпечення його інноваційного розвитку. Тому не можна погодитися з думкою, що «за стабільної економіки всі інвестиції мають бути водночас інноваціями» [6], оскільки саме в цьому і проявляється взаємозв'язок між інвестиційною та інноваційною діяльністю, які формують основу інноваційного розвитку регіону.

Висновки дослідження. Підводячи підсумок вищевикладеного, можна зробити висновок, що інноваційна діяльність спрямована на створення, втілення та реалізацію інновацій, тобто, на досягнення результату. Результатом є нові технології, види продукції, послуги, організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного характеру, які сприяють їх просуванню на ринок. Інновації виступають як ключові елементи оптимального реагування на зовнішні зміни та забезпечення виживання в умовах високої конкуренції.

Перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку вбачаємо в дослідженні системи етапів інтеграції стратегічного і інноваційного розвитку, організації інноваційної діяльності, визначення підходів до планування інновацій.

Список літератури:

1. Бодров В. Г. Інноваційно-інвестиційна модель сталого розвитку національної економіки: навч.-метод. матеріали / В. Г. Бодров, В. О. Гусєв, В. Ф. Мартиненко. – К.: НАДУ, 2009. – 60 с.
2. Бутенко А. І. Інноваційна спроможність суб'єктів підприємницької діяльності: [монографія] / А. І. Бутенко, Є. В. Лазарєва. – Одеса: Фенікс, 2007. – 108 с.
3. Ілляшенко С. М. Інноваційний менеджмент: Підручник. – Суми: ВТД – Університетська книга, 2010. – 334 с.
4. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV станом на 02.10.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15
5. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» від 13.12.91 № 1977-XII станом на 06.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12
6. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / [Л. І. Федулова, В. П. Александрова, Ю. М. Бажал та ін.]; за ред. Л. І. Федулової. – К.: Основа, 2005. – 550 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. – М.: Издательство «Прогресс», 1982. – 454 с.

Прохорчук С.В.
Международный университет бизнеса и права

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕСЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В современной экономике существует множество подходов к определению понятий «инновации», «инновационные процессы», «инновационная деятельность». Однако, до сих пор не выработано единого общепринятого содержания использования таких понятий. Теоретическое обобщение и систематизация научных исследований как зарубежных, так и отечественных ученых по этой проблеме, позволили разработать авторскую интерпретацию и усовершенствовать существующие базовые понятия.
Ключевые слова: инновации, инновационные процессы, инновационная деятельность, инновационный потенциал, инновационные подходы.

Prokhorchuk S.V.
International University of Business and Law

INNOVATIVE PROCESSES: THEORETICAL ASPECTS

Summary
In today's economy, there are many approaches to the definition of «innovation», «innovative processes», «innovative activities». However, it still is not a single conventional use of the content of such concepts. Theoretical generalization and systematization of research, both foreign and domestic scholars on this issue allowed the development of the author's interpretation and improve existing basic concepts.
Keywords: innovation, innovation processes, innovation, innovative capacity, innovative approaches.

УДК 658.152

АМОРТИЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ МЕХАНІЗМУ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: СУТНІСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРОБЛЕМИ

Радєва О.Г.
Запорізький національний університет

Розглянуто теоретичні аспекти амортизаційної політики підприємства в загальному оновленні виробничого процесу. Досліджено теоретичні питання формування амортизаційної політики підприємств. Охарактеризовано сутність, значення та місце амортизаційної політики, як механізму ефективного управління. Надані рекомендації щодо змін формування амортизаційної політики. Запропоновано заходи держави направляти на нові заходи щодо зміцнення та покращення амортизаційного розвитку виробництва.

Ключові слова: амортизація, амортизаційна політика, ефективність, відрахування, строк корисного використання, оновлення, відтворення, управління.

Постановка проблеми. Процес самофінансування розвитку підприємств, в тому числі і за рахунок оптимального використання амортизаційних відрахувань, розглядається Урядом України, як один з найважливіших факторів пожвавлення економіки і виходу з кризи.

На сучасному етапі амортизаційна політика повинна сприяти активізації інвестиційних процесів, якісному відтворенню, модернізації та оновленню основних засобів підприємства. Це має бути досягнуто при наявності задовільно функціонуючого ринкового механізму фінансування інвестиційного процесу за рахунок ефективного використання фінансових ресурсів і насамперед амортизаційних відрахувань. Значна активізація інвестиційного процесу, поряд з ринковими перетвореннями, повинна стати однією з головних стратегій і пріоритетів розвитку амортизаційної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми амортизаційної політики, її роль у процесі управління підприємством та використання її як засобу активізації інвестиційних процесів активно досліджують провідні економісти: В.В. Александров, А.В. Череп, Т.М. Старицький, Л. Лях, В.Ю. Будавей, О.М. Зборовська, М.С. Герасимчук, І.І. Лукінов, Л.В. Городянська, Ю.І. Стадницький, Л.В. Лях, І.І. Колобердянко, Н.О. Дугієнко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на здобутки у вивчені питань, пов1язаних з формування амортизаційної політики, існують ті сфери досліджень, які не досліджені або розкриті частково, а саме: відсутність однозначного трактування поняття «амортизація»; визначення чіткого переліку функцій та завдань, вирішення яких, покладено на амортизаційну політику; порядок використання амортизаційного фонду; вибір ефективного методу амортизації.

Головною метою цієї роботи є теоретико-методичне обґрунтування та розробка практичних рекомендації щодо формування амортизаційної політики на державному рівні та на рівні підприємства з метою прийняття ефективних управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Заслуговує на увагу науковий підхід до трактування поняття «амортизація» Ю. Старицького, який охарактеризував та проаналізував сім підходів до трактування амортизації. Ним відмічено, що незважаючи на суттєві відмінності між ними, все ж пов'язують її з процесом зношування вже наявних основних засобів [1, с. 229].

Разом з тим в економічній теорії існує напрямок, згідно з яким амортизація – це не частина вартості нині діючих виробничих засобів, а витрати, необхідні для компенсації зношених засобів праці, тобто капітальні вкладення у нові основні засоби [2, с. 118].

Забезпечення відтворення виробничого потенціалу підприємства напряму залежить від визначеної державою та підприємством амортизаційної політики. Раціональне використання амортизаційного фонду та управління процесом кругообігу основних засобів забезпечується побудовою норм амортизації, які мають забезпечувати повне відшкодування інвестованих у основні засоби коштів не залежно від перспективної потреби у оновленні.

Роль амортизаційної політики у розвитку підприємства не повинна бути недооцінена як самим підприємством, так і державою, тобто повинна бути визначена найважливіша роль процесу амортизації та амортизаційної політики, як одного з найважливіших механізмів оптимізації та стимулювання інвестицій в оновлення основного капіталу, в наукоємні технології, у впровадження інновацій.

Визначення оптимальної амортизаційної політики дозволить підприємству прискорити оновлення основних засобів, оптимізувати базу оподаткування, підвищити конкурентоспроможність продукції за рахунок набуття конкурентних переваг шляхом прискорення впровадження результатів НТП у виробничі процеси [3, с. 36].

Довгий час в нашій країні амортизаційна політика розглядалася як складова частина науково-технічної політики держави, коли амортизаційні відрахування вилучалися в централізований фонд для фінансування соціально-економічних проектів, які встановлюються державою. У зв'язку з трансформацією поглядів на сутність амортизації, додання їй інвестиційної спрямованості виникає необхідність розглядати амортизаційну політику у взаємозв'язку з інвестиційною політикою, яка включає в себе функції мобілізації, перерозподілу та ефективного використання фінансових ресурсів, визначення структури та джерел фінансування. Деякі економісти розглядають амортизаційну політику, як частина інвестиційної політики, що виражається в інвестуванні капіталовкладень за рахунок амортизаційних відрахувань.

Взаємозв'язок амортизаційної політики з інвестиційної політикою повинна полягати у виборі джерел фінансування інвестицій. Традиційно всі джерела фінансування інвестицій поділяються на власні, позикові та залучені кошти. До власних джерел фінансування інвестицій в першу чергу прийнято відносити зареєстрований капітал, чистий прибуток, кошти цільового фінансування і амортизаційні відрахування. Амортизаційні відрахування при цьому, в першу чергу повинні спрямовуватися на фінансування капітальних вкладень або інвес-

© Радєва О.Г., 2014

тицій, використовуваних для простого відтворення основного капіталу. Іншу частину амортизаційних ресурсів та інших власних інвестиційних ресурсів, підприємство чи організація може витратити на придбання нового виробничого устаткування, капітальне будівництво або здійснення розширеного відтворення основних засобів. До позикових джерел фінансування інвестицій відносяться в основному кредити банків та кредитних організацій, лізинг. До залучених джерел фінансування інвестицій відносяться кошти юридичних і фізичних осіб, які залучаються для спільного здійснення інвестиційних проектів, бюджетні асигнування.

Основною проблемою, з якою стикаються потенційні інвестори – це вибір оптимальних джерел фінансування для здійснення інвестиційної діяльності, і досить часто вибір робиться на користь позикових коштів для забезпечення інвестиційного процесу, без достатнього економічного обґрунтування ефективності їх використання.

Банківські кредити, останнім часом в Україні є досить популярним джерелом фінансування інвестицій, але їх залучення пов'язано з виплатою досить високих відсотків плати за кредит. Плата за кредит у вигляді процентних відрахувань кредитору або лізингових платежів лізингодавцю здійснюється на умовах повернення і терміновості, що збільшує витрати підприємства і впливає на суму одержуваної прибутку. Тому основна проблема затребуваності даного джерела інвестицій полягає у високій вартості інвестиційних кредитів для більшості українських підприємств. На наш погляд, у нестабільній економічній обстановці, що супроводжується періодичними фінансовими кризами, які в першу чергу позначаються на банківській системі країни, підприємства повинні мати в запасі альтернативне джерело фінансування інвестицій.

На сучасному етапі основними же джерелами фінансування інвестицій зазвичай є власні кошти господарюючих суб'єктів і вплив їх на інвестиційну діяльність в перспективі залишається пріоритетним. Сьогодні і в перспективі власні інвестиційні кошти підприємств та організацій формуються в основному за рахунку амортизаційних відрахувань і частини чистого прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства. В перспективі необхідно зберегти лідируючу роль власних коштів у фінансуванні інвестиційної діяльності та першу чергу за рахунок цільового використання амортизаційних відрахувань.

Рівень доступності амортизаційних відрахувань для інвестиційної діяльності можна охарактеризувати як високий, т.я. амортизаційні відрахування завжди є у підприємства чи організації, навіть якщо їх діяльність малоприбуткова або збиткова. Використання амортизаційних ресурсів не супроводжується додатковими супутніми видатками, за їх використання не треба платити. Таким чином, амортизація є найбільш прийнятним власним джерелом фінансування інвестицій, що відповідає економічній природі власності, втіленої в категорії капіталу. При інвестуванні за рахунок зовнішніх джерел будуть потрібні кошти, що перевищують дану величину на вартісну оцінку економічного інтересу інвестора. Єдиний недолік використання амортизаційних відрахувань є їх обмежений обсяг.

Таким чином, при розробці амортизаційної політики у взаємозв'язку з інвестиційною політикою необхідно приділяти найбільшу увагу власним джерелам фінансування інвестицій в основний капітал і, насамперед, амортизаційних відрахуваннях, постійно підвищуючи їх питома вага в сукупному обсязі інвестиційних коштів. Необхідно також усвідомлення необхідності господарюючими суб'єктами активізації інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів за рахунок їх ефективного використання.

Наступний напрямок полягає у формуванні оптимальної структури джерел фінансування інвестицій, виходячи із запланованих капіталовкладень та оцінки їх ефективності. Даний напрямок передбачає вирішення наступних завдань: складання інвестиційних проектів, визначення життєвого циклу інвестиційного проекту, визначення структури джерел фінансування інвестицій і вибір методу обчислення амортизації. Що стосується останнього напрямку, найбільш кращим, з точки зору підвищення інвестиційного потенціалу підприємства, є визначення мінімального терміну експлуатації об'єкта основних засобів у межах законодавчо встановлених термінів. Структура джерел фінансування інвестицій залежить від сфери діяльності підприємства, від його фінансового стану і можливості фінансування за рахунок власних ресурсів – чистого прибутку та амортизації. З точки зору інвестиційної складової, найбільш переважним є використання прискорених методів обчислення амортизації.

Амортизаційна політика повинна формуватися на двох рівнях:

- на державному, шляхом встановлення груп основних засобів та граничних строків використання основних засобів у межах групи;

- на рівні підприємства, шляхом надання права останньому вибирати методи нарахування амортизації та строки корисного використання основних засобів у межах, встановлених законодавством. Основні етапи формування облікової амортизаційної політики на підприємстві представлені на рис. 1.

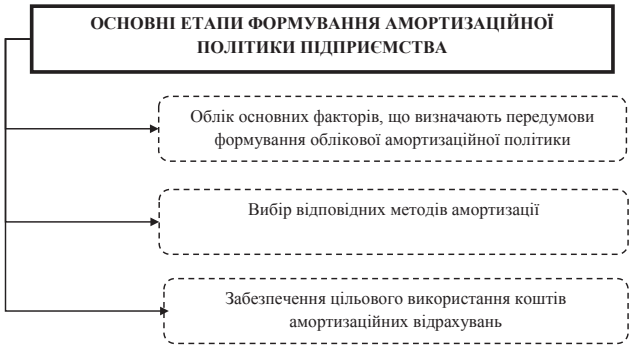

Рис. 1. Етапи формування амортизаційної політики підприємства

Джерело: [розроблено автором]

Амортизаційна політика на державному рівні (макрорівень) спрямована на ефективне управління формуванням і використанням амортизаційних ресурсів з метою раціоналізації інвестиційного процесу для зростання добробуту держави. На основі амортизаційної політики держави кожен господарюючий суб'єкт розробляє і реалізує власну амортизаційну політику (мікрорівень) з управління процесом формування та використання амортизаційних відрахувань для активізації інвестиційної діяльності.

Останнім часом підвищення ролі амортизаційної політики господарюючого суб'єкта, за рахунок зростання впливу амортизаційних відрахувань на інвестиційну діяльність, збільшення питомої ваги амортизації в сукупності джерел фінансування інвестицій і обсязі інвестиційних ресурсів підприємств повинні стати пріоритетним завданням економічного розвитку. Але формування амортизаційної політики не повинно відбуватися автономно, а

бути органічною частиною всього виробничого, економічного та інноваційного розвитку підприємства, його інвестиційної політики.

Амортизаційна політика на державному рівні, характеризується наявністю певних методів і економічних інструментів її формування. На сучасному етапі формування амортизаційної політики відбувається в основному регламентують методами при використанні таких інструментів: класифікація об'єктів, що відносяться до амортизується майну; оцінка та переоцінка майна, що амортизується; строк корисного використання амортизується майна; методи обчислення амортизації; підвищувальні (прискорені) та знижувальні коефіцієнти; амортизаційна премія.

Поняття «амортизаційна політика» означає «законодавчо регульована державою система економічних відносин, що забезпечує формування, перерозподіл та ефективне використання амортизаційних ресурсів суб'єктів господарювання з метою забезпечення оптимального інвестування простого або розширеного відтворення їхніх основних фондів, прискореного інноваційного розвитку підприємств і організацій на основі активізації процесів технічного та технологічного оновлення, впровадження прогресивних форм і методів організації та управління виробництвом».

Суб'єктами амортизаційної політики є органи державної влади, які формують її на федеральному і регіональному рівні влади. Об'єктом амортизаційної політики є амортизаційні відрахування [5, с. 60].

Метою амортизаційної політики є збільшення питомої ваги амортизаційних відрахувань у структурі джерел фінансування інвестицій для ефективного оновлення основних засобів.

Структурні елементи амортизаційної політики подано на рис. 2.

Рис. 2 Структурні елементи амортизаційної політики

Джерело: [розроблено автором]

Загальні принципи, підходи та норми амортизації зазвичай задаються державою. Це пов'язано з тим, що амортизаційні відрахування включаються в собівартість продукції (робіт, послуг), а значить, зменшують базу оподаткування, тобто зачіпають фіскальні інтереси держави.

Водночас кожне підприємство має певну самостійність у виборі тієї чи іншої амортизаційної політики виходячи зі своїх цілей та бажаної інтенсивності оновлення основного капіталу.

Підприємства мають можливість самостійно визначати спосіб нарахування амортизації та строки корисного використання основних засобів і нематеріальних активів. Основними ознаками ефективної амортизаційної політики, сформованої на підприємстві, є:

– перевищення в динаміці річної суми амортизаційних відрахувань та вартості введених основних засобів над вартістю виведених з експлуатації зношених основних засобів, що свідчить про спроможність підприємства фінансувати за рахунок амортизаційних відрахувань витрати на відтворення основних засобів

– за умови наявності темпів приросту засобів праці відбувається зменшення середнього віку будівель та обладнання, зростає частка амортизаційних відрахувань у собівартості продукції, але за рахунок зростання обсягів виробництва збільшується фондовіддача та вивільнюються з обороту кошти, які перевищують втрати прибутку, що спричинені збільшенням амортизаціємісткості продукції;

– розмір балансової вартості активів та сума амортизаційних відрахувань на підприємстві забезпечують реалізацію ефекту «податкового щита» амортизації [6, с. 95].

Ми погоджуємось із думкою тих науковців, які розглядають процес перевтілення амортизаційного фонду у основні засоби як самостійний процес кругообігу основних фондів, оскільки саме визначення амортизації дозволяє зробити такі висновки:

- амортизація розглядається як процес перенесення вартості основних засобів на виготовлену продукцію;

- амортизація розглядається як процес відшкодування вартості основних засобів в наслідок їх фізичного зношення;

- накопичена сума амортизації може використовуватись не лише на придбання основних засобів (інвестування), а може бути авансована у придбання оборотних активів для забезпечення безперервності виробничих процесів [7, с. 233].

При формуванні амортизаційної політики, ми пропонуємо, використовувати стимулюючі методи, як економічних інструментів пропонується, застосуванні податкових пільг і преференції при інвестиційному використанні власних коштів підприємства, а також контролюючі методи, інструментами якого є формування фонду грошових коштів за рахунок амортизації та податкові санкції при нецільовому використанні амортизації.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок, відзначимо, що амортизаційна політика на державному рівні повинна ґрунтуватися на наступних теоретичних положеннях:

- строго цільове використання амортизаційних відрахувань,

- науково-обгрунтоване забезпечення державного та господарського контролю за нарахуванням і використанням амортизації,

- прискорене списання основних фондів,

- державне регулювання і стимулювання реалізації амортизаційної політики,

- акумуляція амортизаційних відрахувань,

- фінансове та податкове стимулювання реалізації амортизаційної політики.

Список літератури:

1. Старицький Т. М. Оцінка структури і ефективності використання основних засобів / Т. М. Старицький // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Економіка. – 2002. – № 10. – С. 227–229.
2. Саєнко С. Г. Управління інноваційним розвитком основних засобів машинобудівних підприємств: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / С. Г. Саєнко; Приазовський державний технічний університет. – Маріуполь, 2012. – С. 118.
3. Стадницький Ю. Амортизаційна політика в Україні: історія розвитку, існуючий стан та шляхи удосконалення / Ю. Стадницький, Т. Саган // Економіст: наук. журнал. – 2002. – № 12. – С. 34–38.

4. Лях Л. Основне протиріччя державної амортизаційної політики та шляхи його подолання / Л. Лях, О. Короткевич // Економіст. – 2000. – № 3. – С. 103-107.
5. Городянська Л. В. Амортизація: функції, фінансовий механізм управління, концептуальні підходи до розробки загальної методики обліку амортизації / Л. В. Городянська // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 2(32). – С. 57-68.
6. Череп А. В. Вплив амортизаційної політики на формування фінансових результатів підприємства / А. В. Череп, А. О. Чорнолуцька // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2012. – Вип. 2, Т. 1 – С. 95-95.
7. Саєнко С. Г. Амортизація як елемент інноваційного розвитку машинобудівної галузі / С. Г. Саєнко // Економічні науки: зб. наук. праць. Серія: Облік і фінанси. – Луцьк: ЛНТУ, 2012. – Вип. 9(33),Ч. 3. – С. 228–234.

Радева О.Г.
Запорожский национальный университет

АМОРТИЗАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В КОНТЕКСТЕ МЕХАНИЗМА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ: СУЩНОСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
Рассмотрены теоретические аспекты амортизационной политики предприятия в общем обновлении производственного процесса. Исследованы теоретические вопросы формирования амортизационной политики предприятий. Охарактеризованы сущность, значение и место амортизационной политики, как механизма эффективного управления. Даны рекомендации по изменению формирования амортизационной политики. Предложены мероприятия государства направлять на новые меры по укреплению и улучшению амортизационного развития производства.
Ключевые слова: амортизация, амортизационная политика, эффективность, отчисления, срок полезного использования, обновления, воспроизводство, управление.

Radeva O.G.
Zaporizhzhya National University

AMORTIZATION POLICY IN THE CONTEXT EFFECTIVE ENTERPRISE MANAGEMENT MECHANISM: ESSENCE, CHARACTERISTICS AND PROBLEMS

Summary
Theoretical aspects amortization policy of the company in general upgrade of the production process. Theoretical questions amortization policy formation enterprises. The characteristic of the nature, significance and place amortization policy as a mechanism for effective management. Recommendations for changes amortization policy formation. The measures states to the new measures to strengthen and improve the amortization of production.
Keywords: amortization, depreciation policy, efficiency, deductions, useful life, renewal, reproduction, management.

УДК 330.44:663.86(477-25)

ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РИНКУ БЕЗАЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ У МІСТІ КИЄВІ

Редько Н.В.
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Досліджено теоретичну частину економічної характеристики виробництва безалкогольних напоїв м. Київ. Виявлено фактори, які вплинули на зменшення обсягів виробництва та реалізації, охарактеризовано найбільших виробників безалкогольних напоїв. Розроблені пропозиції для покращення реалізації обсягів даної продукції.
Ключові слова: харчові продукти, виробництво, ринок безалкогольних напоїв, споживчий кошик, реалізація.

Постановка проблеми. Зміни, що відбулися в Україні протягом останніх десятиліть, знаходять своє безпосереднє відображення у становленні та розвитку споживчого ринку, у формуванні нових моделей управління споживчою поведінкою. Нині спостерігаються тенденції зміни ринку від дефіцитного товарно-орієнтованого до конкурентного.

Ринок безалкогольної продукції, на відміну від інших галузей економіки, має сприятливі перспективи розвитку. Україна має значний ресурсний потенціал. Але на даний час він переживає не найкращі часи, оскільки спостерігається поступове зниження обсягів виробництва і реалізації даної продукції як у м. Київ, так і в Україні в цілому. Скорочення підприємств, нестабільна економічна

© Редько Н.В., 2014

ситуація, низка інших факторів спричинили уповільнення розвитку даної галузі. Ось чому доцільно провести аналіз ринку безалкогольної продукції, розробити заходи щодо його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами та тенденціями розвитку ринку безалкогольної продукції займалося багато вчених, зокрема, А.М. Кушніренко, О.А. Круглова, С.В. Фертюк, Н.М. Обіюх, В.А. Голян, І.О. Шаповалова, А.О. Заїнчковський. Однак мало уваги приділено розвитку саме цієї галузі взагалі. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак зумовило вибір напряму дослідження в науковому та практичному аспектах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Змінився споживчий кошик покупців. Враховуючи те, що продукти харчування зросли в ціні, значна частка доходів населення витрачається на товари першої необхідності. А безалкогольна продукція не є таким товаром. Велику увагу у своїй діяльності підприємства-виробники повинні приділяти збуту своєї продукції. Створювати відповідні структурні підрозділи, відділи, що будуть забезпечувати безперебійну реалізацію БАН, займатися дослідженням ринку. Адже, суть роботи підприємства повинна полягати в тому, щоб виробляти те, що буде безумовно продано, а не намагатися продавати те, що підприємство спроможне виробляти [5, 96]. Здійснення збутової діяльності виробничим підприємством потребує докорінної зміни в формуванні товарної, цінової і збутової політики, перетворення організаційної структури і форм управління, втілення нових методів, сучасної технології та інших складових, які забезпечують своєчасне та ефективне доведення виробленої продукції до її споживачів [1, с. 110]. Взаємовідносини виробника і покупців повинні базуватися на принципах співробітництва.

Метою статті є проаналізувати ринок безалкогольних напоїв в Україні на прикладі м. Київ. Виявити фактори, які вплинули на зменшення обсягів виробництва та реалізації, охарактеризувати найбільших виробників безалкогольних напоїв (БАН), розробити пропозиції для покращення реалізації обсягів даної продукції.

Виклад основного матеріалу. Виробництво безалкогольних напоїв є найбільшою за натуральним обсягом галуззю харчової промисловості України і складає 45% всієї виробленої в за 2013 рік продукції харчування [2]

Згідно з Державним класифікатором продукції та послуг Держстандарту України, до безалкогольних напоїв (напоїв із концентрацією спирту не більше 0,5%) відносяться:

- води мінеральні підсолоджені або ароматизовані;
- напої прохолоджувальні безалкогольні, типу лимонаду, оранжаду, коли і т.п., виготовлені з використанням питної води, підсолодженої або не підсолодженої, ароматизовані фруктовим соком або есенцією, до яких додані барвники;
- напої безалкогольні спеціального призначення (дієтичні, діабетичні, тонізуючі, для спортсменів тощо);
- квас;
- напої, приготовані на основі молока і какао, чаю та інші напої готові до вживання.

Столові та мінеральні води становлять 10% виробництва галузі. Решта припадає на безалкогольні напої всіх видів. Обсяг ринку безалкогольних напоїв в Україні у 2012 р. оцінювався в 2,533 млрд. доларів, а європейського, який охоплює 16 країн, – у 72,9 млрд. євро [2].

В наш час індустрія безалкогольних напоїв розвивається найбільш динамічно, ніж будь коли. Постійно розширюється асортимент за рахунок напоїв, що виготовлені із концентратів і настоїв, пряно-ароматичної сировини, які володіють не тільки приємними смаковими властивостями, але й несуть у собі корисність для споживача.

У той же час, хоча споживання газованої води стабільно збільшується, можна відзначити, що в останні кілька років темпи зростання її продажів помітно відстають від аналогічних показників в інших категоріях безалкогольних напоїв, зокрема соків або мінеральної та питної води. Іншими словами, незважаючи на збільшення обсягів продажів газованих напоїв, у структурі продажів безалкогольних напоїв в цілому їх частка поступово скорочується. Очевидно, значною мірою це обумовлено тенденцією збільшення числа споживачів, що орієнтуються на більш здорові напої, до яких газовану воду, що містить, як правило, велику кількість цукру, а також різні синтетичні добавки та ароматизатори, безумовно, віднести складно.

Так, стабільним попитом користуються вітамінні напої. Однак майбутнє – за функціональними напоями: з вітамінами, екстрактами трав, мікроелементами.

Асортимент безалкогольної продукції як на світовому ринку, так і в Україні постійно розширюється в основному за рахунок використання нових, нетрадиційних видів сировини, а також різних харчових добавок, що додають напоям бажаного смаку, кольору, зовнішнього вигляду та підвищують їхню стійкість. За останні роки асортимент і виробництво безалкогольних напоїв в Україні значно виросли. Окрім того, більшість фірм-імпортерів постачають безалкогольні напої з додаванням харчових добавок, які є заборонені до використання їх вітчизняною промисловістю, і маскують їх у рецептурі, тому виникають велику проблеми з якістю безалкогольних напоїв, які споживає населення.

Довгий час показовим для ринку безалкогольних напоїв був 1991 р. Тоді різнокаліберні вітчизняні виробники «вилили» на ринок 114,4 млн дал «безалкоголки». Але вже в 2003 р. українські виробники безалкогольніх напоїв перекрили рекорд початку 90-х років, виготовивши, по офіційним даним, 116,6 млн дал напоїв. У 2011 року обсяги виробництва збільшилися ще на 12,2% – до 130,8 млн дал.

Продажі і споживання солодкого газування в Україні з кожним роком упевнено ростуть. Незважаючи на скарги окремих гравців на нежаркий, млявий сезон, обсяг українського ринку безалкогольних напоїв, за різними оцінками, збільшився в 2011 р. на 13-14% і склав близько 126 млн дол на $210-230 млн.

До найбільш великих виробників солодкого газування безпосередньо в м. Київ можна віднести наступні компанії: «Кока-Кола Бевериджиз Україна» (Київська обл.), ЗАТ «Оболонь», ККЗ БН «Росинка» (обидві – м. Київ). Головні виробники країни «відкусили» частку ринку не тільки в невеликих компаній, але й у майже цілком здавшого свої позиції в минулому році ЗАТ «Орлан Бевериджиз» (м. Київ) [2].

Центральною фігурою українського ринку солодких газованих напоїв є Coca-Cola Beverages Ukraine Ltd, яка на сьогоднішній день позиціонує на ринку більше 10 торгових марок. За підсумками 2013 року компанія продовжувала контролювати найбільшу частину українського ринку газованих напоїв.

Всі основні торговельні марки Coca-Cola представлені в категорії «преміум», з них три провідних бренду компанії («Coca-Cola», «Fanta», «Sprite») входять у першу п'ятірку по популярності газованих напоїв.

Найважливішими критеріями для споживача при виборі солодких газованих напоїв залишаються смакові якості продукту (39,4%), прийнятна ціна (26,3%), і популярність торгової марки (13,3%).

Діаграма 1. Критерії вибору солодких газованих напоїв українцями в 2012 році, %

Джерело: [2]

Середньодушове споживання газованої води в Україні залишається помітно нижчим порівняно з іншими країнами Східної Європи, де середній споживач протягом року випиває 40-45 літрів таких напоїв. Смаки українців збігаються зі світовими тенденціями.

За підсумками 2012 року активні споживачі солодких газованих напоїв займали 28,9% загальної кількості покупців даного продукту. Регулярно споживають солодкі води 41,7% українців, на епізодичних споживачів доводиться 23,6%, а на випадкових покупців – 5,8%.

Ринок безалкогольних газованих напоїв торік скоротився на 15%. Виробництво найбільшого гравця – Coca-Cola Company – впало на 6%, до 50 млн дол., повідомила компанія в своєму щорічному звіті.

Експерти пояснюють таку ситуацію погіршенням споживчих настроїв і зміною вподобань покупців, які все частіше віддають перевагу мінеральній воді.

Найбільш ємною категорією продукції в загальному обсязі виробництва безалкогольних напоїв в м. Київ і в Україні в цілому, є мінеральна і газована солодка вода – більше 91%. Це пояснюється значним асортиментом продукції, яка входить в цей сегмент. Питома вага квасу та інших квасних напоїв перевищує 8% від загального обсягу виробленої продукції в натуральному вираженні.

Починаючи з 2009 року, ринок безалкогольних напоїв України характеризується негативною динамікою, що стало наслідком не тільки кризових явищ в економіці і зменшення платоспроможності населення, а й повної насиченості ринку.

Як відзначають аналітики компанії Pro-Consulting, позитивний результат галузь виробництва безалкогольних напоїв продемонструвала лише в 2012 році унаслідок проведення футбольного чемпіонату Євро – 2012 і збільшення обсягів споживання напоїв з боку українських та іноземних фанатів. Темп приросту ємності ринку в 2012 році склав 0,5%.

Ринок безалкогольних напоїв має яскраво вираженою тенденцією сезонності попиту – з підвищенням температури в літній період зростає і споживання продукту. В інший час завантаження виробничих ліній становить не більше 50% від максимальної потужності. Пік виробництва безалкогольних напоїв припадає на період з квітня по липень, коли виробники випускають більше 50% загального річного обсягу продукції. На ємному столичному ринку влітку щомісячні продажі збільшуються на 20-25% у порівнянні із середньорічним рівнем. В інших містах, де в цілому споживання менш розвинене, в сезон сплеск продажів ще більш відчутний, і досягає 30-40%.

Однією з тенденцій розвитку ринку безалкогольних напоїв не тільки в Україні, а й на світовому ринку, є скорочення сегмента солодкої води за рахунок зростання споживання функціональних напоїв, чому сприяють тенденції здорового харчування. Виробники реагують на дані зміни і додають в асортиментну лінійку функціональні напої з вмістом соку.

Багато споживачів в теплий період року перемикаються на що втамовують спрагу, квас, квасні напої і холодний чай, частка яких поступово збільшується у виробничій структурі.

За підсумками 10 міс. 2013 українськими підприємствами було експортовано більше 10% вироблених в країні безалкогольних напоїв. Основними зовнішніми ринків збуту, на які довелося практично 80% поставок у натуральному і грошовому вираженні, виступили Росія, Молдова, Білорусь, Казахстан, Киргизстан і Грузія. Лідером поставок на український ринок виступає Росія з часткою в 41,3% в натуральному і 35,4% в грошовому вираженні. Великими постачальниками безалкогольних напоїв в Україні є також Грузія і Білорусь, сумарна частка яких становить 13,9% у натуральному вираженні.

Оскільки ринок безалкогольних напоїв в Україні є досить насиченим, тому розвиток напрямку в майбутньому можливе за рахунок нарощування виробництва різних сегментів, зокрема, функціональних вітамінізованих соковмісних напоїв.

На фоні запроваджених Росією в серпні 2013 року заходів проти української продукції харчової промисловості стає очевидною загрозливість ситуації, коли Росія та інші країни СНД стають мало не єдиним ринком збуту.

Основним постачальником солодкої газованої води на територію України є Російська Федерація, частка якої в загальному обсязі імпорту продукції за 2012 рік склала 39%. Трохи поступаються їй за обсягом імпортованого продукту Швейцарія, Австрія і Грузія, частка яких складає 11%, 10% і 10% відповідно. Менш значними країнами-постачальниками є Грузія і Нідерланди (8% і 4%). Серед інших постачальників солодкої газованої води – 23 країни, сукупна питома вага яких у загальному обсязі імпорту продукту в 2012 р. склав 18%.

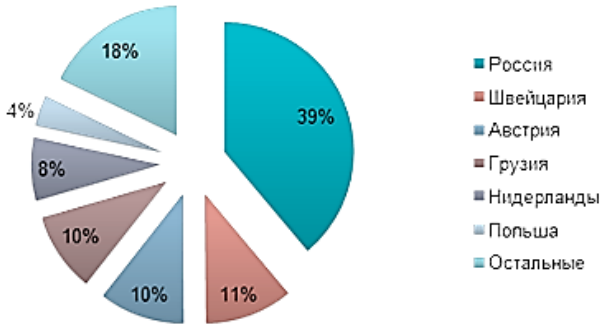

Діаграма 2. Географічна структура обсягу імпорту солодких газованих напоїв в Україні в 2012 році в натуральному вираженні, млн. дал, %

Джерело: [2]

Колись динамічне зростання поступається поступовому розвитку ринку в основному за рахунок нішовою продукції. На думку експертів, не уникнути і продовження оптимізації смакових лінійок, а також активного розвитку сегмента on-the-go (споживання

на ходу), збільшення пропозицій БАН в тарі малої ємкості (0,25-0,5 л). Потенціал БАН досяг точки насичення, тому просування на ринку напоїв відбуватиметься тільки шляхом нововведень – створення нових ринкових секторів, наприклад: сектора здорового харчування, з використанням натуральних цукрозамінників, ботанічних екстрактів, вітамінів, сектора енергетичних і спортивних напоїв.

У міру зростання добробуту населення можливе зростання ринку за рахунок напоїв з «натуральним» іміджем, холодних чаїв, соковмісних та збагачених напоїв (з додаванням екстрактів, вітамінів, мінералів), а також ніші енергетиків. Потенціал мають інгредієнти, що дозволяють натуральним чином збагатити напій (фрукти, рослини/трави/спеції, що володіють корисними властивостями). Напої з додаванням екстрактів зеленого чаю і ехінацеї вже знайшли, на його думку, своїх прихильників в Україні. Не можна не враховувати триваюче падіння зростання ринку. У зв'язку з цим ті виробники, які не зможуть утримати рівень продажів і стрибки цін на сировину, підуть з ринку.

Висновки і пропозиції. Ринок безалкогольної продукції – це одна із галузей економіки, яка має ресурси і перспективи для подальшого розвитку. Але на жаль, проаналізувавши період з 2009 року по вересень 2014 року, можна зробити висновок, що спостерігається тенденція зменшення виробництва і реалізації даної продукції. Це зумовило низка факторів як зовнішніх, так і внутрішніх. Також можна відмітити, що загалом в Україні в розрахунку на душу населення споживається в річному обчисленні води утричі менше ніж в Європі. Тобто, існує незаповнена ніша в сфері споживання саме мінеральної води. Підприємствам-виробникам потрібно звернути на це увагу.

Виробникам БАН потрібно вжити низку заходів, щоб зайняти стійкі позиції на ринку, а саме: розширити та удосконалити асортимент виробів із води, акцентуючи увагу на «здорових» напоях, значну увагу приділяти збуту продукції, впровадженню сучасних моделей організації дистриб'ютерської мережі та реалізації виробленої продукції, підвищити конкурентоспроможність підприємств і виробленої продукції. У результаті це дозволить суттєво просунутись на шляху оптимізації виробництва продукції зі зростаючими запитами споживачів.

Список літератури:

1. Балабанова Л.В. Маркетинг підприємства: навчальний посібник / Л.В. Балабанова, В.В. Холод, І.В. Балабанова. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 612 с.
2. Експорт / імпорт товарів за країнами світу за січень-вересень2011-2013 року// Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
3. Інформаційно-аналітичне агентство «Союз-Інформ», маркетингові дослідження. Огляд ринку безалкогольних напоїв, 2011 р. (Елетронний ресурс). – Режим доступу: www.souz-inform.com.ua
4. Свояк Г.Н. Харчова та переробна промисловість// Галузевий огляд – 27 вересня, 2013. – Режим доступу: http://www.business.ua/
5. Корж М.В. Маркетинг: навчальний посібник / М.В. Корж. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 344 с.
6. Пашнюк Л.О. Харчова промисловість України: стан, тенденції та перс-пективи розвитку // Економіка та управління підприємствами. – 23 вересня 2013. – С. 60-63.

Редько Н.В.
Открытый международный университет развития человека «Украина»

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЫНКА БЕЗАЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ В ГОРОДЕ КИЕВЕ

Аннотация
Исследовано теоретическую часть экономической характеристики производства напитков г.. Киев. Выявлено факторы, которые повлияли на уменьшение объемов производства и реализации, охарактеризованы крупнейших производителей безалкогольных напитков. Разработанные предложения по улучшению реализации объемов данной продукции.

Ключевые слова: пищевые продукты, производство, рынок безалкогольных напитков, потребительская корзина, реализация.

Red'ko N.V.
Open International University of Human Development «Ukraine»

ECONOMIC CHARACTERISTICS OF SOFT DRINKS MARKET IN KYIV

Summary
The theoretical part of the economic characteristics of non-alcoholic beverages. Kyiv. Been detected factors that influenced the decrease in production and sales, described the largest producers of soft drinks. Suggestions for improving the volume of production.

Keywords: food production, soft drinks market, basket, implementation.

УДК 338.45:658.5.012.34

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БАЗИ СТРАТЕГІЧНОГО ЛОГІСТИЧНОГО КОНТРОЛІНГУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Русановська О.А.
Національний університет «Львівська політехніка»

Встановлено сутність стратегічного логістичного управління. Виявлено місце контролінгу в межах даного управління. Проведено дослідження логістики машинобудівної промисловості України. Продемонстровано поєднання PEST-аналізу та аналізу фінансово-економічних показників підприємства як способу отримання вихідної контролінгової інформації про функціонування промисловості чи підприємства та логістичних процесів в них. Визначено основні види логістичних стратегій в сучасній ситуації.

Ключові слова: стратегічне управління, контролінг, PEST-аналіз, аналіз фінансово-економічних показників, логістичний контролінг, контролінгова інформація, стратегія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Продукція машинобудування є технічним забезпеченням підприємств, тому безпосередньо впливає на їхній економічний розвиток. Необхідність у дослідженні та покращенні роботи даного виду промисловості полягає і в тому, що в розвинених країнах світу частка продукції машинобудівної промисловості від загальної промислової продукції становить 30-55% [1], коли в Україні тільки 9,81%, що в 3-6 разів менше. Тобто, існує потреба в пошуку «вузьких місць», у їхньому аналізі та вдосконаленні функціонування машинобудування для покращення загальноекономічного результату. Значну частину успіху будь-якого підприємства займає логістика, яка має суттєву частку в собівартості продукції, а також впливає на конкурентоспроможність підприємств, забезпечуючи необхідний рівень запасів сировини чи готової продукції, вчасну та з мінімальними витратами доставку тощо. Ми пропонуємо покращити функціонування машинобудівних підприємств шляхом впровадження стратегічного логістичного контролінгу. Тому, необхідно чітко встановити поняття стратегічного логістичного управління, визначити місце контроінгу в даному управлінні та продемонструвати способи отримання необхідної для стратегічного планування інформації задля впровадження ефективних змін в логістичних процесах машинобудівних підприємств.

Враховуючи новизну логістичного контролінгу для України, існує гостра потреба у теоретичному та практичному надбанні щодо сутності логістичного контролінгу та інструментів, методів реалізації і результатів, які можна отримати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням логістичного контролінгу займались такі науковці як Н. Ю. Шейнер [2, с. 316], А. Цевелев і С. Цевелев [3, с. 27], І. Ланге, О. Шнейдер, А. Ларсон та А. Мінкус [4, с. 18], які розглядали сутність концепції [4, с. 18], чи розділяли її на рівні прийняття управлінських рішень: стратегічний, тактичний та оперативний [3, с. 27] тощо. Існує ряд вітчизняних та зарубіжних науковців, які приділили увагу дослідженню та аналізу машинобудівної промисловості: І. С. Левик [5, с. 84], Я. В. Демків [6], Загорецька О. Я. [7, с. 83-89], Коць О. О. [8, с. 48-50], О. М. Чупир [17]. Однак, у наукових працях увага акцентувалась на потенціалі машинобудівних підприємств [5, с. 84], на шляхах управління ризиками [8, с. 48-50] тощо. А ми прагнемо продемонструвати способи отримання контролінгової інформації для її подальшого використання в процесі стратегічного управління логістичними процесами машинобудівних підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наведених наукових працях немає поєднання стратегічного управління та логістичної діяльності підприємств. Також, в вище згадуваних працях не приділено уваги способам отримання інформаційної бази для складання стратегічних логістичних планів чи для ефективного стратегічного управління логістикою, що потребує детального вивчення та дослідження.

Мета статті. Метою написання статті виступає демонстрація шляхів отримання необхідної інформації для її використання в процесі стратегічного управління логістичною діяльністю машинобудівних підприємств.

Основними завданнями виступають:

– Визначення сутності стратегічного логістичного управління, та встановлення місця контролінгу в даному процесі.

– Аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємств.

– Виявлення основних проблем функціонування логістики промисловості.

– Вибір альтернативних стратегій логістичного управління.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне управління логістичною діяльністю підприємств – це управлінський процес, за допомогою якого відбувається формування логістичних стратегій та управління ними для забезпечення ефективного функціонування логістики як всередині підприємства (внутрішнє середовище) так і поза його межами (зовнішнє середовище).

Порядок проведення стратегічного логістичного управління та одночасне застосування контролінгу наведено на рис. 1.

На рис. 1 показано, що стратегічне управління передбачає безперервний процес вивчення логістичних операцій, їхнього внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування та побудову актуальних планів діяльності. Причому ефективність усіх процесів безпосередньо залежатиме від контролінгу, який проводиться на всіх етапах стратегічного управління з метою виявлення допущених недоліків та негайному їхньому усуненні з мінімальними збитками.

Стратегічне логістичне управління – це закільцьований процес, що пояснюється динамічними та постійними змінами ринку функціонування, а відповідно і внутрішнього середовища існування. А контролінг дозволяє забезпечити керівництво вчасною інформацію про відповідність фактичних показників плановим і, як наслідок – висновками про доречність стратегічних планів у зв'язку зі змінами в середовищах. Це дозволяє уникнути

© Русановська О.А., 2014

неефективних витрат та вчасно змінити напрямок руху.

Рис. 1. Місце контролінгу в процесі стратегічного логістичного управління [власна розробка]

Аналіз логістичної діяльності машинобудування слід розпочати з «кабінетних досліджень» та зібрати якомога більше інформації про промисловість загалом та її логістичну діяльність зокрема як в Україні так і за кордом (для порівняння). Застосування конкретних інструментів дозволить отримати згруповану основну інформацію, яка необхідна для прийняття стратегічних та оперативних рішень. Саме таку інформацію дозволяє отримати логістичний контролінг.

Існує велика кількість інструментів стратегічного логістичного контролінгу, такі як BSC (збалансована система показників), SWOT-аналіз (аналіз сильних та слабких сторін підприємства, його можливостей і загроз), «теорія обмежень»(пошук «вузьких місць» та їхнє усунення) та ін.

Одним із інструментів як стратегічного так і оперативного контролінгу є PEST-аналіз підприємства [9, с. 128].

PEST-аналіз – це аналіз політико-правових, економічних, соціокультурних та технологічних факторів впливу на підприємство [10, с. 69, 9, с. 128, 11, с. 10, 12, с. 113].

Ми пропонуємо застосувати PEST-аналіз для отримання інформації про вплив зовнішнього середовища на логістичну діяльність, який задовольняє наші цілі. Етапи проведення PEST-аналізу наведені на рис. 2.

Найважливіший і найскладніший етап проведення PEST-аналізу – це визначення переліку найвпливовіших факторів зовнішнього середовища на логістику машинобудування України. Л. І. Пугіна та Є. В. Радіонова пропонують застосовувати PESTE-аналіз, тобто враховувати екологічний фактор впливу на машинобудування [15]. На нашу думку, враховуючи, що сьогодні більшість країн Європи спрямовують свою діяльність в сторону збереження екології (наприклад, прийняли стандарти, які стосуються кількості вмісту шкідливих речовин у вихлопних газах, а логістична діяльність безпосередньо залежить від транспортування продукції), то врахування екологічного фактору впливу є необхідним в процесі проведення аналізу.

На машинобудівну промисловість країни припадає 3308,7 млн. грн. або 90% від загального додатного чистого прибутку промисловості, тоді як частка додатного чистого прибутку промисловості по підприємствах цілої країни становить 85%. Машинобудівна промисловість України відіграє значну роль у формуванні економічної ситуації в країні. Обсяг реалізованої продукції машинобудівної промисловості у 2013 році становив 1111268,8 млн. грн., що відповідає 76,38% загального ВВП країни. Частка реалізованої продукції машинобудівною промисловістю у промисловості країни становить 9,81%, у ВВП – 7,49% [16].

В Україні існує великий комплекс машинобудівних заводів – починаючи від виробництва мітчиків, плажків (ПАТ «Львівський завод штучних алмазів і алмазного інструменту»), завершуючи виробництвом телевізорів, автомобілів, вагонів (ТзОВ «Завод Електронпобутприлад», ПАТ «Запорізький автомобільний завод», ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод»). Проте, більшість продукції українських машинобудівних заводів не відповідає світовим стандартам якості або не може конкурувати по ціні, тому і не має своєї ніші на світовому ринку [1, с. 360-370]. Логістична діяльність є одним із факторів впливу як на ціну так і на якість до-, підчаста після продажного обслуговування, що визначає конкурентоспроможність продукції.

PEST-аналіз макросередовища логістичної діяльності машинобудування дозволяє виділити найвпливовіші фактори зовнішнього середовища (табл. 1).

Виділені фактори в процесі PEST-аналізу дозволяють сформулювати уявлення керівництва про можливості і загрози, які чекають на логістичну діяльність, проте, для прийняття ефективного рішення необхідна інформація і про внутрішнє середовище підприємства.

Для цього ми провели фінансово-економічний аналіз машинобудівних підприємств та їхньої логістичної діяльності. З метою зменшення обсягу даних, які необхідно опрацювати та спрощення аналізу ми частково застосували метод індукції. Ми розглянули 9 вітчизняних підприємств, 8 з яких входять до переліку п'ятдесяти найуспішніших машинобудівних підприємств України [17], а ПАТ «Львівський завод штучних алмазів і алмазного інструменту» – це глибше досліджуване підприємство з метою впровадження стратегічного логістичного контролінгу на даному підприємстві. В результаті аналізу було отримано наступну інформацію:

– по-перше, багато машинобудівних підприємств частину своєї продукції експортувало в Росію – 42% експорту машинобудівної продукції [1] (наприклад, ПАТ «Львівський завод штучних алмазів і алмазного інструменту»), а політична ситуація між двома країнами сьогодні дуже складна, як в Україні так і в Росії відбувається «бойкотування» російських і українських товарів відповідно;

– по-друге, дуже низький рівень оновлення основних засобів. Сьогодні, на досліджу-

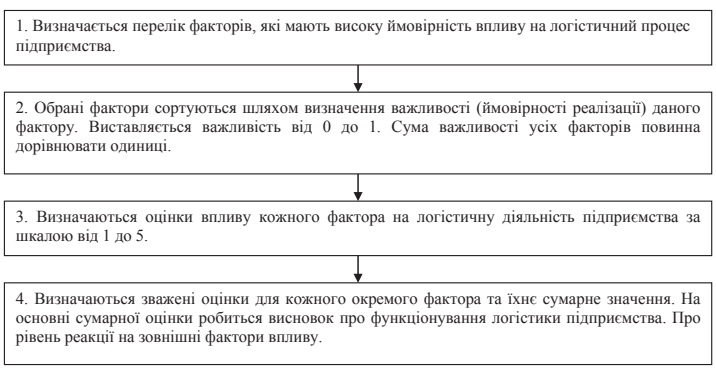

Рис. 2. Етапи проведення PEST-аналізу

Джерело: власна розробка на основі [13, 14, с. 230]

ваних підприємствах машинобудівної галузі, середній ступінь зносу основних засобів становить 48,76%, це при тому, що 8 з 9 досліджуваних підприємств входять в топ 50 найуспішніших машинобудівних підприємств України. Наприклад, ступінь зносу основних засобів ПАТ «Львівський завод штучних алмазів і алмазного інструменту», який не в ходить в топ 50 найуспішніших машинобудівних підприємств України, становить 78,77% [на основі 18]. Це безпосередньо впливає на якість виготовлюваної продукції та якість логістичного обслуговування;

– по-третє, надто низькі витрати машинобудівної галузі на інноваційні дослідження 2,54 млн. грн., що становить тільки 0,0023% від загального обсягу реалізованої машинобудівної продукції у 2013 році [16]. Тому і продукція машинобудівної галузі застаріла і неконкурентоспроможна в світі та логістичні процеси в тому числі.

– по-четверте, низьке значення (в межах 0,08-0,35) і поступове зменшення коефіцієнту рентабельності власного капіталу машинобудівних підприємств і відповідно високий період окупності капіталу. Низьке значення коефіцієнту рентабельності власного капіталу створює негативні умови для залучення зовнішнього капіталу;

– по-п'яте, коефіцієнт фінансової стабільності капіталу показав, що підприємства недостатньо використовують позичкові кошти для розвитку виробництва і на покращення логістичних процесів. Що негативно відображається на конкурентоспроможності підприємств.

Основні узагальнені фінансово-економічні показники машинобудівних підприємств та їхніх логістичних процесів наведені в табл. 2.

Загалом по підприємства високий період окупності власного капіталу, що відлякує інвесторів, особливо в умовах сьогоднішньої кризової ситуації, коли неможливо з високою ймовірністю передбачити майбутні політичні події. А коефіцієнт рентабельності власного капіталу показує дуже низькі значення, тоді як підприємці повинні були б прагнути до його максимізації. По більшості підприємств дуже низьке значення коефіцієнта оборотності запасів. Тобто, занадто висока кількість грошових ресурсів закладена в запаси і не приносить прибутку, фінансові ресурси використовуються неефективно – це невдало організовані логістичні процеси: занадто високий рівень запасів може бути пов'язаний з погано налагодженими відносинами з постачальниками, з помилковим вирахування попиту на продукцію, запуск виробництва потребує значних фінансових витрат, погані зв'язки з дилерами, дистриб'юторами тощо.

Таблиця 1

Найважливіші фактори макросередовища машинобудування України

Назва фактора	Важливість фактора	Оцінка впливу	Зважена оцінка	Напрям впливу*
Введення в дію закону про воєнний стан в Україні.	14,63	5	73,17	-
Девальвація гривні.	14,23	5	71,14	-
Настання економічної кризи в Україні.	14,23	5	71,14	-
Виникнення проблем з енергопостачанням.	13,82	5	69,11	-
Зміна законодавства України для розвитку підприємництва, машинобудування.	11,38	5	56,91	+
Зниження купівельної спроможності споживачів.	12,6	4	50,41	+
Вигідне територіальне розташування машинобудівних підприємств.	9,76	5	48,78	+
Вигідне розташування підприємств виробників.	9,35	5	46,75	+
Зважена інтегральна оцінка	100	–	487,4	–

*Позитивний напрям впливу позначається «+», негативний – «-».

Джерело: власна розробка автора

Аналіз логістичних процесів машинобудування України показав нестабільний розвиток логістики в промисловості, неефективне використання фінансових ресурсів підприємств, невдало організовані логістичні процеси тощо. Проте, у вітчизняних виробників є деякі переваги: вдале місце розташування більшості підприємств-виробників матеріалів, достатнє ресурсне забезпечення, вдале місце розташування відносно європейського ринку.

Таким чином, враховуючи всі зовнішні фактори впливу та стан внутрішнього середовища можна визначити стратегію розвитку логістики машинобудування. Але, будь-які логістичні процеси є частиною загальновиробничих, збутових, постачальницьких

Таблиця 2

Основні узагальнені фінансово-економічні показники машинобудівних підприємств та їхніх логістичних процесів у 2013 р.

Назва підприємства / показника	ПАТ «Мотор Січ»	ПАТ «Запорізький автомобільний завод»	ЗАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»	ПАТ «Азовмаш»	ПрАТ «Науково-виробнича компанія «Гірничі машини»	ПАТ «Сумське машинову-дівне науково-виробниче об'єднання ім.М.В.Фрунзе»	ДП «Антонов»	ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод»	ПАТ «Львівський завод штучних алмазів і алмазного інструменту»
Коефіцієнт фінансової стабільності капіталу	3,23	0,61	6,64	14,42	0,03	0,32	1,83	1,91	3,15
Період окупності власного капіталу	7,01	3,56	16,46	77,33	5,33	6,38	99,32	8,16	–
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	0,14	0,28	0,06	0,01	0,19	0,16	0,01	0,12	–
Коефіцієнт оборотності запасів	1,07	1,47	1,73	15746	5,3	– 1,25	2,11	4,01	
Термін оборотності запасів	342	248	210	0,023	69	– 293	173	91	

Джерело: власна розробка автора

процесів промисловості. Тому логістична стратегія обов'язково повинна відповідати загальній стратегії. Враховуючи всю інформацію про зовнішнє в внутрішнє середовище можна обрати логістичну стратегію низьких витрат або логістичну стратегію диференціації (продукція повинна бути в тому місці і в той час, що вимагає клієнт), стратегія ліквідації (зменшення) запасів. Для визначення відповідності логістичної стратегії на всіх етапах: пошуку, планування, впровадження, реалізації необхідно застосовувати контролінг для зменшення неефективного управління та непотрібних витрат.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Стратегічне логістичне управління з постійним застосуванням контролінгу на всіх етапах управління є необхідним рішенням для покращення логістики машинобудування України.

Аналіз продемонстрував критичний стан підприємств машинобудування: дуже високий рівень зносу основних засобів, низька рентабельність, нестабільність розвитку логістики підприємств машинобудівної галузі, економічна криза в країні, складна політична ситуація. Проте існують і певні переваги. Усі ці фактори були враховані в процесі вибору альтернативних варіантів логістичної стратегії управління, до яких було віднесено логістичну стратегію низьких витрат, логістичну стратегію диференціації та стратегію ліквідації запасів. Також, повнота отриманої інформації, здобута в процесі застосування обраних видів аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища показала ефективність використання PEST-аналізу для дослідження зовнішнього середовища та аналізу фінансово-економічних показників для вивчення стану внутрішнього середовища. Дана інформація може служити як для побудови логістичної стратегії так і як контролінгова інформація для контролювання та регулювання логістичного стратегічного управління. Обрана тема, в умовах сьогоднішньої економічної кризи в країні набула ще більшої актуальності та потребує більш детального вивчення і дослідження.

Список літератури:

1. Латишев К. О. Інструменти підвищення конкурентоспроможності машинобудівного підприємства / К. О. Латишев // Економічний аналіз. – 2013. – № 3. Том 14. – С. 101-107.
2. Шейнер Н. Ю. Функциональные зоны логистического контролллинга цепей поставок целлюлозно-бумажной продукции / Н. Ю. Шейнер // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – Санкт-Петербург: И-во Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена, 2008. – № 61. – С. 314-318.
3. Цевелев А. Логистический контроллинг показателей МТО железнодорожного транспорта / А. Цевелев, С. Цевелев // Риск: ресурсы, информация, снабжения, конкуренция. – М.: И-во Институт исследования товародвижения и конюнктури оптового ринка, 2013. – № 1. – С. 26-32.
4. Lange I. Logistics controlling concept for benchmarking service delivery performance / I. Lange, O. Schneider, A. Larsson, A. Minkus // Learning the theory of constrains with a Dice game. – Espoo (Finland): International workshop of the IFIP WG 5.7 on experimental interactive learning in industrial management, 2005. – 5-7 June. – P. 18-27.
5. Левик І. С. Стратегічний потенціал машинобудівного підприємства: суть та елементи / І. С. Левик // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор О. Є. Кузьмін. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 81-88.
6. Демків Я. В. Аналіз високотехнологічного виробництва у машинобудуванні України / Я. В. Демків // Логістика. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2008. – С. 172-181.
7. Загорецька О. Я. Обґрунтування нормативного значення рентабельності продукції для машинобудівних підприємств / О. Я Загорецька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління, 2009. – № 640. – С. 83-89.
8. Коць О. О. Аспекти управління ризиками на рівні всього підприємства у машинобудуванні / О. О. Коць // Культура народов Причерноморья. – 2008. – № 126. – С. 48-50.
9. Остапенко Т. М. Класифікація інструментів (методів) контролінгу витрат / Т. М. Остапенко // Економіка: реалії часу. Інновації. Інвестиції. Кнокурентоспроможність. – 213. – № 5(10). – С. 125-130.
10. Давыдова Л. В. Выбор финансовой стратегии предприятия на основе факторного анализа финансовой среды / Л. В. Давыдова, Н. Н. Соколова // Вестник ОрелГИЭТ. Экономика предпринимательства.– 2010. – № 3(13). – С. 68-73.
11. Росянова Т. С. Структурный и семантико-когнитивный анализ английской терминологии маркетинга / Т. С. Росянова // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Санкт-Петербург: «Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов», 2012. – 24 с.
12. Вовк І. П. Особливості впровадження заходів ресурсозбереження та методика визначення їх ефективності на машинобудівних підприємствах в контексті ресурсономіки / І. П. Вовк // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2012. – № 4. – С. 107-117.
13. Кушнир И. В. Стратегический менеджмент [Електронний ресурс] / И. В. Кушнир – Режим доступу до ресурсу: http://зачётка.рф/book/3811/153268/PEST-анализ%20микросреды%20-предприятия.html
14. Peng G. C. A. Using PEST fnalysis as a tool for refining and focusing contexts for information systems research / G. C. A. Peng, M. B. Nunes // 6th European conference on research methodology for business and management studies/ – 2007. – P. 229-236.
15. Пугина Л. И. Современные аспекты стратегического управления на предприятии / Л. И. Пугина, Е. В. Радионова // Ученые записки: Роль и место цивилизованного предпринимательства в экономике России, 2011. – № 28. – С. 36-68.
16. Державна Служба Статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.org/uk
17. 50 ведущих компаний Украины-2012 / Издательский дом Коммерсантъ Украина, 2013. – С. 8-9.
18. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://smida.gov.ua/

Русановская О.А.
Национальный университет «Львовская политехника»

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БАЗЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ЛОГИСТИЧЕСКОГО КОНТРОЛЛИНГА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Установлено сущность стратегического логистического управления. Обнаружено место контроллинга в пределах данного управления. Проведено исследование логистики машиностроительной промышленности Украины. Продемонстрировано сочетание PEST-анализа и анализа финансово-экономических показателей предприятия как способа получения исходной контроллинговой информации о функционировании промышленности или предприятия и логистических процессов в них. Определены основные виды логистических стратегий в современной ситуации.
Ключевые слова: стратегическое управление, контроллинг, PEST-анализ, анализ финансово-экономических показателей, логистический контроллинг, контроллинговая информация, стратегия.

Rusanovska O.A.
National University «Lviv Polytechnic»

FORMATION OF INFORMATION FRAMEWORK OF STRATEGIC LOGISTICS CONTROLLING THE ENTERPRISES OF MACHINERY

Summary
The essence of strategic logistics management established. Found a place of controlling within this administration. A study of logistics engineering industry of Ukraine developed. Demonstrated combination PEST-analysis and financial economic analysis as a process for the initial controlling information on the operation of industry or business and logistics processes them. The main types of logistics strategies in the present situation detected.
Keywords: strategic management, controlling, PEST-analysis, financial and economic indicators, logistics controlling, Controlling information strategy.

УДК 658.012:005.95

ПРАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННЫМ ПОВЕДЕНИЕМ ПЕРСОНАЛА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Руссиян Е.А., Дорофеева А.А.
Институт экономики промышленности
Национальной академии наук Украины

Проведение анализа показателей рынка труда Украины. Систематизированы факторы организационного поведения персонала на промышленных предприятиях. К основным факторам организационного поведения персонала отнесены: внешние экономические и социальные, индивидуальные, мотивационные, организационные аспекты управления персоналом, психологический климат в коллективе и стиль управления, управленческие аспекты организации труда. Выделены проблемы управления организационным поведением персонала на отечественных предприятиях. Неэффективность практики мотивации персонала является ограничением при формировании системы управления организационным поведением на предприятии.
Ключевые слова: рынок труда, организационное поведение, персонал, мотивация, факторы, предприятие.

Постановка проблемы. Для отечественного рынка труда характерным является наличие таких тенденций: снижение численности штатного персонала по видам экономической деятельности, по промышленности, её отраслям и регионам; несоответствие спроса и предложения кадров в разрезе профессионально-квалификационных групп; сокращение занятости по промышленности при росте потребностей в персонале; выбытие персонала превышает прием по видам экономической деятельности, промышленным регионам и отраслям промышленности; высокие уровни молодежной безработицы и неформальной занятости и т.д. Все это подтверждает неравномерность развития рынка труда. Причины несбалансированной обеспеченности персоналом в тех или иных видах деятельности, а также отраслях промышленности и регионах могут быть обусловлены размером и структурной заработной платы, а также неэффективностью управления организационным поведением персонала предприятий. Данные тенденции также могут быть связаны с низким уровнем межрегиональной мобильности персонала и неэффективностью его мотивации и стимулирования, а также особенностями управления организационным поведением персонала на промышленных предприятиях.

© Руссиян Е.А., Дорофеева А.А., 2014

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованиями в данном направлении занимаются такие известные отечественные и зарубежные ученые, как: Ф. Тромпенаарс, Ч. Хэмпден-Тернер, А. Темницкий, О. Максимова, Т.И. Лепейко, О.М. Миронова, Л.В. Карташова, Т.В. Никонова, Т.О. Соломанидина и многие другие.

Выделение неразрешенных ранее частей общей проблемы. Отечественными и зарубежными учеными недостаточно внимания уделяется вопросам исследования особенностей управления организационным поведением персонала на промышленных предприятиях.

Цель статьи. Главная цель заключается в выявлении особенностей управления организационным поведением персонала на промышленных предприятиях. Для этого предусмотрено проведение анализа показателей рынка труда Украины, систематизация факторов организационного поведения персонала на промышленных предприятиях, выделение проблем управления организационным поведением персонала на отечественных предприятиях.

Изложение основного материала исследования. Анализ динамики и структуры фонда оплаты труда (ФОТ) по промышленности свидетельствует о повышении размера ФОТ в 2012 г. по сравнению с 2011 г. на 10,7%. За анализируемый период структура ФОТ значительным образом не изменилась. Наибольшую долю в структуре имеет основная заработная плата, а наименьшую – стимулирующие и компенсационные выплаты. В 2012 г. доля таких выплат в структуре ФОТ варьировала от 0,8% до 6% по отраслям промышленности [1,2].

Руководством промышленных предприятий недооценивается значение стимулирующих и компенсационных выплат. Дифференциация структуры ФОТ по отраслям является незначительной, а увеличение размера ФОТ не может указывать на повышение эффективности стимулирования. Важно при этом учитывать динамику заработной платы по профессиональным группам, сопоставляя со средним её размером по Украине. Размер заработной платы значительным образом варьирует по профессиональным группам и профессиям персонала в промышленности. При этом довольно часто он уступает средней заработной плате по Украине. Например, заработная плата механика электрического оборудования на 12,5% выше механика механического оборудования; работники по обслуживаю горно-шахтного оборудования получают на 44,5% больше работников по обслуживанию оборудования в сфере машиностроения.

Динамика фонда оплаты труда имеет свои особенности и по промышленным регионам страны, но при этом структура ФОТ значительным образом не меняется. В 2011-2012 гг. лидером по размеру ФОТ является Донецкая область. Во всех регионах Украины в 2012 г. наблюдается рост размера ФОТ, что может быть обусловлено индексацией заработной платы. В 2012 г. размер ФОТ имеет тенденцию к повышению по сравнению с 2011 г. как по стране в целом, так и по видам экономической деятельности [1, 2]. Анализируя структуру ФОТ по видам экономической деятельности, можно выявить такие особенности: во многих сферах экономики доля стимулирующих и компенсационных выплат в структуре ФОТ во превышает данный показатель по промышленности. Это относится к таким видам экономической деятельности, как: деятельность транспорта и связи, государственное управление, финансовая деятельность. Важно учитывать, что повышение доли данного показателя в структуре ФОТ не может свидетельствовать о повышении эффективности стимулирования в рассматриваемых сферах экономики. Для этого необходимо исследовать показатели качества труда и эффективности стимулирования. Прежде всего, интерес представляет анализ производительности труда в промышленности и её отраслях (табл. 1).

Для отраслей промышленного производства характерными являются существенные различия в производительности труда персонала. Наиболее высокое значение данного показателя отмечается в металлургической отрасли, хотя в 2012 г. наблюдается его снижение на 3,5%. В машиностроении в 2012 г. произошел рост производительности труда на 13%, а в электроэнергетической отрасли – на 16,4%. Производительность труда в добывающей отрасли значительно уступает показателям по промышленности и другим её отраслями за весь анализируемый период. Это может быть связано с низким уровнем автоматизации механизации работ, высокой вероятностью травматизма на производстве и т.д.

Таблица 1

Динамика производительности труда в промышленности в разрезе отраслей за период 2010-2012 гг.

Отрасль промышленности	Производительность труда, млн грн/чел.		
	2010	2011	2012
Промышленность	0,37	0,47	0,51
добывающая промышленность	0,24	0,32	0,34
Перерабатывающая промышленность	0,37	0,46	0,49
металлургическое производство и производство готовых металлических изделий	0,59	0,73	0,71
машиностроение	0,39	0,53	0,60
Поставка электроэнергии, газа и воды	0,42	0,58	0,67

Источник: [1, 2]

Результативность трудовой деятельности существенным образом дифференцирована по регионам страны (табл. 2).

Таблица 2

Динамика производительности труда в разрезе промышленных регионов страны за 2008-2012 гг.

Области	2008	2009	2010	2011	2012
Днепропетровская	0,32	0,28	0,44	0,54	0,60
Донецкая	0,30	0,26	0,39	0,53	0,48
Луганская	0,26	0,23	0,30	0,40	0,36
Полтавская	0,31	0,33	0,51	0,64	0,71
Харьковская	0,19	0,22	0,28	0,34	0,42
Запорожская	0,31	0,28	0,37	0,45	0,47

Источник: [3, 4, 5]

В 2012 г. в экономике Украины отмечается тенденция опережения темпов роста заработной платы по сравнению с производительностью труда. При этом в 2011 г. политика стимулирования была более эффективной. В 2012г. также наблюдается сокращение численности персонала. Незначительными остаются темпы роста показателя повышения квалификации кадров. Отмеченные тенденции характерны как для экономики в целом, так и для промышленности страны, чем подтверждается неэффективность стимулирования персонала в про-

мышленности. Все это является подтверждением неэффективности существующих систем мотивации на предприятиях, что проявляется в акцентировании внимания преимущественно на вопросах материального стимулирования в ущерб мероприятиям нематериального характера.

По отраслям промышленности отмечается дисбаланс в 2011-2012 гг.: по угледобывающей и металлургической отраслям установлено опережение темпов роста заработной платы по сравнению с производительностью; по машиностроительной и электроэнергетической отраслям отмечалась противоположная тенденция. Следует отметить, что при этом среднемесячная заработная плата в угледобывающей и металлургической отраслях значительно выше, чем по отраслям машиностроения и электроэнергетики. Это свидетельствует о том, что размер заработной платы не всегда определяет производительность труда. Именно поэтому неоправданной является политика руководств, ориентированная исключительно на внедрение различных форм материального стимулирования. Важно учитывать индивидуальные мотивы персонала при разработке мотивационных систем на предприятиях.

Показатели производительности труда незначительным образом связаны с размером заработной платы, что подтверждается неэффективностью стимулирования персонала в экономике страны, по промышленности и её отраслям, по регионам и видам экономической деятельности. Необходимо рассматривать возможность усовершенствования нематериальных мотивационных рычагов, так как условия инновационного развития и евроинтеграционные устремления государства оказывают влияние на формирование установок персонала осуществлять трудовую деятельность не только с целью получения гарантированной заработной платы, но и для удовлетворения более высоких потребностей. Разработка и применение подходов к управлению организационным поведением позволит эффективно разрешить выявленные проблемы рынка труда. При этом управление организационным поведением должно базироваться и на нематериальных формах мотивации.

Известными учеными НАН Украины О.Ф. Новиковой, М.Е.Дейч, О.В. Паньковой и др. была проведена диагностика состояния и перспектив развития социальной ответственности в Украине. Так, по результатам социологического опроса эффективность внедрения социальной ответственности работодатели, принявшие участие в опросе, оценили так: 70% отметили улучшение отношения работников к компании. При этом для сотрудников предприятий эксперты выделяют такие преимущества: обеспечение развития персонала, достойных условий труда и его оплаты (55,1%); содействие согласованности интересов работников и работодателей (44,9%); улучшение социальной защищенности работников и их семей (44,9%); формирование благоприятного климата в коллективе (44,3%); улучшение безопасности труда (39,9%); мотивация высокопродуктивного трудовой деятельности (36,1%) [6, С. 173-174].

На основе проведения теоретического анализа работ таких ученых, как: Ф. Тромпенаарс, Ч. Хэмпден-Тернер [7], А. Темницкий, О. Максимова [8], Т.І. Лепейко, О.М. Миронова [9], Л.В. Карташова, Т.В. Никонова, Т.О. Соломанидина [10] к факторам организационного поведения персонала на промышленных предприятиях отнесены: внешние (национально-культурные, экономические, социальные), внутренние (индивидуальные особенности персонала, мотивация, психологический климат в коллективе, стиль управления, организационная культура, организационные аспекты управления персоналом и управленческие аспекты организации труда). Практика функционирования механизмов управления организационным поведениям на предприятиях свидетельствует о необходимости их дальнейшего усовершенствования с позиций исследования психологии работников, их поведения и обеспечения индивидуальной мотивированности. Важно исследовать проблемы мотивации персонала при выполнении различных управленческих функций и производственных процессов.

Действие факторов организационного поведения может вызывать различные проблемы в системе управления персоналом промышленных предприятий, что отражается на особенностях его поведения. Именно поэтому актуальными являются исследования существующих систем мотивации и управления организационным поведением на отдельных предприятиях. Ключевую роль при этом играет учет отраслевой специфики деятельности предприятия, а также профессионально-квалификационного уровня работников с учетом их индивидуальных особенностей.

Проведенный анализ эффективности стимулирования на отраслевом уровне показал, что в машиностроении темпы роста производительности труда превышают темпы роста зарплаты, уровень который по отрасли значительно уступает угледобывающей и металлургической отраслям. Достижение критерия эффективности стимулирования на уровне отрасли не может предполагать отсутствие проблем в системе мотивации и управления организационным поведением на конкретных предприятиях. Для предприятий Донецкой области характерной является тенденция несоответствия средней зарплаты в регионе уровню средней зарплаты по Украине практически по всем профессиям [11]. Исходя из этого, особенный интерес имеет выявление проблем управления организационным поведением персонала машиностроительных предприятий Донецкой области.

Сопоставление темпов роста производительности труда и средней заработной платы машиностроительных предприятий позволяет сделать такие выводы (табл. 3): в 2012 г. темпы роста производительности труда превышали темпы роста заработной платы на предприятиях ЗАО «Горловский машиностроитель» и ЧАО «НГМЗ-БУР». В 2013 г. ситуация значительным образом изменилась. Так, на предприятии ЗАО «Горловский машиностроитель» произошло значительное снижение и производительности, и средней заработной платы. Деятельность машиностроительного предприятия ПАО «Донецкий завод горноспасательной аппаратуры» также в 2013 г. характеризуется ухудшением финансово-экономических показателей: выручка от реализации продукции сократилась на 19,1%; себестоимость – на 20,6%; чистая прибыль – на 45,7%. При этом затраты на оплату труда в 2013 г. возросли на 4,4%. Этим подтверждается неэффективность действующей на предприятии системы мотивации персонала, что проявляется в неоправданном росте затрат на оплату труда при ухудшении финансовых результатов. Руководством проводится целенаправленная политика материального стимулирования персонала, но при этом она является неэффективной. Такая ситуация может негативно сказываться на организационном поведении персонала, так как мотивы их деятельности не учитываются, а акценты смещаются на материальное стимулирование.

Политика руководства предприятия ЧАО «НГМЗ-БУР» в 2013 г. указывает на неэффективность сти-

мулирования персонала. Подтверждением этому служит сокращение производительности труда при росте заработной платы. В 2013 г. деятельность данного предприятия еще характеризовалась прибыльностью, а в 2014 г. ЧАО «НГМЗ-БУР» приостановило производственную деятельность, что также связано с общеэкономическими и политическими факторами. В деятельности предприятия ЧАО «Донецкгормаш» в 2012 г. отмечалась тенденция превышения темпов роста средней производительности по сравнению с темпами роста заработной платы. В 2013 г. на данном предприятии происходило значительное снижение средней производительности труда. При этом темпы роста среднемесячной заработной платы составлял 17,6%. На предприятии ПАО «Донецкий завод горноспасательной аппаратуры» в 2012 г. темпы роста среднемесячной заработной платы опережают рост производительности труда. В 2013 г. наблюдалось сокращение производительности труда на 11,4% по сравнению к предыдущему году. Представленная статистическая информация свидетельствует о неэффективности политики мотивации на анализируемых машиностроительных предприятиях, так как акценты преимущественно делаются на внедрении форм материального стимулирования. Одной из причин неэффективной мотивации является недооценка руководством значимости своевременного выявления и удовлетворения индивидуальных потребностей персонала. Все это является факторами угроз возникновения проблем в системе управления организационным поведение персонала и требует поиска новых путей в данном направлении.

Увеличение стоимости основных фондов не всегда является стимулирующим фактором к повышению производительности труда персонала предприятий. Причиной этого является важность учета индивидуальных потребностей персонала, так как само по себе повышение автоматизации и механизации производства не обеспечит максимального роста производительности без заинтересованности работников в быстром освоении оборудования, а также оперативном и качественном выполнении производственных функций и заданий. Кроме того, только обновление материально-технической базы не позволит разрешать проблемы в системе управления организационным поведением персонала в результате неудовлетворенности политикой руководства в сфере мотивации. Рост среднемесячной заработной платы также не является условием стабильности кадровой структуры предприятий, фактором эффективного организационного поведения персонала и благоприятного климата в коллективе. Одной из причиной этому служит то, что рост заработной платы может обеспечить и предприятие-конкурент в данной сфере, но при этом внедрить формы нематериальной мотивации и переманить квалифицированного сотрудника. Важно знать природу формирования мотивов сотрудников, а также их своевременность исследования, так как это является основой понимания их организационного поведения. Без знания его законов руководству сложно будет поддерживать благоприятный климат в коллективе, удерживать квалифицированных сотрудников, осуществлять эффективный набор, расстановку кадров, обеспечивать своевременность и качество выполнения планов и т.д.

За период 2011-2013 гг. установлен рост среднемесячной заработной платы на предприятиях ПАО «Донецкгормаш» и ПАО «Донецкий завод горноспасательной аппаратуры». Несмотря на это, динамика выбытия персонала превышает показатели приема, а также наблюдается сокращение среднесписочной численности персонала. При этом также снижаются показатели, характеризующие уровень развития персонала. Повышение квалификации в науке и практике рассматривается как одна из главных задач в системе управления человеческим капиталом предприятий [12]. Повышение квалификационных и профессиональных характеристик персонала могут выступать потенциальными факторами роста производительности труда при наличии эффективной мотивации. Как показывают результаты проведенного анализа, увеличение заработной платы не оказывает благоприятного воздействия на динамику развития кадрового потенциала предприятий. Такая ситуация связана, прежде всего, с тем, что руководством большинства предприятий игнорируются или же недостаточно исследуются индивидуальные потребности персонала при построении систем мотивации, что может иметь негативное влияние на особенности организационного поведения сотрудников.

Таблица 3

Оценка эффективности стимулирования персонала машиностроительных предприятий в 2011-2013 гг.

Показатели	2011 г.	2012 г.	Темп, %	2013 г.	Темп, %
Закрытое акционерное общество «Горловский машиностроитель»					
Среднемесячная производительность труда 1-го работника, тыс. грн.	19,5	25,2	129,6	10,5	41,7
Среднемесячная заработная плата 1-го работника, тыс. грн.	3,6	3,7	100,8	2,3	63,7
Частное акционерное общество «НГМЗ-БУР»					
Среднемесячная производительность труда 1-го работника, тыс. грн.	13,7	20,3	148,6	15,7	77,2
Среднемесячная заработная плата 1-го работника, тыс. грн.	2,7	3,0	112,6	3,3	108,7
Публичное акционерное общество «Донецкгормаш»					
Среднемесячная производительность труда 1-го работника, тыс. грн.	27,2	43,1	158,5	6,7	15,6
Среднемесячная заработная плата 1-го работника, тыс. грн.	2,9	3,4	117,2	4	117,6
Публичное акционерное общество «Донецкий завод горноспасательной аппаратуры»					
Среднемесячная производительность труда 1-го работника, тыс. грн.	22,4	26,6	118,8	20,9	78,6
Среднемесячная заработная плата 1-го работника, тыс. грн.	3,6	4,4	122,2	4,43	100,1

Проблемы организационного поведения сотрудников также могут быть связаны с тем, что руководством предприятий акценты делаются исключительно на стимулирование сотрудников, которое при этом является еще и неэффективным. Выводы относительно эффективности стимулирования на предприятиях целесообразно делать по результатам исследований практических особенностей стимулирования персонала. Важно при этом учитывать проблему согласованности индивидуальной эффективности, групповой и общей (совместной) деятельности персонала. Например, высокая индивидуальная эффективность отдельного работника

может препятствовать командной работе; нездоровая конкуренция одной группы (отдела) с другой может носить глобально деструктивный характер. Определяющее воздействие на это имеет проблема несбалансированности мотивации на большинстве предприятий, так как исследования психологии работников, их поведения и факторов индивидуальной мотивированности носят несистемный характер. Отдельные примеры подтверждают наличие систем мотивации, которые разрабатываются руководством конкретных предприятий. Как показывает практика, такие системы не оказывают положительного воздействия на особенности организационного поведения персонала предприятий.

Проблемы мотивации и стимулирования персонала тесным образом связаны с особенностями организационного поведения персонала. Именно мотив побуждает человека к деятельности, а значит и формирует определенный тип поведения. И если мотивационный механизм на предприятии не соответствует потребностям персонала, то это негативным образом сказывается на его поведении при взаимодействии в коллективе и выполнении производственных функций и задач. Все это свидетельствует о необходимости разработки подходов к управлению организационных поведением персонала с учетом мотивационного фактора. При этом особую важность приобретают вопросы исследования индивидуальных потребностей персонала и разработка соответствующей системы мотивации на предприятии.

Проведенный анализ позволил сформировать перечень типичных проблем в организации управления персоналам и его организационным поведением, приводящих к снижению мотивированности персонала и неэффективным формам поведения. К их числу отнесены такие: низкая согласованность эффективности индивидуальной и групповой деятельности персонала в результате несбалансированности системы мотивации; неэффективность стимулирования по причинам отсутствия дифференцированного подхода к выбору мероприятий с учетом отрасли и профессионально-квалификационного уровня персонала; необоснованность выбора различных форм денежных вознаграждений и нематериальных стимулов с учетом индивидуальных особенностей персонала приводит к неэффективности результатов деятельности; неэффективная реализация функций управления приводит к снижению мотивации и производительности труда персонала; на уровень качества труда негативно влияют такие проблемы управления персоналом: индексы заработной платы на предприятиях преимущественно превышают индексы производительности труда, чем подтверждается неэффективность материальных стимулов; высокая текучесть персонала с относительно высокой заработной платой является критерием неэффективной мотивации; подтвердилось отсутствие связи между ростом заработной платы и увеличением численности персонала, снижением текучести кадров, повышением уровня развития человеческого капитала предприятий; проблемы в системе взаимодействия персонала и его поведения могут возникать в результате неэффективности системы мотивации, связанной с отсутствием дифференцированного подхода к каждому отдельному сотруднику как к личности.

Выводы проведенного исследования. По результатам проведенного анализа можно сделать такие выводы: необходимым является повышение внимания к вопросам управления организационным поведением персонала, в частности, посредством мероприятий по повышению мотивации персонала. Игнорирование вопросов мотивации и организационного поведения приводит к дефициту специалистов, нерациональному использованию имеющейся рабочей силы, иногда деструктивному поведению сотрудников, снижению качества и производительности труда при высоком изначальном трудовом потенциале, что негативно отражается на финансовых показателях предприятий. Причины выделенных проблем напрямую связаны с неэффективностью управления организационным поведением на предприятиях, что связано с недостаточным вниманием к вопросам исследования и удовлетворения индивидуальных потребностей персонала, которые имеют материальный и нематериальный характер. Руководством предприятий преимущественно внедряются различные формы и системы материального стимулирования, но это не позволяет решать проблемы повышения производительности и качества труда, а также дефицита квалифицированных кадров. Организационное поведение непосредственно связано с мотивацией персонала к труду, а на мотивацию помимо классических финансовых стимулов влияет реализация всего механизма управления трудовым процессом и качество исполнения каждой отдельной функции управления, что требует исследования индивидуальных мотивов к трудовой деятельности персонала. Это также важно учитывать при разработке подходов к управлению организационным поведением на промышленных предприятиях.

Список литературы:

1. Праця України у 2012 році: статистичний збірник. – Київ: Державний комітет статистики України, 2013. – 322 с.
2. Статистично-аналітичний огляд стану ринку праці у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
3. Регіони України: статистичний збірник / за ред. О.Г. Осавуленка. – К.: Державна служба статистики України, 2009. – 369 с.
4. Регіони України: статистичний збірник / за ред.О.Г. Осавуленка. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 358 с.
5. Регіони України: статистичний збірник / за ред.О.Г. Осавуленка. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 783 с.
6. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): моногр. / О.Ф. Новікова, М.Є. Дейч, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с., с. 173-174.
7. Экономика и управление в зарубежных странах (по материалам зарубежной печати) / гл. ред. Ю.Н. Щуко. – Москва: ВИНИТИ РАН, 2014. – 40 с., Тромпенаарс Ф. 4 типа корпоративной культуры / Ф. Тромпенаарс, Ч. Хэмпден-Тернер; пер. с англ. Е.П. Самсонов. – Минск: Попурри, 2012. – 528 с.
8. Темницкий А.Л. Мотивация интенсивности труда рабочих промышленного предприятия / А.Л. Темницкий, О.Н. Максимова // Социологические исследования. – 2008. – № 11. – С. 13-23.
9. Лепейко Т.І. Управління персоналом підприємства в умовах невизначеності (поведінковий підхід): монографія / Т.І. Лепейко, О.М. Миронова. – Харків: Вид.ХНЕУ, 2010. – 236 с.

10. Карташова Л.В. Организационное поведение: учебник / Л.В. Карташова, Т.В. Никонова, Т.О. Соломанидина. – М: ИНФРА-М, 2001. – 220 с. – (Серия «Высшее образование»).
11. Заробітна плата за професійними групами у 2012 році (за матеріалами вибіркового спостереження) / відпов.за випуск І.В. Сеник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 167 с.
12. Goldin C. The race between education and technology: the evolution of U.S. educational wage differentials, 1890 to 2005 / C. Goldin, L. Katz // NBER Working Paper № 12984. – March 2007. – http://www.nber.org/papers/w12984

Руссіян О.А., Дорофєєва Г.А.
Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ПЕРСОНАЛУ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація
Проведено аналіз показників ринку праці України. Систематизовано чинники організаційної поведінки персоналу на промислових підприємствах. До основних факторів організаційної поведінки персоналу віднесені: зовнішні економічні та соціальні, індивідуальні, мотиваційні, організаційні аспекти управління персоналом, психологічний клімат у колективі та стиль управління, управлінські аспекти організації праці. Виділено проблеми управління організаційною поведінкою персоналу на вітчизняних підприємствах. Неефективність практики мотивації персоналу є обмеженням при формуванні системи управління організаційною поведінкою на підприємстві.
Ключові слова: ринок праці, організаційна поведінка, персонал, мотивація, чинники, підприємство.

Russiyan E.A., Dorofeyeva A.A.
Institute of the Economy of Industry
of the National Academy of Sciences of Ukraine

PRACTICAL ANALYSIS OF THE PERSONNEL ORGANIZATIONAL BEHAVIOR FEATURES FOR INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary
Analysis of labor market in Ukraine was carried out. The personnel organizational behavior factors for industrial enterprises were systematized. The main personnel organizational behavior factors include: external economic and social, individual, motivational, organizational aspects of personnel management, the psychological climate in the team and management style, managerial aspects of labor organization. The personnel organizational behavior management problems for industrial enterprises were highlighted. The personnel motivation practice inefficiency is a limitation of the enterprise organizational behavior system formation.
Keywords: labor market, organizational behavior, personnel, motivation factors, the company.

УДК 338.556(477)

ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Савич І.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті розглядаються соціально-економічні аспекти причинності тінізації національної економіки. Досліджено теоретичний внесок зарубіжних та вітчизняних вчених щодо передумов становлення тіньового сектору економіки в трансформаційних економічних системах. Проаналізовано теоретичний погляд на чинники тінізаційних процесів в економіці України з точки зору сучасних наукових досліджень.
Ключові слова: тінізаційні процеси, тіньова економіка, протидія тінізації, трансформаційна економіка, економічна свобода, корупція.

Постановка проблеми. Економічні реалії сьогодення засвідчують факт поширення обсягів тіньового сектору економіки України за межі порогових значень. Така ситуація обумовлює необхідність активізації теоретичних та практичних досліджень стосовно сутності процесу тінізації економіки, обмеження негативних проявів даного явища, впровадження важелів прямого та опосередкованого впливу на обсяги тіньової економіки України, забезпечення теоретичних надбань для формування загальнонаціональної концепції детінізації економіки. Розробка ефективних заходів політики детінізації економіки передбачає глибоке вивчення системи причин, що призводять до їх тінізації, субординацію причинно-наслідкового ряду, встановлення механізмів їх взаємодії та протидії їх утворенню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені, дослідники, представники зарубіжної та вітчизняної економічної думки, починаючи з середини-кінця XX ст., активно опрацьовують проблему існування тіньового сектору економіки, виокремлення її чинників та шляхів протидії. Серед наукових праць, в яких досліджуються проблеми тіньової економіки у цілому та окремі методи оцінювання її обсягів, необхідно виділити дослідження таких зарубіжних вчених, як: Д. Блейдс, Б. Даллаго, С. Джонсон, Д. Енсте, П. Зойдо-Лобатон, А. Ісаахсен, М. Кабір, Д. Кауфман, Г. Квіст, М. Лако, П. Мауро, Г. Могенсен, С. Роуз-Акерман, С. Сторм, В. Танзі, Е. Фей, Б. Фрей, Р. Хілл, Ф. Шнайдер та інші.

Дослідження даної проблематики знайшло своє відображення у наукових працях вітчизняних науковців, серед яких, зокрема: Т. Васильців, О. Власюк, В. Геєць, А. Гончарук, М. Єрмошенко, Я. Жалілло, В. Жук, Т. Ковальчук, І. Лютий, В. Мандибура, А. Мокій, С. Мошенський, В. Мунтіян, А. Сухоруков, Ю. Пахомов, О. Ярова та інші.

Різними теоретичними аспектами проблеми тіньової економіки, зокрема, в контексті причинності тінізаційних процесів, займаються такі вітчизняні фахівці, як: В. Базилевич, О. Барановський, І. Мазур, С. Ніколенко, В. Предборський, І. Тивончук, М. Флейчук, С. Юрій та інші.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. На даному етапі теоретичної розробки, сутність заходів з протидії тінізації економіки України, на жаль, полягає в боротьбі з наслідками, а не причинами тіньових процесів, тобто є ідейно хибною. Причинність тінізаційних процесів, в контексті вітчизняних реалій, потребує поглибленого вивчення, з огляду на специфіку тіньового сектору економіки України, соціально-економічні та історичні передумови його становлення.

Мета статті полягає в виокремленні причинно-наслідкових тенденцій розвитку тіньового сектору економіки, дослідженні системи взаємодії та взаємообумовленості соціально-економічних процесів, що «стимулюють» тінізацію національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тіньовий сектор економіки може виступати як буфером, пом'якшуючим руйнівний вплив економічних криз, так і сковуючим чинником, який «приглушує» або унеможливлює подекуди конструктивний вплив економічних реформ. Нездатність виділити та оцінити реальний обсяг тіньового сектора, його мотиви та рушійні сили, задає неправильні цілі, вектори економічних реформ, цим самим мінімізуючи їх корисність.

Згідно з розрахунками професора Лінцського університету Фрідріха Шнайдера, якими користуються впливові Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, доля тіньової економіки в Україні б'є всі європейські рекорди, склавши в 2012 році 44,0% від офіційного ВВП. В свою чергу Міністерство економічного розвитку та торгівлі України дає показник 34% від офіційного ВВП за 2012 рік [11, с. 14-15]. Навіть самі приблизні розрахунки дозволяють зробити висновок: через найвищий в Європі рівень тінізації економіки український бюджет недоотримує мільярди гривень, які так потрібні в даному економічному становищі.

Незважаючи на існування багатьох методів аналізу незаконної господарської діяльності, ще не сформовано єдиного визначення поняття «тіньова економічна діяльність». Так, Ю. Латов визначає тіньову економіку, як сукупність нелегальних господарських дій, що суперечать чинному законодавству [9, с. 15-16]. Тіньова економіка може трактуватися як складне соціально-економічне явище, що представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [2, с. 430]. Ф. Шнайдер вважає, що до тіньового сектора економіки доцільно віднести частку валового національного продукту, що не відображена в офіційній звітності [12, с. 194]. За Е. де Сото «Тіньова економіка – це «притулок» для тих, для кого витрати на дотримання відповідного законодавства при здійсненні господарської діяльності перевищують вигоди від досягнення своєї мети» [10, с. 27].

Для точнішого окреслення сутнісних характеристик «тіньового» сектора економіки, доцільно розглядати окремі його компоненти або види: (1) неформальний сектор – діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб чи потреб членів своєї сім'ї; (2) кримінальний сектор – виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотики, вибухові речовини, зброя, торгівля людьми і т. ін.); (3) іллегальний сектор – не-

© Савич І.В., 2014

законне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення або реєстрації підприємств. Неформальна економіка не становить загрози національній безпеці, якщо її частка складає не більше 10% загального обсягу ВВП. У випадку якщо частка неформального сектора перевищує вказане значення, він трансформується в іллегальний сектор, який загрожує економічній безпеці держави. Неформальну економіку, яку ще називають «економікою виживання», «економікою злиднів» чи «моральною тіньовою економікою» можна вважати соціальним, а не суто економічним явищем, основною мотивацією якого є певна стратегія підвищення соціально-економічного рівня розвитку (індивіда, домогосподарства, окремої етнічної або соціальної групи) [8, с. 214].

В дослідженнях вітчизняних вчених-економістів, присвячених проблемам тінізації економіки, основна увага приділялась методології, аналізу законодавчих актів, обґрунтуванню заходів з протидії тінізації економічної діяльності, специфіці провадження цих заходів в українських реаліях. Тобто можна констатувати наявне зміщення акцентів вітчизняної економічної думки на практичні аспекти детінізаційних процесів та, водночас, ігноруванні очевидної необхідності в глибинному теоретичному осмисленні даного явища.

Необхідно відмітити, що тіньова економічна діяльність, причини, які її породжують, не є атрибутом лише сучасних держав: з виникненням перших державних утворень – з поділом суспільства на класи виникає певна суперечність, протистояння інтересів його членів та інтересів держави. Історичний досвід свідчить, що доки існуватиме державна форма організації суспільного життя, а держава у той чи інший спосіб впливатиме на забезпечення своїх інтересів поширенням обмежень, вимог та заборон, доти зберігатиметься й тіньова економіка [5, с 161]. Подібний економічний феномен властивий всім країнам, незалежно від рівня та моделі економічного розвитку.

Продовжуючи цю думку, Ю. Латов відмічає, що розвиток тіньової економіки є, з одного боку, реакцією на сам факт державного регулювання. Регулювання, в свою чергу, неможливе без обмежень, а нерозумні обмеження провокують їх порушення, особливо якщо це вигідно. Значна кількість видів тіньової економіки (наприклад, ухилення від податків) пояснюються саме недоліками державного регулювання – бюрократизацією управління, занадто високими податками тощо [9, с. 17].

Тобто, можна констатувати, що кореневою першопричиною формування тіньового сектору економіки є наявні вимоги та обмеження, які висуваються державою до суб'єктів економічної діяльності. В свою чергу, порушення цих вимог, обмежень та заборон є підґрунтям для виникнення та існування будь-якого виду тіньової економічної діяльності. Чим інтенсивнішими є дані вимоги та обмеження, тим ширший є простір потенційних можливостей для ефективного функціонування тіньового сектору. Дане твердження обумовлює значимість виокремлення та структурування всіх видів державних обмежень та заборон, в контексті вивчення причинності тінізаційних процесів.

Обмеження економічної діяльності з боку держави, вимоги та заборони, які нею висуваються, суттєво відрізняються за своєю цільовою установкою, функціями, завданнями та, в кінцевому рахунку, соціально-економічними наслідками впливу. Окремі дослідники тіньової економіки, зокрема, О. Турчинов пропонує всю сукупність державних заборон, обмежень та вимог, які регламентують економічну діяльність, умовно розділити на три групи.

До першої групи відносяться позитивні обмеження та вимоги. Цільовою установкою даних обмежень та вимог являється збереження та розвиток соціально-економічних підвалин суспільства, його цінностей. Дана група обмежень включає в себе соціальну пам'ять, досвід щодо морально-етичних та релігійних установок організації суспільного життя. Для цієї функції в даних обмеженнях та заборонах реалізувались такі завдання:

– охоронна та збереження життя і здоров'я членів суспільства;

– охорона та збереження власності, матеріальних та культурних цінностей суспільства;

– охорона та збереження морально-етичних основ суспільства;

– збереження та передача соціальної пам'яті суспільства, соціально-економічної інформації, механізмів отримання нових знань, навчання.

В даній групі висвітлені ті вимоги та обмеження, які містять в собі основні загальноприйняті норми морально-етичної поведінки членів суспільства, не знайшли свого відображення в нормативно-правових актах та, в свою чергу, становлять своєрідну неформальну (тіньову систему) нормативних цінностей, які оберігаються та культивуються як система традиційних норм звичаєвого права у суспільних та релігійних інститутах. Сутність причин тінізації, породжених даною групою обмежень, лежить у відсутності переконаності членів суспільства в необхідності дотримання домінуючих морально-етичних установок.

Друга група державних обмежень та вимог включає в себе ті обмеження, ціллю яких є збереження та розвиток самої держави, тобто збереження умов її функціонування. Реалізація цієї функції передбачає виконання таких завдань:

– забезпечення діяльності держави матеріальними, фінансовими та людськими ресурсами;

– захист цілісності та інтересів держави;

– створення механізмів і систем державного управління соціально-економічними процесами;

– забезпечення умов для соціальної, політичної, економічної стабільності та розвитку суспільства.

Серед причин тінізації, пов'язаних з даною групою обмежень, О. Турчинов виділяє такі:

– неналежне виконання державою своїх функцій і зобов'язань;

– складність, безсистемність та суперечливість законодавчої бази, яка регламентує економічну діяльність;

– відсутність громадського контролю за діяльністю держапарату;

– низька ефективність системи державного управління, помилковість та безперспективність програм, які реалізує держава;

– економічна вигода від порушень регламентації та обмежень тощо.

До складу даної групи причини можуть входити і причини першої групи.

Третя група, на думку О. Турчинова, включає в себе надмірні обмеження та вимоги. Егоїзм правлячої еліти штовхає її на здійснення регуляції економічної діяльності на користь своїх власних інтересів, які домінують над інтересами суспільства. Наслідок цього є переважання обсягів ВВП, який перерозподіляється в інтересах олігархічних кіл та вищих прошарків правлячої бюрократії. Дана група вимог ставить перед собою за ціль виконання таких завдань:

– створення механізмів перерозподілу ВВП на користь правлячої еліти, інтереси якої вступають у суперечність з інтересами суспільства;

– збереження та розширення меж привілейованого становища елітарних груп;

– захист і збереження владних повноважень правлячої еліти та її контролю над суспільством.

Реалізація даних завдань здійснюється шляхом доступних для елітарної економіки важелів економічного впливу: посилення податкового тиску на суб'єктів підприємницької діяльності та надмірна регламентація їх діяльності; використання ресурсів державного бюджету в егоїстичних цілях правлячої еліти, законодавчого, в т.ч. конституційного закріплення привілеїв та повноважень елітарних груп. Сукупність вимог та обмежень, представлена даною групою, особливо характерна для трансформаційних економік, де констатується недостатня прозорість політичного процесу, неналагоджений діалог між владою та народом, присутня велика кількість олігархічних груп, чиї інтереси посилено лобіюються правлячою верхівкою.

До причин тінізації, обумовлених даною групою обмежень та заборон можна віднести, як вищеперечислені обмеження та вимоги попередніх двох груп, так і наступні:

– економічне протистояння правлячому режиму;

– компенсаторна реакція на силовий примус;

– конкурентна боротьба між різними економічними групами за політичне та економічне домінування;

– економічна необхідність [7, с. 21-31].

Наведена типологія причин тінізації економічної діяльності щодо груп обмежень та вимог, що встановлюються державою, висвітлює загальні чинники, які в тій чи інший мірі присутні в економіці більшості країн та формує цінний каркас логіки подальшого дослідження причинності тінізаційних процесів.

Серед зарубіжних фахівців з питань вивчення тіньової економіки побутує думка, що головною причиною існування в розвинених країнах світу тіньової економіки є порушення чинного законодавства, що і підтверджує розвиток такої галузі в економічній теорії, як економічна теорія злочину та покарань. Першочергове місце серед інших сегментів тіньової економіки, таких як неформальна та прихована економіка, у розвинених країнах займає кримінальна частина тіньової економіки.

Пояснюючи причини зростання частки тіньової економіки в розвинених країнах, фахівці з цієї проблеми говорять про збільшення податкових і урядових соціальних витрат, що безпосередньо пов'язано з посиленням державного регулювання економіки. Відповідно до того, що рівень оподаткування впливає на рівень зайнятості населення з погляду його виходу «в тінь», ця проблема залишається головною. Тобто, чим вища різниця між повною вартістю праці в офіційній економіці та чистим доходом працівника, тим більшим для нього є стимул ухилятись від сплати цієї різниці і працювати в тіньовому секторі економіки. Тому у розвинених країнах проводяться реформи податкової та соціальної систем з метою знищення такого тиску і створення більш ефективних умов для працевлаштування у легальній економіці, ніж у тіньовій [2, с. 350].

Подальший аналіз та виокремлення сучасних тенденцій тінізації економіки України неможливі без аналізу історичних передумов становлення та обґрунтування причинності тінізаційних процесів в трансформаційних економіках.

Розвиток тіньової економіки в нашій державі і вивчення даного розвитку за останні півстоліття пройшли дві фази:

1) до початку 1990-х рр. – тіньові економічні відносини, як породження радянської командно-адміністративної системи:

2) з початку 1990-х рр. і до наших днів – тіньові економічні відносини, породжені ринковими реформами, як феномен української перехідної економіки.

Тіньова економіка майже завжди пов'язана з несплатою податків. Проте в радянські часи виходу в «тінь» більше сприяли не податкові тягарі, а ідеологічні та практичні заборони. Таким чином, радянський тіньовик працював на заповнення ринкового дефіциту.

Прикладом наукової аргументації причин існування тіньової економіки, стану глибокої кризи соціалістичного господарювання 80-х років XX ст. є такі висновки провідних фахівців Інституту економіки АН СРСР: «Базою розширення тіньової економіки стало постійне посилення одержавлення, уніфікованості, негнучкості системи економічних відносин, дедалі більший відрив їх від потреб та інтересів людини... Є дві сили, які створили таке одноманіття суспільних відносин, – це жорстка адміністративна централізованість і тотальне одержавлення... Жорстко централізоване господарство не могло не тільки мобілізувати і включити до господарського обороту всі наявні ресурси, а й взагалі охопити всі сфери розвитку виробництва та економічних відносин. У цих умовах виникли не тільки основи, а й пряма неминучість появи недержавного сектора економіки. Форми і соціальна структура даного сектора, частка в нім нелегальних економічних утворень визначались становленням до нього держави. Очевидно, що такий сектор був малосумісним з тотально централізованою офіційною економічної системою. Остання повинна була не тільки обмежувати, а й відторгати недержавні форми господарства, що й стало головною причиною виникнення та розповсюдження тіньової економіки» [5, с 165-166].

Тіньовій економіці радянських часів були властиві специфічні риси, зокрема, тіньова економіка:

1) пом'якшувала наявний дефіцит економічних ресурсів;

2) врівноважувала потенційну інфляцію централізованої економіки;

3) створювала можливість для реалізації відповідних здібностей населення, диференціації доходів в умовах рівності;

4) стримувала соціальний вибух.

Водночас, тіньова економіка радянської моделі виконувала ряд важливих функцій, серед яких:

– економічна – полягала в компенсації недоліків офіційної радянської економіки. Більша частина тіньових операцій здійснювалась для вирішення проблемних ситуацій, у яких опинялись радянські підприємства, що не давало змоги такому виробництву зупинитись, і, як наслідок, зберігало робочі місця;

– соціальна – полягала в забезпеченні соціальної ніші для підприємливих осіб, які не мали змоги реалізувати себе в офіційних структурах. Причиною такого стану була немотивованість щодо самореалізації та одержання адекватної винагороди за свою працю.

В. Предборський сформулював сукупність чинників тіньової економіки СРСР, стосовно до панування командно-адміністративної економіки: 1) хронічна незбалансованість попиту та пропозиції, колосальний дефіцит товарів та послуг; 2) стрибкоподібне збільшення грошової маси в умовах товарного дефіциту і запуск масштабних механізмів перерозподілу величезних грошових коштів; 3) недосконалість господарського механізму, його недостатня мобільність та гнучкість; 4) заборони щодо недержавних форм господарювання, індивідуальної трудової та комерційної діяльності, що ґрунтуються на приватній власності; 5) неадекватність та

неефективність правового регулювання господарської діяльності, що створюють значні можливості для протиправних та злочинних або провокують їх; 6) загальна неефективність офіційного господарського механізму, його нездатність забезпечити стимулювання та позитивну мотивацію трудової діяльності громадян та господарювання основних виробничих ланок економіки – підприємств [5, с. 165-166].

Зі здобуттям незалежності, тенденції тіньового сектору економіки України набули нових форм. Натомість очікуваного покращення, відбулась протилежна тенденція стосовно поглиблення спадкових форм тіньової економіки та їх еволюцією в ринкових умовах. Як зазначає лауреат нобелівської премії Д. Норт, який приділив ряд праць аналізу трансформаційних економік країн пострадянського простору, економіка і фінанси країн, які прийняли формальні правила та норми гри, що були розроблені в умовах інших економічних і фінансових систем, вже з початку були приречені на провал. Більше того, так звана «шокова терапія» і поспішна, непродумана приватизація, не тільки зруйнували стару (планову) економічну систему, але й основні мотиваційні стимули розвитку, призвели до безпрецедентної корупції у всіх ешелонах влади та криміналізації суспільства. Найбільш гострі протиріччя проявились в інститутах фінансово – кредитної сфери, що викликало високі темпи інфляції і галопуюче знецінення національних валют, розбалансованість державних бюджетів та платіжних балансів і супроводжувалось крахом інвестиційних програм і високим рівнем тінізації національної економіки.

Серед основних причин, об'єктивних та суб'єктивних, які сприяли масштабному розростанню тіньової економіки України на зламі економічних систем, В. Мандибура називає дві основні:

«По-перше, об'єктивно, згідно з теорією трансформації, розпад будь-якої системи на перших етапах розвитку нової закономірно може сприяти суттєвому примноженню тих основних недоліків і вад, які іманентно були властиві системі, що розпалась. Саме тому фактичне збереження в Україні найбільш характерних параметрів господарського механізму, заснованого на безконтрольній державній власності та державній монополії, що відбувалося на тлі різкого послаблення, а у подальшому і повної ліквідації директивного принципу планування і розподілу матеріальних, фінансових та трудових ресурсів, суттєво загострили недоліки старої системи господарювання.

По-друге, суб'єктивно, хоча старі владні структури колишньої держави і розпалися, проте не розпалися ті соціально структуровані у минулому спільноти, що їх персоніфікували. Тобто залишилися люди, які входили до цих структур і які не тільки не в тратили між собою набутих тісних зв'язків, а й до цього часу продовжують зберігати у недоторканності саме специфічні стосунки, що залишаються побудованими на принципах і відносинах корпоративної кругової поруки, протекціонізму, кумівства та блату.

Як стара, так і генетично нею породжена нова бюрократія в трансформаційний період опинилися в епіцентрі ринкових перетворень. Більше того, ця унікальна «родинна» спільнота стала провідним суб'єктом реалізації «планів» трансформації соціальної та державної політики ринкового реформування.» [3, с. 30-31].

Отже, специфіка тінізаційних процесів трансформаційного періоду виявилась в:

– особливостях її функціонування в попередніх командно-адміністративних умовах з її системними вадами: дефіцитом, потенційною інфляцією, ідеологією, тощо;

– подальшій еволюції набутих форм тіньової економіки;

– впливі глобалізаційних процесів на національний менталітет країн, що створює специфічні форми прояву тіньової економіки;

– надмірному зростанні рівня корумпованості державної влади;

– швидкому розростанні кримінального сектору та його поступовою інтеграцією в державний апарат.

Акцентуючи увагу на специфіці тінізації економіки України, слід відмітити, що причиною тінізації національних економік, традиційно, розглядається надмірний податковий тягар, а системні вади податкової політики являються чи не найважливішим чинником тінізаційних процесів. Незважаючи на ухвалення 2 грудня 2010 р. Податкового кодексу України та введення його в дію 1 січня 2011 р., зазначає Д. Буркальцева, податкова система дотепер фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єкти господарювання та громадян. [1, с. 187].

В підтримку даного твердження свідчить те, що, посилаючись на класиків економічної думки, один з 4-х принципів оподаткування за А. Смітом не знаходить своєї реалізації в податкових реаліях України. За Смітом, податок повинен бути стягнений в найзручніший для платника час та спосіб, тобто повинен максимально полегшувати виконання суб'єктом господарської діяльності своїх зобов'язань. Натомість, згідно з розрахунками Світового банку, середньостатистичний підприємець в Україні витрачає близько 491 години на рік для виконання своїх податкових зобов'язань. Для Молдови цей показник менший більш ніж в два рази – 220 годин, для Росії – 177, для Швейцарії – 63 години часу.

На противагу даному твердженню, вітчизняні дослідники Т. Тищук та

Ю. Харазішвілі відзначають, що ця думка, хоч і є пануючою, не повною мірою відображає українські економічні реалії. Наприклад, в Україні загальне податкове навантаження на підприємство складає 55,5%. Це досить високий показник. Разом з тим, у Франції він найбільший серед європейських країн і складає 65,8%, в Австрії дорівнює 55,5%, Швеції – 54,6%. Водночас, масштаби тіньової економіки в країнах ОЕСР сягають лише 10-25% Звідси стає зрозумілим, що оподаткування не є першопричиною [6, с. 15].

Аналітичні оцінки, отримані М. Флейчук на основі модельних розрахунків, свідчать, що до найістотніших чинників тінізації економіки України належать:

1) суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази в окремих секторах, що відображає низький рівень структурних компонентів індексу економічної свободи (рис. 1) та зростання тінізації;

2) недієвість організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства;

3) неефективність функціонування судової та правоохоронної системи, що позначається на низьких оцінках експертами Світового економічного форуму незалежності судової влади та довіри до правоохоронних органів;

4) неефективне адміністрування податків, що підтверджують рейтингові оцінки щодо ефективності оподаткування;

5) високий рівень злочинності. Налагоджені кримінальні зв'язки формують умови для поширення

економічної злочинності та іншої протиправної діяльності;

6) відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки під час провадження господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання та громадян [6, с. 16-18].

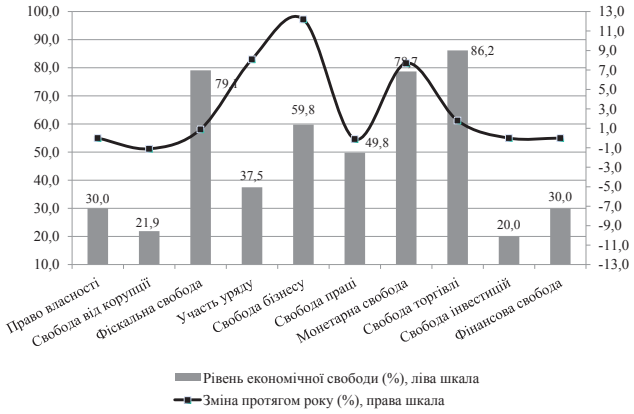

Рис. 1. Індекс економічної свободи

Джерело: Heritage foundation [14]

Тобто, як зазначають автори дослідження, високий рівень тінізації економіки України зумовлений несприятливим інституційним середовищем ведення бізнесу

Висновки та пропозиції. Отже, головною причиною тінізації економічної системи України є не стільки порушення чинного законодавства, скільки його недосконаліть, невідповідність реаліям життя, що одержали назву прогалин у законодавстві. Якщо в радянські часи виходу «в тінь» більшою мірою сприяли не податкові тягарі, а бюрократичні та ідеологічні заборони, то в трансформаційних умовах причиною поширення тінізації економіки є недосконаліть інституційного середовища, зокрема відсутність нормальних «правил гри» для підприємців внаслідок лобіювання корпоративних інтересів власного бізнесу під час прийняття законів, а також суцільний правовий нігілізм.

Результати дослідження причинності процесів тінізації економіки країни є, безумовно, цінними з точки зору можливостей їх впливу, створення необхідних передумов для подальшого розвитку теорії детінізації. Водночас зрозуміло, що цей комплекс причин є лише проміжною ланкою у ряду причинної тенденції, яка пов'язана з більш фундаментальними прошарками суспільних відносин – наведений причинний комплекс сам потребує відповіді на питання про причини свого виникнення та розвитку.

Подальша розробка проблеми дослідження масштабної тінізації соціально-економічних відносин в Україні повинна здійснюватися на основі застосування апарату теорії причинності до аналізу історичної моделі українського суспільства та закономірностей її розвитку в сучасних умовах, які мають свою специфіку (особливість) та є доволі несхожі на відомі моделі західних суспільств.

Список літератури:

1. Буркальцева Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: [монографія] / Д. Д. Буркальцева; Наук.-дослід. екон. ін-т. – К.: Знання України, 2012. – 347 с.
2. Економічна безпека: навчальний посібник. / за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
3. Мандибура В.О. Тіньова економіка України та напрямки законодавчої стратегії її обмеження: [монографія] – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 136 с.
4. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: [монографія]. – Ірпінь: Видавничий центр Академії державної податкової служби України, 2001. – 523 с.
5. Предборський В.А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: [монографія] – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
6. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.
7. Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки: [монографія] – К., 1996. – 199 с.
8. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: Монографія / М.І. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.
9. Латов Ю.В., Ковалев С.Н. Теневая экономика: Учебное пособие для вузов / Под ред. д.п.н., д.ю.н., проф. В.Я. Кикотя; д.э.н., проф. Г.М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
10. de Soto E. The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World / E. de Soto. – N.Y.: Harper and Row, 1989. – 342 p.
11. Schneider F., Buehn A. Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Forces? // IZA Discussion Paper № 6891. – The Institute for the Study of Labor, Bonn, October 2012. – 34 p. Available from: http://ftp.iza.org/dp6891.pdf
12. Schneider F. Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome? / F. Schneider // Brandstaetter H., Güth W.: Essays on Economic Psychology. – Berlin: Springer Publishing Company, 1994. – P. 193–212.
13. Corruption Perceptions Index 2012. Transparency international. Availvable from: http://www.transparency.org/cpi2012/results
14. 2013 Index of Economic Freedom. Herritage foundation. Availvable from: http://www.heritage.org/index/country/ukraine

Савич И.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассматриваются социально-экономические аспекты причинности тенизации национальной экономики. Исследован теоретический вклад зарубежных и отечественных ученых относительно предпосылок становления теневого сектора экономики в трансформационных экономических системах. Проанализированы теоретические взгляды на факторы тенизационных процессов в экономике Украины с точки зрения современных научных исследований.
Ключевые слова: тенизационные процессы, теневая экономика, противодействие тенизации, трансформационная экономика, экономическая свобода, коррупция.

Savych I.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SHADOW ECONOMY IN UKRAINE: DETERMINING FACTORS

Summary
The article analyzes the main processes that led to the high level of the economy shadowing. The historical aspects of the formation of the shadow economy in Ukraine are highlighted. The socio-economic aspects of the shadow economy of Ukraine causality are discussed. The theoretical contribution of foreign and domestic researchers on the preconditions of formation of the shadow economy in transition economies is studied. Theoretical perspective on the factors of the shadowing processes in the economy of Ukraine from the standpoint of modern scientific researches is analyzed. The paper also provides scientific vectors for further development of researches aimed at studying the causes and preconditions of the shadow economy formation.
Keywords: shadowing processes, shadow economy, deshadowing of the economy, transformation economy, economic freedom, corruption.

УДК 658.336

ОЦІНКА ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Саєнко О.Р., Власенко В.С.
Запорізький національний університет

Розглянуто методологічні підходи до оцінки впливу податкового навантаження на результати діяльності машинобудівних підприємств. Досліджено зв'язок між сумою сплачених податків та сумою отриманого прибутку. Охарактеризовано сутність податкового навантаження та його місце у системі механізму управління підприємством. Надані рекомендації щодо розрахунку оцінки впливу податків у формуванні прибутку підприємства на підставі інтегрального коефіцієнта, який враховує темпи зміни власного капіталу та інвестиційних ресурсів.
Ключові слова: податки, податкове навантаження, прибуток, дохід, обсяг, оподаткування, фінансові результати, управління.

Постановка проблеми. Податки мають визначальний та двоїстий вплив на розвиток виробництва. З одного боку, вилучення у формі податків певної частини доходів платників призводить до зменшення їх інвестиційних можливостей, що негативно відображається на розвитку виробництва. З іншого боку, податки можуть певним чином стимулювати розвиток виробництва [1, с. 85].

Безпосередній вплив оподаткування на результати розширеного відтворення проявляється у формуванні системи фінансових стимулів для подальшого розвитку підприємництва за послаблення податкового тиску. Введення оптимальних податкових ставок і обґрунтованих податкових пільг породжує дієві стимули для економічного зростання, збільшуються обсяги підприємницької діяльності, а відтак, зростає база оподаткування й первинні доходи платників податків. Вагомим є як склад податків, так і рівень податкового навантаження кожного з них, також важливу роль відіграє механізм фіскального адміністрування податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі податкового навантаження та оцінці його рівня присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні науковці як Годованець О.В., Карлін М.І., Кушнірчук Ю.М, Маршалок Т.Я., Онуфрик М.С., Пасенко В.М., Савченко В.Ф., Тарангул Л.Л. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на здобутки у вивченні питань, пов'язаних з розрахунком впливу податків на результати діяльності, необхідно зазначити, що в Україні на сьогодні не існує загальноприйнятої методології обчислення податкового навантаження на підприємство. Тому відсутня офіційна статистика цього показника, а є лише окремі розрізнені дані, за якими опосередковано можна здійснювати його оцінку. Існує досить широкий спектр уявлень про методи оцінки та показники податкового навантаження.

© Саєнко О.Р., Власенко В.С., 2014

Головною метою цієї роботи є теоретико-методичне обґрунтування та розробка практичних рекомендації щодо розрахунку впливу податків на результати фінансово-економічної діяльності промислових підприємств в залежності від факторів, які прямо або опосередковано пов'язані із оподаткуванням.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови господарювання підтверджують необхідність використання різних інструментів для управління підприємством, що дозволять досягти високої конкурентоспроможності та сприяти формуванню позитивного іміджу підприємства. До таких інструментів відносяться податки. Оптимальний рівень податкового навантаження є важливим чинником для забезпечення відповідної динаміки ділової активності, розвитку виробництва.

Податки впливають на платоспроможність та фінансову стійкість підприємства, формування його фінансових ресурсів та інвестиційну діяльність, конкурентоспроможність продукції та загалом на поведінку підприємців, щодо будь-якої діяльності: операційної, інвестиційної чи фінансової. Рівень цього впливу залежить від системи оподаткування – самих податків, рівня їх фіскальності, методів їх справляння, стабільності та досконалості системи. Недосконалість оподаткування змушує суб'єктів підприємництва відмовитись від легальних методів господарювання, ухилятись від сплати податків.

Ефективність використання податків, реалізація їх фіскальної та регулюючої функції в повній мірі безумовно залежить від оптимального податкового навантаження на суб'єктів підприємництва [2, с. 26].

Економічний зміст податкового навантаження можна було б визначити як частку підприємницького доходу, яка вилучається державою у суб'єкта підприємництва через систему податків та зборів до бюджетів різного рівня, або, іншими словами, ступінь впливу системи оподаткування на результати діяльності суб'єктів господарювання [3, с. 163].

Найвищий рівень податкового навантаження на окремі підприємства несуть рентабельні підприємства, які працюють на ринкових засадах, не мають податкових пільг і своєчасно та в повному обсязі сплачують обов'язкові платежі до бюджету та позабюджетних фондів [4, с. 182]. Фіскальний тягар таких підприємств становить близько доданої вартості, створеної на них. Набагато кращим є становище підприємств офіційної економіки, що користуються податковими пільгами. У разі своєчасного виконання зобов'язань перед державою обов'язкові платежі їх становлять не більше доданої вартості.

У привілейованому становищі перебувають підприємства офіційної економіки, що не лише користуються пільгами, а й не виконують вчасно зобов'язань перед державою, згодом отримуючи від неї подарунок у вигляді списання податкової заборгованості та підприємства тіньового сектору економіки. За оцінками західних експертів податковий тягар на останній вид підприємств становить лише близько доданої вартості, створеної на цих підприємствах.

Аналіз абсолютного податкового тиску містить часовий аналіз та просторовий аналіз сплачених податків і зборів та аналіз динаміки і структури податкових платежів. Однак розрахунок величини абсолютного податкового тиску не дає повного уявлення про ступінь впливу сукупності податків і зборів на результати діяльності підприємства. Тому поряд з показниками абсолютного податкового тиску розраховуються показники відносного податкового тиску [5, с. 62]. Розглянута схема аналізу відносного податкового тиску на підприємство містить:

– аналіз структури загального податкового тиску на підприємство;

– аналіз зовнішніх аналітичних коефіцієнтів податкового тиску;

– аналіз внутрішніх аналітичних коефіцієнтів податкового тиску, специфічних для конкретної галузі економіки.

Особливої уваги заслуговує розкриття впливів із боку таких елементів фінансового регулювання як податок на додану вартість (ПДВ), який слід визначити проявом умов доступу на ринки фінансових послуг.

Таким чином, був проведений аналіз впливу ПДВ на сталість ведення господарської діяльності конкретних суб'єктів господарювання, де для прикладу обрано машинобудівні підприємства Запорізької області.

Нерівномірність обсягів сплати податку на додану вартість може бути свідченням зміни обсягів реалізації продукції на експорт.

Отже, проаналізуємо вплив динаміки податку на додану вартість на отримання доходу суб'єктів господарювання. Для цього розглянемо значення коефіцієнта кореляції між рядами даних, які утворюються значеннями податку на додану вартість та обсягами отриманого доходу в розрізі конкретних суб'єктів господарювання, що може також бути узагальнено у відповідних темпах зміни досліджуваних показників (табл. 1).

Розрахунки, за аналізованими даними, указують на те, що тільки ПАТ «Запорізький трансформаторний завод» із трьох досліджуваних підприємств

Таблиця 1

Темпи зміни податку на додану вартість та обсягів отриманого доходу, % до попереднього доходу

Роки	ЗТР		Мотор Січ		ЗАЗ	
	ПДВ (Х)	Дохід (У)	ПДВ (Х)	Дохід (У)	ПДВ (Х)	Дохід (У)
2005	180, 99	170,05	104,15	100,67	119,24	133,16
2006	159, 34	184,00	95,44	113,50	102,77	119,83
2007	131,10	202,14	129,16	141,39	35,59	186,29
2008	108,35	159,08	145,80	117,01	129,39	98,48
2009	145, 74	115,84	131,80	182,70	81,86	20,46
2010	56,22	59, 37	101,09	136,53	120,06	113,74
2011	211,84	157,08	97,40	113,43	147,53	122,94
2012	150,91	109,95	157,31	136,87	90,71	96,78
2013	46,94	68,84	100,08	108,27	31,09	49,39
	$\overline{X}$ =132,38	$\overline{У}$ =136,15	118,03	127,82	95,36	104,56
Разом	1191,43	1225,35	1062,23	1150, 37	858,24	941,07

Джерело: [розроблено автором Саєнко О.Р.]

має тісний кореляційний зв'язок між рядами даних, які відображають зміну значень податку на додану вартість та обсягів отриманого доходу. Коефіцієнт кореляції у даному випадку складає 0,72.

Отже, можна стверджувати, що темпи зміни в обсягах рядів даних, які утворюються значеннями податку на додану вартість та обсягами отриманого доходу, для відміченого вище підприємства приблизно однакові.

Разом із цим, ПАТ «Мотор Січ» має помірний кореляційний зв'язок між рядами даних, які відображають зміну значень податку на додану вартість та обсягів отриманого доходу. І коефіцієнт кореляції у даному випадку складає 0,46. Що стосується ПАТ «ЗАЗ», то даний суб'єкт має слабкий кореляційний зв'язок (0,05). Тож відповідні темпи зміни в обсягах рядів даних, які утворюються значеннями податку на додану вартість та обсягами отриманого доходу, для відмічених вище підприємств зазвичай різні. Всі аналізовані підприємства мають значні обсяги реалізації продукції на експорт.

З погляду підприємств, які мають незначні кореляційні зв'язки між рядами даних, які утворюються значеннями податку на додану вартість та обсягами отриманого доходу, можна говорити, що частка реалізації продукції на експорт в загальному обсязі змінюється кожного року на протязі аналізованого періоду.

Так, для ПАТ «Мотор Січ» та ПАТ «ЗАЗ» характерні досить нерівномірні зміни в обсягах сплаченого податку на додану вартість та обсягах отриманого доходу. Тож можна говорити, що податок на додану вартість загалом не впливає на розвиток зовнішньоекономічної діяльності досліджуваних суб'єктів господарювання.

Крім того проведемо аналіз основних факторів впливу податків на фінансові результати діяльності машинобудівних підприємств та оцінимо рівень впливу оподаткування.

Пропонований підхід аналізу ґрунтується на гіпотезі про те, що податковий вплив на результати фінансово-економічної діяльності промислових підприємств знаходиться в залежності від факторів, які прямо або опосередковано пов'язані із оподаткуванням. Доцільним вважається виділити основні фінансово-економічні показники, які найбільшою мірою відчувають вплив податкової системи. До таких показників віднесено прибуток, який безпосередньо змінюється під впливом податків, вартість основних фонді засобів (ОЗ), які з одного боку оподатковуються у процесі їх придбання, а з іншого – податковий тягар впливає на можливості їх відтворення, власний капітал (ВК), який формується за рахунок прибутку підприємства та акціонерного капіталу. Дані види капіталу безпосередньо мають відношення до оподаткування. Фінансові інвестиції (ФІ) безпосередньо пов'язані із формуванням основних фондів, сама інвестиційна діяльність, як правило, здійснюється за рахунок прибутку, відповідно, цей показник безпосередньо пов'язаний із розмірами податку.

Для подальшого аналізу даних показників використовувались дані машинобудівних підприємств: ПАТ «ЗАЗ», ПАТ «Мотор-Січ», ПАТ «ЗТР» (табл. 2).

Попередній аналіз дає змогу стверджувати, що в досліджуваному періоді найбільш динамічно розвивався ПАТ «Мотор Січ», який збільшив розміри прибутку та наростив основні фонди, власний капітал, але при цьому знизив інвестиційну активність; ПАТ «ЗАЗ» продемонстрував негативну динаміку розвитку, що позначилося на зниженні прибутку, власного капіталу та інвестиційній активності, але збільшив обсяги основних фондів.

Таблиця 2

Аналіз факторів впливу на фінансові результати

Назва показника	Періоди	$Ч_{пз}/Ч_{пб}$	$П_{дз}/П_{пб}$	$В_{кк}/В_{кп}$	$Ф_{ік}/Ф_{іп}$	$ОЗ_к/ОЗ_п$
ПАТ ЗАЗ	2011	10,8139	1,2958	0,0939	1,0000	1,0983
	2012	0,0042	0,8343	1,0003	1,0000	1,0816
	2013	5,8170	0,9425	0,9852	1,3231	0,9838
ПАТ ЗТР	2011	2,5816	1,1062	1,8737	0,7088	2,0421
	2012	1,0377	0,9086	1,0439	1,000	1,0282
	2013	0,3476	1,4805	0,3730	1,3567	0,9709
ПАТ Мотор Січ	2011	1,0770	1,2175	1,3497	0,7652	2,9645
	2012	1,2048	0,8496	1,4905	1,1044	1,1586
	2013	0,8146	1,8361	1,2377	0,9504	1,1014

Джерело: [розроблено автором Саєнко О.Р.]

Стабільність показало ПАТ «ЗТР», який має позитивні результати за всіма досліджуваними позиціями, окрім вартості основних фондів та власного капіталу.

Таблиця 3

Показники впливу податків на формування фінансових результатів діяльності машинобудівних підприємств Запорізького регіону

Назва підприємства	Періоди (роки)	Показники	
		К1	К2
ПАТ «ЗАЗ»	2011	0,783	7,598
	2012	1,005	2,047
	2013	6,080	2,142
ПАТ «ЗТР»	2011	1, 373	1,270
	2012	1,192	1,111
	2013	1,088	1,328
ПАТ «Мотор-Січ»	2011	1,194	0,228
	2012	2,114	0,352
	2013	0,549	0,383

Джерело: [розроблено автором Саєнко О.Р.]

Аналізуючи безпосередній вплив податків на результати діяльності машинобудівних підприємств, необхідно відзначити, що необхідний рівень прибутку є основою економічного розвитку підприємств і аналіз ґрунтується на визначенні взаємозв'язку між прибутком та іншими факторами впливу. Кількісно це може бути оцінено за допомогою показника К1, який враховує темп приросту прибутку відносно величини податків та враховує зміну величини власного капіталу за формулою:

$$R_1 = \left[\frac{\frac{Ч_{пз}}{Ч_{пб}}}{\frac{П_{зв}}{П_б}} \right] \times \frac{B_к}{B_п} \times 100\% \qquad (1)$$

де $П_{зв}$ – розміри податку у звітному періоді, грн.;

$П_б$ – величина податку в базисному періоді, грн.;

$Ч_{пз}$ – чистий прибуток звітного періоду, грн.;

$Ч_{пб}$ – чистий прибуток базисного періоду, грн.;

$В_к$ – власний капітал на кінець звітного періоду, грн.

$В_п$ – власний капітал на початок звітного періоду, грн.

Подальший аналіз спрямований на аналіз фінансових ресурсів, реінвестованих у розвиток підприємства. К2 характеризує, якими темпами збільшуються активи підприємства за рахунок інвестиційних ресурсів без залучення позикових коштів.

Це є орієнтовною характеристикою зростання власного капіталу через внутрішнє фінансування в

майбутньому. Якщо в розвитку організації не відбудеться різких змін у структурі оподаткування і їхньому взаємозв'язку із прибутком, вартістю основних засобів і оподаткуванням, то цей показник розраховується за формулою:

$$R_2 = \left[\frac{\frac{Ч_{пз}}{Ч_{пб}}}{\frac{П_{зв}}{П_{б}}}\right] \times \left[\frac{\frac{Ф_{ік}}{Ф_{іп}}}{\frac{ОЗ_{к}}{ОЗ_{п}}}\right] \quad (2)$$

де $Ф_{ік}$ – фінансові інвестиції на кінець звітного періоду, грн.;

$Ф_{іп}$ – фінансові інвестиції на початок звітного періоду, грн

$Р_{озз}$ – вартість основних засобів на кінець звітного періоду, грн.;

$Р_{озб}$ – вартість основних засобів на початок звітного періоду, грн.

Таблиця 4

Загальний вплив податків на діяльність підприємств машинобудівної галузі Запорізького регіону

Назва підприємства	Періоди (роки)	$К_{вп}$	Пояснення
ПАТ «Мотор-Січ»	2010-2011	0,272	Податки майже не впливають на результати фінансово-економічної діяльності підприємства. $К_{фв}$ менше 1.
	2011-2012	0,818	
	2012-2013	0,210	
ПАТ «ЗАЗ»	2010-2011	5,949	Податки істотно впливають на діяльність підприємства.
	2011-2012	2,057	
	2012-2013	13,023	
ПАТ «ЗТР»	2010-2011	1,743	Вплив визначається як середній.
	2011-2012	1,324	
	2012-2013	1,445	

Джерело: [розроблено автором Саєнко О.Р.]

У таблиці 3 наведено розрахунок впливу податків на формування фінансових результатів діяльності машинобудівних підприємств Запорізького регіону.

Загальний вплив податків на діяльність підприємств можна описати математичною формулою:

$$К_{ВП} = К_1 \text{ x } К_2 \quad (3)$$

де $К_{вп}$ – сукупний коефіцієнт впливу податків на розмір прибутку.

У таблиці 4 наведений сукупний коефіцієнт впливу складових податків ($К_{вп}$) на формування залишкового фінансового результату діяльності машинобудівних підприємств.

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що рівень податків на результати фінансово економічної діяльності машинобудівних підприємств різниться в широкому діапазоні: від до 0,2% до 13,02%. Це впливає на такі показники діяльності машинобудівних підприємств, як рівень конкурентоспроможності підприємства, інвестиційна активність, здатність відновлювати основні фонди.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження показало, що вплив податків залежить від рівня капіталізації, підприємств вартості основних фондів, інвестиційної активності. Чим дані показники вище, тим нижчим є вплив пмодатків на формування економічного результату. Дане твердження не означає, що у грошовому вимірі даного впливу не відчувається. Безумовно такий вплив існує, але він може бути настільки незначним, що в загальних результатах фінансово економічної діяльності не буде суттєвим.

Таким чином, аналіз впливу податків на результати фінансово-економічної діяльності машинобудівельних підприємств являє собою комплексний процес. Впровадження в систему управління машинобудівельним підприємством запропонованої методики аналізу дозволяє робити більш змістовні висновки щодо подальшого розвитку діяльності.

Список літератури:

1. Годованець О. Податкове навантаження: важливий чинник соціально-економічної стратегії держави / О. Годованець, Т. Маршалок // Економічний аналіз: Зб. наук. праць. – Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет. – 2008. – № 3(19). – С. 85-89.
2. Савченко В.Ф. Оцінка рівня податкового навантаження в Україні / В.Ф. Савченко, А.Ф. Лось //Економічний часопис – XXI. – Київ: Інститут суспільної трансформації. – 2011. – № 9-10. – С. 25-28.
3. Кушнірчук Ю.М. Оптимізація рівня фіскального навантаження з метою економічного убезпечення держави / Ю.М. Кушнірчук // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник наук.-техн. праць. – Львів: Національний лісотехнічний університет України. – 2010. – Вип. 20/11. – С. 161-169.
4. Цимбалюк І.О. Податкове навантаження, як критерій ефективності ведення податкової політики / І.О. Цимбалюк, Н.В. Вишневська // Економічний вісник університету: збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2012. – Вип. 19(1). – С. 183-187.
5. Пасенко В.М. Оцінка впливу податкового навантаження на інноваційно-інвестиційний розвиток регіону / В.М. Пасенко // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2008. – Випуск 21. – С. 62-65.

Саенко Е.Р., Власенко В.С.
Запорожский национальный университет

ОЦЕНКА НАЛОГОВОЙ НАГРУЗКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Рассмотрены методологические подходы к оценке влияния налоговой нагрузки на результаты деятельности машиностроительных предприятий. Исследована взаимосвязь между суммой уплаченных налогов и суммой полученной прибыли. Охарактеризована сущность налоговой нагрузки и ее место в системе управления предприятием. Даны рекомендации относительно расчета оценки влияния налогов на формирование прибыли предприятия на основании интегрального коэффициента, который учитывает темпы изменения собственного капитала и инвестиционных ресурсов.
Ключевые слова: налоги, налоговая нагрузка, прибыль, доход, оборот, налогообложение, финансовые результаты, управление.

Sayenko E.R., Vlasenko V.S.
Zaporizhzhya National University

EVALUATION OF TAX LOAD, TO ENSURE ACTIVITY OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

Summary
Overviewed methodological approaches to assessing the impact of the tax load on the activity of the machine-building enterprises. Investigated the relationship between the amount of taxes paid and the amount of the profits. Described the essence of tax load and its place in the system of enterprise management. Gives recommendations regarding the calculation of assessing the impact of taxes on the formation of the company's profit on the basis of integral factor, which takes into account the pace of changes in equity and investment resources.
Keywords: taxes, tax load, profit, revenue, turnover, taxation, financial results, management.

УДК 658.33:332.7

СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ БІЗНЕСУ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ПІДСТАВІ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ

Саєнко С.Г., Осипенко Н.В.
Запорізький національний університет

Розглянуто концептуальні положення щодо підходів до оцінки бізнесу суб'єктів малого підприємництва. Досліджені та охарактеризовані існуючі методики оцінки бізнесу. Визначені проблеми, щодо обмеження в застосуванні різних методів, пов'язаних зі специфікою діяльності суб'єктів господарювання. Надані рекомендації щодо застосування факторного аналізу для узгоджень результатів оцінки бізнесу суб'єктів малого підприємництва.
Ключові слова: бізнес, оцінка, факторний аналіз, вартість, суб'єкти малого підприємництва.

Постановка проблеми. Існуючі підходи до оцінки бізнесу, а також різні методи оцінки бізнесу суб'єктів малого підприємництва мають обмеження в застосуванні, пов'язані зі специфікою діяльності та особливостями функціонування даних суб'єктів господарювання. Проблеми застосування методів оцінки бізнесу для суб'єктів малого підприємництва можна звести до наступних: відсутність або викривлення інформаційної бази; нестійкість малого бізнесу; складнощі, пов'язані з вибором підприємств – аналогів; складнощі, пов'язані з організаційно-правовою формою, суб'єктивізм та існування суперечливих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оцінки бізнесу, а саме проблема методологічних підходів, як великих компаній, так і суб'єктів малого підприємництва, розглянута у роботах багатьох вчених, вітчизняних та закордонних дослідників, а саме: І.І. Бродська, І.Т. Балабанов, Я.І. Маркус, О.І. Олексюк, Н.О. Павловська, О.В. Павловська, Огаджанян А.Б., Б.П. Красноглазов, С.В. Поліщук, І.М. Рєпіна, Г.І. Сичева, Є.І. Тарасевич, Я.С. Витвицький, В.І. Кошкін, А.М. Турило, Н.П. Лебідь, О.С. Федонін. та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на здобутки вітчизняних та зарубіжних науковців щодо розкриття питань, пов'язаних з визначенням оптимальної оцінки бізнесу, до теперішнього часу відсутня методика, яка б допомогла проблеми пов'язані зі специфікою діяльності та особливостями функціонування суб'єктів малого господарювання.

Головною метою цієї роботи є обґрунтування переваг та недоліків існуючих традиційних методів оцінки бізнесу суб'єктів малого підприємництва та розробка практичних рекомендацій щодо її проведення на підставі факторного аналізу на узагальнення результатів оцінки.

Виклад основного матеріалу. Проблеми проведення оцінки бізнесу в підприємницькому серед-

© Саєнко С.Г., Осипенко Н.В., 2014

овищі пов'язані з високим ступенем невизначеності ситуації і розбіжності інтересів учасників оцінюючого процесу.

Особливостями малого бізнесу є висока ступінь нестійкості на ринку, обумовлена значним рівнем ризику; підвищена чутливість до змін факторів внутрішнього і зовнішнього економічної середовища; недостатність капіталу; довготерміновість віддачі вкладень, і, як наслідок, низька інвестиційна активність та труднощі в залученні додаткових фінансових ресурсів і отриманні кредитів.

У зв'язку з цим особливого значення набуває необхідність удосконалення поточного управління, що дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення та розробити стратегію розвитку. Показник, що характеризує якісні зміни в даних напрямках є вартість компанії, а оцінка бізнесу виступає інструментом визначення цієї вартості.

Стандарти оцінки встановлюють обов'язкове використання оцінювачами всіх можливих підходів (дохідний, витратний, порівняльний) до її проведення. Одночасне застосування різних підходів дозволяє проаналізувати інформацію про компанії з різних точок зору і отримати зважений, найбільш обґрунтований і максимально достовірний результат, але такий підхід значно збільшує трудові витрати [1, с. 44].

Витратний підхід є загальноприйнятим при проведенні оцінки вартості підприємства. Він ґрунтується на принципі заміщення, який означає, що розумний покупець не заплатить за підприємство більше суми витрат на відтворення або придбання аналогічного підприємства з таким же ступенем корисності [2, с. 164].

При такому підході виникають складнощі застосування даного методу на підприємствах, що використовують спрощену систему оподаткування. Це пов'язано з тим, що такі суб'єкти звільнені від ведення професійного бухгалтерського обліку.

Метод ліквідаційної вартості в рамках витратного підходу використовується у випадку, коли передбачається припинення діяльності підприємства. У разі використання даного методу в оцінці суб'єктів малого підприємництва існує обмеження, що пов'язане з достовірністю інформаційної бази підприємств, що знаходяться на спрощеній системі оподаткування [2, с. 164].

Порівняльний підхід в оцінці бізнесу заснований на принципі заміщення, згідно якому покупець не заплатить за об'єкт більше вартості аналогічного об'єкта на ринку. Можливість застосування даного підходу залежить від наявності активного фінансового ринку, доступності фінансової інформації і наявності служб, що накопичують цінову та фінансову інформацію.. В рамках порівняльного підходу використовуються наступні основні методи: метод ринку капіталу (метод компанії – аналога), метод угод і метод галузевих коефіцієнтів [3, с. 26].

Метод ринку капіталу (метод компанії – аналога) і метод угод можливі тільки при наявності різнобічної фінансової інформації що отримана від підприємств, відібраних в якості аналогів. В випадку з малими підприємствами кількість таких порівнянь може бути обмежена в рамках різних галузей.

Метод галузевих коефіцієнтів використовується безпосередньо для оцінки бізнесу суб'єктів малого підприємництва і полягає в визначенні залежності між ціною продажу і коефіцієнтом, отриманим на основі вивчення практики продажів бізнесу тієї або інший галузі.

В основі доходного підходу лежить принцип очікування, коли вартість підприємства зводиться до очікуваної майбутньої прибутку або іншим вигодам, які можуть бути отримані від використання майна підприємства, з урахуванням розмірів грошових коштів від його перепродажу. Для оцінки з використанням доходного підходу використовуються наступні два методи: капіталізації прибутку (доходу) і дисконтування грошових потоків.

Якщо підприємство отримує незначний прибуток, але володіє великими розмірами матеріальний активів, то застосування дохідного методу оцінки призводе до заниження оціночної вартості бізнесу, а застосування витратного підходу може перевищувати попередню величину в в десятки і сотні разів. Можливі й зворотні ситуації [4].

Для узагальнення значення вартості, одержаної на основі традиційних підходів, необхідно провести узгодження результатів, отриманих із застосуванням різних підходів до оцінки, шляхом їх зважування та порівняння:

$$B_{підсум} = (B_{ВП} \times K_1) + (B_{ДП} \times K_2) + (B_{ПП} \times K_3) \quad (1)$$

де $B_{підсум}$ – підсумкова вартість об'єкта оцінки;

$B_{ВП}$вартість визначена витратним підходом;

$B_{ДП}$ – вартість визначена доходним підходом;

$B_{ПП}$ – вартість визначена порівняльним підходом;

K_1, K_2, K_3 – відповідні вагові коефіцієнти, обрані для кожного підходу до оцінки.

При проведенні оцінки бізнесу малих підприємств, які часто купуються або продаються особливих проблем не виникає. Якщо інформації про ціни на подібні підприємства достатньо, то основним критерієм вартості бізнесу є ціни продажів аналогічних підприємств.

А якщо дохід підприємства стабільний, то вартість може визначатися методом капіталізації доходу, що є ключовою характеристикою вартості такого бізнесу. У разі відсутності чинників нестабільності та високої вартісної оцінки очікуваних стабільних доходів можна знехтувати незначною вартістю майна. Але кількість таких підприємств дуже незначна, до того ж можлива зміна виробництва продукції спричинить нестабільність грошових потоків [5, с. 98]. Зазвичай оцінювачу доводиться працювати в ситуації, коли складно визначити ступінь внеску кожного підходу в підсумкову вартість, а відмова від результатів якогось підходу може стати помилкою.

Отже, при виборі вагових коефіцієнтів всі значущі параметри повинні враховуватися на основі експертної думки оцінювача. В цьому проявляється елемент суб'єктивізму, який серйозно впливає на підсумкове значення вартості.

Для усунення протиріч і елементів суб'єктивізму в оцінці рекомендована модель використання факторного аналізу при погодженні результатів оцінки бізнесу.

Необхідно враховувати що, через нерозвиненість ринку, специфічність об'єкта або недостатність доступної інформації деякі з підходів в конкретному випадку неможливо застосувати. При оцінці більшості українських малих підприємств це відноситься до порівняльного підходу, тому при визначенні підсумкової величини вартості найчастіше доводиться узгоджувати результати витратного і дохідного підходів. Тоді аналіз вартості підприємства передбачає розрахунок двох показників:

- вартості підприємства як майнового комплексу ($B_В$), який визначається з використанням витратного підходу як різниця між ринковою вартістю активів і поточною вартістю зобов'язань;

- вартості підприємства як джерела доходів ($B_Д$), який визначається з використанням дохідного під-

ходу як дисконтована вартість прогнозних грошових потоків (капіталізація доходу використовується рідко через значні коливання потоків доходу по роках).

В якості основного узагальнюючого показника оцінки бізнесу малого підприємства розглянемо показник неузгодженості результатів розрахунку вартості на основі доходного і витратного підходів (ΔВ), який визначається як різниця результатів цих підходів ($В_Д$ і $В_В$, відповідно) за формулою:

$$\Delta B = B_Д - B_В, \quad (2)$$

Розрахунок вартості підприємства на основі дохідного підходу проводиться методом дисконтування грошових потоків за формулою:

$$B_Д = \sum_{i=1}^{m} \frac{ГП_i}{(1+СД)^i} + \frac{ВМ_{рев}}{(1+СД)^n}, \quad (3)$$

де n – число років обраного прогнозного періоду;

$ГП_i$ – грошовий потік і -го року прогнозного періоду;

СД – ставка дисконтування;

$ВМ_{рев}$ – вартість майна в постпрогнозний період (реверсія).

Очікувану вартість майна в постпрогнозний період прийнято розраховувати відповідно з моделлю Гордона:

$$ВМ_{рев} = \frac{ГП_{(n+1)}}{СД - t}, \quad (4)$$

де $ГП_{(n+1)}$ – грошовий потік у перший рік постпрогнозного періоду;

t – довгострокові темпи зростання грошового потоку в постпрогнозном періоді.

З урахуванням формули 4 формула 1 набуде вигляду:

$$B_Д = \sum_{i=1}^{m} \frac{ГП_i}{(1+СД)^i} + \frac{ГП_{(n+1)}}{(СД - t)\times(1+СД)^n}, \quad (5)$$

Введемо нові показники:

- сумарний грошовий потік по роках прогнозного періоду і першого року постпрогнозного періоду:

$$ГП_{\Sigma} = \sum_{i=1}^{n+1} ГП_i \quad (6)$$

- коефіцієнт структури грошового потоку по роках:

$$k_i = \frac{ГП_i}{ГП_{\Sigma}} \quad (7)$$

де i = 1, 2, ..., (n + 1).

Сумарний дисконтований грошовий потік по роках прогнозного періоду і першого року постпрогнозного періоду визначимо наступним чином:

$$ГП_{i\Sigma} = \begin{cases} \frac{ГП_{\Sigma}}{(1+ДС)^i}, якщо\ i = 1,2,\ldots,n, \\ \frac{ГП_{\Sigma}}{(ДС - t)\times(1+ДС)^{i-1}}, якщо\ i \end{cases} \quad (8)$$

де i = 1, 2,..., (n + 1)

З урахуванням введення нових показників формула 6 прийме вигляд:

$$B_Д = \sum_{i=1}^{n+1} k_1 \times ГП_{i\Sigma} \quad (9)$$

Формула 9 являє собою класичну двофакторну детерміновану модель, яка визначає вплив на узагальнюючий показник (вартість підприємства) наступних факторів:

- структури грошових потоків (k_i), що характеризує нестабільність функціонування підприємства в прогнозний період і перший постпрогнозний рік;

- сумарного грошового потоку ($ГП_{i\Sigma}$), який характеризує рівень прибутковості господарської діяльності.

Для аналізу впливу факторів на вартість підприємства враховують базові та фактичні значення узагальнюючого показника і величин факторів моделі.

Базовим значення узагальнюючого показника є значення:

$$B_Д^{(0)} = B_В \quad (10)$$

При цьому значення $ГП_{\Sigma}^{(0)}$ визначаються відповідно до формули 8, а $ГП_{\Sigma}^{(0)}$ в першому наближенні розраховується за формулою:

$$ГП_{\Sigma}^{(0)} = \frac{B_В \times (1+n)}{\sum_{j=1}^{n} \frac{1}{(1+ДС)^j} + \frac{1}{(ДС - t)\times(1+ДС)^n}} \quad (11)$$

Застосування базового значення узагальнюючого показника, представленого виразом 10, передбачає зміну структури базових сумарних дисконтованих грошових потоків залежно від величини зміни залишкової вартості необоротних активів підприємства, тобто величини амортизаційних відрахувань. Уточнені базові значення коефіцієнтів структури грошового потоку отримаємо з рішення системи лінійних рівнянь:

$$M \times k = СЛР \quad (12)$$

де M = $\{a_{ij}\}$ – матриця коефіцієнтів рівняння;

k = $\{k_i^{(0)}\}$ – вектор-стовпець базових коефіцієнтів структури грошових потоків;

СЛР = $\{b_i\}$ – вектор-стовпець правих частин системи лінійних рівнянь;

$$b_i = \begin{cases} \frac{A}{ГП_{\Sigma}^{(0)}}, якщо\ i \prec n+1 \\ 1, якщо\ i = n+1 \end{cases} \quad (13)$$

де А – сума річних амортизаційних відрахувань.

Фактичним значенням узагальнюючого показника $B_Д^{(1)}$ є результат розрахунку вартості бізнесу на основі дохідного підходу. Фактичними значеннями факторів $k_i^{(1)}$ та $ГП_{i\Sigma}^{(1)}$ є результати розрахунку показників за формулами 12 і 13 при врахуванні в них значень, що були використані при розрахунку вартості підприємства дохідним підходом.

Вплив чинників визначається на підставі розрахунку структурних змін з урахуванням відхилення від середньої і розраховується за формулами [2, с. 23]:

- вплив фактора структури грошового потоку:

$$\Delta B_Д^{ki} = \sum_{i=1}^{n+1} (k_i^{(1)} - k_i^{(0)}) \times (ГП_{i\Sigma}^{(0)} - B_Д) \quad (14)$$

- вплив фактора сумарного грошового потоку (фактора прибутковості):

$$\Delta B_Д^{ГП i\Sigma} = \sum_{i=1}^{n+1} k_i^{(1)} \times (ГП_{i\Sigma}^{(0)} - ГП_{i\Sigma}^{(0)}) \quad (15)$$

Результати розрахунків можуть бути перевірені шляхом складання наступного рівняння:

$$\Delta B = B_Д - B_В = \Delta B_Д^{ki} + \Delta B_Д^{ГП i\Sigma} \quad (16)$$

Отримані величини впливу факторів дозволяють визначити реальну вартість бізнесу ($В_р$), яка знаходиться між $В_В$ і $В_Д$.

Треба пам'ятати, що величина $\Delta B_Д^{ГП i\Sigma}$ визначає додану вартість до вартості бізнесу, отриману за рахунок наявного доходу. Тоді для розрахунку реальної вартості бізнесу використовується формула:

$$B_Р = B_В + \Delta B_Д^{ГП i\Sigma} \quad (17)$$

Проілюструємо застосування даної методики при визначенні вартості реального підприємства. Основні показники аналізованого підприємства:

$В_В$ = 645,0 тис. грн.; $В_Д$ = 1508,0 тис. грн.; n = 3 роки; ДС = 33%; Т = 2%;

А = 3 тис. грн.

Підсумкові результати розрахунків впливу факторів на вартість підприємства представлені в таблиці 1.

Таким чином, реальна величина вартості бізнесу, що включає вартість чистих активів і добавку, сформовану рівнем його прибутковості, становить:

$$B_Р = B_В = \Delta B_Д^{ГП i\Sigma} = 645,0 + 401,7 = 1046,7 тис.грн.$$

Таблиця 1

Підсумкові розрахунки впливу факторів на вартість підприємства

і	$k_i^{(0)}$	$k_i^{(1)}$	$ГП_{i\Sigma}^{(0)}$ тис. грн.	$ГП_{i\Sigma}^{(1)}$ тис. грн.	$\Delta B_Д^{ki}$ тис. грн.	$\Delta B_Д^{ГП_i\Sigma}$ тис. грн.
1	0,2096	0,2301	747,87	1133,8 7	- 8,87	88,82
2	0,2840	0,2527	562,27	852,47	19,42	73,33
3	0,3849	0,2560	422,82	641,05	97,76	55,70
4	0,1215	0,2613	1 36 3, 94	2 067, 91	25,62	183,85
Разом	1,0000	1,0000	–	–	133,93	401,70

Проведене дослідження показало, що у практиці оціночної діяльності дана задача вирішується в рамках так званого узгодження результатів оцінки витратного і дохідного підходів. При цьому використовується система вагових коефіцієнтів, одержуваних експертним шляхом. В результаті величина реальної вартості бізнесу значною мірою формується на основі суб'єктивних оцінок (інтересів) оцінювача. До того ж результати підходів розрізняються більш ніж удвічі, що розглядається багатьма оцінювачами як необхідність повної відмови від результатів одного з підходів, а це суперечить сутності підприємства як функціонуючого майнового комплексу, що діє в умовах нестабільності грошових потоків. Запропонована методика дозволяє виключити фактор суб'єктивізму і протиріч при узгодженні результатів оцінки бізнесу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проблеми застосування методів оцінки бізнесу для суб'єктів малого підприємництва можна звести до наступним:

– відсутність або викривлення інформаційної бази, що можна вирішити шляхом використання в оцінці управлінської звітності підприємства;

– нестійкість малого бізнесу, що можна вирішити за допомогою аналізу більш короткого періоду при прогнозуванні грошових потоків;

– складнощі, пов'язані з вибором підприємств – аналогів, що можна вирішити за допомогою вибору зарубіжних компаній при використанні методу угод і методу ринку капіталу з відповідними поправками;

– виключення елементу суб'єктивізму при узгодженні результатів оцінки бізнесу можна вирішити за допомогою запропонованого факторного аналізу.

Список літератури:

1. Бродська І.І. Основні принципи оцінки вартості підприємства / І.І. Бродська // Становлення та розвиток обліку, контролю і аналізу в Україні: міжнар. наук. конф., 16-17 берез. 2006 р.: тези доп. / Відп. за вип. В.Г. Лінник – К.: КНЕУ, 2006. – С. 44-49.
2. Патрікі Н.П. Методичні підходи до оцінювання вартості бізнесу / Н.П. Патрікі // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – С. 163-170.
3. Єрофєєва Т.А. Підходи до оцінювання вартості бізнесу: проблеми їх використання / Т.А. Єрофєєва // Наукові записки. – 2007. – Т. 68. Економічні науки. – С. 25-30.
4. Бутиріна В.М., Васильєва М.С. Проблеми оцінки вартості бізнесу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Economics/78594.doc. htm.
5. Турило А.М. Оцінка вартості підприємства в системі фінансово-економічної стратегії його розвитку / А.М. Турило // Фінанси України: Науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал. – 05/2009. – № 5. – С. 95-100.
6. Огаджанян А.Б. Ретроспективна оцінка вартості об'єкта / А.Б. Огаджанян // Держ. інформ. бюл. про приватиз. – 2006. – № 2. – С. 14-16.

Саенко С.Г., Осипенко Н.В.
Запорожский национальный университет

СУЩНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ БИЗНЕСА СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ОСНОВАНИИ ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА

Аннотация
Рассмотрены концептуальные положения относительно подходов к оценке бизнеса субъектов малого предпринимательства. Исследованы и охарактеризованы существующие методики оценки бизнеса. Определены проблемы, по ограничению в применении различных методов, связанных со спецификой деятельности субъектов хозяйствования. Даны рекомендации по применению факторного анализа для согласований результатов оценки бизнеса субъектов малого предпринимательства.
Ключевые слова: бизнес, оценка, факторный анализ, стоимость, субъекты малого предпринимательства.

Sayenko S.G., Osypenko N.V.
Zaporizhzhya National University

ESSENCE, PROBLEMS AND SPECIFICS OF BUSINESS VALUATION, OF SMALL BUSINESS BASED ON FACTOR ANALYSIS

Summary
Overviewed,conceptual provisions regarding to approaches to valuation of subjects of small business. Studied and characterized the existing methods of business valuation. Identified problems about limitations in the application of various techniques associated with the specific activities of economic entities. Given recommendations on the use of factor analysis for the evaluation of coordination of business small businesses.
Keywords: business, evaluation, factor analysis, cost, subjects of small business.

УДК: 336.71

БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ БАНКУ

Самородов Б.В., Нижеборець А.І.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглянуто роль банківських послуг у формуванні доходів банку. Обґрунтовано приорітет стабільних та майже без ризикових доходів від банківських послуг. Запропоновані варіанти розширення банківських послуг у банках. Розглянутий банківський маркетинг. Виділені напрямки для докорінної зміни ситуації на ринку банківських послуг.
Ключові слова: банківські послуги, доходи банку, види банківських послуг, стабільний дохід.

Постановка проблеми. Крім операцій, пов'язаних з формуванням банківських пасивів та активів, банки займаються і іншими видами діяльності, які дістали назву банківських послуг. Банківські послуги є невід'ємною частиною сучасного ринку. Мета їх функціонування – підвищення доходів банків і поліпшення задоволення потреб клієнтів, розширення їх купівельних можливостей. Але досягнення цієї мети вимагає використовування наукових принципів і ефективних методів управління банківськими послугами.

Банківським послугам на відміну від банківських операцій не притаманні процентний, валютний, кредитний, портфельний та інші ризики, вони не пов'язані безпосередньо з формуванням та використанням ресурсів. Послуги приносять банкам значні доходи, які нерідко перевищують доходи від операцій.

Частка послуг в діяльності українських банків теж неухильно зростає і вже забезпечує чверть їх доходів. Тому все більшого значення набуває вивчення банківських послуг як різновиду банківських продуктів, їх специфічної природи та місця в діяльності банків, механізму їх формування і розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Найважливішою умовою успіху будь-якого [банку є раціональна система управління його діяльністю, важливою складовою якої є стратегіякбанку на ринку банківських послуг. Стратегічна модель управління домінує над тактичною, оскільки стратегія управління – це активна позиція банку на ринку банківських послуг, яка передбачає розробку стратегічної політики, що, у свою чергу, є підставою для визначення механізму тактичної дії. Розробляючи стратегію, керівництво банку ставить перед собою і колективом питання: «Як досягти цілей?», «Як добитися переваг в конкурентній боротьбі?», «Як підсилити довгострокові позиції банку?»

Стратегія банку постійно змінюється. Виникають нові обставини, які не можна не брати до уваги, отже – відкриваються нові стратегічні ніші. Удосконаленню стратегії немає меж, вона повинна поєднувати в собі заплановану і зважену лінію поведінки, а також можливість адекватного реагування на зміни у внутрішній і зовнішній середовищі функціонування банку.

Зростання конкуренції в банківському секторі економіки Україні потребує вдосконалення стратегії управління банком на ринку банківських послуг на основі впровадження маркетингу в його діяльність. Особливості банківської стратегії обумовлені специфікою банківського продукту: абстрактністю, вартісною формою вираження, договірним характером відносин з «покупцями», тривалістю у часі акту використання банківської послуги, а також головними цілями діяльності комерційного банку – стабільною прибутковістю, універсальністю, міжнародним визнанням, провідним місцем у обслуговуванні національної економіки, високою якістю банківських продуктів, повною довірою клієнтів, надійністю.

Кожний окремий банк стикається з необхідністю розробки та проведення власної стратегії, до першочергових завдань якої нерідко входить створення банком свого неповторного іміджу. Ключовими напрямами тут є модернізація банківської техніки та обладнання, приміщень банку, а також постійна робота з персоналом на всіх рівнях.

Важливим фактором є можливість постійних контактів з клієнтами для всіх працівників банку. Під час розробки своєї стратегії банки зазвичай враховують сильні та слабкі сторони конкурентів: як банків, так і інших кредитно-фінансових установ, а також можливості самого банку порівняно з можливостями його конкурентів.

Незважаючи на значну увагу, яка приділяється теоретичним і практичним аспектам

© Самородов Б.В., Нижеборець А.І., 2014

функціонування банківської системи України, поза увагою дослідників залишаються невирішені питання оптимізації сучасного розвитку ринку банківських послуг, пов'язаних з досить складним становищем української банківської системи. Даються взнаки і теоретичні прогалини у тлумаченні ринку банківських послуг, визначенні його структурних елементів, способу його організації.

На наш погляд, цей ринок є складовою ринку фінансових послуг. Сутність ринку банківських послуг полягає в організації законодавчо обумовленої системи взаємовідносин між його суб'єктами, які складаються в процесі купівлі-продажу послуг специфічного характеру, спрямуванні фінансових ресурсів від власників до позичальників.

Банківські послуги можуть бути визначені як сукупність різноманітних форм мобілізації й використання фондів фінансових ресурсів для здійснення кредитних, інвестиційних, вкладних та інших операцій, для фінансового забезпечення процесу виробництва, виконаних робіт і надання послуг, які здійснюються на платній основі та мають відмінні риси свого функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З переходом до ринкової економіки принципово міняється зміст діяльності банків. Актуальною стає проблема підвищення ефективності банківських послуг, першорядну значущість отримують поліпшення якості банківського обслуговування і використовування сучасних методів управління, розширення асортименту банківських послуг, що надаються.

Деякі аспекти цих проблем знайшли віддзеркалення в наукових працях вітчизняних економістів, зокрема А.І. Басова, А.І. Жукова, Е.Ф. Жукова, В.А. Галанова, Ю.В. Головіна, А.Н. Іванова, О.І. Лаврушина, Ю.С. Масленчекова, Б.Б. Рубцова, В.М. Усоскіна.

Дані проблеми розглядалися і в роботах зарубіжних учених, таких як: Б. Бухвальд, Ханс-Ульріх Деріг, Ю. Зайтц, Ф. Котлер, З. де Куссерг, Же.-Ж. Ламбен, Б. Маруа, Д. Норкотт, М. Портер, П. Роуз, Дж. Еванс і ін.

Мета статті. Поліпшення якості банківського обслуговування і використовування сучасних методів управління, розширення асортименту банківських послуг, що надаються, для формування стабільного доходу банку.

Виклад основного матеріалу. Банківські послуги є невід'ємною частиною сучасного ринку, покупцями на якому є окремі особи, домогосподарства та юридичні особи. Банківські послуги – поки що недостатньо сформована частина банківської діяльності. Мета її функціонування – підвищення доходів банків і поліпшення задоволення потреб клієнтів, розширення їх купівельних можливостей, що, у свою чергу, сприяє розвитку національної економіки.

Одним із пріоритетних завдань, що стоять сьогодні перед банками, є забезпечення прибуткової діяльності та підвищення ефективності як важливої передумови стабільного функціонування і подальшого розвитку усієї банківської системи. Для ефективного розвитку економіки необхідною умовою є наявність розвинутого грошово-кредитного сектору, зокрема банків та інших фінансово-кредитних інститутів і відповідна політика держави. У період інтенсивного розвитку банківської системи необхідним є максимальне задоволення потреб споживачів. Розвиток економіки, розширення виробництва і стрімке збільшення кількості підприємців стимулюють ці процеси. Вітчизняні банки з їх пострадянською системою управління недостатньо широко і якісно виконують такі операції, яких потребує ринок. Зіткнувшись з такими проблемами, актуальним є запозичення досвіду у іноземних банків.

Банківські послуги – це дії банку, спрямовані на зростання його прибутковості, або це надані клієнтам різноманітні види банківської діяльності, які супроводжують і оптимізують банківські операції. Банківську послугу ще можна розглядати як переміщення банківської інформації.

За своїм економічним змістом фінансово-банківські послуги уособлюють специфічні методи прискорення обігу банківського капіталу, своєчасне його залучення в ті сфери діяльності, де в цьому відчувається найбільша потреба, переміщення банківських ресурсів із сфери вільного обігу в кредити та інвестиції. Наявність і розвиток фінансово-банківських послуг зумовлені кругообігом банківських і фінансових ресурсів, вони раціонально доповнюютьмобілізацію й використання ресурсів в інших підсистемах фінансової системи.

Банківська послуга – це кінцевий результат функціонування банків щодо задоволення потреб клієнтів, пов'язаних із рухом грошових коштів або провадженням додаткових видів діяльності, що відображаються поза балансом. Щоб надавати такі послуги, банки повинні мати надійні передумови і, передусім, достатній рівень активів.

За середнім розміром активів наші кредитні установи відстають від банків більшості країн від ста (США) до тисячі разів (Японія). Порівняно низька частка працюючих активів, включаючи позики реальному сектору економіки й інвестиції в цінні папери. Питома вага довгострокових інвестицій також невелика. Однак необхідно мати на увазі, що значна частина непрацюючих активів ряду українських банків знаходиться на рахунках в іноземній валюті.

Джерела доходу умовно можна розділити на стабільні і нестабільні. До щодо стабільних джерел доходу відносять процентний доход і безпроцентний дохід від банківських послуг, нестабільним – доходи від операцій з цінними паперами на вторинному ринку, від непередбачених (неордінар-) операцій. В наших умовах до них можна віднести і доходи від валютних операцій.

Бажаним напрямком розвитку банку є зростання доходів за рахунок стабільних джерел, відсутність значного впливу нестабільних джерел доходу на зростання чистого прибутку.

До числа пріоритетних завдань аналізу доходів банку належать:

– визначення та оцінка обсягу і структури доходів;
– вивчення динаміки дохідних складових;
– виявлення напрямків діяльності та видів операцій, що приносять найбільший дохід;
– оцінка рівня доходів, що припадають на одиницю активів;
– встановлення факторів, що припадають на загальну величину доходів, а також доходів, отриманих від окремих видів операцій;
– виявлення резервів збільшення доходів.

Загальний дохід банку дорівнює сумі процентного і непроцентного доходу. Найбільш значущими для банку є процентні доходи, отримані від:

– розміщення коштів в банках у вигляді кредитів, депозитів, на НОСТРО- рахунках;
– надання позичок клієнтам;
– оренди клієнтами основних засобів з правом подальшого викупу;
– цінних паперів з фіксованим доходом і ін.

Сктор фінансових послуг, що складається, за даними Світової організації торгівлі, з п'яти досить широких категорій: банківські послуги, страхові по-

слуги з випуску всіх видів цінних паперів, послуги з управління майном та пошук і передача фінансової інформації – є складовою досить значної частки валової доданої вартості на ринку фінансово-банківських послуг. За даними міжнародної статистики саме цей сектор набув найбільшого розвитку.

Від ефективного функціонування ринку фінансово-банківських послуг, банківської системи в цілому залежить створення та розподіл внутрішнього валового продукту і національного доходу, регулювання грошового обігу, кредитування, фінансування та інші економічні і соціальні досягнення будь-якої країни. Таким чином, безперечним є факт розгляду ринку фінансово-банківських послуг як однієї з найбільш потенційних платформ, розвиток та удосконалення якої сприяє безпосередньому зростанню ВВП країни.

Висновки і пропозиції: Отже, банківські послуги відіграють важливу роль у формуванні доходів банку, так як являються майже без ризиковим видом діяльності і приносять стабільний дохід банку. Тому для подальшого розвитку та збільшення доходів за рахунок банківських послуг, потрібна докорінна зміна ситуації і впровадження за такими напрямками:

1) удосконалення правової бази для усунення асиметричного розвитку серед представників фінансового посередництва (банківських та парабанківських інституцій) з посиленням конкуренції, поміж яких створюватимуться передумови для подальшого розвитку ринку фінансово-банківських послуг;

2) сприяння регіональній збалансованості ринку фінансово-банківських послуг, впровадження нових технологій, розробка та диверсифікації послуг, що надаватимуться клієнтам, супроводжуватимуть зростання капіталізації, яка необхідна для обслуговування національної економіки;

3) створення умов для інтеграції банківської системи кожної країни з трансформаційною економікою у світовий фінансовий простір шляхом адаптації вимог ринків фінансово-банківських послуг;

4) інституціональний розріз ринку фінансово-банківських послуг вказує на наявність великої кількості дрібних і фінансово слабких банків та недостатню кількість інших фінансово-кредитних установ. Отже, на наш погляд, необхідним стратегічним напрямком є фінансова консолідація як банківських, так і парабанківських фінансових інституцій, яка, збільшуючи капіталізацію основних посередників на ринку фінансово-банківських послуг, дозволить сконцентруватись на всебічному розвитку та диверсифікації послуг, що надаються на ринку;

5) покращення якості та надійності корпоративного управління та керівництва на ринку фінансово-банківських послуг повинно знайти своє відображення з урахуванням зарубіжного досвіду та національних особливостей.

Банківську послугу можна охарактеризувати як операцію банку (дію банку), яка виконується в інтересах клієнта. Отже, поняття «банківська операція» охоплює значно ширше коло дій банку. Кожна банківська послуга є одночасно однією або сукупністю кількох банківських операцій, але не кожна банківська операція набуває характеру банківської послуги.

Список літератури:

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність». – К.: Ін Юре, 2006. – 520 с.
2. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2663-ІІІ.
3. Череп А.В. Банківські послуги / Навчальний посібник. – Київ, 2007. – С. 410.
4. Шмігельська З. Банківські інновації: суть, необхідність і розвиток / Вісник НБУ № 2, 2014. – С. 34.
5. Науменкова С. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні / Науменкова С. // Высник НБУ № 11, 2014. – С. 31.

Самородов Б.В., Нижеборець А.И.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

БАНКОВСКИЕ УСЛУГИ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ДОХОДОВ БАНКА

Аннотация
В статье рассмотрена роль банковских услуг в формировании доходов банка. Обоснованно приоритет стабильных и почти без рисковых доходов от банковских услуг. Предложенные варианты расширения банковских услуг в банках. Рассмотрен банковский маркетинг. Выделенные направления для коренного изменения ситуации на рынке банковских услуг.
Ключевые слова: банковские услуги, доходы банка, виды банковских услуг, стабильный доход.

Samorodov B.V., Nyzheborets A.I.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

BANKING SERVICES AND THEIR ROLE IN SHAPING THE BANK'S INCOME

Summary
The article examines the role of banking in the formation of revenues. Grounded priority stable and almost no risk of income from banking services. The variants expansion of banking services in banks. Considered bank marketing. Dedicated areas for radical change in the situation on the market.
Keywords: banking services, revenue bank, banking services, a stable income.

УДК: 336.71:65.012.32

СУТНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ РОЗВИТКОМ БАНКУ ЯК ОСНОВНОЇ ПЕРЕДУМОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Семенюк Л.П., Сухецька А.О.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розроблено та обґрунтовано концепцію управління фінансовим розвитком банку через систему прогнозування. Виділено внутрішню і зовнішню складові фінансової розвитку банку в контексті концепції сталого розвитку. Обґрунтовано класифікацію показників і заходи щодо підвищення фінансової розвитку банку. Проведений аналіз сутності фінансового розвитку банку у розвитку банку в цілому. Аналіз проведений на основі ґрунтовного розгляду та порівняння філософських та економічних розумінь складових цього поняття.
Ключові слова: розвиток банку, ефективність розвитку банку, управління банком, фінансовий розвиток банку, управління фінансовим розвитком банку.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економіки України, а також сучасний стан банківської системи України характеризується суттєвою зміною результатів функціонування банків. За таких умов банкам украй потрібно ефективно вирішувати завдання, що спрямовані на забезпечення їхнього майбутнього функціонування.

Оперативне та адекватне реагування як на внутрішні, так і на зовнішні чинники, що впливають на фінансову діяльність банку та на розвиток банку в цілому, – комплексне завдання, яка може бути вирішене завдяки гнучким підходам до управління фінансовим розвитком банку.

Формування таких підходів до процесу управління, опрацювання відповідних теоретичних, методологічних і прикладних питань, що розкривають усі аспекти управління фінансовим розвитком банку як в умовах стабільної економічної ситуації, так і, навпаки, в умовах нестабільності, – важлива і актуальна економічна проблема сьогодення [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань розроблення теорії і практики управління фінансовими ресурсами банку та банком в цілому, питань стратегічного управління банківською діяльністю приділили багато уваги та зробили значний внесок вітчизняні і закордонні науковці: О.А. Кириченко, А.Л. Гапоненко, А.В. Головач, Л.Д. Забродська, В.А. Забродський, М.О. Кизим, Л.О. Примостка, О.В. Раєвнева, Г.І. Філіна та інші [2].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати такі поняття як розвиток, управління, управління розвитком банку, фінансовий розвиток банку та на основі цього аналізу розкрити сутність узагальнюючого поняття «управління фінансовим розвитком банку».

Виклад основного матеріалу. Коли йдеться про розвиток банку, потрібно орієнтуватися тільки на розвиток банку в розумінні поліпшення його стану, який характеризується певними досягнутими результатами. Так, у підтвердження цього можна навести такі визначення:

а) розвиток – це рух уперед, формування нових рис, становлення нових характеристик об'єкта, його еволюція, удосконалення, прогрес, розширення, ріст;

б) розвиток – це просування від простого до більш складного та ефективного [2].

Поняття «розвиток банку» пропонуємо розуміти як перехід банку від поточного стану до нового, поліпшення стану, який характеризується певними досягнутими результатами, що відповідають раціональній діяльності банку, тобто досягнутими локальними та загальними цілями [2].

Щодо визначення поняття «управління розвитком банку», то потрібно проаналізувати класичні підходи до розуміння поняття «управління».

Термін «управління» можна розуміти порізному: це і наука, і майстерність, і функція, і процес, і апарат тощо. Наведемо деякі класичні визначення цього терміна:

а) система упорядкованих знань у формі концепцій, теорій, принципів і форм управління;

б) функція організованих систем, що спрямована на підтримку та оптимізацію системних характеристик, свідомий вплив на внутрішні і зовнішні процеси, створення різноманітності, регулювання, облік.

в) процес регулювання стану економічної системи об'єкта господарювання. Методи управління залежать від специфіки об'єкта, яким управляють, але завжди передбачає виділення періоду, на який поширюються управлінські рішення. Управління здійснюється відповідно до планів, які розробляють для періодів діяльності об'єкта [4].

Отже, сформулюємо загальне визначення «управління» – це неперервний процес впливу на об'єкт управління для досягнення кращих результатів за найменших втрат часу і ресурсів.

Фінансовий розвиток банку, ураховуючи той факт, що розвиток – це досягнення поліпшеного стану, є запорукою успішного розвитку банку загалом. Наведемо такі параметри фінансового розвитку:

а) динаміка абсолютного значення прибутку банку з урахуванням інфляційних факторів;

б) зміна в динаміці відносних коефіцієнтів прибутковості активів та капіталу;

в) зміна в динаміці ринкової частки банку за окремими напрямами діяльності (пріоритети банку в кредитуванні, інвестиційній діяльності, валютних операціях тощо) [6].

До цих параметрів слід віднести також підвищення рейтингу банку в порівнянні з банками-конкурентами.

Головним інструментом забезпечення фінансового розвитку банку є фінансова стратегія його розвитку як невід'ємна частина загальної стратегії розвитку банку. Інакше, це підсистема корпоративної стратегії розвитку у формі довгострокової програми конкретних дій із формування і використання фінансових ресурсів банку для досягнення стратегічних конкурентних переваг [6].

З розвитком банківської системи і посилення конкуренції банки більшу увагу стали приділяти пошукові та впровадженню сучасних методик і рекомендацій стосовно побудови та реалізації фінансової стратегії свого розвитку.

Під фінансовою стратегією розвитку банку розуміють ту частину його фінансової діяльності, що розрахована на строк більше ніж один рік і завдання якої загалом зводяться до генерування позитивного фінансового результату. Цьому можуть також сприяти технології використання зовнішніх запозичень [5].

Основна мета загальної стратегії позиції банку – пов'язана з тенденціями розвитку ринку банківських послуг.

Складовими фінансової стратегії розвитку банку виступають [3]:

а) мета фінансової діяльності – підвищення рівня життя власників та акціонерів банку і максимізація його ринкової вартості;

б) фінансова політика як форма реалізації фінансової ідеології і фінансової стратегії розвитку банку в розрізі найважливіших аспектів фінансової діяльності на окремих етапах її здійснення з метою досягнення головної стратегічної цілі цієї діяльності;

в) фінансові стратегічні цілі – конкретний стан фінансових характеристик банку, досягнення яких є для нього бажаним і на досягнення яких спрямована його діяльність [6].

Успішне досягнення перспективних фінансових цілей банку забезпечується за умов чіткої координації фінансової стратегії розвитку в системі стратегічного використання управління всіма його структурними підрозділами та ефективного використання його фінансових можливостей. Але виникають питання: як коректно та адекватно визначити ці фінансові цілі, до якого рівня повинна бути вдосконалена діяльність банку, чи потрібно орієнтуватися тільки на власний розвиток і намагатися поліпшити свій стан, у тому числі і фінансовий, чи потрібно порівнювати результати своєї фінансової діяльності з результатами фінансової діяльності інших учасників банківського бізнесу – банків-конкурентів [5].

Аналіз фінансових показників, які характеризують поточні фінансові позиції банку і його очікуваний стан, служить базою для прогнозування та визначення альтернатив управління фінансовим розвитком банку. На основі цього аналізу власники банківського бізнесу, керівники банківських установ, аналітичні служби банків мають змогу орієнтуватися в ситуації, що склалася для їхнього банку, та, орієнтуючись на визначені фінансові цілі, скорегувати свої дії щодо закріплення поточних результатів на майбутнє або забезпечення суттєво поліпшеного фінансового розвитку банку зокрема і розвитку банку в цілому [3].

Фінансовий стан є однією з найважливіших характеристик економічної діяльності підприємства в зовнішнім середовищі. Він визначає конкурентоспроможність підприємства, потенціал у діловому співробітництві. За його показниками можна визначити, у якому ступені гарантовані економічні інтереси самого підприємства і його партнерів за фінансовими і іншими відносинами.

Фінансовий стан підприємства – це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів.

Фінансовий стан підприємства залежить від результатів його виробничої, комерційної та фінансово-господарської діяльності. Тому на нього впливають усі ці види діяльності. Їх фінансовий аналіз є інструментом обґрунтування короткострокових і довгострокових економічних рішень, доцільності інвестицій, засобом оцінки майстерності і якості управління. Прогнозування фінансового стану підприємства також є невід'ємним елементом його управлінням.

Прогнозування фінансової діяльності підприємства на сучасному етапі розвитку економіки є складним етапом фінансового планування. Досвід країн із розвиненою ринковою економікою свідчить про неухильне підвищення ролі фінансового планування на підприємствах, у фірмах і корпораціях. І це дає їм можливість уникати значних прорахунків і пов'язаних із ними втрат.

Фінансове прогнозування – це дослідження і розроблення можливих шляхів розвитку фінансів малого підприємства в перспективі. Фінансове прогнозування, як і фінансове планування, ґрунтується на фінансовому аналізі. На відміну від фінансового планування прогноз базується не тільки на достовірних даних, а й на певних припущеннях. Під час прогнозування вивчаються чинники, які вплинули на господарську діяльність малого підприємства та які будуть впливати в майбутньому.

Оскільки фінансове прогнозування – це припущення, то вивчається кілька альтернативних припущень і на їх підставі робиться прогноз. У зв'язку з цим фінансове прогнозування дає можливість порівнювати різноманітні варіанти розвитку малого підприємства й обирати оптимальні шляхи досягнення високої ефективності господарювання.

Одним із найбільш поширених методів короткострокового прогнозування економічних явищ є екстраполяція. Термін «екстраполяція» має кілька тлумачень. У широкому значенні екстраполяція – це метод наукового дослідження, що полягає в поширенні висновків, отриманих зі спостережень за однією частиною явища, на іншу його частину. У вузькому значенні – це визначення по ряду даних функції інших її значень поза цим рядом. Екстраполяція полягає у вивченні сформованих у минулому і сьогоденні стійких тенденцій економічного розвитку і перенесення їх на майбутнє.

Мета такого прогнозу – показати, до яких результатів можна дійти в майбутньому, якщо рухатися до нього з тією самою швидкістю або прискоренням, що й у минулому. Прогноз визначає очікувані варіанти економічного розвитку виходячи з гіпотези, що основні фактори і тенденції минулого періоду збережуться на період прогнозу або що можна обґрунтувати і врахувати напрямок їхніх змін у розглянутій перспективі. Подібна гіпотеза висувається виходячи з інертності економічних явищ і процесів.

Вирішення цих завдань базується на застосування важливого апарату фінансового планування, що спрямовується на перетворення цілей і завдань банку в конкретні (абсолютні й відносні) значення результативних фінансових показників через реалізацію комплексу заходів у сфері фінансів [4].

Етапами реалізації цих заходів мають бути:

а) побудова цільової фінансової моделі банку з визначеними цільовими значеннями параметрів банку (фінансових показників його діяльності);

б) обґрунтування прогнозних показників фінансових результатів;

в) побудова прогнозного балансу;

г) розроблення плану банківських операцій, бюджету банку та бюджетів структурних підрозділів;

д) складання плану організаційних заходів і визначення відповідальних за їх виконання [2].

Далі на завершальному етапі обов'язково повинен бути проведений аналіз результатів виконання

фінансових планів і завдань на підставі звітів про числові значення ключових показників за конкретний період. За результатами аналізу перевіряють правильність установлених причинно-наслідкових зв'язків між системою стратегічних цілей, оцінюють ефективність виконання формують найефективніші зв'язки і заходи на наступний період.

Проведений аналіз місця фінансового розвитку банку в розвитку банку в цілому, місця управління фінансовим розвитком банку у стратегічному фінансовому управлінні банком і стратегічному управлінні банком у цілому свідчить, що головною метою функціонування банків є забезпечення їхнього фінансового розвитку, що ґрунтується на раціональному та адекватному фінансовому управлінні в банку з метою досягнення визначених фінансових цілей [4].

З метою досягнення стану відповідності встановленої цільової фінансової моделі банку та забезпечення конкретних значень оптимальних фінансових показників діяльності банк повинен реалізовувати відповідну стратегію фінансового управління, що включає управління фінансовим розвитком банку, яке базується на встановлених орієнтирах оптимальних значень фінансових показників діяльності, для раціонального формування та використання своїх фінансових ресурсів. При цьому в рамках проведення оптимізаційних процедур слід ураховувати об'єктивні обмеження фінансового та економічного змісту. Виходячи з цього, одним із найважливіших завдань банку є оптимальне розміщення його фінансових ресурсів, що дозволить успішно розвиватися та забезпечить йому перехід від поточного фінансового стану до нового, поліпшеного фінансового стану, який характеризується досягнутими раціональними фінансовими показниками діяльності. Вирішення цього завдання потребує впровадження сучасних методів аналізу, математичного апарату та інформаційних технологій з метою визначення науково обґрунтованих значень цих раціональних фінансових показників діяльності банку, на які треба орієнтуватися та яких треба досягати з метою здійснення фінансового розвитку банку зокрема і його розвитку в цілому. Тобто, на кожному етапі управління фінансовим розвитком банкові треба обов'язково визначати цільові значення фінансових показників його діяльності, які формують цільову фінансову модель банку. У разі, якщо банк не має потрібних ресурсів, що можуть бути використані, постає завдання у знаходженні відповідних шляхів залучення коштів ззовні. Це наприклад, може бути вихід банку на зарубіжні ринки з метою запозичення додаткових коштів від іноземних інвесторів [2].

Висновки і пропозиції. Отже, здійснюючи систематизацію, пропонуємо розуміти поняття «управління фінансовим розвитком банку» як континуальну систему заходів щодо визначення і забезпечення науково обґрунтованих оптимальних фінансових показників діяльності банку, досягнення значень яких впливає на перехід банку від поточного фінансового стану до нового, поліпшеного фінансового стану, що характеризується цільовими значеннями його фінансових показників і відповідністю цільовій фінансовій моделі банку.

Список літератури:

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121–Ill (зі змінами та доповненнями) I [Електронний ресурс]. – Режим доступу і www.rada.gov.ua
2. Самородов Б. В. Аналіз та визначення сутності управління фінансовим розвитком банку [Текст] / Б. В. Самородов // Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики». – Харків: ХІБС УБС НБУ – 2012. – Вип. 1(12). – С. 66-75.
3. Петрук І. Р. Фінансова стратегія як передумова успішного функціонування та розвитку банку [Текст] I І. Р. Петрук, Т. В. Дивульська II Вісник Національного університету водного господарства та природокористування: Зб. наук. праць: Серія «Економічні науки». – 2010. – Вип. 1(49). – С. 154-161.
4. Самородов Б. В. Місце управління фінансовим розвитком банку в системі його фінансового менеджменту [Текст] / Б. В. Самородов // Вісник Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – 2012. – № 2(14). – С. 198-203.
5. Самородов Б. Методологічні основи застосування теорії оптимізації у банківській справі [Текст] / Б. Самородов // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 7. – С. 58-61.
6. Самородов Б. Моніторинг підвищення рейтингу банку на основі оптимізації його фінансових показників [Текст] / Б. Самородов // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 10. – С. 36-39.

Семенюк Л.П., Сухецкая А.А.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

СУЩНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМ РАЗВИТИЕМ БАНКА КАК ОСНОВНОЙ ПРЕДПОСЫЛКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье разработаны и обоснованы концепцию управления финансовым развитием банка через систему прогнозирования. Выделено внутреннюю и внешнюю составляющие финансовой развития банка в контексте концепции устойчивого развития. Обоснованно классификацию показателей и мероприятия по повышению финансового развития банка. Проведенный анализ сущности финансового развития банка в развитии банка в целом. Анализ проведен на основе обстоятельного рассмотрения и сравнения философских и экономических соображений составляющих этого понятия.

Ключевые слова: развитие банка, эффективность развития банка, управление банком, финансовое развитие банка, управление финансовым развитием банка.

Semeniuk L.P., Suhetskaya A.A.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

ESSENCE OF MANAGEMENT FINANCIAL DEVELOPMENT BANK AS THE MAIN PRECONDITION OF ECONOMIC DEVELOPMENT UKRAINE

Summary
The article developed and proved the concept of governance through financial development bank forecasting system. Allocated to the internal and external components of the financial development of the Bank in the context of sustainable development. Reasonably classification indicators and measures to improve the bank's financial development. The analysis of the essence of financial development bank in the development of the bank as a whole. Analyses based on thorough review and comparison of philosophical and economic reasons, the components of this concept.
Keywords: development bank, the effectiveness of the bank, bank management, financial development bank, the financial development bank.

УДК 336.71

КОРЕЛЯЦІЙНО-РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО РЕЗУЛЬТАТУ БАНКІВ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Сердюк Л.В., Савченко Г.О., Галіч О.Т.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті наведено основні показники і процедуру застосування кореляційно-регресійного аналізу для дослідження впливу певних факторів на фінансовий результат банків Харківського регіону як основного чинника фінансової стабільності банків. Обґрунтовується, що фінансовий результат – це категорія, що відображає в собі результативність діяльності банку у вигляді певного показника – прибутку або збитку. Банківський прибуток є одним із найважливіших показників ефективності функціонування банку, його стабільності. Особливу увагу приділено підходам до значущості таких факторів, як активи, зобов'язання та капітал. У результаті дослідження було визначено, що найбільший зв'язок впливу на фінансовий результат мають показники: зобов'язання та капітал.
Ключові слова: кореляційно-регресійний аналіз, коефіцієнти регресії, коефіцієнт множинної кореляції, коефіцієнти детермінації та еластичності.

Постановка проблеми. Дослідження стійкої фінансової стабільності банку не можливо уявити без використання сучасних методів економіко – математичного моделювання. На діяльність будь-якого банку впливають певні фактори, оцінити кількісні результати яких можливо за допомогою побудови і аналізу кореляційно – регресійної моделі. Для багатофакторних моделей чи явищ доцільно використовувати методи множинного кореляційно-регресійного аналізу, які дають змогу вивчити та кількісно оцінити вплив факторів та встановити закономірності функціонування і тенденції розвитку досліджуваної результативної ознаки.

Основне завдання кореляційно-регресійного аналізу полягає в аналізі статистичних даних для виявлення математичної залежності між досліджуваними факторами і встановлення за допомогою коефіцієнтів кореляції порівняльної оцінки щільності взаємозв'язку між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В практиці банків для оцінки фінансового результату широко використовуються математичні методи. Серед великої кількості моделей слід виділити такі статистичні методи, як методи трендового та кореляційно-регресійного аналізу. Питання щодо прогнозування розвитку банків за допомогою вищеописаних методів досліджені як вітчизняними, так і закордонними економістами, серед яких слід виділити таких, як А.М. Гольдберг, М.А. Корольов, О.С. Кравець, Н. Дрейпер, Г. Сміт, Гострик О.М., Борох Ю.О., Бойко Л.О., Стригуль Л.С. В.М. Степанишин, Л.О. Тисовськийта інші.

Постановка завдання. Метою проведеного дослідження є вивчення впливу таких факторів, як активи, зобов'язання та капітал на фінансовий результат банків Харківського регіону та на основі запропонованої регресійної моделі визначити найвпливовіший фактор на фінансовий результат банків Харківського регіону.

Виклад основного матеріалу. Банки у зв'язку із специфікою своєї діяльності займають особливе місце в економіці ринкового типу і, будучи тісно пов'язаними з усіма її ланками, значно впливають на життєдіяльність суспільства. Аналіз розглянутих в досліджуваній літературі характеристик фінансового результату різними вченими дозволяє зробити висновок, що фінансовий результат – це категорія, що відображає в собі результативність діяльності банку у вигляді певного показника – прибутку або збитку.

Найбільший вплив на формування фінансових результатів банку мають наступні внутрішні чинники: зміна обсягів кредитних та депозитних операцій, середня дохідність всіх активних операцій, розмір власного капіталу, структура кредитного портфеля та інші. Діяльність банків спрямована на отримання максимальної економічної вигоди, яка у формі кінцевого результату діяльності може бути

© Сердюк Л.В., Савченко Г.О., Галіч О.Т., 2014

позитивною або негативною. Банк одержує позитивну економічну вигоду (прибуток), якщо отримані доходи перевищують понесені витрати. Якщо банк одержав збиток, то це говорить про перевищення витрат над доходами. Отже, фінансовий результат може виступати у таких двох формах – прибуток та збиток. Банківський прибуток є одним із найважливіших показників ефективності функціонування банку, його стабільності.

Фінансовий стан банку – це комплексне поняття, яке відображає систему показників, які характеризують наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів та прямо чи опосередковано впливають на фінансовий результат банків.

Оцінити результати їх дії можливо методами статистики, основу яких становлять побудова та аналіз відповідної економіко-математичної моделі.

Кореляційно-регресійний аналіз вирішують три основні завдання:

– визначення за допомогою рівнянь регресії аналітичної форми зв'язку між варіацією ознак Х і У;

– знаходження і статистичне оцінювання рівняння зв'язку між результативною і факторною ознаками на підставі регресійного аналізу;

– інтерпретація отриманого рівняння та його використання.

Наступним кроком ми розглянемо показники банків Харківського регіону за 2010-2014 рр. (рис. 1), які свідчать про те, що фінансовий результат діяльності банків Харківського регіону має різні тенденції розвитку.

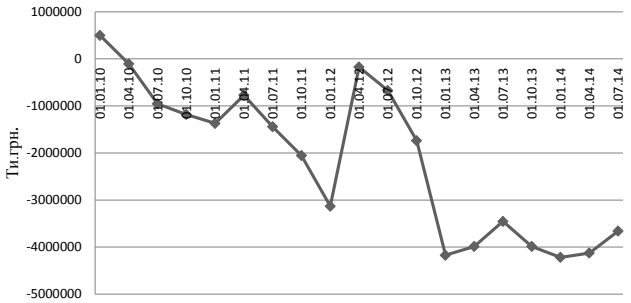

Рис. 1. Динаміка щоквартального фінансового результату діяльності банків Харківського регіону протягом 2010–2014 рр., тис. грн

Розроблено автором за даними [7]

Отже, проаналізувавши фінансовий результат банків Харківського регіону, слід відмітити, що явища, пов'язані з фінансовою та банківською кризами, негативно вплинули на діяльність цих банків.

З метою виявлення основних складових, що впливають на величину фінансового результату, проведемо кореляційний аналіз окремих фінансових показників діяльності банків.

Аналіз впливу активів, зобов'язань та капіталу банків Харківського регіону і показник фінансового результату дають змогу оцінити певні тенденції, що сформувались в наслідок діяльності банків України. Для цього проведемо кількісну оцінку сумарного впливу досліджуваних факторів на результативний показник.

Комплексну взаємодію всіх факторів $(X_1, X_2, \ldots..X_n)$ з результативним показником (Y) можна описати рівнянням лінійної багатофакторної регресії виду:

$$Y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \ldots\ldots a_nx_n, \quad (1)$$

Використовуючи статистичні дані в щоквартальній динаміці за 2010-2014 рр. для банків Харківського регіону (таблиця 1), побудуємо регресійну модель залежності фінансового результату (Y) від факторів (активи (X_1), зобов'язання (X_2), капітал (X_3)).

Таблиця 1

Зведені дані для кореляційно-регресійного аналізу впливу факторів на фінансовий результат банків Харківського регіону (у тис. грн.)

Період	Y	X_1	X_2	X_3
01.01.10	499362	59398017	62224092	6712966
01.04.10	-106329	61079541	55881508	5611214
01.07.10	-955275	54019830	42583281	6929468
01.10.10	-1182628	52079522	41528074	6434101
01.01.11	-1370178	55135311	48707200	6427296
01.04.11	-771741	46372646	40225027	5721590
01.07.11	-1442826	53776082	48747373	5104275
01.10.11	-2054899	52230192	47754454	4475739
01.01.12	-3131482	55450025	48999704	6450319
01.04.12	-173466	56395257	49938278	6456978
01.07.12	-672247	55887011	49873290	6013720
01.10.12	-1738126	52306434	47362583	4820816
01.01.13	-4171287	33429481	40924405	2500746
01.04.13	-3986547	43634739	34322912	5862325
01.07.13	-3452684	47930861	36989530	6574213
01.10.13	-3986542	52847321	38409216	4235789
01.01.14	-4217186	54853891	39526520	2698346
01.04.14	-4125687	54853891	40617501	3545814
01.07.14	-3658975	47961091	36302810	3121241

Розроблено автором за даними [7]

Важливе значення у методиці проведення кореляційно-регресійного аналізу займає перевірка моделі на наявність мультиколінеарності – лінійної залежності між факторами. Існує стохастична (ймовірнісна) і функціональна форма мультиколінеарності. При функціональній формі в моделі повинен бути присутнім хоча б один фактор, який пов'язаний функціональною залежністю з будь–яким іншим фактором моделі або зі всіма іншими.

У економічних моделях мультиколінеарність, як правило, проявляється у стохастичній формі. Для перевірки моделі на наявність мультиколінеарності сформуємо кореляційну матрицю, використовуючи MS Office Excel 2013.

Таблиця 2

Матриця коефіцієнтів кореляції моделі

	Y	X1	X2	X3
Y	1			
X1	0,548123	1		
X2	0,762162	0,650058	1	
X3	0,666352	0,414544	0,403102716	1

Розроблено автором

Аналізуючи дані таблиці 2, можна зробити висновок, що всі показники тим чи іншим чином пов'язані з показником фінансового результату. Але з отриманих даних можна зробити висновок, що найбільший зв'язок впливу на фінансовий результат мають показники: зобов'язання та капітал. Коефіцієнт кореляції (R) в даному випадку дорівнює 0,85725. Тому далі будемо розглядати модель лінійної парної регресії фінансового результату та двох показників: зобов'язання і капітал.

Перевірка коефіцієнта парної кореляції на значущість (за t-критерієм Стьюдента) вказує, між

змінними є статистичний зв'язок. Згенеровані результати регресійної статистики представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Коефіцієнти тісноти зв'язку

Регресійна статистика	
Множинний R	0,85725
R-квадрат	0,73488
Нормативный R-квадрат	0,70174
Стандартнапомилка	880419
Спостереження	19

Розроблено автором

Величина коефіцієнта множинної кореляції *R* характеризує якість отриманої моделі. Згідно отриманих результатів даний коефіцієнт становить 0,85725, що свідчить про наявність у моделі високої кореляції. Значення *R*-квадрата наближене до 1, тому дана модель є адекватною. Ця модель пояснює, що в моделі 73,5% припадає на фактори зобов'язань та капіталу, та менше 26% – на невраховані фактори (таблиця 3).

Таблиця 4

Показники достовірності моделі

	df	SS	MS	F	Значення F
Регресія	2	3,4E+13	1,7E+13	22,1753	2,44068E-05
Залишок	16	1,2E+13	7,8E+11		
Разом	18	4,7E+13			

Розроблено автором

Значення коефіцієнта кореляції та детермінації свідчить, що дана залежність є достатньо закономірною. Показник значущості F свідчить, що результати оцінювання є достовірними. Варто звернути уваги на дисперсію та F-статистику, їх значення не дуже високе, але R-квадрат є значущим, оскільки значущість $F = 2,44068E-05 < 0,05$, отже рівняння є значущим в цілому (таблиця 4).

Отримана модель

$$Y = -10611928 + 0,1326701 \cdot X_2 + 0,4818258 \cdot X_3, \quad (3)$$

З даної моделі ми можемо спостерігати, що два показники мають наявний вплив на фінансовий результат, а саме X_3 впливає сильніше на Y, ніж X_2. При збільшені зобов'язання на 100 од. показник фінансового результату збільшиться на 13,27 од., а при збільшенні капіталу – на 48,18 од. Перевірка коефіцієнтів моделі за t-критерієм Стьюдента: P – значення коефіцієнтів моделі є меншим 0,05, що свідчить про значущість коефіцієнтів (таблиця 5).

Розрахуємо коефіцієнти еластичності за формулами:

$$E_i = \frac{a_i \cdot \overline{x_i}}{\overline{y}} \quad (4)$$

Тоді $E_1 = -0,4941138$, $E_2 = -1,1803$.

Згідно отриманим коефіцієнтам еластичності при змінюванні обсягів зобов'язань на 1% показник фінансового результату зменшується на 0,49%, а при змінюванні капіталу на 1% показник фінансового результату змінюється на 1,18%.

В результаті проведеного дослідження було встановлено величину коефіцієнта множинної кореляції R = 0,85725, який вказує на щільний зв'язок показників зобов'язань і капіталу на фінансовий результат банків Харківського регіону. Множинний коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,73488$) свідчить про те, що варіація фінансового результату досліджуваних показників банків Харківського регіону на 73,4% обумовлюється такими факторами як: зобов'язання та капіталом банків Харківського регіону.

Висновки і пропозиції. Запропонована модель є адекватною, що пояснюється відповідністю усіх показників нормативним значенням та їх значущості відповідним критеріям і може бути рекомендована для практичного використання. Отже, модель описує залежність фінансового результату банків Харківського регіону від обсягу зобов'язань та капіталу. Така ситуація пояснюється тим, що до кризового періоду впливати на діяльність банків могли усі наведені показники, але із погіршенням ситуації для подальших розрахунків доцільно використовувати вплив двох факторів зобов'язань та капітал.

Метою подальших досліджень є проведення аналізу впливу фінансового результату банків Харківського регіону на банківську систему України в цілому.

Таблиця 5

Таблиця коефіцієнтів

	Коефіці-єнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення	Нижние 95%	Верхние 95%	Нижние 95,0%	Верхние 95,0%
Y	-10611928	1338498	-7,92824	6,2E-07	-13449417	-7774439	-1,3E+07	-7774439
X_2	0,1326701	0,031666	4,18968	0,00069	0,0655412	0,199799	0,06554	0,1988
X_3	0,4818258	0,158053	3,04851	0,00766	0,14676907	0,816882	0,14677	0,81688

Розроблено автором

Список літератури:

1. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679–XIV (зі змінами та доповненнями та доповненнями) // htt://www.rada.kiev.ua
2. Про банки і банківську діяшьність: закон України від 07.12.2000 № 2121-III (з останніми змінами та доповненнями від 04.07.2013) // Відомості верховної Ради України – 2001 – № 5. – Ст. 30.
3. Васюренко О.В. Банківський нагляд: підручник / О.В. Васюренко, О.М. Сидоренко. – К.: Знания, 2011. – 502 с.
4. Рюрікн. Аналітичний огляд банківської системи за 1 квартал 2014 року // Журнал Національне рейтингове агенство. – 2014. – № 2.
5. Гончарук А. Науково-практичні аспекти прийняття варіативних інвестиційних рішень А. Гончук Економіка України. – 2011. – № 6. – С. 78-85.
6. Асоціація українських банків. – Режим доступу: http://aub.org.ua
7. Національний банк України. – Режим доступу: http://bank.gov.ua

Сердюк Л.В., Савченко А.А., Галич Е.Т
Харковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

КОРРЕЛЯЦИОННО-РЕГРЕССИОНЫЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ БАНКОВ ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА

Аннотация
В статье приведены основные показатели и процедуру применения корреляционно-регрессионного анализа для исследования влияния определенных факторов на финансовый результат банков Харьковского региона как основного фактора финансовой стабильности банков. Обосновывается, что финансовый результат – это категория, которая отражает в себе результативность деятельности банка в виде определенного показателя – прибыли или убытка. Банковская прибыль является одним из важнейших показателей эффективности функционирования банка, его стабильности. Особое внимание уделено подходам к значимости таких факторов, как активы, обязательства и капитал. В результате исследования было определено, что наибольшую связь влияния на финансовый результат имеют показатели: обязательства и капитал.
Ключевые слова: корреляционно-регрессионный анализ, коэффициенты регрессии, коэффициент множественной корреляции, коэффициенты детерминации и эластичности.

Serduik L.V., Savchenko G.O., Halich O.T.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the Natoinal Bank of Ukraine

THE CORRELATION REGRESSIONAL ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCE ON THE FORMATION OF BANK FINANCIAL RESULTS IN KHARKIV REGION

Summary
An article presents the main indicators and the procedure of applying regression analysis to study the influence of certain factors on the financial result of banks in Kharkiv region as the main factor of financial stability of banks. It is proved that the financial result is a category, which reflects the performance of the Bank in the form of a certain measure of profit or loss. Banking profit is one of the most important indicators of efficiency of functioning of the Bank, its stability. Special attention is given to approaches to the importance of factors such as assets, liabilities and equity. The study identified that the highest correlation effects on the financial result have the following characteristics: liabilities and equity.
Keywords: correlation and regression analysis, the regression coefficients, the coefficient of multiple correlation, coefficients of determination and elasticity.

УДК 330.341.1

THE TRANSFER OF TECHNOLOGIES IN UKRAINE: THE MAIN TRENDS*

Sichkarenko K.O.
The Institute for Economics and Forecasting
National Academy of Sciences of Ukraine

The main idea of this article is to show general tendencies of transfer of technologies in Ukraine, and in particular the transfer of technologies between Ukrainian actors and between Ukrainian scientific institutions and their foreign partners. There are basic data about Ukrainian scientific sphere (its structure, criteria of functioning) and its the most important results. Also the author presents top tendencies of innovation activity in Ukraine.
Keywords: transfer of technologies, innovation activity, infrastructure of innovation activity, R & D, high technologies.

General problem statement. It is well known, that the processes of transfer of technologies are a basic component of innovation activity. To begin with it's better to say more about these processes. Today any company has to implement some innovation because if it does not do it; this company has little chance to stay in the market. The reason of this situation is the tendencies of competition on the market. Now there are not many possibilities for the companies to take part in competition in the markets, but to look for some new ideas. Some time ago there were much more possibilities, like to cut staff' salaries, or to cut another type of costs. But now, because of the open frontiers, it's not so easy for companies to save the money on some kind of activity: all actors in the same part of the market buy resources with the same price. So the task for any actor on the market is where to find addition advantage over the other actors.

There are a lot of types of innovation, which can be implemented in many spheres of economic activity. There are to implement results of R & D in industry, innovation in management and business, social innovation etc. At the same time there are not many companies and institutions, which can create innovation, special infrastructure or to support scientific researches. So we have two groups of actors of innovation activity. The smaller one is the group of companies and institutions, which can create technological or another types of innovation. The bigger one is the group of companies, which have the needs of innovations, but they have not abilities to invent or to support innovation process. Processes of exchange of information between these two groups we can name «transfer of technologies». These types of process can go on between different types of actors and in different levels of interactions: inside one country, between actors in different countries, inside one huge company (between their branches, for example). The most part of researchers include in the category of transfer of technologies that those types of activity, like: transfers of know-how, personal contacts, common R & D projects, etc.

Analysis of the recent researches and publications. The theme of transfer of technologies is quite popular in Ukrainian science community. There are a lot of aspects, which are analyzed by researchers. The main actual directions of that theme are infrastructure of transfer of technologies, implementation of international experience of cooperation in scientific sphere in Ukrainian innovation policy, problems of protecting intellectual properties in Ukraine. There are lot of authors and a lot of articles about this theme, but it is better to focus on the most important of them.

Kozachenko V.Y. and Georgadi N.G. [1] researched main principals and forms of transfer of technologies in Ukraine. Also they compared Ukrainian experience with the experience of the countries, which are the members of the European Union. As the result of this analysis they proposed a few mechanisms how to intensify innovation activity in Ukraine, and especially processes of transfer of technologies between Ukrainian actors (research institutes, universities, plants, etc.).

Haustov V.K. [2] showed general directions of Ukrainian national policy in that sphere. He found reasons of the failure of this policy and obstacles, which interfere to implement the most effective levers of support the innovation process in the country. Moreover, he researched the most famous examples of realization of projects in high-tech sector, by involving of transfer of technologies.

Andronova O.F. and Cherep A.V. [3] created the conception of transfer of technologies in Ukrainian surrounding, especially how actors in scientific sphere have to interact between each other. They said, that at first it needed to create infrastructure of transfer of technologies, and then it would be possible to start real innovation activity in the country.

Unsolved parts of general problems. Despite the fact that the theme of transfer of technologies is so popular in Ukrainian scientific community, there are lots of aspects, which are still undiscovered. For example, there is lack of information about cooperation between Ukrainian actors and their foreign partners in international science space. Moreover, the situation in this sphere changes so quickly, that it needs to refresh the data about this theme every couple years.

The aim of this article is to show latest tendencies in the processes of transfer of technologies of Ukraine, especially the features of Ukrainian national policy in that sphere, cooperation between actors inside the country.

Main results of researchers. The one of the important and difficult question in the researching of this theme (transfer of technologies) is how to measure this process. Usually there are some indicators, which are used to show the structure of the transfer of technologies. For example, those indicators could be the costs of new technologies, which were transferred from universities and laboratories to innovation companies; numbers of patents, which were registered. In the context of Ukrainian reality it's necessary to consider the feature for national statistics, and consider the fact, that a lot of the processes of the transfer of technologies are passing informally, and quite often illegally.

For that case it is pertinently to use like main indicators the sum of money, which was involved by Ukrainian actors to the innovation process. These indicators of transfer of technologies includes the sum

* Публікація підготовлена за виконання НДР «Основні проблеми та напрями інноваційного розвитку України у 2015-2020 рр.», державний реєстраційний № 0114U004622.

© Sichkarenko K.O., 2014

of booking of R & D projects by Ukrainian plants, purchase of know-how, purchase of new equipment or software, and also implementing of new technologies, which are already prepared. National statistics shows, that during the years 2005 – 2012 the sums of investments grew in Ukraine. Ten years ago this sum was minimal, and in the year 2012 Ukrainian industry spend 30 million $ to support R & D. But in the same time only 1.5% of all enterprises in Ukraine spend money to this kind of activity. Moreover, investments to patents and know-how in this period were also minimal.

But there were some positive tendencies in Ukrainian industry. Ukrainian enterprises in the same period spent huge sum to by new equipment. 10 years ago costs of this kind of activity were less than 400 million $, and in the year 2012 this sum was more than 1.2 milliard $. Basically Ukrainian enterprises buy new machines, industrial equipment and software. More than 80% of all plants do this. We can cay that it is some kind of innovation activity.

There is huge difference between some spheres of industry. Enterprises of processing manufacturing support the main part of projects in the transfer of technologies. Especially enterprises of electrical industry and information industry are the most active. Usually they support R & D projects and develop new technologies. All another enterprises implemented technologies, which are not completely new. In this occasion we can say only about modernization, but not about innovation activity. There is a tendency, that main part of enterprises (especially mining industry) does nothing in innovation sphere. In short perspective these enterprises (which do not implement innovation) haves good prospects, because they save current assets and have no additional ricks. But in long term they have no chances to stay in the market, because now the rate of change and the speed of appearance of new technologies is so great, that this enterprises will compete with the most progressive companies.

In Ukraine today there is great difference in the level of innovation activity between companies according to their size. Small enterprises buy new machines and equipment as actively as large ones do. But only large enterprises support another types of innovation activity, including transfer of technologies. In fact, in Ukraine small enterprises are out of the innovation process. This situation is not natural, because in the European countries small enterprises are much more active. Moreover, there is powerful infrastructure: it supports the cooperation between them. For example, there are lot of types of different levers and mechanisms of support innovation process: innovation networks, centers of support of transfer of technologies, relay centers, etc. But in Ukraine we can see another situation: there is not significant innovation infrastructure, and there are not little innovation enterprises (there are some exclusions, but not so many). Unfortunately, Ukrainian laws do not support innovation activity of universities and independent laboratories: Ukrainian universities have a deficit of rights, ant deficit of autonomy, so in fact they can do nothing but teach students. This is too difficult to create cooperative company between university and private individuals. Moreover this is too difficult for students to create a new innovation company in the frameworks of their university. But in other countries we can see opposite tendency: a significant part of innovation, which was implemented recently, was created by small innovation companies. A lot of these companies were flaunted by universities or students.

Another type of transfer of technologies is non-profit exchange of technologies between partners. This type of mutual relations between high-tech companies exists in many European countries. The sense of this type is to save additional money, because in this case innovation companies have common R & D projects and they share equally all costs. But on the other hand, in this case there is a need of trust between these partners, and this is the problem for Ukraine, because there is no trust between all actors in the market. It is important to say, that this type of the transfer of technologies (non-profit exchange) is not quite popular between Ukrainian enterprise, and it limits their ability.

Also there is one important thing: there is no difference between intrinsic (inside the country) and international activity of Ukrainian innovation companies. Ten of fifteen years ago the situation was absolutely different. The same companies were much more active inside the country, but not too much active in international scientific sphere. That happened because in that time there were a lot of barriers (law, for example) for Ukrainian companies to take part in international relationship. But now criteria of international activity of Ukrainian innovation enterprises look the same like their internal activity. On one hand it means, that there are no many barriers, which delay development of Ukrainian enterprise. On the other hand, all Ukrainian enterprise has the need of some types of new technologies, and they cannot find them in Ukraine.

Ukrainian innovation sphere has specifically features: local enterprises prefer to buy technologies, which were tested and implemented abroad. In other words those enterprises don't want to try to use some completely new or because of the ricks, or because local universities and laboratories have no experience to propose an after sales support. These universities (and laboratories also) have some ideas, or probably some designs. But they could not propose machines or equipment, which can be used in the manufacturing processes. In the year 2012 there were less than 700 names of new technologies, which were implemented in economy of Ukraine. Also there was lack of other kinds of transfer of technologies: recruitment of new staff with high level of education, booking of new technologies abroad, exchanging programs etc.

Industrial companies in Ukraine are more significant in innovations activity than the others. Chemical industry, food industry and engineering industry are especially the most active in the processes of transfer of technologies. But all other ways of activity do not take part in this movement, and particular in service sphere, healthcare sphere, sphere of government management. This is quite negative tendencies, because in the other countries social innovations and innovations in management are the same important as technological ones. There is a problem that all system of government management in Ukraine works as it did twenty years ago. Government organizations use possibilities of Internet just to send e-mail. Other possibilities, which were made by global web, are ignored by Ukrainian government organizations. This sphere needs innovations, particularly to implement internal experience, but here are lot of artificial barriers (outdated and weak rule of law, for example).

We can state, that the most worried tendency in Ukraine in transfer of technologies (and in innovation activity at all) is the fact, that spheres of government management and healthcare are out of hose processes.

Agriculture and food industry have been the most perspective directions of national economy during last

ten years. A lot of researches and specialists of economic development believe that these two directions will be the drivers of economic growing of Ukraine. In the period 2005-2012 Ukrainian agriculture and food industry developed quite intensively. Their indicators grow in few times. But in the same time this intensive development haven't made quality changes. Those spheres have the same structures, that they had a few years ago. There are lots of reasons of this situation, but (for our opinion) the most important is the lack of innovation activities and lack of the process of transfer of technologies between actors. The specific of Ukrainian agriculture sphere is domination of huge companies. Surely, there are lots of farmers or other private persons, which are involved to this process, but main parts of all agriculture production were made by few corporations. Unfortunately, these corporations do not support R & D projects. They only buy machines or expand their businesses: there are lots of free lands in Ukraine, so it is simpler to expand than to develop new technologies.

This analysis of the transfer of technologies will be not completed if we don't show main indicators of innovation activity in Ukraine [4].

There are 170 enterprises in Ukraine in that moment, which have possibility to create new technologies and support R & D. But in the same time there are more than 2 thousand of enterprises, which implemented new technologies and have needs in other ones. The data mean to explain some tendencies. Firstly, demand for new technologies will grow during next years, because there are lots of enterprises in Ukraine which need to modernize their industrial equipment (as they need to introduce new products). The question of modernizing of industrial equipment for them is the question of existing on the market. Secondly, the most part of all that enterprises have not their own researching departments, and in the near future they will need to buy all new technologies or from Ukrainian researching and engineering institutes, or to do it abroad.

Ukrainian institutes and another organizations, which can support scientific research, execute lots of projects, which were booked by other actors. In other words, lots of them work like contractors. The sum of that kind of contracts has grown quite well during last time. In the year 2000 the sum was 150 million $, and in the year 2011 the same indicator was 275 million $. In that year this sum (R & D orders from external customers) was 25% of all sum of money, which was spent on R & D in general. It is quite interesting, that a lot of Ukrainian scientific institutes and organizations (which can support scientific research), execute many researches projects, which were booked by foreign customers. In the year 2011 the sum of the cost of such projects was 300 million $. So we can state, that Ukrainian scientific sphere has some potential, but foreign customers need it more than Ukrainian ones.

In the year 2012 Ukrainian innovation infrastructure includes such components: 24 centers of innovations, 28 centers of education programs for entrepreneurs, 11 businesses – incubators, 23 centers of protection of intellectual propriety, 19 centers of information support, 10 innovations clusters.

As the result of this analysis of innovation sphere of Ukraine we can state, Ukrainian scientific potential is just residue of the time of Soviet Union. Unfortunately, during the period 1992 – 2014 Ukraine have not been creating new original technology, but it has saved main scientific institutions and universities.

There are a few types of technological transfer, which are the most popular in Ukraine: purchase new equipment, new production lines and R & D results. But Ukraine has specific in this question. Commercial forms of technology transfer are more popular, than form partnerships. All actors want to buy innovations and results of R & D, which are prepared to implementation. Also all actors don't want have the partners in their innovation projects. So we have the situation, when because of lack of trust between innovation enterprises there is so week situation with cooperation in innovation sphere.

Another tendency of innovation activity in Ukraine (and transfer of technologies too) appeared long time ago, just during last months. Because of deep economic crisis in the country all actors (especially actors of innovation moving) don't want to support long-term projects and too risky projects. They don't see the perspective of economy, and they don't see the future at all. Moreover, there is not forecasting: national government says nothing definitely about condition of national economy after tree or five years. But all innovations need especially this kind of support, so we can state than now innovation process in the country is stopped. There is only one possibility for developing of innovation in the country: Ukrainian national economy has too high level of power consumption. Lots of metallurgical and chemicals plants need a lot of gas and coal, many private and municipal boilers also consume natural gas. In general, Ukrainian economy spends too much amount of energetic resources, much more than others European countries. There is only one exit from this situation: modernization of main part of equipment of national industry and energetic sphere. So in that case Ukrainian enterprises have the necessity in innovation, especially in the sphere of energy saving.

In general processes of the transfer of technologies in Ukraine exist between of limited number of participants. There are couples hundreds of industrial enterprises, which are involved to these processes, and connections between them and their counterparts have existed during last fifteen years. There are not new ones between them.

There is one project, which was created specially to support this kind of processes in Ukrainian economy. We are talking about national network of the transfer of technologies, – NTTN (National technological transfer network). It has started work in the 2009. European experience was an example for the creation of this structure. NTTN has the same structure and aims, as IRC (network) had. And formally Ukrainian network has the same aims as European has. But there is difference between these two structures: Ukrainian one has not so strong support from the government, and Ukrainian companies are not as opened as European ones are. Typical Ukrainian innovation company has no wish to cooperate with another Ukrainian companies or researches institutes because of the lack of trust.

Conclusions. Based on our analysis of the situation with the transfer of technologies in Ukraine, it is possible to notice some general tendentious.

Ukrainian enterprises haven't enough resources and experience to support R & D projects. There is only 1.5% of all their quantity; which spend money that way. Most of Ukrainian enterprises don't cooperate with each other, and don't have relationship with some foreign partners.

Great problem of innovation activity in Ukraine is inability of local universities and laboratories (research institute) to support a production new ideas, new designs. Most of them prefer to support a fundamental research. There were few examples, when

Ukrainian universities of laboratories created some new design and implement it in the production. Also we can state, than Ukrainian national scientific and researching sphere are not integrated enough into international space. Moreover: during the last twenty years most of them haven't supported a serious scientific research. So now they can't propose to potential investors some actual designs.

There are a few directions of innovation activity and scientific research, where Ukrainian actors keep some positions. We are talking about several directions: chemistry, metal science and mechanics, for example. In this sphere Ukraine has significant exposure and there are some interesting designs. But Ukraine has hold this positions last twenty years, as we have said. And during this period it has created nothing new in that kind of activity.

Another characteristic of the sphere of innovation in Ukraine is the lack of innovation infrastructure, especially new components (relay center, founds of support). As we have stated earlier, the country needs that kind of institutions, because all countries, which have got success in innovations policy, have got powerful infrastructure of support of innovation activity. Moreover: Ukraine needs new type of this infrastructure in the context of integration with Europe. All members of European Union have these institutions, and if Ukraine has not got the same components, it will not can cooperate with them.

Also a huge problem for Ukraine is a very weak protection of intellectual property. Ukrainian laws in that sphere is outdated, and they do not govern all aspects of the problem. Because of that all Ukrainian companies, which create innovation, wish registrant heirs inventions and designs abroad (first in USA). But at the same moment so ineffective system blokes cooperation between Ukrainian companies because of the lack of trust.

In general we can state about processes of transfer of technologies in Ukraine that there are a few main tendentious. Formally intensive of the processes of the transfer off technologies has grown during last years, but in fact these processes exist between a few Ukrainian innovation companies and they partners. And these processes are not as intensive as Ukrainian economy needs. Also the structure of these processes is the same as ten or fifteen years ago.

Reference:

1. Kozachenko V.Y.. Georgadi N.G. (2010). Suchasnyy stan merezh transferu tekhnolohiy za kordonom ta problemy yikh rozvytku v Ukrayini [Networks of the transfer of technologies: problems of development in Ukraine and in foreign countries].Retrieved from: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10011/1/26.pdf [in Ukrainian]
2. Haustov V.K. (2009) Mekhanizmy transferu tekhnolohiy na natsional'nomu ta mizhnarodnomu rivnyakh [Mechanism of transfer of technologies on the international and national levels]. Ekonomist – The Economist, 1, 37-41 [in Ukrainian].
3. Androsova O.F. (2007) Transfer tekhnolohiy yak instrument realizatsiyi innovatsiynoyi diyal'nosti [Transfer of technologies as the lever of innovation activity]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
4. Kachalova I.V. (Eds.) (2013) Naukova ta innovatsiyna diyal'nist' v Ukrayini 2012. Statystychnyy zbirnyk [Statistical Bulletin: scientific and innovation activity in Ukraine in 2012]. Kyiv: Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
5. Sayt Natsional'noyi merezhi transferu tekhnolohiy [Site of NTTN – National network of the transfer of technologies]. www.nttn.org.ua. Renrieved from http://http://www.nttn.org.ua/ [in Ukrainian]

Січкаренко Кирило Олексійович
Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України

ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Анотація
У статті висвітлено найбільш значимі тенденції у сфері трансферу технологій в Україні, зокрема між суб'єктами інноваційної діяльності та їх іноземними партнерами. Також у статті наведені основні дані щодо проведення наукових досліджень в Україні (їх структура, критерії оцінки) та найбільш значимі досягнення.

Ключові слова: трансфер технологій, інноваційна активність, інфраструктура інноваційної діяльності, НДР, високі технології.

Сичкаренко К.А.
Институт экономики и прогнозирования
Национальной академии наук Украины

ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГИЙ В УКРАИНЕ: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация
В статье рассматриваются наиболее значимые тенденции в сфере трансфера технологий в Украине, в частности между субъектами инновационной деятельности в и их иностранными партнерами. Также в статье приведены основные данные о проведении научных исследований в Украине (их структура, критерии оценки) и наиболее значимые достижения.

Ключевые слова: трансфер технологий, инновационная активность, инфраструктура инновационной деятельности, ГДР, высокие технологии.

УДК 338.1

ІНДИКАТОРИ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Скриньковський Р.М., Семчук Ж.В.
Львівський університет бізнесу та права

У статті розкрито розкрито сутність економічної ефективності діяльності підприємства. Представлено складові та параметри (ключові індикатори) діагностики ефективності функціонування суб'єкта господарювання, а саме: фінансово-економічна ефективність (коефіцієнт рентабельності капіталу (активів), коефіцієнт загальної ліквідності, коефіцієнт автономії; коефіцієнт фінансового левериджу); виробничо-технологічна ефективність (фондовіддача, матеріаловіддача, продуктивність, фондоозброєність); комерційна ефективність (коефіцієнт рентабельності реалізації продукції, середній термін погашення кредиторської заборгованості, середній термін погашення дебіторської заборгованості).

Ключові слова: підприємство, конкурентоспроможність, ефективність, діагностика, освітньо-фаховий потенціал персоналу.

Постановка проблеми. Високий рівень конкурентоспроможності (КСП) підприємства та його інвестиційної привабливості забезпечують результативний розвиток суб'єкта господарювання (виробничо-господарської структури). Найважливішими складовими діагностики КСП підприємств є такі:

1) ефективність функціонування (діяльності) суб'єкта господарювання;

2) КСП продукції виробничо-господарської структури;

3) концентрованість ринку, на якому підприємство (компанія) здійснює свою діяльність.

З огляду на це, важливим аспектом забезпечення КСП підприємства є визначення ключових індикаторів діагностики ефективності діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження та вирішення зазначеної проблеми зробили такі українські науковці: І. Александров, В. Герасимчук, Р. Горбенко, Н. Дробітько, О. Кузьмін, В. Кучер, О. Мельник, Л. Піддубна, Ю. Погорєлов, Т. Процюк, Л. Янковська та ін. [1-10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових працях зазначених авторів розкрито різноманітні аспекти діагностики КСП підприємств (сутність, складові, особливості та ін.), оцінювання його функціонування та перспектив розвитку. Однак, не достатньо уваги відводиться складовим та параметрам діагностики ефективності функціонування (або діяльності) суб'єкта господарювання.

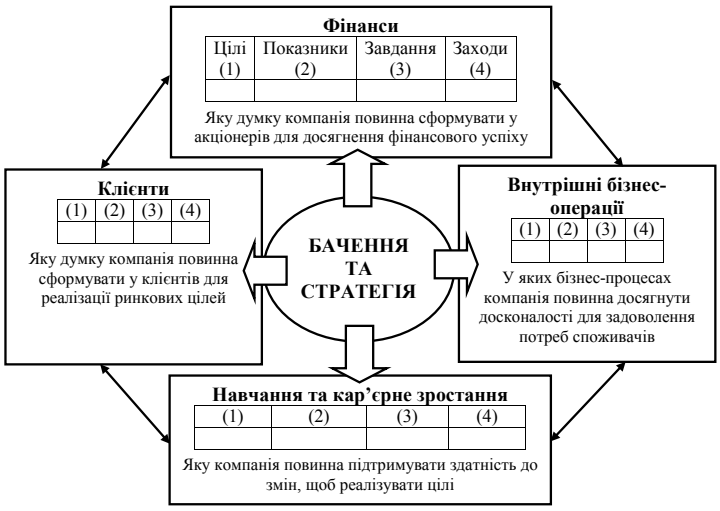

Рис. 1. Типова структура збалансованої системи показників Нортона-Каплана

Джерело: [8, с. 57; 11, с. 35]

Мета дослідження. На основі аналізування літературних джерел та практики:

1) розкрити сутність економічної ефективності діяльності підприємства;

2) представити складові та параметри (ключові індикатори) діагностики ефективності функціонування суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу. В результаті аналізування літературних джерел за проблемою [1-10], основних результатів досліджень у праці [11] та існуючої практики, однозначно необхідно погодитись з позиціями українських вчених-економістів А. Загороднього, Г. Вознюка [12, с. 182] та О. Мельник [8, с. 237-238], що економічна ефективність діяльності підприємства (ЕЕДП) – це результативність економічної діяльності суб'єкта господарювання (виробничо-господарської структури), реалізації його економічних програм і заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату.

Крім того, виходячи з окремих результатів досліджень у праці [11], необхідно зазначити, що:

– сьогодні відомою системою показників оцінювання та стратегічного управління діяльністю підприємства є система збалансованих показників Р. Нортона та Д. Каплана, яка поєднує фінансові і нефінансові індикатори та відображає ключові фактори виробничого успіху в 4-х аспектах, а саме [8, с. 57; 11, с. 34]:

1) фінанси (фінансовий стан і фінансові результати та ін.);

2) клієнти (імідж підприємства, лояльність споживачів та ін.);

3) внутрішні бізнес-процеси (ключові бізнес-процеси виробничо-господарської структури тощо);

4) навчання та кар'єрне зростання (корпоративна культура, навички персоналу, технологія організації роботи та ін.) (рис. 1);

– розвиток підприємства концептуально грунтується на підставі системи визначення результату економічної діяльності підприємства «інформація – ресурс – час» з врахуванням впливу освітньо-фахового потенціалу (ОФП) персоналу на КСП суб'єкта господарювання.

Для довідки: підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює певні види діяльності (виробничу, науково-дослідну, комерційну тощо) з метою одержання відповідного рівня результативності та прибутковості [12, с. 409; 13, с. 33]. ОФП персоналу – можливості (природні здібності, обдаро-

© Скриньковський Р.М., Семчук Ж.В., 2014

ваність), знання та уміння (освіта), компетентність і практичні навички (фах), якими працівники (найважливіший ситуаційний фактор) оволоділи у навчальних закладах (виходячи зі структури освіти) чи за допомогою самоосвіти (теоретичний аспект), а також у ході трудової діяльності (практичний досвід) і які можна застосувати у необхідному соціально-економічному спрямуванні, а саме для забезпечення формування та розвитку підприємства в перспективі [11, с. 20-21].

Поряд з тим, враховуючи інформацію у праці [8, с. 237-238] (О. Мельник) та власних досліджень [11; 14-16], можна стверджувати, що діагностику ефективності функціонування (діяльності) підприємства необхідно проводити за такими складовими (фундаментальні):

1) фінансово-економічна ефективність;
2) виробничо-технологічна ефективність;
3) комерційна ефективність.

На нашу думку, подане розмежування за складовими (1-3) має важливий практичний зміст. Відповідно до цього, враховуючи інформацію у праці [8, с. 237-238] та власні дослідження на діючих підприємствах Львівської області (СП ТзОВ «Сферос-Електрон», ТзОВ «Велет Авто», ТзОВ «Ядро»), параметри (ключові індикатори) складових діагностики ефективності функціонування суб'єкта господарювання (Е) представлені нижче – формули (1)-(4) (на підставі наукової праці О. Мельник [8, с. 237]):

$$E = \begin{pmatrix} A \\ B \\ C \end{pmatrix}, \quad (1)$$

де A – фінансово-економічна ефективність – формула (2); B – виробничо-технологічна ефективність – формула (3); C – комерційна ефективність – формула (4).

$$A = \begin{pmatrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ A_4 \end{pmatrix}, \quad (2)$$

де A_1 – коефіцієнт (далі – $К_т$) рентабельності капіталу (активів); A_2 – $К_т$ загальної ліквідності; A_3 – $К_т$ автономії; A_4 – $К_т$ фінансового левериджу.

$$B = \begin{pmatrix} B_1 \\ B_2 \\ B_3 \\ B_4 \end{pmatrix}, \quad (3)$$

де B_1 – фондовіддача; B_2 – матеріаловіддача; B_3 – продуктивність; B_4 – фондоозброєність.

$$C = \begin{pmatrix} C_1 \\ C_2 \\ C_3 \end{pmatrix}. \quad (4)$$

Тут C_1 – $К_т$ рентабельності реалізації продукції; C_2 – середній термін погашення кредиторської заборгованості, дні; C_3 – середній термін погашення дебіторської заборгованості, дні.

Висновки і пропозиції. Таким чином, враховуючи інформацію [1-10; 12; 17; 18], зокрема (особливо) у монографії О. Мельник [8, с. 237-238] та результати власних досліджень [11; 15; 16], можна зробити важливий висновок: однією із складових діагностики конкурентоспроможності підприємства є економічне оцінювання ефективності його функціонування за складовими: фінансово-економічна ефективність; виробничо-технологічна ефективність; комерційна ефективність.

Перспективи подальших розвідок досліджуваної теми – формування інтегрального рівня ефективності функціонування (діяльності) підприємства.

Список літератури:

1. Александров І.О. Конкурентоспроможність, ціна, фінансові результати підприємницької діяльності / І.О. Александров, Г.П. Бурук // Теоретичні та прикладні питання економіки: Збірник наук. праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 130-139.
2. Горбенко Р.А. Показатели уровня конкурентоспособности предприятия / Р.А. Горбенко // Вісн. Східноукраїнського нац. ун-ту ім. Володимира Даля. – 2006. – № 4(98). – Ч. 2. – С. 35-39.
3. Дробітько Н.А. Управління конкурентоспроможністю в умовах ринкової економіки: автореф. дис. ... кан. екон. наук: 08.06.02 / Н.А. Дробітько. Харків: ХНЕУ, 2001. – 20 с.
4. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: [моногр.]. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 368 с.
5. Янковська Л.А. Стан та перспективи розвитку економіки України в умовах глобалізації: теорія та практика: [кол. моногр.] / Під заг. ред. д.е.н., професора О.О. Непочатенко. – Умань: Вид.-поліграфічний центр «Візаві», 2014. – Ч. 2. – 324 с. (Янковська Л.А., Скриньковський Р.М., Кошовий Б.О. Основні проблеми, що зумовлюють погіршення фінансового стану підприємств. – С. 121-126).
6. Кучер В.А. Методичні основи діагностики ефективності антикризового управління підприємством / В.А. Кучер // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. Економічні науки. – 2011. – Том 1. – № 2. – С. 61-65.
7. Герасимчук В.Г. Розвиток підприємства: діагностика, стратегія, ефективність: [моногр.] / В.Г. Герасимчук. – К.: Вища шк., 1995. – 265 с.
8. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [моногр.] / О.Г. Мельник. – Львів: Вид. Львів. політехніки, 2010. – 344 с.
9. Кузьмін О.Є. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: [підручн.] / О.Є. Кузьмін, Н.І. Горбаль. – Львів: Компакт-ЛВ, 2005. – 304 с.
10. Погорєлов Ю.С. Моделювання розвитку підприємства / Ю.С. Погорєлов // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10(100). – С. 51-59.
11. Скриньковський Р.М. Освітньо-фаховий потенціал персоналу як фактор впливу на інвестиційну привабливість підприємства: дисертація... канд. екон. наук: 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Р.М. Скриньковський; Львівський університет бізнесу та права. – Львів, 2014. – 233 с.
12. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Вид. Нац. ун-ту «Львів. політехн.», 2005. – 714 с.
13. Семчук Ж.В. Основи менеджменту: [методичні вказівки для практ. занять та самост. роботи для студентів, які навч. за галуззю знань 0305 «Економіка та підприємництво» напрямів «Фінанси і кредит» та «Облік і аудит» / Ж.В. Семчук, Р.М. Скриньковський. – Львів: Львівський університет бізнесу та права, 2014. – 52 с.
14. Скриньковський Р.М. Фінансовий стан підприємств: сутність, прийоми та методи проведення аналізу / Р.М. Скриньковський, Ж.В. Семчук // Економіка та держава: міжн. наук.-практ. журнал. – 2014. – № 3. – С. 47-49.
15. Семчук Ж.В. Розвиток систем управління якістю продукції машинобудівних підприємств: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.04 / Ж.В. Семчук; Львівський університет бізнесу та права. – Львів, 2011. – 24 с.

16. Semchuk Z.V. Theoretical Foundations of the Investment Resources Management of Social Economy with the Principles of Design Analysis / Z.V. Semchuk // Security, Economy & Law: Scientific Journal. – Cracow, 2013. – № 1. – P. 94-102.
17. Друкер П. Эффективное управление / П. Друкер. – [пер. с англ. М. Котельниковой]. – М.: Изд-во «Астрель», 2004. – 284 с.
18. Leibenstein H. Allocative Efficiency and X-Efficiency / H. Leibenstein // The American Economic Review, 56 (1966). – P. 392-415.

Скрыньковский Р.Н., Семчук Ж.В.
Львовский университет бизнеса и права

ИНДИКАТОРЫ ДИАГНОСТИКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрыты раскрыта сущность экономической эффективности деятельности предприятия. Представлены составляющие и параметры (ключевые индикаторы) диагностики эффективности функционирования предприятия, а именно: финансово-экономическая эффективность (коэффициент рентабельности капитала (активов), коэффициент общей ликвидности, коэффициент автономии, коэффициент финансового левериджа); производственно-технологическая эффективность (фондоотдача, материалоотдача, производительность, фондовооруженность); коммерческая эффективность (коэффициент рентабельности реализации продукции, средний срок погашения кредиторской задолженности, средний срок погашения дебиторской задолженности).
Ключевые слова: предприятие, конкурентоспособность, эффективность, диагностика, образовательно-профессиональный потенциал персонала

Skrynkovskyy R.M., Semchuk Z.V.
Lviv University of Business and Law

THE INDICATORS OF THE COMPANY EFFECTIVENESS DIAGNOSIS

Summary
The article reveals reveals the essence of the economic efficiency of enterprises. Presents the components and parameters (key performance indicators) diagnostic efficiency of the company – financial and economic efficiency; productive efficiency; commercial efficiency.
Keywords: enterprise, competitiveness, efficiency, diagnostics, education and professional capacity of staff

УДК 332.132

РОЗМАХ ПРОСТОРОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦІН РЕСУРСІВ ЯК ОСНОВА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЧИННИКІВ РОЗМІЩЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стадницька Ю.Ю.
Національний університет «Львівська політехніка»

Обґрунтовано важливість ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності. Запропоновано теоретико-методологічні підходи до оцінювання специфічних ресурсів, пов'язаних з впливом господарської діяльності на якість довкілля. Здійснено аналіз просторової диференціації витрат на запобігання забруднення довкілля. Досліджено специфічні ресурси такі як «чисте довкілля»; «порівняно дешеве скорочення викидів у регіоні при забезпеченні екологічно сталого розвитку»; ресурс «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля». Проаналізовано просторову диференціацію витрат на запобігання забруднення довкілля.
Ключові слова: «ціна ресурсу», просторова диференціація витрат, немобільні ресурси, витрати на запобігання забруднення довкілля, чинник розміщення, якість довкілля, господарська діяльність.

Постановка проблеми. Правильний вибір місця для господарської діяльності є необхідною умовою її функціонування. За багатьма напрямами розміщення господарської діяльності залежить від цін на ресурси. Рівень цін є похідною від чинників розміщення господарської діяльності. Чинники розміщення господарської діяльності для ефективного використання потребують, передусім, ідентифікації. Просторова диференціація цін ресурсів є основою ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи просторової диференціації цін ресурсів розроблені у фундаментальних працях вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Бертокс П., Радд Д., Белашов Л. А., Чумаченко Н. А., Артамонов В.И., Арж Р. К., Горшков Р. А., Хау Дж. М., Муррей Р., Максимова Л. В., Ревич Б. А.,

© Стадницька Ю.Ю., 2014

Селивестров Ю. П., Тирпак Д. А., однак ще ніколи не був реалізований підхід, який би базувався на обґрунтованій ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що в світлі загострення зацікавлення науковців до проблем оцінювання просторового розвитку країн та регіонів існуючі теоретичні напрацювання щодо чинників, які впливають на вибір місця розміщення господарської діяльності є недостатніми, що унеможливлює ідентифікацію чинників розміщення господарської діяльності. Першим кроком у цьому напряму має бути глибоке наукове дослідження просторової диференціації цін ресурсів.

Мета статті. Головна мета роботи є розроблення методичних підходів до ідентифікації чинників господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. При перевищенні просторовою диференціацією цін ресурсу певної величини в границях простору аналізу низьку ціну цього ресурсу доцільно вважати чинником розміщення відповідного виду господарської діяльності. Термін «ціна ресурсу» вживається не лише у прямому розумінні безпосередньої плати за відповідний ресурс у випадку його купівлі, але й у розумінні витрат, необхідних для появи цього ресурсу в оцінюваному місці. Тобто, пряме розуміння терміну «ціна ресурсу» буде стосуватися ресурсів, які представлені на ринку у звичайному порядку (наприклад, ресурс «пісок будівельний»), а непряме розуміння – ресурсів, які на ринку не представлені (наприклад, ресурс «якість довкілля»).

Просторова диференціація цін мобільних ресурсів може бути отримана шляхом розрахунків у моделі виробничо-транспортної задачі (табл. 1).

Таблиця 1

Модель для розрахунку ціни ресурсу франко-місце

Джерело ресурсу	Ціна одиниці ресурсу франко-джерело	Місця простору аналізу $B_{j,\ j=1,\ n}$	
$A_{i,\ i=1,\ k}$	C_i	T_{ij}	C_{ij}
Ціна одиниці ресурсу франко-місце		$\min\{C_{ij,\ i=1,\ k}\}$	

Джерело: розроблено автором

У табл. 1:

T_{ij} – витрати на переміщення одиниці ресурсу з джерела «i» до місця «j»;

$C_{ij} = C_i + T_{ij}$ – витрати франко – місце «j» на ресурс з джерела «i».

Розглянемо невеликий приклад, який ілюструє процес просторової диференціації цін ресурсу. Приймемо, що у межах простору аналізу існує три джерела оцінюваного ресурсу і вибрано шість місць, в яких нас цікавитиме ціна цього ресурсу (табл. 2).

Звернемо увагу, що показники витрат на переміщення одиниці ресурсу з джерела «i» до місця «j» (T_{ij}) у цій таблиці – це цифри зі знаком «+», а витрати франко – місце «j» на ресурс з джерела «i» (C_{ij}) у цій таблиці – це цифри зі знаком «=». Аналіз результатів, отриманих у цій таблиці, показує, що ціна одиниці ресурсу у місцях простору аналізу набуває значень від мінімальних 70 грн. (місце A_1) до максимальних 96 (місце B_4). У цьому прикладі просторова диференціація ціни ресурсу є доволі суттєвою, перевищуючи 37%. Очевидно, що у наведеній ситуації властивість місця A_1 «наявність дешевого ресурсу» буде чинником розміщення видів господарської діяльності, які передбачають використання цього ресурсу.

Однак, це не повинно означати, що лише одне місце простору аналізу (місце, де ціна відповідного ресурсу буде мінімальною) характеризуватиметься властивістю «наявність дешевого ресурсу». На нашу думку, властивість «наявність дешевого ресурсу» буде характерною і для тих місць простору аналізу, де ціна цього ресурсу не перевищуватиме мінімальну більше, ніж на 25%. Пропонована величина показника зумовлена тим, що оптимізаційні розрахунки в економіці передбачають отримання економічного ефекту від оптимізації у середньому саме у зазначеному розмірі (25%). Виходячи із викладеного, місця, де ціна ресурсу буде нижчою за 87,5 грн. (70 + 0,25*70), теж будуть характеризуватися властивістю «наявність дешевого ресурсу» – це місця B_1 (80), B_2 (82) та B_6 (86).

На нашу думку, є доцільним, у залежності від позиції місця у ранжирі місць простору аналізу за відповідним показником, присвоювати «вагу» оцінюваному чиннику. Аналізуючи далі наведений приклад, відзначимо, що першу позицію у ранжирі матиме місце A_1, другу – місце B_1, третю – місце B_2, а четверту – місце B_6. Пам'ятаючи, що метою ідентифікації чинника є все-таки лише виявлення ММР господарської діяльності, а не оцінювання їхньої привабливості, то до присвоєння «ваги» чинникам можна підійти спрощено – «вага» може відповідати позиції у відповідному ранжирі, – позиція 1 оцінюватиметься у 10 балів, позиція 2 – у 9 і т.д. У випадку, якщо кількість місць з відповідним чинником є меншою за 10, то «не роздані» пункти доцільно пропорційно розподілити між місцями з пунктами з цього ж ранжиру. Очевидно, що у такому випадку критерієм «кращості» буде максимальна «вага» (чи максимальна кількість пунктів) як окремої властивості так і їхньої сукупності.

При такому підході «вага» чинника «наявність дешевого ресурсу» для місця A_1 становитиме 10+додаткові пункти місця A_1; для місця B_1 – 9+додаткові пункти місця B_1; для місця B_2 – 8+додаткові пункти місця B_2; для місця B_6 – 7+додаткові пункти місця B_6. Сума додаткових пунктів становитиме 21 (6+5+4+3+2+1), які розподілятьсяся так – 6,2 (21*10/34) – додаткові пункти місця A_1; 5,5 (21*9/34) – додаткові пункти місця B_1; 4,9 (21*8/34) – додаткові пункти місця B_2; 4,3 (21*7/34) – додаткові пункти місця B_6. Відповідно, «вага» чинника «наявність дешевого ресурсу» для місця A_1 становитиме 16,2; для місця B_1 – 14,5; для місця B_2 – 12,9; для місця B_6 – 11,3. Зрозуміло, що таким чином встановлена «вага» чинника не може

Таблиця 2

Приклад розрахунку ціни ресурсу франко-місце

A_i	C_i, грн.	T_{ij} та C_{ij} у місцях простору аналізу					
		B_1	B_2	B_3	B_4	B_5	B_6
A_1	70	+10 = **80**	+12 = **82**	+35 = 105	+39 = 109	+20 = **90**	+40 = 110
A_2	90	+17 = 107	+18 = 108	+25 = **95**	+30 = 120	+12 = 102	+16 = 106
A_3	75	+24 = 99	+35 = 110	+30 = 105	+21 = **96**	+19 = 94	+11 = **86**
$\min\{C_{ij,\ i=1,\ k}\}$		80	82	95	96	90	86

Джерело: розроблено автором

виступати критерієм вибору місця розміщення господарської діяльності, а лише формуватиме перелік ММР.

Просторова диференціація цін немобільних ресурсів отримується шляхом фіксації цін на відповідний немобільний ресурс у різних місцях простору аналізу.

У більшості випадків з ними не виникатиме проблем, оскільки оцінити економічні показники їхнього використання складно не буде: мова йде, наприклад, про ціну (чи величину орендної плати) за земельну ділянку чи будівельну нерухомість для розміщення господарської діяльності, питомих витрат на видобуток корисних копалин з родовища тощо. Проблеми в оцінюванні економічних показників виникатимуть щодо специфічних ресурсів, пов'язаних з впливом господарської діяльності на якість довкілля:

1. Ресурс «чисте довкілля».

2. Ресурс «порівняно дешеве скорочення викидів у регіоні при забезпеченні екологічно сталого розвитку».

3. Ресурс «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля».

Почнемо з розгляду ресурсу «чисте довкілля». Просторова диференціація ресурсу «чисте довкілля» може відбуватися на основі інформації про якість довкілля (атмосферного повітря, води та ґрунтів) у різних місцях простору аналізу, у межах якого відбувався б вибір оптимальних місць розміщення господарської діяльності. Відповідно, властивість місця «вища якість довкілля» була би чинником розміщення видів господарської діяльності з властивістю «потреба чистого довкілля».

Однак, у цьому випадку варто звернути увагу на два важливі моменти. По-перше, види господарської діяльності відрізняються щодо зацікавленості у якості різних сфер довкілля, оскільки деякі з них цікавляться якістю повітря, інші – води чи ґрунту, а ще інші – комплексною характеристикою у тому чи іншому поєднанні (повітря+вода, повітря+грунт, вода+грунт, повітря+вода+грунт) якості довкілля. Загалом можна говорити про 7 груп видів господарської діяльності, виокремлених за критерієм зацікавленості до якості сфери довкілля, починаючи з груп, які цікавляться якістю лише однієї сфери (атмосфери, гідросфери чи літосфери) – групи 1, 2 та 3, і закінчуючи групою 7 – комплексна зацікавленість у якості довкілля (табл. 3). При цьому, втрачає будь-який зміст проблема розрахунку комплексного показника забруднення довкілля (наприклад, [1, с. 539], [2, с. 225-227]), що базується на перерахунку забруднень однієї сфери у забруднення сфери іншої (наприклад, забруднювачів літосфери у забруднювачі гідросфери). Ця ситуація пояснюється тим, що навіть у випадку комплексної зацікавленості у якості довкілля (вид господарської діяльності № 7), підприємцю нема змісту розраховувати умовний показник якості довкілля, оскільки на його господарську діяльність впливає якість кожної сфери довкілля (атмосфери, гідросфери, літосфери) зокрема.

По-друге, різні види господарської діяльності орієнтуються на різні показники якості довкілля навіть у межах однакової сфери – атмосфери, гідросфери чи літосфери [2, с. 110]. Тому використання для оцінки рівня якості сфери довкілля з погляду розміщення господарської діяльності якогось універсального показника, як, наприклад, комплексного показника індексу забруднення атмосфери (ІЗА), що розраховується з орієнтацією на здоров'я людини, було б помилковим.

Таблиця 3

Матриця для класифікації видів господарської діяльності за критерієм зацікавленості до якості довкілля

Вид господарської діяльності	Сфера довкілля		
	Атмосфера	Гідросфера	Літосфера
1	+	–	–
2	–	+	–
3	–	–	+
4	+	+	–
5	+	–	+
6	–	+	+
7	+	+	+

Джерело: розроблено автором

Узагальнюючи низку наукових досліджень, підкреслимо, що залежність господарської діяльності від ресурсу «чисте довкілля» може проявлятися за декількома напрямками [3-11]. По-перше, це витрати за запобігання негативного впливу забруднень на процес господарської діяльності. По-друге, це втрати від негативного впливу забруднень на процес господарської діяльності. По-третє, це витрати на компенсацію негативного впливу забруднень на процес господарської діяльності.

Для віднесення аналізованої господарської діяльності до відповідної класифікаційної групи за критерієм зацікавленості до якості довкілля (див. табл. 1) необхідно встановити вартісну оцінку залежності від кожної сфери довкілля (табл. 4).

Таблиця 4

Аналітична таблиця залежності господарської діяльності від якості довкілля

Сфера довкілля	Напрямки залежності господарської діяльності від якості довкілля		
	Витрати на запобігання	Втрати від впливу	Витрати на компенсацію
Атмосфера			
Гідросфера			

Джерело: розроблено автором

Враховуючи складність або й неможливість вартісної оцінки втрат від негативного впливу забруднень на процес господарської діяльності, увагу можна зосередити на оцінюванні витрат на запобігання та компенсацію впливу. При такому підході місце з найвищою якістю відповідної сфери довкілля вважатиметься «базовим», а інші місця порівнюватимуться з ним. Оскільки «базове» місце може характеризуватися відсутністю витрат на запобігання та компенсацію впливу забруднень на процес господарської діяльності, то витрати на це в інших місцях мали б порівнюватися з основними виробничими витратами у «базовому» місці. Перевищення витрат на запобігання та компенсацію впливу забруднень на процес господарської діяльності в оцінюваному місці основних виробничих витрат базового місця на 25% викреслювало б відповідне місце з переліку ММР оцінюваного виду господарської діяльності.

Тепер розглянемо ресурс «порівняно дешеве скорочення викидів у регіоні при забезпеченні екологічно сталого розвитку». Види господарської діяльності зі значними обсягами утворення забруднень, за умов екологічно сталого розвитку, який характеризується вимогою не зростання антропогенного забруднення довкілля у регіоні, будуть орієнту-

ватися на місця з властивістю «порівняно дешеве скорочення викидів». Варто звернути увагу, що при оцінюванні витрат на скорочення викидів у регіоні, враховуватимуться не лише витрати на здійснення відповідних заходів на інших підприємствах, але й витрати на скорочення утворених викидів нових підприємств. Новостворюване підприємство мало б порівнювати свої витрати на скорочення викидів з такими витратами на інших підприємствах регіону. У випадку, коли витрати на скорочення викидів на інших підприємствах будуть нижчими, то нове підприємство компенсуватиме свої забруднення скороченням забруднення довкілля на інших підприємствах регіону, – тих, де це буде дешевше. Тому нові підприємства з порівняно високим рівнем утворення забруднень шукатимуть місця, де у межах компенсаційної стратегії буде порівняно дешево скорочувати потрібний обсяг забруднень.

При цьому, потенціал просторової диференціації витрат буде стосуватися не лише витрат на скорочення викидів на інших підприємствах, але й таких витрат на новостворюваному підприємстві, оскільки й щодо цих витрат цілком можливе явище просторової диференціації..Таким чином, ресурс «порівняно дешеве скорочення викидів у регіоні при забезпеченні екологічно сталого розвитку» формуватиметься за двома напрямками:

1. За напрямком – «витрати на запобігання забруднення довкілля на оцінюваному підприємстві».

2. За напрямком – «витрати на зменшення забруднення довкілля на інших підприємствах регіону».

Таблиця 5

Матриця для класифікації видів господарської діяльності за критерієм «порівняно дешеве скорочення викидів»

Вид господарської діяльності	Витрати на запобігання утворення забруднень		Витрати на запобігання надходження у довкілля вже утворених забруднень	
	Витрати на оцінюваному підприємстві	Витрати на інших підприємствах регіону	Витрати на оцінюваному підприємстві	Витрати на інших підприємствах регіону
1	+	–	–	–
2	+	+	–	–
3	+	–	+	–
4	+	–	–	+
5	+	+	+	–
6	+	+	–	+
7	+	–	+	+
8	+	+	+	+
9	–	+	–	–
10	–	+	+	–
11	–	+	–	+
12	–	–	+	–
13	–	–	+	+
14	–	–	–	+

Джерело: розроблено автором

Для видів господарської діяльності зі значними обсягами утворення забруднень як ММР слід розглядати місця з властивістю «порівняно дешеве скорочення викидів», а сама ця властивість буде похідною просторової диференціації витрат на запобігання забруднення довкілля на оцінюваному підприємстві та витрат на зменшення забруднення довкілля на інших підприємствах регіону (в одному і другому випадку – шляхом запобігання утворення забруднень чи запобігання надходження у довкілля вже утворених забруднень). У табл. 5 наведено матрицю для класифікації видів господарської діяльності за цим критерієм.

Очевидно, що потенціал просторової диференціації витрат є більший за напрямком «витрати на зменшення забруднення довкілля на інших підприємствах регіону» (ситуація 6, 8, 11). Особливо це стосується ситуації 11, яка передбачає, що «порівняно дешеве скорочення викидів» досягається за допомогою витрат на скорочення забруднення довкілля на інших підприємствах регіону.

Наступний крок – дослідження ресурсу «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля». Види господарської діяльності зі значними обсягами утворення забруднень орієнтуватимуться при розміщенні на місця з властивістю «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля», що дозволить уникати їм значних витрат на запобігання забруднення довкілля. При цьому, просторова диференціація цих витрат може мати характер як міждержавний (оскільки державні вимоги до якості довкілля мають, як правило, загальнодержавний характер), так і регіональний (оскільки регіони держави можуть мати свої вимоги до якості довкілля). Також варто звернути увагу на можливість впливу на просторову диференціацію витрат на запобігання забруднення довкілля не лише «невисоких вимог держави до впливу на довкілля», але й класичної диференціації витрат, – у цьому випадку витрат на запобігання забруднення у межах, зумовлених вимогами держави щодо впливу господарської діяльності на довкілля. І навіть, якщо уявити гіпотетичну ситуацію відсутності вимог держави щодо впливу господарської діяльності на довкілля, обмеження на власні забруднення накладатиме сам підприємець з метою зменшити негативний вплив забруднень на свій персонал, майно та вироблювану продукцію.

Виходячи із зазначеного, чинник просторової диференціації витрат на запобігання забруднення довкілля для випадку «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля» можна описати за допомогою табл. 6.

Таблиця 6

Чинник «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля» у вигляді таблиці

Місце	Витрати на запобігання забрудненя довкілля, $ВЗ_д$	Додаткові витрати у порівнянні з «базовим місцем», $ДВ_д$	У т. ч., додаткові витрати (+) або економія (-) за рахунок класичної диференціації витрат, $ДВ_к$
і	$ВЗ_{ді}$	$ДВ_{ді}$	$ДВ_{кі}$

Джерело: розроблено автором

У цій таблиці місця характеризуються трьома показниками:

1) Витратами на запобігання забруднення довкілля, зумовлені вимогами держави до впливу на довкілля – $ВЗ_д$;

2) Додаткові витрати на запобігання забрудненя довкілля, зумовлені вимогами держави до впливу на довкілля, у порівнянні з місцем, витрати на це в якому прийняті за базові – $ДВ_д$;

3) У тому числі, додаткові витрати (+) або економія (-) за рахунок класичної диференціації витрат на запобігання забруднення довкілля – $ДВ_к$.

Перед тим, як розглянути приклад, чіткіше охарактеризуємо згадані показники. Показник «$ВЗ_д$» передбачає розрахунок витрат на запобігання забруднення довкілля на новому підприємстві до рівня, що відповідатиме вимогам держави. У випадку,

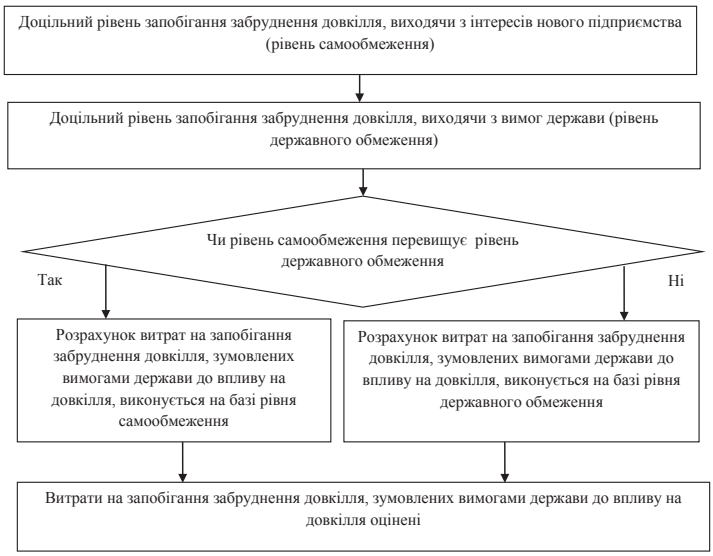

Рис. 1. Послідовність дій при розрахунку витрат на запобігання забруднення довкілля, зумовлені вимогами держави до впливу на довкілля

Джерело: розроблено автором

коли вимоги підприємця до якості довкілля будуть вищими від вимог держави, показник «$ВЗ_д$» розраховуватиметься з орієнтацією на рівень вимог не держави, а підприємця. Алгоритм дій у цьому випадку передбачатиме такі етапи:

а) визначення доцільного рівня запобігання забруднення довкілля, виходячи з інтересів нового підприємства (рівень самообмеження);

б) отримання інформації про вимоги держави до впливу на довкілля новим підприємством;

в) визначення доцільного рівня запобігання забруднення довкілля, виходячи з вимог держави (рівень державного обмеження);

г) порівняння рівня самообмеження з рівнем державного обмеження;

д) більший з рівнів виступає базою для розрахунку витрат на запобігання забруднення довкілля, зумовлених вимогами держави до впливу на довкілля ($ВЗ_д$).

Алгоритм дій при розрахунку витрат на запобігання забруднення довкілля, зумовлені вимогами держави до впливу на довкілля, наведено на рис. 1

Щодо додаткових витрат на запобігання забруднення довкілля, зумовлених вимогами держави до впливу на довкілля, у порівнянні з місцем, витрати на це в якому прийняті за базові (ДВд). Розрахунок їхньої величини труднощів не викликатиме, оскільки мова йде про звичайну різницю між цими витратами в оцінюваному місці і у місці, прийняте за базове. При цьому, базовим місцем вважатиметься місце, де витрати на запобігання забруднення довкілля, зумовлених вимогами держави до впливу на довкілля, будуть мінімальними.

При аналізі просторової диференціації витрат на запобігання забруднення довкілля, зумовлених вимогами держави до впливу на довкілля, увагу слід зосередити саме на додаткових витратах у порівнянні з «базовим місцем», а виділення додаткових витрат (+) або економії (-) за рахунок класичної диференціації витрат на запобігання забруднення виконувати із зазначенням рівня умовності цієї процедури. При цьому, доцільним буде зазначати, що в умовах ідентичної черговості здійснення заходів щодо запобігання забруднення довкілля точність виділення додаткових витрат (+) або економії (-) за рахунок класичної диференціації витрат на запобігання забруднення буде порівняно високою, а в умовах відмінності у черговості здійснення заходів – порівняно низькою.

Висновки і пропозиції. Просторова диференціація мобільних ресурсів може бути отримана шляхом розрахунків у моделі виробничо-транспортної задачі. Просторова диференціація немобільних ресурсів отримується шляхом фіксації цін на відповідний ресурс у різних місцях простору аналізу. Властивість «наявність дешевого ресурсу» буде характерною для тих місць простору аналізу, де ціна цього ресурсу не перевищуватиме мінімальну більше, ніж на 25%. У залежності від позиції місця у ранжирі місць простору аналізу за відповідним показником слід присвоювати «вагу» оцінюваному чиннику.

Подальші дослідження є перспективними у напрямку розроблення методичних підходів до оцінювання ресурсу «порівняно дешеве скорочення викидів у регіоні» в умовах функціонування ринкових механізмів управління якістю довкілля у регіоні.

Список літератури:

1. Бертокс П., Радд Д. Стратегия защиты окружающей среды от загрязнений: Пер. с англ. – М.: Мир, 1980. – 606 с.
2. Стадницький Ю.І. Економіка запобігання антропогенного забруднення довкілля. – Хмельницький: УЕП, 2007. – 362 с.
3. Актуальные проблемы охраны окружающей среды / Н.А. Чумаченко, Л.А. Белашов, И.А. Жаркова и др. – К.: Наук. думка, 1979. – 319 с.
4. Арж Р.К. Социальная оценка при контроле загрязнения окружающей среды // Всесторонний анализ окружающей природной среды: Сб. науч. тр. – Л.: Гидрометеоиздат, 1978. – С. 218-239.
5. Горшков С.П. Неустойчивая биосфера и устойчивое развитие // Вестн. Моск. ун-та. Серия географ. – 1998. – № 1 – С. 3-9.
6. Здоровье и окружающая среда / Дж.М. Хау, Р. Муррей, П.К.К. Гарнхем и др.: Пер. с англ. – М.: Мир, 1979. – 232 с.
7. Окружающая среда и здоровье человека / Л.В. Максимова, Е.Л. Райх, Л.И. Саравайская и др. – М.: Наука, 1979. – 214 с.
8. Ревич Б.А., Быков А.А. Загрязнение воздуха как фактор смертности в городах России // Энергия: экономика, техника, экология. – 1998. – № 4. – С. 20-27.
9. Селивестров Ю.П. Проблема глобального экологического риска // Изв. РГО. – 1994. – Т. 126. – Вып. 2. – С. 2-16.
10. Тирпак Д.А. Потенциальное воздействие изменений глобального климата на окружающую среду // Всесторонний анализ окружающей природной среды: Сб. науч. тр. – Л.: Гидрометеоиздат, 1988. – С. 137-146.

Стадницька Ю.Ю.
Национальный университет «Львовская политехника»

РАЗМАХ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ЦЕН РЕСУРСОВ КАК ОСНОВА ИДЕНТИФИКАЦИИ ФАКТОРОВ РАЗМЕЩЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Обосновано важность идентификации факторов размещения хозяйственной деятельности. Предложено теоретико-методологические подходы к оценке специфических ресурсов, связанных с влиянием хозяйственной деятельности на качество окружающей среды. Осуществлен анализ пространственной дифференциации затрат на предотвращение загрязнения окружающей среды. Исследовано специфические ресурсы такие как «чистую окружающую среду»; «сравнительно дешевое сокращение выбросов в регионе при обеспечении экологически устойчивого развития»; ресурс «невысокие требования государства к воздействию на окружающую среду». Проанализировано пространственную дифференциацию расходов на предотвращение загрязнения окружающей среды.
Ключевые слова: «цена ресурса», пространственная дифференциация расходов, немобильны ресурсы, расходы на предотвращение загрязнения окружающей среды, фактор размещения, качество окружающей среды, хозяйственная деятельность.

Stadnytska J.J.
Lviv Polytechnic National University

RANGE SPATIAL DIFFERENTIATION PRICES OF RESOURCES AS THE BASIS IDENTIFICATIONPLACING FACTORS OF ECONOMIC ACTIVITY

Summary
Substantiated the importance of identification of the factors placing of economic activity. Suggested the theoretical and methodological approaches to the evaluation of specific resources associated with the impact of economic activity on the quality of the environment. The analysis of spatial differentiation of the costs of pollution prevention. Investigated the specific resources such as the «clean environment»; «relatively low-cost emission reductions in the region, while ensuring environmentally sustainable development»; resource «low requirements of the state to the impact on the environment.» Analyzed the spatial differentiation of the costs of pollution prevention.
Keywords: «the price of the resource», the spatial differentiation of costs immobile resources, the cost of preventing pollution,a factor placing, environmental quality, economic activity.

УДК 336.012.23

НАУКОВІ ПІДХОДИ ТРАКТУВАННННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСУВАННЯ

Супрун О.О.
Херсонський державний аграрний університет

У статті досліджені наукові підходи трактування сутності фінансування. Проведений аналіз генезису економічного змісту фінансового забезпечення і фінансових ресурсів. Уточнено поняття фінансування. Здійснене порівняння розглянутих підходів до трактування сутності фінансування. Виявлені відмінності та спільні сторони дефініції «фінансування».
Ключові слова: фінансове забезпечення, фінансові ресурси, фінансування, фінансові відносини, форми фінансування.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток національної економіки вкотре підтвердив неможливість її функціонування без ефективного фінансування. В процесі своєї діяльності підприємства генерують та використовують різні фінансові ресурси, забезпечуючи їх кругообіг. Саме від фінансування залежить весь процес виробництва будь якого господарюючого суб'єкта, його життєздатність та безпека. Тому питання вивчення сутності фінансування діяльності залишається в центрі уваги багатьох вітчизняних та закордонних вчених. Необхідність дослідження зазначеного напряму обумовлена також проблемами підвищення ефективності фінансування діяльності аграрних підприємств й забезпечення їх стабільного економічного розвитку в довгостроковій перспективі, що підвищує актуальність даного питання.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання наукового тлумачення сутності фінансування та таких його складових, як фінансове забезпечення й фінансові ресурси, розглядалися в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них Аранчій В.І., Бандурка О.М., Гудзь О.Є., Завгородній Т., Кашенко О.Л., Корецький М.Х., Коробов М.Я., Лайко П.А., Непочатенко О.О., Опарін В.М., Поддерьогін А.М., Філімоненков О.С., Чупіс А.В. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча у працях названих науковців й відображено різні аспекти сутності фінансування, фінансових ресурсів та фінансового забезпечення,

© Супрун О.О., 2014

однак загальноприйнятої думки щодо трактування цих дефініцій у вчених-економістів немає. Тому питання сутності фінансування залишається неоднозначним в трактуванні та доволі дискусійним.

Метою статті є ґрунтовне дослідження, систематизація й узагальнення наукових підходів до трактування сутності фінансування та уточнення цієї дефініції на основі проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Фінансування як категорія економічної теорії виникло досить давно, а тому в сучасних науковців трактування її дефініції не викликає особливих суперечок. Стецюк П. [25], Шваб Л.І. [37], Гудзь О.Є. [5] та Кашенко О.Л. [10] зазначають, що сутність дефініції «фінансування» розкривається через призму головних її взаємозалежних складових: «фінансового забезпечення» й «фінансових ресурси», що дозволяє визначити фінансування як процес забезпечення фінансовими ресурсами підприємства, який здійснюється прямо чи опосередковано для реалізації місії, завдань й виконання фінансових зобов'язань господарюючого суб'єкта.

Ключовим елементом фінансування виступають у першу чергу фінансові ресурси, без наявності яких весь процес є неможливим. Базовим аксіономічним положенням, закладеним фундаторами економічної науки, від якого залежить всі інші процеси, як на макро- так і на макрорівнях є твердження про обмеженість будь яких ресурсів, у тому числі й фінансових ресурсів, які, за визначенням Леось О. та Коваль І., є «основним ресурсом, без якого неможливе функціонування й розвиток компанії» [12], а тому і економіки в цілому. Слід зазначити, що питання обмеженості фінансових ресурсів досить гостро постало в період глобалізації світової економіки й відіграє ключову роль під час кризових її коливань. Саме відсутність необхідної кількості та нераціональна структура фінансових ресурсів призвели до руйнівних наслідків під час кризи 2008 р. Тому оптимальна кількість даного ресурсі на підприємстві є запорукою його розвитку й ефективного функціонування.

Аналіз наукових підходів до трактування сутності фінансових ресурсів як базового елемента фінансування діяльності підприємств виявив, що на сьогодні найбільш актуальними є декілька їх напрямів визначення (рис. 1.1), а саме: як грошових коштів; як джерел формування фінансових активів; як капітал-функція; як суми джерел формування усіх (не лише фінансових) ресурсів підприємства). Наприклад Чорна О. трактує поняття капітал як «фінансові ресурси підприємства, що необхідні для організації його господарської діяльності та використовуються в господарському обігу для одержання відповідних доходів» [36]. Зауважимо, що Опарін В.М., характеризуючи фінансові ресурси, стверджував, що не всі грошові кошти є фінансовими ресурсами, а «лише ті гроші, які роблять гроші» [18].

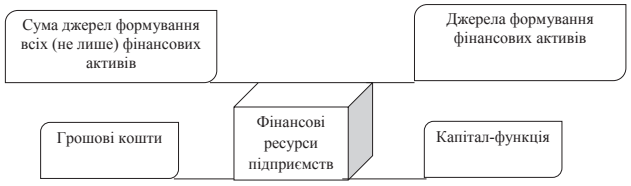

Рис. 1.1. Наукові напрями до трактування сутності фінансових ресурсів підприємства*

* *Згруповано автором*

Досить лаконічно підійшли до визначення досліджуваної категорії Балабанов І.Т. [1], Рясних Є.Г. [23], Лайко П.А., Мних М.В [11], Вахрин П.І., Нешитой А. С. [2], Завгородній Т., Вознюк Г. [6], які визначають сутність фінансових ресурсів як грошових коштів, що є у розпорядженні підприємства, з чим ми погоджуємося. Дещо модернізують їх точку зору інші вчені, але суттєво не змінюючи зміст дефініції. Наприклад Партин Г.О., Загородній А.Г. [22] трактують досліджуване поняття як сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні підприємств і є джерелом їх виробничого та соціального розвитку.

Кравченко С.А. під фінансовими ресурсами розуміє матеріальне втілення фінансів як системи економічних відносин [9], з чим ми погоджуємося, адже Точільников Г.М. й Голомб Г.Є. методами й формами утворення фінансових ресурсів називають доход, тоді як витрати – методи й форми їх використання [34].

Меренкова Л.О. [14] звертає увагу, що для сучасних підходів до трактування сутності фінансових ресурсів характерним є відсутність конкретизації форми їх використання: фондової або не фондової. Автор зауважує, що грошові фонди – це частина коштів, які мають цільове призначення, за допомогою яких здійснюється забезпечення діяльності й задоволення потреб виробництва, і які включають статутний фонд, фонд оплати праці, фонд соціального призначення, резервний фонд та ін. Тоді як в не фондовій формі підприємство використовує фінансові ресурси для виконання фінансових зобов'язань в тому числі перед бюджетом, банками, страховими організаціями та іншими фондами. Саме в не фондовій формі до суб'єкта господарювання надходять дотації, субсидії, спонсорська допомога. Тому Меренкова Л.О. вважає, що фінансові ресурси в не фондовій формі позбавлені цільової спрямованості.

Дану позицію розділяють Матвійчук О.Д. [13] й Хачатурян С.В. [35], які визначають фінансові ресурси, виходячи із вище окресленого. Так, Хачатурян С.В. під даною категорією розуміє частину коштів підприємства у фондовій і нефондовій формі, яка формується в результаті розподілу виробленого продукту, залучається до діяльності підприємства з різних джерел і спрямовується на забезпечення розширеного відтворення виробництва. Матвійчук О.Д. визначає фінансові ресурси як грошові кошти, які є сукупністю власних, позичених та залучених грошових доходів та надходжень підприємства, що знаходяться у фондовій і не фондовій формах та призначені для забезпечення процесу розширеного відтворення й виконання інших фінансових зобов'язань підприємства.

Разом з тим, погоджуємося із точкою зору Стецюка П.А., який аргументовано доводить, що «фондовий характер грошових коштів» не можна вважати суттєвою рисою фінансових ресурсів, тому що:

– посилання на цільовий характер використання фінансових ресурсів обмежує сферу використання грошових коштів;

– немає принципової різниці між «фондовими» та «не фондовими» фінансовими ресурсами;

– фонди фінансових ресурсів існують лише завдяки наявності даних ресурсів а не навпаки [26].

Крім того, варта уваги дефініція Філімоненкова А.С., який під фінансовими ресурсами розуміє «власний, позичений і залучений грошовий капітал, який використовується підприємством для формування своїх активів та здійснення виробничо-фінансової діяльності з метою отримання відповідного доходу, прибутку» [29]. На нашу думку дане трактування є дещо обмеженим, оскільки конкретизує

їх цільове використання, яке може бути значно ширшим, а ніж пропоноване автором.

Виходячи з того, що фінансові ресурси визначають як джерело формування активів, А.В. Чупіс, М.Х. Корецький беруть до уваги не лише форму, у вигляді якої фінансові ресурси залучаються до відтворювального процесу та джерела їх формування, а також уточнюють, що загальний розмір фінансових ресурсів відповідає «сукупності джерел фінансування цих засобів» [21].

Рис. 1.2. Наукові течії до визначення сутності дефініції «фінансове забезпечення» *

** Згруповано автором за даними [20]*

Альтернативною є й інша точка зору, яка підкреслює зв'язок та взаємозалежність фінансових ресурсів з відтворювальним процесом й формами їх виявлення, яке сформульоване колективом вітчизняних науковців, а саме фінансові ресурси – це перерозподіл виручки та прибутку, акумульовані в цільових джерелах і перетворені у відповідну матеріальну форму, або призначені для здійснення певних витрат для забезпечення безперервності розширеного відтворення [21]. На нашу думку суттєвим недоліком даної дефініції є значне обмеження можливих джерел фінансових ресурсів, які вбачаються лише у виручці та прибутку, а тому не розкриває його сутність. Виходячи з цього, погоджуємося з Кравченко С.А., який основними називає такі ознаки фінансових ресурсів: засоби, що виступають у грошовій формі; засоби, що є в розпорядженні суб'єкта господарювання; засоби, які надходять з використанням фінансових методів мобілізації, тобто що виражають фінансові відносини [9]. Але варто додати, що фінансові ресурси виконуватимуть свою активну функцію в обігу підприємства лише за умови їх ліквідності, на чому акцентують увагу Гудзь О.Є. [5], Стецюк П.А. [26], Непочатенко О.О. [16] та інші.

Таким чином під фінансовими ресурсами варто розуміти сукупність засобів, виражених у грошовій формі, що знаходяться у розпорядженні підприємства, забезпечують виконання фінансових зобов'язань і є умовою функціонування та розвитку господарюючого суб'єкта.

Питання фінансування нерозривно пов'язане із фінансовим забезпеченням, наукові течії до визначення сутності якого подано на рис. 1.2.

Так, на думку Опаріна В.М. [18], Оспіщева В.І. [30], Юрія С.І., Федосова В.М. [27; 31] фінансове забезпечення розглядається як процес організації фінансування на основі відповідної системи фінансування. Тоді як Москаль О.І. розглядає дане поняття як сукупність економічних відносин, що виникають з приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів, а тому його варто тлумачити як «сукупність економічних відносин, що виникають з приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів та організаційно-управлінських принципів, методів і форм їх впливу на соціально-економічну життєдіяльність, що реалізується через систему фінансування у формах самофінансування, кредитування і безповоротного фінансування з бюджету» [15].

Іншої точки зору дотримується Сокирська І.Г., характеризуючи фінансове забезпечення позиції реалізації безперервного характеру відтворювальних процесів за рахунок власних і залучених фінансових ресурсів [24], тоді як Карпишин Н.І. вважає його системою джерел фінансування [7]. В той же час В.В. Глущенко, Ю.В. Параніч зазначають, що під фінансовим забезпеченням варто розуміти сукупність заходів направлених на забезпечення необхідними ресурсами суб'єктів господарювання для «здійснення визначених завдань їх стійкого функціонування» [4]. Разом з тим О.О. Кохалик і Л.С. Томашик акцентують увагу на тісному зв'язку фінансового забезпечення й фінансування, а тому вважають, що фінансове забезпечення підприємств є сукупністю форм, методів, принципів та умов їх фінансування [8], з чим ми погоджуємося.

Враховуючи аналіз даної дефініції, вважаємо доцільним розширити існуючі трактування і під фінансовим забезпеченням розуміти взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємоузгодженість форм, методів, принципів та умов залучення фінансових ресурсів у грошовий обіг суб'єктів господарювання з метою забезпечення його функціонування та розвитку.

Отже, за визначенням Терещенко О.О. термін «фінансування» характеризує всі заходи, спрямо-

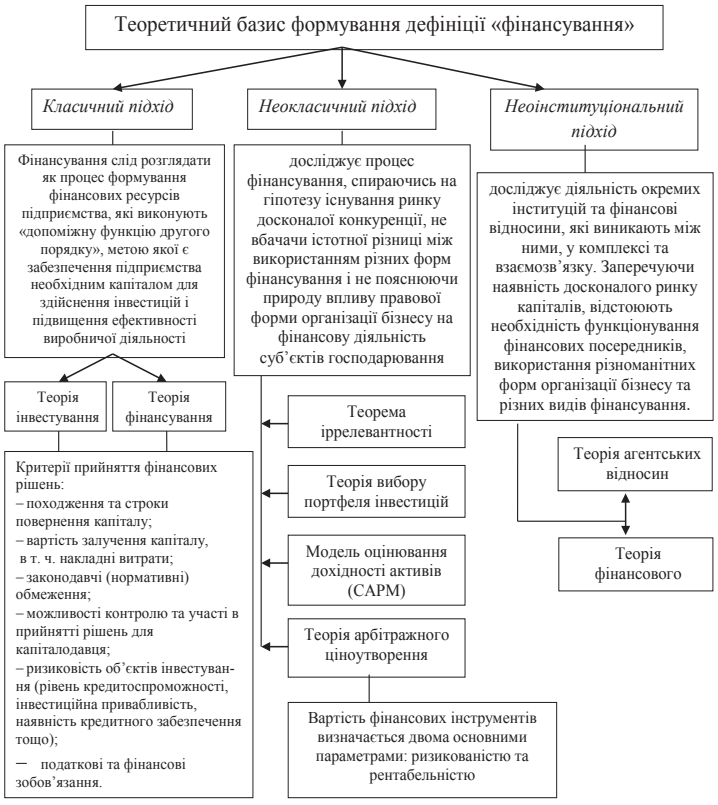

Рис. 1.3. Теоретичний базис формування дефініції «фінансування»*

** Згруповано автором за даними [16; 28]*

вані на покриття потреби підприємства в капіталі, які включають мобілізацію фінансових ресурсів (грошових коштів, їх еквівалентів та майнових активів), їх повернення, а також відносини між підприємством та капіталодавцями, які з цього випливають (платіжні відносини, контроль та забезпечення) [28], що дозволяє характеризувати його як процес формування грошових активів та капіталу суб'єкта господарювання у всіх його формах. Крім того Стецюк П.А. дане поняття розглядає як певний етап формування фінансових ресурсів, який тісно пов'язаний із наявністю їх джерел [26], тому погоджуємося із визначенням, прихильниками якого є Гудзь О.Є. [5] та Кашенко О.Л. [10], які під фінансуванням розуміють «забезпечення необхідними фінансовими ресурсами витрат на розвиток народного господарства, які здійснюються за рахунок власних коштів суб'єктів господарювання, асигнувань з державного бюджету та інших фінансових джерел».

Разом з тим, виходячи з необхідності формування змісту поняття «фінансування», вважаємо за необхідне поглибити його теоретичний базис, що дозволить висвітлити дефініцію в контексті розвитку економічної теорії. Зауважимо, що перш за все вплив на формування поняття «фінансування» здійснив еволюційний розвиток економіки, трансформація якої вносила відповідні зміни у його сутність. Так, класична школа політичної економії дотримувалась точки зору на фінансування в площині бачення фінансових ресурсів як «допоміжної функції другого порядку», неокласики розглядали дане поняття через призму ринку досконалої конкуренції, тоді як теорія неоінституціаналізму відстоювала необхідність фінансових посередників в управлінні грошовими потоками (рис. 1.3).

Варто зазначити, що класична школа політичної економіки, яка здійснила поглиблення теоретичної сутності багатьох фундаментальних підвалин економічної науки, значний внесок здійснила у формування змісту «фінансування», розглядаючи його із точки зору формування фінансових ресурсів, які у свою чергу вважала «допоміжною функцією другого порядку», метою якої є забезпечення підприємства необхідним капіталом для здійснення інвестицій і підвищення ефективності виробничої діяльності.

Перейнявши естафету попередників, неокласики у формуванні змісту «фінансування» спиралися на умови ринку досконалої конкуренції, не вбачаючи істотної різниці між використанням різних форм фінансування і не пояснюючи природу впливу правової форми організації бізнесу на її фінансову діяльність. Тому на їх думку вартість фінансових інструментів, які приймають участь у фінансуванні, визначається ризикованістю та рентабельністю, що покладено в основу чотирьох провідних теорій неокласичного підходу: теореми іррелевантності, теорії вибору портфеля інвестицій, моделі оцінювання дохідності активів та теорії арбітражного ціноутворення.

Але нового змісту трактування дефініції «фінансування» здійснили представники неоінституційного підходу, аргументовано довівши значення фінансових попередників у даному процесі і розробивши теорію агентських відносин та теорію фінансового посередництва. Вони досліджують діяльність окремих інституцій та фінансових відносини, які виникають між ними, у комплексі та взаємозв'язку. Заперечуючи наявність досконалого ринку капіталів, відстоюють необхідність функціонування фінансових посередників, використання різноманітних форм організації бізнесу та різних видів фінансування.

Висновки і пропозиції. Отже, розкрити сутність дефініції «фінансування» в одному комплексному визначені практично неможливо. Це пояснюється тим, що кожна точка зору пояснює певний аспект цього поняття та заслуговує на увагу. На нашу думку зміст поняття «фінансування» розкривається через призму його взаємозалежних сутнісних складових, а саме фінансового забезпечення та фінансових ресурсів, на формування яких здійснив вплив еволюційних розвиток економіки, виокремивши класичний, неокласичний та неоінституціональний підходи, що дозволило поглибити трактування цієї дефініції. Таким чином, під фінансуванням діяльності підприємства варто розуміти залучення фінансових ресурсів в грошовий оборот господарюючого суб'єкта, який здійснюється шляхом взаємодії, взаємозв'язку й взаємозалежності суб'єктів та об'єктів фінансових відносин через механізм фінансового посередництва.

Список літератури:

1. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента / И.Т.Балабанов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 512 с.
2. Вахрин П. И. Финансы / П. И.Вахрин, А. С. Нешитой. – М.: Маркетинг, 2000. – 502 с.
3. Гладій С. Фінансовий механізм інвестування інноваційного розвитку: теоретико-методологічний підхід до управління [Електронний ресурс] / С. Гладій // Наука молода. – 2005. – № 3. – Режим доступу: //http://www.library.tane/edu.ua/images/nauk_vydannya/gHL8ef.pdf
4. Глущенко В. В. Інтегровані структури суб'єктів господарювання: визначення, сучасний стан функціонування та розвиток / В. В. Глущенко, Ю. В. Параніч. – Харків: СПД ФО Лібуркіна Л.М., 2005. – 64 с.
5. Гудзь О. Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств [Текст]: моногр. / О. Є. Гудзь; ННЦ «Ін-т агр. економіка». – К.: [б. и.], 2007. – 576 с.
6. Завгородній Т. Державна економіка / Т. Завгородній, Г. Вознюк. – К.: Кондор, 2008. – 84 с.
7. Карпишин Н. І. Шляхи оптимізації фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні / Н. І. Карпишин // Світ фінансів. – 2009. – № 4. – С. 99-104.
8. 8. Кохалик О.О. Проблеми малого бізнесу в Україні / О. О. Кохалик, Л. С. Томашик. – Львів, 2001. – 275 с.
9. Кравченко Светлана Анатольевна. Обеспеченность финансовыми ресурсами аграрных предприятий в процессе адаптации в рыночной среде [Текст]: учебник / С. А. Кравченко; Нац. науч. центр «Ин-т агр. экономики». Укр. акад. агр. наук. – К.: [б. и.], 2005. – 225 с.
10. Кашенко О. Л. Системне уявлення фінансів / О. Л. Кашенко. – Суми: Довкілля, 2001. – 98 с.
11. Лайко П. А. Фінанси підприємств: Підручник для студ. вузів / П. А. Лайко, М. В. Мних. – К.: Знання України, 2004. – 428 с.
12. Леось О. Механізми формування фінансових ресурсів підприємств / О. Леось, І. Коваль // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 1. – С. 119-126.
13. Матвійчук Д. О. Теоретичні основи формування фінансових ресурсів підприємства в сучасних умовах господарювання. / Д. О. Матвійчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 5 / Т. 2. – С. 80-82.

14. Меренкова Л. О. Сучасні підходи щодо визначення сутності фінансових ресурсів підприємства в ринковій економіці. / Л. О. Меренкова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 344-347.
15. Москаль О. І. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового виробництва регіону (на матеріалах Чернівецької області): автореф. дис. ... канд. екон. наук / О. І. Москаль. – К., 2001. – 16 с.
16. Непочатенко О. О. Фінанси підприємств. Навч. посіб. / О. О. Непочатенко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 328 с.
17. Олійник Д. С. Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Д. С. Олійник. – К., 2001. – 16 с.
18. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. Посібник / В. М. Опарін – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
19. Опарін В. Фінансові ресурси та суспільний капітал / В. Опарін // Вісник НБУ. – 2001. – № 7. – С. 26-28.
20. Осьмірко І. В. Система фінансового забезпечення інноваційного розвитку: поняття, структура та принципи функціонування / І. В. Осьмірко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 7. – С. 47-49.
21. Оцінка, аналіз, планування фінансового становища підприємства: науково-методичне видання / [Чупіс А. В., Корецький М. Х., Кашенко О. Л. та ін.]; за ред. д.е.н., професора А. В. Чупіса. – Суми: Видавництво «Довкілля», 2001. – 404 с.
22. Партин Г. О. Фінанси підприємств. / Г. О. Партин, А. Г. Загородній – К.: Знання, 2006. – 379 с.
23. Рясних Є. Г. Основи фінансового менеджменту / Є. Г. Рясних – К.: Скарби, 2003. – 238 с.
24. Сокирська І. Г. Діагностика фінансового забезпечення діяльності підприємства / І. Г. Сокирська // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 89-93.
25. Стецюк П. Стратегічні домінанти фінансування розвитку агробізнесу [Електронний ресурс] / П. Стецюк – Режим доступу: http:// agrofin.com.ua
26. Стецюк П. А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств [Текст]: монографія / П. А. Стецюк – К.: Ін-т аграр. економіки, 2009. – 370 с.
27. Теорія фінансів: Підручник / Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
28. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. Посібник / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
29. Филимоненков А. С. Финансы предприятий: Учеб. пособие / А. С. Филимоненков – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 280 с.
30. Фінанси: навч. посіб. / О. Г. Близнюк, Л. І. Ланкова, В. І. Оспіщев та ін.; за ред. І. В. Оспіщева. – К.: Знання, 2006. – 415 с.
31. Фінанси: Підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, Ф59, 2008. – 611 с.
32. Финансы / Под ред. Ковалевой А. М. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 384 с.
33. Финансы [Текст] / ред. В. М. Родионова. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 432 с.
34. Финансы хозяйства связи [Текст]: учебное пособие / Г. М. Точильников, Г. Э. Голомб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Связь, 1970. – 312 с.
35. Хачатурян С. В. Сутність фінансових ресурсів та їх класифікація / С. В. Хачатурян // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 77-81.
36. Чорна О. Э. Управління капіталом підприємства в умовах ринкової трансформації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 01.02.04 «Економіка» / О. Є. Чорна. – Одеса, 2005. – 20 с.
37. Шваб Л. І. Економіка підприємства: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Л. І. Шваб. – 4-те вид. – К.: Каравела, 2007. – 584 с.

Супрун О.А.
Херсонский государственный аграрный университет

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ ТРАКТОВАНИЯ СУЩНОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье исследованы научные подходы трактования сущности финансирования. Проведен анализ генезиса экономического содержания финансового обеспечения и финансовых ресурсов. Уточнено понятие финансирования. Осуществлено сравнение рассмотренных подходов к трактованию сущности финансирования. Выявлены отличия и общие стороны дефиниции «финансирование».
Ключевые слова: финансовое обеспечение, финансовые ресурсы, финансирование, финансовые отношения, формы финансирования.

Suprun O.A.
Kherson State Agrarian University

SCIENTIFIC APPROACHES TO TREATING THE ESSENCE OF FINANCING

Summary
The article investigates scientific approaches to treating the essence of financing. It analyzes the genesis of the economic contents of financial supply and financial resources. The paper specifies the concept of financing. It compares the analyzed approaches to treating the essence of financing. The article highlights th the common and different features of the definition «financing».
Keywords: financial supply, financial resources, financing, financial relations, forms of financing.

УДК 65.01:338.242.2

ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Токаренко О.І., Швачко В.А.
Бердянський державний педагогічний університет

Досліджено підходи до оцінювання та забезпечення ефективності організацій. Розроблено підхід до оцінювання ефективності організацій на основі гіпотези про наявність взаємозв'язку розміру підприємства, обсягу його конкурентних переваг та ефективності. На прикладі санаторно-курортних підприємств доведено наявність стійкої тенденції до скорочення розмірів бізнесу, що супроводжується зростанням ефективності та є проявом гнучкості організацій даної сфери. Одним із ключових завдань в процесі управління, орієнтованого на досягнення організаційної ефективності, є визначення оптимального обсягу бізнесу, який дозволить підвищувати ефективність діяльності та бути конкурентоздатним.

Ключові слова: організаційна ефективність, обсяг бізнесу, конкурентоздатність, конкурентні переваги, санаторно-курортні підприємства.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення ефективності організацій сьогодні набуває все більшого практичного значення, у тому числі у санаторно-курортній сфері, де актуальним є розв'язання таких управлінських задач, як залучення інвесторів, розширення існуючих та вихід на нові ринки збуту, розвиток конкурентних відносин тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні підходи до визначення та оцінювання ефективності діяльності підприємства окреслюють поліаспектність та складність цього поняття, дослідженню якого присвячені численні праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Істотний внесок у розвиток теорії та практики оцінки ефективності виробництва й діяльності на рівнях народного господарства і підприємства зробили Р. Каплан, Дж. Мурін, Д. Нортон, О.І. Амоша, С.Ф. Покропивний, М.О. Кизим та інші вчені, чиї праці присвячені, зокрема, узагальненню теоретичних та науково-практичних підходів до оцінювання ефективності діяльності сучасного підприємства. Так, Аткинсон Энтони А., Банкер Раджив Д., Каплан Роберт С., Янг Марк С. в роботі [4, с. 100] ефективну діяльність визначають як діяльність, що не споживає надлишкових ресурсів, а оцінювання даного показника пропонується здійснювати шляхом проведення бенчмаркінгу, який полягає у порівнюванні виконання досліджуваної діяльності з результатами конкурентів.

Обсяг даного поняття розкривається через зміст таких термінів, як «результативність» (effectiveness), що визначається як характеристика процесу щодо здатності досягати поставлених цілей, та «ефективність» (efficiency) – характеристика процесу щодо його здатності створювати будь-що за використання якомога найменшого обсягу ресурсу, а також «ефект», який представляється як віддалений результат, цінність, яку клієнт приписує продукту чи послузі [4, с. 87, 88].

У роботі Брендона Ч., Ральфа Д. [5, с. 438, 439] ефективністю (effectiveness) називається здатність організації досягати поставлених цілей шляхом набуття власного досвіду та швидкого, адекватного адаптування до змін у зовнішньому середовищі, яке є передумовою, фактором формування доходів та прибутку. Оцінювання ефективності в даному випадку має відбуватися на трьох рівнях – на рівні технічної ефективності, коли підприємство впроваджує в практику діяльності нову технічну систему; на рівні функціональної ефективності, коли підприємство налаштувало виконання певної нової функції; на рівні економічної (глобальної, системної) ефективності, коли підприємство, в результаті системних перетворень, досягло зростання та виконання цільових фінансово-економічних показників.

«Efficiency», за версією авторів [5, с. 439], – це економічність, тобто здатність організації максимізувати віддачу на одиницю ресурсу (наприклад, обсяг прибутку на одного співробітника).

Дудукало Г.О. пропонує оцінювати ефективність управління діяльністю підприємства за показниками рентабельності продажів, активів, основного капіталу, власного капіталу, інвестицій, залишкового доходу. При цьому поняття «ефективність управління діяльністю підприємства» за своїм змістом, як його трактує автор статті, відповідає поняттю «ефективність організації», а не ефективність менеджменту [3].

Такі підходи до дозволяють розглядати ефективність як комплексну характеристику.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На практиці потрібні конкретні методи оцінювання ефективності, які забезпечували б зв'язок чинників розвитку, показників ефективності та управлінських рішень, що приймаються. Означена проблема не вивчалась на рівні санаторно-курортних підприємств.

Мета статті. Метою статті є розробка підходу до оцінювання ефективності організації із застосуванням економіко-математичних методів та обґрунтування шляхів її забезпечення на прикладі санаторно-курортних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Дані про аналіз чинників розвитку підприємств санаторно-курортної сфери [1] дають можливість висунути гіпотезу про наявність взаємозв'язку розміру підприємства, обсягу його конкурентних переваг та ефективності.

Названі категорії показників представлені як три ендогенні змінні: ефективність *(Е)*, обсяг конкурентних переваг *(ОКП)*, розмір *(Л)* та, *X, Y, Z* – екзогенні змінні (1, 2, 3).

$$E = f(X) \quad (1)$$

$$ОКП = h(Y) \quad (2)$$

$$Л = g(Z) \quad (3)$$

Враховуючи те, що названі фактори є взаємопов'язаними та характеризують стан об'єктів в певний проміжок часу, зв'язок між ними представлений у вигляді моделі одночасних структурних рівнянь.

Склад змінних *X, Y, Z* визначено, виходячи з набору показників, що характеризують ефектність, обсяг конкурентних переваг та розмір підприємства. Визначення складу екзогенних змінних здій-

© Токаренко О.І., Швачко В.А., 2014

снено з урахуванням цілей дослідження – встановлення оптимального співвідношення між названими показниками для подальшого обґрунтування управлінських рішень з метою забезпечення організаційної ефективності.

База даних для побудови моделі сформована на підставі інформації про оцінювані показники по 13 курортних об'єднань України, до складу яких входять 64 санаторно-курортні підприємства.

Виходячи з наведених вище визначень організаційна ефективність в представленій моделі вимірюється комплексним показником, значення якого розраховано на підставі рейтингової оцінки досліджуваних курортних регіонів за показниками капітальних вкладень та ремонтів на 1 ліжко *(КвклР)*, коефіцієнтом використання діючих ліжок *(Квл)*,обсягом доходів на 1 ліжко *(Дл)*, зміною ефективності використання трудових ресурсів *(ΔПП)*. Результати розрахунку показника *Е* представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Розрахунок значення комплексного показника *Е*-ефективності

№ п/п	Курорт	Показники				Сума балів
		КвклР	*Дл*	*ΔПП*	*Квл*	
1	Дніпропетровська обл.	9,0	12	26	12	**59,00**
2	Закарпатська обл.	12,0	9	20	10	**51,00**
3	Миколаїв	1,0	1	6	1	**9,00**
4	Одеса	2,0	2	4	2	**10,00**
5	Прикарпаття	10,0	11	12	11	**44,00**
6	Саки	13,0	13	24	13	**63,00**
7	Луганська, Донецька обл.	8,0	10	18	9	**45,00**
8	Харківська обл.	3,0	5	14	5	**27,00**
9	Хмільник	7,0	7	22	8	**44,00**
10	Київська обл.	4,0	6	16	7	**33,00**
11	Запорізька обл.	6	4	10	4	**24,00**

В результаті проведеного кореляційного аналізу встановлено, що існує статистично значимий зв'язок між комплексним показником ефективності *(Е)* та комплексним показником «обсяг конкурентних переваг» *(ОКП)* (коефіцієнт кореляції r = 0,81, p-value – 0,0008<0,05; *Л* (міра розміру) (коефіцієнт кореляції r = -0,72, p-value – 0,006<0,05); показник виконання плану чистого прибутку *(ЧПпл)* (коефіцієнт кореляції r = 0,71, p-value – 0,0071<0,05).

Для визначення факторів, що впливають на показник «обсяг конкурентних переваг» *(ОКП)* та побудови, в подальшому, регресійної моделі, було проаналізовано кореляцію між показниками рейтингової оцінки за дев'ятьма показниками, проранжована у порядку зростання (найвищий рівень конкурентних переваг – 13 балів, найнижчий – 1): обсяг спеціалізації ліжок *($ОС_л$)*, % реабілітаційних ліжок в загальному ліжковому фонді *($Л_р$)*, ціна 1 ліжко-дня *(Ц)*, повна собівартість 1 ліжко-дня *(С)*, рентабельність основної діяльності *($Р_{од}$)*, капітальні вкладення та ремонти на 1 ліжко *($К_{вклР}$)*, тривалість історичного періоду існування курорту *(В)*, наявність бренду *(Б)*, наявність інших факторів привабливості (історичні, культурні цінності, розташування в обласному центрі, унікальність лікування тощо) *(ІФ)* (останні два параметри були зважені відповідно, на 0, 2,5, 5 балів – «5» – фактор присутній, 2,5; 0 – не явно виражений або відсутній). Крім того, при визначенні загального рейтингу курорту показник «обсяг капітальних вкладень та ремонтів на 1 ліжко» скоригований з урахуванням співвідношення ціни та обсягу капітальних вкладень та ремонтів на 1 ліжко (від -9 до 9; найсприятливіше співвідношення рейтингів названих показників оцінюється максимальним балом – 9 – при високому рейтингу за обсягом *КвклР* та низькому рівні ціни). До моделі *ОКП* були включені показники, між якими відсутній статистично значимий кореляційний зв'язок – *Ц, Лр, КвклР, Б, В*.

В результаті кореляційного аналізу встановлено статистично значимий зв'язок між комплексним показником *ОКП* та комплексним показником ефективності *(Е)* (коефіцієнт кореляції r = 0,81, p-value – 0,0008<0,05), чистим прибутком на 1 грн. доходів *(ЧПд)* (коефіцієнт кореляції r = 0,72, p-value – 0,005<0,05).

Розмір курорту оцінено на підставі інформації про кількість діючих ліжок *(Л)*, що використовуються для розміщення відпочиваючих (без урахування зданих в оренду, виведених з експлуатації внаслідок зупиночного ремонту, консервації і т.п.). Встановлено статистично значимий зв'язок між кількістю ліжок *(Л)* та ефективністю *(Е)* (коефіцієнт кореляції r = -0,72, p-value – 0,006<0,05), обсягом спеціалізації курорту (ОС) (коефіцієнт кореляції r = 0,72, p-value – 0,005<0,05).

В таблиці 2 наведено основні характеристики ендогенних та екзогенних змінних, включених до моделі.

Таблиця 2

Характеристика ендогенних та екзогенних змінних моделі

Змінні		Значення			
		Середнє	Мінімальне	Максимальне	Стандартне відхилення
Ендогенні	*Е*	35	9	63	17,93
	ОКП	27	8	39	7,86
	Л	1702,6	371	3861	815,6
Екзогенні	*ЧПд*	0,03	0,00	0,07	0,02
	ЧПпл	113,6	0,0	207,9	66,1
	ОС	4,7	1	9	2,46

Таким чином, функції ендогенних змінних (1)-(3) можуть бути представлені у вигляді:

$$Е = f_1(ОКП;\ Л;\ ЧПпл), \quad (4)$$

$$ОКП = f_2(Е;\ ЧПд), \quad (5)$$

$$Л = f_2(Е;\ ОС), \quad (6),$$

а модель взаємозв'язку – у вигляді наступної системи одночасних рівнянь у структурному вигляді (7):

$$\begin{cases} E_t = \alpha_0 + \alpha_1 ОКП_t + \alpha_2 Л_t + \beta_3 ЧПпл_{вл} + U_1; \\ ОКП_t = \beta_0 + \beta_1 E_t + \beta_2 ЧПд_{цт} + U_2; \\ Л_t = \gamma_0 + \gamma_1 E_t + \gamma_2 ОС_{вт} + U_3 \end{cases} \quad (7)$$

Як було зазначено, вивчення характеру зв'язку між показниками *Е, ОКП, Л* необхідне для обґрунтування управлінських рішень з метою забезпечення організаційної ефективності. З цієї точки зору визнаним методом, що застосовується для розробки нормативної бази, є регресійний аналіз.

Побудову системи одночасних регресійних рівнянь, що характеризують стохастичний зв'язок між описаними явищами, процесами (які відбуваються в дійсності одночасно), оцінку їхніх параметрів здійснено із застосуванням методу найменших квадратів.

В результаті остаточно оцінену систему (7) записано у вигляді:

$$\begin{cases} E_t = 32{,}82 + 1{,}125ОКП_t - 0{,}0186Л_t - 0{,}02ЧПпл_{вл}; \\ ОКП_t = 16{,}62712 + 0{,}149831E_t + 213{,}5771ЧПд_{ці}; \\ Л_t = 2821{,}787 - 35{,}4766E_t + 26{,}10825ОС_{ет} \end{cases} \quad (8)$$

Значення коефіцієнтів детермінації R^2_E = 0,7882, $R^2_{ОКП}$ = 0,99, $R^2_Л$ = 0,90 свідчать про те, що зв'язок між змінними в побудованій моделі тісний. На підставі значень F-критерія Фішера та t-критерія Ст'юдента зроблено висновок, що побудовані регресійні моделі відповідають реальній дійсності (значимість F<0,05 з рівнем довіри 95%), отримані оцінки параметрів рівнянь регресії методом 2МНК також є достовірними (p<0,05).

Розраховано коефіцієнти еластичності з метою характеристики впливу окремих факторів у представленій моделі:

$$E_{\hat{y}_{x_n(x_{n-1})}} = \frac{a_n \bar{x}_n}{\bar{y}}, \quad (9)$$

де n визначається кількістю параметрів моделі;

a_n – значення n-го параметру моделі;

$\bar{x}_n$ – середнє значення n-го параметру моделі;

$\bar{y}$ – середнє значення залежної змінної моделі.

В таблиці 3 наведено результати розрахунку коефіцієнтів параметрів моделі та коефіцієнтів еластичності.

Таблиця 3

Результати оцінки параметрів системи рівнянь методом найменших квадратів

Рівняння	Коефіцієнти регресії	Коефіцієнти еластичності
E_t =		
α_0	32,82	
+ α_1ОКП$_t$	1,125	0,86
+ α_2Л$_t$	-0,0186	-0,90
+ α_3ЧПпл$_t$	-0,02	0,03
ОКП$_t$ =		
β_0	16,62712	
+ β_1E$_t$	0,149831	0,19
+ β_2ЧПд$_t$	213,10825	0,24
Л$_t$ =		
γ_0	2821,787	
+ γ_1E$_t$	-35,4766	-0,73
+ γ_2ОС$_t$	261,0825	0,72

Розраховані коефіцієнти еластичності дозволяють оцінити кількісний вплив змінних. Відповідно до отриманих коефіцієнтів еластичності, при зміні значення комплексного показника «обсяг конкурентних переваг» на 1% рівень ефективності, визначений також як комплексний показник, зміниться на 0,86%, що достатньо сильний вплив цього параметру на результативний показник; найвпливовіший фактор на ефективність – кількість ліжок, при зміні якого на 1% ефективність змінюється на 0,9%, причому в протилежному напрямку; точність виконання плану чистого прибутку також впливає на рівень ефективності: при зміні цього показника на 1% результуючий показник змінюється на 0,03%, також в протилежному напрямку. Це свідчить про те, що, як невиконання, так і перевиконання планів негативно впливає на стійкість підприємства, а, отже, його ефективність, яку ми оцінювали за показниками доходу, капітальних вкладень та ремонтів на 1 ліжко, коефіцієнту використання ліжок та зміни продуктивності праці. Отриманим результатом обґрунтовується необхідність вдосконалення функцій планування та прогнозування на санаторно-курортних підприємствах.

Використовуючи оцінені коефіцієнти (таблиця 3) та середні значення екзогенних змінних, функції ефективності та ліжок оцінено наступним чином:

$$E = 30{,}5486 + 1{,}225ОКП - 0{,}0186Л \quad (10)$$

$$E = 63{,}6236 - 0{,}0186Л \quad (11)$$

$$Л = 2944{,}23 - 35{,}4766E \quad (12)$$

Шляхом розв'язання рівнянь (11) та (12) знайдено обсяг ліжок та відповідний йому рівень ефективності (Е*, Л*), якому відповідає точка рівноваги Р (26,04; 2020); відповідно до даних вибірки, жодним курортом не досягнуто рівноважного стану, який забезпечував би стійкий розвиток. Представлені на рис. 1 графіки відбивають залежність функції ефективності та функції розміру.

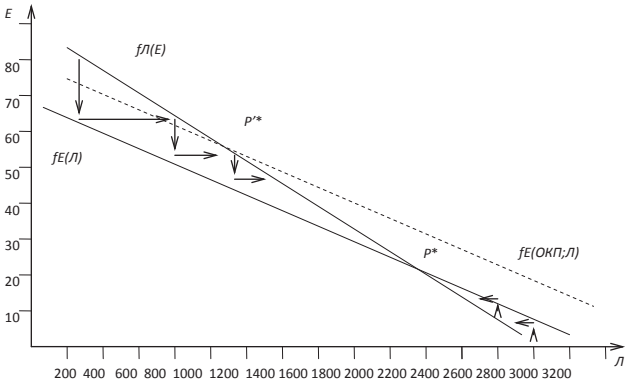

Рис. 1 Залежність між функціями ефективності, розміру санаторно-курортних підприємств та обсягу конкурентних переваг

З графіку видно, як, починаючи від значення ефективності 63, що дорівнює максимальному значенню комплексного показника ефективності у вибірці, досягається точка рівноваги P^*; аналогічно простежується шлях до точки рівноваги по осі абсцис, починаючи від максимального значення кількості ліжок.

Графіком проілюстровано наявність стійкої тенденції до скорочення розмірів, що супроводжується зростанням ефективності та є проявом гнучкості.

Зміни в обсягах конкурентних переваг також впливають на функцію ефективності. Набуття більшого обсягу конкурентних переваг зміщує криву функції ефективності вгору праворуч, в результаті встановлюється нова точка рівноваги P'^* (рис. 1), яка представляє вищий рівень ефективності та менший розмір санаторно-курортного підприємства. Звідси можна зробити висновок, що перспективи подальшого розвитку досліджених курортів пов'язані не лише із скороченням розмірів, а й вдосконаленням конкурентної стратегії. Графік функції *fE(ОКП; Л)* зображено на рис. 1 пунктирною лінією.

Також можна зробити й інший, не менш важливий висновок: у довгостроковій перспективі зменшення обсягів бізнесу (розмірів санаторно-курортних закладів) має обов'язково супроводжуватися гнучкою, чітко визначеною маркетинговою політикою, яка сприятиме покращенню конкурентного становища, збільшенню обсягів конкурентних переваг, що забезпечить покращення показників виконання планів прибутків, тобто ефективне досягнення тактичних цілей підприємства. Для групи досліджених курортів це може бути вдосконалення цінової політики, управління капітальними вкладеннями, розширення реабілітаційних ліжок,

набуття додаткових конкурентних переваг (при відсутності об'єктивно обумовлених географічним розташуванням, кліматом), або посилення існуючих. Очевидною є необхідність вдосконалення інших складових комплексу маркетингу.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що підвищення ефективності діяльності, та, тим самим, забезпечення довгострокового розвитку санаторно-курортних підприємств можливе шляхом підвищення конкурентоздатності продукції; збільшення обсягів збуту; освоєння нових ринків; стимулювання продажів; підтримки та розвитку матеріально-технічного, технологічного та кадрового потенціалу.

Однією з ключових задач в процесі управління підприємствами, орієнтованого на досягнення організаційної ефективності, є визначення оптимального розміру (обсягу) бізнесу, який дозволить підвищувати ефективність діяльності та бути конкурентоздатним.

Список літератури:

1. Балабанова О. І. Систематизація чинників соціально-економічного та організаційного розвитку санаторно-курортних підприємств в Україні / О. І. Балабанова // Економіка і регіон: Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. – 2012. – № 4(35). – С. 68-73.
2. Давнис В. В. Компьютерный практикум по эконометрическому моделированию / В. В. Давнис, В. И. Тертьякова. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2003. – 63 с.
3. Дудукало Г. О. Аналіз методів оцінювання ефективності підприємства / Г. О. Дудукало // Ефективна економіка. – 2012. – № 3.
4. Управленческий учет / [Аткинсон Энтони А., Банкер Раджив Д., Каплан Роберт С., Янг Марк С.]. – [3-е изд.]; пер. с англ. А. Д. Рахубовского, Д. А. Рахубовской. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 878 с.
5. Brandon Charles H. Management accounting: strategy and control / Charles H. Brandon, Ralph E. Drtina. – New York: The McGraw-Hill Companies, Inc, 1997. – 906 p.

Токаренко Е.И., Швачко В.А.
Бердянский государственный педагогический университет

ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ И ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ НА ПРИМЕРЕ САНАТОРНО-КУРОРТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Исследованы подходы к оцениванию и обеспечению эффективности организаций. Разработан подход к оцениванию эффективности организаций на основе гипотезы о наличии взаимосвязи размера предприятия, объема его конкурентных преимуществ и эффективности. На примере санаторно-курортных предприятий доказано наличие устойчивой тенденции к сокращению размеров бизнеса, сопровождаемой ростом эффективности и являющейся проявлением гибкости организаций данной сферы. Одной из ключевых задач в процессе управления, ориентированного на достижение организационной эффективности, является определение оптимального объема бизнеса, который позволит повысить эффективность деятельности и быть конкурентоспособным.
Ключевые слова: организационная эффективность, объем бизнеса, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, санаторно-курортные предприятия.

Tokarenko E.I., Shvachko V.A.
Berdyansk State Pedagogical University

APPROACHES TO EVALUATION AND ENSURING EFFECTIVENESS OF ORGANIZATIONS ON THE EXAMPLE OF SPA COMPANIES

Summary
Approaches to evaluation and ensuring effectiveness of organizations are investigated. An approach to the evaluation of the effectiveness of the organizations on the basis of the hypothesis about relationship between size of enterprises, the volume of its competitive advantages and efficiency has been developed. On the example of spa companies the presence of a tendency to reduce the size of the business, followed by increasing the efficiency and flexibility which is demonstration of the organizations flexibility has been proved. One of the key tasks in the process of managing for the achievement of organizational effectiveness, is to determine the optimal volume of business that will increase efficiency and provide competitiveness.
Keywords: organization efficiency, volume of business, competitiveness, competitive advantages, spa companies.

УДК 330.322.212

ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ПІДПРИЄМСТВ ЦЕМЕНТНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Топольницька Т.Б.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Обґрунтовано необхідність здійснення модернізації підприємств цементної промисловості із впровадженням новітніх енергозберігаючих технологій. Виявлено проблему незадовільного стану забезпечення підприємств цементної промисловості власними інвестиційними ресурсами. Проаналізовано міжнародний досвід застосування фінансових інструментів для підприємств, які мають намір оновити обладнання. Аргументовано доцільність використання у якості джерела інвестування такий фінансовий інструмент як міжнародне торговельне фінансування під гарантії ЕКА. Доведено, що залучення інструментів торговельного фінансування є альтернативним джерелом фінансових інвестицій і має значні переваги для підприємств цементної промисловості.

Ключові слова: модернізація виробництва, інвестиційне забезпечення, фінансово-інвестиційні ресурси, альтернативні джерела інвестицій, інструменти міжнародного торговельного фінансування, фінансово-кредитні установи.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день вітчизняна промисловість є однією з найбільш енергоємних у світі, вона споживає третину від загального обсягу паливно-енергетичних ресурсів країни [1]. До однієї з найбільш енергозатратних галузей української економіки відноситься й цементна промисловість, більшість заводів якої було збудовано у 50-60-х роках минулого століття. Зношення основних засобів у галузі становить більше 70% [2].

Глибока економічна криза суттєво вплинула на цементну промисловість, одночасно визначивши акценти, що характеризують умови успішного розвитку галузі. Стало зрозуміло, що єдиним можливим напрямом подальшого розвитку є модернізація підприємств із впровадженням енергозберігаючих новітніх технологій виробництва з використанням альтернативних видів палива. Успішно працюють і мають перспективу тільки ті підприємства, які здійснили реконструкцію та повне переоснащення потужностей на інноваційні технології, що дало можливість скоротити витрати палива на одержання цементу і збільшити обсяги його виробництва.

Потреба підприємств цементної промисловості у сучасних основних виробничих засобах у більшій мірі задовольняється імпортом обладнання, виробництво аналогів якого в Україні не налагоджено. Зважаючи на високу вартість імпортного обладнання, модернізація підприємств цементної промисловості зумовлює потребу у значних капіталовкладеннях. Водночас забезпечення цих підприємств фінансово-інвестиційними ресурсами на оновлення застарілих і зношених основних засобів із власних джерел є недостатнім.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне і методологічне обґрунтування окремих аспектів формування інвестиційної політики та вдосконалення фінансового забезпечення стійкого розвитку промислових підприємств стало предметом досліджень багатьох науковців та практиків: В. Богачова, Н. Брюховецька, С. Буткевич, В. Герасіна, Г. Козаченко, О. Лабенко, Н. Макарій, І. Макарчук та інші.

Разом з тим, що велика кількість питань, які стосуються формування концептуальних і методичних підходів до розробки механізму інвестиційної політики і розв'язання завдань гарантованого фінансового забезпечення промислових підприємств є достатньо розробленими, за межами наукового вирішення залишилися проблеми вдосконалення форм і джерел інвестиційного та фінансово-кредитного забезпечення модернізації вітчизняних промислових підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Щоб залишатися успішним, підприємству необхідно розвиватися і для цього використовувати інноваційні способи фінансування. Потреба у диверсифікації джерел фінансування існує вже давно у більшості вітчизняних промислових підприємств, але не багато з них знають про можливості, які можна отримати при виході на ринки міжнародного капіталу. На наш погляд, у ситуації, що склалася, альтернативою капітальних вкладень для підприємств цементної промисловості можуть бути зовнішні джерела інвестування у вигляді коштів іноземних фінансово-кредитних установ. Їх можна залучити шляхом використання інструментів міжнародного торговельного фінансування. Таке фінансування, зокрема, надається й підприємствам, які планують оновлення основних засобів, розширення або відкриття нового виробництва на базі імпортного інноваційного обладнання.

На сьогоднішній день інструменти торговельного фінансування досить активно використовуються у міжнародних і внутрішніх розрахунках країн із розвиненою економікою. Україна також, як держава, що має досить потужний економічний потенціал та зручне географічне розташування, не може бути ізольована від встановлення економічних зв'язків з іноземними контрагентами та проведення міжнародних розрахунків з використанням всесвітньої практики застосування інструментів торговельного фінансування.

Мета статті. Метою даного дослідження є якісний аналіз інструментарію міжнародного фінансування інноваційних проектів для цілей адаптації до специфіки інвестиційної діяльності підприємств цементної промисловості.

Виклад основного матеріалу. Здійснений у роботі [3, с. 8] аналіз зарубіжного досвіду організації торговельного фінансування показав, що існуючий в країнах з економікою, що розвивається, попит на імпорт товарів базових галузей промисловості, знайшов своє вираження у появі такого фінансового продукту як торговельне фінансування під гарантії експортно-кредитних агентств (ЕКА). Автор [4] вважає, що сьогодні ключовим елементом при здійсненні зовнішньоторговельних операцій з високим ступенем ризику, які також включають інноваційні проекти, виступає діяльність ЕКА. У статті [5] мова йде про торговельне фінансування за участі ЕКА як про можливий механізм стимулювання інновацій підприємств. На думку експерта [6, с. 7], в умовах нестабільності ринків міжнародного капіталу інструменти залучення фінансування за участю ЕКА найменше піддаються впливам ризиків.

© Топольницька Т.Б., 2014

Тому у якості джерела інвестування для придбання імпортного обладнання вітчизняним підприємствам цементної промисловості можна запропонувати використовувати такий економічно вигідний інструмент як міжнародне торговельне фінансування під гарантії ЕКА. На сьогоднішній день даний фінансовий інструмент є найбільш вигідним для українських підприємств, які мають намір оновити обладнання, як з точки зору вартості, яка є значно нижчою, ніж вартість кредитів вітчизняних банків, так і за термінами, що відрізняються своєю довготривалістю.

Роль експортних кредитних агентств полягає у тому, що, з однієї сторони, вони забезпечують покриття ризиків експортерів та банків, які кредитують експортні поставки, а з іншої, відкривають можливості доступного та довготермінового фінансування імпортерам з країн, що розвиваються, таким чином збільшуючи обсяги імпорту інноваційного обладнання у ці країни. Тобто ЕКА, засновані іноземними державами для підтримки внутрішніх виробників своїх країн, страхуючи ризики постачальників для реалізації проекту за кордоном, будуть сприяти розвитку експорту своєї країни. Схема роботи через іноземні агентства розрахована і на вітчизняних імпортерів, оскільки ЕКА фактично покриває ризики компанії-покупця товарів чи послуг, у випадку нашої країни ризики українських імпортерів. По суті, ризики вітчизняних імпортерів беруть на себе іноземні держави. У цьому якраз і полягає основна перевага торговельного фінансування під гарантії ЕКА.

Загальні умови фінансування через механізм ЕКА стандартні, прийняті через консенсус з Організацією економічного співробітництва та розвитку. Основною умовою участі більшості ЕКА у реалізації таких проектів є наявність іноземного (національного по відношенню до ЕКА) елемента від 50% у загальному обсязі фінансування. Іноземним елементом у даному випадку буде обладнання, виготовлене за кордоном (у країні постачальника), технології, а також участь іноземного генпідрядника.

Як правило, кредит покриває до 85% вартості зовнішньоторговельного контракту. Авансовий платіж підприємства-імпортера при цьому повинен становити не менше 15% від суми контракту. Відсоткова ставка та додаткові платежі вираховуються для кожного договору індивідуально, що залежить від кредитного рейтингу позичальника та умов контракту.

Самі ЕКА надають гарантії, страхують від ризиків, а грошові кошти дають іноземні банки-кредитори. На практиці фінансування за участю ЕКА може відбуватися за трьома схемами:

1) фінансування безпосередньо іноземним банком вітчизняного підприємства-імпортера;

2) фінансування через вітчизняного банка-посередника, який виступає гарантом;

3) український банк стає позичальником іноземного банку і кредитором для вітчизняного підприємства-імпортера. Вибір схеми фінансування головним чином залежить від того, кому (банкові чи підприємству-імпортеру) більше довіряє іноземна сторона – експортер, банк, що фінансує, та ЕКА.

У будь-якій з розглянутих схем грошові кошти виділяються українському позичальнику (ним може бути як український банк, так і сам український імпортер) іноземним банком, що фінансує, під гарантії ЕКА. При цьому вартість грошей є значно нижчою, ніж у вітчизняних банків, і цьому є пояснення. По-перше, грошові кошти виділяються іноземними банками, фінансові ресурси яких є апріорі дешевшими. По-друге, ЕКА страхує ризики банків, що фінансують, а це також дозволяє їм знижувати річні відсоткові ставки.

У зв'язку з поганою поінформованістю вітчизняних підприємств вважається, що міжнародні ринки капіталу є важко доступними через недостатній рівень власної кредитоспроможності, а також тривалу та складну процедуру отримання фінансування. Але основне для підприємства-імпортера, яке претендує на отримання міжнародного фінансування, – добре знати вимоги, які висуваються іноземними банками та ЕКА, і намагатися їм відповідати.

Іноземний банк, що фінансує, та відповідне ЕКА потрібно забезпечити всією необхідною документацією для проведення оцінки кредитоспроможності підприємства-імпортера. У світовій практиці найбільш поширеною у такому випадку є підготовка зведеного звіту, так званої презентації бізнесу.

Для того, щоб переконати іноземних партнерів у власній надійності та платоспроможності і все-таки спробувати отримати фінансування безпосередньо від іноземного банку під гарантії ЕКА, підприємство-імпортер повинно підготувати звіт про свою діяльність, який став би своєрідною візитівкою українського підприємства-позичальника на ринку міжнародного капіталу. У цьому звіті доцільно було б відобразити аспекти, які є основою аналізу будь-якого бізнесу, – це фінансовий, маркетинговий та юридичний аналіз підприємства. Щоб вийти на міжнародний ринок товарів і капіталу українським підприємствам потрібно прагнути бути більш прозорими і відкритими для своїх потенційних партнерів та інвесторів.

До переліку документації, яка є обов'язковою для початкової оцінки проекту ЕКА та іноземним банком, також слід віднести інформацію про сам проект, що імплементується. Чим більш детальна інформація надається вітчизняним підприємством-імпортером, тим простішим є процес погодження проекту зі сторони ЕКА.

Переваги від використання інструментів торговельного фінансування, зокрема фінансування під гарантії ЕКА, для підприємств цементної промисловості, які не мають достатньої кількості власних фінансово-інвестиційних ресурсів для здійснення модернізації виробництва, є очевидними:

1. Довготривалий період фінансування. Можливість отримання фінансування терміном до 15 років та більше.

2. Привабливa вартість фінансування. Знижується вартість кредиту, оскільки засоби для фінансування надаються іноземними банками. Фінансування під гарантії ЕКА набуло великої популярності у пост-кризовий період через відсутність альтернативних можливостей.

3. Гнучкість у фінансуванні. Отримання кредитних траншів відповідає потребам індивідуального проекту підприємства.

4. Наявність пільгового періоду щодо виплати відсотків та заборгованості по кредиту. Як правило, такий період надається до закінчення поставки обладнання (періоду будівництва та введення в експлуатацію).

5. Гнучкість щодо вибору валюти фінансування. Можливим є отримання фінансування у всіх основних конвертованих валютах.

6. Диверсифікація джерел фінансування. Для більшості підприємств таке фінансування є додатковим інструментом залучення ресурсів.

7. Відсутність потреби відволікати власні оборотні засоби.

8. Зниження вартості контракту. Експортер отримує повну оплату відразу після факту постав-

ки (відвантаження товару, надання послуг), відповідно він не підвищує контрактні ціни.

9. Формування міжнародної репутації. Платоспроможність українського підприємства підтверджується методами, поширеними у міжнародній практиці. Це дозволяє співпрацювати навіть з тими експортерами, які з пересторогою відносяться до України.

Серед представників українського бізнесу переважає стереотипна думка, що в реаліях сучасного ринку отримання вітчизняними підприємствами прямого фінансування від іноземних банків під гарантії ЕКА є досить проблематичним і що всі ці вимоги можуть виконати тільки крупні українські корпорації чи компанії з іноземним капіталом. Підтвердженням цього факту стало інтерактивне голосування учасників міжнародної конференції «Розширення східноєвропейської співпраці: залучення фінансування, мінімізація ризиків». За його результатами більше 70% українських респондентів вважають, що залучення прямого фінансування під гарантії ЕКА є складним механізмом [7, с. 26]. Це і не дивно, адже погана поінформованість суб'єктів ринку та високі ризики нашої країни не мотивують іноземні страхові фінансові установи просувати свої можливості та послуги для українських підприємств і залишають Україну за своєрідною завісою.

Максимум, на який сьогодні йде держава заради вітчизняних підприємств, що працюють на міжнародних ринках, це проведення зустрічей із представниками іноземних ЕКА. На нашу думку, одним з ключових питань у стимулюванні міжнародної торгівлі сьогодні є налагодження співпраці з іноземними агентствами. Профільне Міністерство економічного розвитку та торгівлі України повинно активно інформувати підприємства про можливості та переваги фінансування за допомогою ЕКА та сприяти їхньому поширенню. Зараз, за словами експертів [8, с. 10], механізми торговельного фінансування використовуються тільки на 10% від загального обсягу угод за імпортними операціями в Україні. І без належної популяризації інструментів міжнародного торговельного фінансування навряд чи ця цифра кардинально зміниться у найближчому майбутньому.

Висновки і пропозиції. Реалізація запропонованих заходів із залучення інструментів міжнародного торговельного фінансування для введення в експлуатацію нового енергозберігаючого та природоохоронного обладнання дасть можливість підприємствам цементної промисловості забезпечити собі конкурентні переваги як на внутрішніх, так і на міжнародних ринках, позбавляючи одночасно енергетичної залежності від імпорту палива. Висока якість цементу, забезпечена роботою на сучасному обладнанні, сприятиме збільшенню продажів через вихід на ринки інших видів цементів, освоєння виробництва його нових марок.

Отже, інформаційно відкрита діяльність, зрозуміла та прозора структура бізнесу, якісно та професійно підготовлена проектна документація є тими ключовими критеріями, які дозволять підприємствам цементної промисловості вийти на міжнародні ринки фінансування, щоб успішно реалізувати проекти з інвестування у модернізацію власного виробництва.

Список літератури:

1. Білоцерківський О.Б. Аналіз економічної ефективності від впровадження енергозберігаючих заходів в економіку України [Електронний ресурс]. // О.Б. Білоцерківський, Н.В. Ширяєва. Режим доступу: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/2011/14/2_14_2011.html
2. Пирогов В.М. Перевод действующих предприятий на сухой способ производства цемента на примере реконструкции ОАО «Ивано-Франковскцемент» [Електронний ресурс] // В.М. Пирогов, Н.В. Маковийчук, А.Г. Демкив, И.Б. Дубас. Режим доступу: http://news.ukrcement.com.ua/2014/10/42014.html
3. Кузнецов М.Г. Организация торгового финансирования коммерческими банками Российской Федерации: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / М.Г. Кузнецов. – Санкт-Петербург, 2011. – 17 с.
4. Бойко Є.О. Експортне кредитне агентство, як складова державного управління в підвищенні експорту. [Електронний ресурс] / Є.О. Бойко. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/NacGosp/2010/Boyko_EO.pdf
5. Рябов Ю.П. Инструменты международного проектного финансирования как элемент внешнеторговой инфраструктуры инновационной деятельности. [Електронний ресурс]. / Ю.П. Рябов. – Режим доступу: http://www.pandia.ru/text/78/119/111289.php
6. Победимская А. Сотрудничество без границ: что сулит 2012 год украинским компаниям-заемщикам. / А. Победимская // IBobserver. International trade development. – 2011, № 6. – С. 7.
7. Харченко В. Прямое финансирование импорта: миф или реальность. / В. Харченко // IBobserver. International trade development. – 2013, № 10. – С. 26-31.
8. Криничная Е. Торговое финансирование для компаний из СНГ: выбор альтернативных путей. / Е. Криничная // IBobserver. International trade development. – 2013, № 11. – С. 10-11.

Топольницкая Т.Б.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ФИНАНСОВО-ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ ЦЕМЕНТНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация
Обоснована необходимость проведения модернизации предприятий цементной промышленности с внедрением новейших энергосберегающих технологий. Обнаружена проблема неудовлетворительного состояния обеспечения предприятий цементной промышленности собственными инвестиционными ресурсами. Проанализирован международный опыт применения финансовых инструментов для предприятий, которые намерены обновить оборудование. Аргументировано целесообразность использования в качестве источника инвестирования такой финансовый инструмент как международное торговое финансирование под гарантии ЭКА. Доказано, что привлечение инструментов торгового финансирования является альтернативным источником финансовых инвестиций и имеет значительные преимущества для предприятий цементной промышленности.
Ключевые слова: модернизация производства, инвестиционное обеспечение, финансово-инвестиционные ресурсы, альтернативные источники инвестиций, инструменты международного торгового финансирования, финансово-кредитные учреждения.

Topolnytska T.B.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT FOR MODERNIZATION OF PRODUCTION ENTERPRISES OF CEMENT INDUSTRY

Summary
The necessity of modernization of enterprises of the cement industry with the implementation of new energy saving technologies has been justified. The problem with unsatisfactory provision of enterprises of cement industry with own investment resources was identified. International experience of trade finance instruments and their utilization by companies intending to upgrade their equipment was analyzed. Expedience of using of such financial instruments as international trade financing backed by ECA guarantees as a source of investments was argued. It has been proved that utilization of trade finance instruments is an alternative source of financial investments and has significant advantages for the cement industry.
Keywords: modernization of production, investment security, financial and investment resources, alternative investment resources, international trade finance instruments, financial and credit institutions.

УДК 330.3:622.333

СТІЙКІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВУГЛЕДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ: ФАКТОРИ ТА ВИДИ

Трифонова О.В.
Національний гірничий університет

В статті з позиції системного підходу досліджені фактори стійкого функціонування промислових підприємств в ринкових умовах. Проаналізовані та систематизовані специфічні умови функціонування вугледобувних підприємств як багатофункціональних відкритих систем. Обґрунтована доцільність відокремлення в складі внутрішніх чинників природної й антропогенної груп факторів стійкого функціонування вугледобувних підприємств. Узагальнені наукові підходи до класифікації видів стійкості функціонування підприємств. Досліджені наукові погляди на сутність взаємозв'язку стійкості функціонування окремих підсистем та підприємства в цілому. Запропоновано розглядати вугледобувне підприємство як відкриту природно-антропогенну систему, стійкість функціонування якої зумовлена обґрунтованістю управлінських рішень за техніко-організаційним, соціально-трудовим, екологічним та фінансово-економічним напрямами.
Ключові слова: стійкість функціонування підприємства, зовнішні фактори, природні фактори, антропогенні фактори, види стійкості

Постановка проблеми. Сучасні вугледобувні підприємства, навіть відокремлені, являють собою великі багатофункціональні системи з численними внутрішніми взаємозв'язками між технологічними процесами, підрозділами та управлінськими функціями, а також із зовнішнім середовищем.

Управління стійким функціонуванням підприємства з позиції системного підходу вимагає дослідження факторів середовища господарювання на усіх його рівнях. В своїй сукупності різноманітні та мінливі фактори можуть як спровокувати виведення з стійкого стану окремих елементів або системи в цілому, так і сприяти їх поверненню у стійкий

© Трифонова О.В., 2014

стан. Тому, чітке уявлення про склад зазначених факторів, характер та інтенсивність їх впливу на процеси, що відбуваються на підприємстві, застосування адекватного інструментарію прогнозування змін як у складі факторів, так і в інтенсивності їх впливу є основою відповідних підсистем моніторингу та оцінювання змін у середовищі господарювання підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційним для наукової економічної літератури [1-5] в цілому та в якій зокрема досліджуються проблеми забезпечення стійкості підприємств [6-11] є поділ факторів середовища господарювання залежно від місця їх виникнення на зовнішні (макро- та мезорівень) та внутрішні (мікрорівень). З цього приводу розбіжності проявляються лише в частині конкретних факторів, віднесених до тієї чи іншої групи, що обумовлено більшим або меншим ступенем деталізації умов господарювання та врахуванням галузевих особливостей підприємств.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну увагу, приділену науковцями проблемам визначення факторів впливу на діяльність підприємств та характеру їх взаємообумовленості, залишається не в повній мірі вирішеною проблема створення механізму управління стійким функціонуванням вугледобувних підприємств, заснованого на моніторингу комплексу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища господарювання, що мають суттєві специфічні характеристики.

Метою статті є узагальнення та систематизація наукових поглядів на фактори та види стійкого функціонування сучасних промислових підприємств та обґрунтування складу структурних елементів вугледобувних підприємств, що визначають стійкість їх функціонування в мінливих умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. У наукових працях [5, 6] здійснено аналіз факторів, що впливають на стійкість підприємств, та запропоновано класифікувати їх за такими ознаками: місце виникнення (зовнішні, внутрішні); ступінь загрози (основні, другорядні); складність (прості, складні); тривалість дії (постійні, тимчасові); наслідки впливу (стабілізуючі, дестабілізуючі); характер впливу (прямі, опосередковані); ступінь обумовленості (об'єктивні, суб'єктивні); за частотою виникнення (систематичні, періодичні, одноразові); за можливістю керування (керовані, некеровані); за можливістю передбачення (прогнозовані, не прогнозовані); за характером впливу (прямі, опосередковані).

Розглянемо детальніше фактори зовнішнього середовища господарювання вугледобувних підприємств з метою визначення тих, що найбільше впливають на стійкість їх функціонування.

З поміж загальноекономічних, політичних, соціальних та інших факторів зовнішнього середовища господарювання для вугледобувних підприємств, продукція яких призначена для промислового використання (за виключенням незначних обсягів реалізації населенню) вітчизняними підприємствами металургійної та електроенергетичної галузей, незначний опосередкований вплив мають коливання рівня реальних доходів населення, зміна ємності внутрішнього ринку та коливання попиту, нестабільність валютного ринку. Зміни законодавчо-нормативної бази, що регламентує діяльність підприємств з вуглевидобутку, відбуваються досить рідко та стосуються, як правило, підвищення вимог до забезпечення безпечних умов праці, зменшення екстерна лій, а також процесу роздержавлення підприємств галузі. Останнє має слабо прогнозований, але потенційно зростаючий вплив на функціонування підприємств, оскільки спряжений із необхідністю запровадження нових методів управління підприємствами, притаманними крупному вертикально-інтегрованому бізнесу.

Зменшення обсягу національного доходу позначається на дотаційних можливостях держави щодо підтримки вугледобувних підприємств, разом з тим, жорсткої залежності між ними в бюджетному законодавстві немає, а через необхідність підтримки соціальної стабільності у вугледобувних регіонах та забезпечення енергетичної незалежності держави обсяги дотацій змінюють протягом року незалежно від поповнення бюджету.

Разом з тим, таке явище як безробіття не має впливу на стійкість функціонування вугільних шахт, бо навіть в умовах негативної демографічної тенденції альтернативних місць працевлаштування для населення шахтарських містечок немає. Соціальна політика держави щодо працівників вугледобувних підприємств (причому державних шахт) обмежується гарантуванням виплати заробітної плати (знову таки через дотування перевищення собівартості в частині оплати праці), а також регламентацією та контролем дотриманням безпечних умов праці.

Безпосередній сильний негативний вплив на зазначені підприємства мають інфляційні процеси, оскільки їх наслідком є зростання вартості допоміжних матеріалів, палива, електроенергії, необхідних для нормального протікання технологічних процесів.

Останнім часом найсуттєвішій, безпосередній, але при цьому непрогнозований, вплив спричиняє політична нестабільність в її крайньому прояві – військових діях. Через таке становище процес роздержавлення шахт шляхом проведення інвестиційних конкурсів, що мав би пожвавити інвестиційні процеси у галузі та забезпечити нарощування обсягів видобутку, зупинився.

Природні умови, що для підприємств інших галузей промисловості прийнято відносити до факторів зовнішнього середовища, причому таких, що неістотно впливають на діяльність підприємств, для вугледобувних підприємств набувають першочергового значення. У вугільній галузі під природними факторами розуміють, в першу чергу, гірничо-геологічні умови залягання корисної копалини, що є предметом праці, якісні характеристики якої заздалегідь відомі та можуть бути лише погіршені протягом виробничого циклу. В залежності від кута нахилу вугільних шарів, порід, що вміщують, обводненості, газоносності та інших характеристик родовища відбувається вибір технології вуглевидобування та технічних засобів, а також форм та методів організації виробництва. З цієї точки зору гірничо-геологічні умови є визначальними для функціонування підсистем підприємства та підтримки взаємозв'язків між ними.

Досить часто саме гірничо-геологічні умови є стримуючим фактором для нарощування обсягів виробництва на підприємстві, що не дозволяє шахтам використовувати ефект масштабу. В міру відпрацювання кращих запасів найбільший вплив на рівень стійкості функціонування вугільної шахти з поміж природних факторів спричиняють: змінення потужності розроблюваних шарів; перехід до відпрацювання шарів на більшій глибині; зміни водовіддачі та газообільності. Дійсно, здатність водонасичених гірських порід віддавати воду шляхом вільного стікання під впливом сили тяжіння або в результаті впливу (відкачки, вакуумування тощо),

тобто їх водовіддача, є неоднаковою не лише на різних частинах родовища, а навіть в межах гірничого відводу. Водовіддача на одній й той самій шахті може змінюватись протягом часу не лише через сезонні коливання рівня опадів, а й через мінливий режим водоносних горизонтів. Шахтні ж води негативно впливають на техніку та технологію ведення гірничих робіт та погіршують якість видобутого вугілля, що відповідно негативно позначається на ефективності роботи персоналу та фінансово-економічних показниках.

Газообільність шахт обумовлена виходом газу, головним чином, з поверхні розроблюваного шарів та бічних порід, з відбитих з масиву корисних копалин та надходженням газу з вироблених просторів, куди газ виділяється з порід, що обрушуються, та шарів й прошарків корисних копалин, що підробляються та надробляються. Газообільність залежить від впливу багатьох факторів, найважливішими з яких є: геологічні умови розвитку району, масштаби газоутворення при метаморфізмі гірських порід, газопроникненість та газоємність корисних копалин і порід, що вміщують. Крім метану, вугільні шари можуть також вміщувати вуглекислець, а з деяких вугільних шарів виділяється сірководень або сірчаний газ тощо. Дегазаційні установки вугледобувних підприємств мають забезпечити очищення повітряної суміші, що викидається в атмосферу, до встановлених нормативами граничних концентрацій забруднюючих речовин. Але застарілість технологічного обладнання, в більшості випадків, не дозволяє цього робити і підприємства сплачують штрафи за порушення екологічних норм.

Із підвищенням навантаження на очисний вибій у виробках різко зростає метановиділення з розроблюваних та зближених з ними шарів, оскільки витрати повітря, що подається для провітрювання лави, обмежені його швидкістю у робочому просторі.

Перехід до відпрацювання шарів на більшій глибині є природним наслідком вилучення запасів з верхніх горизонтів шахтного поля. Але такий розвиток гірничих робіт супроводжується різким погіршенням умов вуглевидобутку через підвищення гірського тиску підвищується небезпека раптових викидів газу, вугілля та породи, що вимагає вживання додаткових технологічних, технічних та організаційних заходів із відповідним зростанням витрат на вуглевидобування. Негативно впливає на продуктивність обладнання та робітників і зростання температури у гірничих виробках, що вимагає додаткового кондиціювання повітря, отже, і додаткових витрат.

Потужність розроблюваних шарів є однією з передумов вибору видобувної техніки та визначальним фактором якості видобутого вугілля. Очисна техніка, що зараз використовується на більшості вугільних шахт, має ширину захвату 0,8 м, отже в разі відпрацювання шарів меншої потужності здійснюється присікання порід, внаслідок чого відбувається збіднення корисних копалин. Збільшення зольності видобутого рядового вугілля порівняно із внутрішньою зольністю шару вимагає додаткових витрат часу та грошей для його доведення до потрібної (нормативної) зольності товарної продукції шляхом збагачення.

На окрему увагу заслуговують екологічні фактори стійкого функціонування вугільних шахт, оскільки негативний вплив вугільного виробництва є одним із наймасштабніших та витратоємних з точки зору зменшення екстерналій. В процесі видобування вугілля відбувається погіршення фізико-хімічних властивостей гідрографічних вод, викид парникових газів, утворення відвалів та відстійників відходів виробництва, запилення повітря, порушення природного балансу флори та фауни, змінюється режим підземних водоносних горизонтів та відбувається просідання земної поверхні. Причому негативний вплив на екологію регіону, де відбувається розробка родовища, з часом лише зростає та не припиняється із відпрацюванням балансових запасів і закриттям шахти.

Безпосереднє скидання механічно, хімічно, бактеріально иа мінерально забруднених вод у гідрографічну мережу заборонено екологічним законодавством та передбачає накладання штрафних санкцій, що, між тим, значно менші, ніж витрати на природоохоронні заходи.

Аналогічна ситуація складається із забрудненням атмосферного повітря вугільними шахтами, що здійснюється як організованими стаціонарними джерелами: промисловими та побутовими котельнями, аспіраційними системами шахт (вентиляційними стволами, пунктами завантаження тощо), так і неорганізованими стаціонарними джерелами у вигляді палаючих породних відвалів. Із зазначених джерел забруднення в атмосферне повітря потрапляють оксид вуглецю, сірковий ангідрид, сірководень, але близько 70% усіх виділених газів, як зазначено в монографії А.В. Бардася [12], припадає на метан.

Підземний спосіб видобування вугілля через необхідність проведення гірничих виробок та присікання порід безпосередньо під час очисних робіт супроводжується супутнім вилученням з надр значних обсягів породи. В наслідок цього на поверхні утворюються відвали, майже на половині з яких через порушення технології їх формування спостерігається горіння. Збільшення обсягів породи, що підіймається на поверхню, не тільки позначається на фінансово-економічних показниках роботи шахти через зростання витрат на її транспортування та розміщення гірської маси у відвалах, а й вимагає відповідного збільшення площ під відвалами та витрат на рекультивацію порушених земель.

Оцінити масштаби та наслідки порушення земель (за виключенням тих, що відведенні під породні відвали, відстійники та шламонакопичувачі) на даний час не можливо через відсутність, з одного боку, відповідних вимог й обмежень з боку держави як власника надр, з іншого боку, через відсутність механізму зацікавленості власників шахт (концесіонерів) у зменшенні зазначених негативних наслідків вуглевидобування.

Розвиток гірничих робіт в часі та просторі негативно позначається на надійності технологічних процесів і обладнання, рівні організації праці та ритмічності виробничого процесу, ускладнює умови праці та спричиняє додаткові витрати на вентиляцію, водовідведення, транспортування гірської маси, підтримку виробок, збагачення тощо. Перелічені негативні тенденції істотно впливають на техніко-організаційну, соціально-трудову, фінансово-економічну підсистеми вугледобувного підприємства та зумовлюють значну енерго-, трудо- та капіталомність вітчизняного вуглевидобування.

Розглядаючи внутрішні фактори стійкого функціонування підприємств, науковці систематизують їх або за видами діяльності (операційна, інвестиційна, фінансова), що притаманно прихильникам фінансового напряму стійкого розвитку підприємств, або за функціональними напрямами (техніка та технологія, фінанси, кадри тощо) [7-9, 11], що є більш поширеним та відображує системний підхід до забезпечення стійкого функціонування підприємств.

Фактори техніко-технологічного напряму на вугледобувних підприємствах, як зазначалось

вище, безпосередньо залежать від гірничо-геологічних умов розробки родовища та відображуються у стані матеріально-технічної бази підприємства, потенційної можливості впроваджувати прогресивні технології та нову техніку. Слід зауважити, що збитковість вуглевидобування та недоступність зовнішніх джерел капітальних інвестицій істотно обмежують реальні можливості проведення реконструкції шахт та придбання нової техніки.

Процес активного роздержавлення вугледобувних підприємств, що розпочався у 2012 р., передбачав залучення у вугільний бізнес приватних інвесторів, які забезпечили б впровадження різноманітних технологічних інновацій і сучасного гірничошахтного обладнання на всіх етапах виробничого процесу, засобів автоматизації транспортних процесів і попередження небезпечних газодинамічних явищ, спалахів метану та вугільного пилу, обвалення порід та проривів пливунів і т.п., а також попередження забруднення атмосфери парниковими газами та гідрографічних водойм високомінералізованими шахтними водами.

Впровадження перелічених вище інновацій вимагає відповідних змін в організації виробництва, завдяки підвищенню рівня механізації й автоматизації праці дозволяє зменшувати чисельність персоналу та одночасно підвищує вимоги до кваліфікації тих працівників, що обслуговують нові технічні засоби. Інноваційні методи управління персоналом спрямовані на підвищення продуктивності праці, у тому числі за рахунок більшої диференціації заробітної плати промислово-виробничого персоналу в залежності від якості й умов праці та навчання персоналу, а також шляхом концентрації управлінських функцій із відповідним скороченням чисельності адміністративно-управлінського персоналу.

Взаємозв'язок техніко-організаційних та соціально-трудових факторів із фінансово-економічною підсистемою підприємства вже неодноразово згадувався, тому необхідно окремо наголосити на тому, що застосування сучасних методів управління поточними витратами, скорочення дебіторської заборгованості, підтримка оптимальної структури активів та портфелю інвестиційних заходів, в свою чергу, сприяють стійкому функціонуванню інших підсистем.

Підвищення рівня розвитку підприємства чи накопичення невирішених проблем за тривалий час життєдіяльності підприємства супроводжуються збільшенням складності та різнорідності його підсистем, призводять до ускладнення характеру взаємозв'язків між ними та спричиняють зростання нестійкості. У свою чергу, зростання нестійкості викликає необхідність додаткових витрат на її подолання. Отже, для ефективного проведення моніторингу середовища господарювання підприємств добувної галузі, ідентифікації загроз і можливих наслідків їх дії, оперативного застосовування адекватних заходів щодо опору чи пристосування до змінених умов доцільно виокремлювати природні та антропогенні фактори як окремі групи факторів за ознакою походження.

Наявність у науковій літературі різних, іноді суперечливих, поглядів на сутність стійкості та фактори, що на неї впливають, стала основою для виокремлення різноманітних її видів. Взагалі намагання узгодити ті чи інші різновиди стійкості з факторами, що їх визначають, в більшості випадків (за виключенням стійкості до впливу внутрішніх та зовнішніх факторів) є марними, оскільки один і той самий фактор впливає на декілька підсистем підприємства, причому цей вплив може бути різний за тривалістю, інтенсивністю тощо. Наприклад, щодо вугледобувних підприємств: несвоєчасне постачання допоміжних матеріалів для проведення підготовчих виробок, в першу чергу та найсильніше, вплине безпосередньо на темпи проходки. Але, разом з тим, при недостатньому резерві підготовлених до виїмки запасів вплине на темпи й очисних робіт, роботу інших технологічних ланок, позначиться на організації праці та продуктивності роботи персоналу, фінансово-економічних показниках.

Відповідно до групи зовнішніх та внутрішніх факторів середовища майже всі науковці, що досліджують стійкість економічних систем, виокремлюють зовнішню та внутрішню стійкість підприємства. Проте щодо розуміння цих двох видів думки співпадають не в повній мірі. Наприклад, за думкою О.Н. Зайцева [13], внутрішня стійкість відображує пропорційність всіх складових організації та забезпечує позитивну динаміку основних фінансово-економічних показників і розширене виробництво, а зовнішня стійкість характеризується безконфліктною взаємодією із зовнішнім середовищем (споживачами, конкурентами, постачальниками тощо). Як видно, автор розглядає стійкість виключно стосовно підприємств, характер функціонування яких є прогресивним. Безконфліктність же взаємодії із зовнішнім середовищем є хоч й бажаною для підприємства, але саме в умовах конфлікту, тобто певного збурення, й проявляється стійкість.

Досліджуючи фінансову стійкість підприємства, як головну складову його загальної стійкості, Тищенко О.М. та Норік Л.О. [10] доходять висновків, що саме вона характеризує усталеність різних сторін діяльності підприємства та відображує здатність адаптуватись до умов зовнішнього середовища й пропонують виділяти два види стійкості: поточну (що характеризує стан підприємства на момент проведення аналізу) та потенційну (що характеризує перспективи нарощування обсягів діяльності протягом певного часу й виходу на новий рівень фінансової рівноваги). Погоджуючись із доцільністю окремого розгляду поточної (інакше кажучи, моментної) та потенційної стійкості, наголошуємо на необхідності розширення змістовного наповнення останньої поза межи фінансової підсистеми підприємства та не обмежуватись тільки випадками розширеного відтворення соціально-економічних процесів.

Рединa М.М. [14] на основі дослідження еколого-економічної стійкості підприємств запропонувала розрізняти залежно від часового відрізка, для якого ідентифікується стан системи, інертну та динамічну (пластичну) стійкості. Перша з них пов'язується авторкою зі здатністю системи протягом певного часу (обмеженого періодом реалізації управлінських завдань) зберігати незмінними показники своєї діяльності. Динамічна стійкість характеризує здатність системи стабільно рухатись заданою траєкторією стійкого розвитку. Отже, інертна стійкість за змістом є аналогом оперативної стійкості, а динамічна – стратегічної стійкості, що розглядались в роботах [15], з різницею тільки в назві класифікаційної ознаки: «за тривалістю існування» чи «за рівнем управління». Наведене дублювання обумовлене невиправданим відділенням від рівнів управління (наприклад, стратегічного) функцій, що на них покладені (відповідно встановлення стратегічних цілей та визначення шляхів їх досягнення, у т.ч. з урахуванням рівня стійкості системи у довготостроковій перспективі).

Разом з тим, заслуговує на окреме дослідження проблема накопичення (утворення) певного резерву стійкості, що забезпечив би підприємству в умовах

суттєвого посилення впливу дестабілізаторів діяльності можливість мати період часу, необхідний для прийняття та реалізації управлінських рішень щодо усунення впливу факторів або адаптації до них. Величина резерву стійкості обумовлена інерційними властивостями підприємства, а період часу для конструктивних дій менеджменту підприємства може бути розширений шляхом запровадження моніторингу факторів середовища господарювання за ранніми сигналами.

На особливу увагу заслуговує обґрунтоване в дисертації О.С. Коцюби [16] виокремлення, так званих, стійкості першого та другого роду. Стійкість першого роду за своєю сутністю є здатністю підприємства в принципі забезпечити власну життєдіяльність, у той час як стійкість другого роду безпосередньо пов'язана із досягненням цільових орієнтирів діяльності, зокрема ринкових. Погоджуючись із автором щодо доцільності окремого розгляду двох зазначених випадків, вважаємо за доцільне позначити їх як стійкість життєдіяльності (існування) та стійкість щодо цільового призначення, що може набувати різних форм залежно від напряму розвитку підприємства.

У своїй дисертаційній роботі Хомяченкова Н.А. [17, с. 10] розглядає зовнішню стійкість до ризику та внутрішню стійкість, як два аспекти стійкості підприємства в цілому. Дослідження взаємозв'язку управління стійким розвитком та ризиком стало для зазначеної авторки підставою виокремити додаткову компоненту внутрішньої стійкості підприємства – ризикову стійкість. Проте в поясненнях, що надає авторка стосовно сутності наведеного поняття, відбувається його ототожнення з поняттям «надійність». Дійсно, саме надійність окремих елементів підприємства, як-то організаційної структури, технології та техніки, персоналу та матеріальних потоків, є відображенням імовірності збереження працездатності внутрішніх зв'язків підприємства та здатності витримувати екстремальні внутрішні та зовнішні навантаження.

З поміж авторів нечисленних робіт [15, 18, 19], в яких зроблена спроба класифікувати види стійкості, вони виділялись такими ознаками: за часом проведення оцінки; за тривалістю прояву; в залежності від використовуваних ресурсів; за рівнем; за динамікою розвитку підприємства; за характером впливу факторів; за ступенем охоплення об'єкта дослідження; за рівнем управління. Доцільність виокремлення видів стійкості за рівнем управління логічно витікає з наявності на підприємстві оперативних, тактичних та стратегічних рівнів управління, що ж стосується класифікації за рівнем стійкості, то вона безпосередньо пов'язана із застосуванням різних методик оцінювання стійкості та ідентифікації стану підприємства за певними шкалами.

В своїй статті Матушевська О. [15] пропонує додатково розрізняти види стійкості за такими ознаками: суб'єкта господарювання; сфер діяльності суб'єкта господарювання; за функціональним скеруванням; періоду встановлення і тривалості існування; стратегії підприємства; фаз економічного циклу підприємства та походженням. Разом з тим, із запропонованих пояснень щодо сутності тих чи інших виділених нею різновидів стійкості, віднесених до певних класифікаційних груп, виходить, що зазначена авторка не визначилась із самим розумінням стійкості, внаслідок чого розглядає її і як стан, і як здатність, а інколи ототожнює її зі стабільністю.

Узагальнення та систематизація наукових поглядів на різні аспекти прояву стійкості функціонування підприємства дозволяють представити класифікацію її видів за ознаками, універсальними для підприємств різних сфер діяльності (рис. 1).

На наведеному рисунку, за класифікаційними ознаками «рівень агрегування» та «рівень стійкості» можливі види не конкретизовані в повній мірі, оскільки їх виокремлення пов'язане із широтою проблематики наукового пошуку дослідників, їх особистими поглядами та застосуванням авторських методик ідентифікації рівня стійкості. Цим питанням буде надано окрему увагу.

Отже, виокремлення тих чи інших різновидів стійкості, в першу чергу, пов'язане із виділенням певних компонентів (складових, елементів стійкості або підсистем стійкого розвитку), що відображують як особисті наукові погляди дослідників, так і специфіку функціонування підприємств (табл. 1).

Слід зазначити, що з метою узагальнення підходів різних учених, позначення деяких компонент, що визначають стійкість функціонування підприємства, змінено, підставою для чого було вивчення складу часткових показників, які входили до відповідних компонент. Наприклад, назва «інтелектуально-кадрова складова», відокремлена О.В. Мізіною та І.М. Широковою [21], замінена на «кадрову», оскільки до її складу входять тільки показники, що характеризують ефективність роботи персоналу та жодним чином не стосуються його інтелектуального рівня. Крім того, як належні до однієї компоненти розглянуті групи показників, позначені авторами як ринкові та комерційні, оскільки відображують рівень ділової активності та конкурентний потенціал підприємства.

З урахуванням наведеного вище, можна стверджувати, що найбільшого розповсюдження у науковому середовищі набув функціональний підхід до визначення компонент та складових стійкого функціонування підприємства. А саме, науковці виділяють виробничу (близька за змістом технікотехнологічна), соціальну, екологічну та фінансовоекономічну функціональні підсистеми чи складові. Для підприємств, що функціонують в умовах жорсткої конкуренції, мають активно пристосовуватись до мінливих уподобань споживачів та несуть значні транзакційні витрати, обґрунтованим вбачається

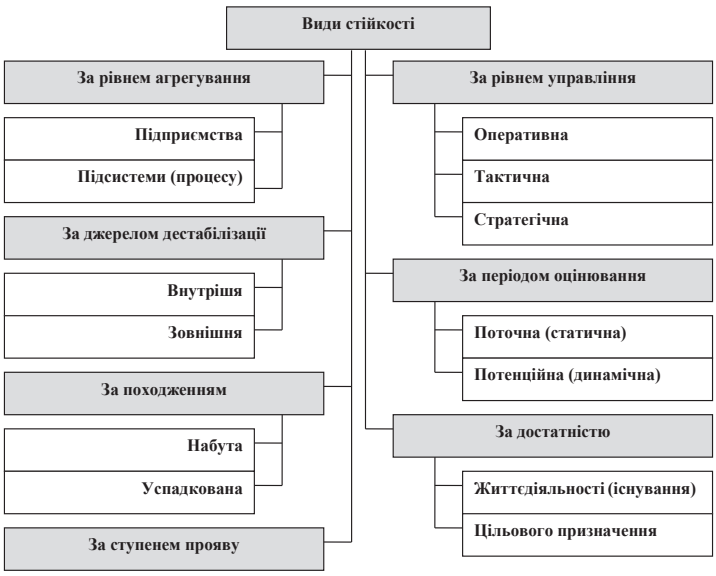

Рис. 1. Класифікація видів стійкості функціонування підприємства

Джерело: розроблено автором за даними [8, 10, 14-16, 20]

Таблиця 1

Компоненти, що визначають стійкість підприємства

Компоненти складові, елементи)	Управлінська	Організаційна	Виробнича	Техніко-технологічна	Фінансова	Фінансово-економічна	Інвестиційна	Інноваційна	Кадрова (соціальна)	Маркетингова	Ринкова (комерційна)	Екологічна	Ресурсна	Ризикова
Анохін С.Н.	х		х		х				х		х			
Бакунов О.О., Сергєєва О.В.	х			х	х					х				
Брянцева И.В.			х			х								
Городинська Д.М.	х		х		х		х		х	х				
Дуброва О.С.			х	х	х					х		х		
Єзерська С.Г.			х			х								
Зайцев О.Н.		х		х		х			х					
Іванов В.Л.		х	х			х								
Корчагіна О.В.	х	х		х			х	х		х				
Кроленко М.С.			х		х						х			
Маслак О.І.	х		х		х		х		х	х				
Мізіна О.В., Широкова І.М.			х	х	х				х		х			
Мохонько Г.А.	х		х		х		х	х	х	х		х		
Онещак О.	х		х		х		х		х					
Поліщук О.А.			х		х				х		х	х	х	
Прохорова В.В.		х			х			х						
Слабінський Є.А.					х						х		х	
Тищенко О.М., Норік Л.О.	х		х	х			х		х	х				
Тхор С.О.								х					х	
Харчук Т.В.			х	х	х				х		х	х		
Ходякова О.В.		х			х			х						
Хомяченкова Н.А.		х	х	х	х		х		х		х	х		х

Джерело: розроблено автором за даними 22 наукових публікацій

виокремлення маркетингової складової. Але щодо вугледобувних підприємств, то такий підхід є невиправданим ускладненням структури підприємства, адже вони є монопродуктовими підприємствами, попит на продукцію яких достатньо стабільний і співпраця з контрагентами майже незмінна. Слід також зазначити, що інвестиційна діяльність вугледобувних підприємств безпосередньо залежить від зовнішніх джерел фінансування – приватних інвесторів, зацікавлених у вуглевидобутку, чи державних інвестицій. Причому напрями використання інвестицій, визначення яких безпосередньо належить до функцій фінансово-економічної підсистеми, та їх ефективність безпосередньо впливають на рівень стійкості інших підсистем підприємства.

Отже, жодна з розглянутих наукових праць не містить рекомендацій щодо врахування такої особливості вугледобувного підприємства, як предмет праці у вигляді корисної копалини. Саме необхідність видобування корисної копалини в надзвичайно складних гірничо-геологічних умовах Донецького вугільного басейну зумовлює свідомий вибір людини стосовно необхідних для цього технології, техніки, організації виробництва та праці, методів управління тощо. Задля вирішення цієї проблеми вважаємо за доцільне розглядати вугледобувне підприємство як відкриту природно-антропогенну систему, в якій від рішень людини залежить стійкість функціонування техніко-організаційної, соціально-трудової, екологічної та фінансово-економічної компонент.

Висновки і пропозиції. Систематизація факторів внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування вугледобувних підприємств та визначення характеру їх взаємозв'язку дозволяють забезпечити ефективний моніторинг зміни складу зазначених факторів, напряму та інтенсивності їх впливу на окремі підсистеми підприємства. Прогнозування зміни рівня стійкості функціонування внутрішніх складових і компонент вугледобувного підприємства під впливом факторів середовища господарювання є підґрунтям для формування портфелю альтернатив щодо опору чи пристосування підприємства до дестабілізаторів їх діяльності.

Список літератури:

1. Варава Л.Н. Стратегическое управление горнодобывающими предприятиями: [монография] / Л.Н. Варава / НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. – Донецк, 2006. – 356 с.
2. Зуб А.Т. Системный стратегический менеджмент: методология и практика / А.Т. Зуб, М.В. Локтионов. – М.: Генезис, 2001. – 752 с.
3. Наливайко А.П. Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрями розвитку: [монографія] / А.П. Наливайко. – К.: КНЕУ, 2001. – 227 с.
4. Гончаров В.М. Удосконалення класифікації факторів, які впливають на ефективність управління вугледобувних підприємств / В.М. Гончаров, І.Є. Алфьорова, О.А Погорілець // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3(7). – С. 24-29.

5. Метеленко Н.Г. Систематизація факторів впливу на економічну безпеку промислового підприємства / Н.Г. Метеленко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» / Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – 2013. – № 1. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1841
6. Теорія фінансової стійкості підприємства: [монографія] / За ред. М.С. Заюкової. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2004. – 155 с.
7. Брянцева И.В. Диагностика и управление экономической устойчивостью строительного предприятия: теория и методология: автореф. дис.... д-ра экон. наук: 08.00.05 / И.В. Брянцева, Хабаровський государственный технический университет, 2004. – 33 с.
8. Корчагина Е.В. Экономическая устойчивость предприятия: виды и структура / Е.В. Корчагина // Проблемы современной экономики. – № 3(15). – Режим доступу: http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=20912
9. Маковейчук К.А. Моделювання управління економічною стійкістю підприємств електронної комерції: автореф. дис.... канд екон. наук: 08.03.02 / К.О. Маковейчук, Донецький державний університет економіки і торгівлі ім. Туган-Барановського. – Донецьк, 2004. – 19 с.
10. Тищенко О.М. Моделювання оцінки та прогнозування фінансової стійкості підприємства / О.М. Тищенко, Л.О. Норік // Видавництво Львівської політехніки. – 2009. – № 640. – С. 406-415.
11. Дуброва О.С. Стратегічна стійкість підприємства: складові та напрямки її забезпечення / О.С. Дуброва // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – Т. 1. – С. 15-19.
12. Бардась А.В. Принципи екологічної паспортизації вугледобувних підприємств України в умовах реструктуризації галузі: [монографія] / А.В. Бардась. – Д.: Національний гірничий університет, 2010. – 400 с.
13. Зайцев О.Н. Оценка экономической устойчивости промышленных предприятий (на примере промышленности строительных материалов): автореф. дис.... канд. экон. наук: 08.00.05 / О.Н. Зайцев, Тихоокеанський государственный університет. – Хабаровськ, 2007. – 23 с.
14. Редина М.М. Эколого-экономическая диагностика устойчивости предприятий нефтегазового комплекса / М.М. Редина. – М.: РУДН, 2011. – 168 с.
15. Матушевська О. Сутність та види економічної стійкості промислового підприємства / О. Матушевська // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 2(5). – Режим доступу: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11moaspp.pdf.
16. Коцюба О.С. Механізм та аналітико-інструментальні засоби забезпечення економічної стійкості підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / О.С. Коцюба / Київський національний університет ім. В. Гетьмана. – Київ, 2009. – 22 с.
17. Хомяченкова Н.А. Механизм интегральной оценки устойчивости развития промышленных предприятий: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / Н.А. Хомяченкова, Московский государственный институт электронной техники (техническикй університет). – М.: 2011. – 21 с.
18. Кроленко М.С. Система показників економічної стійкості промислового підприємства / М.С. Кроленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3(25). – С. 180-187.
19. Прохорова В.В. Концептуальна модель управління стійким економічним розвитком виробничо-господарських систем / В.В. Прохорова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – № 31. – 2010. – С. 139-149.
20. Довгань Л.Є. Оцінювання компонент, що забезпечують стратегічну стійкість підприємства / Л.Є. Довгань, Г.А. Мохонько // Економічний простір. – 2011. – № 49. – С. 197-211.
21. Мізіна О.В. Оцінка економічної стійкості промислового підприємства на тактичному й стратегічному рівнях / О.В. Мізіна, І.М. Широкова // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – Вип. 39-2. – С. 168-173.

Трифонова Е.В.
Национальный горный университет

УСТОЙЧИВОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УГЛЕДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ: ФАКТОРЫ И ВИДЫ

Аннотация
В статье с позиции системного подхода исследованы факторы устойчивого функционирования промышленных предприятий в рыночных условиях. Проанализированы и систематизированы специфические условия функционирования угледобывающих предприятий как многофункциональных открытых систем. Обоснована целесообразность выделения в составе факторов природной и антропогенной групп факторов устойчивого функционирования угледобывающих предприятий. Обобщены научные подходы к классификации видов устойчивости функционирования предприятий. Исследованы научные взгляды на сущность взаимосвязи устойчивости функционирования отдельных подсистем и предприятия в целом. Предложено рассматривать угледобывающее предприятие как открытую природно-антропогенную систему, устойчивость функционирования которой зависит от обоснованности управленческих решений по технико-организационным, социально-трудовым, экологическим и финансово-экономическим направлениям.
Ключевые слова: устойчивость функционирования предприятия, внешние факторы, природные факторы, антропогенные факторы, виды устойчивости

Tryfonova O.V.
National Mining University

IMPROVEMENT OF THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF GOODS DELIVERY TO WHOLESALE ENTERPRISES

Summary
The article investigates the factors of sustainable work of industrial enterprises in market conditions utilizing the systematic approach. The paper: analyzes and classifies specific conditions of coal mining enterprises as multifunctional open systems. Justifies expediency of separation of natural and anthropogenic groups within the body of internal factors of sustainable work. Summarizes scientific approaches to the classification of types of enterprises' work sustainability. Researches scientific opinions on the correlation between sustainability of individual systems and the enterprise in general. Suggests seeing a coal producer as an open natural and manmade system, whose work sustainability is defined by expediency of management decisions made in technical and organizational, social and labor, ecologic, and financial and economic areas.
Keywords: sustainable functioning of enterprise, external factors of impact, natural factors of impact, anthropogenic factors of impact, types of sustainability.

УДК 339. 72

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ТОВАРОПОСТАЧАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ

Трішкіна Н.І.
Хмельницький торговельно-економічний коледж
Київського національного торговельно-економічного університету

Викладено авторське бачення визначальних факторів товаропостачання підприємств оптової торгівлі з урахуванням інноваційних перетворень національної економіки. Розглянуто цільові орієнтири та пріоритетні напрямки товаропостачання оптової торгівлі. Обґрунтовано необхідність створення на оптових торговельних підприємствах (середніх й великих) та в об'єднаннях підприємств (регіональних й міжрегіональних) організаційної структури управління за функціонально-товарною ознакою на основі споживчих комплексів та мікрокомплексів. Удосконалено напрямки щодо визначення стратегічної зони господарювання підприємства. Запропоновано шляхи підвищення ефективності управління товаропостачання оптової ланки в Україні як форми регулювання оптовою торгівлею в межах концептуальних основ її розвитку.
Ключові слова: оптова торгівля, маркетинг, сфера товарного обігу, споживач, товаропостачання, конкурентоспроможність, асортиментна політика.

Постановка проблеми. Ринкові перетворення в Україні передбачають проникнення духу та ідеї товарно-грошових відносин у всі ланки економічного комплексу. Становлення та вдосконалення сфери товарного обігу є об'єктивною передумовою стабільного і динамічного соціально-економічного розвитку країни. Торгівля, як провідна галузь сфери товарного обігу, з кожним роком набуває все більших темпів розвитку.

У зв'язку з трансформаційними процесами перехідного періоду, зростанням ролі торгівлі в національному господарстві особливої актуальності набуває комерційна діяльність у сфері торгівлі та зокрема в її оптовій ланці. Вона може виступати каталізатором структурних перетворень і сприяти забезпеченню збалансованості внутрішнього ринку. Підприємства оптової торгівлі повинні бути активними, економічно вигідними комерційними посередниками як для товаровиробників (у першу чергу вітчизняних), так і роздрібних торговців, забезпечити баланс інтересів учасників ринку та створити систему товароруху, орієнтовану на максимальне задоволення потреб кінцевих споживачів. У зв'язку з цим тема є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані з діяльністю підприємств оптової торгівлі маркетингової орієнтації та проблеми стратегічного напрямку її реформування висвітлюють в наукових працях такі зарубіжні вчені, як І. Ансофф, М. І. Круглов, А. А. Томпсон, а також вітчизняні науковці Л. В. Балабанова, Н. О. Голошубова, А. А. Мазаракі, В. М. Торопков та інші провідні науковці і практики.

Виділення невирішених раніше проблем. Що стосується розкриття питань пов'язаних з підвищенням ефективності управління товаропостачанням на підприємствах оптової торгівлі, то їх практично немає. Отже, рівень теоретичної розробленості цієї важливої теми, яка б ураховувала особливості економіки України і специфіку такої сфери діяльності як оптова торгівля, ще недостатній. Практика показує, що потрібні глибокі наукові дослідження з питань управління товаропотоками оптових підприємств в нових умовах господарювання.

Постановка завдання. Дослідити управлінську діяльність з товаропостачання на підприємствах оптової торгівлі, визначити можливі проблеми, запропонувати напрямки щодо підвищення ефективності управління товаропостачання підприємств оптової торгівлі, як елементу сфери товарного обігу в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Оптова торгівля є стратегічною сферою діяльності, оскільки вона може відігравати значну роль у розвитку вітчизняного

© Трішкіна Н.І., 2014

виробництва, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, отже, сприяти більш повному задоволенню потреб споживачів і позитивно впливати на соціально-економічний розвиток країни в цілому [1, с. 7].

Мета функціонування оптової ланки полягає в опосередкуванні зростаючого у масштабі товарно-грошового обміну між сферами виробництва та споживання, між окремими галузями економіки, між регіонами України та з іншими країнами, забезпечуючи необхідні темпи і пропорції відтворювального процесу та збалансування сукупного споживчого попиту і товарної пропозиції.

Становлення ринкових відносин в економічній системі України вимагає використання сучасних концепцій управління формуванням асортименту товарів на підприємствах торгівлі. Якщо в силу відомих причин виробники не змогли активно застосувати їх у виробництві, то в сфері торгівлі вони використовуються більш ширше. Насамперед, це стосується впровадження маркетингових програм в комерційну діяльність торговельних підприємств. Застосування конкуренції на внутрішньому ринку вимагає від керівників підприємств реального вивчення організації господарських зв'язків з постачальниками, проведення ефективної асортиментної політики, активного просування збуту товарів. Такі умови передбачають визначення суттєвості ділового ринку, який має бути необхідною частиною в організації діяльності торговельного підприємства.

Діяльність підприємств оптової торгівлі в умовах нестабільної ситуації пов'язана в основному, з трьома групами ризику: забезпеченням пропорції рівня попиту, тобто необхідністю закупки тільки тих товарів, на які буде попит і які будуть продані; оптимізацією товарних запасів (забезпеченням задоволення попиту через мінімальні товарні запаси); діяльністю конкурентів (досягнення переваг, які дозволяють підтримувати і розширювати частку ринку, завоювати нові сегменти ринку).

Впровадження маркетингових досліджень в діяльність підприємств оптової торгівлі пов'язано насамперед з використанням маркетингової інформації, що є основою для ефективного управління формуванням асортименту товарів. Успішно реалізувати цю проблему дозволяє створення товарних систем на основі автоматизації операцій торгово-технологічного процесу.

Автоматизована товарна система охоплює розрахунки з покупцями: аналіз руху товарів (включаючи закупку і реалізацію); ринкові дослідження кон'юнктури ринку, товарів та покупців; оцінку роботи персоналу та їх продуктивності. Ця система може також включати і виробництво, оскільки працює на зворотній зв'язок з виробництвом товарів.

Велике значення для підвищення ефективності управління асортименту товарів на підприємствах оптової торгівлі має об'єктивна оцінка ринкової ситуації, старанне вивчення нового товару, реакції на нього потенційних покупців. Цього підвищення ефективності можна досягти за рахунок визначення оптимального ринкового сегмента, розробки ефективного комплексу маркетингу. Комерційний успіх оптового підприємства буде залежати від того, яку частину асортименту будуть складати товари, що користуються постійним високим попитом. Для збільшення частки цих товарів необхідно: проведення рекламних кампаній, вивчення попиту покупців, узагальнення досвіду тих продавців, які безпосередньо займаються реалізацією певних товарів.

Істотними резервами росту ефективності управління формуванням асортименту товарів підприємств оптової торгівлі є також застосування нових організаційних форм господарювання, що дають змогу самостійно визначати працівниками напрямки використання прибутку, вільно маневрувати товарними запасами, вибирати шляхи комерційної діяльності, встановлювати фонд заробітної плати та матеріального заохочення.

Одним з напрямків підвищення ефективності управління є раціональне використання торгових площ підприємства, по пов'язано з впровадженням сучасних схем торгово-технологічних процесів, використанням найновішого торгового обладнання та устаткування, оформленням інтер'єру згідно вимог часу.

Основним критерієм комерційного успіху підприємств оптової торгівлі є те, що товари, які вони пропонують, задовольняють різноманітні потреби споживачів. Комерційна угода є доцільною, якщо вона забезпечує чистий прибуток не менше 25-30% від витрат (грошової виручки). Така жорстка вимога зумовлена високим рівнем ризику, характерною для торговельного підприємства. Успішна реалізація передбачає гнучкий розвиток асортименту товарів, які відповідають товарному ринку на якому працює фірма.

Підприємство зможе забезпечити собі оптимальний рівень доходу, якщо асортиментні лінії реалізуються у визначеному поєднанні, яке сприяє одержанню максимального прибутку. Це завдання повинно стати фундаментом товарної стратегії підприємств оптової торгівлі.

Підвищення ефективності формуванням асортименту товарів оптових підприємств і заохочення їх колективу у вищих кінцевих результатах може бути вирішене також через надання підприємствам повної комерційної свободи, права вільної закупівлі необхідних їй товарів на ринку, що підвищить вплив на постачальників товарів з метою розширення товарного асортименту і покращення якості товарів. Поряд з цим слід надати підприємствам більше свободи у здійсненні своєї господарської діяльності, надати їй право встановлювати собі бажаний рівень самостійності.

За умов ринку, що народжуються в Україні, досягти сталого успіху зовсім не просто. Покупцеві пропонується лише те, що відносно легко може придбати підприємство. Товарний асортимент при цьому досить вузький. При створенні повного асортименту товарів необхідно приділити увагу його обсягу. Комплексне вирішення цих проблем допоможе оптовому підприємству підвищити свою ефективність. Тому пошук шляхів підвищення ефективності управління товаропостачанням підприємств оптової торгівлі повинен проводитися за напрямками:

- вивчення ринку, торговельної кон'юнктури, прогнозування попиту на товари;
- вивчення і пошук можливих джерел закупки товарів;
- використання власних можливостей або створення додаткових джерел для поновлення товарних ресурсів;
- здійснення товарообмінних операцій;
- закупівля товарів на біржах;
- організація закупівельної роботи з підприємствами малого бізнесу та індивідуальними;
- проведення політики тактичного ціноутворення, яке залежить від попиту та пропозиції товарів;
- проведення рекламних заходів;
- застосування прогресивних форм продажу товарів;
- сервісне обслуговування покупців;
- використання кредитних ресурсів для розширення комерційної діяльності тощо.

У міру переходу до вільного ринку, орієнтації на споживача, людські інтереси, різноманітні форми виробництва товарів і торгівлі будуть ускладнюватися, поповнюватися новим змістом і в цьому закономірна діалектика розвитку управління формуванням асортименту товарів підприємств оптової торгівлі в умовах становлення ринкових відносин.

Товаропостачання оптового торговельного підприємства, повинне базуватися на розробці довгострокових програм створення оптимального асортименту товарів і послуг та його оновлення, зорієнтованого на обраний цільовий ринок, з урахуванням змін кон'юнктури споживчого ринку та наявного ресурсного потенціалу підприємства.

Товаропостачання підприємств оптової торгівлі повинне передбачати конкретні дії як виробників, так і споживачів. Відсутність товарної політики на оптових підприємствах призводить до нестійкого асортименту внаслідок впливу випадкових або короткостроково діючих факторів, втраті контролю над конкурентоспроможністю і комерційною ефективністю товарів, що пропонуються споживачам.

Цільова установка товаропостачання оптового підприємства повинна бути спрямована на:

– знаходження для товарів і послуг перспективних сегментів;

– забезпечення послідовності рішень і заходів щодо формування оптимального товарного асортименту та номенклатури послуг;

– підтримку конкурентоспроможності товарів та послуг на заданому рівні;

– цілеспрямоване адаптування пропозиції товарів та послуг до вимог ринку, зокрема цільового сегменту обраного підприємством.

В сучасних умовах вітчизняні підприємства оптової торгівлі повинні покладатися на маркетинг як на комплексний засіб спостереження за ринком і пристосування до змін, які відбуваються на ньому, та забезпечення переваг у конкурентному середовищі.

Ефективність реалізації головної мети підприємства оптової торгівлі у значній мірі залежить від ступеня ефективності організаційної структури управління, наявності необхідних служб, оптимального розподілу функцій між ними та їх працівниками, кваліфікації спеціалістів підприємства.

В умовах нестабільної ситуації на оптових підприємствах необхідно застосовувати стратегічний підхід до рішення задач товаропостачання на будь-якому господарському рівні, а значить, будь-яке рішення у зазначених напрямках повинно прийматися з урахуванням не тільки поточних інтересів, але і того, чи сприяє воно досягненню кінцевої мети. Це вимагає концентрації зусиль на вирішальних напрямках.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Перехід економіки до ринкових відносин веде до створення нової системи управління формуванням асортименту товарів підприємств оптової торгівлі, діяльність якої буде здійснюватись в умовах економічного коливання та зміщення смаків клієнтів, дії конкурентів, зміні цін, попиту, змінення ділової активності на ринку. Це створює атмосферу потреби у розвитку товарного асортименту, росту ініціативи підприємства, передбачає пошук неординарних творчих рішень виникаючих проблем. Великі резерви підвищення ефективності управління товаропостачання пов'язані з комплексним використанням маркетингу, впровадженням нових форм торгівлі, застосуванням сучасних методів господарювання. Саме таким цілям і відповідає сучасне підприємство оптової торгівлі.

Для раціонального проведення товаропостачання на підприємствах оптової торгівлі необхідно вивчати і прогнозувати попит. Прогнозування умов розвитку підприємства дасть змогу вчасно спрогнозувати інфляцію, безробіття, тенденцію до збільшення чи зменшення доходів, перспективи розвитку інвестицій у різні сфери.

Орієнтуючись на певні прогнозовані умови, оптове підприємство зможе більш ефективно здійснювати прогноз своєї діяльності. На жаль, робота по організації вивчення попиту на оптових підприємствах носить не чіткий і не систематичний характер.

Організація просування і стимулювання збуту товарів дозволяє підприємству з однієї сторони краще пристосуватись до змін зовнішніх умов функціонування, а з другої – здійснювати вплив на ці умови за допомогою багато чисельних каналів.

З метою підвищення ефективності управління товаропостачання на підприємствах оптової торгівлі необхідно:

- проводити цілеспрямовану асортиментну політику, яка допоможе підприємству визначити конкурентоспроможність товарів на даному сегменті ринку, дозволить уникнути значних фінансових, підприємницьких і організаційно-комерційних ризиків. Для цього фахівцям оптового підприємства потрібно формувати асортиментну політику так, щоб від кожного виду товару отримувати максимальний ефект як в грошовому вираженні, так і в плані задоволення потреб своїх покупців;

- підтримувати постійний контакт з потенційними споживачами. Реалізуючи цей напрямок управлінський персонал підприємства повинен розробити і застосовувати систему постійного спостереження за навколишнім середовищем і збереженням даних;

- розширювати пошук можливих джерел закупки товарів, створювати додаткові джерела для поповнення товарних ресурсів. Для цього підприємству слід здавати в оренду вільні площі складських приміщень, надавати юридичним та фізичним особам послуги консультаційного та транспортного характеру;

активізувати проведення рекламної діяльності підприємства, націленої на інформацію потенційних покупців про якість і властивості товарів, організовувати і підтримувати нові аспекти рекламної діяльності, своєчасно розробляти і надсилати рекламні об'яви, повідомлення в місцеву пресу та телебачення;

- налагодити на підприємстві використання прогресивних форм і методів вивчення попиту. Проводити різноманітні види виставок, купівельні конференції, тестування товарів, анкетування покупців з метою ознайомлення покупців з товарами-новинками фірми, вияснення думки про них в потенційних покупців;

- удосконалити роботу працівників підприємства з бухгалтерсько-статистичної звітності, запровадивши використання комп'ютерної техніки, яка дасть змогу зменшити витрати на оброку інформації, збільшити товарообіг та зменшити завантаженість робітників;

- розширити діяльність підприємства в межах передбачених Статутом, зокрема: здійснювати лізингові операції та проводити зовнішньоекономічну діяльність.

Грамотне управління товаропостачанням на підприємствах оптової торгівлі дозволить вирішити проблеми покращення фінансового стану та активізувати діяльність на конкурентних ринках.

Список літератури:
1. Голошубова Н. О. Оптова торгівля: організація та технологія [Текст]: [навч. посібн.] / Н. О. Голошубова, В. М. Торопков. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 265 с.
2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/
3. Діяльність підприємств оптової торгівлі України за 2013 рік.: Статистичний щорічник [Текст, табл.]. – К.: Держкомстат України, 2014. – 32 с.

Тришкина Н.И.
Хмельницкий торгово-экономический колледж
Киевского национального торгово-экономического университета

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ТОВАРОСНАБЖЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ОПТОВОЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация
Изложены авторское видение определяющих факторов товароснабжения предприятий оптовой торговли с учетом инновационных преобразований национальной экономики. Рассмотрены целевые ориентиры и приоритетные направления товароснабжения оптовой торговли. Обоснована необходимость создания на оптовых торговых предприятиях (средних и крупных) и в объединениях предприятий (региональных и межрегиональных) организационной структуры управления по функционально-товарному признаку на основе потребительских комплексов и микрокомплексов. Усовершенствованы направления по определению стратегической зоны хозяйствования предприятия. Предложены пути повышения эффективности управления товароснабжения оптового звена в Украине как формы регулирования оптовой торговлей в пределах концептуальных основ ее развития.
Ключевые слова: оптовая торговля, маркетинг, сфера товарного обращения, потребитель, товароснабжение, конкурентоспособность, ассортиментная политика.

Trishkina N.I.
Khmelnytskyi Trade And Economic College,
Kyiv National University of Trade and Economics

IMPROVE MANAGEMENT TOVAROPOSTACHANNYA ON WHOLESALERS

Summary
Article presents the author's vision of the determinants tovaropostachannya wholesale trade enterprises based on innovative transformation of the national economy. Considered targets and priorities tovaropostachannya wholesale. The necessity of the creation of the wholesale trade enterprises (medium and large) and associations of enterprises (regional and interregional) organizational management structure for functional-commodity basis based on consumer systems and mikrokompleksiv. Improved trends to identify areas of strategic management of the company. Ways of improving the management tovaropostachannya wholesale level in Ukraine as a form of regulation of wholesale trade within the conceptual frameworks of development.
Keywords: wholesale, marketing, sphere of commodity circulation, consumer tovaropostachannya, competitiveness, assortment policy.

УДК 364.054:339

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Удод Н.М.
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

В сучасних умовах гострої конкурентної боротьба компаній за ринки збуту, споживачів, обмежені ресурси та лояльність до власного бізнесу вирішальним фактором економічного успіху є соціальний капітал, що дає можливість отримання максимальної економічної віддачі від високої якості соціальних відносин. Ключовими елементами соціального капіталу є довіра, загальність цінностей та соціальні зв'язки, що сприяють координації та співпраці для взаємної корисності як бізнес-структур, так і суспільства в цілому. В статті розглянуто та узагальнено специфічні характеристики соціального капіталу, його структурні елементи, форми реалізації та визначено характер впливу даного ресурсу на ефективність господарської діяльності міжнародних компаній. Проаналізовано практичні прояви соціального капіталу міжнародного бізнесу та його ключові феноменологічні особливості. Наведено рейтинги найбільш соціально відповідальних компаній світу та України, що є сьогодні каталізаторами соціально-економічних процесів в суспільстві.

Ключові слова: соціальний капітал, корпоративна соціальна відповідальність, соціальне партнерство, міжнародний бізнес, управління корпоративною соціальною відповідальністю, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. У світовій практиці соціальна відповідальність бізнесу сприймається як прагматичний напрямок як міжнародного, так і локального бізнесу, що орієнтований на підвищення ділової репутації компанії, створення збалансованих відносини з усіма групами впливу. Організації, направляючи частину своїх ресурсів на користь суспільства, створюють більш лояльне відношення до компанії, оптимізують рівень регулюючого втручання держави.

Якщо відштовхуватись від припущення, що новим потужним ресурсом в роботі бізнесу найближчого десятиліття є соціальний капітал, то виникає гостра необхідність комплексного вивчення цього явища. Можливо й справді доцільно говорити про необмеженість соціального капіталу, відсутності в його природі звичної конкуренції, наявності імунітету до економічних криз і виключно позитивному його впливі на життєвий простір – виникає платформа для нової економіки в новому столітті.

Мета дослідження – обґрунтування теоретичних засад та виявлення ключових характеристик соціального капіталу міжнародного бізнесу як дієвого інструменту формування лояльного відношення до компанії в умовах гострої конкурентної боротьби на міжнародних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хочеться відзначити, що проблемам соціального капіталу, особливостям управління корпоративною соціальною відповідальністю міжнародного бізнесу та його впливу на ефективність підприємницької діяльності присвячено достатньо публікацій як зарубіжних авторів, зокрема Фукуями Ф. [15], Коулмана Дж. [10], Брауна В. [1], так і вітчизняних фахівців, серед яких хочеться відмітити праці Геєця В.М. [8], Веремієнко Т.С. [6] та інші. Однак специфічність, системність та наростаюча актуальність питань соціальної відповідальності бізнесу змушує продовжувати дослідження в даному напрямку.

Виклад основного матеріалу. Розвиток світового господарства кінця XX – початку XXI століття характеризується потужними економічними потрясіннями. Цей період став відправною точкою і для молодої української держави, що намагалася побудувати ринкову економіку і запровадити світові стандарти, але, як і більшість країн світу, зіштовхнулась з рядом проблем. Не аби якої важливості набуло питання ефективної взаємодії, співпраці між державою, суспільством та бізнес-структурами. Здавалося б, економічна наука досягла свого апогею. Світ ефективно навчився управляти фінансовим капіталом, але, як показує практика, не завжди це спрацьовує, а особливо в контексті міжнародної діяльності. Схоже, фінансовий капітал не дає остаточної стійкості в розвитку суспільства та бізнесу. Як результат, повинен формуватись шлях з двохстороннім напрямом руху. Так бізнесу, аби успішно функціонувати, необхідна підтримка суспільства, а суспільству, в свою чергу, щоб розвиватись, необхідна підтримка бізнесу. Можливо, це саме той час, коли виникла нагальна потреба навчитися оперувати іншим вагомим ресурсом – соціальним капіталом.

Загалом у зарубіжних і вітчизняних дослідженнях видатних науковців сучасності реалізуються різні підходи до визначення суті категорії «соціальний капітал», єдиної думки щодо визначення даного поняття не існує. Всебічно, соціальний капітал, як суспільне явище описав відомий американський вчений Френсіс Фукуяма в своїй книзі «Довіра» ще на початку 90х років. За його теорії соціальний капітал – це кредит довіри, яким можна розпорядитися як реальним ресурсом [15, с. 28]. Це те, що в світі прийнято називати license to operation, тобто свого роду «ліцензія на бізнес», що видана суспільством. Для багатьох компаній це перш за все взаємодія з тим самим суспільством та довіра до їхнього бізнесу.

Загалом, соціальний капітал можна сприймати як деперсоніфіковану довіру, що відображає колективні дії господарюючих суб'єктів, які переслідують приватні інтереси, не порушуючи при цьому принципу досягнення загальних для них цілей [12, с. 38].

Структурно соціальний капітал є сукупністю різних знань, умінь, навичок, культурних, національних, духовних і ментальних традицій, ідеологічних доктрин, а також мотивацій конкретних людей і життєвого досвіду, що сприймаються суспільством як соціально значущі та цінні. Р.Д. Патнем стверджує, що процес формування соціального капіталу починається від індивіду і піднімається вгору до макрорівня – держави, а не навпаки [2, с. 69]. В. Браун пропонує систему трирівневого аналізу соціального капіталу: мікрорівень утвердження інтересів, що передбачає задоволення індивідуальних інтересів, розподіл ресурсів у соціальній мережі; мезорівень структурної перспективи – аналізується процес формування соціальних структур, а також розподіл результату соціальної взаємодії; макрорівень утвердженої структури – оцінюється взаємозв'язок соціального капіталу окремих соціальних структур з соціальним капіталом політичних, економічних, культурних систем, та вплив політичного та соціального середовища на формування соціального капіталу [1, с. 8–11]. На думку Ф. Фукуями, соціаль-

© Удод Н.М., 2014

ний капітал може бути втілений на мікрорівні – «в найдрібнішому базовому соціальному колективі» – в родині, на макрорівні – в нації, і в усіх колективах, що існують у проміжку між ними [15, с. 52–53].

Загалом є кілька форм усвідомленої роботи з соціальним капіталом міжнародного бізнесу:

1. регулярне зіставлення місії компанії з результатами її діяльності та продуктами;

2. впровадження стандартів корпоративної соціальної відповідальності в щоденну практику;

3. ведення соціального бізнесу, що закладає в саму модель бізнесу соціальну корисність, яка приносить прибуток;

4. особисте використання соціального капіталу через персональну позитивну дію у вільний від роботи час.

Саме персональне використання соціального капіталу представниками ділового співтовариства має найбільший потенціал ефективності, так як не виникає необхідності у всіляких узгодженнях і твердженнях. Навколо позитивної дії або проекту об'єднуються лише бажаючі взяти в ньому участь, а різноманіття тем і напрямків позитивних дій забезпечує можливість масового залучення тих, хто дійсно зацікавився. Виникає нова, неконкурентна основа комунікації в діловому співтоваристві.

Узагальнено доцільно визначити такі наступні ключові феноменологічні особливості соціального капіталу міжнародного бізнесу:

1. «соціальний капітал становить певний вид ресурсу, доступний актору» (суб'єкту) [10, с. 124];

2. довіра як один з основних носіїв соціального капіталу – це «передусім, довготривалий ресурс економічного зростання» [8, с. 7];

3. «соціальний капітал колективу є той додатковий ресурс, який на емпіричному рівні проявляється як більш висока ефективність у порівнянні з дифузійної групою такого ж складу і аналогічних умов діяльності завдяки наднормативної активності і синергетичного ефекту співробітництва, спрацьованості, зіграності в спортивних командах або в музичних групах» [17, с. 33];

4. «соціальний капітал – це генотипічний феномен, який охоплює серію контекстуально визначальних фенотипічних аплікацій» [5, с. 35];

5. «рівень соціального капіталу може бути високим лише в суспільстві з розвиненими цивільними інститутами, які здатні забезпечити високий рівень соціального капіталу» [11, с. 164];

6. соціальний капітал може мати позитивну і негативну спрямованість [14, с. 29];

7. концепт «соціальний капітал» є «міждисциплінарної категорією» [16, с. 81].

Взаємозв'язок і взаємозалежність між компаніями та етичними аспектами їх діяльності базуються, насамперед, на концепції соціальної відповідальності та соціального партнерства, як найважливіших форм прояву соціального капіталу. Ці наукові категорії, вийшовши з суто теоретичної площини, міцно увійшли в практику сучасного бізнес-простору, адже лише за умови, якщо команда правильно відчула і дала відповіді на питання: «Навіщо ми займаємося цим бізнесом і як результати нашої діяльності змінюють життєвий простір?» – з'являється можливість стратегічного розвитку того самого бізнесу.

Управління соціальною відповідальністю компаній зводиться до наступних критеріїв:

1. регулювання правової та етичної відповідності компанії;

2. регулювання неформальних аспектів соціальної відповідальності, таких як керівництво компанією та корпоративна культура;

3. оцінка зусиль компанії, спрямованих на підвищення її відповідальності перед суспільством.

Р. Гріффін, М. Пастей виділяють чотири позиції, які може зайняти компанія по відношенню до соціально відповідальної поведінки:

1. обструкціоністська позиція, тобто мінімальні зусилля компаній на вирішення соціальних проблем;

2. оборонна позиція, за якої соціальна відповідальність бізнесу не виходить за законодавчо встановлені норми;

3. позиція пристосування – виконання компанією правових та етичних вимог, а також додаткових дій щодо вирішення соціальних проблем;

4. активна позиція, коли компанії всіляко демонструють високу ступінь соціальної активності [6, с. 88].

В цілому ж корпоративна соціальна відповідальність може реалізовуватись, наприклад, через:

– організацію праці та виробничого процесу, що передбачає дотримання норм безпеки та екологічних норм в процесі виробництва, забезпечення якості товарів та їхньої безпеки для споживачів;

– збут та продаж товарів, що мають відповідати безпечній технології збуту товарів і нести користь кінцевому споживачу;

– продаж, маркетинг і відносини з клієнтами, донесення точної та правдивої інформації в рекламі продукції та на її пакуванні, що сприяє встановленню добропорядних відносин між компанією та її споживачами;

– розвиток людських ресурсів та трудових відносин, що передбачає охорону і гігієну праці, навчання співробітників, соціальний захист робітників компанії;

– фінансове управління і відносини з інвесторами, які вибудовуються через ефективність фінансового контролю, відкритість документації, ведення фінансової звітності, якість роботи ради директорів, внутрішніх торговельних операцій і обсягу вкладень;

– відносини з владою, які мають передбачати відкритий та прозорий діалог між приватним та державним секторами для покращення політики і норм, що регулюють такі сфери, як працевлаштування, природоохоронні норми та інше;

– відносини з іншими зацікавленими сторонами, контактними аудиторіями через участь компанії у громадському житті;

– заходи з охорони навколишнього середовища, які передбачають наявність власної природоохоронної політики, екологічної експертизи нових проектів та товарів, звітність перед громадськістю про свій вплив на навколишнє середовище;

– соціальне інвестування, яке передбачає не просто благодійництво та спонсорство, а націлене на вирішення актуальних проблем в сфері зайнятості, боротьби з бідністю, підтримки освіти, медицини.

Дослідження Reputation Institute's 2013 CSR RepTrak ™ 100 Study визначили 100 найавторитетніших компаній в світі, що активно демонструють наяву міць своїх ініціатив в корпоративній соціальній відповідальності. Рейтинг 50 найбільш з них соціально відповідальних компаній світу можна прослідкувати в табл. 1.

Результати дослідження показали, що Microsoft має кращу репутацію в області корпоративної соціальної відповідальності у світі згідно даним 2013 CSR RepTrak™ 100. Саме ця компанія отримала кращий результат в категоріях «Громадянство», «Робоче місце» і «Управління». Це гарний результат, якщо врахувати, що компанія на початку 2000-х років звинувачувалася у використанні її домінуючого становища на ринку для підвищення спожив-

Таблиця 1

Рейтинг найбільш соціально відповідальних компаній світу

Ранг	Компанія	Бал	Ранг	Компанія	Бал
1	Microsoft	72,97	26	Samsung Electronics	66,50
2	The Walt Disney Company	72,83	27	The Coca-Cola Company	66,43
3	Google	72,71	28	Amazon.com	66,26
4	BMW	72,14	29	Procter&Gamble	66,16
5	Daimler (Mercedes-Benz)	70,65	30	Ferrero	66,15
6	Sony	69,49	31	Giorgio Armani Group	66,14
7	Intel	69,32	32	Volvo Group	66,13
8	Volkswagen	69,29	33	Bridgestone	65,98
9	Apple	69,21	34	Deutsche Lufthansa	65,93
10	Nestle	69,00	35	Electrolux	65,91
11	LEGO Group	68,77	36	Siemens	65,86
12	Rolex	68,45	37	IKEA	65,84
13	Canon	68,02	38	Oracle	65,72
14	Kellogg	67,90	39	Bi Lily	65,64
15	Johnson&Johnson	67,80	40	Marriott International	65,60
16	Colgate-Palmolive	67,62	41	SAS	65,60
17	Danone	67,25	42	Goodyear	65,55
18	IBM	67,09	43	3M	65,54
19	Philips Electronics	67,03	44	Whirlpool	65,43
20	Honda Motor	67,03	45	General Electric	65,42
21	Toyota	66,96	46	FedEx	65,33
22	Adidas Group	66,90	47	Barilla	65,30
23	Michelin	66,75	48	Abbott Laboratories	65,28
24	L'Oreal	66,66	49	Kraft Foods	65,26
25	Hewlett-Packard	66,51	50	Dell Bayer	65,25

Джерело: [3, с. 15]

чих цін і надання тиску на конкурентів. Також в топ-10 до Microsoft приєдналися The Walt Disney Company, Google, BMW, Daimler (Mercedes-Benz), Sony, Intel, Volkswagen, Apple, Nestle.

Зазначені компанії майже незмінно лідирують в різних рейтингах щодо корпоративної соціальної відповідальності, адже їхній внутрішній потенціал направлений на не лише на втримання конкурентної позиції, а й на вирішення соціально важливих проблем ринків, на яких вони працюють. В підтвердження цьому в таблиця 2 можна прослідкувати за десяткою найбільш соціально відповідальних компаній світу та їх рангами в рейтингах 2010-2013 рр.

Таблиця 2

Топ-10 соціально відповідальних компаній світу за 2010-2013 рр.

Ранг	2013	2012	2011	2010
1	Microsoft	Microsoft	Google	Google
2	The Walt Disney Company	Google	Apple	Vodofone
3	Google	The Walt Disney Company	The Walt Disney Company	Microsoft
4	BMW	BMW	Microsoft	Apple
5	Daimler (Mercedes-Benz)	Apple	Daimler (Mercedes-Benz)	BMW
6	Sony	Daimler (Mercedes-Benz)	Sony	Sony
7	Intel	Volkswagen	LEGO Group	IKEA
8	Volkswagen	Sony	BMW	Volkswagen
9	Apple	Colgate-Palmolive	Volkswagen	Ups
10	Nestle	LEGO Group	Intel	Intel

Джерело: [3, с. 14]

За результатами рейтингу Глобальної конкурентоспроможності 2012–2013 (The Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму (WEF), що включає в себе оцінку за 12 критеріями, Україна зайняла 73 місце серед 144 країн, піднявшись на дев'ять позицій у порівнянні з минулим роком [4, с. 13], повернувшись до показника конкурентоспроможності 2009р. Сусідами України в рейтингу Глобальної конкурентоспроможності стали Уругвай, Монтенегро, В'єтнам, Грузія. Росія у названому рейтингу займає 67 позицію, Естонія – 34, Литва – 45, Польща – 41. Щорічний Глобальний рейтинг конкурентоспроможності (World Competitiveness Yearbook) Інституту розвитку менеджменту швейцарської бізнес-школи (International Institute for Management Development, IMD) відводить Україні 57 місце з 59 країн світу [13]. Такі оцінки загрожують зафіксувати відставання України, остаточно підірвати іміджеві позиції національних виробників як на міжнародних, так і національному ринках.

Однак це ще не свідчить про абсолютну відсутність корпоративної соціальної відповідальності українських компаній, про відсутність українського соціально відповідального бізнесу як такого. Хоча соціальна відповідальність в Україні є відносно новою практикою для вітчизняних бізнес структур. Її трендсетерами виступають провідні транснаціональні корпорації, що ведуть бізнес на території нашої країни, та вітчизняні компанії – лідери формування трендів корпоративної соціальної відповідальності в українському бізнес середовищі.

Саме вони, маючи соціальну відповідальність за стандарт, звичну практику і філософію діяльності, виступають своєрідними еталонами відповідального лідерства в українському бізнес-середовищі. Це, зокрема, ТНК-ВР Україна, Сіменс Україна, Ніссан Мотор Україна, Тетра Пак Україна, Кока-Кола Бевериджис Україна, Вітмарк Україна, Ернст енд Янг, Хюндай Мотор Україна та інші.

Лідери ж українського бізнесу, зокрема, приватної форми власності, здійснюють доброчинну діяльність, або ж так зване стратегічне благодійництво, та використовують інструментарій зв'язків з громадськістю. За оцінками експертів, майже всі великі компанії проводять проекти підвищення ефективності бізнес-процесів із певними соціальними або екологічними перевагами, однак більшість не робить прив'язки таких бізнес-проектів до власної соціальної відповідальності. Соціальна відповідальна поведінка компаній не є масовим явищем в Україні і стає звичною практикою лише для незначної кількості компаній. У більшості випадках вітчизняні компанії розміщують інформацію про корпоративну соціальну відповідальність на своїх офіційних веб-сайтах, на сторінках в соціальних мережах чи власних друкованих виданнях, а також мають затверджені кодекси поведінки, в яких зазначають місію, етичні стандарти, проголошенні цінності.

Таблиця 3

Рейтинг соціально відповідальних компаній України за 2013 р.

№	Компанія	Вид діяльності	Бал
1	ДТЕК	енергетика	89,25
2	Арселормиттал Кривий Ріг	металургія	87,56
3	Платинум Банк	банки	86,92
4	СКМ	управлінська компанія	85,39
5	Оболонь	виробництво напоїв	75,5
6	СП «Нибулон»	АПК	73,98
7	Ернст Енд Янг в Україні	аудит і консалтинг	73,5
8	Метінвест холдинг	ГМК	69,81
9	Київстар	телекомунікації	69,00
10	Самсунг Електронікс Україна	електроніка	68.64

Джерело: [7, с. 31]

Стандартів соціальної відповідальності у тій чи іншій мірі здебільшого дотримуються транснаціональні корпорації, їх представництва в Україні, великі українські компанії – лідери відповідальних бізнес-практик. Результати дослідження сфери корпоративної соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу в Україні демонструють її нерозвиненість. Фрагментарність у розумінні респондентами сутності КСВ засвідчує відсутність стратегічної концепції її розвитку на підприємствах малого та середнього бізнесу України [9, с. 30].

Десятку соціально відповідальних вітчизняних компаній 2013 р. можна відслідкувати в таблиці 3. Рейтинг складався на підставі аналізу анкет компаній, висланих на адресу редакції журналу «ГVардия», публічних соціальних звітів, а також незалежних оцінок експертів – членів експертної ради.

Методика оцінки рівня відкритості та системності компаній у сфері соціальної відповідальності бізнесу у 2013 році передбачала використання інтегрованого методу та системного аналізу рівня розкриття інформації, а також діяльності компаній у сфері корпоративної відповідальності, і була виражена підсумковим бальним показником. Загальна оцінка рівня відкритості та системності компаній у сфері соціальної відповідальності розраховувалась за чотирма блоками: «Соціальний звіт як інструмент діалогу з суспільством», «Системність в управлінні корпоративною соціальною відповідальністю», «Відкритість і взаємодія із зацікавленими сторонами», «Відкритість і системність діяльності по основними напрямками корпоративної соціальної відповідальності», що передбачало врахування таких ключових напрямків як розвиток персоналу, охорона праці та здоров'я, охорона навколишнього середовища та ресурсозбереження, підтримка добросовісної ділової практики і етичної поведінки, удосконалення продукту і відносин зі споживачами, розвиток громад, благодійність і меценатство.

Висновки. В цілому соціальний капітал призводить до збільшення вартості нематеріальних активів та бізнесу в результаті постійних пошуків і реалізації можливостей покращення впливу бізнесу на його комунікативні групи. В систему корпоративної соціальної відповідальності, як однієї з найпоширеніших форм прояву соціального капіталу, залучені всі внутрішні процеси бізнесу. Гарна репутація та відповідальність бізнесу в свою чергу забезпечує збереження клієнтської бази, збільшує темпи та час росту компанії і її прибутковості. Лояльність клієнтів досягається завдяки позивному іміджу компанії та її продукції у споживачів. За рахунок збільшення якості роботи і надання послуг, розкриттю інформації, її прозорості і доступності, виконання вимог в сфері соціальної відповідальності полегшує доступ національного виробника до капіталу інвесторів. Впровадження корпоративної соціальної відповідальності також має позитивний вплив на розвиток і збереження інтелектуального капіталу міжнародного бізнесу.

Список літератури:

1. Brown V. Social networks in organization – capital of liability? / V. Brown // Wirking paper, Harvard Business School. Boston. – 2001. – Vol. 5. – P. 5–17.
2. Putnam R. D. Bowling Alone: Americas Declining Social Capital / R. D. Putnam // Journal of Democracy. – 1995. – № 6. – P. 65–78.
3. Reputation Institute. CSR Rep Trak 100: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rankingthebrands.com/PDF/CSR%20RepTrak%20100,-%202013%20Reputation%20Institute.pdf – С. 15.
4. The Global Competitiveness Index 2012-2013: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitiveness-Report_2012-13.pdf – 545 p.
5. Адам Ф. Социальный капитал в европейских исследованиях / Ф. Адам, Д. Подменик // Социс. – 2010. – № 11. – С. 35–48.
6. Веремієнко Т. С. Соціальний капітал і соціальна відповідальність у міжнародному бізнесі / Т. С. Веремієнко // Економіка та підприємництво: зб. наук. праць молодих учених та аспірантів / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; відп. ред. С. І. Дем'яненко. – 2009. – Вип. 23. – С. 84–93.
7. ГVардия. 6-й рейтинг відкритості і системності українських компаній в сфері КСВ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kontrakty.ua/doc/rating_CSR_2013.pdf – С. 31.

8. Геец В. М. Доверие как элемент социального капитала в экономическом развитии Украины / В. М. Геец // Эконом. теория. – 2010. – № 3. – С. 7-19.
9. Корпоративна соціальна відповідальність малого та середнього бізнесу в Україні: експертний аналіз / Centre Corporate Social Responsibility Development, 2007. – 32 с.
10. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Обществ. науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
11. Красилова А. Н. Социальный капитал как инструмент анализа неравенства в российском обществе / А. Н. Красилова // Мир России. – 2007. – № 4. – С. 160–180.
12. Курбатова М. В. Структура социального капитала как фактор институционального развития региона / М. В. Курбатова, С. Н. Левина, Е. С. Каган // Общественные науки и современность. – 2010. – № 6. – С. 37–49.
13. Офіційний сайт International Institute for Management Development, IMD: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.imd.org
14. Пономарь С. Социальный капитал политических партий / С. Пономарь // Власть. – 2007. – № 12. – С. 28-30.
15. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.
16. Хмельницкий С. А. Влияние социального капитала на формирование постиндустриальных трудовых отношений / С.А. Хмельницкий, Н. Н. Хмельницкая // Тр. Минск. ин-та управления. – 2009. – № 1. – С. 81-85.
17. Шавель С. А. Социальный капитал как источник инновационного развития / С. А. Шавель // Социология. – 2008. – № 1. – С. 16–35.

Удод Н.Н.
Украинский государственный университет финансов и международной торговли

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА

Аннотация
В современных условиях острой конкурентной борьбы компаний за рынки сбыта, потребителей, ограниченные ресурсы и лояльность к собственному бизнесу решающим фактором экономического успеха является социальный капитал, что дает возможность получения максимальной экономической отдачи от высокого качества социальных отношений. Ключевыми элементами социального капитала является доверие, всеобщность ценностей и социальные связи, способствующие координации и сотрудничества для взаимной полезности бизнес-структур, так и общества в целом. В статье рассмотрены и обобщены специфические характеристики социального капитала, его структурные элементы, формы реализации и определен характер влияния данного ресурса на эффективность хозяйственной деятельности международных компаний. Проанализированы практические проявления социального капитала международного бизнеса и его ключевые феноменологические особенности. Приведены рейтинги наиболее социально ответственных компаний мира и Украины, что являются сегодня катализаторами социально-экономических процессов в обществе.
Ключевые слова: социальный капитал, корпоративная социальная ответственность, социальное партнерство, международный бизнес, управление корпоративной социальной ответственностью, конкурентоспособность.

Udod N.N.
Ukrainian State University of Finance and International Trade

SOCIAL CAPITAL OF INTERNATIONAL BUSINESS

Summary
In modern conditions of acute competition for markets, consumers, limited resources and loyalty to his own business deciding factor of economic success is social capital, which enables to obtain maximum economic benefits from the high quality of social relations. The key elements of social capital is trust, the universality of values and social ties that facilitate coordination and cooperation for mutual utility as businesses and society as a whole. The paper considers and summarizes the specific characteristics of social capital, its structural elements, forms of implementation and determined the impact of this resource on the efficiency of economic activities of multinational companies. Analyzed the practical manifestations of social capital, international business and its main phenomenological features. Demonstrate the ranking of the most socially responsible companies in the world and Ukraine, which is now the catalyst for social and economic processes in society.
Keywords: social capital, corporate social responsibility, social partnership, international business, management of corporate social responsibility, competitiveness.

УДК: 336.71.078.3

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В БАНКАХ УКРАЇНИ

Каднічанська В.М., Уткіна О.В.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглянуто сутність поняття «легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом». Наведена характеристика діяльності міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей – ФАТФ. Розглянуто особливості проведення фінансового моніторингу банками України, стан та проблеми. Наведена динаміка інформування про фінансові операції банківськими та небанківськими установами. Неведені пропозиції та рекомендації, які сприятимуть удосконаленню системи фінансового моніторингу та підтримці стабільного функціонування банківської системи.
Ключові слова: банк, банківська система, фінансовий моніторинг, легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Постановка проблеми. Питанню легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, приділяється значна увага як на національному, так і на міжнародному рівні, адже легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, породжує певні види ризиків, які впливають в цілому на державу та на банківську систему, як основного фінансового посередника, що становить велику загрозу економіці країни.

Метою значної кількості злочинних дій є отримання прибутку окремою особою або групою людей, які здійснюють цей злочинний акт. Відмивання грошей – це процес, який дозволяє приховати незаконне походження таких грошей. Цей процес має небезпечний характер, оскільки він дозволяє злочинцям користуватися своїм прибутком без створення загрози для джерела таких прибутків.

У цьому зв'язку дослідження питань функціонування системи фінансового моніторингу в банках України набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питаннь здійснення фінансового моніторингу приділяється значна увага вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Барановського О.І., Буткевича С.А., Дмитрова С.О., Д'яконової І.І., Куришко О.О., Маркарян Г.О., Шиян Д.В. та багато інших видатних вчених.

Мета статті. Мета дослідження полягає в узагальненні теоретичних аспектів організації системи фінансового моніторингу та практики реалізації, а також пошуку напрямків удосконалення системи фінансового моніторингу в банках України.

Виклад основного матеріалу. В умовах становлення національної економіки та розвитку інтеграції з міжнародними фінансовими системами, в Україні, як ніколи, гостро постає питання запобігання та протидії легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом. Ефективна та дієва система фінансового моніторингу зміцнює стійкість фінансової системи, як сфери реалізації фінансової політики держави.

Для початку розглянемо сутність поняття «легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом».

Поняття «відмивання» грошей має цікаву історію. Термін «відмивання, з'явився на початку 20-х рр. XX ст. в США, коли злочинні угруповання вкладали кошти, отримані від своєї гангстерської діяльності, в мережу належних їм пралень для легалізації цих доходів. Основною метою злочинних організацій було одержання надприбутків, які слід якось легалізувати (відмити). Інакше зникає сенс у їх діяльності. Відомому ґанґстеру Аль Капоне важко було витрачати отримані нечесним шляхом гроші під пильною увагою американських спецслужб, він створив величезну мережу пралень із дуже низькими цінами. Було важко простежити реальну кількість клієнтів, тому доходи можна було писати для цих закладів будь-які. Звідси і пішов вислів «відмивати гроші». Досі в США прийнято прати білизну не вдома, а в пральнях, так як їх кількість залишилася чималою, а ціни – невисокими.

Головним міжурядовим органом, метою роботи якого є розвиток і впровадження на міжнародному рівні заходів і стандартів з боротьби щодо відмивання грошей є ФАТФ, яка була створена ще в 1989 році згідно з рішенням «великої сімки».

Спочатку пріоритетом ФАТФ була боротьба з відмиванням доходів, отриманих від торгівлі наркотиками. Сьогодні діяльність ФАТФ має три головних напрямки:

– поширенні дії прийнятих рекомендацій на всі континенти і регіони земної кулі;

– перевірка того, як виконуються в державах-членах і як впроваджуються в інших державах заходи для боротьби з відмиванням грошей, засновані на 40 рекомендаціях ФАТФ, які є керівництвом до дії;

– відстеження загальносвітових методів і схем відмивання злочинно нажитих капіталів та розробка контрзаходів.

Ключовим документом ФАТФ є рекомендації, які викладені у формі щорічних звітів організації. Відповідно до висновків Третього раунду взаємної оцінки своїх членів у 2012 році ФАТФ переглянула і оновила Рекомендації в тісній співпраці з регіональними групами за типом ФАТФ та організаціями-спостерігачами, в тому числі Міжнародним валютним фондом, Світовим банком і Організацією Об'єднаних Націй. Перегляд усуває нові загрози та загрози, що виникають, роз'яснює та посилює багато існуючих зобов'язань при збереженні необхідної стабільності та суворості Рекомендацій.

Стандарти ФАТФ також були переглянуті з метою посилення вимог для ситуацій, які становлять високий ризик, зокрема, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, що є серйозним питанням безпеки країн та світової безпеки і світопорядку.

Із здобуттям незалежності України рівень тінізації економічних відносин був досить високим, що дало поштовх до розвитку кримінальної діяльності на території держави. За підрахунками експертів 55% українського ВВП виробляється в тіні, при цьому гроші через бюджет не спрямовуються на соціальні потреби: підтримку вчителів, медиків, пенсіонерів, армії тощо.

© Каднічанська В.М., Уткіна О.В., 2014

Щодо законодавчих важелів, які використовує Україна для протидії відмиванню брудних грошей, то до них можна віднести Кримінальний кодекс, який передбачає карну відповідальність за діяльність, пов'язану з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом.

Основним базовим законом є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», який встановлює правові засади організації та функціонування системи фінансового моніторингу в Україні.

Українське законодавство закріпило ряд базових принципів, визначених «Сорока рекомендаціями ФАТФ». Але через зволіканням з прийняттям цих принципів Україна 1 вересня 2001 р. була включена до «чорного списку» ФАТФ. І тільки на черговій сесії ФАТФ, що відбулася 25–28 лютого 2004 р. в Парижі, Україну було виключено зі списку країн, що не сприяють боротьбі з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом.

Ключовим елементом системи протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму є Державна служба фінансового моніторингу України, як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», фінансові посередники, в тому числі і банківські установи, подають до Держфінмоніторингу України інформацію про фінансові операції, які відповідно до законодавства підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу або щодо яких є підозри у причетності до відмивання коштів або фінансування тероризму. [3]

На сьогоднішній день зоною підвищеного ризику залишається банківська сфера. Це зумовлено тим, що, по-перше, вона є своєрідною ареною боротьби за перерозподіл власності; по-друге, «відмиті» гроші зазвичай розміщуються на банківських рахунках, які часто відкриваються на підставних осіб. [6]

Так, за статистичними даними ДСФМУ, протягом 2013 року від банківських установ було отримано 96,37% від загальної кількості повідомлень про фінансові операції (рис. 1). [10]

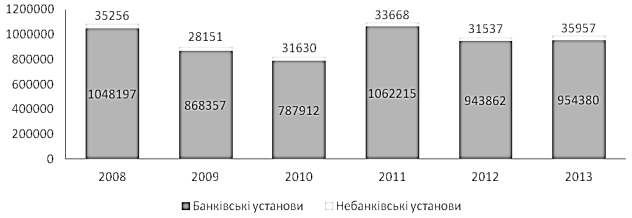

Рис. 1. Динаміка інформування про фінансові операції банківськими та небанківськими установами в 2008-2013 рр.

Як бачимо, найбільш активними в системі звітування, в розрізі суб'єктів первинного фінансового моніторингу, є саме банки, які надсилають основну частину повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу.

Багато вітчизняних науковців стверджують, що чинна система фінансового моніторингу в Україні ще не досить розвинена, адже Інститут боротьби з легалізацією незаконно отриманих грошей в Україні ще молодий: немає широкої вітчизняної практики щодо виявлення і розслідування таких злочинів та прагнення до відповідальності за їх скоєння; відсутня ефективна стабільна система підготовки спеціалістів, які володіють технологіями розслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) незаконних доходів, включаючи навички пошуку та ідентифікації грошей, розміщених в офшорних зонах; бракує відкритої і доступної статистики злочинів з відмивання грошей, без чого дуже важко виробити адекватні заходи реагування (існуюча офіційна статистика відображає лише верхівку айсбергу або те, що ніяк не можна приховати). Все це дає підстави для вдосконалення організації системи фінансового моніторингу, підвищення її ефективності.

На нашу думку, саме банківські установи повинні приділити значну увагу формуванню дієвої системи внутрішнього фінансового моніторингу.

Згідно Положенню про здійснення банками фінансового моніторингу № 189 (у редакції Постанови НБУ від 31січня 2011 року N22), банк може створити внутрішньобанківську систему запобігання легалізації кримінальних доходів/фінансуванню тероризму, за якою окремі повноваження щодо ведення реєстру фінансових операцій, прийняття рішення про повідомлення Спеціально уповноваженому органу про фінансові операції у відповідному регіоні будуть здійснювати визначені банком відокремлені підрозділи банку (призначені відповідальні працівники відокремлених підрозділів банку). [4]

Політика банківських установ «знай свого клієнта» та ідентифікація клієнта як метод мінімізації ризику використання фінансової установи для «відмивання» коштів, посідає центральне місце в організації заходів фінансового моніторингу у банку як суб'єкті первинного фінансового моніторингу.

Фінансові установи повинні мати відомості про кожного зі своїх клієнтів, а саме – місце їх проживання, професійну діяльність, джерела походження коштів, мету відкриття рахунку і т.д. Це допоможе їм своєчасно виявити можливі ознаки відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом.

Основними принципами розробки політики «знай свого клієнта» (KYC – «know your customer») є Стандарти Базельського комітету банківського нагляду. Вони містять рекомендації щодо проведення ідентифікації клієнтів, відмови від практики ведення анонімних рахунків та спонукають банки до співпраці із правоохоронними органами. У стандартах також йде мова про необхідність ретельно стежити за рахунками підвищенного ризику та банками, які намагаються привабити клієнтів із великим власним капіталом. [7] Декларація про запобігання злочинного використання банківської системи з метою відмивання коштів, прийнята Базельським комітетом у грудні 1988 р., вперше встановила міжнародні стандарти протидії відмиванню коштів для фінансової системи.

Важливою складової ефективної роботи із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом є постійний моніторинг рахунків та операцій. Банк повинен поставити за мету зрозуміти характер діяльності свого клієнта та природу отримання грошових надходжень на його рахунки. Виходячи з цього банку не слід спрощувати процедуру ідентифікації при переведенні рахунка з іншої банківської установи, яка дотримується політики «знай свого клієнта» не зрозумівши причин проведення такої операції, оскільки існує ймовірність того, що попередній банк відмовив у обслуговуванні клієнта в зв'язку з неможливістю перевірки даних, що використовуються для ідентифікації клієнта.

Не менш важливим аспектом ефективної роботи внутрішньобанківської системи запобігання легалізації кримінальних доходів, або фінансуванню тероризму є наявність поточних програм навчання для своїх працівників, щоб банківський персонал був адекватно навчений процедурам KYC. Графік навчання та зміст навчальних програм для працівників різних секторів має бути адаптований банком відповідно до своїх потреб. Вимоги до навчання мають бути різними для нових працівників; для працівників, що обслуговують клієнтів («фронт-офіс»); працівників, відповідальних за дотримання норм і положень, чи працівників, які обслуговують нових клієнтів. Персонал «фронт-офісу», який безпосередньо працює з громадськістю, має бути навчений перевірці ідентичності нових клієнтів, виявленню належної обачності в обробці рахунків клієнтів на поточній основі і виявленню схем підозрілої діяльності. Регулярне навчання має постійно повторюватися для нагадування працівникам про їх обов'язки та інформування про нові розробки. Важливо, щоб усі відповідні працівники усвідомили постійну потребу в політиці KYC та її впровадженні. Культура обслуговування в банках, що сприяє такому розумінню, є основною запорукою її успішного виконання.

Система фінансового моніторингу України – це структура, яка має гнучко реагувати на виклики та загрози, які виникають у реальному часі. У зв'язку із складною ситуацією в східних регіонах України, наслідком якої є захоплення заручників, цивільних та військових об'єктів, загострення суспільно-політичної обстановки та людські жертви, актуальним є питання позбавлення осіб, пов'язаних із терористичною та сепаратистською діяльністю, джерел фінансування. ДСФМ України 21.07.2014 ухвалила Рекомендації для суб'єктів первинного фінансового моніторингу щодо ризиків, пов'язаних із фінансуванням сепаратистських та терористичних заходів на території України, якими передбачається, що суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен виявляти фінансові операції, стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування тероризму, та інформувати про це Держфінмоніторинг України та визначені законом правоохоронні органи, зокрема Службу безпеки України [11] та посилити систему управління ризиками: здійснювати організаційно-правові заходи щодо клієнтів, діяльність яких свідчить про підвищений ризик проведення ними операцій,.

Висновки. Процес формування системи фінансового моніторингу у банківській діяльності як системи запобігання та протидії легалізації грошей, здобутих злочинним шляхом, ще перебуває на стадії розвитку та потребує наукових досліджень і розробки прикладних рекомендацій з урахуванням особливостей національного ринку та зарубіжного досвіду.

Програми ідентифікації клієнтів, політика «знай свого клієнта», функціонування системи управління ризиками легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму, програми навчання працівників банку повинні бути спрямовані на підвищення ефективності протидії відмиванню грошей, своєчасній та дієвій системі реагування на нові виклики щодо ризиків, пов'язаних із фінансуванням сепаратистських та терористичних заходів на території України.

Список літератури:

1. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679 – XIV (зі змінами та доповненнями) // http://www.rada.kiev.ua
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2000 р. № 2121 – III (зі змінами та доповненнями) // http://www.rada.kiev.ua
3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: від 28.11.2002 № 249-IV(у редакції Закону України від 18 травня 2010 року № 2258-VI(зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=249-15
4. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: постанова Правління НБУ від 14.05.2003 № 189 у редакції Постанови від 31 січня 2011 року № 22 [Електронний ресурс]//Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/documents.php?cat_id=34&doc_id=296&lang=uk&page=1
5. Каднічанська В.М Фінансовий моніторинг у банку: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів спеціальності 8.050105 «Банківська справа», освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр» – Харків: ХІБС УБС, 2012. – С. 102.
6. Київець О. Чи бувають брудні гроші в банках? [Електронний ресурс] / О. Київець // Юридичний журнал. – 2004. – № 10. – Режим доступу: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1416
7. Документи Базельського комітету з банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу – http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=535&art_id=587&lang=uk
8. Методологія з оцінки відповідності рекомендаціям ФАТФ та ефективності систем протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму (Неофіційний переклад здійснено Державною службою фінансового моніторингу України, 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/
9. Методичні рекомендації щодо організації внутрішнього фінансового моніторингу в банках із застосуванням підходу,заснованого на ризиках, затверджені наказом Державного комітету фінансового моніторингу України від 9 жовтня 2009 р. № 143 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/
10. Річний звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/
11. Рекомендації для суб'єктів первинного фінансового моніторингу щодо ризиків, пов'язаних із фінансуванням сепаратистських та терористичних заходів на території України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/

Кадничанская В.Н., Уткина А.В.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА В БАНКАХ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность понятия «легализация (отмывание) доходов, полученные преступным путем». Приведена характеристика деятельности международной группы по противодействию отмыванию грязных денег – ФАТФ. Рассмотрены особенности проведения финансового мониторинга банками Украины, состояние и проблемы. Приведена динамика информирования о финансовых операциях банковскими и небанковскими учреждениями. Приведены предложения и рекомендации, которые будут способствовать усовершенствованию системы финансового мониторинга и поддержанию стабильного функционирования банковской системы.
Ключевые слова: банк, банковская система, финансовый мониторинг, легализация (отмывание) доходов, полученные преступным путем.

Kadnichanska V.N., Utkina A.V.
Kharkov Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

THEORY AND PRACTICE OF FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF FINANCIAL MONITORING IN BANKS OF UKRAINE

Summary
The article considers the essence of the concept of «legalization (laundering) of income obtained by criminal means». The characteristic activities of the international group for combating money laundering – FATF. Peculiarities of conducting financial monitoring by banks of Ukraine, the state and problems. The dynamics of information on the financial operations of banking and non-banking institutions. Provides suggestions and recommendations that will contribute to the improvement of the system of financial monitoring and maintaining a stable functioning of the banking system.
Keywords: Bank, banking system, financial monitoring, the legalization (laundering) of incomes obtained in a criminal way.

УДК 330.332

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ ЕКОЛОГО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЕВООБРОБНОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

Яворська Н.П.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті обґрунтовано концептуальні положення еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва України. Визначено мету, завдання та засоби досягнення цілі. Розроблено послідовність етапів формування та реалізації стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва. Виокремлено відповідні тенденції та перспективи еколого-інноваційного розвитку деревообробних виробництв.
Ключові слова: стратегія, еко-інновації, еколого-інноваційний розвиток, модель еколого-інноваційного розвитку, деревообробне виробництво

Постановка проблеми. Економічне зростання будь-якої країни, котра сповідує ринкові відносини, потребує інноваційного забезпечення та державного стимулювання, своєчасного відновлення зношених і застарілих засобів на промислових підприємствах. Це стосується, насамперед, деревообробних підприємств, необхідною умовою розвитку яких має стати зниження ресурсо- та енергомісткості виробництва.

Проведена комплексна оцінка еколого-інноваційного розвитку [1, 2] дозволяє стверджувати, що деревообробна галузь знаходиться у критичному стані (низький рівень конкурентоспроможності продукції та технічну і технологічну відсталість вітчизняних виробництв), для її подальшого розвитку необхідне вироблення такої політики і стратегії, які б дозволили підвищити конкурентоспроможність галузі у найближчій та віддаленій перспективі із максимальним збереження навколишнього середовища, шляхом впровадження еко-інновацій.

Правильний вибір ефективної стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва дозволить сконцентрувати увагу на специфіці господарської діяльності деревообробних підприємств, особливостях його еколого-інноваційного розвитку. Розробка стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробки повинна ґрунтуватися на виконанні низки попередніх умов, враховувати вплив безлічі чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розробку проблеми розвитку лісопромислового комплексу, включаючи деревообробні виробництва, внесли такі вчені, як М. Бойко, В. Бондар, А. Бобко, Н. Василик, С.Генсерук, З. Герасимчук, В. Голян, Я. Дяченко, Я. Коваль, М. Козоріз, В. Кучерук, О. Оксанич, В. Пила, М. Римар, І. Синякевич, В. Холявка, Л. Черчик, О. Шаблій, С. Шевченко, О. Шубалий та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне напрацюванням вітчизняних та зарубіжних економістів, здійсненим у галузі теорії та методології еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва, слід зазначити, що проблематика визначення стратегії еколого-інноваційного розвитку не знайшла свого остаточного вирішення, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування концептуальних засад еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва України з урахуванням принципів цього розвитку та специфіки господарської діяльності деревообробних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Еколого-інноваційний розвиток деревообробного виробництва неможливий без виваженого вибору стратегічних пріоритетів розвитку. Критерієм вибору основної стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробки є його рівень: дуже високий, високий, середній, низький, дуже низький, що ідентифікується за результатами розрахунків проведених на етапі оцінки еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва.

Основними засадами, що лежать в основі стратегії та розкривають її сутність є принципи еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва.

Принципи покладені в основу еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва повинні відображати стратегічні орієнтири галузі, які відображено у моделі на рис. 1.

Мета еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва полягає у науково-технологічному оновленні деревообробного виробництва з метою підвищення конкурентоспроможності галузі та зведення до мінімуму екодеструктивного навантаження, шляхом впровадження науково-технічних розробок світового рівня (екологічно чистих та енерго- і ресурсозберігаючих технологій для деревообробки).

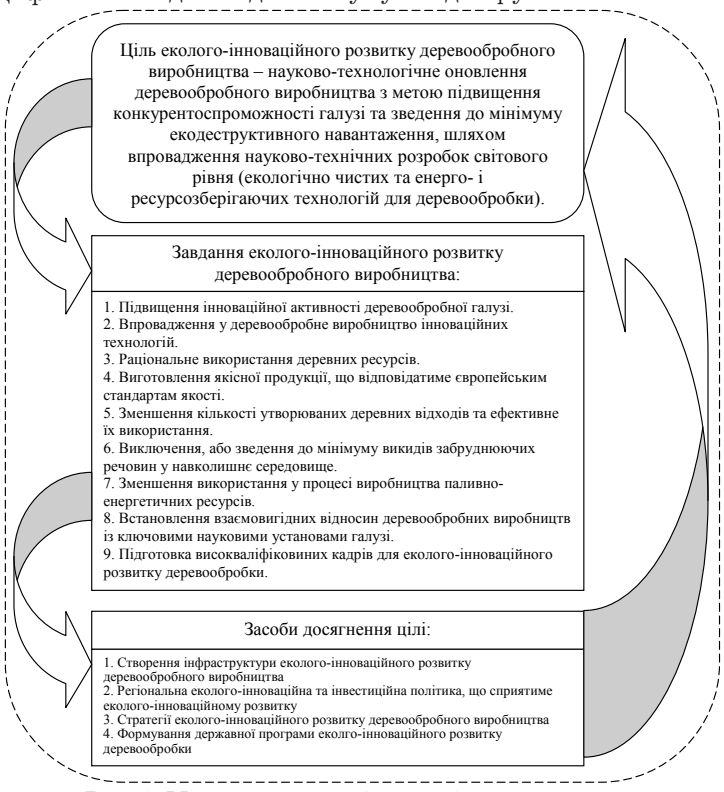

Рис. 1. Модель еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва

Джерело: розроблено автором

© Яворська Н.П., 2014

таження, шляхом впровадження науково-технічних розробок світового рівня. Засоби досягнення цілі полягають у проведенні реформування деревообробних підприємств; поєднання заходів державної підтримки та методів стимулювання еколого-інноваційного розвитку галузі шляхом створення відповідної інфраструктури, проведення відповідної регіональної еколого-інноваційної політики, розроблення стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва. Таким чином, розробка стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва є комплексним процесом, що вимагає проведення поетапних заходів.

Етапи формування та реалізації стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва (на рис. 2).

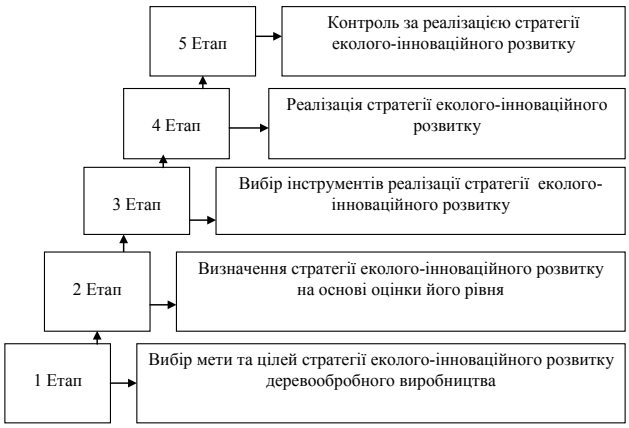

Рис. 2. Послідовність формування та реалізації стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва

Джерело: розроблено автором

1. Етап. Вибір мети та цілей стратегії.

На першому етапі відбувається формування місії та мети, із обґрунтуванням важливості та необхідності еколого-інноваційного розвитку. Так метою еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва є впровадження на виробництвах нових екологічно ефективних і ресурсозберігаючих технологій та обладнання.

Основними стратегічними цілями еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва є:

- інноваційна техніко-технологічна модернізація виробництва;
- збільшення обсягу виробленої та реалізованої продукції;
- зменшення використання матеріальних та паливно-енергетичних ресурсів;
- зменшення експорту необробленої деревини
- виключення або зведення до мінімуму забруднення навколишнього середовища.

2. Етап. Визначення стратегії еколого-інноваційного розвитку на основі оцінки його рівня. Розробляються базові стратегії відповідно від рівня зведеного інтегрального індексу еколого-інноваційного розвитку деревообробки (рис. 3).

Залежно від рівня еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва проводиться вибір стратегії цього розвитку. Для регіонів із дуже низьким рівнем еколого-інноваційного розвитку доцільно обрати стратегію пошуку можливостей, яка спрямована на дослідження можливості еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва; для регіонів із низьким рівнем еколого-інноваційного розвитку – залежну стратегію розвитку, яка передбачає передачу технологій великими корпораціями малим фірмам, що дозволить економити на НДДКР та інших складових витрат на виготовлення продукції; для регіонів із середнім рівнем – захисну, що дозволяє уникнути надмірного ризику, шляхом оптимізації співвідношення витрати-випуск у виробничому процесі; для регіонів із високим рівнем – стратегія наступу, в основі стратегії – атака на позиції лідера; для регіонів із дуже високим рівнем – стратегію лідерства, яка спрямована на розвиток міжрегіональних та міжнародних стійких економічних зв'язків, шляхом випуску унікальної продукції та завоювання нових ринків.

Рис. 3. Схема вибору стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробки

Джерело: розроблено автором

Реалізація стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробних виробництв вимагає також створення адекватної системи управління.

3. Етап. Вибір інструментів реалізації стратегії.

Здійснюється вибір дієвих інструментів реалізації стратегії залежно від рівня еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва. Еколого-інноваційний розвиток неможливий без застосування ефективних інструментів, що сприятимуть розвитку еколого-інноваційної діяльності на регіональному рівні [3]. При виборі інструментів еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва необхідно враховувати наступне:

- деревообробні підприємства по-різному адаптуються до ринкових перетворень;
- відмінності між регіонами за рівнем еколого-інноваційного розвитку мають як ресурсний так і технологічний характер;
- відсутність у деревообробних підприємствах ресурсної та економічної бази для еколого-інноваційного виробництва;
- недостатність кваліфікованих кадрів.

У зв'язку з цим, при виборі механізму формування еколого-інноваційного розвитку деревообробних підприємств слід враховувати типізацію за рівнем розвитку. Ефективними інструментами еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва повинні стати:

- організація та здійснення, державних, регіональних науково-технічних та еколого-інноваційних програм і проектів, у тому числі науковими організаціями (Національний лісотехнічний університет України та Національний університет біоресурсів і природокористування України).
- розвиток кластерної політики. Створення кластерів, особливих економічних зон, заснованих на певних видах економічної діяльності деревообробних виробництв, дозволить розробити стратегію розвитку певного виробництва в залежності від наявної ресурсної та економічної бази;

- розвиток механізмів податкової та фінансово-кредитної підтримки у розробці і впровадженні еко-інноваційних технологій та модернізації виробництва;

- розвиток механізму стимулювання еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва;

- розвиток міжрегіональних зв'язків для реалізації принципів еколого-інноваційного розвитку;

- розвиток системи міжнародного співробітництва в еколого-інноваційному напрямку.

4. Етап. Реалізація стратегії.

Розробляється проект стратегічних змін та заходів їх здійснення еколого-інноваційного розвитку деревообробки.

5. Етап. Контроль за реалізацією стратегії.

Організовується контроль за процесом реалізації стратегії еколого-інноваційного розвитку деревообробки, оцінюється ефективність її реалізації.

Регіони не зацікавлені фінансово у розвитку еко-інновацій. При цьому реалізація життєвих інтересів населення відбувається, перш за все, на регіональному рівні. Необхідно змінювати існуюче законодавство, розширюючи можливості участі регіонів в еколого-інноваційному розвитку. У зв'язку з цим доцільно делегувати еколого-інноваційні функції на регіональний рівень, що сприятиме створенню еколого-інноваційної економіки [3].

Управляти еколого-інноваційним розвитком необхідно на трьох рівнях:

- Макрорівні (рівень держави);

- Мезорівні (рівень території);

- Мікрорівні (рівень господарюючих суб'єктів).

На макрорівні уряд України здійснює державне регулювання за наступними напрямками:

1) на основі вироблених принципів і національних пріоритетів в еколого-інноваційній сфері приймає державну програму з еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва. Ця Програма повинна містити намір досягти певних цілей, виражених в наборі конкретних показників (наприклад, кількості виробленої інноваційної продукції та обсягів викидів забруднювальних речовин в атмосферу т.п.). Досягнення поставлених стратегічних завдань передбачає комплекс нормативно-правового, науково-методичного, організаційного та фінансового забезпечення;

2) виступає в ролі основного координатора суб'єктів еколого-інноваційного розвитку в деревообробній галузі України;

3) визначає порядок надання коштів з державного бюджету;

4) здійснює контроль за виконанням державної програми з еколого-інноваційного розвитку;

5) визначає порядок та проводить конкурси серед організацій, що претендують на державне співфінансування при впровадженні екологічних технологічних інновацій у деревообробне виробництво.

На мезорівні основними завданнями управління еколого-інноваційним розвитком деревообробної галузі є:

- визначення пріоритетів і формування стратегії еколого-інноваційного розвитку з метою забезпечення сталого розвитку галузі;

- формування і підтримка загального інформаційного простору, інформаційно-комунікаційної інфраструктури, єдиної регіональної інформаційної системи органів влади суб'єкта і захищеного інформаційного середовища регіону;

- координація діяльності органів влади суб'єкта і організацій у питаннях проектування, розробки та впровадження екологічних інноваційних технологій, спрямованих на вдосконалення системи виробництва та вирішення проблем екологічного характеру;

- координація робіт зі створення соціально-економічних та організаційних умов для еколого-інноваційного розвитку;

- вдосконалення регіональної нормативно-правової бази у сфері еко-інновацій та інноваційної діяльності.

Управління еколого-інноваційним розвитком деревообробного виробництва на мікрорівні, тобто на рівні підприємства – сукупність заходів щодо вдосконалення технологічної та виробничої бази, як на умовах самофінансування, так і з залученням позикових коштів [4, с. 121].

Послідовність формування еколого-інноваційної політики на деревообробному підприємстві можна представити в межах декількох основних етапів:

1. Аналіз стану еколого-інноваційного розвитку в попередньому періоді, вироблення рекомендацій.

2. Розробка конкурентоспроможної еколого-інноваційної поведінки в майбутньому періоді, постановка цілей та завдань і їх координація з корпоративними планами розвитку.

3. Дослідження інноваційної активності екологічного спрямування в попередньому періоді і оцінка сучасного стану інноваційної інфраструктури.

Рис. 4. Тенденції та перспективи еколого-інновaційного розвитку деревообробного виробництва

Джерело: розроблено автором

4. Формування стратегій еколого-інноваційного розвитку, узгодження їх по термінах, ресурсах і виконавцях.

5. Визначення економічної ефективності, відбір і формування портфелю еколого-інноваційних проектів.

6. Оцінка потенціалу еколого-інноваційного розвитку та забезпечення на корпоративному рівні ефективного оперативного управління відповідними.

7. Аналіз і контроль за поставленими та досягнутими стратегічними цілями еколого-інноваційного розвитку, виявлення відхилень.

Узагальнення результатів проведеного аналізу та комплексної оцінки рівня еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва за 2008–2013 рр. відокремило відповідні тенденції та перспективи еколого-інноваційного розвитку деревообробних виробництв, що відображено на рисунку 4.

Найважливішою складовою формованої інституційної компоненти повинні стати фінансові інституції на регіональному і міжрегіональному рівнях. Вони повинні сприяти своєчасному фінансуванню розвитку інноваційних систем, створення і поширення еко-інновацій, в тому числі фінансування наукових та науково-освітніх центрів, наукових і технопаркових утворень.

Необхідно створити фінансові умови реалізації різних інституційних форм високотехнологічних проектів в малих високотехнологічних підприємствах з урахуванням того, що термін становлення малого еколого-інноваційного підприємства становить близько трьох років.

Фінансування еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва передбачається шляхом надання субсидій, бюджетних кредитів, через механізми лізингу та компенсацій зниження відсоткової ставки за кредитами для суб'єктів малого еколого-інноваційного підприємництва, виданими кредитно-фінансовими організаціями.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вибір та реалізація запропонованих стратегій еколого-інноваційного розвитку деревообробного виробництва для кожного рівня дозволить галузі вийти із складного становища, активізувати інноваційну діяльність, підвищити ефективність виробництва та мінімізувати забруднення навколишнього середовища. З метою успішної реалізації цих стратегій необхідно удосконалити програмно-методичні засади стимулювання еколого-інноваційного розвитку.

Список літератури:

1. Економіка природокористування та управління природоохоронною діяльністю: [монографія] / За наук. ред. д-ра екон. наук С.В. Князя. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 372 с. / Яворська Н.П. підр. 1.9. Комплексна оцінка еколого-інноваційного розвитку виробництва / М.В. Римар, Н.П. Яворська. – С. 109–122.
2. Яворская Н.П. Разработка системы показателей оценки эколого-инновационного развития деревообрабатывающего производства / Н.П. Яворская // Современный научный вестник (Серия «Экономические науки»): научно-теоретический и практический журнал. – Белгород: ООО «Руснаучкнига», 2013. – Выпуск 3(142). – С. 92-99.
3. Мельник Ю.М. Стратегії забезпечення сталого розвитку як основа управління екологічно орієнтованим розвитком регіону / В.В. Божкова, Ю.М. Мельник // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 224: [в 5 т.]. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2008. – Т. III. – С. 774-780.
4. Бойко О.В. Механізм формування стратегії інноваційного розвитку лісогосподарських підприємств / О.В. Бойко, М.Я. Іваницька. // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 2. – С. 119-123.

Яворская Н.П.
Национальный университет «Львовская политехника»

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИИ ЭКОЛОГО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ДЕРЕВООБРАБАТЫВАЮЩЕГО ПРОИЗВОДСТВА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье обоснованы концептуальные положения эколого-инновационного развития деревообрабатывающего производства Украины. Определены цели, задачи и средства достижения цели. Разработана последовательность этапов формирования и реализации стратегии эколого-инновационного развития деревообрабатывающего производства. Выделены соответствующие тенденции и перспективы эколого-инновационного развития деревообрабатывающих производств.
Ключевые слова: стратегия, эко-инновации, эколого-инновационное развитие, модель эколого-инновационного развития, деревообрабатывающее производство.

Jaworski N.P.
National University «Lviv Polytechnic»

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF STRATEGY ECOLOGICAL AND INNOVATION OF UKRAINE WOODWORKING INDUSTRIES

Summary
In the article the conceptual provisions eco-innovation development of timber production Ukraine. Defined goals, objectives and means to achieve goals. Developed sequence of stages of formation and implementation strategies eco-innovation development of timber production. Author determined relevant trends and prospects of development of eco-innovative woodworking industries.
Keywords: strategy, eco-innovation, eco-innovation development, model of eco-innovation development, woodworking production.

УДК 336.647.2

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ РІВНЯ ДОСТАТНОСТІ ДОХОДІВ

Саєнко О.М.
Донбаська державна машинобудівна академія

Для аналізу фінансової стійкості підприємства запропоновано використовувати економічний показник «рівень достатності доходів», необхідний для ретельного вивчення розподілу доходів у звітному періоді і на основі цього визначення цільової суми прибутку. Виявлені і класифіковані економічні фактори, які впливають на розрахунки цільової суми прибутку підприємства.

Ключові слова: фінансова стійкість, рівень достатності доходів, прибуток, економічні фактори.

Постановка проблеми. У сучасній економічній літературі при аналізі господарської діяльності підприємства з метою визначення фінансового стану використовуються у більшості показники, що стосуються активів, прибутку, дебіторської заборгованості, поточних зобов'язань, власного капіталу, позикового капіталу, але про доход незаслужено забули. Але категорія доходів відіграє дуже важливу роль у фінансовій стійкості, хоч і є проміжним результатом діяльності підприємства, тому що саме доход формує необхідний рівень прибутку для самоокупності та самофінансування підприємства.

Метою статті є розробка методичного підходу до розрахунку рівня достатності доходів на роздрібному підприємстві на основі аналізу показників економічно господарської діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тому при аналізі фінансової діяльності роздрібного фармацевтичного підприємства пропонуємо розглянути та ввести в економічний аналіз показник „рівень достатності доходів». Цей показник характеризує чи достатньо доходів, що формується для покриття змінних та постійних витрат, відрахування обов'язкових платежів до бюджету, а саме головне чи достатньо – для формування цільової суми прибутку, яка слугує запорукою безперебійного та процвітаючого функціонування підприємства. Цими питаннями займаються такі науковці: Бланк И.А. [1], Посилкіна О.В. [2], Кулішов В.В. [3] та інші.

Виклад основного матеріалу. Цільова сума прибутку – планова сума прибутку, яка забезпечує зв'язок з цілями розвитку підприємства у наступному періоді. Основою даного методу планування є передчасне визначення потреб у власних фінансових ресурсах, що формуються за рахунок прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства. Розрахунок виконується за кожним елементом потреби [1, с. 757].

Виходячи з вищевикладеного, можна зазначити, що доход, достатній для формування цільової суми прибутку – це доход, який повністю покриває змінні та постійні витрати, обов'язкові платежі до бюджету та забезпечує формування цільової суми прибутку.

Тоді рівень достатності доходів роздрібних підприємств з торгівлі фармацевтичними товарами – загальна сума виручки від реалізації та інших позареалізаційних доходів, яка здатна повністю покрити витрати, пов'язані зі здійсненням господарської діяльності, виконати фінансові зобов'язання перед державою та забезпечити формування цільової суми прибутку з метою самофінансування розвитку підприємства в майбутньому періоді.

Для визначення рівня достатності доходів *РПТФТ* необхідний ретельне вивчення розподілу доходів у звітному періоді, а саме постійних та змінних витрат, їх коливання у періоді, визначення суми цих витрат, також визначення суми обов'язкових платежів до бюджету. Але найбільш трудомістким є визначення цільової суми прибутку. В економічній літературі існує декілька підходів до визначення цільової суми прибутку, але відрізняються тільки кількісним та якісним складом потреб підприємства у майбутньому періоді.

Розглянемо методологічні аспекти розрахунку цільової суми прибутку запропоновані В.П. Козацьким. Розрахунок цільової суми прибутку за допомогою методу господарського розрахунку здійснюється наступним чином:

1. На основі плану розвитку підприємства розраховується потреба у соціальному та виробничому розвитку *(ПСР)* та з цієї суми віднімається сума амортизаційних відрахувань.

2. Розраховується питома вага прибутку, яка спрямовується на виробничий та соціальний розвиток *(ПВПСР)*, в сумі прибутку, яка залишається в розпорядженні підприємства, на основі даних за звітний період.

3. Сума чистого прибутку, яка забезпечує можливість фінансування підприємства за рахунок власних засобів *(ЧПЗФ)*, розраховується за наступною формулою:

$$ЧПЗФ = \frac{ПСР \cdot 100}{ПВПСР}, \quad (1)$$

4. Визначається питома вага чистого прибутку *(ПВЧП)* в сумі балансового прибутку на основі фактичних даних за звітний період.

5. Розраховується сума цільового прибутку *(Цсп)*, що забезпечує умови фінансування підприємства за власний рахунок, наступним чином:

$$ЦСП = \frac{ЧПЗФ \cdot 100}{ПВЧП}, \quad (2)$$

Метод господарського розрахунку, який спрямований на планування прибутку підприємства, має низку недоліків, а саме цей метод не враховує приріст нематеріальних активів приріст власних оборотних активів, виплат доходів вла сникам підприємства.

Найбільш повним та деталізованим методом планування цільової суми прибутку є метод „від зворотнього» запропонований І.О. Бланком.

За цим методом найважливішу роль в плануванні цільової суми прибутку є визначення потреби у частині прибутку, що капіталізується, тобто необхідного об'єму фінансових засобів для реалізації інвестиційних можливостей підприємства [1, с. 674].

Основними елементами розрахунку суми прибутку, що капіталізується є:

– приріст виробничих основних засобів;
– приріст нематеріальних активів;
– приріст власних оборотних активів;
– відрахування у резервний фонд.

© Саєнко О.М., 2014

Наступним кроком до визначення цільової суми прибутку є планування суми прибутку, що передбачається к використанню на цілі споживання, а саме елементами розрахунку цієї суми є:

– виплати доходів власникам підприємства;

– бюджет участі найомних працівників у прибутку;

– бюджет внутрішньої соціальної програми;

– бюджет зовнішньої соціальної програми.

Формула розрахунку доходу *РПТФТ*, достатнього для формування цільової суми прибутку має такий вигляд:

$$Д_{ЦСП} = С + ЗВ + ПВ + ПЗ + Ц_{СП}, \quad (3)$$

де $Д_{цсп}$, – дохід *РПТФТ*, достатній для формування цільової суми прибутку,

С – собівартість продукції або покупна вартість,

ЗВ – змінні витрати,

ПВ – постійні витрати,

ПЗ – податкові зобов'язання,

$Ц_{сп}$ – цільова сума прибутку.

В данному випадку дохід, достатній для формування цільової суми прибутку буде вимірюватися в абсолютному виразі, тобто в грошовому виразі.

Рівень достатності доходів можна розрахувати шляхом співвідношення планового показника доходу, достатнього для формування цільової суми прибутку зі звітним показником валового доходу підприємства, формульно це виглядає:

$$РДД = \frac{ВДз}{Дсцп}, \quad (4)$$

де *РДД* – рівень достатності доходів,

ВДз – валовий дохід *РПТФТ* за звітний період.

В даному випадку якщо показник дорівнює 1, то це означає, що доход отриманий в звітному періоді достатній для формування цільової суми прибутку.

Якщо цей показник розраховувати у відносних одиницях, а саме у відсотках, то відсоток буде відразу відображати наскільки валового доходу звітного періоду вистачить для формування цільової суми прибутку.

Прикладом аналізу доходу та прибутку може бути коефіцієнт прибутковості, який також відображає фінансові результати, як він діє подивимось нижче.

Аналіз прибутку або чистого доходу підприємства здійснюють за даними фінансового звіту (форма № 2). При цьому надається оцінка виконання плану прибутку (збитку) в цілому і за окремими його видами. Вивчаючи одержані суми

Таблиця 1

Фінансові результати діяльності підприємства за 2010-2014 рр.

Показники	Рік				Відхилення планового показника від фактичного			
	2010		2014		2010		2014	
	За планом	Фактично	За планом	Фактично	Сума	%	Сума	%
1. Валовий прибуток або дохід підприємства	660	580	1100	980	-80	-12,1	-120	10,9
2. Операційні витрати	-260	-240	-450	-420	+20	+7,7	+30	6,6
3. Фінансові результати від операційної діяльності (1 + 2)	400	340	650	560	-60	-15,0	-90	13,8
4. Фінансові результати від інвестиційної діяльності	-	+50	-	-	+50	-	-	-
5. Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування (3 + 4)	400	390	650	560	-10	-2,5	-90	13,8
6. Податок на прибуток або податок на додану вартість	120	117	220	196	-3	-2,5	-14	-6,4
7. Фінансові результати від звичайної діяльності (5 – 6) або	280	273	430	364	-7	-25,0	-66	-15,3
8. Надзвичайні доходи і витрати або позареалізаційний дохід	–	-13	-	-	-13	-	-	-
9. Чистий дохід або прибуток підприємства (7 + 8)	280	260	430	364	-20	-7,1	-66	-15,3

Примітка: Раніше прибуток підприємства визначався як чистий дохід [2, с. 363]

Таблиця 2

Вихідні дані для розрахунку впливу факторів на величину валового прибутку або прибутку підприємства на рік, тис. грн.

Показник форми № 2	За звітом у минулому році	Реалізація у звітному році за цінами, собівартістю та структурою минулого року	Фактична реалізація за звітний період, за структурою та собівартістю минулого року	Фактично у звітному періоді
1. Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (рядок 035)	1100	1045*	1243	1243
2. Собівартість реалізованої продукції (рядок 040)	594	564**	671***	663
3. Валовий прибуток (від реалізації товарної продукції) (рядок 050)	506	481	572	580
4. Витрати на 1 грн. реалізованої продукції (2 : 1 цієї табл.), коп.	54	54	54	53,3

Довідка: Обсяг реалізації в незмінних цінах у звітному періоді становив 95% від торішнього.

** 1100 · 0,95 = 1045 (тис. грн.) ** 594 · 0,95 = 576 (тис. грн.) *** 1243 · 0,54 = 671 (тис. грн.)*

прибутків за кілька років, треба встановити, яка утворилася тенденція в їх зміні, чи відображає вона зростання ефективності роботи підприємства. У зв'язку з цим слід особливо ретельно дослідити якість прибутку або чистого доходу підприємства. Це поняття характеризує достовірність розрахунку сум прибутків і збитків, що одержує підприємство. В першу чергу таке явище пов'язують з надійністю бухгалтерського обліку на підприємстві та якістю складання балансів і фінансових звітів.

Підприємства можуть за своїм рішенням змінювати обсяги таких видів витрат, як витрати на рекламу, ремонтні роботи, підготовку кадрів. Ці витрати, які можуть значно коливатися залежно від змін фінансової політики підприємства, визначають як дискреційні в управлінні фінансами. Форсоване скорочення таких витрат приводить до одночасного зростання прибутків, проте цей процес справедливо пов'язують із зниженням якості виробництва.

Як приклад, можна навести наступний розподіл фінансообігу торговельного підприємства роздрібної торгівлі (табл. 1).

Аналіз показників співвідношення чистого прибутку й обсягу продажу підприємства за кілька років досить надійно констатує можливі погіршення якості прибутків.

Приклад розрахунку валового прибутку або прибутку підприємства і його аналіз:

1) вплив обсягу реалізації товарної продукції;

2) вплив зміни цін:

У тому числі:

а) вплив зміни цін на готову продукцію;

б) вплив зміни ціна на сировину, напівфабрикати, енергії тощо:

3) вплив собівартості продукції та асортиментно-структурних зрушень;

4) загальний вплив усіх факторів.

Таким чином, аналіз виконання плану за прибутком від реалізації товарної продукції починається з розрахунку впливу основних факторів. Для цього потрібно врахувати також відомості про зміну обсягів реалізації товарів в натуральних показниках або в незмінних цінах (табл. 2).

Якщо аналізується прибутковість одного виду реалізованої продукції, то визначають дію лише трьох факторів. Такі розрахунки їхнього впливу рекомендується здійснювати на підставі внутрішньогосподарської інформації, яка до того ж містить планові дані. Вихідну інформацію для розрахунків наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Вихідні дані для розрахунку впливу факторів на валовий прибуток за рік

Показник	За планом	Фактично	Абсолютне відхилення
Реалізація продукції:	800	8 000	+40
тис. грн.	10 000	8 000	-2000
Штук	85	100	+ 15
Ціна за одиницю продукції, грн.	70	75	+5
Собівартість реалізованої одиниці продукції, грн.	15	25	+ 10
Прибуток на одиницю продукції, грн.	150	200	+50
Валовий прибуток			

Якщо аналізується прибутковість одного виду реалізованої продукції, то визначають дію лише трьох факторів. Такі розрахунки їхнього впливу рекомендується здійснювати на підставі внутрішньогосподарської інформації, яка до того ж містить планові дані. Вихідну інформацію для розрахунків наведено в табл. 3.

До складу цих фінансових результатів належать численні суми, пов'язані з загальним управлінням підприємством, фінансовими та інвестиційними операціями, а також сумами, що стосуються надзвичайних подій. Під час аналізу доходів і витрат від операційної діяльності необхідно зіставляти фактичні дані з планом (кошторисом) або аналогічними сумами за попередній період. Далі визначають причини їх появи або відхилень. Особливу увагу слід приділити аналізу незапланованих збитків. У більшості випадків ці суми доцільно включати до складу резервів зростання прибутку підприємства. Передусім слід дослідити суми адміністративних витрат і витрат на збут та проаналізувати їх вплив на фінансові результати, що стосуються операційної діяльності підприємства [5, с. 14-16].

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити такі висновки: операційні доходи і витрати мають знаходитись в межах кошторису або утворювати прибуток. При відхиленні від позитивних результатів констатують недостатність рентабельності підприємства, що потребує додаткового аналізу і віднайдення методів поліпшення стану виробництва.

Список літератури:

1. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. – К., 1999. – Т. 1, 2.
2. Посилкіна О. В. Інноваційно-інвестиційний розвиток фармацевтичного виробництва: проблеми фінансового забезпечення / О. В. Посилкіна; Нац. фармац. акад. України. – Х.: Золоті сторінки: Вид-во НФАУ, 2002. – 526 с.
3. Кулішов В. В. Економіка підприємств: теорія і практика. – К.: Ніка-Центр, 2002. – С. 72-83.
4. Громовик Б. П. Принципи функціонального моделювання фармацевтичних підприємств: Метод. рекоменд. / Б. П. Громовик; Львів, нац. мед. ун-т ім. Д. Галицького, Укр. центр наук. мед. інформації та патент.-ліценз. роботи. – Львів, 2005. – 23 с.

Саенко О.Н.
Донбасская государственная машиностроительная академия

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ СТОЙКОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ УРОВНЯ ДОСТАТОЧНСТИ ДОХОДОВ

Аннотация
Для анализа финансовой устойчивости предприятия предложено использовать экономический показатель «уровень достаточности доходов», необходимый для тщательного изучения распределения доходов в отчетном периоде и на основе этого определение целевой суммы прибыли. Выявлены и классифицированы экономические факторы, которые влияют на расчет целевой суммы прибыли предприятия.
Ключевые слова: финансовая устойчивость, уровень достаточности доходов, прибыль, экономические факторы.

Saienko O.N.
Donbass State Machine-Building Academy

THE ANALYSIS OF FINANCIAL STABILITY OF ENTERPRISE ON THE BASIS OF ADEQUACY OF INCOME

Summary
For the analysis of financial sustainability of the enterprise proposed to use the economic indicator «adequacy of income» needed for a thorough study of the distribution of income in the reporting period and on the basis of the target amount of profit. Identification and ranking of economic factors that affect the calculation of the target profit of the enterprise.
Keywords: financial stability, adequacy of income, profit, and economic factors.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.454.52: 321.011.5

ДЕМОКРАТИЧНИЙ СТИЛЬ СПІЛКУВАННЯ ЯК ВИЯВ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Лях Г.Р.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглядається сутність демократичного стилю спілкування вчителя та учнів. Підкреслюється його важливість для вирішення нагальних проблем формування громадянина демократичного суспільства. Доводиться, що демократичний стиль спілкування вчителя є важливим показником його педагогічної майстерності.
Ключові слова: особистість учителя, педагогічна майстерність, стиль спілкування, демократизація навчально-виховного процесу, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, партнерство.

Постановка проблеми. Освіта виконує певне соціальне замовлення – формування громадянина, всебічно розвинену особистість, корисну суспільству. Оскільки суспільство постійно розвивається, у ньому відбуваються певні зміни, то й система освіти змушена переглядати й конкретизувати свої цілі та оновлювати зміст. Постіндустріальне суспільство більше зацікавлене у тому, щоб його громадяни були здатні самостійно, активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до умов життя, що змінюються. Крім цього, в суспільстві поширюються демократичні тенденції, які висувають нові вимоги як до підготовки і виховання майбутніх громадян, так і до вчителів.

Завдяки змінам у суспільній свідомості з'явилися нові цінності в освіті: домінування саморозвитку, самовиховання над передачею знань, умінь і навичок, а відповідно, й інтересів особистості – над навчальним планом і навчальними програмами. Не заперечуючи важливості виконання навчальних планів і програм, все ж наголосимо, що основні зусилля вчителів повинні бути спрямовані на особистість учня. І тут усе залежить від особистості вчителя, його майстерності. Не нехтувати правами учня (серед яких основним є право на отримання якісної освіти і всебічний розвиток здібностей), не намагатися всупереч його бажанням та здібностям формувати його особистість на власний розсуд; виховувати не просто сліпо слухняну людину, готову без сумніву та розуміння суті явищ і подій виконувати вимоги вчителів, а особистість, яка б діяла свідомо і самостійно, виходячи з власного аналізу ситуації на основі отриманих знань, і водночас відповідально – такими повинні бути підходи до організації навчально-виховного процесу в школі в умовах розбудови демократичної держави. Усе це актуалізує проблему демократизації навчально-виховного процесу в школі, основними суб'єктами якого є вчителі та учні, до яких висуваються певні вимоги, у першу чергу до побудови найдоцільніших стосунків і спілкування між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчать численні публікації, проблема стилю спілкування безпосередньо пов'язана з особистістю вчителя. З цієї точки зору її розглядали В. Грехнєв, П. Єршов, В. Кан-Калік, Ю. Львова, Л. Савенкова, І. Синиця, В. Чернокозова і І. Чернокозов та ін. Деякі проблеми стилю спілкування розглядалися у контексті демократизації освіти як закономірності і принципу організації освіти (С. Гуменюк, І. Зязюн, В. Кремень, М. Яцейко та ін.) і демократизації навчання у ВНЗ (С. Лупенко-Ковтун, О. Мисечко, І. Постоленко та ін.).

Проблема формування педагогічної майстерності вчителя досліджувалася багатьма педагогами. У працях Ю. Азарова, Ю. Бабанського, І. Зязюна, Н. Кузьміної, Н. Кухарева, Ю. Львової, І. Раченка, І. Синиці, В. Сластьоніна, О. Щербакова та інших педагогів розкрито сутність цього феномена, схарактеризовано його складники і критерії, розглянуто умови формування педагогічної майстерності тощо. О. Голік, наприклад, розглядає педагогічну майстерність як складову професійного розвитку вчителя, О. Лавріненко – як домінантний складник педагогічної дії. М. Вайновська досліджує педагогічну майстерність у контексті проектування особистісно-орієнтованих технологій виховного процесу в загальноосвітньому закладі.

Педагогічна майстерність розглядається педагогами як центральна якість особистості вчителя, яка акумулює в собі творче ставлення до справи, ініціативу, високу культуру та ерудицію, усвідомлення суспільної значущості своєї праці і особистісні якості вчителя. Так, І. Зязюн підкреслює: «Сутність майстерності – в особистості вчителя, в його позиції, здатності виявляти творчу ініціативу на підставі реалізації власної системи цінностей. Майстерність – вияв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання» [5, с. 25].

Формулювання цілей статті. Мета даної статті – довести, що демократичний стиль спілкування вчителя і учнів є виявом педагогічної майстерності вчителя, а також передумовою її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз психолого-педагогічних джерел з проблеми формування педагогічної майстерності вчителя дозволяє зробити висновок про те, що у структурі педагогічної майстерності поєднуються два аспекти: технологічний і особистісний. Технологічний аспект пов'язаний зі знаннями і вміннями вчителя, методами, прийомами і засобами, які він використовує у своїй навчально-виховній діяльності, особистісний – з його особистісними якостями і ставленням до учнів, а також характером спілкування.

Більшість педагогів сходяться в тому, що для успішної реалізації навчально-виховних завдань учителеві не достатньо тільки професійних знань і вмінь – успіху можна досягти тільки на основі встановлення нормальних взаємин з учнями, що актуалізує проблему особистісних якостей учителя.

Як відомо, основою педагогічної майстерності вчителя є педагогічні здібності, серед яких саме комунікативні здібності відіграють провідну роль у виборі стилю та організації спілкування з учнями. Ю. Азаров називає три найважливіші компоненти комунікативних здібностей: спостережливість, любов до дітей і прагнення до передачі знань, до спілкування з дітьми, бажання організувати жит-

© Лях Г.Р., 2014

тєдіяльність дитячого колективу. До допоміжних властивостей особистості вчителя він відносить певні якості розуму (дотепність, критичність, послідовність), мову вчителя (наявність ораторських здібностей, лексичне багатство та ін.), артистичність натури (уява, уміння фантазувати). Важливу роль в організації правильного спілкування з учнями відіграє педагогічний такт – «відчуття міри і вміння підтримувати правильні стосунки зі своїми учнями» [4, с. 26–28].

В. Ягупов серед основних критеріїв педагогічної майстерності називає гуманність, демократичність і діалогічність [7]. У сучасних умовах розгортання навчально-виховного процесу саме демократичність та діалогічність у спілкуванні вчителя і учнів відіграє важливу роль у формуванні творчої, ініціативної, самостійної, незалежної особистості, члена демократичного суспільства.

Оскільки процес навчання як соціально-педагогічне явище передбачає спілкування між учителем і учнями, то цілком правомірним є питання про стиль спілкування. Як відомо, існує три типи спілкування: авторитарний, демократичний, ліберальний. З огляду на завдання формування всебічно розвиненої особистості – члена демократичного суспільства важливості набуває демократичний стиль, коли вчителі сприймають учнів як рівноправних осіб, серйозно ставляться до їхніх проблем, страхів і негараздів; зміст навчання є особистісно-значущим для школярів; школярі і вчителі є партнерами у пошуку знань та істин; учитель прислухається до учнів, сперечається з ними, приймає до уваги їхні думки; на уроках та інших заняттях панує доброта, взаємоповага, терпіння та розуміння, а не змагання і конформізм.

Демократичний стиль спілкування – це завжди діалог між двома рівноправними суб'єктами процесу навчання – учителем і учнями, в основі якого лежить взаємна довіра і дружба. В його основі лежать різноманітні індивідуалізовані міжособистісні взаємини з учнями. Англійський психолог і педагог Р. Бернс з цього приводу писав: «Він (учитель) проявляє готовність спілкуватися з будь-яким учнем і приймати його таким, яким він є. Це не означає, що він прощає учневі будь-яку поведінку чи схвалює всі його особистісні якості, та він не буде відштовхувати дитину в цілому як особистість в силу тих чи інших його відмінних рис» [1, с. 357–358].

Демократичний стиль спілкування дозволяє «зняти» одну з важливих суперечностей – між суворістю та вимогливістю вчителя і щиросердним, дбайливим ставленням до учнів. Це дозволяє вчителеві, з одного боку, висувати вимоги, аж до диктаторських, але справедливих і доцільних, з іншого, – виявляти любов до дітей і прагнення допомогти їм у вирішенні їхніх життєвих і навчальних проблем.

Навчання є особливим видом діяльності та спілкування, у ході яких відбувається формування особистості. Тому важливо так їх організувати, щоб вони максимально сприяли переведенню вихованця в суб'єкт діяльності. Демократичний стиль спілкування передбачає переведення учня у суб'єкт педагогічної взаємодії, щоб дитина «свідомо прагнула до певної мети, розкривала кращі свої сили, вложені в неї природою, виховувалася на творчу, повноцінну особистість» [2, с. 405].

До умов, які забезпечують суб'єкт-суб'єктну взаємодію в процесі навчання О. Лавріненко відносить: право кожного учасника творчого процесу на власне рішення; створення і збереження учасниками педагогічної дії атмосфери творчості; стимулювання індивідуального стилю творчої діяльності і самовираження кожного з суб'єктів учіння. Отже, за суб'єкт-суб'єктної взаємодії учні «стають співавторами соціально-культурної діяльності, яку творчо організує вчитель» [3].

Іншими словами, вчитель перестає бути лише джерелом інформації для учнів (хоча ця функція продовжує зберігати своє значення, оскільки школярі в першу чергу вчаться саме у вчителя, в його очах учитель є вищим авторитетом у питаннях науки і практики), головним організатором і керівником навчального процесу. Він є фасилітатором, координатором, співтворцем, помічником і консультантом. Його основне завдання полягає в тому, щоб організувати діяльність та спілкування школярів, спрямованих на засвоєння ними знань, умінь і навичок, розвиток розумових здібностей, формування світогляду і позитивних рис особистості.

Вивчення досвіду організації навчально-виховного процесу дозволяє окреслити певні вимоги до вчителя як співучасника, організатора і керівника цього процесу.

По-перше, вчитель, спираючись на знання індивідуальних особливостей учнів, повинен сам чітко усвідомити, яких результатів повинен досягти кожен учень і розробити певні правила (вимоги), спрямовані на підтримку діяльності учнів, і довести їх до учнів. У правилах учитель формулює певні обмеження тих учинків, від яких він бажає уберегти учнів, а також ті результати, яких учитель від них очікує. З огляду на це діяльність учителя має авторитарний характер. Але Р. Бернс застерігає вчителів від захоплення «педагогікою обмежень», щоб не перетворити життя вчителя і учнів у напружене і обтяжливе існування. Щоб запобігти цьому, важливо, щоб ці правила виходили з реалій життя, а не з абстрактних чи авторитарних суджень.

По-друге, вчитель розробляє систему дидактичних матеріалів, які допоможуть учням оволодіти певним розділом навчального матеріалу. Такі дидактичні матеріали складаються для груп учнів або окремих учнів і визначають види і форми навчальної діяльності, дають перелік понять і основних методів оволодіння ними, вказують способи контролю. У цьому виявляється гуманістична спрямованість діяльності вчителя, який дбає про розвиток кожного учня. При цьому слід надавати перевагу видам роботи, орієнтованим на самостійну творчу діяльність учнів. У таких формах навчання вчитель начебто знаходиться поза навчальним процесом, перекладаючи на учня реалізацію навчальних завдань. Але, надаючи учням певну свободу у процесі навчання, вчитель повинен підтримати їх, скерувати їхню діяльність у потрібному напрямку. Така підтримка, на думку Р. Бернса, «дає можливість дитині відчути себе самостійним у досягненні успіхів і віднести їх на рахунок власних здібностей» [1, с. 386]. При цьому вчитель повинен давати корисні поради, а не нав'язувати їх в авторитарній формі.

По-третє, діяльність учителя буде ефективною, якщо він створить у класі атмосферу теплої, взаємної довіри – за умови високої професійної компетентності вчителя. К. Роджерс вважає, що вчитель зможе створити у класі потрібну атмосферу, якщо буде керуватися наступними принципами: протягом усього навчального процесу демонструвати дітям свою довіру; допомагати учням у формулюванні й уточненні мети і завдань, що стоять перед групою учнів або перед кожним учнем; виходити з того, що в учнів є внутрішня мотивація до учіння; виступати для учнів як джерело різноманітного досвіду, до якого можна звернутися за допомогою; розвивати в собі здатність відчувати емоційний настрій групи і приймати його; бути активним учасником групової

взаємодії; відкрито висловлювати у групі свої почуття; прагнення до досягнення емпатії, що дозволяє розуміти почуття і переживання кожного учня [1.с. 328–329].

Отже, демократичний стиль спілкування являє собою своєрідний синтез авторитаризму (вплив на учнів силою свого авторитету, побудованого на професіоналізмі та чіткій громадянській позиції) і гуманізму вчителя (любов і повага до учнів, дбання про їхній розвиток) за умови створення сприятливих умов для навчання і всебічного розвитку школярів. Кожен учень повинен бути впевненим, що він зможе вивчити, зробити, досягти певних успіхів. І вчитель, організуючи демократичне навчання, повинен підтримувати в учня цю впевненість, переконувати, що він не байдужий до учня, що бажає йому добра, піклується про нього.

Одним із найважливіших показників демократичного стилю є рівень активності учнів у процесі навчання. Саме активність перетворює об'єкт педагогічної діяльності (учня) на суб'єкт взаємодії вчителя і учнів. Як зазначали М. Яковлєв і А. Сохор, «без праці самих учнів... навчання неможливе» [8, с. 15]. Так само і повноцінний, ефективний процес навчання не може існувати без партнерства, взаємодії, співпраці вчителя і учнів. Яким би активним у навчально-виховному процесі не був учитель, які б прогресивні методи і засоби він не використовував у своїй діяльності, якщо він своєю працею не викличе відповідну активність школярів, не можна сподіватися на будь-які позитивні результати.

Спостереження за роботою вчителів дозволяють зробити висновок, що на уроках учителів-майстрів учні більш активні, ніж на уроках учителів-початківців (рівень майстерності яких знаходиться ще на низькому рівні). Так, ми помітили, що молоді вчителі більше говорять на уроках, ніж учні, вони намагаються самі все пояснити, прокоментувати, навіть дещо зробити замість учнів; не звертаються до життєвого досвіду учнів, навіть іноді не цікавляться тим, чи мають учні якісь знання з того, що вивчається на уроці. Це певним чином відокремлює вчителя від учнів, створює бар'єр у спілкуванні, що негативно відбивається на результатах навчання. Учитель-майстер займає на уроці позицію на перший погляд непомітну, він так вдало керує навчально-пізнавальною роботою учнів, що складається враження, що учні все роблять самі. Як справедливо зазначав Р. Бернс, «діти висловлюються на уроках тим більше, чим менше говорить учитель» [1, с. 358].

Отже, майстерність учителя полягає в тому, щоб зробити учня своїм партнером у досягненні вищих результатів на основі реалізації своїх творчих здібностей. При цьому такий стиль відносин відкриває більші можливості для саморозвитку і самовиховання як для учнів, так і для вчителя. Для останнього він є передумовою формування педагогічної майстерності.

Учитель стає майстром тоді, коли організує спільну навчальну діяльність з учнями, спрямовану на формування системи знань, умінь і навичок, і виховну діяльність, спрямовану на самореалізацію і самовиховання. Для такої діяльності характерними є відкритість, особистісна спрямованість, мобільність, демократичність. З огляду на це важливо дотримуватися таких норм у відносинах учителя і учнів:

– ставлення вчителя до учня повинно носити не просто офіційний (діловий), але й людський (товариський, дружній) характер;

– ставитися до учня як до особистості, поважати і підтримувати його найцінніші якості, всіляко сприяти їх розвитку. Мірою поваги до учня слід вважати вимогливість до нього;

– постійно вивчати дітей, їх внутрішній психічний світ, щоб мати можливість правильно приймати рішення у відношенні до кожного учня, передбачаючи всі педагогічні та соціальні наслідки;

– бути терпимим до неправильних учинків, думок і переконань дітей, уміти переконувати і роз'яснювати терпляче їхні помилки;

– вважати себе відповідальним не тільки за свою правильну поведінку, але й за правильне розуміння її учнями, постійно вдосконалювати управління своїми емоціями [6, с. 80].

Спостереження за роботою вчителів свідчать про те, що демократичний стиль спілкування характерний для вчителів-майстрів, що відображається і на технологічній стороні педагогічної майстерності. Так, у своїй діяльності вони поєднують індивідуальні, групові та колективні форми роботи з метою підготовки школярів до виконання сучасної соціальної ролі; створюють на уроках атмосферу доброти, глибокого взаєморозуміння між учителем і учнями, взаємодопомоги, співпраці; переважно використовують діалогічні форми навчання; урізноманітнюють форми й методи навчальної діяльності: поряд з традиційними практикують і нові – метод проектів, індивідуально-дослідні завдання, ділові та рольові ігри тощо. Крім цього, вчитель-майстер уміло поєднує роботу на уроках з різними формами позаурочної діяльності. Вечори, атракціони, КВК, конкурси, предметні гуртки – ці та інші форми навчально-пізнавальної діяльності учнів створюють додаткові можливості для спілкування вчителя і учнів та учнів між собою і сприяють демократизації спілкування вчителя та учнів і всього навчального процесу. Отже, вчитель-майстер прагне до спілкування з учнями і використовує всі можливості для цього.

Отже, у процесі навчання, за умов демократичного стилю спілкування, вчитель і учні є рівноправними партнерами (не у сенсі рівності прав, а в сенсі рівності їх реалізації), співтворцями, співавторами у пошуках істини шляхом вирішення різноманітних проблем, науково-пізнавальних чи життєво-побутових. Якщо уявити процес навчання як ланцюжок, який розгортається від вирішення однієї проблеми до вирішення іншої, то роль учителя зводиться до того, щоб, по-перше, учні усвідомили смисл проблеми, яка вирішується, по-друге, щоб створити вільну і невимушену атмосферу, яка буде стимулювати учня до її вирішення. При цьому, крім професійних знань, умінь і навичок, що складають технологічну основу педагогічної майстерності, для ефективної роботи потрібні такі особистісні якості вчителя, як «володіння стилем легкого, неформального, теплого спілкування з учнями; перевага усних контактів на уроці над письмовими; емоційна врівноваженість, упевненість у собі, життєрадісність» [1, с. 306].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що, з одного боку, демократичний стиль спілкування, в основі якого лежить суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя і учнів, є важливим виявом педагогічної майстерності, з іншого, – передумовою її формування.

Необхідність демократичного стилю спілкування продиктована самою сутністю навчання як двостороннього процесу, у якому відображено сукупність дій вчителя та учнів по досягненню спільної мети.

Важливими ознаками демократичного стилю спілкування є: організація співробітництва, взаємодії, партнерства у процесі навчання; активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів, розши-

рення самостійності учнів і надання учням права вибору в процесі навчання; використання «активних» методів і різноманітних форм навчання і способів організації навчально-пізнавальної діяльності учнів; поєднання авторитарного впливу з гуманним ставленням до учнів; створення теплої, дружньої і водночас ділової атмосфери на уроках та в позаурочній навчально-пізнавальній діяльності.

Список літератури:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Роберт Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 423 с.
2. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів / Григорій Ващенко. – Видання перше. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. – 441 с.
3. Лавріненко О. А. Педагогічна майстерність як домінантний складник педагогічної дії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/Tipuss/2013/3/.pdf. – Заголовок з екрану.
4. Методика воспитательной работы: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Ю. П. Азаров, Л. М. Байтенова, Е. П. Белозерцев и др.; под ред. Л. И. Рувинского. – М.: Просвещение, 1989. – 335 с.
5. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
6. Чернокозова В. Н. Этика учителя / В. Н. Чернокозова, И. И. Чернокозов. – К.: Радянська школа, 1973. – 176 с.
7. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник / Ягупов В. В. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
8. Яковлев Н. М. Методика и техника урока в школе: В помощь начинающему учителю / Н. М. Яковлев, А. М. Сохор. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.

Лях Г.Р.
Донбасский государственный педагогический университет

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ СТИЛЬ ОБЩЕНИЯ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ

Аннотация
В статье рассматривается сущность демократического стиля общения учителя и учащихся. Подчеркивается его значимость для разрешения насущных проблем формирования гражданина демократического общества. Доказывается, что демократический стиль общения учителя является важным показателем его педагогического мастерства.
Ключевые слова: личность учителя, педагогическое мастерство, стиль общения, демократизация учебно-воспитательного процесса, субъект-субъектное взаимодействие, партнерство.

Lyakh GR.
Donbass State Teachers' Training University

DEMOCRATIC STYLE OF COMMUNICATION AS THE INDICATOR OF TEACHER'S SKILL

Summary
The essence of the democratic style of communication between a teacher and pupils is examined in the article. Its importance in decision of the urgent problems of the formation of a citizen of the democratic society is emphasized. It is proved that the democratic style of communication is an important indicator of teacher's skill.
Keywords: teacher's individuality, teacher's skill, style of communication, democratization of the educational process, subject-subjective interaction, partnership.

УДК 373.3/5.018.32.011.3-052

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗЛАГОДИ ЯК СІМЕЙНОЇ ЦІННОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

Лящук О.С.
Інституту проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

У статті розглядаються філософські, соціологічні, психологічні та педагогічні теоретичні проблеми формування у старшокласників інтернатних закладів злагоди як сімейної цінності. Аналізуються джерела із проблеми дослідження в різних галузях знань. Наголошується на актуальності проблеми дослідження в різні історичні періоди розвитку людства. Розкривається сутність трактування дефініції «злагода» у міжпредметному науковому ракурсі. Представлено стислу характеристику сутності й особливостей позаурочної діяльності.
Ключові слова: злагода, сімейні цінності, позаурочна діяльність, старшокласники, школи-інтернати.

Постановка проблеми. Найбільш значущою сферою життя будь-якого суспільства незалежно від стадії його розвитку є сім'я і сімейні стосунки. Гармонійні стосунки та злагода в сім'ї позитивно впливає на формування стійкого, стабільного стану суспільства.

Сучасне українське суспільство зазнає дефіцит злагоди в багатьох сферах. Негативні наслідки цього явища вочевидь мають місце в сімейних відносинах. Відсутність злагоди породжує нерозв'язні конфлікти, що часто є однією з причин розпаду сім'ї. В даний час відбувається процес деградації соціального інституту сім'ї, розрив сімейних зв'язків, руйнація сімейних цінностей, розхитування сімейних підвалин та сімейно-моральних традицій.

Проблеми сім'ї і сімейно-шлюбних відносин завжди перебували в сфері інтересів сучасних соціальних та гуманітарних наук, а саме: філософії, соціології, демографії, економіки, психології, педагогіки тощо. Сімейні цінності спрямовані на задоволення потреб держави, розвиток і вдосконалення суспільних відносин. Сімейні цінності за допомогою традицій отримують у спадок нові покоління як модель поведінки в сім'ї та суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні дослідження в галузі підготовки молоді до сімейного життя були проведені О. Зрітнєвою, В. Кравцем, Л. Пайковою, Х. Рахимзодою та іншими.

Психологічні аспекти готовності дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до сімейного життя знайшли своє відображення в дослідженні О. Кізь.

Педагогічні аспекти проблеми підготовки вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї вивчалися російськими науковцями такими як: І. Горчакова, Н. Касьянова, Г. Плясова, М. Прихожан, Г. Сатаева, Н. Толстих, Р. Улєнгова та українськими: С. Харченко, Г. Хархан.

Питання системи сімейних цінностей і ціннісних орієнтацій у вітчизняній науковій літературі отримала свій розвиток в роботах О. Бесчетнової, Л. Левиної, Л. Савінова, Т. Свадьбіної, Т. Оксенченка та інших. Значимість сім'ї в системі ціннісних орієнтацій особистості розроблялася в дослідженнях А. Акчуріна, А. Антонова, Ю. Гаспаряна, Т. Гурко, М. Дуєнді, А. Єлізарової, І. Кона, М. Краснової, Н. Марківської, М. Панкратова, В. Раміх, Н. Семенової, Л. Сологуб, та інших); у сфері батьківства (В. Бойко, І. Івченко, О. Ісупова, В. Мєдков, Н. Пушкарьова, Г. Філіпова та інші); у сфері шлюбно-сімейних ролей (М. Арутюнян, І. Бестужев-Лада, Л. Бондаренко, О. Здравомислова, З. Янкова, та ін.); у сфері шлюбу (І. Голод, В. Лісовський, М. Мацковский, Т. Поспєлова, Е. Рибалка та ін.) Проблемою формування сімейних цінностей займалися І. Андрєєва, А. Антонов, Т. Афанасьєва, К. Вітьок, О. Вишневський, Е. Васільєва, А. Волков, Ю. Гаспарян, В. Єлізаров, Г. Герасимович, Н. Губанов, Т. Гурко, С. Дармодехін, М. Денисенко, А. Добрович, І. Кон, Г. Клімантова, А. Кузьмін, В. Лісовській, Є. Мар'ясіс, М. Мєдков, В. Меньшутін, Г. Могілевська, Б. Расел, Ю. Рюриків, Н. Рімашевський, В. Сисенко, П. Старожицька, О. Стельнікова, Г. Царегородцев, А. Шмельов, та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема злагоди як однієї з сімейних цінностей досі не отримала свого теоретичного вирішення та методичного забезпечення. Як свідчить досвід, питання формування злагоди як сімейної цінності у вихованців інтернатних закладів дітей-сиріт в психології та педагогіці уваги практично не приділялося, тому ця проблема залишається досить актуальною.

Мета статті. Головна мета даної статті полягає у спробі дослідження особливостей формування у старшокласників інтернатних закладів злагоди як сімейної цінності.

Виклад основного матеріалу. Злагода аналізується як найважливіший фактор громадянського миру і в більшості випадків розглядається крізь призму теорій рівності, справедливості, та виступає в якості універсального феномену, що постійно присутній в життєдіяльності суспільства. Як підкреслює Г. Денисовський, «Проблема соціальної злагоди є, мабуть, однією з найбільш актуальних проблем будь-якого суспільства, оскільки саме соціальна злагода багато в чому визначає динаміку розвитку суспільства, його цілісність і благополуччя» [3, с. 7.]

Категоріальне поле злагоди утворює наступні поняття: консенсус, альянс, єдність, інтеграція, солідарність, згуртованість, стабільність, стійкість, порядок, цілісність.

Сімейна злагода – результат і фактор єдності та цілісності усіх суб'єктів сімейних відносин. Для успішної взаємодії, комунікації людей необхідне визначення спільних цінностей. Формування спільних цінностей та ієрархії цінностей людини значною мірою підпорядковані процесам виникнення, функціонування і розвитку сім'ї, школи, професійних інститутів, держави тощо.

Сімейні цінності можна визначити як сферу спільних інтересів; явища, пов'язані з сім'єю як особливим соціальним інститутом, соціальною групою суспільства, і які визнаються найважливішими, значимими та найбільше цінуються.

Виховання на основі цінностей – це провідний шлях формування особистості підлітка, його духо-

© Лящук О.С., 2014

вного світу. Цінності стають виховним фактором завдяки тому, що перетворюються у внутрішні спонуки (мотиви) поведінки особистості [1, с. 6].

Цінності, які лежать в основі підготовки молоді до сімейного життя містять біологічні, психологічні та культурні ціннісні орієнтації, які викликають інтерес у молодої людини протилежної статі та створюють направленість в діяльності, що має на меті створення сім'ї. [5, с. 144].

Як зазначає Р. Улєнгова, сімейні цінності можна розподілити на три групи:

– цінності, що пов'язані зі шлюбом (цінність шлюбу, цінність рівноправ'я подружжя, цінність домінування одного з них, цінності різноманітних статевих ролей у сім'ї, цінність міжособистісних комунікацій між подружжям, стосунків взаємопідтримки та взаєморозуміння подружжя;

– цінності пов'язані з батьківством (цінність дітей, яка містить в собі цінність багатодітності або малодітності, а також цінність виховання та соціалізації дітей у сім'ї);

– цінності, які пов'язані з родинними зв'язками (цінність наявності родичів (наприклад, братів, сестер), цінність взаємодії між родичами. [4, с. 11].

Вихованці шкіл-інтернатів – це здебільшого педагогічно занедбані діти, які до влаштування до школи-інтернату були позбавлені нормальних умов життя, переважна більшість вихованців закладів інтернатного типу – соціальні сироти.

Соціальне сирітство – явище, що характеризує статус дитини без батьківської опіки, покинутої за наявності живих біологічних батьків.

До такої категорії належать діти, батьки яких позбавлені батьківських прав, визнанні судовим рішенням безвісті відсутніми, недієздатними, такими що не можуть виконувати батьківських зобов'язань через довготривалу хворобу, засуджені, місце проживання яких невідомо, також діти, відібрані відповідно за рішенням суду, від яких відмовились батьки – це бездоглядні, безпритульні діти.

Багато дітей до того, як потрапити до школи-інтернату, пройшли сувору школу життя, повну випробувань і втрат. Останнім часом до шкіл-інтернатів здебільшого потрапляють діти із сімей алкоголіків, наркоманів, правопорушників, діти, які стали жертвами фізичного і сексуального насилля.

Відхилення в розвитку особистості дитини, що виховується в умовах школи-інтернату, більш помітні у підлітковому віці. Відомо, що цей період вважають перехідним, важким, переломним, критичним. У підлітків виникає відчуття дорослості, яке вони прагнуть реалізувати у своїх взаєминах з оточуючими.

Підлітковий вік визначає майбутнє дитини, оскільки це вік інтенсивного розвитку всіх якостей людини, здебільшого суперечливий, і характеризується кризою фізіологічного, соціального і психологічного розвитку. У багатьох вихованців інтернатних закладів значно деформована емоційна сфера, спостерігається емоційна закритість, невміння висловити свої емоції, відсутність емпатійних переживань, агресивність, нахил до неадекватних ситуацій, реакцій. Часто відзначаються негативні зміни волі й вольових якостей.

Проблеми виховання особистості вихованців шкіл-інтернатів, розкриті у колективній праці співробітників Інституту проблем виховання НАПН України лабораторії виховної роботи в закладах інтернатного типу «Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві» [2].

Вихованці шкіл-інтернатів відчувають значні труднощі в процесі соціалізації, оскільки позбавлені важливого інституту соціалізації – сім'ї. Тривала депривація сімейної взаємодії, а саме дефіцит емоційного контакту з близьким дорослим через його відсутність або обмежене спілкування, призводить до нестабільного та ускладненого розвитку особистості підлітка, зокрема, спричиняє неадекватну систему самооцінок, низький рівень самоприйняття; конформність, залежність від інших; відсутність навичок продуктивного спілкування, психологічне відчуження від інших людей, невротичні зрушення, а також зміщення статево-рольових орієнтацій підлітків та соціальну дезадаптованість.

Більшість дітей-сиріт не мають уяви про те, що таке сімейна злагода, через власний негативний досвід перебування у сім'ї, особливо в ранньому дитинстві, коли у дитини загострюється потреба в увазі та доброзичливому ставленні з боку дорослих, в теплих емоційних контактах; не засвоюють навички продуктивного спілкування, їх контакти поверхневі, невротичні. Потребуючи любові та уваги, вони не вміють поводити себе так, щоб з ними спілкувалися у відповідності до цієї потреби.

Школи-інтернати виконують не тільки освітньо-виховні функції, а й вирішують проблему соціалізації вихованця, компенсують та корегують недоліки розвитку й поведінки, забезпечують правову і психологічну захищеність, готують вихованців до майбутнього самостійного життя.

Можна стверджувати, що схематичне залучення індивіда до

соціально схвалюваних взаємин дає змогу стабілізувати моральні якості й

трансформувати їх у програму соціально ціннісної поведінки як складової

культури міжособистісних взаємин.

Необмежені можливості для цього створює позаурочна виховна діяльність. Засвоєні під час проведення позаурочних заходів знання, вміння і навички є органічною складовою частиною всебічного розвитку особистості, формування якої може бути забезпечене тільки системою діяльності вихованців, широко розгалуженої за різними видами і напрямами.

Позаурочна виховна діяльність ґрунтується на загальнонаукових принципах добровільності; гуманізму; плановості; системності і послідовності; цілісності і різноманітності; єдності науки і практики, відповідності; диференційованого підходу до вихованців; поєднання національного і загальнолюдського, народності виховання.

Вивчення сформованості у старшокласників інтернатних закладів злагоди як сімейної цінності залежить від взаємодії багатьох чинників і становить синтез взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів та критеріїв:

а) когнітивний – наявність у вихованців інтернатних закладів знань необхідних у сімейному житті, зокрема педагогіки та психології, достатнього рівня поінформованості з питань моралі, фізіології і сексології шлюбу, а також господарсько-економічних засад функціонування сім'ї;

б) мотиваційно-ціннісний – передбачає наявність у старшокласників шкіл-інтернатів стійкої позитивної мотивації шлюбу як важливої життєвої цінності, усвідомлене бажання мати сім'ю, глибоку переконаність у її значущості, прагнення злагоди у подружньому житті, потребу в оволодінні знаннями, вміннями та навичками, які є необхідними для створення щасливої сім'ї;

в) поведінковий – включає вміння, особливості сімейних ролей та загальноприйнятих сценаріїв поведінки у шлюбі, специфіку самоорганізації життєдіяльності.

Критерії сформованості злагоди як сімейної цінності характеризуються загальними показниками:

– поінформованість з проблеми сімейного життя та сімейних цінностей;

– самовдосконалення себе для створення своєї майбутньої сім'ї;

– самокерівництво та самоорганізація життєдіяльності.

Окремою стороною проблеми формування сімейних цінностей є поінформованість про злагоду як сімейну цінність. Можна виокремити кілька рівнів:

Високий. Учні, віднесені до цього рівня мають глибокі знання про сутність сімейних цінностей та функціонування сім'ї, високий рівень поінформованості щодо статевого здоров'я, наявність інтересу до нових знань з проблеми шлюбно-сімейних взаємин; злагода визнається важливою сімейною цінністю; сформована система знань щодо шляхів побудови шлюбно-сімейних взаємин; високий рівень освітніх та професійних спрямувань, орієнтація на партнерські взаємини; високий рівень сформованості соціально-психологічних вмінь.

Середній рівень. Для цієї групи вихованців характерний середній рівень знань щодо функціонування сім'ї, середній рівень поінформованості щодо статевого здоров'я, помірний інтерес до нових знань з проблеми шлюбно-сімейних взаємин; злагода поступається за значущістю іншим сімейним цінностям, недостатньо сформована система настановлень щодо шляхів побудови шлюбно-сімейних взаємин; середній рівень сформованості соціально-психологічний вмінь.

Низький рівень. Для цієї групи учнів характерним є низький рівень знань щодо функціонування сім'ї, низький рівень поінформованості щодо статевого здоров'я, відсутній інтерес до оволодіння знань; злагода не визнається важливою життєвою цінністю, несформована система настановлень щодо шляхів побудови шлюбно-сімейних взаємин, неготовність до постановки реальних життєвих цілей, низький рівень сформованості соціально-психологічний вмінь.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що увага до проблеми формування у старшокласників інтернатних закладів злагоди як сімейної цінності недостатня, а вірніше – незадовільна.

Висновки і пропозиції. Дані, отримані нами, дозволили з'ясувати, що переважна більшість старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів має низький рівень сформованості злагоди як сімейної цінності – 31, 6% учнів, середній – 58,1% учнів, високий – 10,3% учнів.

У зв'язку з цим необхідно розробити педагогічні умови, які сприятимуть підвищенню рівня готовності вихованців шкіл-інтернатів до сімейного життя в умовах інтернатного закладу на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Необхідне активне залучення психолого-педагогічних заходів в загальноосвітніх школах-інтернатах для корекції уявлень про сім'ю, підвищення культури стосунків, обговорення проблеми вибору партнера; усвідомлення повної відповідальність за своє життя, за свої рішення, дії; усвідомлення вихованцями сенсу створення сім'ї.

Важливо, щоб учні виступали активними суб'єктами цього процесу, творцями своєї особистості майбутнього сім'янина.

Завершуючи, слід акцентувати увагу на тому, що створення сприятливих умов для формування сімейних цінностей у вихованців інтернатних закладів повинно здійснюватися в ході спеціального корекційно-педагогічного впливу. Зокрема, подальшого дослідження потребує питання методики формування уявлень вихованців інтернатних закладів про сім'ю з точки зору нинішніх молодіжних цінностей. Одним з важливих етапів вирішення цієї проблеми може служити аналіз факторів формування сімейних цінностей у молодого покоління, що вступає у фазу створення сім'ї, її способу життя та стосунків в родині.

Список літератури:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Підготовка учнів інтернатних закладів життєдіяльності у відкритому суспільстві: [монографія] / Ін-т пробл. виховання НАПН України; [кер. авт. кол. Канішевська Любов Вікторівна]. – Кіровоград.: Імекс-ЛТД, 2013. – 235 с.
3. Социальное согласие в современном мире / [отв. ред. Г.М. Денисовский]. – М.: «Центр общечеловеческих ценностей», 2000 – 144 с.
4. Уленгова Р.Б. Формирование семейных ценностей у детей-сирот средствами АРТ-педагогики в условиях детского дома: автореф. дисс.... канд.. пед.. наук: 13.00.01 / Уленгова Регина Борисовна – Казань, 2008. – 21 с.
5. Федулова А.Б. Семья и семейные ценности: Философско-аксиологический анализ: дисс.... канд. филос. наук: 09.00.11 / Федулова Анна Борисовна – Архангельск, 2003. – 252 с.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Лящук О.С.
Институт проблем воспитания
Национальной академии педагогических наук Украины

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОГЛАСИЯ КАК СЕМЕЙНОЙ ЦЕННОСТИ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ ИНТЕРНАТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация
В статье рассматриваются философские, социологические, психологические и педагогические теоретические проблемы формирования у старшеклассников интернатов согласия как семейной ценности. Анализируются источники по проблеме исследования в различных областях знаний. Отмечается актуальность проблемы исследования в разные исторические периоды развития человечества. Раскрывается сущность трактовки дефиниции «согласие» в межпредметном научном ракурсе. Представлена краткая характеристика сущности и особенностей внеурочной деятельности.

Ключевые слова: согласие, семейные ценности, внеурочная деятельность, старшеклассники, школы-интернаты.

Lyaschuk O.S.
Institute of Problems of Education
of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine

PROBLEMS OF HARMONY FORMATION AS FAMILY VALUE IN SENIOR PUPILS OF BOARDING SCHOOLS

Summary
The paper deals with philosophical, sociological, psychological and pedagogical theoretical problems of harmony formation as family value in senior pupils of boarding schools. Sources related to the examined problem in various research fields are analyzed. The relevance of the examined problem in different historical periods of human development is emphasized. The essence of interpretation of the definition of «harmony» from an interdisciplinary scientific perspective is elaborated. A brief description of the nature and specifics of extracurricular activities is given.
Keywords: harmony, family values, extracurricular activities, senior pupils, boarding schools.

УДК 316.61:371.134:373

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У БРИТАНСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Махінова М.В.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті проведено аналіз становлення мовної особистості у британському освітньому просторі та визначено соціокультурний компонент змісту навчання іноземної мови як системи знань, умінь та навичок, що сприяють розвитку соціокультурної компетенції студентів, формуванню світогляду, моралі та поведінки, готують до життя в багатокультурному британському суспільстві.
Ключові слова: мовна особа, соціокультурний компонент змісту навчання іноземній мові, іншомовна комунікативна компетенція, міжкультурна комунікація, загальноєвропейський освітній простір.

Постановка проблеми. Сучасна Європа являє собою досить складне культурне утворення, яке виникло внаслідок накладання один на одного декількох шарів культурної ідентичності, до яких належать економічна, політична ідентичність тощо, а також ідентичність на рівні літератури, кіно, інших проявів духовної культури. Для освіти знаковими стали Лісабонські домовленості (1997 р.) та Болонський процес, що визначають спільні пріоритети і цінності у сфері освіти, які поділяє більшість європейських країн [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціокультурний компетентнісний підхід в освіті дозволяє розглядати досвід підготовки майбутнього вчителя як систему компетентностей у різних галузях суспільного та духовного життя (І.Ф. Ґудзик, І.О. Зимняя, О. Лебедев, В.І. Луговий, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіна, Л. Скуратівський, А. Фасоля). Питання соціокультурної компетентності у вітчизняній психолого-педагогічній літературі в першу чергу пов'язується із поняттям комунікативної компетенції як знань або здатності до ефективної комунікації (Т.І. Гончар, Ю.Н. Емельянов, Н.Б. Завіниченко, Т.Л. Кобзар, С.С. Макаренко, К. Моісеєнко, О.І. Нещерет, Л.А. Петровська, О.В. Попова, Л.Л. Федорова), котра тісно корелює із соціальною компетентністю (Н.В. Калініна, О. Колеснікова, Л.А. Лєпіхова, А.К. Мудрик).

На особливу увагу в цьому контексті заслуговують роботи зарубіжних авторів, зокрема М. Бірама, Ж. Зарат, Г. Нойнера, М. Флемінга, Дж. Вальдеса, Дж. Тріма, С. Мартинеллі, А. Дюссапа, Ф. Каррена, М. Тейлора, Дж. О'Ригана та Дж. Ватермана. Вивчення зарубіжних науково-педагогічних досліджень, монографій, публікацій свідчить, що у другій половині XX ст. у роботах Г. Уіддоусона, Г. Стерна, У.М. Риверс та багатьох інших науковців було піддано детальному дослідженню педагогічні аспекти проблеми мовної освіти, навчання іноземних мов, підготовки вчителів мови. Всі ці рівні і види культурної ідентичності відображаються, впливають один на іншого, до певної міри взаємоузгоджуються і закріплюються не лише у правових нормах. Значно більш стійкими формами закріплення і «контролю» над процесами культурної ідентифікації виступають геополітичні структури і цінності, на яких вони базуються.

Сучасні тенденції розвитку зарубіжної педагогіки і школи розглядають українські компаративісти Н.В. Абашкіна, Л.П. Пуховська, Г.С. Єгоров, Н.М. Лавриченко, О.І. Локшина, Б.Ф. Мельниченко, О.В. Овчарук, І.Г. Тараненко, А.А. Сбруєва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для сучасної Європи притаманні інтеграційні процеси. Вона є полем розмаїття культур, міжнаціональних інтересів, дискурсом корінних народів та народів-мігрантів і, як така, потребує діалогу, що може бути здійсненим лише завдяки мовним стратегіям, що актуалізуються. Британські дослідники погоджуються, що, за термінологією Г. Стерна, «мовна педагогіка» (language pedagogy) найближче пов'язана з педагогічними дослідженнями, з теорією педагогіки. Хоча, як зазначає професор Г. Стерн: «...цей зв'язок найменш визнаний та такий, до якого тривалий час ставилися з найбільшою зневагою» [8, с. 419]. Як предмет дослідження педагогіка спирається на ряд інших наук – філософію, психологію, соціологію. А для

© Махінова М.В., 2014

теорії навчання мов загальні педагогічні концепції і принципи становлять багатогалузеве джерело наукового пошуку. Навчання рідної та особливо іноземної мови найчастіше здійснюється в умовах педагогічного навчального процесу – у школах, у вищих навчальних закладах, у системі подальшої освіти тощо. У XX ст. «Іноземна мова» як навчальна дисципліна стала складовою змісту освіти, навчальної програми, метою включення якої до змісту освіти є крім практичного опанування певної іноземної мови – здійснення загальноосвітнього, виховуючого та розвиваючого внеску. У вирішенні цієї мети широке застосування знаходять загальні дидактичні принципи, які являють багату основу для розробки теорії навчання іноземної мови.

Мета статті – провести ретроспективний аналіз становлення мовної особистості в європейському соціокультурному освітньому просторі та визначити соціокультурний компонент змісту навчання іноземної мови як систему знань, умінь та навичок, що сприяють розвитку соціокультурної компетенції студентів, формуванню світогляду, моралі та поведінки, готують до життя в багатокультурному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Історію розвитку соціокультурного компонента у змісті навчання іноземної мови в європейських країнах можно умовно поділити на шість періодів, кожний з яких характеризується одним чи кількома підходами до його формування [5]. Особливість першого періоду, що тривав з початку до середини XIX ст. є ознайомлення з культурою народу-носія даної мови за допомогою кращих зразків літератури, мистецтва, філософії. За основу текстів узято християнську культурну спадщину. Це й становило зміст навчання, яке відбувалося на принципах опанування класичних мов за допомогою граматико-перекладного методу.

Другий період, що розпочався з кінця XIX ст. і тривав до 1914 р., зумовлений тогочасним зростанням міжнародних контактів у сферах науки й торгівлі, потребою використовувати мови для міжнародного спілкування. Суспільне замовлення спричинило зміну як основної мети навчання іноземної мови, так і методу навчання (прямий метод замінено на непрямий). Саме ці фактори зумовили новий підхід, в основі якого лежало вивчення реалій. Відтоді соціокультурний компонент змісту вважається важливою та невід'ємною частиною навчання будь-якої іноземної мови.

Ознакою третього періоду (від кінця першої світової війни до 1945р.) є різноманітність, або еклектичність використання підходів до формування соціокультурного компонента змісту навчання. В той час застосовували змішані методи навчання іноземних мов, учені мали різновекторні погляди на залежність змісту навчання від ідеологічної доктрини країни, де відбувалося навчання (від аполітичності до націонал-шовінізму).

Четвертий період розпочався з 1945 р. і тривав до початку 60-х років минулого століття. В основі підходу було упереджене ставлення до явищ дійсності залежно від того, входить країна, мову якої вивчали як іноземну, до дружнього чи ворожого табору, є партнером чи суперником. Ці фактори визначали добір та інтерпретацію інформації, від якої, відповідно, залежав добір лексики як рідної мови, так і іноземної.

Ознакою п'ятого періоду (60-80-ті роки минулого століття) є монокультурність. Для кількох підходів, що тоді використовувалися, було характерне вивчення комплексу соціокультурних особливостей тільки того народу, мова якого вивчалася; порівняння із соціокультурними особливостями рідного учневі народу, були відсутні. Зміст навчання все ще міг залежати від ідеології, тон навчання упереджений як позитивно, так і негативно.

Для сучасного, шостого періоду, що розпочався з кінця 80-х років минулого століття, характерне використання як монокультурного, так і якісно нового міжкультурного підходу. Особливістю міжкультурного підходу є положення про взаємозалежність народів та націй як європейського континенту, так і людства взагалі. Мета навчання – формувати комунікативні навички та вміння, орієнтувати на життя в суспільстві.

Отже, в процесі історичного розвитку суспільства змінилася мета й організація навчання, значно розширився зміст навчання іноземної мови, зокрема його соціокультурний компонент.

Аналіз сучасного європейського досвіду структурування соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови показує, що нині найчастіше використовуються два підходи – монокультурний і міжкультурний [7].

Характерними ознаками монокультурного підходу є стереотипне сприймання дійсності, упереджене ставлення до інформації, брак порівнянь із соціокультурними особливостями рідного учневі народу.

Міжкультурний підхід має такі варіанти: кроскультурний, багатокультурний, транскультурний. Їх поєднують такі характерні ознаки: неупереджене ставлення до інформації, нейтральність тону навчання, культурний релятивізм, або відсутність рис етноцентризму, толерантне ставлення до проявів «чужого», культурологічна й ситуативна автентичність текстів, наявність порівняння двох і більше культур, спрямованість на збагачення особистості, заперечення відмови від національної ідентичності, увага до етнічної неоднорідності як народу, мова якого вивчається, так і народу, рідного учневі, що вивчає іноземну мову. Г. Стерн у праці «Фундаментальні принципи навчання мови» писав: «Мабуть не існує жодного аспекту мовної педагогіки, який не виграв би від з'ясування його з точки зору філософії освіти» [8, с. 421]. І стосовно історії навчання мов західні дослідники підкреслюють, що вона становить складову загальної історії педагогіки і стає краще зрозумілою в її межах, підкреслюючи, що дидактичні принципи, розроблені Я.А. Коменським, були водночас принципами навчання мови. Тому сучасний підхід до структурування соціокультурного компонента змісту навчання мови характеризується наповненістю елементами міжкультурного виміру, що означає розвиток в учня міжкультурної свідомості, передбачає досконале володіння міжкультурними вміннями й навичками. Ми вивчили й урахували дидактичні особливості сучасних моделей навчання, не лишивши поза увагою характерну ознаку саме соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови, зокрема потребу постійно порівнювати соціальні й культурні явища, властиві двом і більше культурам для розвитку інтеркультурної сензитивності.

Проблема міжкультурного діалогу є похідною від теорії міжкультурної взаємодії або ж комунікації, ґрунтовно розробленої А. Молем [7]. Він підкреслює, що діалог культур можна визначити як процес спілкування культур, у ході якого відбувається їх взаємна трансформація. У цьому плані визнаються три стратегії розгортання діалогу культур: 1) домінування однієї з культур; 2) синтезування культур у нову культуру без збереження цих культур; 3) синтезування зі збереженням обох культур. Діалог культур можливий лише за умови збереження власного культурного коду [5].

У Великій Британії визначення чітких теоретичних педагогічних течій становить певні труднощі. Відомий британський педагог Б. Саймон стверджував, що в країні відсутнє справжнє наукове теоретичне і практичне вирішення проблем освіти [8, с. 42]. Лише у другій половині XX ст. педагогічні дослідження набули більшої значущості в країні. Цей час у Великій Британії стала періодом реформ в галузі організації шкільної системи, змісту та методів навчання в школах, а також у структурі, змісті, методах і формах навчання та якості вищої освіти. У дослідженнях і британських, і вітчизняних науковців виділено дві хвилі визначних освітніх реформ в країні: перша з яких припадає на 60-ті роки і пов'язана з організацією загальноосвітніх (comprehensive) шкіл; друга характеризує 90-ті роки сторіччя, найвизначнішою рисою якої стало введення єдиного національного навчального плану [8, с. 142]. Певним чином освітні реформи 60-90-тих років XX ст. прагнули вирішити проблему диференціації навчання. Перша – прагнула організації єдиного типу шкіл для всіх, створення ширших можливостей здобуття повноцінної освіти всіма школярами без посилання на розумові здібності учнів. Англійські педагоги Д. Нісбетт та Х. Ентвісл зазначали, що учень завжди повинен мати можливість змінювати профіль свого навчання, а інші прагнучи визначення освітніх стандартів та пріоритетів, вперше в історії країни відзначилася спрямованістю до уніфікації змісту, структури, організації шкільного навчального процесу.

На початку 60-х років XX ст. представники предметоцентризму, типово британського теоретичного педагогічного напряму, будували свою педагогічну концепцію на основі філософії лінгвістичного аналізу, різновиду неопозитивізму і психолого-педагогічної концепції Дж. Брунера. Особливу увагу вони приділяли теорії Дж. Брунера про розвиток логічного мислення, як випрацювання системи понять про вирішальну роль середовища і мови в розвитку інтелекту, мотивації пізнавальної навчальної діяльності учнів. Педагоги цього напряму Р. Пітерс, П. Хьорст, Р. Дирден та інші вважали неправомірним протиставлення традиційного та педоцентристського підходів у навчанні, виступаючи за їх розумне поєднання і висунули ряд нових дидактичних ідей [8, с. 242]. Вони виходили з більш активної, домінуючої ролі вчителя в процесі навчання, головна задача якого навчати і передавати готову інформацію. На думку Р. Пітерса та П. Хьорста, задача вчителя полягає у стимулюванні навчальної діяльності школярів, у розвитку їхніх розумових здібностей, забезпеченні розуміння ними навчального матеріалу.

Особливої уваги заслуговує пропозиція Ради Європи впровадити уніфікований документ, так званий Європейський мовний портфель, що відображатиме рівень володіння кожним громадянином Європи іноземними мовами в чіткій, міжнародно визнаній формі [5]. Діалог культур означає не сліпу доброзичливість, а діяльну і свідому взаємодію з іншими культурами. Міжкультурний діалог – не лише гарантія соціальної злагоди, але й джерело соціальної активності – звичайно, за умови його плекання. Тому не менш важливим чинником міжкультурного діалогу є уникнення таких явищ як: культурна зарозумілість і самозакоханість, зневага або заздрість до інших культур, стереотипне сприйняття себе та інших, небажання змінюватись і подвійні стандарти у ставленні до себе та інших. Весь комплекс чинників можна адекватно осмислити, виходячи з цілісної світоглядної позиції, яка поєднується з раціональною самокритичністю. Все це робить невідворотною побудову національної філософії освіти, яка єдина може виступати надійним теоретико-методологічним підґрунтям для дослідження й виховання спроможності людини до активного міжкультурного діалогу. Тому ранній початок навчання іноземної мови й використання її як засобу навчання деяких предметів у середній школі є актуальними напрямами європейської мовної стратегії.

Професійно орієнтоване навчання й вивчення іноземної мови – це ще один напрям європейської мовної стратегії [7]. Оскільки дисципліна «Іноземна мова» входить до базового комплексу інтеграційних дисциплін, що має за мету виявити індивідуальність національних культур, їх зв'язок із загальнолюдськими цінностями, дати уявлення про «європейську свідомість» та сприяти формуванню навичок міжкультурної комунікації, то наступним нашим завданням стало вивчення практики структурування соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови на сучасному етапі.

У різних країнах світу сьогодні можна спостерігати зростання інтересу широких громадських кіл до мовних проблем, політичні баталії, громадські дискусії, конфлікти навколо мовних законів, реформ, норм літературної мови, сфер використання різних мов тощо [6]. Мова входить в епіцентр політичних і громадських інтересів. Це відбувається тому, що мовне питання практично віддзеркалює і концентрує в собі взаємодію, суперництво, а нерідко й боротьбу різних етносоціальних, етнокультурних, етномовних, етноконфесійних груп, прошарків соціуму за власну ідентичність, право на своє бачення світу, власні пріоритети цінностей і власну інтерпретацію явищ навколишнього світу. У пріоритетах державної мовної політики, мовних стратегіях реалізується водночас боротьба політичних угруповань і лідерів за домінування і сфери впливу, як у межах своєї нації і держави, так і поза її межами, у зовнішньополітичних відносинах, на міжнародному рівні. Мовні стратегії у цьому зв'язку набувають потужного політичного, економічного і соціокультурного значення, вони утверджуються як засіб (механізм) єднання народів, або ж (при певних обставинах) як фактор їх протистояння чи конфлікту [7].

У результаті вивчення практичного досвіду структурування соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови та факторів впливу на формування підходів виділяють спільні й відмінні риси, причому спільні риси відповідають ознакам міжкультурного підходу, тоді як відмінні риси залежать переважно від місцевих умов. В європейських країнах існує кілька підходів до структурування соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови. Виділяють деякі фактори, що впливають на вибір того чи іншого підходу. Наприклад, у Німеччині на структурування соціокультурного компонента великою мірою вплинули соціально-політичні умови суспільства. Особливості підходу до структурування цього компонента в Італії визначили місцеві умови, зокрема особливості навчального плану та програми, достатня матеріальна база школи. Серед історико-культурних факторів, наприклад, у Великобританії традиційно приділяють недостатню увагу навчанню іноземних мов, бо й досі додержуються думки, що в усіх інших країнах вивчають англійську. Високий рівень володіння сучасними європейськими мовами, а особливо англійською, в таких країнах, як Норвегія, Данія, Фінляндія, Швеція, є сильною мотивацією для вивчення іноземних мов, щоб вільно ними користуватися та швидко адаптуватися в умовах іншомовного суспільства. Особливістю соціокультурного компонен-

та у Франції, де рівень мотивованості до навчання іноземної мови традиційно високий (особливо англійської), є тенденція пов'язувати англійську мову тільки з американською культурою. Британська ж культура при цьому здебільшого ігнорується.

Висновки і пропозиції. Вивчення форм реалізації соціокультурного компонента змісту в країнах Європи дає висновок, що їх доцільно аналізувати крізь призму сучасних методів (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний виклад, частково-пошуковий та дослідницький) і технологій навчання (групи: «управління пізнавальним процесом», «ідея вільного виховання», «теорія відмирання школи», «техногенна»). Аналіз форм, використовуваних для опанування соціокультурного компонента змісту (а їх одинадцять – «рольові ігри», «міжпредметні зв'язки», «наочність», «навчальні поїздки та обмін», «етнографічний підхід», «народознавчий підхід», «пісні та музика», «читання художньої літератури та поезії», «дискусія», «засоби масової інформації», «листування та анкетування»), показав, що сьогодні послуговуються всіма групами методів або їхніми варіантами, що можна пояснити різними умовами навчання. Щодо навчальних технологій, то їх спектр використовують не повністю.

Світовий досвід засвідчує, що в основі духовного єднання людей у певну спільноту лежить насамперед мова. Вона виконує такі функції: а) інтегруючу – мова об'єднує людей, створює в них відчуття групової єдності, групової ідентичності і, отже, сприяє перетворенню населення в суспільство; б) організуючу – мова виступає засобом планування, мобілізації зусиль, адекватної передачі волі від одних структур суспільства до інших; в) регулюючу – мова забезпечує здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків, якими поширюються інтелектуальні й моральні імпульси, що пронизують суспільство. Ці функції мова найуспішніше поєднує тільки тоді, коли вона витворена даним суспільством, пристосована саме до його менталітету, до його умов існування, і стала спільним надбанням для всіх його членів.

Нове соціальне замовлення суспільства сьогодні полягає в тому, щоб навчити іноземній мові як засобу міжкультурного спілкування. У сучасному світі проблема взаєморозуміння між народами лишається нерозв'язаною. Тому дуже важливо навчитися долати непорозуміння, що виникають під час зіткнення двох культур, зумовлених відмінностями історичного, політичного й культурного розвитку.

Список літератури:

1. Скубашевська Т. Мовні комунікації: суспільна потреба та її реалізація / Т. Скубашевська // Нова парадигма. – К., 2005. – № 39. – С. 35-39.
2. Першукова О.О. З історії розвитку соціокультурних аспектів вивчення іноземних мов у Європі / О.О. Першукова // Іноземні мови. – 1999. – № 4. – С. 16-20.
3. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А.П. Садохин // М.: «Высшая школа», 2005. – 310 с.
4. Сафонова В.В. Социокультурный подход к обучению иностранным языкам / В.В. Сафонова // М.: Высшая школа, 2001. – 311 с.
5. Коломінова О.О. Шляхи формуваннння лінгвокраїнознавчої компетенції учнів початкової школи у процесі навчання англійської мови / О.О. Коломінова // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук у педвузі: Зб. наук. та науково-метод. праць. – Горлівка: ГДПІІМ, 2002. – С. 250-252.
6. Формування професійної культури вчителя в контексті інтеграції України в європейський освітній простір. Матеріали регіонального науково-практичного семінару за ред. проф. Терещука Г.В. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 177 с.
7. Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. Праць. – Х., 2002. – 327 с.
8. Stern H.H. Fundamental Concepts of Language Teaching / H.H.Stern // Oxford, New York: Oxford University Press, 1997. – 582 p.

Махинова М.В.
Национальный педагоический университет имени М.П. Драгоманова

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В БРИТАНСКОМ СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация
В статье проведен анализ становления языковой личности в британском образовательном пространстве и определен социокультурный компонент содержания обучения иностранного языка как системы знаний, умений и навыков, которые содействуют развитию социокультурной компетенции студентов, формированию мировоззрения, морали и поведения, готовят к жизни в многокультурном британском обществе.

Ключевые слова: языковое лицо, социокультурный компонент содержания учебы иностранному языку, иноязычная коммуникативная компетенция, межкультурная коммуникация, общеевропейское образовательное пространство.

Makhinova M.V.
National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov

FORMING OF LANGUAGE PERSONALITY IN BRITISH SOCIOCULTURAL EDUCATIONAL SPACE

Summary
In the article the analysis of becoming of language personality is conducted in British educational space and the sociocultural component of maintenance of studies of foreign language is certain as systems of knowledge, abilities and skills, that assist to development of sociocultural competense of students, forming of world view, moral and behavior, prepare to life in multicultural British society.
Keywords: language person, sociocultural component of maintenance of studies to the foreign language, foreign communicative competense, cross-cultural communication, European educational space.

УДК 37.014.5 (73)

ОСВІТА ДІТЕЙ ВІКОВОЇ КАТЕГОРІЇ 2,5-6 РОКІВ У КАНАДІ

Мукан Н.В., Барабаш О.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядається проблема навчання канадських дітей у період дошкільного віку. Здійснено аналіз науково-педагогічної літератури, що висвітлює особливості освіти й розвитку дошкільнят. Досліджуються особливості програм дошкільної освіти, спрямованої на забезпечення всебічного розвитку дитини. Представлено комплекс знань, вмінь і навичок дитини, що формуються у дошкільному віці у Канаді.
Ключові слова: Канада, дошкільна освіта, навчання, навчальна програма, знання, навички і вміння.

Постановка проблеми. На початку XXI століття набуває особливої актуальності проблема неперервного навчання, що охоплює всі періоди життєдіяльності людини та передбачає використання різноманітних його форм і видів. Повноцінний розвиток особистості у складному соціально-політичному середовищі стає неможливим без уміння активно брати участь у суспільних процесах і адаптуватися до культурної, етнічної та мовної різноманітності. Освіта у найширшому розумінні цього слова може допомогти успішно впоратися з цим завданням. Важливе значення має забезпечення освіти та розвитку дітей у період дошкільного віку, коли закладаються основи неперервного навчання, формується ставлення до навчання, а також розвиток умінь і навичок освоювати знання, пізнавати навколишній світ, ідентифікувати себе у ньому тощо. Основна мета навчання у дошкільному віці – формування культури навчання, заохочення та сприяння розвитку дітей, мотивація до пізнання власних здібностей, формування соціальної й когнітивної бази для неперервного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неперервна освіта та її розвиток в різних країнах світу, зокрема, і в Канаді, вивчається зарубіжними і вітчизняними науковцями: Ю. Алфьоров, Л. Анциферов, Ю. Бабанський, Х. Беднарчик, Н. Бідюк, В. Блажек, Т. Вакуленко, В. Виноградова, Г. Воронка, Т. Десятов, А. Каплун, С. Качор, Т. Кошманова, А. Кроплі, Ф. Кумбс, М. Лещенко, З. Малькова, О. Новиков, В. Осипова, С. Романова, І. Руснак, А. Сбруєва, Т. Хюсен, Ф. Шльосек тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Освіта та розвиток у дитини дошкільного віку – є компонентом неперервної освіти. Такі дослідники, як Н. Аксаріна, П. Бачинський, Г. Бєленька, Д. Бретт, Д. Гордон, Г. Гурковська, Д. Денисюк, С. Козлова, С. Лупан, Л. Павлова присвятили свої наукові розвідки вивченню різноманітних його аспектів, проте досвід Канади ще не досліджувався, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті. Мета статті полягає у висвітленні результатів аналізу науково-педагогічної літератури, присвяченої проблемі освіти і навчання дітей дошкільного віку, а також особливостей освітніх програм для дітей вікової категорії 2,5-6 років у Канаді.

Виклад основного матеріалу. У Канаді навчання та розвиток дітей дошкільного віку реалізується за допомогою двох соціальних інститутів – сім'ї та дошкільного закладу. На наш погляд, створення оптимальних умов у період дошкільного віку є однією із найкращих інвестицій країни. Зміст навчальних програм дошкільної освіти для дітей вікової категорії 2,5-6 років передбачає продовження соціального й емоційного розвитку дитини; розвитку вмінь і навичок спілкування, мови та грамотності; когнітивного та фізичного розвитку, започаткованих у період раннього дитинства.

Щодо соціалізації дітей 2,5-6 років, то у Канаді вона спрямовується на розвиток уміння заводити друзів: пошук інших осіб для спільної гри, пропонування іграшок та ролей іншим, спільна гра, запрошення інших до гри, обмін ідеями, матеріалами, думками, підтримка гри з іншими. Важливим є вміння розв'язувати конфлікти і соціальні задачі: вираження власних бажань, думок та почуттів, регулювання емоцій з метою подолання конфлікту, приєднання до однолітків та вміння вислухати їх, пошук шляхів порозуміння, визначення наслідків, прийняття рішень, здійснення вибору, прийняття наслідків. Дітей навчають адаптуватися до дитячого колективу, а для цього необхідно вміти спостерігати до початку гри, пропонувати предмети та ідеї, адекватні ігри, приєднуватися до гри, приймаючи певну роль. Здійснюється розвиток умінь надавати допомогу, а саме: пропонувати допомогу, ідентифі-

© Мукан Н.В., Барабаш О.В., 2014

кувати емоції інших, регулювати власну поведінку з урахуванням потреб інших, проявляти щедрість. Діти вчаться позитивно поводитися і поважати інших: шанобливо ставитися до майна і праці інших дітей, бавитися з іншими, незважаючи на їхні здібності та якості, усвідомлювати книжкові стереотипи тощо, розвивати й реалізувати ідеї на практиці, співпрацювати, розуміти поняття «справедливість» та «рівність», освоювати елементи музики і мистецтва представників різних культур, рас, етнічних груп, використовувати артефакти різних культур, рас і етнічних груп у соціально-драматичному спектаклі; вчаться співпрацювати: обмінюватися думками та предметами під час гри, брати участь у визначенні правил і дотримуватися їх, запрошувати інших до гри, слухати, мислити, давати відповіді під час заняття, брати участь у груповому прийнятті рішень за допомогою голосування та розуміти необхідність виконання рішення, прийнятого групою).

Звертається увага на формування й розвиток умінь і навичок співпереживання (вміння ділитися емоціями, обговорюючи їх з дорослими та однолітками і виражаючи власні почуття, ділитися досвідом, поважаючи інших, дивитися на світ з іншої перспективи, поставити себе на місце іншої людини, бачити несправедливість та вживати заходів, щоб змінити ситуацію); уміння сприймати точку зору інших (виражати ідеї та почуття; визнавати, що інші теж їх мають; розуміти ідеї та почуття інших, усвідомлювати, що вони можуть відрізнятися від власних; адаптувати власну поведінку, беручи до уваги думку інших, обмінюватися ідеями й думками з іншими; вміння взаємодіяти з дорослими (сприймати дорослих як джерело безпеки і підтримки, залучати дорослих до діяльності, сприймати їх як джерело у дослідженнях та процесі розв'язання задач) [2], [5], [7], [10].

У таких програмах, як «Рамка навчання у ранньому дитинстві», «Освіта у ранньому дитинстві», «Родинний вибір», «Стандарти забезпечення спеціальної освіти у ранньому дитинстві», «Впевнений старт», «Програма навчання у ранньому дитинстві в умовах дитячого садка», йдеться про емоційний розвиток дитини вікової категорії 2,5 – 6 років у системі дошкільної освіти Канади, який передбачає:

– формування самооцінки (характеристика особистісних якостей, визначення, що вони можуть робити та що не вміють робити, формування відповідальності за самостійне одягання та прийом їжі тощо);

– формування ідентичності (ідентифікація особистих здібностей, визнання спільних здібностей, вираження зацікавлення та чутливості до власних фізичних якостей, розуміння культури родини: мова, сімейні історії, цінності, традиції, формування взаємозв'язку між родиною та більшою культурною групою, співвідношення власного вибору й стереотипів);

– формування почуття власної гідності (усвідомлення себе як гідної людини і члена групи, визначення мети та робота над її досягненням, відповідальне ставлення до інших);

– визнання і вираження емоцій (визначення власних емоцій, підвищення або зниження власної емоційної експресії відповідно до ситуації, вираження негативних емоцій, не ображаючи інших);

– регулювання уваги, емоцій, поведінки (адекватне вираження емоцій, сфокусування уваги, повторне сфокусування уваги після відволікання, припинення та початок дій, використання мови для вираження власних потреб і регулювання емоцій, контролювання власної поведінки, вміння справлятися із розчаруваннями і викликами, вміння самозаспокоюватися);

– формування позитивного ставлення до навчання (вміння виконувати нові завдання завзято, справлятися з невдачами та помилками, просити й отримувати при потребі допомогу, приймати виклики та ризиковані завдання під час навчання, виражати задоволення і радість від виконаного завдання) [2], [5], [7], [10].

Навчальні програми дошкільної освіти для дітей 2,5-6 років у Канаді спрямовуються на розвиток умінь і навичок спілкування, мови та грамотності:

– використання вербального і невербального мовлення (вміння використовувати жести та знаки для спілкування, виражати власні ідеї та описувати досвід за допомогою складних речень, використовувати міміку і тон голосу відповідно до контексту спілкування, розуміти і брати участь у невербальному спілкуванні, брати участь у більш комплексній взаємодії, переказувати зміст пісень та оповідань рідною мовою);

– використання англійської та рідної мови (вміння використовувати англійську чи французьку мову, рідну мову під час гри, вітатися рідною, англійською чи французькою мовою, називати предмети, дії і події рідною мовою, вести бесіду про найважливіших людей у їхньому житті);

– словник (використання нових слів у грі, з'ясування змісту слів за допомогою питань, поєднання нового досвіду з відомими словами, визначення слів за допомогою характеристики їхніх функцій);

– спілкування з однолітками й дорослими (використання більш складних речень, участь у тривалішій взаємодії, виступи перед аудиторією, розуміння елементів співвідношення мови до віку, статі і соціального статусу мовця й слухача);

– використання описової мови для пояснення й дослідження (використання речень для опису предметів та подій, розширення описової мови до речень з 5-7 слів, використання нового словника і граматичних конструкцій в описах, спонтанне використання мови математики, дослідження та пояснення у формі гри);

– слухання інших (уважне слухання одне одного без втручання, розуміння і дотримання усних вказівок);

– читання (надання переваги проведенню часу у формі читання, обговорення і зіставлення між книгами, історіями з їхніх ігор, надання переваги певним пісням, оповіданням та віршам, демонстрація задоволення під час видів діяльності, пов'язаних із мовленням, музикою і читанням);

– використання та розуміння важливості грамотності (вміння висловлюватися письмово (друковані літери), пов'язувати інформацію та події, відображені у тексті, з життям та навпаки, розповідати оповідання, придумувати й розповідати історії, зіставляти значення, правила, інструкції з навколишнім середовищем, розуміти призначення літератури) [2], [5], [7], [10].

Навчальні програми для дітей 2,5-6 років передбачають освоєння знань, формування й розвиток умінь і навичок:

– переказу оповідань (вміння переказувати оповідання у процесі гри та творчої діяльності, пов'язувати історії з повсякденним життям, диктувати ідеї й оповідання);

– фонологічна обізнаність (ідентифікація звуків у навколишньому середовищі (звуки тварин, шум транспорту, музика, голос людини), відтворення звуків засобами музики, участь у звукових іграх, підбір римованих слів у відомих віршах, піснях, книгах,

ідентифікація звуків і букв, складів, виокремлення звукових сполучень, декламування скоромовок, віршів та пісень, відтворення переспівок і віршів);

– розпізнавання букв (розпізнавання літер, з яких починається ім'я, підбір слів, що починаються з тієї ж літери);

– орієнтація у друкованих матеріалах (намагання читати, використання паперу та олівця для письма, намагання писати літери і слова, правильне тримання книги, перегортання сторінок від початку книги до її кінця, спрямування зліва направо, поступовий перехід від карлючок до рисунків, а потім – письма);

– зіставлення усних слів із їхнім письмовим відтворенням (зіставлення промовленого з написаним за допомогою ідентифікації зв'язків, розпізнавання знайомих знаків (крапка, логотип тощо);

– написання букв алфавіту та часто вживаних слів (розпізнавання і написання власного імені, написання літер та окремих слів під диктовку, написання великих і малих літер, написання часто вживаних слів) [2], [6], [7], [8], [9], [10].

Навчальні програми «Рамка навчання у ранньому дитинстві», «Освіта у ранньому дитинстві», «Родинний вибір», «Стандарти забезпечення спеціальної освіти у ранньому дитинстві», «Впевнений старт», «Програма навчання у ранньому дитинстві в умовах дитячого садка» висвітлюють специфіку когнітивного розвитку дітей 2,5 – 6 років, а також формування й розвиток умінь і навичок, необхідних для:

– саморегулювання (використання мови з метою регулювання власної поведінки й уваги, звертання уваги на точку зору інших та коригування відповідно до неї своєї поведінки й уваги, моніторинг власної поведінки);

– розв'язання задач (визначення задачі, планування її розв'язку, збір та організація інформації, осмислення рішень і результатів, поєднання наслідків з діями, виконання дій з метою розв'язання задачі, оцінювання результатів, формування правил, що ґрунтуються на подібності двох ситуацій, узагальнення можливих рішень у різних ситуаціях);

– виконання ролей (намагання виконувати певну роль, участь у невеличких постановках з сюжетом та уявними характеристиками, малювання та побудова 2D і 3D моделей, застосування засобів мистецтва та інструментів для відображення власних ідей, почуттів, досвіду, використання різноманітних матеріалів для будівництва та відображення ідей, генерування альтернативних ідей, визнання власної праці та праці інших, ведення бесіди про зміст оповідання чи твору мистецтва, поєднання твору мистецтва з минулим досвідом, чи емоціями, почуттями, думками, виконання ролі в соціо-драматичній грі, співпраця та обговорення ролей з іншими, збагачення соціо-драматичної гри мовленням, додатковими ідеями та пропозиціями);

– випитування (вміння розповідати про проблему іншим, з'ясовувати причину, задавати запитання, на які можна дати відповіді на основі спостереження, ставити запитання з метою розв'язання задачі, запитувати, щоб уточнити значення);

– спостереження (візуально фокусувати увагу на предметі в середовищі, використовувати всі значення для збору інформації під час спостереження, фокусувати спостереження на деталях, збільшення часу для спостереження, називати та описувати об'єкти, за якими вони спостерігали, використовувати спеціальні ресурси і книжки як засоби розширення їхнього спостереження);

– збір та організація інформації (використання об'єктів для конструювання графіків, створення ілюстративних графіків, задавання запитань про графіки, розміщення позначок на графіках, що відображають їхній вибір, описування і порівняння даних на графіках, використання графіків для формулювання висновків);

– рефлексія і формулювання висновків (описування подібностей, причини та наслідку у повторюваних подіях, ідентифікація моделі подій, описування зв'язків між різними об'єктами, подіями й досвідом, формулювання узагальнень про різні предмети, події і досвід);

– обговорення почуттів (передавання власних ідей іншим за допомогою малювання, розповіді, музики, рухів, використання математичних дій і мови для обговорення результату);

– логічне мислення: причиновість (визначення дій і результатів, підтвердження висловленого, дослідження причин, перенесення правил з однієї ситуації в іншу, узагальнення знань на основі різних ситуацій), послідовність змін (побудова логічного зв'язку, визначення передумови зміни), дослідження перетворень і гіпотез (змішування та перетворення матеріалів, передбачення результатів перетворення);

– класифікація (сортування об'єктів, картинок і речей у групи, порівняння чи сортування за спільною ознакою, перехід від класифікації за однією ознакою до класифікації за кількома ознаками);

– порядковість (описування зв'язків між меншим і більшим, розташування предметів, картинок і речей у певному порядку);

– рахування (рахування під час гри та у щоденному житті);

– визначення кількості (рахування для визначення кількості, співвідношення цифр і кількості предметів);

– порівняння кількості (наприклад матеріалу: більше чи менше, рахування для визначення кількості, використання графіка для порівняння кількості);

– представлення цифр (представлення цифр у різних формах: числовій, порядковій, графічній, розпізнавання цифр у письмовому вигляді, написання цифр, прочитання цифр на словах);

– описування та визначення порядкових номерів і позицій (визначення сусідніх цифр, наступної, попередньої, останньої, першої цифри від 1 до 6, визначення послідовності подій);

– розуміння 2D і 3D фігур (знання та називання фігур, рахування сторін і кутів, визначення спільних ознак фігур, називання куба, прямокутної призми, циліндра, кулі);

– виявлення закономірностей (наприклад у середовищі, формування закономірностей за допомогою кубиків та художніх матеріалів, описування закономірностей, представлення закономірностей за допомогою рухів, символів тощо, створення, копіювання розширення прикладів закономірностей: звуки, колір, форма, кількість);

– вимірювання довжини, ваги, об'єму, температури, часу, грошей (вимірювання з метою визначення взаємозв'язку: порівняння довжини, ваги, об'єму, використання словника вимірювання: важчий, легший, довший, коротший, застосування нестандартних інструментів вимірювання (нога, рука) під час гри, конструювання, створення тощо, вживання словника стандартних термінів вимірювання, розпізнавання зв'язку між якостями: вага і розмір, розмір і об'єм);

– виконання простих арифметичних дій на порівняння, додавання, віднімання (порівняння предметів чи подій: більше, менше, рівно, виконання дій на додавання/віднімання під час гри, розподіл кіль-

кості предметів порівну, розподіл предметів між трьома і більше групами);

– використання цифр, знаків «+» і «–»;

– використання просторових знаків, вказівників напрямку та карт (вживання просторових термінів: вперед, назад, всередині, наступний, позаду, попереду тощо, визначати та використовувати вказівники напрямку, використовувати прості карти для знаходження місця розташування, створення карти) [1], [3], [4], [6], [7], [8], [9], [10].

Проаналізовані навчальні програми дошкільної освіти для дітей вікової категорії 2,5 – 6 років у Канаді спрямовуються на фізичний розвиток дитини, а саме: підвищення рівня активності, витривалості, урізноманітнення видів діяльності (вільне використання великого обладнання просто неба; біг, стрибки удовжину і висоту, балансування; вправи з м'ячем, збільшення відстані для прогулянки, розвиток умінь командної гри); велика моторика (розвиток координації, швидкості і витривалості; ходьба перемінною ходою, стрибки удовжину і висоту, біг, кидки, їзда на триколісному велосипеді та іграшках, збільшення контролю за власними рухами, вираження за допомогою рухів, рух під музику, узгодження рухів у ритм музики, групові танці та ігри); дрібна моторика (одягання без сторонньої допомоги, прийом їжі за допомогою виделки і ножа, використання ножиців для розрізання паперу, різання рівної лінії, малювання прямих ліній, трикутників, хрестиків); слухові навички і вміння (визначення джерела музики, позитивне сприйняття музики, вміння зробити вибір та надати перевагу певному виду музики, використання музичних інструментів для відтворення уривків музики) [2], [6], [7], [8], [9], [10].

Висновки і пропозиції. Як і інші розвинуті країни, що намагаються побудувати економіку знань, у Канаді особливої уваги надається розвитку грамотності, освіті та навчанню. У цьому контексті розвиток дитини у дошкільному віці матиме вплив на подальшу освіту та працевлаштування, а також їхню взаємодію із суспільством. Освіта і розвиток у період дошкільного віку (2,5 – 6 років) є компонентом системи неперервної освіти Канади й реалізується у сім'ї, та дошкільних навчальних закладах. Основні зусилля педагогічних працівників і родини спрямовуються на соціальний/емоційний, мовний/когнітивний, фізичний/моторний розвиток дитини, освоєння знань, формування й розвиток умінь і навичок, цінностей та позитивного ставлення до неперервного навчання.

До подальших розвідок слід віднести оцінювання ефективності програм дошкільної освіти, а також знань, умінь і навичок дошкільнят.

Список літератури:

1. Early childhood education (Kindergarten). – Saskatchewan – Curricula. – Saskatchewan: Ministry of education, 2010. – 84 p.
2. Early learning for every child today. A framework for Ontario early childhood settings. – Best start expert panel on early learning, January, 2007. – 191 p.
3. Expanding early learning in British Columbia for children age three to five. – Early childhood development agency, 2009. – 32 p.
4. Family choices: Manitoba's five-year agenda for early learning and child care. – Government of Manitoba, 2008. – 12 p.
5. Hertzman C. It takes a child to raise a community: population-based measurement of early child development / C. Hertzman, L. Irwin. – Vancouver: Human early learning partnership, July, 2007. – № 1. – 4 p.
6. Kindergarten program statement. – Alberta education, 2008. – 35 p.
7. Our Children. Our Promise. Our Future. Early childhood development progress report 2002/2003. – Government of Saskatchewan: Saskatchewan learning, 2003. – 48 p.
8. Standards for the provision of early childhood special education. – Alberta education, 2006. – 30 p.
9. StrongStart BC. Early learning programs. Operations guide. – British Columbia: Minstry of education, 2008. – 102 p.
10. The full-day early learning-kindergarten program. – Ontario: Ministry of education, 2010. – 162 p.

Мукан Н.В., Барабаш О.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ ВОЗРАСТНОЙ КАТЕГОРИИ 2,5-6 ЛЕТ В КАНАДЕ

Аннотация
В статье рассматривается проблема обучения канадских детей в период дошкольного возраста. Проанализирована научно-педагогическая литература, которая освещает особенности образования и развития дошкольников. Исследуются особенности программ дошкольного образования, направленного на обеспечение всестороннего развития ребенка. Представлен комплекс знаний, умений и навыков ребенка, который формируется в дошкольном возрасте в Канаде.
Ключевые слова: Канада, дошкольное образование, обучение, учебная программа, знания, навыки, умения.

Mukan N.V., Barabash O.V.
Lviv Polytechnic National University

EDUCATION OF THE FIRST GENERATION CHILDREN (2,5 THROUGH 6) IN CANADA

Summary
In the article the problem of teaching Canadian children in the period of preschool age has been studied. The analysis of scientific and pedagogical literature which highlights the peculiarities of education and development of preschoolers has been conducted. The peculiarities of preschool educational programs, directed to assurance of the all-around development of children have been researched. The complex of child's knowledge and skills which are formed in the preschool period has been presented.
Keywords: Canada, preschool education, teaching, academic program, knowledge, skills.

УДК 378.147:80

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Овсієнко Л.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У пропонованій науковій розвідці визначається концептуальний та інноваційний потенціал компетентнісного підходу до навчання студентів-філологів. Зазначається, що в основі компетентнісного підходу до навчання у вищій школі лежить концептуальна ідея, що ґрунтується на необхідності заміни традиційного репродуктивного навчання творчо-дієвим, яке має сприяти не лише оволодінню знаннями, уміннями й навичками, а й особистісному розвитку студентської молоді, формуванню системи соціокультурних потреб, самовдосконаленню особистості. Авторка розглядає компетентнісний підхід як інноваційний складник сучасної системи вищої педагогічної освіти, що змінює її мету і вектор від передачі знань і умінь предметного змісту до формування розвиненої особистості із сформованими життєвими і професійними компетентностями. У роботі зроблено висновок про те, що компетентнісний підхід найбільш влучно відображає сутність і потребу модернізаційних та інноваційних процесів в освітній сфері. Він забезпечує формування у студентів-філологів низки ключових, загальногалузевих і предметних компетенцій, які в сукупності становлять компетентність особистості й визначають її успішну адаптацію в суспільстві.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, компетенція, комунікативна компетенція, концептуальність, інноваційність, модернізація, студенти-філологи, учителі-словесники, освіта.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку педагогічної науки потребують перегляду якість, зміст, підходи, методи, засоби і форми професійної підготовки майбутніх учителів. Сучасній школі потрібні професійно компетентні, творчі вчителі, які вміють працювати з колективом, глибоко розуміють і знають свою роль у суспільстві, уміють застосовувати набуті знання, уміння й навички у практичній діяльності. Необхідність розвитку професійної компетентності вчителів, який відповідає соціальному замовленню суспільства й скерований на підготовку педагога-професіонала XXI століття, ми розглядаємо як важливу умову і пріоритетний напрямок модернізації системи вищої педагогічної освіти.

Проблема компетентнісної переорієнтації освіти в Україні, у першу чергу мовної, поза найменшим сумнівом, є актуальною і складною, адже реалізація компетентнісного підходу до навчання мови лише започатковується. Його впровадження у процес навчання зумовлює оптимізацію індивідуальної пізнавальної траєкторії майбутнього вчителя-словесника, забезпечення свободи свідомого вибору змісту, форм і шляхів розвитку педагогічної майстерності, формування необхідних компетентностей для самостійного творчого вирішення життєвих і професійних завдань, ініціювання нових цілей тощо.

Компетентнісний підхід до навчання студентів-філологів означає переорієнтацію освіти з процесу на результат, підсилення практичної спрямованості навчання, зокрема предметно-професійного аспекту, підкреслення ролі досвіду, умінь реалізовувати знання у практичній площині, акцентування уваги на якісних результатах процесу навчання не як суми знань, а здатності педагога творчо розв'язувати життєві й професійні завдання, нестандартно діяти в різних ситуаціях, забезпечення активізації механізмів загального та професійного розвитку й самореалізації, урахування мотивації, динаміки самовдосконалення [3, с. 48–49]. Як бачимо, цей підхід є одним із важливих концептуальних положень оновлення змісту вищої педагогічної освіти, у тому числі мовної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід нині широко обговорюється у вітчизняних та зарубіжних наукових колах.

Загальний аналіз сутності цього поняття, характеристику компетентностей в освітніх системах різних країн світу здійснили О. Овчарук, О. Пометун, О. Локшина, О. Савченко, І. Єрмаков. Значну частину сучасних досліджень присвячено особливостям впровадження компетентнісного підходу (В. Антипова, Н. Бібік, Л. Ващенко, Н. Голуб, І. Єрмаков, О. Новіков, М. Пентилюк, О. Ситник та ін.). Представниками науково-методичних студій вивчається структура і зміст професійної компетентності вчителя (Т. Браже, В. Введенський, І. Зязюн, І. Підласий, І. Кривонос, В. Нестеров, О. Ситник, М. Скрипник, Т. Сорокіна, К. Старченко, Л. Набока, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.). Складові професійної компетентності вчителя-словесника представлено в дослідженнях сучасних українських лінгвістів і лінгводидактів (Н. Голуб, Є. Голобородько, О. Горошкіна, Н. Зарічанська, С. Караман, Л. Мацько, Т. Мельник, А. Нікітіна, М. Пентилюк, Л. Решетняк, О. Семеног, Т. Симоненко, О. Тищенко та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак потрібно зазначити, що попри значну кількість ґрунтовних досліджень, питання компетентнісного підходу до навчання студентів-філологів залишається недостатньо вивченим у вітчизняній лінгводидактиці.

Таким чином, актуальність загальної проблематики зумовила **мету нашої наукової розвідки**, а саме: визначити концептуальний та інноваційний потенціал компетентнісного підходу до навчання студентів-філологів.

Завдання – розглянути компетентнісний підхід як інноваційний складник сучасної системи вищої педагогічної освіти, що змінює її мету і вектор від передачі знань і умінь предметного змісту до формування розвиненої особистості із сформованими життєвими і професійними компетентностями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовна освіта є важливим елементом кожної національної спільноти. Метою сучасної мовної освіти в Україні є не лише передача майбутньому фахівцеві сукупності відповідних знань, умінь і навичок, а й розвиток світогляду, міждисциплінарного чуття, творчих здібностей, здатності до прийняття індивідуальних креативних рішень, до самоосвіти, а також формування гуманістичних цінностей. Традиційна орієнтація професійної педагогічної освіти на підготовку вчителя-словесника не може забезпечити такого розвитку, тому виникає потреба в оновленні змісту вищої освіти, перенесенні уваги з про-

© Овсієнко Л.М., 2014

цесу навчання на його результат, орієнтації змісту й організації навчання на компетентнісний підхід і пошук ефективних механізмів його запровадження.

Компетентнісний підхід є узагальненим віддзеркаленням спроможності людини ефективно діяти за межами стандартних ситуацій. Не ставлячи перед собою завдання вичерпного визначення всіх аспектів компетентнісного підходу, зупинимося лише на декількох – найбільш значущих і змістовних. Компетентнісний підхід концептуально протистоїть підходу знаннєвому – трансляції готового знання. Він здійснює спробу внести особистісний смисл у процес оволодіння знаннями, акцентуючи увагу на результаті освіти – причому, в якості результату розглядається не сума засвоєної інформації, а здатність людини ефективно діяти в різноманітних проблемних ситуаціях [7, с. 292].

Компетентнісний підхід є корелятом багатьом традиційним підходам, зокрема: лінгвістичному, педагогічному, психологічному, моральному, естетичному, етнопедагогічному, лінгвокультурологічному, функціонально-комунікативному, науково-освітньому та ін. Це підхід при якому результати освіти стають значущими і поза системою освіти. Переважна більшість дослідників вважають, що він в усіх сенсах і аспектах найбільш глибоко відображає модернізаційні процеси, що нині мають місце в усіх країнах Європи: гарантує високий рівень і результативність підготовки спеціаліста (Г. Лежнина); сприяє оновленню змісту педагогічної освіти (В. Антипова, І. Фрумін); посилює практичну орієнтацію освіти, вийшовши за рамки обмежень «зунівського» освітнього простору (А. Андреєв); забезпечує спроможність випускника загальноосвітньої і вищої школи відповідати новим запитам ринку (В. Байденко, Н. Бібік, М. Пентилюк); орієнтує на побудову навчального процесу відповідно до очікуваного чи бажаного результату освіти (І. Зимня) тощо.

На думку Н. Голуб, компетентнісний підхід конкретизується передусім такими положеннями:

– основне призначення освіти – це розвиток в особистості здатності самостійно розв'язувати проблеми в різних сферах і видах діяльності; набуття й використання соціального досвіду;

– зміст освіти являє собою дидактично адаптований соціальний досвід розв'язання різноманітних проблем;

– специфіка організації освітнього процесу полягає у створенні умов для формування в особистості досвіду самостійного розв'язання проблем, закладених у змісті освіти;

– оцінювання освітніх результатів базується на аналізі рівнів освіченості, досягнутих особистістю на певному етапі навчання [2, с. 28].

Упровадження компетентнісного підходу потребує вирішення низки дослідницьких завдань, з'ясування проблем і перспектив його розвитку. Наразі постало питання визначення його концептуального та інноваційного потенціалу.

В основі компетентнісного підходу до навчання у вищій школі лежить концептуальна ідея, що ґрунтується на необхідності заміни традиційного репродуктивного навчання творчо-дієвим, яке має сприяти не лише оволодінню знаннями, уміннями й навичками, а й особистісному розвитку студентської молоді, формуванню системи соціокультурних потреб, самовдосконаленню особистості.

Сутність концептуальних проблем реалізації компетентнісного підходу в процесі навчання студентів-філологів зумовлена поліаспектністю та різноспрямованістю інтересів усіх суб'єктів, які беруть участь у цьому процесі. Наприклад, держава має досвід розробки кваліфікаційних характеристик – чіткого переліку знань і вмінь, значущого з точки зору отримання диплома; натомість для працедавців вирішальне значення мають базові комунікативні та інформаційні компетентності, а також наявність досвіду роботи за спеціальністю і рекомендацій.

Зважаючи на це, розуміння компетентнісного підходу і стратегії його впровадження повинні бути співвіднесені не лише з існуючими науковими розробками, а насамперед з динамічними змінами нормативно-правового, соціально-економічного статусу освіти, перспективами східноєвропейської і всеєвропейської інтеграції, а також внутрішніми проблемами, обмеженнями та ризиками розвитку [7, с. 293–294]. Реалізація компетентнісного підходу набуває першорядного смислу насамперед в контексті перспектив модернізації освіти та суспільства в цілому.

Ключовими поняттями компетентнісного підходу є компетентність і компетенція. Різниця між ними полягає в тому, що перше визначається державою, установами та окремими особами, які уповноважені організовувати відповідний вид діяльності; натомість друге набуває значення в процесі оволодіння знаннями, вміннями та компетентностями, указуючи на здатність індивіда виконувати певний вид діяльності. Якщо компетентність – це система знань, умінь, навичок та способів діяльності, то компетенції є результатом пізнавальної діяльності [7, с. 294].

Компетентнісний підхід до навчання студентів-філологів забезпечує формування в них низки ключових, загальногалузевих і предметних компетенцій, які в сукупності становлять компетентність особистості й визначають її успішну адаптацію в суспільстві.

До ключових компетенцій випускника педагогічного вузу належать: прийняття активної життєвої і професійної позиції; орієнтація на соціальне й професійне самовизначення і самореалізацію, здатність до самоорганізації; освоєння основних професійних навичок, практичних умінь у професійній сфері; формування й володіння професійними цінностями і якостями, що відповідають загальнолюдським нормам; досягнення сучасного загальнокультурного рівня і сформованість професійної культури. Загальна професійна компетенція вчителя-словесника складається з низки предметних компетенцій, більшість із яких формується під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу.

Компетентність майбутнього вчителя-словесника характеризують як особистісну якість суб'єкта, ступінь сформованості знань, умінь, філологічних і педагогічних здібностей, необхідних для якісного, кваліфікованого проведення проектно-конструкторської (планувальної), аналітико-прогностичної, процесуальної діяльності на технологічному (інноваційному) рівні, забезпечення ціннісно-зорієнтованого простору як для власного сталого саморозвитку й самовдосконалення, так і учня з проекцією на одержання гарантованих досягнень наперед заданого кінцевого спільного результату [6, с. 73].

Компетентний учитель-словесник повинен вміти мобілізувати в певній ситуації набуті професійно-особистісні знання й досвід, забезпечувати формування системи компетенцій, інтегрувати й вирішувати навчально-виховні й педагогічні завдання.

Професійна компетентність учителя-словесника визначається обсягом компетенцій, тобто колом повноважень у сфері професійної діяльності, що окреслюють індивідуальний стиль роботи, спосіб досягнення навчально-виховної мети, забезпечують якість і ефективність навчального процесу.

Компетентність учителя-словесника – це процес набуття ним певних компетенцій, тобто характеристик, що визначають індивідуальний стиль роботи, спосіб досягнення навчально-виховної мети, забезпечують якість і ефективність його професійної діяльності; це компетенції в дії [6, с. 73].

У структурі професійної компетентності вчителя-словесника виділяють мовно-літературну, мовленнєву, функціонально-стилістичну, етнопедагогічну, соціокультурну, афектно-поведінкову, концептуально-прогностичну, моніторингову, рефлексивну, конструкторсько-операційну, програмно-інструментальну тощо компетенції [5].

Компетенції включають, крім суто професійних знань та умінь такі якості, як ініціативність, співпраця, здатність до роботи в колективі, комунікативні здібності, уміння вчитися, оцінювати, логічно мислити, відбирати і використовувати відомості.

З огляду на те, що компетенції є системою знань, умінь і навичок, які дають можливість особистості виконувати певні дії, компетентнісний підхід орієнтує на розвиток загальних і комунікативних мовленнєвих компетенцій. Сформовані компетенції використовуються з необхідності в різних контекстах залежно від умов і потреб мовленнєвої діяльності, до яких налужать мовленнєві процеси продукування або сприйняття висловлювань, пов'язаних із певними темами у специфічних сферах спілкування [4, с. 20].

Визначені аспекти навчання студентів-філологів підпорядковані найголовнішому – комунікативному.

Цілеспрямована робота з формування комунікативної компетенції розуміється вченими як цілісний процес, заснований на узгодженні його провідних компонентів: цільового, такого, що відображає вимоги одночасної участі всіх студентів у виконанні окремих завдань; змістовного, заснованого на відборі завдань, сприяючих успішному формуванню комунікативної компетенції; технологічного, такого, що визначає умови, методи й засоби формування комунікативної компетенції; оцінно-результативного, заснованого на конструюванні діагностичних методик визначення сформованості комунікативної компетенції [1].

На думку М. Пентилюк, комунікативна компетенція складається з: мовленнєвої компетенції (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями); мовної компетенції (знання одиниць мови та правил їх поєднання); предметної компетенції (уміння на основі активного володіння загальною лексикою відтворювати у свідомості картину світу); прагматичної компетентності (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функціонально-стилістичних різновидів мовлення) [4, с. 215]. Формування комунікативної компетенції студентів-філологів вимагає нових підходів до навчання у вищій педагогічній школі. З огляду на вищезазначене, пріоритетним, на нашу думку, є компетентнісний підхід.

Висновки і пропозиції. Таким чином, запровадження компетентнісного підходу передбачає зміщення акцентів з освітнього процесу на навчальний результат. Аналізований підхід найбільш влучно відображає сутність і потребу модернізаційних та інноваційних процесів в освітній сфері. Згідно з ним учитель-словесник має бути націленим на оволодіння технологіями розвитку компетентностей тих, хто навчається, уміти оперативно засвоювати необхідні для реалізації компетентнісного підходу знання і досягати значних результатів у сфері професійної діяльності.

Компетентнісний підхід забезпечує формування у студентів-філологів низки ключових, загальногалузевих і предметних компетенцій, які в сукупності становлять компетентність особистості й визначають її успішну адаптацію в суспільстві.

Цей підхід безпосередньо пов'язаний з ідеєю всебічного розвитку індивіда, професіонала своєї справи, розвиненої особистості, члена колективу й соціуму, він є гуманітарним у своїй основі.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні проблеми компетентнісного підходу до засвоєння лінгвістики тексту студентами-філологами.

Список літератури:

1. Беляев Б. Психологические основы усвоения лексики иностранного язика: пособ. для препод. и студентов / Б. Беляев. – М.: Просвещение, 1964. – 136 с.
2. Голуб Н. Компетентнісно спрямоване навчання української мови в школі: концептуальний підхід / Н. Голуб // Теоретична і дидактична філологія. – 2012. – № 12. – С. 26–32.
3. Матійків І. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців / І. Матійків // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 3. – С. 44–53.
4. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей / Пентилюк М.І. – К.: Ленвіт, 2011. – 256 с.
5. Сидоренко В. Акме-синергетичний підхід до підвищення кваліфікації вчителя української мови та літератури в системі неперервної педагогічної освіти / В. Сидоренко // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – Донецьк, 2010. – № 2. – С. 111–117.
6. Сидоренко В. Модель професійної компетентності вчителя української мови і літератури в контексті впровадження компетентнісно зорієнтованого підходу / В. Сидоренко // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – Донецьк, 2011. – № 1. – С. 72–77.
7. Слюсаренко О. Кваліфікаційна критеріальність компетентності: понятійно-методологічні аспекти / О. Слюсаренко // Філософія освіти. – 2009. – № 1–2. – С. 287–299.

Овсиенко Л.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ И ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Аннотация
В предлагаемой научной статье определяется концептуальный и инновационный потенциал компетентностного подхода к обучению студентов-филологов. Отмечается, что в основе компетентностного подхода к обучению в высшей школе лежит концептуальная идея, которая основывается на необходимости замены традиционного репродуктивного обучения творчески действенным, которое должно способствовать не только овладению знаниями, умениями и навыками, но и личностному развитию студенческой молодежи, формированию системы социокультурных потребностей, самоусовершенствованию личности. Автор рассматривает компетентностный подход как инновационную составляющую часть современной системы высшего педагогического образования, которое изменяет ее цель и вектор от передачи знаний и умений предметного содержания до формирования развитой личности с сформированными жизненными и профессиональными компетентностями. В работе сделан вывод о том, что компетентностный подход наиболее четко отображает сущность и потребность модернизирующих и инновационных процессов в образовательной сфере. Он обеспечивает формирование у студентов-филологов ряда ключевых, общеотраслевых и предметных компетенций, которые в совокупности составляют компетентность личности и определяют ее успешную адаптацию в обществе.
Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, компетенция, коммуникативная компетенция, концептуальность, инновационность, модернизация, студенты-филологи, учителя-словесники, образование.

Ovsiienko L.N.
Pereyaslav-Khmelnytsky
Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

THE CONCEPTUAL AND INNOVATIVE POTENTIAL OF THE COMPETENCE-BASED APPROACH IN TEACHING TO STUDENTS-PHILOLOGISTS

Summary
The suggested scientific study attempts to determine the conceptual and innovative potential of the competence-based approach in teaching to students-philologists. In is emphasized that the competence-based approach in higher education takes its foundation on the conceptual idea suggesting the need to replace the conventional reproductive teaching by a creative and activity-based teaching which should facilitate not only mastering skills and knowledge, but also promote personal development of student youth, shape a system of their socio-cultural needs and help the self-improvement of their personalities. The author views the competence-based approach as an innovative element within the modern system of higher pedagogical education which changes its goal and direction from transferring the contents of knowledge and skills to shaping a well-developed personality with properly formed everyday life and professional competencies. The paper concludes that the competence-based approach is the best to reflect the essence and need for modernization and innovation processes in the field of education. It ensures forming a number of key, general-scope and subject-related competencies in students-philologists, which, in their aggregate, make up the competence of a personality and determine how successful he/she will be in adapting to the social environment.
Keywords: competence-based approach, competence, competency, communicative competence, conceptuality, innovative nature, modernization, students-philologists, language teachers, education.

УДК 378.091.2:81(043.3)

АНГЛОМОВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Пінчук І.О.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті представлено англомовну компетентність студентів як складову системи підготовки майбутніх учителів початкових класів. Автором визначено функції англомовної діяльності вчителів початкових класів. У дослідженні розглянуто теоретичні основи понять культура вчителя іноземної мови початкових класів і психологічний портрет учителя англійської мови початкової ланки школи. Визначено місце англомовної компетентності у структурі фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів. Виявлено мету англомовної комунікативної взаємодії вчителя іноземної мови з учнями молодшого шкільного віку.

Ключові слова: англомовна компетентність, майбутній учитель початкової школи, система професійної підготовки, культура вчителя іноземної мови початкових класів, психологічний портрет учителя англійської мови початкової школи, англомовна комунікативна взаємодія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Зміст професійної освіти студентів обумовлюється соціальним замовленням суспільства і спрямований на розв'язання проблем, пов'язаних із підготовкою, професійною діяльністю та післядипломною освітою педагогічних працівників. Значну увагу приділено проблемі поліпшення мовної (з української та іноземних мов) підготовки вчителів.

Навчання англійської мови є обов'язковим з 1 класу відповідно до нового Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2012 року. Це пов'язане із спрямуванням навчальної діяльності на вироблення в учнів необхідних життєвих компетентностей, що у майбутньому давали б можливість випускникам школи комфортно почуватися в сучасному світовому мультинаціональному просторі.

Актуальними для нашого дослідження є «реформування системи загальної середньої освіти та тенденцій розвитку європейського освітнього простору, поліпшення... підготовки вчителів початкових класів до викладання однієї з іноземних мов у початковій школі» [5, с. 3].

З метою успішного розв'язання важливого соціального питання, а саме: поліпшення якості підготовки компетентних вчителів англійської мови початкових класів в Україні, потрібно розробити науково обґрунтовані методи навчально-пізнавальної діяльності студентів факультетів початкової освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемі формування англомовної компетентності вчителів початкової школи приділено належну увагу в дослідженнях мовознавців, психологів, методистів як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, російські методисти В.П. Кузовлєв, Е.Ш. Перегудова, С.А. Пастухова, О.В. Стрельникова розробили НМК на основі концепції комунікативної іншомовної освіти «Розвиток індивідуальності у діалозі культур», а також методичні рекомендації та книгу для вчителя початкових класів. І.М. Верещагіна, Н.В. Уварова розробили НМК з англійської мови для учнів початкових класів з поглибленим вивченням іноземних мов, а також описали цілі, задачі та методичні принципи навчання англійської мови у початковій школі. Ю. Я. Пучкова і А. А. Каретникова розробили методичні посібники, де вміщено ігри за темами і рекомендації щодо їх використання у процесі вивчення англійської мови у початковій школі. Серед українських науковців названою проблемою займалися О.О. Коломінова (методика формування соціокультурної компетенції учнів молодшого шкільного віку), С.В. Роман, С.І. Шевченко (методика навчання англійської мови у початковій школі), О.Б. Бігич (методична освіта майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи).

Однак аналіз проблеми формування англомовної компетентності майбутній учителів початкових класів дає підстави стверджувати, що досліджувана проблема потребує подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. З огляду на те, що володіння англомовною компетентністю вчителями початкових класів є необхідною реальністю сьогодні, а сучасна підготовка майбутніх учителів початкових класів не передбачає спеціального вивчення іноземної мови (у програмі немає іншомовних дисциплін, крім іноземної мови, яку студенти вивчають лише 1 чи 2 роки на I-II курсах), варто зазначити що існує проблема формування англомовної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розкрити поняття англомовної компетентності майбутнього вчителя початкових класів. Мета конкретизується у таких завданнях: 1. З'ясувати зміст англомовної компетентності майбутніх учителів початкових класів. 2. Визначити складові англомовної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як ми вже зазначали, метою професійної освіти майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи є формування у студентів англомовної компетентності. О.Б. Бігич підкреслює, що завдання педагогічних факультетів ВНЗ полягає у формуванні фахової компетентності вчителя іноземної мови початкової школи, яку складають методична соматична, соціальна, духовна, філологічна, іншомовна, психологічна й педагогічна культури [3, с. 15].

У Держстандарті підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищій школі (2006) визначено наступні функції професійної діяльності вчителів початкових класів: освітня, розвивальна, виховна, валеологічна, дидактична, методична та професійно-методичного вдосконалення. У вищезазначеному документі також перераховано різновиди професійної діяльності: проективна, процесуальна, функціо-

© Пінчук І.О., 2014

нальна, комунікативна, розвивальна, виховна, методична, організаційна, діагностична, оцінна та ін.

Назва самого структурно-функціонального поняття «англомовна компетентність майбутніх учителів початкової школи» вказує на те, що воно знаходиться на межі двох самостійних, але ємнісних понять «професійна компетентність майбутнього вчителя іноземної мови» і «професійна компетентність майбутнього вчителя початкової школи». Як бачимо, поняття є інтегрованим. Вважаємо за доцільне розглянути детальніше кожне з досліджуваних понять і визначити межі дефініції «фахова компетентність майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи» (див. рис. 1.)

Рис. 1.1. Місце англомовної компетентності вчителя початкових класів

Зміст професійної підготовки майбутніх учителів англійської мови початкових класів встановлюється в освітньо-кваліфікаційних характеристиках (ОКХ) у вигляді системи виробничих функцій, типових завдань діяльності та умінь, необхідних для їх розв'язання. Нормативна та вибіркова частини змісту їх освіти визначаються освітньо-професійними програмами (ОПП) підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «спеціаліст», «магістр», програмами навчальних дисциплін, що викладаються за структурно-логічною схемою, іншими нормативними документами, навчальною й навчально-методичною літературою.

Нормативна частина навчальних планів підготовки фахівців за ОКР «бакалавр» напряму підготовки 6.010102 Початкове навчання передбачає низку дисциплін, націлених на професійно-педагогічну підготовку студентів, які є однаковими для більшості педагогічних університетів. Ознайомившись із переліком, можна виявити величезну кількість різноманітних дисциплін, що є специфічними для підготовки майбутнього вчителя початкових класів, бо такий учитель повинен бути добре обізнаним з усіх дисциплін, які викладає. Ми вважаємо, що саме ця обставина і впливає на труднощі навчання студентів факультетів початкової освіти.

Як відомо, сучасні нормативні матеріали [5] орієнтують учителів початкових класів на формування в учнів певного рівня іншомовної комунікативної компетенції, тобто здатності спілкуватися іноземною мовою на міжкультурному рівні. У початковій ланці мають бути закладені основи іншомовної комунікативної компетенції, необхідні й достатні для їх подальшого розвитку в курсі вивчення іноземної мови в середній школі. Закласти такі основи повинен учитель іноземної мови початкових класів.

Вітчизняна вчена О.Я. Коваленко зазначає, що основним стратегічним напрямом навчання іноземної мови у ВНЗ є засвоєння змісту й методики формування та вдосконалення комунікативної компетенції на засадах комунікативно спрямованої міжкультурної іншомовної діяльності спілкування [7].

Отже, студенти – майбутні вчителі іноземних мов початкової школи повинні володіти технологіями формування кожного виду іншомовної комунікативної компетентності у молодших школярів. Інакше кажучи, студенти повинні набути певного рівня сформованості англомовної компетентності учителя початкової школи, достатнього для успішного формування у молодших школярів усіх видів іншомовної комунікативної компетентності як на уроках, так і в позакласній роботі з іноземної мови, тобто оволодіти відповідними компетенціями. Ми розділяємо твердження українського методиста О.Б. Бігич [3, с. 245], яка зазначає, що фахова підготовка педагога зумовлена:

– процесом навчання, який передбачає оволодіння професійними і спеціальними знаннями в педагогічному ВНЗ;

– наявністю педагогічних і спеціально-предметних умінь для ефективного розв'язання професійних задач;

– професійно значимими і предметно обумовленими особистісними якостями майбутнього вчителя;

– компетентністю у майбутній педагогічній діяльності, беручи до уваги специфіку професійно-педагогічної праці.

Таким чином, особистість учителя з позицій компетентністного підходу розглядається в її внутрішній цілісності, де професійне й особистісне «я» тісно пов'язані системою цінностей. Учитель початкових класів постає як людина, орієнтована на добровільне виконання певних соціально-моральних функцій у суспільстві, як індивідуальність у всій багатоманітності своїх можливостей і здібностей.

Перехід до варіативної освіти висуває перед майбутніми вчителями важливе завдання: розібратися в неосяжній множині вітчизняних і зарубіжних педагогічних систем, моделей, технологій, методик навчання і виховання, які дуже часто не тільки не схожі одна на одну, а й ґрунтуються на протилежних підходах, суперечливих методологічних засадах.

Є підстави твердити, що для вчителя початкової школи досить важливою є англомовна комунікативна взаємодія, про наявність і структуру якої у своїх дослідженнях зазначають російська дослідниця Ю.С. Данилова [4] та вітчизняний педагог О.М. Матвієнко [8].

Ю.С. Данилова вважає, що комунікативна взаємодія вчителя іноземної мови з учнями молодшого шкільного віку має на меті перехід від «педоцентризму» до «дітоцентризму», де в центрі процесу навчання іноземної мови – дитина, інтереси її розвитку, особистісні структури свідомості, у яких учень початкової школи розвиває власну універсальну сутність, свої природні сили [4].

У зв'язку з цим із «Нюрнберзьких рекомендацій з раннього навчання іноземної мови» хочемо виділити найважливіші функції вчителя іноземної мови, реалізація яких сприятиме його ефективній комунікативній взаємодії з учнями молодшого шкільного віку:

1. Діагностична: отримання зворотного зв'язку від учнів молодшого шкільного віку про результативність своїх дій і про їхню готовність до засвоєння навчального матеріалу.

2. Стимулювальна: спонукання учнів молодшого шкільного віку до рішення нових задач, вивчення їх інтенцій і сподівань, мотивація їхніх дій.

3. Інформувальна: передача інформації учням молодшого шкільного віку про проблеми, способи їх рішення і про самі рішення.

4. Оцінна: передача учням молодшого шкільного віку оцінки результативності їхніх дій, реакція на дитячі невдачі, регулювання і корекція їхніх дій [9].

Ефективність комунікативної взаємодії у навчанні іноземної мови молодших школярів зумовлена тим, наскільки професійно володіє вчитель зазначеними функціями, мовними засобами, ме-

ханізмами психологічного впливу, багатогранністю виховних засобів, прийомів, методів і форм роботи, наскільки він артистичний і своєрідний. На наш погляд, не лише мовні, а й змістові аспекти навчання предмету повинні бути основними при комунікативній взаємодії вчителя з учнями молодших класів.

Саме вчителю початкової ланки повинні бути притаманні найбільшою мірою специфічні професійно-предметні, індивідуально-психологічні й комунікативні якості у їхній сукупності порівняно з учителем основної та старшої ланок школи. Адже саме у початковій ланці закладаються фонетичні, лінгвістичні основи вивчення іноземної мови. А навчати легше, ніж переучувати, а іноді це взагалі неможливо. Тому дуже важливо закласти правильні основи вивчення іноземної мови в початкових класах. А це залежить у першу чергу від рівня професійно-предметної компетентності вчителя іноземної мови початкової школи. Успішність раннього викладання іноземної мови прямо пропорційно залежить від готовності вчителя до викладання іноземної мови в початкових класах.

Структура англомовної компетентності студентів вищої школи передбачає не тільки навчальну роботу з оволодіння знаннями, уміннями і навичками, але й діяльність, яка забезпечує студентам можливість продемонструвати активність та самостійність, ініціативу й самодіяльність, організаторські здібності та культуру англомовного спілкування.

Орієнтація навчання на інформативну сторону й недооцінка процесуальної призводить до того, що випускники не завжди можуть виконувати професійні функції, серед яких важливе місце посідає аналіз, рефлексія, цілеспрямованість, прогнозування, організація, мотивування, контроль і оцінка.

«Складність реформування процесу навчання у вищій школі, – за справедливим твердженням Л.В. Кондрашової, – полягає в тому, щоб замінити інформативно-описовий підхід на змістовно-процесуальний, при якому студент стає суб'єктом власної освіти й фахового становлення. Саме тоді, коли студент знаходиться в ролі суб'єкта власної освіти, ще у ВНЗ він розвиває в себе готовність формувати учнів як суб'єктів творчої діяльності, розвивати їхню особистість, створювати їм такі умови, за яких вони виступали б не тими, кого навчають, а тими, хто навчається» [2, с. 11].

Не можемо не погодитися з тим, що в навчальному процесі ВНЗ аналіз професійної готовності з точки зору його значення для професійної підготовки студентів має три основних компоненти: «перший – зміст освіти; другий – навчальна та формувальна діяльність учених-педагогів (формуються і розвиваються професійно-особистісні якості студентів); третій – самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів, через яку при правильній організації здійснюється напрацювання професійної готовності майбутніх учителів» [1, с. 16].

Зазначимо, що англомовна компетентність учителя початкової школи є системою його ставлення до себе як суб'єкта професійної та іншомовної мовленнєвої діяльностей і до молодшого школяра як мовленнєвого партнера, системою мотивів й інтересів до професійної діяльності та сукупністю особистісних якостей. Критичне мислення вчителя іноземної мови початкової школи, будучи підґрунтям постійного оновлення ним знань і вдосконалення досвіду професійної діяльності, передбачає постійне дослідження як власного, так і досвіду колег щодо іншомовної освіти молодших школярів.

Культура вчителя іноземної мови початкової школи в дослідженні О.Б. Бігич трактується як сукупність знань про всі складники системи й процесу іншомовної освіти молодших школярів та про себе як учителя іноземної мови початкової школи; навичок здійснення проектувальної, адаптаційної, організаційної, мотиваційної, комунікативної, дослідницької й контрольної діяльності щодо аспектів (навчального, пізнавального, виховного й розвивального) іншомовної освіти молодших школярів на уроках та у позакласних заходах; умінь реалізації методичної діяльності вчителя іноземної мови початкової школи у класній та позакласній роботі в природних умовах. Кожен із складників методичної культури (знання, навички, вміння) пронизано мотивом (бажанням) його реалізації [3].

У нашому дослідженні ми спираємося на думку О.Б. Бігич [3] про те, що майбутній учитель іноземної мови початкової школи має набути інтегрованих з інших педагогічних, психологічних і мовних навчальних дисциплін знань про іноземну мову, рівні володіння іноземною мовою молодшими школярами, основні етапи розвитку методики викладання іноземної мови у початковій школі, документи в галузі іншомовної освіти у початковій школі, складники процесу іншомовної освіти молодших школярів, вимоги до укладання навчальних програм і навчальної літератури з іноземної мови для початкової школи, критерії відбору навчальної літератури з іноземної мови для початкової школи, результати експертної оцінки НМК з іноземної мови для початкової школи, молодшого школяра як активного суб'єкта іншомовної освіти, планування й технологію проведення уроку з іноземної мови у початковій школі, форми контролю рівня сформованості у молодших школярів іншомовних знань, навичок і вмінь, позакласну роботу з іноземної мови у початковій школі, сучасні вимоги до вчителя іноземної мови початкової школи.

Професійні характеристики вчителя іноземної мови, проявляючись у їхній сукупності, утворюють цілісну складну систему, специфіка набору й сполучення складників якої визначає психологічний портрет учителя іноземної мови для початкового ступеня навчання цього предмета.

Підґрунтям для його моделювання може слугувати представлений І.О. Зимньою психологічний портрет учителя іноземної мови початкової школи [6, с. 159-164]. На її думку, учитель іноземної мови початкової школи повинен володіти такими якостями: індивідуальними, особистісними, комунікативними, статусно-позиційними особливостями, діяльнісними (професійно-предметні) особливостями і показниками зовнішньої поведінки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, високий рівень англомовної компетентності майбутнього вчителя не набувається автоматично; це відбувається разом із збагаченням теоретико-фахової обізнаності та розширенням методичного арсеналу студента протягом його професійної підготовки. Сьогодні діяльність учителя іноземної мови початкових класів – це не тільки володіння знаннями, уміннями та досвідом з предмета, але й уміння сформувати внутрішню мотивацію пізнавальної діяльності, чітко, логічно і доступно викласти свої думки, організувати співпрацю на уроці, використовуючи знання психологічних особливостей дітей початкової ланки школи, знайти шляхи оптимального спілкування на уроці, вміти стимулювати мислення учнів молодшого шкільного віку.

Перспективи подальшого розвитку вбачаємо у детальному дослідженні процесу формування діяльнісного компоненту англомовної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Список літератури:
1. Андрущенко В.П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В.П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 5–9.
2. Артемчук Г.І. Вища школа України: реальність і тенденції розвитку: [монографія] / Артемчук Г.І., Попович В.В., Січкаренко Г.Г. – К.: Ленвіт, 2004. – 176 с.
3. Бігич О.Б. Методична освіта майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи: [монографія] / Оксана Борисівна Бігич. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2004. – 278 с.
4. Данилова Ю.С. Совершенствование подготовки будущих учителей иностранного языка к коммуникативному взаимодействию с учащимися младшего школьного возраста: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Данилова Юлия Сергеевна. – Тула, 2006. – 189 с.
5. Державна програма «Вчитель». Постанова КМ України від 28 березня 2002 року № 379.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 56-63.
7. Коваленко О.Я. Концептуальні зміни в викладанні іноземних мов у контексті трансформацій іншомовної освіти / О.Я. Коваленко // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2003. – № 2. – С. 20-24.
8. Матвієнко О.В. Педагогічне управління процесом підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії / О.В. Матвієнко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. – 2009. – № 10. – С. 55-61.
9. Nurberger Empfehlungen zum fruhen Fremdsprachenlernen. – Munhen, 1996. – S. 28.

Пинчук И.А.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

АНГЛОЯЗЫЧНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация
В статье представлено англоязычную компетентность студентов как составляющую системы подготовки будущих учителей начальных классов. Автором определено функции англоязычной деятельности учителей начальных классов. В исследовании рассмотрено теоретические основы понятий культура учителя иностранного языка начальной ступени образования. Определено место англоязычной компетентности в структуре профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов. Выявлено цель англоязычного коммуникативного взаимодействия учителя иностранного языка с учащимися младшего школьного возраста.
Ключевые слова: англоязычная компетентность, будущий учитель начальной школы, система профессиональной подготовки, культура учителя иностранного языка начальных классов, психологический портрет учителя английского языка начальной школы, англоязычное коммуникативное взаимодействие.

Pinchuk I.O.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

ENGLISH LANGUAGE COMPETENCE AS A COMPONENT IN THE SYSTEM OF INTENDING PRIMARY SCHOOL TEACHERS' PROFESSIONAL TRAINING

Summary
Students' English language competence as a component of the system of primary school teachers' training is presented in the article. The functions of the primary school teachers' English language activity are defined by the author. The theoretical foundations of the concepts of foreign language primary teacher's culture and a psychological portrait of English primary school teacher are examined in the research. The place of English language competence in the structure of primary school teachers' professional training is defined. The aim of English communicative interaction between foreign language teachers and elementary school pupils is found.
Keywords: English language competence, an intending primary school teacher, professional training system, culture of a foreign language primary school teacher, psychological portrait of an English primary school teacher, English language communicative interaction.

УДК 371.037(09)(002.5)

СИНТЕЗ ФУНКЦІЙ І МЕТОДІВ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКІЙ, СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ І ЙОГО ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ І УЧІННЯ

Русакова Л.І.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Канівський коледж культури і мистецтв

У статті представлено концептуальні складові процесу синтезу функцій та педагогічних методів сучасної художньої освіти в контексті нових художньо-педагогічних концепцій. Обґрунтовано їхні теоретичні засади та окреслено оптимальні умови впливу на підвищення ефективності художнього сприйняття й учіння. Накреслено місце мистецтва у освітньому просторі, де важливої уваги приділяється художньому сприйняттю. Розкрито головні аспекти та проблеми художньої освіти. Визначено роль та місце інтерактивності в художній педагогіці.
Ключові слова: художня освіта, художнє сприйняття, учіння, функції освіти, методи навчання, педагогічні технології, ефективність, художньо-педагогічні концепції.

Постановка проблеми. Актуальність даної статті зумовлена тим, що в аспекті формування нових соціокультурних тенденцій в Україні характер сучасної художньої освіти також зазнає відповідних змін. При цьому традиційні форми художньої культури змушені виборювати своє місце в новому інформаційному просторі, а художня освіта потребує визначення нових завдань, форм і методів упливу на особистість. Саме на це зорієнтовані «Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» та «Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах» [7], [6], що спрямовані на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти в Україні. У зазначеному документі загальна мистецька освіта з її унікальними можливостями впливу на людину розглядається не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а насамперед як універсальний засіб особистісного розвитку школярів на основі виявлення індивідуальних здібностей, естетичних потреб та інтересів. Основною фундаментальною позицією мистецької освіти визначається єдність процесів формування духовної культури особистості, переходу від засвоєння інформації до розвитку світоглядної позиції людини засобами мистецтва. Художня педагогіка України сьогодення має чимало проблем. Серед них розробка нових концепцій викладання мистецтва на різних етапах формування особистості.

Мистецтво має унікальні можливості впливу на особистість як джерело розвитку спеціальних художніх здібностей і суто художніх умінь, а також як універсальний засіб формування світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, духовного потенціалу, образно-асоціативного мислення особистості, загальнокультурних і соціокультурних компетентностей розглядається [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення системи взаємодії функцій і методів в сучасній художній педагогіці зорієнтоване на сучасні тенденції розвитку загальної мистецької освіти, що досліджувались Е. Бєлкіною, Л. Масол, Л. Любарською, Б. Неменським, М. Рєзніченко, Н. Фоміною, В.В. Блудовою, Н.П. Рудницькою тощо. Складні та багатогранні питання художнього сприйняття й учіння вирішуються у фундаментальних працях С. Бєляєвої-Екземплярської, Л. Виготського, С. Рубінштейна, Б. Теплова, П. Якобсона, які, зокрема, визначають художнє сприйняття як емоційно-інтелектуальний процес, на глибину й розуміння якого впливають знання, досвід, самопочуття й психічний стан сприймаючого суб'єкта. На засадах ідей вищевказаних авторів була створена сучасна теорія художнього сприйняття, яскравими представниками якої є: В. Блудова, О. Костюк, Г. Кечхуашвілі, О. Лановенко, В. Медушевський, Б. Мейлах, А. Сохор, Є. Назайкінський, В. Остроменський, М. Старчеус, Н. Яранцева тощо. У працях зазначених дослідників порушуються питання впливу художньої форми та образного змісту на сприймаючого, значення специфічних особливостей засобів художньої виразності на реципієнта, естетико-психологічних закономірностей осягнення окремих видів мистецтва у певні історичні епохи. Важливими сучасними науково-методичними дослідженнями у зазначеному аспекті є роботи Л. Масол, яка розробила предметно-інтегративну модель загальної мистецької освіти як ядра системи художньо-естетичного виховання школярів на засадах культурологічного та компетентнісного підходів. Новизна авторської концепції полягає у спрямованості загальної мистецької освіти на формування в учнів цілісного (холістичного) художнього образу світу, на основі поліцентричної інтеграції художніх знань. Г. Падалка доводить, що гуманістичне спрямування як головна стратегія мистецької освіти є необхідною ознакою загальнолюдських підходів вітчизняної так і світової педагогічної методології [11]. Поняття «художньо-естетична освіта» О. Щолоковою розглядається як процес, заснований на педагогічно адаптованій системі художньо-естетичних знань, поглядів, переконань, досвіді творчої діяльності в галузі мистецтва та емоційно-моральному відношенні до мистецтва, що сприяє формуванню художньої культури особистості [16]. Зязюн І. стверджує, що «основним із соціальних завдань культури взагалі і художньої зокрема є духовний розвиток особистості. Що ж стосується художньої культури, то вона використовує для духовного розвитку особистості арсенал своїх специфічних засобів. Вона формує суспільно-естетичний ідеал, виражаючи його у вигляді художніх образів, з допомогою яких соціальні ідеї, моральні норми, естетичні цінності суспільства перетворюються в особистий досвід сприймаючої ці образи людини, в органічні набутки її характеру» [5, с. 26].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є пошук і визначення ефективних, науково обґрунтованих шляхів розвитку процесу синтезу функцій і методів освіти на сучасному етапі в художній педагогіці.

Виклад основного матеріалу. У зазначеному аспекті система освіти не може обмежуватися тільки трансляцією наукового знання, усталених етичних норм і художньо-естетичних цінностей. Її призначення полягає у вихованні особистості, здатної

© Русакова Л.І., 2014

орієнтуватися у складному соціокультурному просторі, відрізняти культуру від псевдокультури й на основі цього набувати власної системи загальнолюдських та художньо-естетичних цінностей. Саме ці чинники складають ефективність процесу художнього сприйняття й учіння в цілому. На забезпечення цієї ефективності спрямований процес синтезу функцій і методів сучасної художньої освіти, зумовлених природою художньої творчості, що і зумовлює змістовий вектор статті: теоретичне обґрунтування зазначеної системи.

Виходячи з того, що учіння має місце там, де дії людини підпорядковуються свідомій меті засвоїти досвід, його слід зважати специфічно людською діяльністю. Своєрідністю учіння є те, що воно спрямоване не тільки на засвоєння суб'єктом знань, умінь та навичок, а й на формування якісних змін у самого суб'єкта учіння, зокрема, прийомів, способів здобуття ним досвіду, його пізнавальної потреби, інтелектуальних почуттів, волі тощо. Під впливом учіння виникають зміни у різних підструктурах формуючої особистості, зокрема, в інтелектуальній та емоційно-вольовій сферах, у спрямованості особистості школяра, його характері, здібностях тощо. В Українському педагогічному словнику навчання тлумачиться як цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Це двосторонній процес складовими якого є діяльність учня – учіння і діяльність учителя – викладання [2, с. 212]. Згідно поглядів Д.Б. Ельконіна, основним змістом учіння є засвоєння знань, умінь та навичок. Цей процес визначається структурою учіння та рівнем сформованості його. Підняття рівня сформованості учіння зумовлене навчанням, метою якого є створення умов діяльності, спрямованої на засвоєння досвіду [10].

Сприймання, осмислення, запам'ятовування та застосування науковці (П. Гальперін, Д. Ельконін, А. Леонтьєв, І. Лернер, О. Савченко) визначають як основні етапи процесу засвоєння знань та вироблення умінь. І.Я. Лернер стверджує, що застосування знань у знайомій ситуації неможливе поза застосуванням способів діяльності, а застосування у новій ситуації неможливе поза творчим пошуком. Вироблене емоційне ставлення піднімає засвоєні знання, способи діяльності і творчий досвід на новий рівень особистісної цінності. Цілісний процес формування знань, вмінь, творчості знаходить своє завершення у ціннісному сприйнятті особистістю всього засвоєного [3, с. 91]. І в процесі навчання, і у процесі виховання, за визначенням О.П. Рудницької [14], набувається пізнавальний, практичний та емоційний досвід суб'єкта, що виступають складовими освіченості.

Художнє сприйняття – це складний процес, в якому взаємодіють об'єктивні та суб'єктивні, емоційні та інтелектуальні, репродуктивні та творчі, інтуїтивні та усвідомлені компоненти [4]. У педагогічній науці художнє сприйняття розглядається як комплексна психічна діяльність, що має виняткове значення для формування розумово-почуттєвої активності особистості. Художнє сприйняття дозволяє регулювати характер та інтенсивність впливу мистецького твору на особистість, розвивати його мотивацію спілкування з мистецтвом, художні потреби, смаки та інші компоненти естетичної свідомості, що органічно пов'язані зі сприйняттям і, значною мірою, визначають його зміст. В теорії та практиці художньої педагогіки набула поширення думка, що, з одного боку, розвиток сприйняття збагачує різні прояви людини, а з другого – види художньої діяльності становлять засіб її формування. Сутність сприйняття, за переконанням В.В. Блудової, становить «не добування інформації про безпосередньо відображуваний об'єкт, полотно і фарби на ньому, акустичний процес, мармур чи глину, папір і друкарську фарбу на ньому тощо. Воно має принести суб'єкту інформацію про те, що лежить за їх межами: результати пізнання й оцінки дійсності автором твору» [13]. У ході цього сприйняття і, внаслідок переробки його результатів, суб'єкт відчуває не тільки духовний, а й практичний вплив, задуманий автором. При цьому суттєво, що мистецтво бере участь у формуванні життєвих установок цього суб'єкта, формує його ставлення до дійсності, що знаходиться за межами цього почуттєво – сприймального об'єкта.

Про ефективність сприйняття і учіння в художній освіті можна стверджувати за умови якісно високого рівня сформованості наступних ознак: інтерес до мистецтва; вибіркове ставлення до творів видів мистецтва; художньо-естетична ерудиція; емоційність сприйняття; адекватність розуміння художньої інформації; здатність до творчої інтерпретації різновидів мистецтва; вплив одержаних художніх вражень.

Важливо зазначити, що визначення цих ступенів умовне, оскільки процес сприйняття інтегрований і не розпадається на ізольовані частини, а вбирає особливості зазначених компонентів.

Художня освіта ґрунтується на засадах особистісно-зорієнтованого і компетентнісного підходів, виокремлених в основних нормативних документах освіти – державних стандартах, навчальних планах, програмах. Функції художньої освіти конкретизовані в «Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» [7]: естетична, інформативно-пізнавальна, світоглядно-виховна, духовно-творча, аксіологічна, евристична, соціально-орієнтаційна, комунікативна, регулятивна, сугестивна, гедоністична, релаксаційно-терапевтична, компенсаторна. На відміну від традиційного домінування в освітньо-виховній системі інформативно-пізнавальної функції В Концепції зазначається доцільність виділення і посилення в педагогічній практиці духовно-творчої функції, яка тісно пов'язана з світоглядно-виховною.

Поняття «метод навчання» досить складне, що зумовлюється надзвичайною багатогранністю процесу, який має відображати ця категорія. У дидактиці метод навчання – це певний спосіб цілеспрямованої реалізації процесу навчання, досягнення поставленої мети [2, с. 168]. Правильний добір методів відповідно до функцій навчання, вікових особливостей учнів сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, озброює їх уміннями й навичками використовувати здобуті знання на практиці, готує до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд.

Серед провідних художньо-педагогічних підходів, що містять комплекс відповідних методів, визначають такі [11, с. 158]:

1. Гносеологічний, що ґрунтується на ідеї визначення природи мистецтва та ролі людини в естетичному освоєнні дійсності.

2. Аксіологічний, сутність якого полягає в тому, що основу мистецької практики визначає не процес пізнання дійсності, а її активне освоєння за тими мірками, які вважає доцільними суспільство або окрема людина. Аксіологічний підхід до побудови навчальних курсів має певні резерви впливу на естетичну свідомість. У процесі розкриття ціннісної сутності мистецтва учні отримують можливість усвідомити відповідальність, яку несе митець під час створення художнього твору. Аксіологічні методи як методологічна основа художньої освіти

відкриває можливість освоєння мистецьких цінностей у контексті естетичного ставлення, різних форм і способів прояву. Це означає, що шлях розкриття художньо-естетичної цінності, залежить передусім від того, ще є важливим, доцільним, добрим і прекрасним для людини. Суб'єктивне стає домінуючим і визначальним у цьому процесі. Аксіологічний підхід дозволяє зосередити увагу на питаннях, що пов'язані з формуванням художнього інтересу, уподобань, орієнтацій, смаків та ідеалів особистості у сфері художньої культури.

3. Культурологічний як якісно новий рівень осмислення і вирішення функцій художньої освіти. Основу цього підходу визначає культурологічна ідея, яка орієнтує осмислення будь-якого явища дійсності у тісному взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного, соціального і особистісного, минулого і майбутнього, художнього і естетичного. У вітчизняній художній педагогіці є дієвий досвід використання зазначеного підходу шляхом активізації естетичної активності учнівської молоді засобами мистецтва, стимулювання та організації творчої діяльності, спрямованої на естетизацію сфери побуту, праці тощо. Прикладом цього є вирішення проблеми гармонізації розвитку емоційно-чуттєвої та інтелектуально-понятійної сфери особистості.

Різноманітність методів художньої педагогіки і виховання визначається специфікою мистецтва і особливостями художньої діяльності учнів. Методи застосовуються не ізольовано, а в різних поєднаннях. Наприклад, знайомство підлітків з музичним твором вчитель починає з бесіди, ставить їм питання про композитора і його твори, пройдених раніше (словесний метод); по ходу бесіди виконує знайомі фрагменти (наочно-слуховий метод); повідомляє цікаві відомості про історію створення твору або про обставини виконання, враження, яке воно справило на слухачів (стимулюючий метод); учні слухають твір в грамзаписі (наочно-слуховий метод); відповідають на питання вчителя, діляться враженнями (словесний метод); виконують пропоновані вчителем творчі завдання: слухають, порівнюють і аналізують окремі фрагменти твору (наочно-слуховий метод, метод аналізу і порівняння); визначають ідею твору (метод узагальнення). Методи стимулювання діяльності застосовуються для створення тієї емоційної, творчої атмосфери, яка необхідна для сприйняття твору. Метод емоційної дії – уміння виражати своє відношення до твору образним словом, мімікою, жестами. Всі виразні прийоми застосовуються для посилення емоційної дії художньо-мистецького твору і збагачення вражень. Стимулюванню інтересу сприяє створення ситуацій успіху і проблемно-пошукові ситуації, ігрові ситуації тощо.

Процес синтезу функцій і методів художньої освіти повинен ґрунтуватися на певних методологічних принципах, серед яких провідними визначаємо такі: принцип історизму; спирання на творчий метод митців; урахування аксіологічної функції мистецтва; єдність особистісного, діяльнісного і діалогового підходів у розкритті педагогічних аспектів художньої культури.

В основі процесу створення єдиної системи – найпродуктивніші з нових художньо-педагогічних концепцій: теорії «естетичного поля», «розуміння і відчуття краси», «актуалізації особистісного начала», «формування ціннісних орієнтацій», «комплексного впливу мистецтва на духовний розвиток особистості», «художньо-творчого розвитку» та «поліцентричної інтеграції» [1, с. 29]. Їх теоретичний фундамент, за класифікацією М.П. Лещенко, грунтується на таких положеннях [8]:

- мистецтво – це універсальний суспільний феномен, що сприяє глибокому усвідомленню своєрідності людства;

- мистецтво – результат людської творчості, тому воно є засобом формування креативних здібностей;

- мистецтво виступає засобом пізнання себе і навколишнього середовища, формує навички контролю за власним фізичним, розумовим та емоційним розвитком;

- мистецтво створює сприятливе середовище для особистісного вираження потреб кожної людини; залучення особистості до художньої діяльності в ході якої розвиваються комунікативні якості;

-у процесі мистецької діяльності відбувається профорієнтація особистості;

- важливу роль мистецтво відіграє у превентивній роботі з попередження правопорушень та в інклюзивній освіті;

- важливе значення у вихованні особистості відіграють мистецько-культурні заклади.

Ефективність і дієвість зазначеної системи значною мірою залежить від ступеня використання комплексу мистецтв, який об'єднує різні художні явища і формує цілісне уявлення про художню культуру. Такий розгляд здійснюється на міжпредметному рівні, який передбачає узгодження і взаємозв'язок спеціальних дисциплін, що вивчаються за навчальним планом (література, образотворче мистецтво, музика, театр, архітектура) [16].

Інтерактивні методи також спрямовані на ефективність художнього сприйняття і навчання. Серед них провідними виступають інтерактивні методи кооперативного навчання, інтерактивні методи колективного групового навчання, технології ситуативного моделювання, технології опрацювання дискусійних питань тощо [12].

Важливим для створення єдиної системи є поліфонізм діяльних засобів утілення творчих пошуків і рішень, який спрямовує творчі заняття дітей на дослідницький пошук яскравих життєвих подій, створюючи в такий спосіб емоційний мотив для інтенсивної рефлексії дитиною власних творчих можливостей, тощо.

У процесі синтезу функцій і методів можна визначити такі шляхи естетизації педагогічного процесу засобами мистецтва, спрямовані на підвищення його ефективності:

1. Розробка інтеграційних програм, в яких поєднуються різні види мистецтв, зокрема образотвоче, музичне, хореографічне, драматичне.

2. Доповнення змісту кожної дисципліни мистецьким компонентом.

3. Орієнтація на проведення в системі тематичних занять-блоків, де окремі мистецтвознавчі та загальноосвітні дисципліни інтегруються навколо спільних для них понять.

4. Сприйняття мистецтва як базової основи загальної освіти.

Як результат – отримуємо створення естетичного поля, що охоплює весь педагогічний процес (як відбиття функції художньої освіти), в якому педагогічними методами методами художньо-мистецької спрямованості формуються уявлення про естетичну цінність явищ навколишнього світу та виховання естетичних почуттів засобами мистецтва.

Висновки і пропозиції. Отже, система знань та умінь, здобутих у процесі учіння, повинна стати основою, необхідною для подальшої освіти та самоосвіти, розвитку пізнавальних інтересів, здатності орієнтуватися та застосовувати знання в нестандартних умовах. Процес синтезу функцій та методів художньої освіти повинен ґрунтуватися на засадах

гуманістичного підходу, що передбачає застосування в процесі навчання творів, зміст яких сповнено гуманістичного смислу, в яких людське життя трактується як найвища цінність, де естетично інтерпретується людське в людині; стимулювання критично-оцінного ставлення до мистецтва, вільне його виявлення; максимальну активізацію, розвиток творчих можливостей; створення позитивного емоційного забарвлення процесу навчання; повага до особистості тощо.

Провідним напрямом сучасної художньої освіти залишається її модернізація, що передбачає подальшу розробку методологічних засад, створення нової моделі цілісного художньо-освітнього простору, пошук інноваційних технологій формування художньої культури особистості. Перспективним у вирішенні цієї проблеми є оволодіння сучасними педагогічними технологіями використання мистецтва з метою творчого розвитку та самовдосконалення особистості

Список літератури:

1. Актуальні аспекти модернізації художньо-педагогічної освіти. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Полтава, 21-22 квітня 2005 року. – Полтава: ПДПУ, 2007. – 269 с.
2. Василюк А. Педагогічний словник-лексикон: Англ.-укр., укр.-англ. / Алла Василюк; Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2004. –360 с.
3. Дидактика средней школы / Под ред. М. А. Данилова, М. Н. Скаткина. – М.: Просвещение, 1975. – 303 с.
4. Захарова Л. В. Художнє сприйняття як педагогічні проблема. URL: www.kspu.kr.ua/download/nauk_zapiski
5. Зязюн І. А. Естетичні засади розвитку особистості / І. А. Зязюн // Мистецтво у розвитку особистості: монографія / за ред., передмова і післямова Н. Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
6. Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах. URL: http://www.yurinfo.org.ua/index.php?lang_id=1&menu_id=1182&article_id=165701#
7. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах,затверджена наказом Міністерства освіти і науки України № 151/11 від 25.02.2004. URL: http://www.yurinfo.org.ua/index.php?lang_id=1&menu_id=1182&article_id=165701#
8. Лещенко М. П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання. – 2-е вид., доп.Київ, 1996. – 192 с.
9. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія / Л. М. Масол. – К.: Промінь, 2006. – 432 с.
10. Орлов В. Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія: монографія / [за заг. ред. І. А. Зязюна] / В. Ф. Орлов. – К.: Наукова думка, 2003. – 262 с.
11. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва: Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін / Г. М. Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.
12. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук. Метод. Посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
13. Проблеми мистецької освіти: типологічні критерії та науково-методична розробка / [авт. кол.: О. І. Безгін (керівник), Г. Є. Бернадська, І. С. Кочарян та ін.]; Ін-т культурології Академії мистецтв України. – К., 2008. – 339 с.
14. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навчальний посібник / О. П. Рудницька. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
15. Сучасні проблеми художньої освіти в Україні. Мистецька освіта в Україні: проблеми розвитку в контексті Болонського процесу. Вип. 2: зб. наук.пр. / Акад. мис-в України, Ін-т проблем суч. мис-ва; ред.: В. Д. Сидоренко (голова), І. Д. Безгін, А. А. Бокотей [та ін.]. – К.: Вид. дім А+С, 2006. – 192 с.

Русакова Л.И.
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины,
Каневский колледж культуры и искусств

СИНТЕЗ ФУНКЦИЙ И МЕТОДОВ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНСКОЙ СОВРЕМЕННОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПЕДАГОГИКЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВОСПРИЯТИЯ И УЧЕНИЯ

Аннотация
В статье представлены концептуальные составляющие процесса синтеза функций и педагогических методов современного художественного образования в контексте новых художественно-педагогических концепций. Обоснованы их теоретические принципы и очерчены оптимальные условия влияния на повышение эффективности художественного восприятия и учения. Намечено место искусства в образовательном пространстве, где важное внимание уделяется художественному восприятию. Раскрыто главные аспекты и проблемы художественного образования. Определено роль и место интерактивности в художественной педагогике.
Ключевые слова: художественное образование, художественное восприятие, обучение, функции образования, методы обучения, педагогические технологии, эффективность, художественно-педагогические концепции.

Rusakov L.I.
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna,
Kanev College of Culture and Arts

SYNTHESIS FUNCTIONS AND EDUCATIONAL METHODS IN MODERN UKRAINIAN ART PEDAGOGY AND ITS IMPACT ON THE EFFICIENCY OF PERCEPTION AND LEARNING

Summary
The paper presents conceptual components of the synthesis process of functions and pedagogical methods of modern art education in the context of new artistic and pedagogical concepts. Oustifies their theoretical principles and outlines optimal impact conditions on increasing the efficiency of artistic perception and learning. Plotted the place of art in the education area, where sufficient attention paid to artistic perception. Reveals the main aspects and problems of art education. The role and place of interactivity in art pedagogy.
Keywords: art education, art perception, learning, functions of education, teaching methods, pedagogical technologies, efficiency, artistic and pedagogical concepts.

УДК 37.015.31:340.116

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ТА ЇЇ КОМПОНЕТИ

Соколова С.В.
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Національної академії педагогічних наук України

Стаття присвячена дослідженню понять правової культури інженера-педагога, педагогоічної технології, технології формування правової культури. Досліджено сутність педагогічної технології. Виділено основні ланки технології навчання. Розглянуто рівні функціонування педагогічної технології. Визначено та проаналізовано компоненти технології формування правової культури майбутніх інженерів-педагогів.
Ключові слова: інженер-педагог, правова культура, педагогічна технологія, компоненти технології.

Постановка проблеми. Перед сучасною педагогічною системою особливо гостро постала проблема вдосконалення роботи вищих технічних закладах щодо підготовки інженерно-педагогічних кадрів високої кваліфікації, здатних здійснювати соціально професійну та виробничо-технологічну діяльність у професійно-технічних навчальних закладах різного типу.

Сучасна педагогіка переживає період переосмислення підходів, відмови від усталених традицій і стереотипів. Прагнення оптимізувати навчально-виховний процес зумовило появу нових і вдосконалення використовуваних педагогічних технологій.

Суттєвою ознакою сучаних інноваційних процесів в освітній сфері є їх технологізація – неухильне дотримння змісту і послідовності етапів упровадження нововведень. Володіння технологіями стає загальною і пріоритетною потребою ринку, визначає напрями опанування професійних умінь, враховується при оцінюванні якості і вартості освітньо-виховних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи сучасних дослідників до визначення поняття «педагогічна технологія» різняться. Його тлумачать як сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів, тобто як організаційно-методичний інструментарій (Б. Лихачов, І. Підласий); як опис системи дій учителя та учнів, від яких не слід відхилятися (І. Волков, П. Москаленко); як проект певної педагогічної системи, що реалізується вчителем.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування компонентів технології формування правової культури майбутніх інженерів-педагогів.

Виклад основного матеріалу. М. Чепіль вважає, що педагогічна технологія – змістова техніка реалізації системи всіх компонентів педагогічного процесу, спрямована на досягнення поставленої мети; закономірна педагогічна діяльність, яка реалізовує науково обґрунтований проект навчально-виховного процесу і має вищий рівень ефективності, ніж традиційні методики [5;12].

В «Енциклопедії освітніх технологій» Г. Селевко визначає педагогічну технологію як систему функціонування всіх компонентів педагогічного процесу, побудовану на науковій основі, запрограмовану в часі та просторі, що приводить до намічених результатів і розглядає педагогічну технологію як багатовимірне, системне поняття [3].

На наш погляд, суть педагогічної технології навчання полягає в тому, що всі методи, форми, прийоми й засоби навчання повинні розглядатися як методична система, що дозволяє послідовно реалізовувати конкретно поставлені на кожному занятті дидактичні цілі і завдання.

Педагогічні технології, які є складовими освітніх, охоплюють технології навчання, виховання володіння якими є вимогою сьогодення. У технології навчання можна виділити такі основні ланки: постановка цілей і завдань та їхнє максимальне уточнення; організація всього навчально-виховного процесу для виконання цих цілей; застосування методів, прийомів, форм і засобів для досягнення результату; мо-

© Соколова С.В., 2014

тивація навчання; поточний контроль й аналіз ефективності одержаного кінцевого результату.

В освітній практиці виокремлюють такі рівні функціонування педагогічної технології:

- загальнопедагогічний, що репрезентує цілісний освітній процес у регіоні, освітньому закладі і тотожний педагогчній ситемі, оскільки містить сукупність цілей, засобів і методів навчання (виховання), алгоритм дій педагогів та учнів;

- предметно-методичний, що окреслює застосування технології як окремої методики в межах одного предмета;

- локальиий, на якому педагогічна технологія реалізується як технологія окремих частин навчально-виховного процесу з метою розвязання певних дидактичних і виховних завдань.

Завдання педагогічних технологій спрямовані на розвязання таких проблем:

– розроблення змісту освіти в різних типах навчальних закладів;

– пошук шляхів підвищення якості навчання, результативності виховання;

– підготовка особистісно-орієнтованих навчально-виховних методик;

– популярізація освітніх інновацій у суспільстві;

– пошук оптимальних умов організування праці педагогів.

Отже, на нашу думку, попри велику кількість підходів спільними елементами педагогічної технології є системність, інтегративність, відповідність конкретній меті.

Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо особливостей структури і змісту правової культури інженера-педагога дав можливість розробити технологію формування правової культури майбутніх інженерів-педагогів і обґрунтувати її компоненти: концептуальний, проектний, програмно-методичний, оцінювання та кінцевий результат.

Концептуальний компонент педагогічної технології формування правової культури майбутніх інженерів-педагогів включає: мету, принципи та функції навчання, професійно-правові компетенції.

Мета розробленої технології полягає у формуванні правової культури майбутніх інженерів-педагогів у процесі навчання, що передбачає оволодіння правовими знаннями, цінностями, здійснення рефлексії як усвідомленного вибору зразків поведінки й професійної діяльності.

До функцій навчання віднесено: освітню, виховну, розвиваючу й психологічну. Організація процесу формування правової культури майбутніх інженерів-педагогів в технічних ВНЗ вимагає дотримання та умілого застосування наступних основних принципів навчання: систематичність, послідовність і комплексність у навчанні; виховна спрямованість процесу навчання; тісний взаємний зв'язок теорії з практикою; науковість навчання; принцип правового самозабезпечення.

До основних професійно-правових компетенцій, які треба сформувати у майбутніх інженерів-педагогів, ми віднесли: обсяг і глибину правових знань; правовий лексикон; активна правова позиція в педагогічній діяльності; потреба діяти в правовому полі; уміння відбору правового матеріалу за фахом; вміння інтегрувати загально-педагогічні, фахові і правові проблеми в кожній ситуації.

До проектного компоненту педагогічної технології входять: етапи навчального процесу та організаційно-педагогічні умови.

На думку М.М. Чепіль одною з основних ознак педагогічної технології є алгоритмізованість – поділ технології на етапи, ступені, повторюваність та ритмічність дій, що забезпечують дидактичний результат [5; 12].

Тому, ми вважаємо, що навчальний процес повинен здійснюватись за такими етапами: інформаційно-когнітивним, ціннісно-орієнтаційним, професійно-діяльнісним і рефлексивно-оцінним.

Інформаційно-когнітивний етап відзначається здобуванням і накопиченням правових знань. Ми вважаємо, що когнітивний спосіб накопичення правової інформації є найбільш ефективним для студентів тому, що особистість набуває її безпосередньо вивчаючи предмет, ознайомлюючись із першоджерелами – офіційними збірниками законів, а також використовуючи засоби масової інформації.

Ціннісно-орієнтаційний етап – етап усвідомлення значущості і цінності правових норм, закріплення позитивних мотивів навчання. На професійно-діяльнісному етапі майбутній інженер-педагог оволодіває не тільки теоретичними знаннями, але й практичними, професійно- правовими компетенціями.

Рефлексивно-оцінний етап характеризується тим, що отриманні знання, які пройшли через поведінкові норми, формують соціально-правову активність особистості.

Проведене дослідження дозволило визначити наступні організаційно – педагогічні умови, які є складовою проектного компоненту технології формування правової культури майбутніх інженерів-педагогів: чітке, послідовне педагогічне розроблення цілей і завдань формування правової культури; розробка й впровадження в навчальний процес навчального курсу «Теоретико-правові онови освіти», що розглядає питання правової культури педагога професійного навчання й виконує інтегративну функцію; створення програмного й навчально-методичного забезпечення; створення правового освітнього простору, який відбиває специфічні характеристики правової культури й служить універсальним освітнім середовищем її формування; забезпечення єдності прав і обов'язків суб'єктів освітнього процесу; педагогічний контроль і корекція процесу формування правової культури; комплексне діагностування й оцінка формування правової культури; оптимального взаємозв'язку суб'єктів навчально-виховного процесу; цілеспрямоване використання інтерактивних форм і методів реалізації технології формування правової культури майбутніх інженерів-педагогів.

Програмно-методичний блок визначається тим, що у ньому передбачено застосування групи методів і прийомів організації навчально-виховного процесу у формі різних заходів.

Особливості застосування методів і прийомів навчання полягають в тому, що навчання відбувається за умови створення ситуацій, максимально наближених до професійної діяльності. Цю вимогу задовольняють проблемні та рольові ситуації. Формування проблемних ситуацій вважається одним із шляхів організації розумової діяльності, який поряд з іншими методами навчання допомагає більш успішному та раціональному вивченню навчального матеріалу.

Відомо два типи проблемних ситуацій – первинні і вторинні. Первинна проблемна ситуація з'являється тоді коли студент, наштовхуючись на суперечність, ще не усвідомлює її, хоча й відчуває при цьому здивування, нерозуміння, пізнавальний дискомфорт. Вторинна проблемна ситуація має місце там, де проблема усвідомлена та чітко сформульована, тобто суб'єкт бачить, у чому полягає суперечність, і готовий вирішувати проблему. Підґрунтям проблемних ситуацій можуть бути суперечності між одержаними раніше знаннями і новими

фактами, що порушують теорію; розуміння наукової важливості проблеми й недостатня теоретична база для її розв'язання; різноманітність концепцій та відсутність надійної теорії для пояснення явищ; практично доступний результат і неможливість обґрунтування фактів; суперечність між теоретично можливим способом розв'язання завдання та його практичною недоцільністю; суперечність між великою кількістю фактичних результатів і відсутністю методів їх обробки та аналізу.

У навчальному процесі розрізняють п'ять рівнів проблемних ситуацій. Перший, коли проблемна ситуація виникає незалежно від методу, який застосовує викладач. Другий, коли проблему ставить і вирішує викладач, а учні слідкують за логікою його міркувань, тобто він самостійно вирішує проблемне завдання. На третьому рівні викладач ставить проблему і вирішує її спільно зі студентами, тобто студенти повинні навчитися самостійно знаходити і формулювати проблеми, а також відшуковувати способи їх розв'язання. На четвертому рівні проблему ставить викладач, а розв'язують її студенти. На п'ятому рівні студенти самостійно формулюють і вирішують проблему. Дуже важливо, щоб викладач умів проводити заняття із застосуванням усіх рівнів проблемного навчання.

Для створення проблемних ситуацій або управління ними доцільно керуватися такими правилами:

1. Під час виконання проблемного завдання має бути визначене головне з того, що підлягає засвоєнню.

2. У завданні має бути одне невідоме, що є закономірністю.

3. Завдання має відповідати інтелектуальним можливостям студентів за ступенем складності, новизни, узагальненості й базуватися на знаннях, що вже засвоєнні саме цими студентами.

4. Проблемне завдання має передувати вивченню нового навчального матеріалу, перед постановкою проблемного запитання можуть бути повідомлені тільки необхідні для вирішення проблеми нові факти.

5. Формулюючи проблему, необхідно вказувати причину її виникнення («не з'ясовано, не пояснено»).

6. Одна й та сама проблемна ситуація може бути створена різними способами: за допомогою теоретичних проблемних запитань або практичних проблемних завдань.

7. Управління процесом розв'язання проблеми може здійснюватися за допомогою окремих запитань або поділу проблеми на послідовний ряд часткових проблемних завдань.

Слід зауважити, що формулювання проблемної ситуації залежить від багатьох факторів, у тому числі від дидактичного задуму заняття, характеру і змісту навчального предмета і конкретної теми, рівня забезпеченості матеріально-технічними засобами, педагогічної майстерності педагога, його досвіду проведення занять за допомогою активних методів навчання і від рівня загальної підготовленості учнів.

Отже, створення проблемних ситуацій – один із шляхів організації розумової діяльності, який поряд з іншими методами навчання допомагає біль успішному та раціональному вивченню навчального матеріалу, стимулює активність учнів, сприяє розвитку самостійних творчих навичок Рольові ситуації створюються викладачем в процесі навчання в яких формується правова культура тому, що параметри аналогічні природним і викликають відповідну поведінку для вирішення професійних завдань. Для реалізації технології формування правової культури необхідно використовувати такі методи як «правова розминка», «мозковий штурм», «метод казусів», «ділова гра», дослідницькі методи.

Реалізація технології передбачає використання таких прийомів: створення ситуацій майбутньої професійної діяльності, самостійний вибір рішення проблеми, прийоми морального стимулювання та інші.

Висновки і пропозиції. З огляду на вищезазначене, формування правової культури майбутнього інженера-педагога вимагає додаткових знань, умінь і навичок у правовій сфері. Одним з напрямів на цьому шляху є цілеспрямоване, послідовне формування правової культури інженерів-педагогів, які у подальшій професійній діяльності зможуть забезпечити продуктивну працю.

Список літератури:

1. Зязюн І. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії / І. Зязюн // Світло. – 1996. – № 1.
2. Кукреченко Н. Сучані технології навчання / Н. Кукреченко // Директор школи. – 2003 – № 3. – С. 58-60.
3. Селевко Г. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. / Г. Селевко – М.:НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 816 с. ; Т. 2. – 810 с.
4. Педагогічні технології: теорія та практика / за ред. М. Гриньової. – Полтава, 2004. – 616 с.
5. Чепіль М.М. Педагогічні технології: навч. посіб./ М.М. Чепіль, Н.З. Дудник. – К.: Академвидав, 2012. – 224 с.
6. Чорновол-Ткаченко Р. Нові педагогічні технології / Р. Чорновал-Ткаченко // Директор школи. 2001. – № 41. – С. 46.
7. Щербань П. Прикладна педагогіка: навч.-метод. посіб. / П. Щербань. – К.: Вища шк., 2002. – 215 с.
8. Ярошенко Л. Перспективні освітні технології сьогодні // Директор школи. – 2001. – № 21-22. – С. 11.
9. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність: теорія і методика / О.Г. Ярошенко. – К.: Партнер, 1997. – 193 с.
10. Ящук С. Розвиток творчого потенціалу учнів у процесі проектно-технологічної діяльності / С. Ящук // Рідна школа. – 2004. – № 4. – С. 9-12.

Соколова С.В.
Институт педагогического образования и образования взрослых
Национальной академии педагогических наук Украины

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ И ЕЁ КОМПОНЕНТЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию понятий правовая культура инженера-педагога, педагогическая технология, технология формирования правовой культуры. Исследована суть педагогической технологии. Выделены основные звенья технологии обучения. Расмотрены уровни функционирования педагогической технологии. Определены и проанализированы компоненты технологии формирования правовой культуры инженера-педагога.
Ключевые слова: инженер-педагог, правовая культура, педагогическая технология, компоненты технологии.

Sokolova S.V.
Institute of Pedagogical Education and Adult Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

LEGAL CULTURE FORMATION TECHNOLOGY OF FUTURE ENGINEER-TEACHERS AND ITS COMPONENTS

Summary
The article is devoted to the investigation of the following notions such as engineer-teacher legal culture, pedagogical technology, legal culture formation technology. The sense of pedagogical technology is investigated. Main lines of education technology is distinguished. Pedagogical technology functioning levels are considered. The components of legal culture formation technology of future engineer-teacher are defined and analyzed.
Keywords: engineer-teacher, legal culture, pedagogical technology, technology components.

УДК 37.014.3:42

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДИВЕРСИФІКОВАНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Токарук Л.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються тенденції становлення професійної інклюзивної освіти в Україні та методи диверсифікованого професійного розвитку інклюзії в країнах Європи та Америки. Проаналізовуються етапи диверсифікації професійної інклюзивної освіти. Досліджується модернізація диверсифікованої професійної інклюзивної підготовки сучасного фахівця соціально-педагогічної сфери.
Ключові слова: тенденції, диверсифікація, професійна інклюзивна освіта, соціально-педагогічна сфера, модернізація, етапи диверсифікації.

Постановка проблеми. Реформування системи професійної інклюзивної освіти передбачає диверсифікацію, яка є важливим соціально-педагогічним явищем і віддзеркалює формування нової інклюзивної освітньої парадигми, яка більше орієнтована на професійну діяльність з дітьми із обмеженими фізичними можливостями, а ніж виробництво.

Реалізація інклюзивної професійно-освітньої парадигми передбачає демократизацію українського освітнього процесу, орієнтовану на особистість як професійного працівника так і дитини із обмеженими фізичними можливостями. Методології професійної творчої діяльності як освітніх працівників так і дітей обмеженими фізичними можливостями передбачає методи прогнозування, проектування, передбачення результатів професійного освітнього розвитку спеціаліста які тісно пов'язані з реформуванням системи професійно-технічної освіти в Україні та з неминучими процесами сучасної освітньої диверсифікації в інклюзивному суспільстві.

Диверсифікація – [diversus – різний і facere – робити] різноманіття, наявність кількох варіантів розвитку [5, с. 220].

Процес розвиток професійної інклюзивної диверсифікації передбачає впровадження сучасних освітньо-дипломатичних методів, принципів альтернативності й варіативності, відповідно до освітньо-професійних вимог українського ринку.

Диверсифікована професійна інклюзивна освіта визначає здатність не реформованої української теоретико-методичної системи до реактивної перебудови.

Інноваційний характер диверсифікованої професійної інклюзивної освіти робить актуальним дослідження розвитку динаміки професійних диверсифікаційних процесів в інклюзії та моделювання диверсифікації на підставі поетапного процесного підходу впровадження сучасних тенденцій в українській спеціальній освіті [2, с. 33].

Аналіз досліджень та публікацій. Освітня диверсифікація пройшла тривалий етап розвитку й

© Токарук Л.С., 2014

досліджень паралельно з реформуванням ринкового господарства. Ще в 20-ті роки минулого століття А. Чандлер провів дослідження по визначенню становлення процесів диверсифікації в кампанії Du Pont й General Motors [4, с. 3].

Відчутний розвиток освітня диверсифікація отримала в більшості Європейських країн у середині 50-х років XX століття, коли вперше дало про себе знати (з негативними економічними показниками) ринкове вичерпання внутрішніх джерел ефективності виробництва.

Теоретичні й методичні положення розвитку професійної освітньої диверсифікації висвітлено в працях зарубіжних учених Ансоффа І. (Ansoffi I.), Йошинара Е. (Jochinari E.), Ітамі К. (Itami K.), Котлера Ф.(Kotler F.), Мондена Я. (Monden J.), Портера М. (Portera M.), Сакума А. (Sakuma A.), Томпсона А. (Tompson A.), Шнейдера А (Hneiderr A.).

Теорію та практику менеджментської диверсифікації української освітньої системи розглядали: Білоус О., Білошапка В., Белопольський М., Гаврилюк О., Загорій Г., Ілляшенко С., Маркова Т., Король Б., Міньковська М., Климко Г., Корінько М., Салига К., Скідіна О., Тян Р.

Реформування та модернізацію вищої і професійної освіти в Україні аналізували Андрущенко В., Алексюк А., Бондар В., Кільова Г., Куценко В., Кремінь В., Кузікова С., Ломакіна Т., Листопад О., Лященко О., Мороз О., Ничкало Н., Олійник В., Полякова О., Сидоренко В., Шевченко Л., Ярмаченко М., які зробили висновок, про те що сучасним системоутворюючим чинником професійної диверсифікації української освіти має стати її різноманітність, різнобічний розвиток й глибока інтеграція всіх освітніх підсистем та процесів.

Стратегічний рівень управління освітнім закладом досліджували Ансофф І., Каташев С., Постанов А., Локшина А., Попов С., Оборська С.

Тенденції розвитку сучасної професійної освіти досліджував Пінчук Є., де виділяє два глобальних процеси становлення диверсифікації, які: «...з одного боку, протистоять один одному, а з іншого – взаємозв'язані та доповнюють один одного – це процеси диверсифікації та інтернаціоналізації освіти...». Диверсифікація пов'язана з організацією та функціонуванням сучасних освітніх установ та введенням новітніх напрямів навчання, курсів і робочих дисциплін, створенням міждисциплінарних, міжнародних програм [3, с. 25]. Змінюються процедури професійного набору студентів, методи та прийоми диверсифікованого навчання, реорганізуються системи освітнього інклюзивного управління, структура навчальних закладів й порядок їх фінансування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатнє теоретичне й методичне обґрунтування, а також практичне значення розвитку стратегій сучасної диверсифікації в професійній інклюзивній освіті зумовлюють актуальність дослідження.

Не підлягає сумніву, що диверсифікація професійної інклюзивної освіти трактується нами як науково-обґрунтований спосіб реалізації ідеї неперервності у професійній інклюзивній освіті шляхом створення сучасних освітніх умов для різноманітності траєкторій розвитку, що забезпечуються наявністю варіативних робочих навчальних програм з урахуванням індивідуальних можливостей, потреб і здібностей кожної дитини із обмеженими фізичними можливостями, які реалізуються в професійних освітніх закладах Європи й повинні впроваджуватися в українські.

Проблема української диверсифікованої професійної інклюзивної освіти розглядається як розширення видів діяльності системи професійної освіти й набуття нових, не відповідних їй раніше форм та функцій. Процес диверсифікації професійної інклюзивної освіти повинен привести до суттєвих змін у змісті підготовки фахівців з інклюзії при розробці освітніх професійних стандартів, докорінному оновленні змісту й структури соціально-економічних та гуманітарних дисциплін, віддзеркаленні у робочих навчальних планах галузевого і регіонального компонентів.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз тенденцій становлення та розвитку диверсифікованої інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Спрямованість диверсифікованої професійної інклюзивної освіти на розбудову інклюзивного суспільства й задоволення освітніх потреб усіх верст населення без винятку, підвищує професійну роль соціальних педагогів, працівників у реалізації їх основних завдань, зокрема в супроводі осіб з особливими освітніми потребами щодо їх соціальної адаптації й формування здатності до повноцінного продуктивного функціонування в суспільстві.

Диверсифікована професійна підготовка соціальних педагогів, працівників до української освітньої діяльності в умовах інклюзивних навчальних закладів має свою специфіку. На сьогодні залишається нерозв'язаним питання розмежування сфер професійної діяльності «соціального працівника» і «соціального педагога».

У Європейській теорії та практиці соціально-педагогічної діяльності, згідно з міжнародними стандартами, найбільш уживаним є термін «соціальний працівник», що пояснюється зв'язком із родовим поняттям, яке визначає диверсифікований характер діяльності соціального працівника – «соціальна робота» («social work») [1, с. 126].

Диверсифікована професійна соціальна робота в Україні здійснюється в умовах окремих соціальних інститутів і відкритого соціального середовища. Підопічні соціального працівника не мають освітніх, вікових, релігійних, етнічних та будь яких обмежень. Основною сферою професійної діяльності соціального працівника, педагога є надання соціальної допомоги й соціального супроводу.

Національна Асоціація Соціальних працівників США спрямовує свою діяльність на сприяння та відновлення продуктивної взаємодії особистості й суспільства. Професійний диверсифікований соціальний працівник забезпечує максимальну реалізацію (психологічну, медичну, фізичну, освітню, виконавчу, організаторську) можливостей, ресурсів і прагнень кожного супроводжуваного, надання необхідної соціальної допомоги.

Теоретично-методична підготовка соціальних працівників, педагогів у США здійснюється згідно з навчальними планами Ради Освіти у Сфері Соціальної Роботи. Основу навчального плану становлять теоретичні й практичні курси в галузі поведінки людини в соціальному оточенні, соціальної політики, теорії та практики соціальної роботи, соціальних цінностей, етики соціальної роботи [1, с. 126].

Диверсифікація професійної підготовки соціального працівника, педагога до діяльності в умовах інклюзивної освіти в Україні потребує значного розширення змістово-методичного компоненту з урахуванням специфіки його професійних функцій в умовах інклюзивного навчального закладу [1, с. 127].

Реалізація диверсифікованих освітньо-інклюзивних завдань здійснюється в межах комплексного підходу, що передбачає збагачення інклюзивною складовою базової професійно-педагогічної підготовки, а також уведення нових спеціальностей до штатного розкладу (тьютор, асистент учителя, пара професіонал у сфері інклюзивної освіти) й забезпечення відповідної освітньої підготовки в закладах професійної й післядипломної освіти.

Модернізація диверсифікованої професійної інклюзивної підготовки сучасного фахівця у сфері соціальної роботи, педагогіки забезпечує умови для формування нового покоління спеціалістів, здатних реалізувати ідеї інклюзивної освіти [6, с. 35]. Освітньо-професійна допомога ЮНЕСКО, ОЄСР, Європейської Комісії, Ради Європи, національних організацій в Україні, спрямована на підтримку та сприяння розвитку, модернізації, диверсифікації професійно-педагогічної підготовки в контексті ідей освітньої інклюзії, що зумовлює формування політики сприяння якісній професійній підготовці фахівця інклюзивного навчального закладу, її модернізацію засобами оновлення курикулуму, методичної складової, уведення оновлених моніторингових заходів [11, с. 8].

За даними Європейської комісії, ці зміни професійно-педагогічної підготовки стосуються не лише озброєння майбутніх фахівців спеціальними знаннями й уміннями, а й передбачає постійний неперервний розвиток здобутих професійних навичок і компетентностей у межах післядипломної освіти. Якісна диверсифікована професійно-педагогічна підготовка сучасного європейського вчителя й соціального працівника, педагога передбачає оволодіння компетентностями інклюзії, які стосуються здатності ідентифікувати індивідуальні потреби кожного в навчанні й використовувати відповідні цим потребам стратегії, формувати в учнів потреби в неперервній освіті, ключові європейські компетентності, працювати й діяти в умовах мультикультурного суспільства, здатності до активного співробітництва з колегами, батьками учнів, представниками громади [10, с. 4].

Модернізація диверсифікованої професійної інклюзивної підготовки сучасного фахівця соціально-педагогічної сфери відбувається в межах визнання єдиних для європейських країн критеріїв якості, серед яких пріоритетними визнано: готовність до безперервного професійного вдосконалення; розвиток професійних здібностей і знань з предмету спеціалізації; доступ і участь у програмах кар'єрного розвитку (особливо на початку професійної діяльності); наявність внутрішніх мотивів подальшого здобуття знань, до розвитку професійних компетентностей; здатність ефективно працювати в гетерогенних класах; здатність до експериментально-дослідницької діяльності [10, с. 5; 1, с. 127].

Введення диверсифікованої професійної інклюзивної освіти до програми професійної підготовки сучасного працівника соціально-педагогічної сфери є пріоритетним завданням освітнього розвитку Європи, про що свідчать положення Європейських програмних документів із проблем модернізації й подальшого розвитку професійно-педагогічної освіти [7; 8; 9; 10; 11; 13; 12].

Становлення та розвиток національних стратегій диверсифікації професійної інклюзивної освіти в європейських країнах представлено у роботах М. Броунела, М. Розенберга, П. Сінделара, які супроводжуються доведенням необхідності розробки системи заходів подальшого підвищення якості професійної підготовки фахівця в контексті запровадження диверсифікованої інклюзивної освіти.

Янг К., зауважив на негативних наслідках зростаючої тенденції до ранньої спеціалізації, що призводить до зниження загального рівня кваліфікації та компетентності випускників педагогічних навчальних закладів, порушення такої кваліфікаційної ознаки вчителя й соціального педагога, працівника як здатність працювати з кожною дитиною, враховуючи її можливості й потреби [1, с. 127].

«Інклюзивна освіта: Шлях майбутного» (Inclusive Education: The way of the future 2009 року) ЮНЕСКО – наголошує на необхідності відмови від ранньої спеціалізації та розширення базової підготовки з урахуванням принципів інклюзивної освіти в системі диверсифікації [12].

Стратегічними орієнтирами у модернізації диверсифікованої професійної підготовки фахівця інклюзивної освіти, являється процес сертифікації професійно-педагогічної освіти.

С. Бартелл, Дж. Мак Лескі, Д. Роуз прибічники концепції «de-regulation view certification» наполягали на відмові від спеціалізації та пропонували застосування «eutilitarian» – підходу в професійній підготовці та наданні диверсифікованих базових знань для роботи з дітьми, дорослими особистостями із урахуванням їхніх потреб, а спеціалізацію запроваджувати на рівні магістерської або післядипломної освіти.

Д. Голдхабер та Р. Слі визначають, що постає необхідність у значному розширенні змісту спеціальної диверсифікованої освіти, запровадженні проблемного та творчого навчання, визначенні нових ціннісних орієнтирів у взаєминах суб'єктів педагогічного процесу, розробці нових методик і технологій, якісних змін у організації виробничої практики [10, с. 22].

За дослідженнями О. Листопад – диверсифікація професійно-педагогічної української інклюзивної освіти відбувається в межах розвитку традиційних і альтернативних моделей. Традиційні моделі професійної підготовки фахівця інклюзивної освіти містять у своєму складі різноманітні, найчастіше, фрагментарні курси, які не забезпечують студентів необхідними навичками й компетентностями [1, с. 128].

Моделі професійної диверсифікованої інклюзивної підготовки представлено в роботах В. Стайтона, Дж. Мак Колана, М. Пугача, Л. Блантона й заслуговують на увагу класифікації таких моделей, які дозволяють встановити тенденції подальшого розвитку інклюзивної складової в системі диверсифікованої професійної підготовки фахівця інклюзивної освіти [1, с. 126].

Як бачимо, потужним засобом подальшої модернізації системи професійної підготовки сучасного фахівця, підвищення загального рівня професійно-педагогічної компетентності є уніфікована й інтегрована моделі, які обумовлюють подальшу трансформацію навчальних програм професійної підготовки [1, с. 129].

Модернізація змісту диверсифікованої професійної підготовки фахівця в контексті збагачення його інклюзивною складовою детально систематизовано в працях європейських та американських дослідників (Д. Баррет, М. Бровнел, А. Вільямз, А. Воткінз, Дж. Галтиг, І. Грегорі, К. Грін, А. Джоблін, С. Кардоне, Дж. Ламбе, М. Мастопієрі, К. Моні, І. Спандагов, С. Форлін, М. Хардман, У. Шерм). Приведення змісту професійно-педагогічної освіти відповідно до вимог диверсифікованої професійної інклюзивної освіти й інклюзивного суспільства відбувається згідно з національними стратегіями та національними традиціями [11, с. 23–28].

Нові ціннісні диверсифіковані орієнтири у взаєминах суб'єктів педагогічного процесу є запорукою ефективної професійної підготовки в умовах інклюзивної освіти й реалізуються через провідні ідеї, почуттєву сферу, поведінку.

Американські та англійські дослідники Л. Андрез, В. Вуд, С. Моселев, К. Реінкі, вважають, що ознакою ефективності диверсифікованої професійної підготовки сучасного фахівця в інклюзивній освіті мають стати сформовані погляди та спеціальні («instructional») компетентності, набуті засобами використання ситуативних методик, групових семінарів і дискусій, альтернативних технологій [1, с. 130].

Дж. Мінтц вважає, що ознаками відповідних ціннісних орієнтирів освітнього фахівця, що працює в закладі інклюзивної освіти є відкритість, самоаналіз і саморефлексія, відповідальність, інтеркультурність, комунікативність, здатність до підтримки. Д. Ушер стверджує те, що здатність до співчуття, позитивне самосприйняття, професійний оптимізм, об'єктивність розвинуть сучасну диверсифіковану професійну інклюзію.

Свідченням пріоритетності окреслених диверсифіковано-професійних інклюзивних завдань є введення до переліку ціннісних орієнтирів сучасного фахівця, здатності сприймати індивідуальну спроможність учня до навчання, адекватно реагувати на невдачі й активно запобігати їм у майбутньому [14].

Якісні зміни сучасної системи диверсифікованої професійно-педагогічної підготовки в інклюзивній освіті, на думку Б. Сегерз, зумовлюють необхідність розробки інноваційних форм і методів навчання, застосування новітніх освітніх технологій, упровадження нових підходів у процесі організації виробничої практики. Спостерігається розвиток експериментальних підходів, що забезпечують формування авторських диверсифікованих методик інклюзивного навчання в українській освітній системі. Заслуговують на увагу спостереження С. Карінгтона, який стверджує, що принципи інклюзивної рефлексії повинні використовуватися як морально-етичне підґрунтя диверсифікованих методик співробітництва та групової діяльності із формуванням диверсифікованої культури освітньої інклюзії й розвитком ціннісних установок фахівця в контексті ідей інклюзивної освіти, суспільно-громадського партнерства, експериментально-дослідної діяльності, професійної симпатії чи емпатії [1, с. 130].

Висновки і пропозиції. Отже, зазначимо, що формування диверсифікованої системи професійної інклюзивної підготовки фахівця обумовлює визначення критеріїв її ефективності через встановлення нових професійних компетентностей.

Д. Хувер та Д. Паттон виділяють два типи професійної компетентності фахівця диверсифікованого інклюзивного навчального закладу – компетентність розвитку («development competence») та реалізації («implementation competence»). Перший варіант розкриває здатність сучасного диверсифікованого фахівця володіти теоретичними знаннями з проблем інклюзивної освіти, другий характеризує здатність спеціаліста з диверсифікованої професійної інклюзивної освіти використовувати в конкретних ситуаціях методи власного досвіду [1, с. 130].

Проаналізовані наукові праці з проблем становлення і розвитку диверсифікованої професійної інклюзивної освіти свідчать, що сучасна стандартизація відбувається в межах специфічних форм професійного співробітництва (співробітництво й консультація, співробітництво та підтримка, співробітництво і співпраця, професійна взаємодопомога, тренування), рефлексії, диференціації та мультикультуралізму [11, с. 40].

Список літератури:

1. Змістові інновації у магістерській підготовці соціальних педагогів: монографія / [за заг. ред.: А. А. Сбруєвої та О. М. Полякової]. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. – 388 с.
2. Корінько М. Д. Диверсифікація: теоретичні та методологічні засади: Монографія / Корінько Микола Данилович. – К.: ННЦ ІАП, 2007. – 488 с.
3. Пінчук Є. А. Концептуальні основи та тенденції розвитку безперервної освіти / Є. А. Пінчук // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. Випуск 1. – С. 72.
4. Скідіна О. Л. Соціальні технології в управлінні закладами освіти: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня докт. соціол. наук: спец. 22.00.06 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. Л. Скідіна. – К, 2001. – 44 с.
5. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
6. Cardona C. M. Teacher education students' beliefs of inclusion and perceivedcompetence to teach students with disabilities in Spain / C. M. Cardona // Journal of the InternationalAssociation of Special Education. – 2009. – № 10(1). – С. 33–41.
7. Education for All Fast Track Initiative (EFAFTI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//portal.unesco.org/education/en/ev.phplRD_ID
8. European Agency for Development in Special Needs Education Key Principles forPromoting Quality in Inclusive Education. – Recommendations for Policy Makers. Odense,Denmark: European Agency for Development in Special Needs Education. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.european-agency.org/.../keyprinciple...
9. European Commission DG Education, Culture and Lifelong Learning. How can Teacher Education and Training policies prepare teachers to teach effectively in culturallydiverse settings? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kslll.net/Documents/PLA_Teaching%20effectively%20in%20culturally%20diverse%20settings_May%2007.pdf, Lastaccessed 19/03/10.
10. European Parliament Resolution on improving the quality of teacher education 23/09/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu
11. Teacher education for inclusion. International Literature Review European Agency for Development in Special Needs Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.european-agency.org
12. UNESCO International Bureau of Education, 2009. International Conference on Education. Inclusive Education: The Way of the Future 28th Session Geneva, 25–28 November 2008. – UNESCO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Policy_Dialogue/48th_ICE/ICE_FINAL_REPORT_eng.pdf – Accessed 08/06/2010
13. UNESCO The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris, UNESCO. Ministry of Education, Spain. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unesco.org/education/.../SAL...
14. General Teaching Council for England.Behaviour for Learning – engaging withresearch GTC Networks [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gtce.org.uk/network/bfl/behaviour_for_learning.pdf

Токарук Л.С.
Киевский национальный университет имени Тарса Шевченко

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ДИВЕРСИФИКОВАНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация
В статье рассматриваются тенденции становления профессионального инклюзивного образования в Украине и методы диверсификованого развития инклюзии в странах Европы и Америки. Анализируются этапы диверсификации профессионального инклюзивного образования. Исследуется модернизация диверсификаций проффесиональной инклюзивной подготовки современного специалиста социально-педагогической среды.
Ключевые слова: тенденции, диверсификация, профессиональное инклюзивное образование, социально-педагогическая среда, модернизация, этапы диверсификации.

Tokaruk L.S.
Kyiv National University of Taras Shevchenko

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF DIVERSIFIED PROFESSIONAL INCLUSIVE EDUCATION: COMPARATIVE ANALYSIS

Summary
The article examines trends in the professional development of inclusive education in Ukraine and diversified methods of professional development inclusion in Europe and America. Probably stages of diversification professional inclusive education. Examines the modernization of diversified professional inclusive training of modern specialists social and educational spheres.
Keywords: trends, diversification, professional, inclusive education, socio-pedagogical sphere, modernization, stages diversify.

УДК 378.147

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТНИХ МЕТОДІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

Чарченко П.С.
Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені М.В. Остроградського

У статті розкривається актуальність використання проектних методів на у позаурочній виховній діяльності. Проаналізовано сутність та переваги позаурочної виховної діяльності. Описано дослідження відношення підлітків до позаурочної виховної діяльності у сучасному ЗНЗ. Визначено сутність види та критерії використання проектних методів. Визначено ефективність використання проектних методів за допомогою педагогічного експерименту.
Ключові слова: позаурочна виховна діяльність, підлітки, проектний підхід, комунікативні здібності, загальноосвітній навчальний заклад.

Постановка проблеми. Міжособистісна комунікація є критично необхідною умовою існування сучасного суспільства, тому саме суспільство зацікавлене у формуванні соціально та комунікативно здорової особистості, яка володіє всіма необхідними життєвими та комунікативними навичками та вміє адаптуватися до мінливих умов середовища. Створення умов для формування та розвитку такої особистості повинні забезпечувати соціальні групи, до яких вона належить, зокрема такі як: сім'я, школа та позашкільне середовище. Причому саме на сім'ю як на найпершу в житті особистості та найважливішу соціальну групу покладені такі важливі функції як первинна соціалізація особистості та її подальша соціальна інтеграція.

На жаль, на сучасному етапі розвитку суспільства через складний соціально-економічний стан у країні та його наслідки у вигляді неповних сімей, соціально-психологічну незрілість батьків, міжособистісні конфлікти тощо, ця соціальна група вже не в змозі повноцінно виконувати ці функції, і тому завдання по формуванню заданого типу особистості перекладається на школу та позашкільне середовище.

Аналізуючи методичний інструментарій позаурочного виховання, зазначимо, що в наш час на перший план почали виходити активні, практико-орієнтовані підходи, серед яких слід відзначити проектні методи, які спрямовані на розвиток соціальної активності учнів, дозволяють проявити самостійність та творчість у виборі джерел інформації, поданні матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив виявити низку наукових праць, присвячених використанню проектної методики у вихованні.

Теоретичні основи проектування педагогічного процесу розглядаються в роботах В. Безрукової, І. Волкова, А. Лігоцького, О. Киричука, О. Коберника, Ю. Кулюткіна, Г. Сухобської.

© Чарченко П.С., 2014

Однак, не зважаючи на значну кількість праць, присвячених проектування навчально-виховної діяльності, у науковій літературі ще недостатньо розкритими залишаються питання використання проектних методів при роботі з підлітками.

Мета статті – розглянути сутність та особливості використання проектних методик у позаурочній виховній роботі.

Виклад основного матеріалу.

Ефективне функціонування будь-якого навчального закладу і підпорядковане єдиній меті – цілісному розвитку школяра та формуванню його як просоціальної особистості, і можливе тільки при повноцінному поєднанні та взаємодоповненні процесів виховання та навчання.

У школі виховна функція може виконуватися декількома групами:

· адміністрація школи:
– директор школи
– заступники директора
· педагогічний колектив:
– педагоги
– психолог
– соціальний педагог
– педагог-організатор
– керівники гуртків
· учнівський колектив

та їх тимчасовими об'єднаннями:

· рада школи
· педагогічна рада
· методичні об'єднання класних керівників
· батьківській комітет.

Важливість залучення підлітків до суспільно-корисної, творчої діяльності, врахування здібностей учнів, його вікових та індивідуальних особливостей з метою розкриття особистісного потенціалу учня, потребує більш активного використання методів та форм позаурочної виховної роботи, що спрямована на задоволення інтересів і запитів учнів, яку організовує в позаурочний час педагогічний колектив школи [2].

Позаурочна виховна діяльність як педагогічне поняття має три істотних ознаки: по-перше, цілеспрямованість та наявність зразка, соціально-культурного орієнтира; по-друге, відповідність соціально-культурним цінностям, досягненням історичного розвитку людства; по-третє, наявність системи організованих впливів [5, с. 370].

Важливість використання методів позаурочної виховної діяльності для розвитку підлітків свого часу підкреслювала С.Ф. Русова, яка стверджувала, що «позанавчальна освіта потрібна для культурного поступу країни як один із засобів до виховання гармонійно розвиненої особи – індивідуальності» [6, с. 19].

Відмітними особливостями, що відрізняють дану форму виховної діяльності та становлять її суттєві переваги, є такі:

1. Наближеність позаурочної виховної діяльності за цілями, змістом і методами до педагогічного процесу, однак на відміну від останнього, позаурочне виховання реалізується після уроків у межах загальноосвітнього навчального закладу.

2. Орієнтація на розвиток особистості, її здібностей, розкриття особистісного потенціалу учня, урахування вікових та індивідуальних особливостей.

3. Відсутність системи оцінювання учнів, що сприяє позитивному ставленню учнів до позаурочних виховних заходів.

4. Вільне спілкування учнів у колективі, що сприяє налагодженню зв'язків між однолітками, збагачує досвід колективного спілкування.

5. Можливість організації як індивідуальної, так і колективної роботи, застосування індивідуального підходу до кожного з учнів.

6. Широкий спектр позаурочних виховних заходів, їх форм, методів і засобів, що сприяє самореалізації учня, підвищенню самооцінки.

7. Добровільність участі в позаурочній виховній діяльності відповідно до інтересів та захоплень, що сприяє закріпленню необхідних навичок і звичок поведінки. Статистика свідчить, що для благополучних підлітків особливо значущими виступають родинне – 52,4% і позашкільне середовище – 35,6%, у той час, як для девіантів особливо важливим є позашкільне середовище – 73%, при цьому родинне та шкільне становить 21,8% та 5,2% відповідно [1].

Виходячи з того, що для підлітків-девіантів референтним колом спілкування є позашкільне середовище (73% респондентів), а для благополучних – теж важливим (35,6%), саме від організації позаурочної виховної діяльності залежить ефективність виховної роботи ЗНЗ.

З метою аналізу стану позаурочної виховної роботи у сучасних ЗНЗ було проведене дослідження, у якому брали участь 400 підлітків із девіантною поведінкою. Опитування дозволило зробити висновок, що їхня участь у позаурочному вихованні має епізодичний характер: узагалі не беруть участі в позаурочній виховній діяльності 34,25%; беруть участь рідко – 48,25%; доволі часто – 17,5% підлітків із девіантною поведінкою (рис. 1).

Більшість опитаних (87% респондентів) хочуть бути включеними в цю діяльність, і лише 8,0% не бажають взагалі брати участь у спільній позаурочній виховній діяльності з однолітками (рис. 2).

Рис. 1. Аналіз участі підлітків у позаурочній виховній діяльності

Рис. 2. Аналіз відповідей респондентів щодо бажання бути включеним у позаурочну виховну діяльність

Отримані результати свідчать про потребу переосмислення існуючих методів та форм позаурочної виховної діяльності та важливість залучення сучасних інноваційних методів.

В.О. Сухомлинський наголошував, що велике значення в роботі з підлітками має соціальна значущість самостійної діяльності кожного учня (суб'єктивна й об'єктивна новизна діяльності, ступінь її самостійності і цінність продукту) [8, с. 98], найвищим рівнем якої стосовно комунікативних здібностей є творчий підхід до розв'язання проблем, що породжені комунікативною ситуацією. А тому, враховуючи, що процес позаурочного виховання, перш за все, повинен бути продуманою, цілеспрямованою, але водночас творчою діяльністю, яка розширить і збагатить зміст розвитку особистості, актуальності у позаурочній виховній діяльності набуває метод проектів.

У «Сучасному словнику іншомовних слів» «проект» від латинського означає «кинутий уперед». Цей термін уперше використав у 1908 р. завідувач відділу виховання сільськогосподарських шкіл США Д. Снедзен, під яким розумів сукупність завдань для виконання вдома, які діти фермерів через нерегулярне відвідування школи, отримували від учителів. У 1911 р. Бюро виховання США узаконило цей термін [9]. Дидактичні основи даного методу розробили й обґрунтували американський педагог і філософ Дж. Дьюї та його послідовники У. Кілпатрик, Е. Коллінгс, Е. Паркхерс [4].

Щодо видів проектів, то у педагогічній літературі визначають такі їх класифікаційні ознаки [7]:

1) за складом учасників проектної діяльності (індивідуальні, колективні);

2) за характером партнерських взаємодій між учасниками проектної діяльності (кооперативні, змагальні, конкурсні);

3) за рівнем реалізації міжпредметних зв'язків (монопредметні, міжпредметні, надпредметні);

4) за характером координації проекту (безпосередній, прихований);

5) за тривалістю (короткі, середньої тривалості, тривалі);

6) за характером і метою проектної діяльності (інформаційні, ознайомлювальні, пригодницькі, мистецькі, науково-пошукові, конструкційні тощо).

Визначено, що застосування методів проектів сприяє розвитку [3]:

– комунікативних здібностей, уміння розуміти інших, співпереживати. Учень навчається співпрацювати в соціумі (в групі, парі), моделювати правила, оцінювати результати, знаходити шляхи подолання конфліктних ситуацій, моделювати розв'язання проблеми. Комунікативні здатності обов'язкові для нього як для члена суспільства, громадського діяча і як приватної особи;

– інтелектуальної культури й інтелектуальних здібностей. Учень розвиває уміння працювати з поняттями, визначати головне, порівнювати, узагальнювати, конкретизувати, доводити. Ці здатності необхідні для навчання впродовж життя, для збагачення духовного світу, для здійснення продуктивного, творчого життя, для формування проектної культури;

– інформаційної культури. Учень набуває компетенцій працювати з довідковою та науковою літературою, самостійного пошуку джерел інформації, оформлення бібліографії, складання тез, аналізу й порівняння різних точок зору, систематизації матеріалу за власною структурою;

– культури саморозвитку та самопізнання. Учень оволодіває способами сприйняття інформації, управління своїми емоціями та використання особливостей пам'яті як засобу сприйняття нового на рівні самоаналізу, самовизначення, самореалізації;

– культури самоорганізації. Учень навчається працювати за планом, алгоритмом, використовувати таблиці, опорні конспекти, створювати власні методики опрацьовування інформації;

– професіоналізму і лідерства. На основі навичок ефективної організації своєї урочної та позаурочної роботи, вміння організувати особисту самостійну наукову, дослідну діяльність, оволодіває вмінням організовувати роботу групи.

Щодо організації проектних методів, науковцями запропоновано ряд обов'язкових критеріальних вимог до сучасного тлумачення методу проектів:

1. Наявність освітньої проблеми.

2. Моделювання умов для її виявлення учнями.

3. Дослідницький характер пошуку шляхів вирішення проблеми.

4. Структурування діяльності відповідно до класичних етапів проектування: постановка проблеми; дослідження; пошук шляхів вирішення проблеми; експертиза й апробація версій; конструювання підсумкового проекту (його варіантів); захист (презентація) проекту; його корекція та впровадження; самодіяльний характер творчої активності учнів; практичне (прикладне) або теоретичне значення результату діяльності (проекту) та готовність до його застосування (впровадження).

5. Педагогічна цінність діяльності.

Враховуючи вищезазначені критерії у педагогічному експерименті, що проводився у період з 2010 по 2013 рр. на базі п'яти ЗНЗ м. Полтава, метод проектів став одним із засобів у методичному забезпеченні запропонованих педагогічних умов, що знайшли своє практичну реалізацію у вигляді програми «Шлях до соціуму».

З метою створення комунікативно сприятливого середовища для розкриття потенціалу та розвитку комунікативних здібностей підлітків із девіантною поведінкою було запропоновано використовувати активні методи і форми позаурочної виховної діяльності, які реалізовувалися через систематичне залучення проектів творчого характеру (конкурси, виставки, вечори, концерти, гурткова робота, різні ремісничі промисли) та дискусійно-презентаційного напрямку (виступи, презентації із захистом певних тем та думок, дискусійні клуби).

Реалізація методу проектів у позаурочній виховній діяльності сучасного ЗНЗ призводить до розвитку цілого ряду здібностей, вмінь та навичок учнів. Наприклад, у під час проектної діяльності та реалізації проектів як творчого, так і дискусійно-презентаційного напрямку, в учнів набули розвитку дослідницькі вміння, навички творчого та критичного мислення, управлінські здібності, організаторські здібності, навички працювати у команді, навички презентації та самопрезентації, комунікативні здібності.

Окрім того, було встановлено, що середньостатистичний учень з пасивного учасника позаурочної виховної діяльності із зовнішньо детермінованою мотивацією перетворюється на учасника активного, ініціативного, із внутрішньо детермінованою мотивацією, для якого позаурочна виховна діяльність стає бажаною діяльністю, в якій він може самореалізуватися соціально схваленими шляхами та задовольнити свої потреби.

Це дозволило мінімізувати негативний вплив на особистість учня таких зовнішніх девіантних факторів як девіантне оточення, дефіцит позитивних почуттів, відсутність необхідних умов для соціалізації, постійні конфлікти з однолітками.

Реалізація методу проектів веде до зміни ролі та значення для вихованців і самого вихователя. З викладача навчальної дисципліни (у випадку вчителя-предметника) або представника адміністрації школи (у випадку директора, заступника директора) він перетворюється на консультанта, експерта, координатора, організатора, старшого товариша, який завжди допоможе і словом, і ділом. Ця зміна ролі вихователя дозволила мінімізувати негативний вплив на особистість учня таких зовнішніх девіантних факторів як відсутність задоволеності від перебування у школі, негативний психоемоційний фон у класі та ЗНЗ загалом, традиції шкільного середовища, що провокують і стимулюють жорстокість, неконструктивні взаємовідносини в системі «адміністрація – педагог – учень» та обійти бар'єри суб'єкт- суб'єктної взаємодії.

Висновки і пропозиції. Отже, відповідно до отриманих результатів зазначмо, що проектування позаурочної виховної виступає саме тією технологією, яка забезпечу ефективну взаємодію підлітків у колективі та сприяє розвитку їх комунікативних здібностей. Включення проектного підходу до реалізації педагогічних умов у складі авторської програми «Шлях до соціуму» дозволило відмітити зростання ефективності запропонованої програми з 32,08% до 49,48%.

Список літератури:

1. Абдюкова Н. В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Н. В. Абдюкова. – К., 2000. – 16 с.
2. Винниченко І. А. Система позакласної роботи у восьмирічній школі / І. А. Винниченко, Е. М. Марієнгоф. – К.: Радянська школа, 1968. – 418 с.
3. Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: практико зорієнтований збірник / [наук. ред. І. Г. Єрмаков]. – К.: Департамент, 2003. – 500 с.
4. Метод проектов // Педагогический словарь: в 2 т. – М., 1960. – Т. 1. – С. 685.
5. Пидкасистый И. П. Педагогика: учебное пособие [для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей] / под ред. П. И. Пидкасистого. – М: Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
6. Русова С. Нова школа соціального виховання / С. Русова // Український освітній журнал. – 1994. – № 1. – С. 19.
7. Сорочан Т. М. Проектні технології у виховній роботі навчальних закладів Луганщини. – Луганськ: Знання, 2007. – 250 с.
8. Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / В. А. Сухомлинский; сост. и авт. вступ. ст. М. И. Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 224 с.
9. Тверезовська Н. Т. Метод проектів в історичному ракурсі / Н. Т. Тверезовська, Н. С. Дзогій // Науковий вісник НУБіП України / – Режим доступу: elibrary.nubip.edu.ua/12310/1/11dns.pdf

Чарченко П.С.
Полтавський областной институт последипломного педагогического образования имени М.В. Остроградского

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОЕКТНЫХ МЕТОДОВ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ

Аннотация
В статье раскрывается актуальность использования проектных методов на во внеурочной воспитательной деятельности. Проанализированы сущность и преимущества внеурочной воспитательной деятельности. Описаны исследования отношения подростков к внеурочной воспитательной деятельности в современном общеобразовательном учебном заведении. Определена сущность виды и критерии использования проектных методов. Определена эффективность использования проектных методов с помощью педагогического эксперимента.

Ключевые слова: внеурочная воспитательная деятельность, подростки, проектный подход, коммуникативные способности, общеобразовательное учебное заведение.

Charchenko P.S.
M. V. Ostrohradskyi Poltava Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

THE USE OF THE PROJECT METHOD IN EXTRACURRICULAR EDUCATIONAL WORK

Summary
The article deals with the relevance of using the project methods for in after-hour educational activities. Were analyzed the essence and benefits of extracurricular educational activities. We described the research related to adolescent extracurricular educational activities in modern secondary schools. Essence types and criteria for the use of design methods were described. Efficiency of using design methods using pedagogical experiment were identified.

Keywords: extracurricular educational activities, teenagers, project approach, communication skills, school.

УДК 373.2.091(477)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ДОСТУПНОСТІ СИСТЕМИ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Шапаренко Х.А.
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

У статті розкриваються проблеми розвитку дошкільної освіти в освітній системі України, подається коротка характеристика кризового стану системи дошкільної освіти. Обгрунтовані основні категорії: варіативність дошкільної освіти і доступність дошкільної освіти, які знаходяться між собою в складній і суперечливій діалектичній єдності. Розглядаються варіативні форми забезпечення доступності дошкільної освіти в Україні і основні способи надання якісної дошкільної освіти. Визначені інтегральні характеристики які повинні забезпечити якість дошкільної освіти в Україні.
Ключові слова: освітня система, варіативна освіта, дошкільна освіта, доступність дошкільної освіти, якість дошкільної освіти.

Постановка проблеми. Суспільне дошкільне виховання в Україні має більш ніж столітню історію. Пройдений шлях є досить складним, суперечливим і насиченим подіями. Усі суспільні перетворення неминуче відбивалися на сфері освіти, одним з найважливішим завдань якої є формування різнобічно розвиненої особистості, здатної жити й функціонувати в умовах світу, який постійно змінюється.

Спираючись на Концепцію розвитку дошкільної освіти на 2010-2016 роки нинішню ситуацію в дошкільній освіті України можна визначити як стадію між старою системою цінностей, установок, звичок і новою, що лише виформовується, і спрямовується на забезпечення оптимальних умов виховання і навчання особистості, яка розвивається. XXI століття висуває нові вимоги до цілей, завдань, структури та змісту дошкільної освіти України. Це пояснюється глобалізаційними процесами, зміною світоглядної позиції та ціннісних орієнтацій, прагненням нашої країни інтегруватися до європейського простору [3].

Модернізація змісту дошкільної освіти України вимагає визначення чітких методологічних засад, що враховують сучасні світові та європейські тенденції розвитку суспільної освіти і водночас ґрунтуються на національних надбаннях, вітчизняній культурі.Тому, одним із важливих завдань розвитку дошкільної освіти є забезпечення права дитини на її доступність і безоплатність.

У цих умовах дошкільні навчальні заклади повинні розширити свої функції, стати обов'язковими для відвідування дітьми дошкільного віку. Необхідно також удосконалити та розширити мережу закладів різних типів, змінити режим їх роботи; передбачити можливості соціалізації дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; у дошкільній освіті повинні знаходити своє відображення моделі інтегрованої освіти [3].

Огляд літератури з проблеми дослідження. У дослідження враховувалися наукові надбання стосовно етапів розвитку системи дошкільної освіти у роботах Т. Голованя, С. Дичківської, О. Донченко, З. Нагачевської, Т. Пантюк, С. Попиченко, О. Пшеврацької, І. Улюкаєвої, Т. Фімінової та ін. Обгрунтуванням завдань, принципів та змісту дитиноцентрованої педагогіки присвячені роботи І. Беха, М. Левківського, О. Микитюка, О. Цехмістер та інших. У роботах С. Білецької, Л. Болотіної, С. Баранова, Н. Гавриш, Т. Комарова, К. Крутій, Л. Покроєвої, Т. Поніманської та ін визначено особливості організації роботи з дітьми в процесі їх перебування у дошкільному навчальному закладі.

Особливості моделювання багаторівневої системи освіти відображено в роботах Л. Артемової, Г. Бєленької, А. Бойко, С. Власенко, Г. Грищенка. Продуктивний підхід до аналізу питань підготовки спеціалістів для дошкільних установ та осмислення процесів, специфічних для України, вбачаємо в працях Л. Артемової, А. Богуш, Н. Калініченко, Е. Карпової, О. Кононко, К. Крутій, В. Майбороди, Т. Поніманської, О. Проскури, О. Сухомлинської, М. Собчинської та ін.

Мета статті – розкрити проблеми розвитку дошкільної освіти в освітній системі України, та розглянути варіативні форми забезпечення доступності дошкільної освіти в Україні і основні способи надання якісної дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у Законі України «Про дошкільну освіту» дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на: забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду [2].

Першим принципом дошкільної освіти проголошено принцип доступності для кожного громадянина освітніх послуг, що надаються системою дошкільної освіти.

Основні механізми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року окреслено у Державній цільовій соціальній програмі розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 № 629.

Для здійснення стабільного розвитку і нового якісного прориву в національній системі освіти необхідно забезпечити: відновлення роботи закритих у попередні роки дошкільних навчальних закладів, розширення їх мережі до повного задоволення потреб населення; стовідсоткове охоплення обов'язковою дошкільною освітою усіх дітей п'ятирічного віку через урізноманітнення форм її здобуття; створення оптимальних організаційно-педагогічних, санітарно-гігієнічних,навчально-методичних і матеріально-технічних умов для функціонування дошкільних навчальних закладів; розширення мережі навчально-виховних комплексів типу «дошкільний заклад–школа», відкриття груп та дошкільних закладів різних типів та форм власності (у тому числі корпоративних, сімейних дитячих садків), формування дошкільних груп для надання освітніх послуг за скороченим режимом занять тощо [4].

© Шапаренко Х.А., 2014

Досягнення цієї стратегічної мети може бути здійснено завдяки реалізації системи заходів стосовно вдосконалення нормативно-правової бази, кадрового, інформаційного і матеріально-технічного забезпеченню сфери дошкільної освіти.

У сучасних умовах необхідними і взаємообумовленими вимогами до системи дошкільної освіти є:

· варіативність – здатність відповідати різним освітнім потребам батьків і дітей;

· єдність (системність) – здатність забезпечити єдиний рівень якості освіти для усіх дошкільників.

Ці вимоги припускають осмислення двох основних категорій: варіативность дошкільної освіти і доступність дошкільної освіти, які знаходяться між собою в складній і суперечливій діалектичній єдності. Таке положення обумовлене тим, що варіативна – це вимога до розмаїття послуг які пропонуються системі дошкільної освіти, а доступність освіти – вимога до широти мережі, її можливостей охоплення максимальної кількості дітей дошкільного віку.

Важливим принципом підвищення якості дошкільної освіти України є принцип її варіативності, суть якого полягає не лише у наявності та підтримці різних моделей педагогічного процесу, плюралізмі методологічних підходів, які розвиваються та вдосконалюються, створенні варіативних програм дошкільної освіти, забезпеченні множинності сучасних освітніх технологій, що є запорукою підвищення їх якості та конкурентоспроможності на світовому ринку освітніх послуг не лише у відображенні реальних змін, а й у виокремленні та групуванні умов, що дозволять ефективно модернізувати дошкільну освіту [3].

Великий педагогічний потенціал реалізації принципу доступності, що припускає побудову варіативної мережі установ міститься в зарубіжних си-стемах, які мають свою історію, традиції. Їх вивчення може сприяти рішенню проблем, пов'язаних з організацією дошкільної освіти в Україні.

Система громадського дошкільного виховання в Болгарії припускає організацію дитячих садів (повного дня, сезонні, цілодобові), ясел, ясел-садів з денним і напівденним перебуванням дітей (сади при школах).

Для системи громадського дошкільного виховання Болгарії характерні: широка мережа дошкільних закладів, наявність спеціальних норм їх проектування і будівництва; державний характер системи дошкільного виховання і підготовки педагогічних кадрів; визнання дошкільного виховання частиною системи народної освіти, її первинною ланкою; державна програма виховання дітей в дошкільних закладах.

Розмаїття типів дошкільних закладів і програм відображає особливість концепції дошкільного виховання у Великобританії: виховання має на меті розвиток індивідуальності дитини, її самостійності в опануванні різних видів діяльності. Програми виховання і навчання дітей спрямовані на цілісне сприйняття особистості дитини, орієнтують на використання мотиваційних чинників до навчання, розвиток ініціативи. У дошкільних закладах на одного дорослого приходиться не більше трьох малюків і п'яти дітей від 3-х до 5-ти років. Для полегшення адаптації до дитячого садка дитина в перші дні відвідує його разом з матір'ю.

Найпоширенішими типами закладів громадського дошкільного виховання Данії є денні ясла, садки, ясла-садки, ігрові майданчики і цілодобові дошкільні заклади, призначені для виховання і лікування дітей з проблемами фізичного і психічного розвитку, надання їм психолого-педагогічної допомоги і здійснення корекції вад.

Дитячі сади в Ізраїлі знаходяться на утриманні муніципалітетів, релігійних і жіночих організацій. Працюють цілорічно, за винятком невеликих канікул в серпні. Діють платні приватні сади і групи по 5-10 дітей раннього (з 3-х місяців) і дошкільного віку. Як і муніципальні, приватні дитячі сади контролюються Міністерством освіти. Усі діти обов'язково повинні відвідувати старшу групу в дитячому саду, яка безкоштовно готує їх до школи [5, с. 17-19].

Традиції громадського дошкільного виховання в Німеччині є одними з найдавніших. З 1957 р. діє закон про вільне відвідування дитячих садів, 20% з яких утримує держава, 80% належать церковним громадам, профспілкам, німецькому Червоному Хресту, службі молоді і іншим благодійним товариствам. Батьки оплачують 50% коштів за дітей, інші витрати відшкодовує власник дошкільного закладу. У Німеччині існують наступні типи дошкільних закладів: дитячі садки з повним або неповним днем, призначені для дітей від 3 до 6 років; одногрупові дошкільні заклади (переважно для старших дошкільників; пришкільні групи (для п'ятирічних дітей); підготовчі класи основної школи, які виховують і навчають п'ятирічних дітей; цілодобові інтернати для здорових дітей у віці від 3 до 6 років; інтернати для дітей з проблемами здоров'я і розвитку; материнські центри [5, с. 9-12].

Систему дошкільного виховання в Польщі утворюють дитячі сади, ясла-садки з повним (міста) і неповним (сільська місцевість) днем перебування дітей. Діють також цілодобові двотижневі ясла-сади і тимчасові дитячі сади типу сімейних мікросадів, розташованих в квартирах багатоквартирних будинків.

Громадське дошкільне виховання у Фінляндії здійснюється в тісному зв'язку з сім'єю. Кожна третя дитина до 3-х років і майже усі діти дошкільного віку (за рік до школи) виховуються в закладах системи дошкільної освіти. Батьки мають ширші можливості відносно безпосередньої участі в роботі дошкільних закладів. Кількість дітей в групах має чіткі обмеження: у віці до року – не більше 6-ти дітей, від року до 2 років – не більше 12-ти, після 3 років – не більше 20-ти вихованців.

Основними типами дошкільних закладів Франції, в яких виховують дітей від 2 до 6 років, є материнські школи, класи для малюків при початкових школах, дитячі сади. Основною формою занять в материнській школі є гра. У 1975 р. у Франції був ухвалений закон про школу, який передбачав заходи щодо забезпечення спадкоємності між дошкільним вихованням і шкільним навчанням. Діє єдина, обов'язкова для усіх учбових закладів державна освітня програма. Навчає дітей в материнській і початковій школах один педагог, який здійснює тісний зв'язок між дошкільним і шкільним навчанням. Завдяки цьому в материнських школах і класах для малюків при школах вчаться усі дошкільники 5-6-ти років, а молодші діти забезпечені дошко-льними закладами на 75% [5, с. 15-22].

Необхідність варіативної дошкільної освіти в системі освіти України обумовлена наступними чинниками:

· розмаїттям дитячих освітніх потреб, пов'язаним з різним рівнем розвитку дітей, специфічними потребами в компенсації порушень їх здоров'я, різними пізнавальними можливостями дітей;

· розвитком сучасного освітнього простору в Україні, розробкою інноваційних проектівза різними напрямами освітньої діяльності і формами організації роботи з дітьми.

Наступною вимогою забезпечення принципу доступності системи дошкільної освіти ми визначали

як забезпечення єдиного рівня якості освіти для усіх дошкільників.

Сучасне замовлення суспільства орієнтоване на випускника дошкільного навчального закладу, який не лише має обсяг енциклопедичних знань, але і навчився вчитися, застосовувати отримані знання у процесі активної діяльності.

Це привзводить до порушення гарантій прав громадян на забезпечення доступності освітніх послуг для усіх верств населення, до нерівних стартових умов при вступі до школи дітей з дошкільного навчального закладу і сім'ї.

Зміст поняття «Якість дошкільної освіти» визначається виходячи з поняття «Якість освіти», поданого в Глосарії гарантії якості і акредитаційних термінів, підготовленому ЮНЕСКО: «Загальним для усіх підходів у визначенні якості є інтеграція наступних елементів: гарантована реалізація мінімальних стандартів освіти; здатність ставити цілі в різних контекстах і досягати їх з вхідними показниками і контекстними змінами; здатність відповідати вимогам і очікуванням основних і непрямих коритувачів і зацікавлених сторін; прагнення до досконалості».

Якість дошкільної освіти, в широкому розумінні, визначається напрямами, які забезпечують її ефективне функціонування. Це, зокрема:

· потужне нормативно-правове та інструктивно-методичне підґрунтя (документи, які гарантують здобуття освіти належного рівня всім дітям раннього й дошкільного віку та визначають різні аспекти діяльності ДНЗ, Базовий компонент дошкільної освіти (далі – БКДО) та чинні освітні програми);

· комплекс фінансово-економічних (джерела і обсяги фінансування ДНЗ, матеріально-технічних умов, сприятливих для цілісного всебічного розвитку дітей (створення розвивального середовища, забезпеченого дидактичнимипосібниками, навчальною літературою, сучасними технічними засобами навчання, доступом до інтернет-ресурсів, тощо);

· кадровий потенціал (забезпеченість педагогічними кадрами з відповідною фаховою освітою, високим рівнем професійної компетенції);

· ефективність управлінської діяльності в системі дошкільної освіти;

· сучасний науково-методичний супровід освітньої роботи з дітьми, впровадження інноваційних технологій, авторських методик розвитку, виховання і навчання дошкільників, кращих досягнень перспективного педагогічного досвіду;

· результативність дошкільної освіти (сформованість життєвих компетенцій, дошкільної зрілості в дітей перед вступом до школи відповідно до вимог БКДО) [1, с. 4].

В Україні якість дошкільної освіти має забезпечуватися наступними інтегральними характеристиками:

1. Цінності і норми дошкільної освіти як характеристики її якості, які складаються з філософських і філософсько-педагогічних ідей розуміння самоцінності дитинства; методологічних позицій і ідей, що є основою проектування і функціонування системи дошкільної освіти; ідей, історично характерних теорії і практиці дошкільної освіти минулого і сучасності; принципів, відповідно до яких функціонує система дошкільної освіти; законодавчих документів і актів, які регулюють функціонування системи і нормативно забезпечують якість дошкільної освіти.

2. Динамічність і стабільність дошкільної освіти як характеристики її якості. Динамічність як характеристика якості дошкільної освіти – позитивна зміна освітнього процесу відповідно до суспільного замовлення.

Стабільність – стійкість основних елементів освітнього процесу, здатність до функціонування у межах заданих параметрів без перешкод, здійснюючи основні функції у досягненні освної мети.

3. Ефективність і продуктивність дошкільної освіти як характеристики її якості. Педагогічна ефективність дошкільної освіти визначається якістю підсумкових результатів розвиненості інтеграційних якостей особистості дитини.

Продуктивність дошкільної освіти полягає в закладанні фундаменту розвитку дитини, що забезпечує успішність її переходу на наступний освітній рівень.

4. Ресурсозабезпечення дошкільної освіти як характеристика її якості.

Ресурсозабезпечення дошкільної освіти – наявність ресурсів і умов, що не забезпечують ефективну організацію якісного освітнього процесу.

Висока якість дошкільної освіти при збільшенні охоплення дітей дошкыльного віку може бути досягнута шляхом встановлення зв'язків між освітніми інститутами різних рівнів і типів. Розвиток мережі установ дошкільної освіти повинна припускати появу нових дошкільних навчальних закладів різних типів і форм власності, зокрема: малих дитячих садів, груп спільного короткочасного перебування дитини і батьків, спеспеціальних центрів роботи з дітьми раннього віку; груп надомної освіти, груп короткочасного перебування дитини в дошкільному навчальному закладі або в іншій освітній установі, адаптаційних груп для дітей біженців і вимушених переселенців тощо.

Таким чином, можна констатувати, що основним завданням реалізації принципу доступності є розвиток системи дошкільної освіти, яка оптимально відповідає інтересам дитини і сім'ї та забезпечує найбільше охоплення дітей якісною дошкільною освітою.

Список літератури:

1. Вареник Т. І. Роль методичної служби в дошкільній освіті на регіональному рівні: методичні рекомендації / Т. І. Вареник – Миколаїв: ОІППО, 2014. – С. 4.
2. Закон Про дошкільну освіту: Закон України: за станом на 25 листоп. 2005 р. / Верхов. Рада України. – Офіц. вид. – Київ: Парламентське вид-во, 2005. – 32 с. – (Серія «Закони України»).
3. Концепція розвитку дошкільної освіти на 2010-2016 роки. – Режим доступу: http://www.nv-imc. edukit.zt.ua/
4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. – Режим доступу: mon.gov.ua'images/files/news/12/05/4455.pdf
5. Парамонова Л.А., Протасова Е.Ю. Дошкольное и начальное образование за рубежом: история и современность. М., 2001. – 145 с.

Шапаренко К.А.
Комунальное заведение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»
Харьковского областного совета

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ДОСТУПНОСТИ СИСТЕМЫ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрываются про- блемы развития дошкольного образования в образовательной системе Украины, дается краткая характеристика кризисного состоя-ния системы дошкольного образования. Обоснованы основные категории: вариативность дошкольного образования и доступность дошкольного образования, которые находятся между собой в сложном и противоречивом диалектическом единстве. Рассматриваются вариативные формы обеспечения доступности дошкольного образования в Украине и основные способы предоставления качественного дошкольного образования. Определены интегральные характеристики которые должны обеспечить качество дошкольного образования в Украине.
Ключевые слова: образовательная система, вариативное образование, дошкольное образование, доступность дошкольного образования, качество дошкольного образования.

Shaparenko H.A.
Communal Establishment is the «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy»
of the Kharkiv Regional Soviet

PROBLEMS AND PROSPECTS OF REALIZATION OF PRINCIPLE OF AVAILABILITY OF SYSTEM OF PRESCHOOL EDUCATION ARE IN UKRAINE

Summary
The article covers problems of development of preschool education in the educational system Ukraine, the crisis state of the system of preschool education are briefly characterized. Basic categories are reasonable: variantness of preschool education and availability of preschool education, which are inter se in difficult and contradictory dialectical unity. The examines variative forms of accessibility to preschool education in Ukraine and the main ways of providing high – quality preschool education. Integral descriptions are certain which must provide quality of preschool education in Ukraine.
Keywords: educational system, variative education, preschool education, accessibility to preschool education, quality of preschool education,

УДК 378.147

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ

Шерман М.І.
Херсонський державний університет
Безбах О.М.
Херсонська державна морська академія

На підставі узагальнення відомостей, наведених у фахових педагогічних виданнях, уточнено поняття «інформаційна культура майбутніх судноводіїв». Обгрунтовано її структуру у складі особистісно-мотиваційного, когнітивного, процесуально-операційного, комунікаційного та результативно-оцінного компонентів. Визначено зміст особистісно-мотиваційного компоненту. Здійснено порівняння змісту цього компоненту із змістовним наповненням поняття «професійна ідентичність». Виявлено вплив професійної ідентифікації та рівня сформованості професійної ідентичності на формування складових інформаційної культури майбутніх судноводіїв.
Ключові слова: інформаційна культура, майбутні судноводії, компоненти інформаційної культури, професійна ідентифікація, професійна ідентичність.

Постановка проблеми. Об'єктивною реальністю сучасного буття є становлення і розвиток інформаційного суспільства, інтенсивного обміну капіталом, ресурсами, фінансами та створення глобального ринку праці. Громадяни України, що претендують на робочі місця у транснаціональних компаніях, повинні демонструвати високий професіоналізм, готовність до іншомовної комунікації, мати достатньо високий рівень сформованості інформаційної культури, тобто, відповідати тим вимогам до рівня професійної підготовки, що формулює закордонний роботодавець.

В умовах інформаційного суспільства для успішної професійної діяльності судноводіїв стає необхідною складова професіоналізму, придатна для вирішення дуалістичної задачі – формування компоненту загальної культури громадянина інформаційного суспільства та компоненту професійної культури майбутнього судноводія, що здатний забезпечити виконання ним завдань професійної

© Шерман М.І., Безбах О.М., 2014

інформаційної діяльності. Тобто, проблеми формування інформаційної культури майбутніх судноводіїв, визначення її структури, дослідження перебігу її формування та чинників впливу на її складові у процесі професійної підготовки в умовах морського ВНЗ є актуальними та своєчасними для вирішення достатньо важливого соціально-економічного завдання – підвищення конкурентоздатності та гарантованого легального працевлаштування випускників вітчизняних морських ВНЗ у закордонних морехідних компаніях з відповідною оплатою їх праці [2; 11].

Отже, маючи на меті визначення складових інформаційної культури майбутніх судноводіїв, показників та критеріїв їх сформованості, виявлення чинників впливу на процес ефективного формування цих складових, дослідження перебігу формування інформаційної культури курсанта морського ВНЗ, вважаємо доцільним модифікувати наведену у працях [2; 11] дефініцію інформаційної культури відповідно до специфічних умов професійної підготовки та майбутньої професійної діяльності судноводіїв, і надалі вважатимемо, що інформаційна культура майбутніх судноводіїв (ІКМС) є інтегративним особистісним утворенням, чинником і показником якості професійної підготовки майбутніх судноводіїв, її невід'ємним елементом, що утворює цілісну систему на основі стійкої мотивації, особистісних переконань, набутих знань, напрацьованих умінь і навичок, сформульованих уявлень щодо інформаційних потреб, здійснення професійної інформаційної діяльності та особистісної адаптації майбутнього судноводія в умовах глобального інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження ми проаналізували існуючі підходи до визначення складових інформаційної культури осіб, що опановують різні напрями професійної інженерної та педагогічної підготовки з урахуванням предметного поля їх майбутньої професійної діяльності.

У процесі розгляду інформаційної культури студентів коледжів технічного профілю О.Я. Романишиною [9, с. 129] встановлено, що до складу інформаційної культури входять такі компоненти: цільовий, змістовий; мотиваційно-вольовий; пізнавально-операційний; психофізіологічний; оцінювальний.

Досліджуючи питання співвідношення понять інформаційної культури та діяльності студента, Л. Є. Шмакова та С.Д.Бєлкіна [3; 4; 12] оперують терміном «інформаційно-технологічна культура діяльності студента», під яким розуміють певний рівень володіння інформаційними технологіями, що характеризується інформаційною, технологічною і культурологічною складовими і набуття якого повинне забезпечити здійснення інформаційної діяльності студента.

Разом з тим, здійснюючи порівняльний аналіз різних бачень трактування поняття «інформаційна культура», А.М. Коломієць зазначає [6, с. 11], що до її структури науковці відносять когнітивний (знання і уявлення про нову інформаційну картину світу в гіпотезах і теоріях), операційно-змістовий (практичні уміння і навички, пов'язані з одержанням, зберіганням, передаванням і обробкою інформації), комунікативний (принципи і правила поведінки особистості в інформаційних і комунікаційних системах) і ціннісно-рефлексивний (життєві установки, оцінки і ставлення до інформаційної галузі) компоненти.

Наведені погляди науковців, які системно досліджували проблему формування інформаційної культури різних категорій осіб, що навчаються, свідчать про те, що у кожній з пропонованих ними структур інформаційної культури наявний компонент, що відповідає за особистісне сприйняття професійної інформаційної підготовки як цінності та мотивацію особистості студента щодо професійного зростання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У процесі аналізу фахових джерел нами не виявлено комплексних досліджень, присвячених формуванню професійної інформаційної культури майбутніх судноводіїв та вивчення чинників впливу на ефективність цього процесу.

Мета статті. Головною метою нашого дослідження є визначення структури інформаційної культури майбутніх судноводіїв, змісту її особистісно-мотиваційної складової та ролі професійної ідентичності як чинника впливу на ефективність формування інформаційної культури курсантів морських ВНЗ. Поставлена мета може бути досягнута за умови реалізації наступних завдань: на основі критичного аналізу фахових джерел визначити структуру інформаційної культури майбутніх судноводіїв; схарактеризувати зміст особистісно-мотиваційного компоненту інформаційної культури майбутніх судноводіїв; проаналізувати потенційний вплив професійної ідентичності на сформованість складових інформаційної культури майбутніх судноводіїв.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи склад інформаційної культури майбутніх судноводіїв, необхідно враховувати середовище та умови, в яких відбувається їх професійна діяльність, засоби, методи, технології її здійснення, професійні та особистісні характеристики моряка (професіограми), що є запорукою його успішної професійної діяльності та сталого зростання професіоналізму.

Досліджуючи питання професійного становлення моряків у системі освітнього процесу, В.М. Онищук [5, с. 69] прийшов до висновку, що професійно важливі якості моряка поділяються на три основні блоки: професійно-ділові, особистісні та міжособистісно-комунікативні якості. Враховуючи науковий доробок автора та його переконливу аргументацію щодо наведеної класифікації професійно важливих якостей моряка, ми маємо можливість визначити інформаційну культуру майбутніх судноводіїв як систему, що складається з особистісно-мотиваційного, когнітивного, процесуально-операційного, комунікаційного та результативно-оцінного компонентів, об'єднаних єдиною метою функціонування – забезпечення постійної, цілеспрямованої, високоефективної самостійної діяльності щодо задоволення особистісних і професійних інформаційних потреб та досягнення гармонії з інформаційним суспільством.

Розглянемо більш детально особистісно-мотиваційний компонент інформаційної культури майбутніх судноводіїв. Будь-яка діяльність, і, в першу чергу, професійна, не може бути успішною без сталого достатньо високого рівня мотивації. У цьому зв'язку набуває вирішального значення формування у курсантів морських ВНЗ свідомого ставлення та інтересу, зацікавленості до майбутньої професії. Свідоме ставлення та інтерес до обраної професії у майбутніх судноводіїв полягають у прагненні до постійної актуалізації знань у сфері професійної діяльності, занять особистісною та професійною інформаційною діяльністю, опрацюванні різнотипних джерел інформації, створенні власних інформаційних ресурсів, готовності здійснювати інформаційну взаємодію між членами поліетнічного, мультикультурного та багатоконфесіонального екіпажу, представниками судноплавних компаній, портових, навігаційних, митних та прикордонних служб, уміння презентувати власні інформаційні ресурси, вміння коректно вести дискусію.

Особливе місце у цьому компоненті займає стійкий і постійний інтерес до сучасних професійно-орієнтованих засобів інформаційно-комунікаційних технологій, професійна мобільність, здатність до швидкої адаптації до здійснення професійної інформаційної діяльності в умовах інформаційного суспільства.

Таким чином, особистісно-мотиваційний компонент інформаційної культури майбутніх судноводіїв є ланкою, через яку інформаційна культура інтегрується в єдине ціле з професійною культурою майбутнього судноводія як її невід'ємна складова в умовах розвитку глобального інформаційного суспільства, а отже, не може формуватися поза процесом професійної підготовки курсантів морського ВНЗ. Інакше кажучи, особистісно-мотиваційний компонент забезпечує усвідомлення майбутніми судноводіями суспільної і особистісної значущості обраної професії, розвиток сталого інтересу до навчання, тобто, є підвалиною інформаційної складової професіоналізму випускника.

Виходячи із обраної структури інформаційної культури майбутніх судноводіїв та детального висвітлення її особистісно-мотиваційного компоненту, слід зосередити увагу на виявленні чинників впливу на формування цієї складової у процесі професійної підготовки курсантів. Зокрема, відповідно до завдань дослідження, ми повинні проаналізувати вплив професійної ідентичності на успішність формування інформаційної культури майбутніх судноводіїв.

У психолого-педагогічних дослідженнях проблема професійної ідентифікації як процесу формування професійної ідентичності не є новою і висвітлена у низці праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Грунтовний огляд та порівняльний аналіз існуючих точок зору на порушену проблему наведений у праці Ю.В. Орешета [8, с. 104-112]. Умовно дослідником виділені дві групи напрямів розгляду понять «ідентифікація», «професійна ідентифікація», «професійна ідентичність».

Розглядаючи першу групу, автор серед інших наводить виділені А. Карповим [5, с. 46] основні підходи щодо визначення терміну «ідентифікація». На його думку, базою першого підходу є уособлення індивідом себе як іншої людини, що стимулює засвоєння ним особистісного змісту цієї людини. Другий підхід має наріжним каменем розуміння людиною власної приналежності до певної професійної спільноти та сприйняття як власних тих цінностей і норм, що притаманні обраній спільноті. Третій підхід фактично є ознакою однорідності групи, здатністю до об'єктивної самооцінки групи своїх досягнень у спільній діяльності [5; 8].

У дослідженні І.В.Соколової [10, с. 43] виконано теоретичне опрацювання і узагальнення поглядів науковців щодо формування професійної ідентичності у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі. Автор доводить, що професійна ідентичність поступово формується через професійну ідентифікацію, що проявляється у наявності професійно-диференційованих ознак.

Подібні погляди поділяє К. Абульханова-Славська, акцентуючи увагу на наступних чотирьох основних типах професійної ідентифікації: ідентифікація, в основі якої є прагнення особистості досягти високого рівня матеріального достатку, професійного просування у престижній професійній діяльності; ідентифікація себе з суспільною діяльністю дає такий тип професійного самовизначення, що пов'язаний із професійними перспективами в будь-якій діяльності; ідентифікація, в основі якої ставлення до себе як до носія певних здібностей, орієнтир особистості на максимальний прояв і на професійний розвиток у професії; ідентифікація людини, що володіє багатьма здібностями й орієнтується на творчу діяльність [1, с. 145–146].

Особливу увагу у контексті нашого дослідження ми звернули на наукові результати щодо виявлення зв'язку професійної ідентичності з професіоналізацією індивіда, наведені у праці М. Аргайла [13]. Важко не погодитись з дослідником, який вважає, що професіоналізація є складним процесом, компонентами якого виступають професійний тренінг, засвоєння стандартів і вимог до виконання діяльності, розуміння норм поведінки та взаємодія в межах професійних груп, засвоєння точних професійних стандартів, оцінювання рівня свого володіння професією. Ідентичність у цьому підході є подібною, але не тотожною характеристикою професійного статусу і результатом довготривалого професійного становлення [8; 13].

Друга група напрямів розгляду становлення особистості у професії зосереджує увагу на соціальному аспекті розвитку професійної ідентичності як чинника становлення професіонала. Нам імпонує точка зору Р. Фінчмана і П. Родеса [14], які у своїй спільній праці відстоюють думку про те, що професійна ідентичність фактично є співвідношенням індивідуальних особливостей людини і соціальних дій у процесі професіоналізації. Отже, ґрунтуючись на запропонованому у [14] підході, можна вважати, що професійна ідентичність є інтегративним особистісним утворенням, що ґрунтується на знаннях про особливості своєї професійної групи й усвідомленні себе її членом, оцінці всієї групи і відношенні до членства в ній, прийнятті або відкиданні своєї групи.

Порівнюючи змістовне наповнення особистісно-мотиваційного компоненту інформаційної культури майбутніх судноводіїв та професійної ідентичності у трактовці Р. Фінчмана і П. Родеса [14], ми можемо обґрунтовано вважати, що професійна ідентифікація як процес та професійна ідентичність як результат є чинником впливу на ефективність формування особистісно-мотиваційного компоненту інформаційної культури майбутніх судноводіїв.

Свідченням успішності професійної ідентифікації майбутніх судноводіїв у процесі їх професійної підготовки є поступове засвоєння та виявлення у процесі морської виробничої практики, тренінгів, спілкування з викладачами, представниками суднових екіпажів та портів елементів професійної діяльності, професійної праці на посаді відповідно до функціональних обов'язків та вимог, що висуваються професійною культурою, етикою та роботодавцем. Чим вищі показники професійності праці моряка, тим більше підстав для висновку про сформованість професійної ідентичності випускника морського ВНЗ.

Висновки і пропозиції. Теоретичні узагальнення відомостей, наведених у фахових джерелах, та результати власних досліджень стосовно проблеми формування інформаційної культури майбутніх судноводіїв дозволили сформулювати наступні висновки: 1) Інформаційна культура майбутніх судноводіїв є системою, що складається з особистісно-мотиваційного, когнітивного, процесуально-операційного, комунікаційного та результативно-оцінного компонентів, об'єднаних єдиною метою функціонування – забезпечення постійної, цілеспрямованої, високоефективної самостійної діяльності щодо задоволення особистісних і професійних інформаційних потреб та досягнення гармонії з

інформаційним суспільством. 2) Особистісно-мотиваційний компонент забезпечує усвідомлення майбутніми судноводіями суспільної і особистісної значущості обраної професії, розвиток сталого інтересу до навчання і є підвалиною інформаційної складової професіоналізму випускника, що відображається у його змісті. 3) Професійна ідентифікація як процес та професійна ідентичність як її результат є чинником впливу на ефективність формування інформаційної культури майбутніх судноводіїв, що реалізується її особистісно-мотиваційним компонентом.

Формування інформаційної культури майбутніх судноводіїв в умовах морського ВНЗ потребує визначення змісту когнітивного, процесуально-операційного, комунікаційного та результативно-оцінного компонентів інформаційної культури, обрання критеріїв та показників рівнів їх сформованості, розробки методики та технології діагностування стану сформованості складових інформаційної культури з урахуванням процесу професійної ідентифікації курсанта оцінювання результату – сформованості професійної ідентичності майбутніх судноводіїв.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Безбах О. М. Проблеми професійної підготовки майбутніх інженерів-судноводіїв в умовах інформаційного суспільства / Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології / Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. – Вип. 1(10). – Херсон, 2014. – С. 49-52.
3. Белкіна С. Д. Формування інформаційно-технологічної культури студентів інженерно-технічних спеціальностей в процесі викладання фундаментальних, гуманітарних фахових і природничих наук / С. Д. Белкіна // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2007. – № 3: Пед. науки. – С. 7–12.
4. Бєлкіна С. Д. Професійна діяльність інженера в умовах інформатизації / С. Д. Бєлкіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2009. – № 5(168). – Частина І. – С. 22-29.
5. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45–47.
6. Коломієць А. М. Теоретичні та методичні основи формування інформаційної культури майбутнього вчителя початкових класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. М. Коломієць. – К., 2008. –70 с.
7. Онищук В. М. Професійне становлення моряків в системі освітнього процесу / Онищук В. М. // Соціально-економічні, соціально-педагогічні та соціально-психологічні проблеми морської освіти: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (Керч, 14-16 черв. 2012 р.) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, М-во агропром. політики і продовольства України, Держ. агентство риб. госп-ва України, Керч. держ. мор. технол. ун-т, Каф. соціол. наук і соц. роботи, Соціол. асоц. України. – Керч; Мелітополь: Колор Принт, 2012. – С. 66-71.
8. Орешета Ю. В. «Ідентифікація» та «професійна ідентифікація»: теоретична інтерпретація понять/ Ю.В. Орешета/ Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2013, вип. 58, с. 104-112.
9. Романишина О. Я. Формування інформаційної культури студентів технічних коледжів: результати дослідження // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: педагогіка і психологія. – Чернівці: Рута, 2006. – Вип. 38. – С. 126-132.
10. Соколова І. В. Професійна ідентифікація майбутнього вчителя / І. В. Соколова // Професійна підготовка майбутніх фахівців. – 2012. – Ч. 4. – С. 40–46.
11. Шерман М. І., Безбах О. М. Інформаційна культура майбутніх інженерів-судноводіїв як психолого-педагогічний феномен / Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології / Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. – Вип. 1(10). – Херсон, 2014. – С. 190-193.
12. Шмакова Л. Е. Результаты исследования формирования информационно-технологической культуры студентов-гуманитариев / Л. Е. Шмакова // Информационные недра Кузбасса-2006: материалы V Всерос. науч.-практ. конф. (Кемерово, февраль 2006 г.). – Кемерово: КемГУ, 2006. – С. 202-208.
13. Argyle M. The social psychology of work / M. Argyle. – L.: Allen Lane, 1972. – 291 p.
14. Finchman R. The individual, work, and organization: Behavioral studies for business and management / R. Finchman, P. Rhodes. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.waterstonesmarketplace.com/Principles-of-Organizational-Behaviour-Robin-Fincham/book/5340765?qcond =6&matches=11&qsort=p

Шерман М.И.
Херсонский государственный университет
Безбах О.М.
Херсонская государственная морская академия

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ СУДОВОДИТЕЛЕЙ

Аннотация
На основании обобщения сведений, приведенных в специализированных педагогических изданиях, уточнено понятие «информационная культура будущих судоводителей». Обоснована ее структура в составе личностно-мотивационного, когнитивного, процессуально-операционного, коммуникативного и результативно-оценочного компонентов. Определено содержание личностно-мотивационного компонента. Осуществлено сравнение содержания этого компонента с содержательным наполнением понятия «профессиональная идентичность». Выявлено влияние профессиональной идентификации и уровня сформированности профессиональной идентичности на формирование составляющих информационной культуры будущих судоводителей.
Ключевые слова: информационная культура, будущие судоводители, компоненты информационной культуры, профессиональная идентификация, профессиональная идентичность.

Sherman M.I.
Kherson State University
Bezbah O.M.
Kherson State Marine Academy

PROFESSIONAL IDENTITY HOW FACTOR OF FORMING OF INFORMATIVE CULTURE OF FUTURE NAVIGATORS

Summary
On the basis of summarizing the information in specialized pedagogical editions, clarified the concept of «information culture of future navigators». Justified its structure as part of personality-motivational, cognitive, procedural and operational, communicative and result-evaluation components. The content of personality-motivational component. Carried out a comparison of the content of this component with the content for the «professional identity». The influence of professional identity and the level of formation of professional identity formation components of the information culture of the future navigators.
Keywords: informative culture, future navigators, components of informative culture, professional authentication, professional identity.

УДК 81'246.2 (71)

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ БІЛІНГВІЗМУ В КАНАДІ

Шийка Ю.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

Здійснено аналіз історичних передумов розвитку білінгвізму в Канаді. Період дослідження – XVI-XX ст. Вивчено та проаналізовано наукову літературу, присвячену висвітленню проблеми зародження та розвитку білінгвізму в Канаді за даний проміжок часу. Встановлено, що білінгвізм у Канаді набув поширення через колонізацію земель двома країнами – Великобританією та Францією, тож через низку соціальних та економічних чинників виникла необхідність у володінні двома мовами. У статті висвітлено основні етапи розвитку білінгвізму, а також політичні, економічні та соціальні чинники, які мали великий вплив на поширення двомовності.
Ключові слова: поселення, корінні племена, іммігранти, етнічна асиміляція, колоністи, офіційна мова.

Постановка проблеми. Мова одночасно служить символом та середовищем національної культури. Мовне питання Канади є набагато складнішим, ніж просто вибір однієї чи кількох мов, якими послуговуються при спілкуванні. Воно стосується того, яка з культур існуватиме, а яка приречена на занепад. Це питання однаково важливе для старшого покоління канадців та для новоприбулих іммігрантів. Частина мешканців країни переконана, що повинна існувати єдина Канада, а це поняття передбачає і єдину мову. Однак до уваги не приймається той факт, що в країні мешкають іншомовні громадяни, і їхня мова має право на подальше існування. Поняття Канади як білінгвальної країни не є новим концептом у канадській політиці; його можна прослідкувати ще з часів європейської колонізації Канади. Проаналізуємо історію зародження та розвитку білінгвізму в Канаді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Передумови, зародження та розвиток білінгвізму в Канаді є предметом досліджень низки науковців, а саме Ч. Боберга, М. Гайнса, М. Конрад, Д. Престона, Г. Варріка, Д. Едвардс, М. Брука тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень присвячених темі виявленню історичних передумлв розвитку білінгвізму в Канаді, вивчення наукових джерел та останніх досліджень дало змогу виявити об'єктивну потребу аналізу і систематизації історичних передумов зародження і розвитку білінгвізму в Канаді.

Мета статті. Мета нашого дослідження – здійснити аналіз наукової літератури, присвяченої висвітленню проблеми зародження та розвитку білінгвізму у Канаді впродовж XVI-XX ст.

Виклад основного матеріалу. Хоча першими основними європейськими поселеннями в Канаді прийнято вважати французькі, однак історію колонізації території, яку ми сьогодні називаємо Канадою, фактично розпочали вікінги. Давньоісландські саги розповідають про скандинавські морські подорожі до Північної Америки наприкінці X століття. Згідно з цими даними Л. Еріксон (L. Eiriksson) став першим європейцем, який ступив на північноамериканську землю [1]. Перед прибуттям європейських колоністів на землі Північної Америки на початку XVI століття, населення Європи становило близько 100 мільйонів, а населення Америки – 15 мільйонів. Корінні жителі Америки розмовляли мовами неспорідненими із жодною з європейських мов і часто неспорідненими між собою. У північній третині материка Північна Америка, де розташована Канада, існувало близько 60 різних мов, які належали до кількох мовних сімей [5].

Переселення французів до Канади, та й загалом до Північної Америки, розпочалось близько 500 років тому з першої подорожі Ж. Картьє (J. Cartier), бретонського моряка, якому король Франциск I доручив пошуки нових земель для колоній. Найперші британські експедиції до Канади організував король Генріх VII, який доручив венеційському мореплавцю Дж. Каботу (J. Cabot) дослідити Північну Америку. Дж. Кабот відкрив східний берег Канади

© Шийка Ю.І., 2014

в 1497 р., випередивши Ж. Картьє на декілька десятиліть та посприяв Англії у заснуванні своєї колонії в Америці [4].

Перші європейські поселенці зіткнулися з необхідністю налагодження порозуміння з людьми, що розмовляли мовами східного побережжя, а саме з алгонкінськими та ірокезькими мовами. Однак кілька десятиліть до подорожі Ж. Картьє французькі моряки уже зустрічалися з американськими індіанцями, коли європейські риболовецькі судна приставали до берегів щоб полагодити та просушити свої сіті. Один з цих моряків Т. Губерт з Дьєпа (Th. Hubert of Dieppe) у 1504 р. зустрівся з корінними жителями Канади і привіз до Франції кількох молодих індіанців, сподіваючись, що ті опанують французьку мову, однак ця спроба зазнала невдачі. Ж. Картьє шукав шлях до Індії і для цього йому була потрібна достовірна інформація, яку він міг отримати тільки від місцевих жителів. Проте ані він, ані члени його екіпажу не володіли місцевою мовою. Тож, щоб продовжити свій шлях, він чи хтось з його команди мав вивчити мову корінних жителів або ж навчити індіанців французької. Випробовувалися обидва підходи. Ж. Картьє сам вивчив 6 слів мови племені мікмаків. Однак, це не принесло жодної користі, оскільки двома тижнями пізніше він зустрівся з представниками племені ірокезів і почув мову, яка належала до абсолютно іншої мовної сім'ї. Ж. Картьє спробував навчити корінних жителів французької мови. Для цього він викрав двох синів вождя і привіз їх у Францію, частково як трофей, а частково як потенційних перекладачів. Цей вчинок призвів до довготривалого недовір'я між плем'ям ірокезів та французами [5].

Хоча деякі французькі дослідники і продовжували вивчати мови корінних племен, імперська політика Франції полягала в етнічній асиміляції. Ж.-Б. Кольбер (J.-B. Colbert), французький державний діяч при Людовіку XIV сподівався об'єднати два народи в один. Ті, які були найближче знайомі зі звичаями корінних жителів, вважали, що такий план неодмінно зазнає краху через культурні, лінгвістичні та економічні причини. Засновник монастиря урсулинок у м. Квебек у 1639 р. пояснював, що для француза було набагато легше пристосуватися до життя серед корінних індіанців, аніж індіанцю стати французом [5].

Більша частина ранньої історії європейського впливу на Північну Америку стосується боротьби між двома колонізаторами – Англією та Францією. Англійці заснували постійні колонії в Північній Америці приблизно в той же час, що і французи, тобто на початку XVII ст. Англійські поселення швидше розвивалися, ніж французькі завдяки кращому клімату, доступним ресурсам та більшому припливу нових іммігрантів. Французька еміграція у Північну Америку налічувала не більше 10000-15000 осіб упродовж 150-літньої історії Нової Франції. Природній приріст став основним фактором зростання населення до 70000 чоловік до 1760 р. [5] На відміну від французьких, до британських колоній за той же період прибуло більше 300000 іммігрантів, тож кількість населення до 1760 р. зросла до 1 мільйона осіб [4]. Сутичка французьких та британських конкуруючих зацікавлень стала невідворотною, а її результат повинен був визначити, хто контролюватиме Канаду та й загалом більшу частину Північної Америки.

Невідворотний конфлікт французьких та британських колонізаторів призвів до франко-індіанської війни – сутичок, битв і приграничних конфліктів двох колонізаторських сил та їхніх тубільних союзників, – що тривала впродовж кількох десятиліть. Згодом війна переросла у конфлікт, відомий як Семирічна війна (1756-1763), переломний момент якої був у 1759 р., коли британська армія під командуванням генерала Дж. Вольфа (J. Wolfe) розбила французьку армію генерала Л.-Ж. маркіза де Монткальма (L.-J. de Montcalm) у битві на Полях Авраама і захопила Квебек після довгої та важкої облоги. Залишки французької армії відступили до Монреалю, але наступного року Монреаль здався. Ці події започаткували невідворотність занепаду французького впливу. Французи стали переможеним народом. Успіх Британії мав кілька важливих наслідків: він припинив подальшу французьку еміграцію до Канади; відкрив шлях до чергової британської колонізації північних земель, що призвело до того, що колишні французькі колонії опинилися у ролі франкомовної меншини на англомовному континенті [1]. Нова Франція відійшла у британське володіння, і французька мова недовго залишалася мовою більшості населення. Державні службовці, війська та деякі купці повернулися до Франції, а їхні місця в Канаді зайняли британські посадовці. Невдовзі міста стали англомовними. Менше аніж за століття Монреаль став англомовним регіоном, і близько половини населення міста Квебек також розмовляли англійською. У сільських місцевостях і досі переважала французька мова, однак не всюди. Хоча падіння Нової Франції у 1765 р. припинило будь-яку можливість імміграції з Франції, однак не зупинило розповсюдження французької мови. Адміністративні та військові чиновники повернулися до Франції, а ті, що залишились, не мали наміру покидати свою землю, мову та релігію. Вони сформували 65-тисячну общину, яка розмовляла мовою, що була в ті часи більш престижною ніж англійська і яка вважалася міжнародною мовою Європи [5].

Демографічну основу англомовної Канади сформували не лише вихідці з Великобританії, але й американські колоністи. Військові дії в Сполучених Штатах Америки змусили майже 100000 лоялістів переїхати до Канади, більшість з яких оселилася на території сучасної провінції Онтаріо [1]. Лоялісти принесли зі собою не тільки мову, але й свої звичаї та ідеали. Вони скоро стали домінантною частиною населення не лише у лінгвістичному аспекті, але й у соціальному, економічному та політичному.

Два народи з різними мовами та культурами рано чи пізно повинні були зіткнутися на політичній арені. Допоки франко-канадці залишалися відокремленими в ізольованих сільських спільнотах з власними законами та інституціями, контакт з британськими завойовниками залишався на вдавано-дипломатичному рівні. Це було вигідно для Великій Британії, щоб все залишалось на своїх місцях з огляду на те, що американські революційні настрої могли заполонити і Канаду, і підбурити франко-канадську спільноту повстати проти нової влади. Така стурбованість безперечно пришвидшила прийняття Акту про Квебек у 1774 р., який гарантував підтримку французьких цивільних прав, звичаїв, віросповідань та освіти [6].

У 1791 р. згідно з Конституційним актом були утворені нові територіальні одиниці: на території колишньої французької колонії Квебек утворилась Нижня Канада і Верхня Канада – сучасна провінція Онтаріо. Конституційний акт не вирішував мовного питання. Однак, це питання постало при зібранні законодавчих зборів Нижньої Канади 17 грудня 1792 р. Результатом довгих дебатів стало прийняття рішення про те, що англійська і французька мови використовуватимуться урядом. Це рі-

шення діяло з 1792 р. до ухвали Акту про Унію у 1840 р., згідно з яким англійська мова стає офіційною мовою законодавчої влади. Однак, лінгвістична реальність була трохи іншою, адже спілкування з франко-канадцями вимагало використання французької мови у різних галузях, включно із законодавчою владою [4].

Британський уряд прагнув зміцнити позицію британців Північної Америки. Таким чином 1 липня 1867 р. було ухвалено Акт про Британську Північну Америку, який проголошував створення Канадської конфедерації. Три існуючі британські колонії – провінція Канада (включаючи Онтаріо та Квебек), Нова Шотландія і Нью-Брансвік – стали територією Канади, яка складалася з чотирьох провінцій – Онтаріо, Квебек, Нова Шотландія і Нью-Брансвік. Ще в 1858 р. королева Вікторія призначила місто Оттаву столицею тодішньої провінції Канада, і місто продовжувало виконувати функцію столиці у новоутвореному домініоні. Засновники Канадської конфедерації мали намір утворити сильний централізований уряд і таким чином сприяти зміцненню почуття національної єдності у канадців [4].

Багато франко-канадців були вдоволені створенням Конфедерації, адже місто Квебек знову стало столицею з власним парламентом, а французька мова набула політичного та правового статусу. П. 133 Акту про Британську Північну Америку затвердив використання англійської і французької мови у федеральних парламентських дебатах і в судочинстві федеральних судів, парламенті та судах Квебеку. У п. 133 також зазначалось, що закони повинні вводитись у дію та опубліковуватись двома мовами. П. 93 містив положення, яке мало хоч не прямий, однак лінгвістичний ефект. Він зазначав, що освіта була сферою впливу провінцій, але останні повинні поважати права та привілеї шкіл для певних груп населення [2].

Однак, становище та майбутнє французької мови у Канадській Федерації виявилось не надто певним. Велася політика асиміляції, наприклад, у контексті шкільної системи освіти і виникало багато дискусій через те, що деякі провінції, в яких франкомовні громадяни були меншиною, позбавляли цих громадян прав навчати дітей у французьких католицьких школах. Незважаючи на численне франкомовне населення, уряд провінції Манітоба усунув французьку мову із шкільного навчання у 1890 р., а також заборонив використовувати французьку мову в законодавчих установах, не зважаючи на той факт, що дотримання лінгвістичних прав франкомовного населення гарантувалося. Інший приклад обмеження освітніх прав можна знайти на північно-західних територіях, які у 1892 р., затвердили англійську мову єдиною мовою навчання [4]. Зрештою, можна зробити висновок, що Конфедерація не захищала прав франкомовних меншин.

У 1913 р. провінція Онтаріо внесла поправку № 17 до закону про мову, яка обмежувала права франкомовних мешканців провінції навчати своїх дітей французькою мовою. Того ж року політик Г. Фергюсон (H. Ferguson), який згодом став прем'єр-міністром провінції Онтаріо, висловив причину прийняття цього рішення, зазначивши, що білінгвальна система сприяє ізоляції рас. Вона сповнює молодь переконаннями у расовій відмінності та перешкоджає змішанню різних елементів заради збільшення населення. Досвід Сполучених Штатів, де національна шкільна освітня система визнає лише одну мову легко доводить мудрість цієї системи [4, с. 27].

Друга половина XIX – перша половина XX ст. стала часом важливого соціального та культурного розвитку Квебеку. Було засновано багато освітніх закладів, шкіл та університетів, таких як Університет Лаваль, перший франкомовний католицький університет (1852), Монреальський університет (1878), Політехнічна школа Монреалю (1873) та Вища школа комерційних студій у Монреалі (1907). Відбулися значні зміни у розвитку друкованих засобів масової інформації, почали виходити друком впливові газети такі як «La Presse» (1884) і «Le Devoir» (1910). Значно зросла кількість населення, від 890 000 до 5 259 000 і більшість, понад 81%, були франкомовними [4]. Однак s дітей іммігрантів ходили до англомовних шкіл і таким чином інтегрувалися радше в англомовне середовище, аніж у франкомовне. Якщо раніше серед франко-канадців переважала ідея опору асиміляції, то з часом акцент змістився на проблему виживання в контексті меншини. Оскільки Квебек був єдиною провінцією, в якій франкомовне населення було більшістю, він зайняв центральну позицію у боротьбі за захист прав франко-канадців.

Великі соціальні зміни, що розпочалися у 1960 р. в Квебеку, мали значний вплив на мову та мовну політику. Французька мова стала основною складовою національного образу жителів Квебеку, визначаючи та підкреслюючи їхню відмінність. У 1963 р. було створено Королівську комісію з питань білінгвізму та бікультуралізму, яка дала поштовх до прийняття Закону про державні мови у 1969 р., як спробу до визнання лінгвістичної дуалістичності Канади, що базувалася на концепті двох націй-засновниць. Освіта та інтеграція іммігрантів набули першочергового значення, адже франкомовне населення було заледве спроможним відтворити себе, і підтримання кількості франкомовних мешканців все більш залежало від імміграції. Було вжито певні заходи для спонукання іммігрантів віддавати своїх дітей до франкомовних шкіл. У 1974 р. новий уряд Квебеку прийняв закон, оголосивши французьку мову офіційною мовою провінції і зобов'язавши дітей іммігрантів відвідувати франкомовні школи [5].

Висновки. Отже колонізація земель, які сьогодні є територією Канади, двома державами – Францією та Великобританією, зіткнення їх політичних та економічних інтересів, безпосереднє сусідство англо- та франкомовних жителів спричинили гостру необхідність володіння двома мовами. Окрім того численні іммігранти задля ефективної інтеграції у канадське суспільство були змушені вивчати одну з державних мов Канади.

Список літератури:

1. Boberg C. The English Language in Canada: Status, History and Comparative Analysis / C. Boberg. – Cambridge University Press, 2010. – 242 p. – P. 55-106.
2. British North America Act 1867 [Електронний ресурс] // Legislation.gov.uk / Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/30-31/3/enacted
3. Charbonneau H. The population of the St. Lawrence Valley, 1608-1760: A population history of North America / H. Charbonneau, B. Desjardins, J. Legare, H. Denis. – Cambridge University Press, 2000. – P. 99-142.
4. Conrick M. French in Canada: Language Issues / M. Conrick, V. Regan. – Peter Lang, 2007. – 186 p. – P. 11-36.
5. Edwards J. Language in Canada / J. Edwards. – Cambridge University Press, 1998. – 504 p. – P. 13-36.
6. Lascoursiere J. Canada-Québec 1534-2000 / J. Lascoursiere, J. Provencher. – Les éditions du Septentrion, 2001. – 591 p.

Шийка Ю.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ БИЛИНГВИЗМА В КАНАДЕ

Аннотация
Выполнен анализ исторических предпосылок развития билингвизма в Канаде. Период исследования – XVI-XX век. Изучена и проанализирована научная литература, посвященная проблемам зарождения и развития билингвизма в Канаде в данный промежуток времени. Установлено, что билингвизм в Канаде получил распространение из-за колонизации земель двумя странами – Великобританией и Францией, поэтому ряд социальных и экономических факторов привёл к необходимости изучения двух языков. В статье изложены основные этапы развития билингвизма, а также политические, экономические и социальные факторы, которые непосредственно повлияли на зарождение и распространение двуязычия.
Ключевые слова: поселения, коренные племена, иммигранты, этническая ассимиляция, колонисты, официальный язык.

Shyika J.I.
Lviv Polytechnic National University

HISTORICAL BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT OF BILINGUALISM IN CANADA

Summary
The analysis of the historical preconditions of development of bilingualism in Canada has been carried out. The period of the investigation is the 16th – 20th century. Scientific literature concerning problems of formation and development of bilingualism has been analyzed. It was concluded that bilingualism developed in Canada due to colonization of the territories by Great Britain and France, so economic and social factors necessitated mastery of two languages. The main periods of the development of bilingualism as well as political, economic and social factors were described.
Keywords: settlements, native tribes, immigrants, ethnic assimilation, colonists, official language.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.36–002:616.12–008.331.1+616.839-039.31]:611–018.74

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ ХРОНІЧНОГО НЕКАМЕНЕВОГО ХОЛЕЦИСТИТУ ТА СОМАТОФОРМНОЇ ВЕГЕТАТИВНОЇ ДИСФУНКЦІЇ

Антонів А.А., Дрозд В.Ю.
Буковинський державний медичний університет

Досліджено зміни функціонального стану вегетативної нервової системи у хворих на хронічний некаменевий холецистит залежно від типу супровідної соматоформної вегетативної дисфункції.

Ключові слова: некаменевий холецистит, соматоформна вегетативна дисфункція, гіпертензивний тип, гіпотензивний тип, симпато-адреналовий криз, ваго-інсулярний криз.

Незважаючи на значне поширення соматоформної вегетативної дисфункції (СВД) та наявність робіт, присвячених даній проблемі, роль патогенетичних механізмів її виникнення та прогресування у хворих на хронічний некаменевий холецистит (ХНХ) до теперішнього часу остаточно не визначена [1, 3]. Потребують також подальшого вивчення особливості впливу дисфункції вегетативної нервової системи (ВНС) на розвиток дискінезій жовчного міхура та жовчовивідних шляхів при різних варіантах перебігу СВД у пацієнтів з ХНХ для пояснення причин та встановлення нових патогенетичних механізмів їх розвитку.

Метою нашого дослідження було встановити зміни функціонального стану вегетативної нервової системи у хворих на хронічний некаменевий холецистит залежно від типу супровідної соматоформної вегетативної дисфункції.

Матеріал та методи дослідження. Визначення функціонального стану вегетативної нервової системи у обстежених хворих на ХНХ із супровідною СВД показало істотну різноспрямованість змін, оскільки групу СВД складає клінічно неоднорідна група пацієнтів – з різними варіантами перебігу. Залежно від клінічної симптоматики СВД, згідно з чинною класифікацією, обстежені хворі були поділені на три групи: перша – хворі (31 особа) на ХНХ та СВД за ГіперТТ; друга – хворі на ХНХ із СВД за ГіпоТТ (35 осіб) та третя – хворі на ХНХ із КН (22 особи). Контрольну групу склали 30 ПЗО відповідного віку.

Для характеристики стану ВНС використовували застосовували шкалу вегетативних симптомів А.М. Вейна, проби Ашнера-Даньіні, Данієлопулу (ортокліностатична) [2]. Вегетативний тонус оцінювали шляхом визначення наступних показників: вегетативний індекс Кердо (ВІ):

$$ВІ = (1 - ДАТ/ЧСС)\times 100,$$

де ДАТ – діастолічний АТ, ЧСС – частота серцевих скорочень. При «вегетативній рівновазі» – ейтонії ВІ дорівнює 0. Позитивний знак індексу свідчить про переважання симпатичних впливів, негативний знак індексу – ознака підвищення тонусу парасимпатичного відділу ВНС. Коефіцієнт Q Хільдебранда:

$$Q = ЧСС/ЧД,$$

де ЧД – частота дихання. Вегетативне забезпечення діяльності організму досліджували шляхом проведення ЕКГ-проб з гіпервентиляцією та ортостатичним положенням, а також проб з фізичним навантаженням, калієвої та з пропранололом, визначення місцевого дермографізму [2]. Активність АХЕ у сироватці крові – за допомогою наборів «Danush Ltd»(м. Львів).

Результати дослідження та їх обговорення. Результати проведеного дослідження загальних вегетативних симптомів показали, що зміни кольору шкіри при хвилюванні, фізичному навантаженні у пацієнтів з СВД за ГіперТТ та КН мали негативну тенденцію, тобто шкіра блідла, що відображає підвищення тонусу СНС і у балах складає зниження від стану ейтонії у 1,7 раза, 1,6 раза та 2,0 раза відповідно ($p<0,05$) (табл. 1).

Водночас, у пацієнтів з ГіпоТТ СВД встановлено переважання ПНС, тобто візуально спостерігалася гіперемія шкіри, про що свідчить зростання показника у балах у 1,5 раза ($p<0,05$) у порівнянні з ПЗО. Аналогічна тенденція змін спостерігалася під час визначення дермографізму: у хворих на Гіпер ТТ та КН було встановлено білий або блідо-рожевий тип, що при оцінці у балах склало зниження показника у порівнянні зі станом ейтонії 1,5 раза, 1,6 та 1,7 раза відповідно ($p<0,05$), у той час, коли у хворих на Гіпо ТТ СВД визначався стійкий (більше 10 хв), яскравий червоний дермографізм, що підвищувався над поверхнею шкіри (зростання у 1,5 раза ($p<0,05$)). Характерним проявом СВД є синдром респіраторних невротичних розладів, який спостерігався у 100% обстежених хворих і характеризувався відчуттям нестачі повітря, незадоволення від вдиху, утрудненням при диханні, особливо під час хвилювання, емоційного переживання. Визначення частоти дихання у обстежених пацієнтів 1-ї, 3-ї груп вказує на її зростання відповідно у балах – на 43,3%, 36,7% та 43,3% ($p<0,05$), причому в даному випадку переважало поверхневе дихання, у той час, як у пацієнтів 2-ї групи було зареєстровано повільне, глибоке дихання, таким чином показник у балах вірогідно знижувався (на 40,0% у порівнянні зі станом ейтонії ($p<0,05$)) (табл. 1).

При визначенні діаметру зіниць у хворих 1-ї, 3-ї груп було встановлено їх розширення (зростання на 38,2%, 32,4% та 38,2 ($p<0,05$)), що вказує на переважання тонусу СНС, а у хворих 1-ї групи спостерігалося відносне звуження зіниць (зниження на 41,2% за шкалою А.М. Вейна) (табл. 1), що свідчить про переважання тонусу ПНС.

Аналіз суб'єктивної оцінки якості сну також показує істотні відмінності при порівнянні між групами. Зокрема, у пацієнтів 1-ї, 3-ї груп встановлено порушення процесів засинання (збільшення часу перед настанням сну), наявність поверхневого, неглибокого сну з частим прокиданням, що при підрахунку за шкалою А.М. Вейна відповідно склало зниження у 1,7 2,0 та 2,0 раза ($p<0,05$), у той час, як у хворих 2-ї групи навпаки спостерігалась сонливість удень з відчуттям невисипання та втоми при ранішньому прокиданні (зростання у порівнянні з ПЗО у 1,4 раза ($p<0,05$)) (табл. 1). Суб'єктивна оцінка фізичної працездатності вказує на її істотне підвищення у хворих 1-ї, 3-ї груп (у балах у 1,7, 1,8 та 1,6 раза ($p<0,05$)), зниження працездатності та підвищену втомлюваність у пацієнтів 2-ї групи (у 1,4 раза ($p<0,05$)) (табл. 3.1). Темперамент обстежених

© Антонів А.А., Дрозд В.Ю., 2014

Таблиця 1

Показники функціонального стану вегетативної нервової системи за шкалою А.М. Вейна (у балах) у хворих на хронічний некаменевий холецистит із супровідною СВД та гіпертонічною хворобою II стадії, (M±m)

Сон	3,0±0,12	1,8±0,15 *	4,3±0,21 */**	1,5±0,11 */***	1,5±0,12 */***
Фізична працездатність	2,5±0,13	4,3±0,23 *	1,8±0,07 */**	4,5±0,21 */***	4,2±0,15 */***
Головний біль	1,7±0,03	4,5±0,17 *	4,0±0,18 *	3,7±0,22 */**	4,7±0,11 */***/#
Запаморочення	2,6±0,24	2,7±0,13	4,7±0,22 */**	2,8±0,15 ***	2,8±0,17 ***
Непритомні стани	2,8±0,10	2,8±0,14	4,1±0,20 */**	3,0±0,18 ***	2,8±0,06 ***
Біль у ділянці серця	2,6±0,11	4,0±0,10 *	3,8±0,19 *	4,7±0,22 */**/***	4,2±0,10 *
Серцебиття	2,2±0,13	3,5±0,21 *	3,0±0,11 *	4,1±0,15 */***	3,5±0,17 *
Пульс	3,0±0,25	4,7±0,30 *	1,7±0,08 */**	4,8±0,19 */***	4,9±0,23 */***
САТ	3,2±0,19	4,9±0,10 *	1,5±0,03 */**	3,5±0,21 **/***	4,9±0,09 */***/#
Спрага	1,8±0,09	3,7±0,24 *	1,2±0,03 */**	3,5±0,19 */***	3,9±0,21 */***
Апетит	1,9±0,02	4,1±0,05 *	1,3±0,05 */**	3,5±0,19 */**/***	4,3±0,03 */***/#
Слиновиділення	2,6±0,07	1,5±0,08 *	4,5±0,22 */**	1,8±0,07 */***	1,3±0,05 */***/#
Кислотність шлункового соку	3,1±0,18	2,7±0,14	3,8±0,22 */**	3,0±0,12 ***	2,5±0,10 */***/#
Моторика кишки	3,8±0,24	1,7±0,13 *	4,2±0,27 **	1,9±0,25 */***	1,3±0,11 */***
Метеоризм	3,7±0,21	2,9±0,27	4,7±0,15 */**	3,2±0,19 ***	3,0±0,12 ***
Нудота	3,2±0,15	2,6±0,01 *	3,9±0,10 */**	2,5±0,04 */***	2,8±0,15 ***
Біль в епігастрії	3,1±0,18	2,8±0,13	4,5±0,28 */**	4,0±0,12 */**	2,7±0,11 ***/#
Біль у правій підреберній ділянці	3,1±0,15	3,9±0,24 *	4,6±0,26 *	3,4±0,18 ***	4,1±0,17 *

Примітка:

** – різниця вірогідна у порівнянні з показником у ПЗО (p<0,05);*

*** – різниця вірогідна у порівнянні з показником у хворих на СВД за ГіперТТ (p<0,05);*

**** – різниця вірогідна у порівнянні з показником у хворих на СВД за ГіпоТТ (p<0,05);*

 # – різниця вірогідна у порівнянні з показником у хворих на СВД з КН (p<0,05).

хворих із СВД за ГіперТТ, КН характеризувався підвищеною збудливістю, емоційною лабільністю, відчуттям тривоги, невмотивованого страху, дратівливістю, гнівливістю, нестриманістю, швидкою зміною настрою, у той час, як у хворих на СВД за ГіпоТТ переважали прояви астенії, в'ялість, схильність до депресії, малорухомість.

У хворих на ХНХ молодого віку встановлено загострення проявів СВД у 43 осіб (86,0% випадків), серед яких у 24 особи (55,8%) встановлено ГіпоТТ, у 12 осіб (27,9%) – ГіперТТ і у 7 осіб (16,3%) – КН. У хворих на ХНХ зрілого віку встановлено загострення СВД у 95,8% випадків, серед яких ГіпоТТ спостерігався у 11 осіб (24,4%), а у клініці переважали ГіперТТ (19 осіб – 42,2%) та КН (15 осіб – 33,3%). Величина середнього САТ у хворих 1-ї групи вірогідно зростала (у 1,5 раза (p<0,05)), пацієнтів 3-ї групи – мала тенденцію до зростання (p>0,05), у пацієнтів 2-ї групи – вірогідно зменшувалась (у 2,1 раза (p<0,05)). Величина середнього ДАТ у хворих 1-ї групи також вірогідно зростала (у балах за шкалою А.М.Вейна – у 1,57 та 1,63 раза (p<0,05)), пацієнтів 3-ї групи – вірогідно зростала, але менш інтенсивно (у 1,23 раза p<0,05), а у пацієнтів 2-ї групи – вірогідно зменшувалась (у 1,87 раза (p<0,05)) (табл. 3.1). При проведенні ортостатичної проби у хворих 1-ї, 3-ї груп частота пульсу вірогідно зростала (на 51,6%, 41,9% та 54,8% (p<0,05)), у пацієнтів 2-ї групи – вірогідно зменшувалась (на 29,0% (p<0,05)). При проведенні кліно-ортостатичної проби частота пульсу змінювалась у діаметрально протилежному напрямку: у хворих 1-ї, 3-ї груп – сповільнювалась (відповідно на 21,9%, 28,1% та 31,3% (p<0,05)), у пацієнтів 2-ї групи – вірогідно прискорювалась (на 21,9% (p<0,05)). При проведенні проби Ашнера у хворих 1-ї, 3-ї груп частота пульсу парадоксально мала тенденцію до прискорення (на 20,0% та 26,7% (p>0,05)), у пацієнтів 2-ї групи – вірогідно зменшувалась (на 52,8%, p<0,05) (табл. 1).

Аналіз показників ЕКГ у балах вказує на те, що у пацієнтів з Гіпер ТТ, КН амплітуда зубця Т вірогідно перевищувала таку у ПЗО на 45,2%, 38,7% та 45,2% відповідно (p<0,05), у хворих на ГіпоТТ – була вірогідно менша у порівнянні з ПЗО на 29,0% (p<0,05) (табл. 3.1). Зміни довжини інтервалу PQ у хворих на СВД були невірогідні, однак мали тенденцію до скорочення у хворих 1-ї, 3-ї груп (p>0,05) і подовження у хворих 2-ї групи порівняння (p>0,05). Співвідношення інтервалу ST відносно ізолінії та амплітуда зубця Т у пацієнтів з ХНХ та СВД не відрізнялись від норми (p>0,05). Зміни ширини комплексу QRS у хворих 1-ї, 3-ї груп були невірогідні (p>0,05), а у пацієнтів 2-ї групи мало місце розширення QRS (на 22,6% (p<0,05)) (табл. 1), що вказує на переважання тонусу ПНС. Аналіз показників ІМТ вказує на вірогідне підвищення показника у хворих 2-ї групи (на 28,1% та 18,8% відповідно (p<0,05)), зниження ІМТ у хворих 1-ї групи (на 25,0% (p<0,05)) та тенденцію до зниження – у хворих 3-ї (p>0,05).

Результати дослідження наявності та інтенсивності змін вегетативного статусу, які характеризують функціональний стан ШКТ вказують на істотну вірогідність змін. Зокрема, на підвищену спрагу скаржились більшість пацієнтів 1-ї, 3-ї групи спостереження, що при оцінці у балах склало підвищення у порівнянні зі станом ейтонії відповідно у 2,1, 1,9 та 2,2 раза (p<0,05), у той час, як у пацієнтів 2-ї групи – відчуття спраги було пригнічене (зниження у 1,5 раза (p<0,05)). Не зважаючи на те, що зміни ІМТ у пацієнтів 1-ї та 3-ї груп мали тенденцію до зниження, оцінка інтенсивності апетиту вказує на його вірогідне підвищення у пацієнтів 1-ї та 3-ї груп (відповідно у 2,2 та 1,8 раза (p<0,05)), водночас, спостерігалося зниження апетиту (у 1,5 раза (p<0,05)) при підвищеному ІМТ у хворих 2-ї групи (табл. 3.1). Також у пацієнтів із поєднаним перебігом ХНХ та ГіпоТТ СВД спостерігалась нудота у ранішній час (збільшення показника у балах на 21,9% (p<0,05)), що не було характерним для пацієнтів інших груп (табл. 1). Періодичний біль у епігастрії турбував близько 50% хворих на ГіпоТТ СВД,

що при підрахунку у балах у порівнянні з ПЗО склало 45,2% (p<0,05) та близько у 40,0% хворих на КН, причому у цій групі біль локалізувався більше зліва – у лівій підреберній ділянці (зростання інтенсивності показника на 42,9% (p<0,05)) (табл. 1). На біль у правій підреберній ділянці скаржились переважно пацієнти з ХНХ у поєднанні з ГХ, СВД за ГіперТТ та ГіпоТТ (при оцінці за шкалою – зростання інтенсивності показника у порівнянні зі станом ейтонії на 32,3%, 25,8% та 54,8% відповідно (p<0,05)), причому у хворих 1-ї групи біль був тупого, розпираючого характеру, супроводжувався відчуттям важкості у проекції ЖМ, а у хворих 2-ї групи – біль був спастичного, колікоподібного характеру. Інтенсивність салівації у хворих на ГХ, СВД за ГіперТТ та КН була зниженою (табл. 3.1) (у 2,0, 1,7 та 1,4 раза (p<0,05)), причому переважно виділялась густа в'язка слина. Водночас, у хворих на ГіпоТТ була зареєстрована гіперсалівація (збільшення у 1,7 раза (p<0,05)) з виділенням слини рідкої, водянистої консистенції. Дослідження кислотності шлункового вмісту вказує на її вірогідне підвищення у хворих 2-ї групи (на 22,6% (p<0,05)) та на відсутність змін із незначною тенденцію до зниження у 1-й та 3-й групах спостереження (p>0,05). Дослідження показників моторики товстої кишки показало, що у пацієнтів 1-ї, 3-ї 4-ї груп переважають ознаки її зниження (відповідно 2,2, 2,0 та 2,9 раза (p<0,05)) у вигляді атонічних закрепів та ослабленої перистальтики, що вказує на підвищення тонусу СНС, а у пацієнтів 2-ї групи за шкалою у балах зміни були невірогідні (p>0,05), однак суб'єктивно спостерігались наступні симптоми: схильність до газоутворення (зростання на 27,0% (p<0,05)) (табл. 1), періодичні проноси та схильність до спастичних закрепів із випорожненнями типу «овечого калу», що вказує на переважання тонусу ПНС.

Зазначені зміни клінічних та лабораторних показників вказують на те, що у більшості пацієнтів з ХНХ із супровідною СВД за ГіперТТ та КН, які складають більшість серед хворих зрілого віку, переважає тонус СНС, а у пацієнтів з ХНХ із супровідною СВД за ГіпоТТ, які складають більшість у осіб молодого віку, переважає тонус ПНС.

Клінічно криз характеризувався відчуттям страху, туги, наближенням смерті, супроводжувався інтенсивним головним болем, відчуттям стискання в грудній клітці, нестачі повітря, внутрішнього тремору, істотним підвищенням АТ, ЧСС (тахікардія), змін на ЕКГ: загострення з. Р, депресією сегмента ST до 1 мм. Найтяжче САК сприймали хворі на ГіпоТТ СВД. Тривалість кризів складала у середньому 1,5-2 год. Після закінчення кризу посилювалося сечовиділення. Водночас, у хворих всіх груп спостереження також були зареєстровані або спостерігалися у минулому (з даних анамнезу) ваго-інсулярні кризи (ВІК) із частотою – відповідно 26,7%, 60,0% та 26,9%. У клініці ВІК переважали виражене запаморочення, загальмованість, загальна кволість, підвищена пітливість, гіподинамія, біль у животі, пронос. Об'єктивно спостерігались брадикардія, зниження систолічного та пульсового АТ. Характерними також були зміни на ЕКГ: брадикардія, подовження інтервалу PQ більше 0,22с, вкорочення інтервалу QT, збільшення амплітуди з. Т в V1-V2, депресія сегмента ST косовисхідного характеру, що не перевищувала 1мм. Тривали ВІК у середньому упродовж 3-4 годин, однак після перенесеного ВІК виражена загальна кволість та зниження працездатності зберігалися упродовж 3-4 днів. Для хворих на ХНХ із ГХ II стадії були хартерні неускладнені гіпертензивні кризи із частотою 95,0%, які також були вегетативно забарвлені за типом САК і виникали частіше після емоційного навантаження, психо-емоційного стресу.

Висновок. Таким чином, у хворих на хронічний некаменевий холецистит із супровідною СВД за гіпертонічним та кардіальним типом спостерігається підвищення тонусу симпатичного відділу вегетативної нервової системи із частими симпато-адреналовими кризами, а для пацієнтів з супровідною СВД за гіпотонічним типом характерна ваготонія із переважанням ваго-інсулярних кризів.

Список літератури:

1. Амосова Е.Н. Клиническая кардиология: в 2 т. / Е.Н. Амосова. – К.: Здоров'я. – 2002. – Т. 2. – 992 с.
2. Вейн А.М. Вегетативные расстройства / А.М. Вейн А.М. – М.: Мед. информ. агенство, 2000. – 752 с.
3. Горбунова А.В. Вегетативная нервная система и устойчивость сердечно-сосудистых функций при эмоциональном стрессе / А.В. Горбунова // Нейрохимия. – 2000. – Т. 17, № 3. – С. 163-184.
4. Шерлок Ш. Заболевания печени и желчных путей: практич. рук. / Ш. Шерлок, Дж. Дули [пер. з англ.]; под ред. З.Г. Апросиной, Н.А. Мухина. – М.: ГЭОТАР-МЕД, 2002. – 864 с.
5. González-Pérez A. Gallbladder disease in the general population: association with cardiovascular morbidity and therapy / A. González-Pérez, L.A. García Rodríguez // Pharmacoepidemiol. Drug. Saf.- 2007. – Vol. 16, № 5. – P. 524-531.

Антонив А.А., Дрозд В.Ю.
Буковинский государственный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКОГО БЕЗКАМЕННОГО ХОЛЕЦИСТИТА И СОМАТОФОРМНОЙ ВЕГЕТАТИВНОЙ ДИСФУНКЦИИ

Аннотация
Исследованы изменения функционального состояния вегетативной нервной системы у больных хроническим безкаменным холециститом в зависимости от типа сопроводительной соматоформной вегетативной дисфункции.
Ключевые слова: некаменный холецистит, соматоформная вегетативная дисфункция, гипертонический тип, гипотонический тип, симпато-адреналовый криз, ваго-инсулярный криз.

Antoniv A.A., Drozd V.Y.
Bukovinian State Medical University

FEATURES OF CHRONIC NON-CALCULOUS CHOLECYSTITIS AND SOMATOFORM AUTONOMIC DYSFUNCTION

Summary
The changes in the functional state of the autonomic nervous system in patients with chronic non-calculous cholecystitis depending on the type of accompanying somatoform autonomic dysfunction.
Keywords: non-calculous cholecystitis, somatoform autonomic dysfunction, hypertensive type, hypotensive type, sympathoadrenal management, weight-insular management.

УДК 616.36-002:616.12-008.331.1+616.839-039.31]:616-08-039.73

КОМПЛЕКСНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ТРИМЕБУТИНУ МАЛЕАТУ ТА АДАПТОЛУ (МЕБИКАРУ) У ХВОРИХ ІЗ ПОЄДНАНИМ ПЕРЕБІГОМ НЕЙРОЦИРКУЛЯТОРНОЇ ДИСТОНІЇ ТА ХРОНІЧНОГО НЕКАМЕНЕВОГО ХОЛЕЦИСТИТУ

Антонів А.В., Дрозд В.Ю.
Буковинський державний медичний університет

Дослідження розповідає про ефективність застосування тримебутину малеату та адаптолу у хворих на хронічний некаменевий холецистит та нейроциркуляторну дистонію. Вивчено медикаментозну корекцію вегетативного тонусу, нормалізації артеріального тиску, частоти серцевих скорочень та скоротливої здатності жовчного міхура залежно від типу супровідних НЦД та дискінезії жовчного міхура. Запропоновано схему лікування цих коморбідних захворювань.
Ключові слова: хронічний некаменевий холецистит, нейроциркуляторна дистонія, сфінктер Одді, триметабутину малеат, адаптол.

Значне зростання частоти та поширеності нейроциркуляторної дистонії (НЦД) (астенії, вегето-судинної дистонії, соматогенної вегетативної дисфункції) у осіб молодого, працездатного віку в останні роки викликає суттєве занепокоєння, оскільки зазначена функціональна патологія серцево-судинної системи(ССС) істотно знижує якість життя хворих і водночас є суттєвою передумовою розвитку органічної патології [1, 2]. Згідно з даними літератури, частота даної патології у популяції становить у середньому 24%-25% [1, 2], що пов'язано із багатьма чинниками, серед яких найважливішими є збільшення рівня психоемоційного напруження та соматогенна обумовленість [1, 2]. Нашими попередніми дослідженнями доведено, що наявність різних типів вегетативної дисфункції та хронічних вогнищ інфекції, зокрема наявність хронічного некаменевого холециститу(ХНХ) в організмі людини, є істотними факторами ризику розвитку як жовчокам'яної хвороби (ЖКХ), так і прогресування НЦД до гіпертонічної хвороби (ГХ). Незважаючи на значне поширення НЦД та ХНХ, зростання кількості робіт, присвячених корекції даної патології [1], обґрунтування диференційованих лікувально-реабілітаційних заходів у хворих на ХНХ залежно від типу НЦД та супровідної дискінезії жовчного міхура(ДЖМ) та дисфункції сфінктера Одді не проводилось. Потребує також вивчення ймовірний вплив синтетичного агоніста периферичних опіоїдних рецепторів тримебутину малеату (трибудату) та анксіолітика з протиоксидатними властивостями мебикару (адаптолу) на перебіг вище зазначених захворювань.

Метою нашого дослідження було встановити ефективність застосування тримебутину малеату та адаптолу у лікуванні пацієнтів з хронічним некаменевим холециститом із супровідною нейроциркуляторною дистонією.

Матеріал та методи дослідження. Обстежено 90 хворих на ХНХ у фазі загострення із супровідною НЦД. Діагноз хронічного некаменевого холециститу та його фазу встановлювали на підставі класичних клінічних симптомів, результатів інструментальних досліджень (ультрасонографічне дослідження жовчного міхура холецистографія, багатомоментне 6-фазове дуоденальне зондування з мікроскопією, мікробіологічним та біохімічним дослідженням міхурової порції жовчі) за рекомендованим МОЗ України нормативним актом: Наказом МОЗ України від 3.06.2005 за № 271 «Про затвердження протоколів надання медичної допомоги за спеціальністю «гастроентерологія» з урахуванням Міжнародної статистичної класифікації 10 перегляду. Тип супровідних дискінезії ЖМ та дисфункції сфінктера Одді (біліарний чи панкреатичний) встановлювали за даними динамічної ультрасонографії ЖМ із введенням подразника та даними багатомоментного 6-фазового дуоденального зондування згідно з Римськими критеріями III (2006). Діагноз ВСД встановлювали за рекомендованими МОЗ України нормативним актом: Наказом МОЗ України від 17.08.2007 за № 487 Про затвердження клінічних протоколів надання медичної допомоги за спеціальністю «Неврологія» із використанням робочої класифікації В.И. Маколкина, С.А.Аббакумова (1996) [1]. Залежно від клінічної симптоматики НЦД, згідно з чинною класифікацією, обстежені хворі були поділені на три групи. Перша – хворі (30 осіб) на ХНХ та НЦД за гіпертонічним типом (ГіперТТ),

© Антонів А.В., Дрозд В.Ю., 2014

яка залежно від виду лікування, у свою чергу, за випадковою ознакою була поділена на 2 підгрупи 1а і 1б: 1а група (контрольна, 15 осіб) отримувала традиційне лікування загострення ХНХ та НЦД за ГіперТТ: протизапальну терапію (а/б засіб групи цефалоспоринів по 500 мг 2 рази на день 7 днів), дезінтоксикаційну(реосорбілакт 200,0 в/в № 5), за наявності переважаючої ДЖМ за гіпотонічним типом призначали прокінетики (мотиліум по 10 мг 3 рази на день), вегетативний коректор рослинного походження новопассит і, для лікування гіпертензії призначали б-адреноблокатори (небіволол 5 мг по 1/2 таблетки (2,5 мг) 1 раз на день) упродовж 15 днів; 1б група (основна 15 осіб) отримувала адекватну протизапальну та дезінтоксикаційну терапію, у комбінації з тримебутину малеатом по 100 мг 3 рази на день та адаптолом по 500 мг 3 рази на день упродовж 15 днів. Друга група – хворі на ХНХ із НЦД за гіпотонічним типом (ГіпоТТ) (30 осіб) із фоновим гіперкінетичним типом ДЖМ та переважаючою гіпертонічною дисфункцією сфінктера Одді(за біліарним або панкреатичним типом), яка також була розподілена на 2 підгрупи: 2а (контрольна 15 осіб): хворим призначили адекватну 1а групі протизапальну та дезінтоксикаційну терапію у комбінації з дуспаталіном (по 135мг 3 рази на день) та екстрактом елеутерокока по 100 мг 3 рази на день упродовж 15 днів; 2б група (основна 15 осіб) отримувала адекватну 1а групі протизапальну та дезінтоксикаційну терапію у комбінації з тримебутину малеатом по 200мг 3 рази в день та адаптолом по 300 2 рази на день упродовж 15 днів. Третя група – хворі (30 осіб) на ХНХ із НЦД за кардіальним типом (КТ), яка залежно від виду лікування, у свою чергу, за випадковою ознакою була поділена на 2 підгрупи 3а і 3б: 3а група (контрольна, 15 осіб) отримувала традиційне лікування загострення ХНХ та НЦД за КТ: протизапальну терапію(а/б засіб групи цефалоспоринів по 500 мг 2 рази на день 7 днів), дезінтоксикаційну (реосорбілакт 200,0 в/в № 5), за наявності ДЖМ за гіпотонічним типом призначали прокінетики (мотиліум по 10 мг 3 разина день), вегетативний коректор рослинного походження новопассит і б-адреноблокатори (небіволол 5 мг по 1/2 таблетки (2,5 мг) 1 раз на день) упродовж 15 днів; 3б група(основна 15 осіб) отримувала адекватну протизапальну та дезітоксикаційну терапію, у комбіації з тримебутину малеатом по 100 мг 3 рази на день та адаптолом по 500мг 2 рази на день упродовж 15 днів. Середній вік хворих складав 31 +/- 5,8 років. Контрольну групу склали 30 ПЗО відповідного віку. Для визначення вихідного вегетативного тонусу у хворих на ХНХ із НЦД використовували шкалу вегетативних симптомів А.М. Вейна із оцінкою за п'ятибальною шкалою [2], а також обчислювали низку індексів: вегетативний індекс (ВІ) Кердо: ВІ = (1 – ДАТ/ЧСС)* 100, де ДАТ – діастолічний артеріальний тиск, ЧСС – частота серцевих скорочень; коефіцієнт Q Хільдебранда: Q = ЧСС/ЧД, де ЧД – частота дихання [2]. Також визначали активність ацетилхолінестерази (АХЕ) у сироватці крові за допомогою стандартного набору реактивів «Даниш Ltd «(м. Львів). Після 3-х денного перебування в стаціонарі хворим проводилось одноразове 24-годинне моніторування АТ за допомогою апарату «BPM OSC Compact 550» фірми «MBO IEG» (Німечинна). Одержані дані аналізували після статистичної оброки за комп'ютерною програмою «ABPM base». Обчислювали наступні показники: середній систолічний (САТ), діастолічний (ДАТ), пульсовий (ПАТ) та середній гемодинамічний (Сер.АТ), АТ частоту серцевих скорочень (ЧСС) впродовж доби і окремо за денний та нічний періоди. Оцінювали варіабельність систолічного, діастолічного АТ та ЧСС за добу, день та ніч за величиною стандартного відхилення. Патологічними показниками АТ вважали цифри АТ, що перевищували 140/90 мм.рт.ст. Вдень та 120/80 мм. рт.ст. вночі. За гіпотензію вважали АТ нижче 90 та 60 мм. рт. ст.

Вміст у крові кінцевих молекулярних продуктів пероксидного окиснення ліпідів (ПОЛ): малонового альдегіду (МА) у плазмі крові вивчали за Ю.А. Владимировим, А.І. Арчаковим. Вміст у крові відновленого глутатіону визначали титраційним методом за О.В. Травіною у модифікації І.Ф. Мещищина, І.В. Петрової. Функціональний стан ендотелію вивчали за вмістом у крові стабільних метаболітів монооксиду нітрогену (NO) (нітритів, нітратів) за методом L.C. Green.

Для оцінки скоротливої здатності ЖМ виконували динамічне УЗД з визначенням розмірів ЖМ, об'єму ЖМ до та упродовж 180 хв після введення подразника (50 мл 25% розчину магнію сульфату), обчислювали скоротливу здатність – коефіцієнт скорочення (КС) ЖМ. За нормативні показники вважали КС ЖМ у діапазоні 40-60% від вихідних показників. На підставі зниження КС меньше 40% встановили гіпокінетичну дискінезію ЖМ, збільшення КС більше 60% – вказують на гіперкінетичнк дискінезію ЖМ. Метаматичну обробку отриманих даних проводили на комп'ютері на базі процесора AMD Athlon 64 за допомогою ліцензійної програми Primer of Biostatistics Version 4.03 (S. Glantz, США)з обчисленням середньої величини, середньої похибки, параметричного критерію вірогідності різниці Стьюдента, непараметричного критерію Колмогорова-Смірнова.

Результати дослідження та їх обговорення. Як показали результати дослідження, у хворих із поєднаним перебігом ХНХ та НЦД за ГіперТТ до лікування ВІ істотно перевищував нормативні. Після лікування у хворих 1а групи він вірогідно знизився у 1,3 рази ($p<0,05$), у той час, як у хворих 1б групи показник знизився у 5,9 ($p<0,05$), однак нормативних показників не досяг. Це вказує на те, що застосування анксіолітика та вегетативного коректора адаптолу потенціюється впливом агоніста опіоїдних рецепторів тримебутину малеату, що більш оптимально відновлює вегетативний гомеостаз. Нами також був встановлений вплив комплексу зазначених медикаментів на активність ферменту АХЕ, який до лікування вірогідно перевищував показник ПЗО ($p<0,05$). Так,у контрольній групі після лікування активність ферменту не змінилась,а у основній-зросла на 12,4% ($p<0,05$), що є одним із компонентів впливу на тонус парасимпатичної нервової системи [2]. Під впливом традиційної терапії небівололом ЧСС вірогідно знизилась на 21,1% ($p<0,05$) із нормалізацією показника, водночас, у хворих основної групи ЧСС знизилась на 17,0% ($p<0,05$), між якими вірогідної різниці немає. Аналогічні зміни спостерігалися нами при аналізі даних добового моніторування АТ. Гіпотензивний вплив небівололу був швидкий, АТ нормалізувався упродовж 3-х днів, однак на 5-й день спостерігається вже артеріальна гіпотензія. Комплексна дія адаптолу призвела до нормалізації АТ без будь яких побічних ефектів, нормотензія настала мягко, але стабільно. Таким чином, вплив адаптолу на вегетативний тонус в цілому можна вважати адекватним дії новопасситу із б-адреноблокатором. Подібні зміни впливу на вегетативний тонус ми спостерігали при аналізі показників у хворих із поєднаним перебігом ХНХ та

НЦД за КТ. Найбільш істотне наближення до норми за показниками ВІ, активності АХЕ,ЧСС, САТ та ДАТ після лікування настало у хворих 2б групи. Слід сказати, адаптол дійсно є вегетативним коректором, оскільки зміг відкоригувати порушений вегетативний тонус і в групі хворих на ХНХ та НДЦ за ГіпоТТ (табл.3): ВІ зріс у 4,2 раза ($p<0,05$)проти 37,1% ($p<0,05$), а ЧСС – на 22,8% ($p<0,05$), у той час, як у групі контролю зміни були невірогідні. Наслідком встановлених змін стала стабілізація АТ у 3а групі після проведеного лікування, у той час як вплив елеутерококу був недостатній.

Аналіз динамічних показників інтенсивності оксидативного стресу в результаті застосування терапевтичних комплексів показав істотне переважання протиоксидантних властивостей адаптолу в усіх підгрупах основної групи,причому вміст у крові кінцевого продукту ПОЛ – МА після лікування знижувався у межах 5-25% ($p<0,05$), у той час, як у хворих контрольної групи – на 5-25% ($p<0,05$) напевне, завдяки деяким компонентам, що входять до складу новопаситу. Відновлення оксидантно-протиоксидантного балансу у хворих основної групи стало можливим завдяки адаптогенним властивостям адаптолу [6, 8], а також завдяки його здатності підсилювати відновлення ГВ. Так, після лікування у хворих основної групи вміст ГВ зріс у межах 22-26% ($p<0,05$) при НЦД за ГіперТТ та КТ, а у хворих на НЦД за ГіпоТТ – аж на 38,8% ($p<0,05$). Водночас, у хворих групи контролю зміни були статистично невірогідні ($p<0,05$).

Відрізнялися в групах порівняння особливості ендотеліальної дисфункції в динаміці лікування. Так, знижений до лікування вміст NO у хворих на НЦД за ГіперТТ на КТ у контрольній групі зріс відповідно у 1,8 та 2,3 ($p<0,05$), чим завдячуємо дії небівололу, як ендотеліопротектора та стимулятора синтезу NO [1]. Таким чином, показники вмісту в крові NO у цих групах хворих після лікування вірогідно перевищували показник у ПЗО, що і стало ймовірною причиною перевищення очікуваного гіпотензивного ефекту зазначеного препарату. У хворих основної групи: 1б та 3б після лікування вміст у крові NO також вірогідно перевищив показник до лікування, але, на відміну від групи контролю, досяг нормативних значень, що і сприяло відновленню судинного тонусу, нормалізації АТ та усуненню кардіалгії. У хворих на НЦД за ГіпоТТ до лікування спостерігався вірогідний надлишок NO. У групі контролю терапія не сприяла відновленню гомеостазу NO, у той час, як в основній групі вміст у крові NO знизився на 21,9% ($p<0,05$) із фактичною нормалізацією показника. Зазначений механізм впливу сприяв усуненню синдрому артеріальної гіпотензії, стабільному відновленню нормального судинного тонусу без залучення додаткових вазотонічних засобів. Яскраві результати були отримані внаслідок застосування комплексної терапії тримебутину малеатом та адаптолом у відношенні корекції супровідної дискінезії жовчного міхура. Так, у хворих із поєднаним перебігом ХНХ та НЦД за ГіпоТТ встановлені ознаки гіперкінетичної дискінезії ЖМ та гіпертонічної дисфункції ЖМ. Призначене лікування із залученням потужного коректора моторики ЖМ (як спазмолітичної, так і прокінетичної дії) трибудату призвело до усунення клінічних симптомів ДЖМ, зниження больового синдрому та вірогідного зниження коефіцієнта скорочення ЖМ на 21,9% ($p<0,05$), водночас у контрольній групі зміни були невірогідні. Цьому також сприяли фармакологічні особливості адаптолу, який здатен збалансувати усі 4 нейромедіаторні системи: GABA-, холін-, серотонін-, та адренергічну, але при цьому не здійснює периферичної адреноблокуючої дії [6].

У хворих на ХНХ із ГіперТТ та КТ було встановлене переважання гіпокінетичної дискінезії ЖМ. При застосуванні комплексної терапії у хворих основної групи спостерігалося відновлення скоротливої здатності ЖМ із зростанням коефіцієнта скорочення ЖМ відповідно на 55,6% та 60,2% ($p<0,05$). Водночас, у хворих групи контролю скоротлива здатність ЖМ не лише не зросла, але й ще більше зменшилась під впливом б – адреноблокатора.

Таким чином, застосування тримебутину малеату та адаптолу в комплексній терапії вегетативних розладів, що зумовили розвиток нейроциркуляторної дистонії, дискінезій жовчовивідних шляхів та хронічного холециститу є доцільним, оскільки комбінація позитивних основних (анксіолітик, адаптоген) та плейотропних властивостей адаптолу (ноотропні, антиангінальні, мякі гіпотензивні, протишокові, антиоксидантні, мембраностабілізувальні властивості, а також здатність усувати нікотинову залежність, коригувати АТ завдяки тому, що адаптол є водночас агоністом-антагоністом адренергічної системи), а також модулюючого кінетику шлунково-кишкового тракту агоніста периферичних опіодних рецепторів тримебутину малеату [3] призвела до корекції основних симптомів як ХНХ та супровідних дискінезій, так і проявів НЦД не залежно від типу вихідних вегетативних розладів.

Висновки. 1. Застосування тримебутину малеату та адаптолу у хворих на хронічний некаменевий холецистит та нейроциркуляторну дистонію сприяє усуненню симптомів основного та супровідного захворюваннь завдяки корекції вегетативного тонусу, нормалізації артеріального тиску, частоти серцевих скорочень та скоротливої здатності жовчного міхура залежно від типу супровідних НЦД та дискінезії жовчного міхура.

2. Ефективність застосування тримебутину малеату та адаптолу у хворих на хронічний некаменевий холецистит та нейроциркуляторну дистонію полягає у реалізації вірогідних антиоксидантних та мембраностабілізуючих властивостей адаптолу, зниженню інтенсивності оксидативного та нітрозитивного стресу.

3. Рекомендуємо застосування препаратів у наступних дозах: при НЦД за ГіперТТ та гіпотонічний дискінезії ЖМ: тримебутину малеат по 100мг 3 рази на день, адаптолу по 500 мг 3 рази на день; при НЦД за КТ та гіпотонічний дискінезії ЖМ: тримебутину малеат по 100мг 3 рази на день, адаптолу по 500 мг 2 рази на день; при НЦД за ГіпоТТ та гіпотонічний дискінезії ЖМ: тримебутину малеат по 200мг 3 рази на день, адаптолу по 300 мг 2 рази на день упродовж 15 днів та продовженням вживання адаптолу впродовж місяця при усіх типах НЦД.

Список літератури:

1. Амосова Е.Н. Клиническая кардиология: в 2 т. / Е.Н. Амосова. – Здоро'я. – 2002. – Т. 2. – 992 с.
2. Вейн А.М. Вегетативніе расстройства / А.М. Вейн. – М: Мед. информ. Агенство, 2000. – 752 с.
3. Ивашкин В.Т. Возможности применения тримебутина в лечение больных с синдромом раздраженного кишечника / В.Т. Ивашкин, О.М. Драпкина // Рос. журнал гастроэнтерол., гепатол., колопроктол. – 2008. – № 5. – С. 12-16.

4. Любавка С.С. Адаптол и Феварин при фармакологической коррекции тревожно-депресивного синдрома убольных зроническим панкреатитом / С.С. Любавская, Ю.Н. Чернов, Г.А. Батищева. – Системный анализ и управление в биомед. системах. – 2009. – Т. 8. – № 3. – С. 732-737.
5. Матвиенко Е.Е. Оценка эфективности коррекции психовегетатианых нарушений с применением адаптола у женщин в постменопаузе с артериальной гипертензией / Е.Е. Матвиенко, Г.Г. Семенкова // Кардиоваскулярная терапия и профилактика. – 2009. – Т. 8. – № 2. – С. 204.

Антонив А.А., Дрозд В.Ю.
Буковинский государственный медицинский университет

КОМПЛЕКСНОЕ ПРИМЕНЕНИЕ ТРИМЕБУТИНА МАЛЕАТА И АДАПТОЛА (МЕБИКАРА) У БОЛЬНЫХ С КОМОРБИДНЫМ ТЕЧЕНИЕМ НЕЙРОЦИРКУЛЯТОРНОЙ ДИСТОНИИ И ХРОНИЧЕСКОГО НЕКАМЕННОГО ХОЛЕЦИСТИТА

Аннотация
Исследование рассказывает об эффективности применения Тримебутина малеата и Адаптола у больных хроническим некаменным холециститом и нейроциркуляторной дистонией. Изучено медикаментозную коррекцию вегетативного тонуса, нормализацию артериального давления, частоты сердечных сокращений и сократительной способности желчного пузыря в зависимости от типа супутствующих НЦД и дискинезии желчного пузыря. Предложена схема лечения этих коморбидных заболеваний.
Ключевые слова: хронический некаменный холецистит, нейроциркуляторная дистония, сфинктер Одди, триметабутину малеат, адаптол.

Antoniv A.A., Drozd V.Y.
Bukovinian State Medical University

INTEGRATED APPLICATIONS ADAPTOL AND TRIMEBUTIN MALEATE (MEBYKAR) IN PATIENTS WITH COMBINED COURSE NEUROCIRCULATORY DYSTONIA AND CHRONIC NON-CALCULOUS CHOLECYSTITIS

Summary
The study talks about the efficacy of trimebutin maleate and Adaptol in patients with chronic non-calculous cholecystitis and neurocirculatory dystonia. Studied pharmacological autonomic tone correction, normalization of blood pressure, heart rate and contractile ability of the gallbladder, depending on the type of supporting NCD and gallbladder dyskinesia. The scheme of treatment of comorbid diseases.
Keywords: chronic non-calculous cholecystitis, neurocirculatory dystonia, sphincter of Oddi, trymetabutynu maleate, Adaptol.

УДК 613/.614:616-084:351.77

ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАКОНІВ ВИЖИВАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ ДИНАМІКИ ЧИННИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Горський П.В.
Національна академія наук України і Міністерства освіти і науки України
Таралло В.Л.
Буковинський державний медичний університет

У статті запропоновано новий аналітичний підхід, який ґрунтується на законах виживання та збереження здоров'я населення та використовує їх у обробці комбінованих таблиць захворюваності-смертності. Це дозволяє об'єктивно оцінювати вплив будь-яких хронічних хвороб (класів хвороб), повне одужання від яких неможливе, на перебіг процесів здоров'я і виживання населення, причому в системному вигляді – в інтегральних показниках. Останні сприяють об'єктивним оцінкам ефективності діяльності територіальних систем охорони здоров'я.
Ключові слова: здоров'я, захворюваність, дожиття населення.

Вступ (стан проблеми). Спроби знайти інтегральні показники виживання і здоров'я населення робились фахівцями досить давно. Однією з таких спроб є закон Гомперца-Мейкхема [9, 10], у відповідності з яким сила смертності внаслідок «природного старіння» організму в основному зростає зі зміною віку за геометричною прогресією (закон Гомперца), а фонова стала (стала Мейкхема) описує, як і донині вважає переважна більшість вітчизняних фахівців соціальної медицини, ґрунтуючись на праці [10], «соціальну» складову смертності, зумовлену в тому числі факторами, пов'язаними з «дружністю» чи «сприятливістю» умов середовища мешкання населення, зокрема з роботою територіальних систем охорони здоров'я. Таким чином, «соціальна» і «генетична» складові смертності вважаються адитивними і, отже, незалежними. Це означає, що загальна смертність в принципі може бути поділена на «усувну» і «неусувну» складові. Ґрунтуючись на цьому припущенні, автор праці [2] проаналізував таблиці смертності населення Швеції за великий період часу і обробивши їх з використанням закону Гомперца-Мейкхема зробив висновок, що фонова «усувна» складова за дослідний період істотно зменшилася, в той час як «генетична» або «неусувна» залишилася практично незмінною. На цій основі шляхом прирівнювання «фонової складової» до нуля було оцінено верхню границю середньої тривалості життя людей. Водночас В.П. Войтенко [1] довів, що закон Гомперца-Мейкхема не завжди адекватно описує смертність в дитячому віці і доповнив його відомим з теорії надійності технічних систем законом Вейбула. Поряд з цим робились спроби описати вплив різних факторів, зокрема екологічних, на виживання населення і без використання законів виживання. Наприклад, в праці [7] було зроблено спробу оцінити селективну дію захворювань органів дихання, хвороб системи кровообігу та новоутворів на відносну пристосованість населення двох індустріально розвинених міст з населенням понад 1млн і понад 200 тис. мешканців. Оцінку ступеня відносної пристосованості кожної міської популяції провадили за методикою, розробленою в праці [8]. Ця методика, як вважають автори, враховує дію всіх факторів, які впливають на репродуктивність та смертність популяції.

Ступінь селективної дії хвороб кровообігу та новоутворів на відносну пристосованість популяції оцінювався за формулою:

$$S = \sum_{x=0}^{m} \frac{I_x b_x \delta_x}{R_0}. \quad (1)$$

В цій формулі: I_x – ймовірність виживання до віку; x, b_x так звана «вікоспецифічна» швидкість; δ_x – ймовірність смерті від захворювання до досягнення віку x; R_0 – чиста репродуктивна швидкість.

Чиста репродуктивна швидкість обчислювалась за такою формулою:

$$R_0 = \sum_{x=0}^{m} I_x b_x . \quad (2)$$

Окрім того, для опису динаміки зростання (або зменшення) чисельності популяції використовувався коефіцієнт внутрішньої швидкості природного зростання – r, який обчислювався з рівняння:

$$\sum_{x=0}^{m} \exp(-rx) I_x b_x = 1. \quad (3)$$

На основі описаного підходу автори встановили, що на жорсткий тиск навколишнього середовища населення відповідає збільшенням внутрішньої швидкості природного зростання і чистої репродуктивної швидкості, що пов'язано з необхідністю стабілізації структури популяції.

Результати дослідження дозволили авторам виявити найбільш високий рівень селективного тиску на генотипи з серцево-судинною та легеневою патологією в зоні нафтохімічних комплексів.

Однак така оцінка видається не зовсім коректною, принаймні з логічної та математичної точок зору тому, що однаково високий рівень селективного тиску буде, наприклад, при високій імовірності виживання і низькій імовірності смерті, так і навпаки.

В праці [3] авторами розроблено методику оцінки структурної ефективності територіальних систем охорони здоров'я. В якості критерію оцінки вибрано інтегральний показник структурної ефективності S, який розраховується за формулою:

$$S = \sum_{k=1}^{n} r_k \Big/ \sum_{k=1}^{n} g_k . \quad (4)$$

В цій формулі r_k – оцінка внеску окремого індикатора, g_k – вага індикатора, n – кількість індикаторів. Показник структурної ефективності побудований так, що він змінюється від нуля до одиниці. Для територіальних систем з низькою ефективністю він близький до нуля, а з високою – до одиниці. Однак недоліком такого показника є те, що він будується на основі досить довільного вибору індикаторів та колективної думки експертів щодо їх значущості, тобто не позбавлений істотної частки суб'єктивізму.

Мета дослідження. Введення і аналіз таких показників, які, з одного боку, є більш змістовно та математично обґрунтованими, а з іншого – більш об'єктивними.

© Горський П.В., Таралло В.Л., 2014

Об'єкт і методи дослідження. Об'єктом дослідження є параметри здоров'я населення та хворих на захворювання системи кровообігу. Для обробки матеріалів використано закон виживання популяцій [4] і закон збереження здоров'я [5], а також побудована на їх основі таблиця спільного статистичного аналізу захворюваності-смертності [6].

Результати дослідження і їх обговорення. Більш обґрунтовані інтегральні показники виживання (і, отже, більш пристосованості до середовища мешкання населення і діяльності як загальнонаціональної, так і територіальних систем охорони здоров'я) можна ввести, ґрунтуючись на відкритих авторами даного дослідження законах виживання популяцій і збереження здоров'я населення Математичний вираз першого з цих законів описує відносну кількість $l(x)$ осіб, які доживають від народження до віку x і має вигляд:

$$l(x) = \exp\left[-\frac{(x/x_0)^{\alpha}}{\gamma(1-x/x_0)}\right] \quad (5)$$

В цій формулі x_0 – граничний вік життя людини, котрий повинен існувати, оскільки «всі люди смертні», α – внутрішній показник життєстійкості та життєздатності населення, γ – зовнішньо-внутрішній показник життєстійкості та життєздатності населення. Перший індекс, як ми відзначили, віддзеркалює здатність населення *пристосуватись* до умов середовища мешкання, а другий – здатність населення *пристосувати* середовище мешкання до своїх потреб. Обидва зазначених індекси характеризують як біологічну так і соціальну складові процесу виживання. Справді індекс α, характеризуючи, головним чином, здатність до виживання у молодших вікових групах, в той же час є своєрідною «функцією» здоров'я та способу життя батьків представників цих груп і, отже, несе в собі також соціальну складову. З іншого боку, γ індекс характеризує головним чином виживання середніх та старших вікових груп і, отже, спосіб життя населення в широкому розуміння слова, тобто є переважно «соціальним» чинником. Однак цей спосіб життя значною мірою регламентується і тим «потенціалом здоров'я», який закладено у представників кожної вікової групи їх батьками або й представниками більш старших поколінь. Отже, γ індекс несе в собі також біологічну складову. Таким чином, біологічна (генетична) та соціальна складові процесу виживання не є незалежними, тобто адитивними, як це стверджує закон Гомперца-Мейкхема, а тісно пов'язані між собою.

Повністю аналогічно свідчить про це і закон збереження здоров'я населення. Його математичний вираз аналогічний формулі (5) і відрізняється від неї лише вибором системи позначень параметрів, їх «змістовним навантаженням» та числовими значеннями:

$$l_h(x) = \exp\left[-\frac{(x/x_{0h})^{\alpha_h}}{\gamma_h(1-x/x_{0h})}\right] \quad (6)$$

В його формулі $l_h(x)$ – відносна кількість осіб, які, народившись живими і здоровими відносно певної хвороби (класу хвороб), повне одужання від якої (яких) на сьогодні неможливе, залишаються в цьому стані, досягнувши віку x; x_{0h} – граничний вік, якого можна досягнути, залишившись здоровим відносно певної хвороби (класу хвороб); γ_h – індекс «генетичного сприяння» здоров'ю відносно певної хвороби (класу хвороб); – індекс «соціального сприяння» здоров'ю відносно певної хвороби (класу хвороб). Оскільки абсолютно здорові люди не помирають, то зрозуміло, що між інтегральними параметрами закону виживання і закону збереження здоров'я існують співвідношення, які виражаються наступними нерівностями: $\alpha_h \le \alpha, \gamma_h \le \gamma, x_{0h} \le x_0$. Однак дані індекси, особливо індекс γ_h, істотною мірою залежать від ефективності національної та територіальних систем охорони здоров'я.

Використовуючи дані закони і обробляючи на основі їх методом найменших квадратів комбіновані таблиці захворюваності-смертності можна визначити вплив тих чи інших захворювань на параметри

Таблиця 1

Результати розрахунку інтегральних показників здоров'я населення Кіцманського району Чернівецької області відносно хвороб системи кровообігу

Параметр	Все населення	Чоловіки	Жінки	Міське в цілому	Міське, чоловіки	Міське, жінки	Сільське в цілому	Сільське, чоловіки	Сільське, жінки
x_0	119	119	119	119	119	119	119	119	119
α	2.644	2.914	2.581	2.969	2.777	4.418	2.594	2.942	2.200
γ	1.221	0.646	2.584	1.094	0.780	0.926	1.228	0.619	3.213
Δ	$3.614\cdot10^{-3}$	$4.472\cdot10^{-3}$	$3.673\cdot10^{-3}$	$8.35\cdot10^{-3}$	0.019	$1.35\cdot10^{-3}$	$3.24\cdot10^{-3}$	$3.12\cdot10^{-3}$	$4.54\cdot10^{-3}$
x_{0h}	116	116	116	116	116	116	116	116	116
α_h	1.701	1.854	1.560	1.705	1.477	2.294	1.705	1.981	1.442
γ_h	0.620	0.511	0.742	0.603	0.647	0.446	0.623	0.472	0.809
Δ_h	0.032	0.026	0.038	0.022	0.029	0.010	0.036	0.027	0.045
α^-	1.525	1.843	0.970	1.371	1.269	3.071	1.551	1.978	0.800
γ^-	4.127	2.137	12.325	4.834	3.330	3.457	3.986	1.929	13.45
Δ^-	$2.00\cdot10^{-3}$	3.01·10-3	$1.19\cdot10^{-3}$	$2.29\cdot10^{-3}$	$5.71\cdot10^{-3}$	$8.63\cdot10^{-4}$	$2.17\cdot10^{-3}$	$2.57\cdot10^{-3}$	$1.43\cdot10^{-3}$
α^+	5.799	5.743	7.385	9.087	10.207	6.813	5.332	5.142	7.523
γ^+	0.455	0.285	0.365	0.079	0.025	0.571	0.577	0.395	0.331
Δ^+	$6.82\cdot10^{-5}$	$1.07\cdot10^{-4}$	$7.97\cdot10^{-5}$	$5.38\cdot10^{-4}$	$5.69\cdot10^{-4}$	$5.00\cdot10^{-4}$	$4.45\cdot10^{-5}$	$2.22\cdot10^{-4}$	$4.27\cdot10^{-5}$
$e_0^{(0)}$	72.95	65.59	83.86	73.76	67.19	80.04	72.64	65.22	84.85
$e_0^{(h)}$	49.48	48.36	50.62	49.04	46.69	52.03	49.63	48.85	50.41
K	0.678	0.737	0.607	0.665	0.695	0.65	0.683	0.749	0.594
e_0^-	84.36	75.48	97.77	85.91	78.27	90.18	83.96	74.88	98.09
e_0^+	78.56	73.75	82.21	75.89	71.89	84.27	78.99	74.16	81.83
S_1	54187	52798	55283	55191	54364	54846	53871	52418	55266
S_r	54056	52828	55182	54605	54364	54846	53943	52418	55266

α та γ закону виживання, або на параметри α_h та γ_h закону збереження здоров'я по відношенню до певної хвороби (класу хвороб). Якщо виявляється, що те чи інше захворювання істотно знижує параметр α в законі виживання або параметр α_h в законі збереження здоров'я, то це означатиме, що відповідне захворювання має біосоціальну природу із домінуванням біогенетичної складової, а підвищення або збереження значень цих параметрів буде свідчити про безумовне домінування соціоекологічної складової, у поширенні хвороб.

Підходи, які ґрунтуються на законах виживання і збереження здоров'я, також дозволяють розраховувати у людино-роках потенціал життя і здоров'я населення, який підлягає відновленню як в країні в цілому, так і на кожній конкретній території і, відповідно, розробити цільові відновлювальні програми із розрахунком обсягу та оптимальної структури розподілу коштів на їх відновлення.

Окрім того, вони дозволяють спрогнозувати поширеність досліджуваних хронічних хвороб. Розглянемо деякі конкретні приклади. Нижче наведено таблицю параметрів законів виживання і збереження здоров'я населення Кіцманського району Чернівецької області, знайдених на основі обробки 3-х таблиць: загальної таблиці смертності, таблиці смертності за чинниками та комбінованої таблиці захворюваності-смертності.

В цій таблиці введено такі позначення: x_0, α, γ – параметри виживання населення за умов дії всіх чинників смерті, Δ – середньоквадратичне відхилення даних таблиці смертності від даних, розрахованих за законом виживання, x_{0h}, α_h, γ_h – параметри закону збереження здоров'я населення відносно поширення хронічних хвороб системи кровообігу, Δh – середньоквадратичне відхилення даних комбінованої таблиці захворюваності-смертності від даних, розрахованих за законом збереження здоров'я населення, α^-, γ^-, – параметри закону виживання популяцій, визначені за умов виключення хронічних хвороб системи кровообігу з числа чинників смерті, Δ^- – середньоквадратичне відхилення даних відповідної таблиці смертності від даних, розрахованих за законом виживання популяцій, α^+, γ^+ – параметри закону виживання, визначені за умов дії в якості чинників смерті лише хронічних хвороб системи кровообігу, Δ^+ – середньоквадратичне відхилення даних відповідної таблиці смертності від даних, отриманих за законом виживання популяцій, $e_0^{(0)}$ – середня очікувана тривалість прийдешнього життя при народженні за умов дії всіх чинників смерті, $e_0^{(h)}$ – середня очікувана тривалість здорового життя при народженні відносно хвороб кровообігу, K – коефіцієнт якості життя, який дорівнює відношенню середньої тривалості здорової частини життя до його повної середньої тривалості, e_0^- – середня очікувана тривалість життя при народженні за умов виключення хронічних хвороб системи кровообігу з числа чинників смерті, e^+_0 – середня очікувана тривалість життя при народженні за умов дії в якості чинників смерті лише хронічних хвороб системи кровообігу, S_1 – середня прогнозована поширеність хронічних хвороб системи кровообігу в розрахунку на 100000 населення, визначена за законом збереження здоров'я населення, S_r – середня прогнозована поширеність хронічних хвороб системи кровообігу в розрахунку на 100000 населення, уточнена з врахуванням реальної чисельності відповідних категорій населення.

З таблиці перш за все видно (як і зазначалося раніше), що виконуються нерівності $a_h \le a$, $\gamma_h \le \gamma$, $x_{oh} \le x_0$. Це означає, що, ґрунтуючись на значеннях параметрів законів виживання популяцій та збереження здоров'я населення можна більш об'єктивно, ніж в рамках підходів попередніх дослідників, оцінити біосоціальну та соціобіологічну складові селективного тиску певної хвороби (класу хвороб) на населення як країни в цілому, так і її окремих регіонів. Біосоціальна складова селективного тиску хвороб системи кровообігу на здоров'я і виживання населення у відсотках дорівнює:

$$P_{bs} = 100\ (\alpha - \alpha_h) \ / \ \alpha. \qquad (7)$$

Соціобіологічна складова селективного тиску хвороб кровообігу на здоров'я і виживання населення дорівнює:

$$P_{bs} = 100\ (\gamma - \gamma_h) \ / \ \gamma. \qquad (8)$$

Результати розрахунку цих складових наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники селективного тиску (у відсотках) хронічних хвороб системи кровообігу на здоров'я і виживання населення Кіцманського району Чернівецької області

Параметр	Все населення	Чоловіки	Жінки	Міське в цілому	Міське, чоловіки	Міське, жінки	Сільське в цілому	Сільське, чоловіки	Сільське, жінки
P_{bs}	35.7	36.3	39.5	42.6	46.8	48.1	34.3	32.7	34.5
P_{sb}	49.2	20.9	71.3	44.9	17.1	51.8	49.2	23.7	74.8

З таблиці видно, що найбільша біосоціальна складова селективного тиску хронічних хвороб системи кровообігу на здоров'я і виживання спостерігається у жінок міста, а найменша – у чоловіків села. Хоча в цілому таку відмінність можна пояснити тим, що у відповідності з міркуваннями, висловленими В.П. Войтенком [1] та В.О. Геодакяном [2] позитивні генетичні зміни, в тому числі своєрідна «біосоціальна стійкість» до хвороб системи кровообігу накопичується і передається до «загального популяційного казана» чоловіками, причини цієї відмінності потребують спеціального вивчення.

Водночас, оскільки параметри закону збереження здоров'я отримано на основі обробки комбінованої таблиці захворюваності-смертності, необхідно дослідити, чим зумовлені ці відмінності: підвищеною смертністю дівчат у молодшому віці, пов'язаною з вродженими вадами, чи підвищеною захворюваністю їх на хвороби системи кровообігу і у відповідності з цим планувати лікувально-профілактичні заходи.

Слід зазначити, також, що внаслідок неадитивності параметрів α та α_h показник біосоціальної складової селективного тиску хронічних хвороб системи кровообігу на здоров'я та виживання для населення в цілому не завжди знаходиться між «чоловічим» та «жіночим» показниками.

Отже з таблиці видно, що значення соціобіологічної складової селективного тиску хронічних хвороб системи кровообігу на здоров'я і виживання для населення в цілому знаходиться між «чоловічим» і «жіночим» показниками. Це має місце тому, що показник P_{sb} значно більшою мірою зумовлений середовищем мешкання і, отже, ефективністю функціонування територіальної системи охорони здоров'я, ніж показник P_{bs}. При цьому, «чоловічий» показник соціобіологічної складової селективного тиску хронічних хвороб системи кровообігу на здоров'я і виживання істотно менший за «жіночий». Така відмінність зумовлена тим, що питома вага цих хвороб серед чинників жіночої смертності істотно

Таблиця 3

Поширеність хронічних хвороб системи кровообігу в Кіцманському районі на 100000 населення в різних вікових групах у відповідності з комбінованими таблицями захворюваності-смертності

Вікова група	Поширеність хронічних хвороб системи кровообігу на 100000 населення								
	Населення в цілому			Міське населення			Сільське населення		
	Обидві статі	Чоловіки	Жінки	Обидві статі	Чоловіки	Жінки	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
0-6	1481	1092	1925	499	798	106	1685	1151	2290
7-14 р	4080	3569	4601	3672	4176	2292	4149	3364	5017
15-17 р	7206	6208	8233	7320	9096	4246	7121	5403	9001
18-60 р	22900	21540	24320	23270	24110	21390	22660	20690	24810
Старше 60 р	65460	61820	68290	70690	68760	71500	63930	59650	67410

більша, ніж серед чинників чоловічої смертності. Зменшення питомої ваги хронічних хвороб системи кровообігу серед чинників чоловічої смертності пояснюється значною роллю в ній травм, отруєнь і нещасних випадків.

Підхід, що ґрунтується на законах виживання та збереження здоров'я населення дозволяє також спрогнозувати поширеність вибраної хвороби (класу хвороб) як серед населення в цілому, так і по його окремих категоріях та статево-вікових групах. Так, з останнього рядка таблиці 1 видно, що розрахункова поширеність хвороб системи кровообігу серед населення Кіцманського району становить більше 50000 на 100000 населення. Це доволі високий показник, який свідчить про нагальну необхідність розробки та реалізації цільової комплексної програми збереження та відновлення «потенціалу здоров'я» населення. Водночас, порівнюючи «прогнозні» значення поширеності даних чи інших хвороб зі спостережуваними на підставі звернень та профілактичних оглядів в практиці охорони здоров'я, можна оцінити повноту виявлення хворих та ефективність лікувально-профілактичних заходів, що вкрай важливо для кожного керівника і кожного регіону

Результати застосування запропонованого підходу до прогнозування поширеності хронічних хвороб системи кровообігу по окремих статево-вікових групах населення Кіцманського району наведено в таблиці 3.

З даних таблиці 3 видно, що досить висока поширеність хронічних хвороб системи кровообігу має місце навіть у наймолодшій віковій групі, а в працездатному віці на ці хвороби в тій чи іншій формі і стадії хворіє кожен п'ятий або й четвертий мешканець Кіцманського району. Це доволі тривожний сигнал, який свідчить про те, що необхідна підвищена увага до питань своєчасного виявлення, лікування та профілактики хронічних хвороб вже в дитячому та працездатному віці. З іншого боку, немає нічого дивного в тому, що найбільша поширеність хвороб системи кровообігу має місце у віці старше за 60 років, оскільки ці хвороби є провідними чинниками смерті і скорочення середньої тривалості прийдешнього життя. Однак слід зазначити, що у віці до 17 років немає стійкого переважання «жіночої» поширеності над «чоловічою». Це означає, що на їх поширеність в цьому віці в основному впливають вроджені вади розвитку системи кровообігу. В працездатному і старшому за нього вікових групах спостерігається стійке переважання «жіночої» поширеності над чоловічою. Його можна пояснити тим, що за рахунок внеску інших причин в смертності чоловіків питома вага хронічних хвороб системи кровообігу менша ніж у жінок. Окрім того, з таблиці видно, що із збільшенням віку поширеність хвороб системи кровообігу зростає, що є свідченням переважної ролі соціальних чинників у формуванні захворюваності на ці хвороби і смертності від них.

Висновки. Запропонований авторами аналітичний підхід, який ґрунтується на законах виживання та збереження здоров'я населення і використанні їх у обробці комбінованих таблиць захворюваності-смертності, дозволяє:

1) об'єктивно оцінювати вплив будь-яких хронічних хвороб (класів хвороб), повне одужання від яких неможливе, на перебіг процесів здоров'я та виживання населення в інтегральному вигляді – інтегральниї показниках.

2) прогнозувати поширеність тих чи інших хронічних хвороб (класів хвороб), повне одужання від яких неможливе, як в цілому, так і по окремих статево-вікових групах, і тим самим контролювати достовірність повноти виявлення хворих та ефективність відповідних лікувально-профілактичних заходів.

3) об'єктивно оцінювати ефективність функціонування територіальних систем охорони здоров'я на основі кінцевого результату їх діяльності, який кількісно виражається у значеннях інтегральних показників здоров'я та виживання населення, що виступають параметрами відповідних законів і повністю позбавлені суб'єктивної складової, оскільки отримуються на основі реальних даних про захворюваність і смертність населення на конкретній території.

4) здійснювати конструктивну інформаційну підтримку процесу розробки цільових комплексних оздоровчих програм та розрахувати обсяг і структуру ресурсів суспільства і галузі, необхідних для їх реалізації, виходячи з об'єктивної оцінки у (людино-роках) потенціалу життя і здоров'я населення, який підлягає відновленню.

Перспективи подальших досліджень. Запропоновані закони і підходи усувають необхідність залучення в наукову і практичну медицину штучних методів які мають елементи суб'єктивізму і математичної неточності (результати даного дослідження є свідченням цього); їх необхідно поступово запроваджувати у практику.

Список літератури:

1. Войтенко В.П. Факторы смертности и продолжительность жизни / В.П. Войтенко – К.: Здоров'я, 1987. – 148 с.
2. Геодакян В.А. Половой диморфизм в картине старения и смертности человека. / В.А. Геодакян // Проблемы биологии старения. – М.: Наука, 1983. – С. 103-110.
3. Лехан В.М. Методика оцінки структурної ефективності територіальних систем охорони здоров'я. / Лехан В.М., Крячкова Л.В., Борвінко Е.В. – Кривий Ріг: Діопіс, 2013. – 36 с.

4. Таралло В.Л. Закон выживания популяций. / В.Л. Таралло, П.В. Горский, Ю.А. Тимофеев / Международный регистр глобальных систем информации. Сертификат-лицензия Международной регистрационной палаты информационно-интеллектуальной новизны МАИ СЭС ООН. Рег. Номер 000324. Шифр 00005. Код 00015. – Москва. 4.06.1998 г.
5. Таралло В.Л. Здоровье для всех: популяционная диагностика, прогноз, стратегия действий и контроль их эффективности / Таралло В.Л., Горский П.В., Шкробанец И.Д., Грицюк М.И. – Черновцы: БГМУ, 2012. – С. 163-173.
6. Таралло В.Л. – Популяційні характеристики динаміки здоров'я хворих на хронічні захворювання системи кровообігу в сільській місцевості / В.Л. Таралло, П.В. Горський, А.С. Бідучак, М.І. Грицюк // Україна. Здоров'я нації, 2010. – № 4(16). – С. 152-157.
7. Хуснутдинова К. Генетико-демографические характеристики населения городов в условиях интенсивного промышленного развития / Э.К. Хуснутдинова, И.Н. Шашкова, Х.С. Рафиков / Социально-экологические проблемы управления здоровьем. – Горький. ГГМИ, 1989. – С. 34-39.
8. Cavalli – Stozza. The genetics of human population. / Cavalli – Stozza, W.T. Bodmer – San Francisco, 1971. – P. 965.
9. Gompetz B. On the Nature of the Function of the Law of Human Mortality and on New Mode of Determining the Value of Life Contingencies. / B. Gompetz B. // Philosophical Transactions of the Royal Society. – London. – 1825. – № 115. – P. 513-585.
10. Makeham W.M. On the Law on Mortality / W.M. Makeham // Journal of Institute of Actuaries. – London – 1867. – № 13. – P. 325-358.

Горский П.В.
Национальная академия наук Украины и Министерства образования и науки Украины
Таралло В.Л.
Буковинский государственный медицинский университет

ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАКОНОВ ВЫЖИВАНИЯ И СОХРАНЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ ДЛЯ АНАЛИЗА ДИНАМИКИ ДЕЙСТВУЮЩИХ ПРОЦЕССОВ И ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СИСТЕМ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Аннотация
В статье предложен новый аналитический подход, который основан на законах выживания и сохранения здоровья населения и сохранения здоровья населения и использует их в обработке комбинированных таблиц заболеваемости-смертности. Это позволяет объективно оценивать влияние любых хронических заболеваний (классов заболеваний), полное выздоровление от которых невозможно, на течение процессов здоровья и выживания населения, причем в системном виде – в интегральных показателях. Последние содействуют объективной оценке эффективности деятельности территориальных систем здравоохранения.
Ключевые слова: здоровье, заболеваемость, выживаемость населения.

Gorsky P.V.
National Academy of Sciences of Ukraine and Ministry of Education and Science of Ukraine
Tarallo V.L.
Bukovinian State Medical University

THE ADVANTAGES OF USING THE LAWS OF SURVIVAL AND HEALTH PRESERVATION OF THE POPULATION FOR THE ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF THE PROCESSES AND THE EFFECTIVENESS OF THE REGIONAL HEALTH SYSTEMS ACTIVITY

Summary
This article proposes a new analytical approach, based on the laws of survival and health preservation of the population and use them in the handling of combined morbidity-mortality tables. This allows you to assess objectively the impact of any chronic disease (disease classes), complete recovery from which is impossible, for processes of the health and survival of the population, in their systemic form – in integral indices. This also facilitates in an objective assessment of the effectiveness of regional health systems activity.
Keywords: health, morbidity, survival of the population.

УДК 616.12-008.331.1+616.379-008.64]-074:577.175.85

INVESTIGATION OF APELIN ACTIVITY IN PATIENTS WITH ESSENTIAL HYPERTENSION AND OBESITY

Demydenko G.V.
Kharkiv National Medical University

Co-morbid hypertension and obesity is a multifactorial disorder, but mechanisms leading to weight gain in hypertensive persons are not completely known. Aim of the study was to investigate apelin's expression in patients with essential hypertension (EH) with obesity in Ukraine patients. Patients were categorized into 4 cluster groups based on k-means according apelin and BMI data. The increased level of peptide apelin in hypertensive patients was detected. Significant dyslipidemia with high atherogene index, dysglicemia, hyperinsulinemia, and pronounced expression of pro-inflammatory cytokine are accompanied with decreasing of apelin level and negative correlation of BMI with peptide.
Keywords: essential hypertension, obesity, adipokine, apelin, dislipidemia.

Essential hypertension (EH) stays the important public challenge, because of leading positions in morbidity and mortality not only in Ukraine, but worldwide. Excess body weight is the sixth most important risk factor contributing to the overall burden of disease in the world. Obesity itself is recognized as one of the most important risk factors for the development of hypertension and its progression(Piya MK, 2013).Hypertension in obese patients in over 60% is associated with glucometabolic disturbances, like insulin resistance, glucose intolerance. Moreover, diabetes develops in 2% of treated hypertensive patientsevery year(Demydenko G, 2013).

The Framingham study have shown that future weight gain is significantly greater in hypertensive patients than in normotensive subjects, suggesting that even normal weight hypertensives are at a high risk of developing obesity (Julius S, 2000).

It is clear that co-morbid hypertension and obesity is a multifactorial disorder. But mechanisms leading to weight gain in hypertensive persons are not completely known. It is likely that obesity, hypertension and metabolic abnormalities interact and potentiate their individual impact on cardiovascular risk.

As it's still not possible to identify one mechanism as the dominant aetiological factor, adipokines may have a decisive influence.

Apelin is a recently discovered vasoactive peptide and adipokine that is an endogenous ligand of the APJ receptor and was named 'apelin' after APJ endogenous ligand. This G protein-coupled receptor was identified in 1993, and has a close identity with the angiotensin II type 1 receptor, but does not bind angiotensin-II (Piya MK, 2013).

Apelin and APJ have been found to be expressed in fat tissues, heart and lungs, as well as various regions of the central nervous system. The pathophysiologic action of apelin in obesity remains unclear.

Aim of the study was to investigate apelin's expression in Ukraine patients with essential hypertension with obesity.

Materials and methods: 96 patients with EHwere recruited in the investigation. Inquiring, inspection and laboratory investigations were provided according to the recommendations of Ukrainian Society of Cardiology and ESC/ESH recommendations 2007/2009 (Mancia G, 2009).The study was approved by local institutional review board committees, and all participants provided written informed consent. All subjects underwent measurements of height, weightat the baseline visit.Body mass index (BMI) was calculated as weight in kilograms divided by the square of the height in meters (kg/m^2).

Three measurements of systolic blood pressure (SBP) and diastolic blood pressure (DBP) were taken using a standardized sphygmomanometer on the right arm, after a 15-minute rest in a sitting position; the average of the three measurements was used as subject's blood pressure (Little Doctor, Switzerland).

A blood specimen was collected after overnight fasting into a tube with further centrifuging and freezing for investigations. Carbohydrate metabolism was evaluated on the basis of plasma glucose, insulin, glycated haemoglobin(HbA1c) that were measured as at fasting, as after 120 min of standard glucose tolerance test (OGTT).For insulin measurements the laboratory set DRG® Insulin (DRG Instruments GmbH, Germany, Marburg) was used. Glucose and lipid profile (total cholesterol (TC), triglyceride (TG), high density lipoprotein-cholesterol levels (HDL-C)) were determined using Olveks diagnosticum Kit, Russia.

Low density lipoprotein-cholesterol was calculated (LDL-C) with W.T. Friedewald formula (Fukuyama N, 2008):

$$LDL\text{-}C = TC - (HDL\text{-}C + TG / 2{,}22), \quad (1)$$

where TG / 2,22 is very low density lipoprotein-cholesterol.

Index of atherogenity (IA) was calculated according A. M. Klimov fomula(Klimov A N, 1999):

$$IA = (TC - HDL\text{-}C) / HDL\text{-}C \quad (2)$$

Apelin-12 was estimated in blood plasma using ELISA technique (Kit Apelin-12, Phoenix, USA).

Statistical representation of the results is median (Me) and inter-quartile range. All patients were categorized according to cluster analysis using k-means using apelin and BMI means. Difference between groups was calculated using Kruskal-Wallis test. A p value of lessthan 0.05 was considered to be statistically significant.

Results. The average means of BMI and apelin level in total group (96 pts) were 30,47 (27,70; 33,70) kg/m^2 and 0,28 (0,16; 0,48) ng/ml respectively. 93% of hypertensive patients were overweight. It was significantly higher in comparing with control group: BMI – 21,23 (18,96; 23,12) kg/m2and apelin – 0,12 (0,10; 0,15) ng/ml. To find out the interrelations of excessed fat and expression of adipokine apelin, all patients were categorized into 4 cluster groups based on k-means according apelin and BMI data (see fig. 1).

In the 1st cluster there were 23 pts. with EH of 40-71 age, Me – 63,0 y.o.; 13 females and 10 males. The 2nd cluster consists of 22 pts. With EH of 35-72 age, Me – 60,5 y.o.; 12 females and 10 males. 3rd cluster includes 14 pts. with EH of 54-74 age, Me – 61,5 y.o.; 8 females and 6 males. In the 4th cluster there were 37 pts of 30-72 age, Me – 58,0 y.o.

According to the clusterization the most amount of lean patients were in 1st cluster (21,7%), see

© Demydenko G.V., 2014

fig. 2. 78% of the patients of 1st cluster were pre obese. The prevalent amount of the 2nd cluster – 59,1%, were hypertensive patients with 2st of obesity. 50% patients of 3rd cluster had obesity of 1st and 45% – were pre obese. In 4th cluster the 70,3% of patients with hypertension had 1st of obesity, and 24, 3% – pre obese.

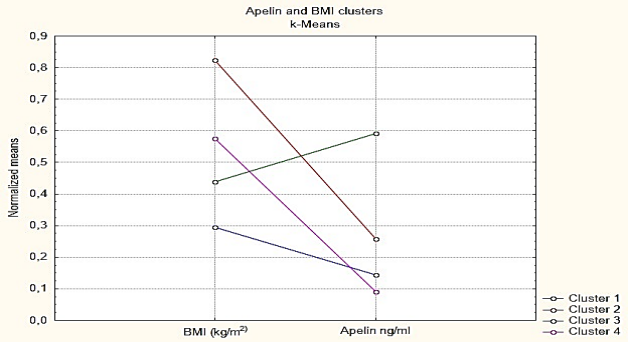

Fig. 1. Clustering of results according apelin and BMI data

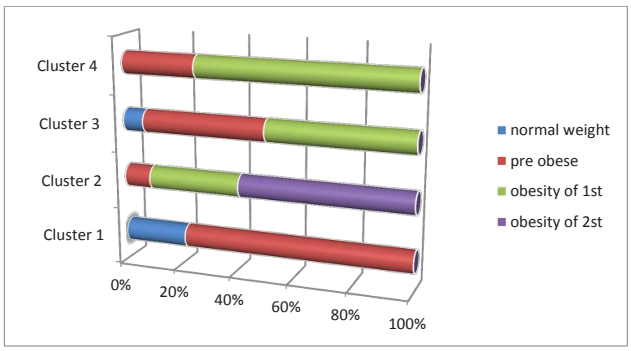

Fig. 2. Distribution of the patients in the clusters according to the stage of obesity

The baseline characteristics of EH duration, blood pressure data, results of carbohydrate and lipid pool investigation are shown in Table 1.

As it shown, the 1st and 2nd clusters had opposite meanings of BMI. Patients of the 1st cluster had the lowest BMI and also the shortest duration of the disease.

Also it was accompanied with not very pronounced changes in lipid profile, carbohydrate pool and moderate expression of cytokines and adipokine. For the patients of the 2nd cluster the highest BMI, SAP and DAP was common. Comparing with patients of 1st cluster hypertensive obese patients of 2nd cluster had longer anamnesis of EH, dyslipidemia, more pronounced dysglicemia, hypercytokinemia that was accompanied by increased level of apelin.

Despite of not significant difference in BMI data between patients of 3rd and 4th clusters, the opposite apelin activity was detected. In cluster 4, adipokine's activity was the lowest one from total amount of patients and in cluster 3 – the highest one. Level of adipokine in patients of 3rd cluster was 3-fold higher than in other groups. Both groups had similar and longest duration of EH in the whole group. Analysis of the instrumental and laboratory investigations have shown higher levels of SAP and DAP in patients of 3rd cluster in comparing with 4th. On the background of the lowest in the group level of apelin, patients of 4th cluster had significant and highest levels of TC, TG, LDL-C, VLDL-C; lowest data of HDL-C and increasing of IA, almost 2-fold in comparing with patients of other clusters. The most pronounced carbohydrate disorders were common for the patients of 4th cluster. Levels of fasting glucose, post OGTT glucose and insulin, HbA1c, index HOMA were the highest in patients of 4th cluster comparing with other patients with EH. Pronounced hypercytokinemia with the prevalence of the pro-inflammatory cytokine – IL-6 was established in patients of 4th cluster. And, obviously the level of plasma apelin depends from not only glucose and insulin expression, but also from components of atherogenesis, such as dyslipidemia with pronounces atherogenic index and pro-inflammatory cytokines level.

There are some proves that chronic low-grade inflammation is thought to be keyin the pathogenesis of insulin resistance, type 2 diabetesmellitus (T2DM) and cardiovascular disease that isassociated with obesity-mediated diabetes (Ouchi N, 2011). Circulating levels of TNF-a and IL-6 are directly correlated with adiposity and insulin resistance (YueP, 2011). Other way, IL-6 increases glucose stimulated insulin secretion (Suzuki T, 2011).

According to obtained data we also analyzed amount patients with dysglicemia in each cluster (see fig. 3). So, the smallest percentage of accompanied carbohydrate disorders 60,8% was in hypertensive patients of 1st cluster. In the 2nd cluster there was 68,4% patients with EH and dysglicemia. Patients of 3rd and 4th clusters had hypertension and comorbid carbohydrate pool abnormalities in 85,6% and 91,8% correspondingly.

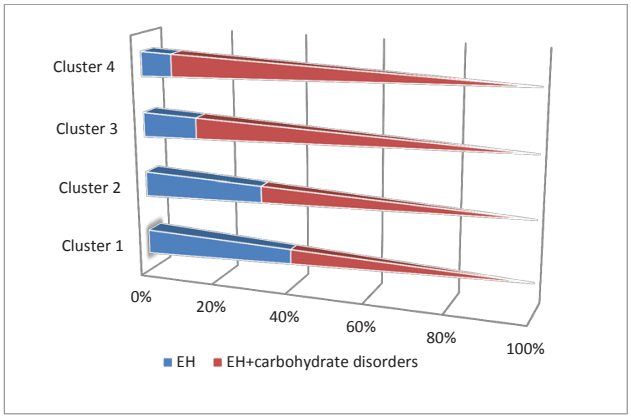

Fig. 3. Essential hypertension and percentage of accompanied dysglycemia in clusters.

Other way, clusterization of the hypertensive patients according to the BMI and apelin activity showed also peculiarities of carbohydrate metabolism that is connected with adipokine expression.

Analysis of apelin's interrelations in total group showed significant correlations with parameters of carbohydrate pool. Numerous positive correlations of apelin were found: with fasting insulin ($R=0,29$, $p<0,05$), -post OGTT glucose and insulin levels ($R=0,39$ and $R=0,41$ respectively, $p<0,05$), -HOMA index ($R=0,24$, $p<0,05$) and HbA1c ($R=0,24$, $p<0,05$). In patients of cluster 1 the significant correlation of apelin and HbA1c was estimated ($R=0,53$, $p<0,05$). In patients of 2nd and 4th clusters significant negative correlations of apelin with BMI were detected ($R=-0,72$ and $R=-0,41$ respectively, $p<0,05$).

It's shown that apelin has effects not only on glucose utilization, but also apelin's receptor is expressed in islets and apelin activation of its receptor inhibits insulin secretion. And it has been shown in clonal INS-1 β-cells that this is by activation of PI3K0phosphodiesterase 3B (GuoL,2009). Recent evidence suggests that apelin is itself expressed in

Table 1

Anamnesis data, results of laboratory and instrumental investigations of patients with essential hypertension according to clusters

Groups / Means	Cluster 1, 23 pts with EH	Cluster 2, 22 pts with EH	Cluster 3, 14 pts with EH	Cluster 4, 37 pts with EH	Kruskal-Wallis ANOVA; Median Test
Duration of EH, years	8,0 (5,0;12,0)	10,0 (6,0;13,0)	11,5 (5,0; 13,0	12,0 (6,0; 17,0)	p>0,05
SBP, mm Hg	160 (150;180)	180 (160;185)	166 (160;180)	160 (150;165)	p<0,05
DBP, mm Hg	90 (90;100)	100 (90;100)	99 (89;100)	95 (90;100)	p>0,05
BMI, kg/m^2	26,09 (25,15;27,15)	35,82 (34,92;37,12)	29,50 (26,00;30,40)	31,21 (29,70;32,89)	p<0,05
TC, mmol/l	5,21 (4,63; 5,60)	4,95 (4,02; 4,90)	5,47 (4,29; 6,00)	5,49 (4,98; 6,30)	p<0,05
TG, mmol/l	1,52 (1,11; 2,67)	1,45 (0,83; 2,39)	1,12 (0,80; 1,98)	1,62 (1,11; 2,73)	p>0,05
HDL-C,mmol/l	1,23 (0,88; 1,28)	1,20 (0,74; 1,35)	1,12 (0,69; 1,33)	0,76 (0,73; 1,05)	p<0,05
LDL-C,mmol/l	3,29 (2,29; 3,61)	2,89 (1,91; 3,57)	3,41 (2,51; 4,91)	3,70 (3,44; 4,74)	p<0,05
VLDL-C, mmol/l	0,66 (0.50; 1,21)	0,58 (0,38; 1,09)	0,50 (0,36; 0,89)	0,77 (0,50; 1,24)	p>0,05
IA	3,24 (2,70; 5,64)	3,32 (2,27; 5,54)	2,80 (2,28; 7,24)	5,31 (4,15; 7,02)	p<0,01
FPG, mmol/l	5,51 (4,73; 6,65)	5,21 (4,90; 7,20)	6,51 (5,62; 9,55)	6,90 (5,99; 8,25)	p<0,05
2h OGGT glucose, mmo/l	5,96 (5,66; 6,59)	6,48 (6,32; 7,09)	5,57 (5,42; 5,72)	7,13 (6,48; 8,04)	p<0,05
FI, mmol/l	20,58 (12,47; 26,18)	19,78 (11,74; 23,22)	26,5 (18,96; 34,03)	24,62 (14,10; 29,87)	p>0,05
2h OGGT insuline, mmo/l	55,65 (43,68; 59,38)	67,69 (57,14; 69,18)	42,87 (40,22; 45,53)	68,81 (54,48; 80,29)	p<0,01
HOMA	5,09 (2,19; 6,90)	4,65 (2,66; 6,65)	7,38 (4,44; 13,65)	7,02 (4,51; 9,53)	p<0,05
HbA1c	7,00 (4,90; 8,00)	7,15 (6,90; 7,90)	5,70 (4,77; 9,20)	7,35 (5,30; 8,10)	p>0,05
IL-6, pg/ml	13,35 (8,77; 19,63)	9,81 (8,79; 11,82)	8,95 (7,62; 26,00)	13,47 (10,00; 15,64)	p>0,05
IL-10, pg/ml	80,56 (76,50; 88,60)	90,45 (79,50; 91,60)	78,84 (74,85; 83,80)	88,30 (78,74; 90,60)	p>0,05
Apelin, ng/ml	0,29 (0,16; 0,38)	0,37 (0,23; 0,64)	0,87 (0,68; 1,00)	0,18 (0,14; 0,25)	p<0,01

Data is described by median and inter-quartile range.

Abbreviations: SBP, systolic blood pressure; DBP, diastolic blood pressure; BMI, body mass index; TC, totalcholesterol; TG, triglyceride; HDL-C, high density lipoprotein-cholesterol; LDL-C, low density lipoprotein-cholesterol; VLDL-C, very low density lipoprotein-cholesterol; IA, index of atherogenity; FPG, fasting plasma glucose. OGGT, oral glucose tolerance test; IL-6, interleukine-6; IL-10, interleukine-10.

pancreatic islets, particularly in β- and α-cells, raising the possibility of autocrine/paracrine effects (Ringstroem C, 2010).

So, our study shows the increased level of peptide apelinin hypertensive patients. Obesity is not always associated with expression of adipokine, but depends from pronunciation of accompanied dyslipidemia and carbohydrate metabolism disturbances. Significant dyslipidemia with high atherogene index,dysglicemia, hyperinsulinemia, and pronounced expression of pro-inflammatory cytokine are accompanied with decreasing of apelin level and negative correlation of BMI with peptide. Overexpression of apelin in hypertensive patients with moderate abnormalities in lipid and carbohydrate metabolism is considered as compensatory reaction. Further investigations of apelin activity will lead to clarifying the potential links of metabolic parameters with peptide expression.

Conclusion:

1. Plasma level of adipokine apelin is increased in patients with essential hypertension and obesity.
2. Obesity is associated with expression of adipokine and accompanied with dyslipidemia and carbohydrate metabolism disturbances.
3. Pronounced pro-inflammatory state, dyslipidemia with high atherogene index, dysglicemia, hyperinsulinemia in patients with essential hypertension and obesity are accompanied with decreasing of apelin level and negative correlation of BMI with peptide.
4. Overexpression of apelin in hypertensive patients with moderate abnormalities in lipid and carbohydrate metabolism is considered as compensatory reaction.

References:

1. Fukuyama N., Homma K., Wokana N., Kudo K. Validation of the Friedewald equation for evaluation of plasma LDL-Cholesterol J. Clin. Biochem. Nutr. 2008: 43(1): 1-5.
2. Guo L. Li Q., Wang W., Yu P., Pan H., Zhang J. Apelin inhibits insulin secretion in pancreatic β-cells by activation of PI3-kinase-phosphodiesterase 3B. Endocrine research.2009; 34:142-154.
3. Julius S, Valentini M, Palatini P. Overweight and hypertension: a 2-way street? Hypertension. 2000; 35: 807–813.
4. Mancia G., Laurent S., Agabiti E. Reappraisal of European guidelines on hypertension management: a European Society of Hypertension Task Force document J. Hypertension. 2009; 27: 2121-2158.
5. Ouchi N. Parker J.L., Lugus J.J., Walsh K. Adipokines in inflammation and metabolic disease. Nat. Rewiews. Immunology. 2011; 11:85-97.
6. Piya M.K., McTernan P.G., Kumar S. Adipokine inflammation and insulin resistance: the role of glucose, lipids and endotoxin. J. of Endocrinology. 2013; 216: 1-15.
7. Ringstroem C. Nitert M.D., Bennet H., Fex M., Valet P., Rehfeld J.F. Apelin is a novel islet peptide. Reg. Peptides. 2010; 162:44-51.
8. Suzuki T. Imai J., Yamada T., Ishigaki Y., Kaneko K., Uno K., Hasegawa Y. Interleukin-6 enchances glucose-stimulated insulin secretion from pancreatic β-cells: potential involvement of the PLC-IP3-dependent pathway. Diabetes. 2011; 60:537-547.

9. Yue P, Jin H, Aillaud-Manzanera M. Apelin is necessary for the maintenance of insulin sensitivity. Am J Physiol Endocrinol Metab 2009; 298: E 59–67.
10. Demydenko G., Kovalyova O. [Apelin activity inpatients with essential hypertension: age and gender peculiarities] [Article in Ukrainian]UkrainianCardiol. J. 2013; 6:35-39.
11. Klimov A.N., Nikulcheva N.G. [Lipids and lipoproteins metabolism and it's disturbances] [Russian lang]. 1999. – St. Petrsb: Piter. Com. – 512 p.

Демиденко Г.В.
Харківський національний медичний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ АКТИВНОСТІ АПЕЛІНА У ХВОРИХ НА ГІПЕРТОНІЧНУ ХВОРОБУ З ОЖИРІННЯМ

Анотація
Асоціація гіпертонічної хвороби й ожиріння є полікомпонентним ланцюгом метаболічних порушень. Причини розвитку ожиріння у хворих на гіпертонічну хворобу (ГХ) й досі не з'ясовані. Хворі розподілені на кластери із використанням к-середніх за ІМТ та апеліном. Встановлено підвищення рівня апеліну у хворих на ГХ у порівнянні з групою контролю. Виразна дисліпідемія з підвищеним індексом атерогенності, гіперінсулінемія, гіперцитокінемія супроводжувалась зниженням рівня апеліну й негативним взаємозв'язком пептиду з ІМТ.
Ключові слова: гіпертонічна хвороба, ожиріння, адипокіни, апелін, дисліпідемія.

Демиденко А.В.
Харковский национальный медицинский университет

ИССЛЕДОВАНИЕ АКТИВНОСТИ АПЕЛИНА У БОЛЬНЫХ ГИПЕРТОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЬЮ С ОЖИРЕНИЕМ

Аннотация
Ассоциация гипертонической болезни и ожирения представляет собой многокомпонентную цепь метаболических нарушений. Причины развития ожирения у больных с гипертонической болезнью (ГБ) до конца не известны.
Пациенты были разделены на кластеры с использованием к-средних по ИМТ и апелину. Установлено повышение уровня апелина у больных гипертонической болезнью в сравнении с группой контроля. Выраженная дислипидемия с повышенным индексом атерогенности, гипринсулинемия, гиперцитокинемия сопровождалась снижением уровня апелина и отрицательной взаимосвязью пептида с ИМТ.
Ключевые слова: гипертоническая болезнь, ожирение, адипокины, апелин, дислипидемия.

УДК 616.311.2–002–053.2–084–02:618.2:613.65

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОФІЛАКТИКИ ГІНГІВІТУ В ДІТЕЙ, МАТЕРІ ЯКИХ ПІД ЧАС ВАГІТНОСТІ ЗАЗНАЛИ УМОВ ГІПОКІНЕЗІЇ

Слинько Ю.О.
Харківський національний медичний університет

Запропоновано комплекс заходів для проведення первинної профілактики гінгівіту в дітей, матері яких мали недостатній рівень рухової активності під час вагітності. Для проведення профілактичних заходів було відібрано 40 дітей обох статей у віці 11-12 та 15-16 років. Пародонтопротекторну ефективність комплексу було вивчено на основі порівняльного аналізу індексів гігієни за Гріном-Вермільоном та Федоровим-Володкіною, індексів РМА та РВІ. Оцінку ефективності здійснювали через 6 та 12 місяців після початку первинної профілактик. Проведення запропонованих заходів запобігає розвитку запального процесу в яснах та сприяє збереженню здорових тканин пародонта в обраного контингенту дітей.

Ключові слова: тканини пародонта, гінгівіт, первинна профілактика, діти шкільного віку, гіпокінезія матерів.

Однією з ознак сучасного способу життя є, нажаль, недостатня рухова активність або гіпокінезія. Особливого акценту дане питання набуває у зв'язку з тим, що зниження рухової активності спостерігається у вагітних жінок, особливо в останні 20 років, що пов'язане не тільки з науково-технічним розвитком суспільства, а й зі зміною соціального статусу жінки [1, 2]. Дослідженнями останніх років встановлено, що взаємозв'язок малорухливого способу життя з функціональною активністю гіпоталамо-гіпофізарної системи у породіль призводить до зниження інтенсивності й тривалості лактації, що безсумнівно позначається на стані здоров'я майбутнього покоління [3, 4]. Відомості про вплив малорухомого способу життя вагітної на стан тканин та органів порожнини рота майбутньої дитини, зокрема, пародонта, в доступних джерелах відсутній. Тому актуальність такого напрямку наукового пошуку очевидна.

На першому етапі клінічних досліджень при вивченні стоматологічного статусу дітей, матері яких під час вагітності мали недостатній рівень фізичної активності (менш ніж 3000 кроків за день), було встановлено достовірно більш високий рівень розповсюдженості патології ясен (у 72,6 ± 4,3% школярів) у порівнянні з групою співставлення (у 59,0 ± 4,9% дітей). Також стан обмеженої рухової активності вагітних матерів сприяє дисбалансу анти-/прооксидантної рівноваги, збільшенню мікробного обсіменіння порожнини рота у їх дітей на фоні зниження неспецифічного імунітету, що загрожує розвитком запальних та запально-дистрофічних ускладнень [5, 6].

Враховуючи зазначене було запропоновано комплекс заходів місцевої первинної профілактики для вказаного контингенту дітей.

Метою даного дослідження було встановлення пародонтопротекторної ефективності запропонованого профілактичного комплексу.

Об'єкти та методи. Для здійснення заходів первинної профілактики, було відібрано 40 дітей (1-а група – основна, n=20; 2-а група – порівняння, n=20) обох статей у віці 11-12 та 15-16 років у пропорційному співвідношенні, які народилися від матерів з обмеженим руховим режимом під час вагітності, але які не мали проявів хронічного катарального гінгівіту. В основній групі профілактичний комплекс поєднував алгоритм індивідуальної гігієни порожнини рота (використання зубних паст на основі екстрактів лікарських трав, термозагартування судин, пальцевий масаж ясен) та місцеве застосування таблеток, активною речовиною в яких є лізоцим (наприклад: Лізак, ВАТ Фармак, м.Київ; Лісобакт, «Bosnalijek d.d.», Босния и Герцеговина) у вигляді розсмоктування тричі на день щомісяця на протязі 10 днів 3 рази на день. Крім місцевих профілактичних заходів дітям першої (основної) групи рекомендували активне жування (вживання твердої їжі, відварного м'яса, сирих овочів та фруктів, черствого хліба, горіхів), збалансоване раціональне харчування, обмеження вживання солодощів, щодення зарядка, відвідування спортивних секцій або басейну.

У групі порівняння алгоритм гігієни базувався на застосуванні зубних паст з мінеральними компонентами, розсмоктування лізоцимвмісних таблеток не призначалося.

Оцінку пародонтопротекторної ефективності запропонованого профілактичного комплексу здійснювали на основі аналізу індексів гігієни (ІГ) за Федоровим-Володкіною та за Гріном-Вермільоном, а також індексів, що характеризують наявність запального процесу в яснах (РМА і РВІ).

При оцінці ефективності заходів профілактики контрольний огляд обраного контингенту дітей здійснювали через 6 та 12 місяців після її початку.

Результати дослідження. Порівняльний аналіз показників обох груп показав наявність статистично значущих відмінностей вже через 6 місяців після початку профілактичних заходів (табл. 1). Так, рівень гігієни за Федоровим-Володкіною та за Гріном-Вермільоном в дітей першої групи покращився відповідно в 0,9 ($p<0,05$) і 0,7 ($p>0,05$) рази. Аналогічним показникам в дітей другої групи не вдалося втриматися на рівні вихідного стану лише під впливом традиційного гігієнічного догляду: ІГ Федорова-Володкіної став більшим у 1,1 рази ($p>0,05$), а ІГ Гріна-Вермільона – у 1,2 рази ($p>0,05$).

Показник стану тканин пародонта за індексом РМА в дітей 1-ї групи знизився з 5,05±0,78% до 1,56±0,06% (в 3,2 рази, $p<0,001$). Статистично достовірні зміни в показнику індексу РМА також відбулись й в 2-й групі, але в бік підвищення: з 4,54±0,41% до 9,31±1,26% (в 2,1 рази, $p<0,001$).

Під впливом запропонованого профілактичного комплексу змін зазнав і такий об'єктивний критерій стану тканин пародонта як індекс кровоточивості РВІ – його інтенсивність через 6 місяців від початку спостереження знизилася в 3,6 рази з 1,75±0,13 бала до 0,43±0,08 бала ($p<0,001$). Показник даного індексу в другій групі (порівняння), навпаки, виявив тенденцію до збільшення з 1,71±0,19 бала до 2,03±0,14 бала ($p>0,05$).

Також в динаміці спостереження була оцінена й частота виникнення нових ознак запалення ясен в дітей обох груп (табл. 2). В 1-й (основній) групі на

© Слинько Ю.О., 2014

Таблиця 1

Зміна індексних показників стану тканин пародонта в динаміці спостереження

Показники	Перша (основна) група, n=10			Друга група (порівняння), n=10		
	Вихідний стан	Через 6 міс.	Через 12 міс.	Вихідний стан	Через 6 міс.	Через 12 міс.
ІГ Федорова-Володкіної, бали	1,33±0,05	1,18±0,03 [1]–0,05	1,21±0,03 [3]–0,05	1,29±0,03	1,36±0,05	1,49±0,06 [3]–0,01
Індекс OHI-S,бали	0,62±0,14	0,44±0,15	0,50±0,13	0,51±0,19	0,59±0,13	0,78±0,17
PMA,бали	5,05±0,78	1,56±0,06 [1]–0,001	1,92±0,06 [2]–0,001 [3]–0,001	4,54±0,41	9,31±1,26 [1]–0,001	10,34±0,47 [3]–0,001
PBI, бали	1,75±0,13	0,48±0,08 [1]–0,001	0,51±0,08 [3]–0,001	1,71±0,19	2,03±0,14	2,24±0,14 [3]–0,05

Примітка: [1] – достовірна відмінність між вихідним станом і показниками через 6 місяців; [2] – достовірна відмінність між показниками через 6 та 12 місяців; [3] – достовірна відмінність між вихідним станом і показниками через 12 місяців.

Таблиця 2

Частота появи нових випадків ХКГ у динаміці спостереження

Ознака	Перша група (основна), n=10			Друга група (порівняння), n=10		
	Через 6 міс.	Через 12 міс.	Всього	Через 6 міс.	Через 12 міс.	Всього
Нові випадки ХКГ	0	0	0	2 (20±12,6%)	1 (10±9,5%)	3 (30±14,5%)*

*Примітка: *– достовірна відмінність порівняно з першою (основною) групою.*

протязі всього терміну спостереження від початку проведення заходів первинної профілактики жодного випадку появи нових ознак розвитку ХКГ виявлено не було.

В 2-й групі (порівняння) вже через 6 місяців від початку спостереження було діагностовано 2 нових випадки розвитку ХКГ (20±12,6%, p>0,05), а на протязі ще 6 місяців – 1 випадок (10±9,5%, p>0,05). Тобто загалом за 12 місяців спостереження за дітьми, яким було рекомендовано проведення традиційних гігієнічних заходів, нами виявлено 3 нових випадки (30±14,5%, p<0,5) розвитку ознак хронічного катарального гінгівіту на підставі скарг пацієнтів та об'єктивного дослідження з проведенням пародонтальних проб та індексів (табл. 2).

Таким чином, аналіз результатів ефективності запропонованого комплексу місцевої первинної профілактики виявив, що його проведення запобігає розвитку запального процесу в яснах та сприяє збереженню здорових тканин пародонта в дітей, матері яких під час вагітності зазнали умов гіпокінезії. У той же час, у дітей другої групи, у яких не використовували запропонований профілактичний комплекс, спостерігається чітка тенденція до погіршання стану тканин пародонта з появою нових випадків розвитку ХКГ.

Перспективи подальших досліджень стосуються доцільності вивчення клінічної ефективності запропонованого профілактичного комплексу у ще більш віддалені терміни спостереження, наприклад, – через 2 та 3 роки.

Список літератури:

1. Алексеєнко Р.В. Здоров'я людини у дзеркалі сучасної урбанізації / Р.В. Алексеєнко // Гендер. Екологія. Здоров'я: матер III міжнар. наук.-практ.конф. (Харків, 19-20 квітня 2011 р.) / Під ред. В.В. М'ясоєдова [та ін.]. – Х: ХНМУ, 2011. – С. 38.
2. Ribeiro C.P. Knowledge, attitude and practice of women in Campinas, Sro Paulo, Brazil with respect to physical exercise in pregnancy: a descriptive study / C.P. Ribeiro, H. Milanez // Reprod Health. – 2011. – № 8. – P. 31.
3. Birth complications, overweight, and physical inactivity / N. Voldner, K.F. Frøslie, L.A. Haakstad, T. Henriksen // Acta Obstet Gynecol Scand. – 2009. – Vol. 88, № 5. – P. 550–555.
4. Maternal physical activity before and during early pregnancy as a risk factor for gestational diabetes mellitus / V.C. Harizopoulou, A. Kritikos., Z. Papanikolaou [et al.] // Acta Diabetol. – 2010. – № 47. – P. 83–89.
5. Слинько Ю.О. Поширеність хвороб пародонта в дітей в залежності від режиму рухової активності їхніх матерів під час вагітності / Ю.О. Слинько // Медична наука та практика: виклики і сьогодення: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 25-26 липня 2014 р. – Львів: ГО «Львівська медична спільнота», 2014. – С. 51-53.
6. Слинько Ю.А. Состояние про-/антиоксидантных показателей ротовой жидкости школьников, матери которых имели различный уровень двигательной активности во время беременности / Ю.А. Слинько, Р.С. Назарян, Е.Н. Рябоконь, Л.П. Абрамова // Стоматология славянских государств: материалы VII международной научно-практической конференции. – Белгород: ИД «Белгород» НИУ БелГУ, 2014. – С. 380-382.

Слинько Ю.А.
Харьковский национальный медицинский университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОФИЛАКТИКИ ГИНГИВИТА У ДЕТЕЙ, МАТЕРИ КОТОРЫХ ВО ВРЕМЯ БЕРЕМЕННОСТИ НАХОДИЛИСЬ В УСЛОВИЯХ ГИПОКИНЕЗИИ

Аннотация
Предложен комплекс мероприятий для проведения первичной профилактики гингивита у детей, матери которых имели недостаточный уровень двигательной активности во время беременности. Для проведения профилактических мероприятий было отобрано 40 детей обоих полов в возрасте 11-12 и 15-16 лет. Пародонтопротекторная эффективность комплекса была изучена на основе сравнительного анализа индексов гигиены по Грину-Вермилиону и Федорову-Володкиной, индексов РМА и РВИ. Оценку эффективности осуществляли через 6 и 12 месяцев после начала первичной профилактики. Проведение предложенных мероприятий предотвращает развитие воспалительного процесса в деснах и способствует сохранению здоровых тканей пародонта у избранного контингента детей.
Ключевые слова: ткани пародонта, гингивит, первичная профилактика, дети школьного возраста, гипокинезия матерей.

Slin'ko Y.A.
Kharkiv National Medical University

EFFECTIVENES OF THE PREVENTIVE MEASURES IN CHILDREN WITH GINGIVITIS, WHOSE MOTHERS WERE IN HYPOKINESIA CONDITIONS AT THE TIME OF PREGNANCY

Summary
Have been made a suggestion of an arrangements complex for realization of an initial gingivitis prophylaxis in children, whose mothers had an insufficient level of moving activity during their pregnancy. Were selected 40 children, either male sex kids, as female sex kids at the age of 11-12 and 15-16, for carrying out the preventive measures. It was investigated an effectiveness of the complex, that is protecting the periodontal tissues, on the basis of comparative analysis by Green-Vermillion, Fedorov-Volodkina, PMA and PBI indices. Appraisal about an effectiveness have been accomplished in a 6 and 12 month after the beginning of an initial prophylaxis. Realization of this measures is preventing the development of an inflammatory process in gums and contributing to keep periodontal tissues in healthy condition, in selected group of children.
Keywords: periodontal tissues, gingivitis, initial prophylaxis, schoolchildren, mother's hypokinesia.

УДК 616.12-005.4+616.366-002]-085:577.1

ЗМІНИ АНТИОКСИДАНТНОГО ЗАХИСТУ У ХВОРИХ З ПОЄДНАНИМ ПЕРЕБІГОМ ІШЕМІЧНОЇ ХВОРОБИ СЕРЦЯ ТА ХРОНІЧНОГО НЕКАМЕНЕВОГО ХОЛЕЦИСТИТУ ПОХИЛОГО ВІКУ, ШЛЯХИ ЇХ КОРЕКЦІЇ

Трефаненко І.В., Каушанська О.В., Ткач Є.П., Каньовська Л.В.
Буковинський державний медичний університет

Стаття присвячена аналізу змін антиоксидантного захисту у хворих похилого віку з поєднаним перебігом ішемічної хвороби серця та хронічного некаменевого холециститу. Встановлено можливість усунення дисбалансу між процесами перекисного окиснення ліпідів та антиоксидантного захисту у хворих з поєднаною патологією. Застосування в комплексному лікуванні хворих із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС похилого віку кверцетину та аторвостатину сприяє зменшенню рівня в крові продуктів окисної модифікації білків та ліпідів. Комплексне лікування ІХС та ХНХ із включенням кверцетину та аторвостатину призводить до зниження у хворих продуктів вільнорадикального окиснення ліпідів за рахунок зменшення в крові ізольованих подвійних зв'язків і кетодієнових та спряжених трієнів. Також відбувається стабілізація глутатіонової ланки антирадикального захисту за рахунок зменшення його використання глутатіонтрансферазою та глутатіонпероксидазою.

Ключові слова: ішемічна хвороба серця, хронічний некаменевий холецистит, похилий вік, перекисне окиснення ліпідів, антиоксидантний захист, кверцетин, аторвастатин.

Постановка проблеми. В теперішній час відмічається зростання поєднаної патології в структурі захворюваності, поліморбідність стала характерною рисою людей середнього, найбільш активного віку [2, 3, 10].

Аналіз останніх досліджень. Виявлений взаємозв'язок між змінами в печінці, жовчному міхурі та міокарді. Системні запальні явища, які індукуються хронічним холециститом, стають причиною розвитку метаболічних розладів, які проявляються міокардіодистрофією, холецисто-кардіальним синдромом [7, 9, 14, 17]. З іншої сторонни процеси атеросклероза поглиблюють інснуючи зміни в усіх органах та системах організму людини [11, 12, 15]. Останніми роками в патогенезі атеросклерозу велике значення приділяють процесам ПОЛ, на тлі пригнічення АОЗ [4, 6, 8, 13]. ПОЛ відіграє важливу роль у синтезі біоактивних метаболітів, у тому числі і в процесах судинно-тромбоцитарного коагуляційного гемостазу. ВРОЛ мембран впливає на різні реакції системи гемостазу: активація синтезу індукторів агрегації ендопероксидів, простагландинів, тромбоксанів, активації процесу згортання крові.

Невирішені завдання. Однак, поліорганна патологія має свої шляхи розвитку та змінює загальну клінічну картину у хворого, тому актуальними залишаються питання до патогенетичного обґрунтування диференційованого лікування хворих саме з поєднаним перебігом ІХС та ХНХ.

Мета роботи. У зв'язку з вагомою соціальною актуальністю теми, метою нашої роботи було на основі вивчення стану пероксидного окиснення ліпідів, білків, системи антиоксидантного захисту удосконалити методику диференційованого лікування хворих із поєднаним перебігом ішемічної хвороби серця (ІХС) та хронічного некаменевого холециститу (ХНХ) шляхом адекватного індивідуального підбору медикаментозних засобів.

У відповідності з метою та завданням роботи за допомогою сучасних інструментальних неінвазивних методів дослідження нами було проведено комплексне обстеження 109 хворих з поєднаним перебігом хронічного некаменевого холециститу та ішемічної хвороби серця та 36 осіб на ішемічну хворобу серця, 20 практично здорових осіб. Комплекс клініко-діагностичних обстежень включав визначення в крові стану пероксидного окиснення ліпідів, альдегідо- та кетонопохідних динітрофенілгідразонів нейтрального та основного характеру, протеолітичної активність плазми, показників ліпідного спектру. Формували наступні групи: група А – хворі із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС – 109 пацієнтів (75,2% від загальної кількості обстежених хворих), група В – хворі на ІХС без біліарної патології – 36 пацієнтів (24,8%).

Отримані нами результати дослідження про стан ПОЛ та ОМБ, АОЗ організму свідчать про те, що ступінь глибини порушень цих показників у хворих на ІХС залежить від наявності патології біліарної системи. У хворих із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС виявляються зміни інтенсивності ліпопероксидації та активності факторів протирадикального захисту, які залежать від віку ($p<0,05$).

У хворих із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС у похилому віці, за отриманими матеріалами дослідження, спостерігається декомпенсація активності глутатіонової системи, поглиблення дисбалансу між АОЗ та ВРОЛ. Враховуючи значний приріст рівня малонового альдегіду після ініціації можна думати про те, що у хворих похилого віку виснажуються запаси НАДФН2, аскорбінової кислоти. Стосовно ферментів, які беруть участь в обміні глутатіону, нами з'ясувано, що у хворих похилого віку при поєднаному перебігу ІХС та ХНХ відбувається пригнічення активність глутатіонпероксидази на тлі високої активності глутатіон-S-трансферази. Пов'язані з посиленням функціонування глутатіон-S-трансферази втрати відновленого глутатіону не можуть компенсуватись його синтезом через низькі рівні активності глутатіонредуктази та відновлених еквівалентів (НАДФН2). Останні утворюються в меншому обсязі через знижену активність глюкозо-6-ФДГ. Виявлені зміни достовірно проявляються у хворих із поєднаною патологією, на відміну від ізольованого перебігу ІХС ($p<0,05$).

Збільшення проміжних та кінцевих продуктів ПОЛ у хворих із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС призводить до оксидантного стресу, дисбалансу цитокінів [1, 5], що веде до блокади експресії генів білкового синтезу і «запрограмованої» загибелі клітин – апоптозу, викликаючи незворотні ушкодження тканин серця, що є важливим чинником прогресування ішемічної хвороби [11, 16].

Окрім цього прогресуванню атеросклерозу сприяють атерогенні зміни в ліпідному обміні [238, 290, 257]. За результатами нашого дослідження, у разі приєднання ХНХ у хворих на ІХС похи-

© Трефаненко І.В., Каушанська О.В., Ткач Є.П., Каньовська Л.В., 2014

Таблиця 1

Вплив комплексного лікування на вміст продуктів вільнорадикального окиснення ліпідів крові при поєднаному перебігу хронічного некаменевого холециститу та ішемічної хвороби серця у хворих похилого віку (x±S)

Показники, що вивчалися	Умовно здорові особи (n=10)	Хворі, які були обстежені		
		До лікування	I група (n=9)	II група (n=10)
Ізольовані подвійні зв'язки, E_{220}/мл	4,79±0,13	6,15±0,84	5,26±0,45 p<0,05, p_1>0,05	5,24±0,37 p<0,05, p_1>0,05
Дієнові кон'югати, E_{232}/мл	3,74±0,16	3,06±0,37	3,11±0,32 p>0,05, p_1<0,05	3,02±0,50 p>0,05, p_1<0,05
Кетодієнові та спряжені трієни, E_{278}/мл	1,78±0,17	0,99±0,22	0,79±0,07 p<0,05, p_1<0,05	0,77±0,08 p<0,05, p_1<0,05
МА без ініціації, мкмоль/л	6,02±0,23	5,94±0,27	5,92±0,26 p>0,05, p_1>0,05	5,89±0,23 p>0,05, p_1>0,05
МА з ініціацією аскорбатом, мкмоль/л	7,67±0,34	7,66±0,18	7,68±0,34 p>0,05, p_1>0,05	7,63±0,67 p>0,05, p_1>0,05
МА з ініціацією Fe^{2+}, мкмоль/л	6,52±0,17	6,47±0,15	6,51±0,17 p>0,05, p_1>0,05	6,33±0,23 p>0,05, p_1>0,05
МА з ініціацією НАДФ*H_2, мкмоль/л	9,58±0,25	10,89±0,87	10,86±0,65 p>0,05, p_1<0,05	10,83±0,71 p>0,05, p_1<0,05
С370, о.о.г./г білку	2,09±0,12	2,41±0,06	2,32±0,21 p>0,05, p_1<0,05	2,09±0,30 p<0,05, p_1>0,05
С430, о.о.г./г білку	18,4±0,7	20,2±4,0	17,1±3,3 p>0,05, p_1>0,05	16,4±3,4 p<0,05, p_1>0,05
Пероксидна резистентність еритроцитів, %	5,19±0,14	16,2±2,1	16,6±1,8 p>0,05, p_1<0,05	16,8±2,0 p>0,05, p_1<0,05

Примітки:

1. p –ступінь достовірності різниць показників до та після лікування;

2. p_1 –ступінь достовірності різниць показників після лікування до контрольної групи;

3. n – число спостережень.

лого віку: збільшувався рівень ЛПНЩ (55,7±7,4% та 43,2±6,2%), загального холестерину (7,83±1,22 ммоль/л та 6,43±0,91 ммоль/л) та ліпідів (52,5±2,7 од. та 49,1±5,3 од.) та зменшився рівень ЛПВЩ (21,6±3,5% та 25,3±5,2%) в крові.

Ці факти відповідають науковим дослідженням. Разом із тим, нами отримані пріоритетні дані про зв'язок дисбалансу ліпопротеїдного спектру в крові з активністю ферментів глутатіонової ланки АОЗ. Так можна засвідчити, що високий рівень ЛПНЩ при зниженому рівні ЛПВЩ у крові призводить до активації глутатіон-пероксидази, яка виявляє високу активність стосовно органічних гідропероксидів. Підвищення активності глутатіон-S-трансферази спостерігається при збільшенні ЛПВЩ та зменшенні ЛПНЩ у крові, що проходить паралельно пригніченню ПОЛ та утворенню відновленого глутатіону. Збільшення рівня ЛПНЩ також призводить до активації ферментів глутатіон-редуктази та глюкозо-6-ФДГ у відновлюючому циклі глутатіону. Доцільно передбачити, що кожне загострення ХНХ викликає нейрогуморальні зсуви в організмі, а останнє в свою чергу призводить до загострення коронарного атеросклерозу та підсиленню стенокардії. У наших хворих цьому відповідає гіперхолестеринемія (p<0,05), гіперпротеінемія з диспротеінемією – зменшення альбумінів, збільшення альфа-2- та гама-глобулінів (p<0,05).

Таким чином, враховуючи наші дослідження та опубліковані наукові дослідження можна вважати, що порушення АОЗ у хворих на ХНХ та ІХС похилого віку поглиблюються при патології біліарної системи, як за рахунок недостатнього поступлення в організм природних антиоксидантів (наслідок симптому порушеного харчування та екологічного, вікового, аліментарно факторів), так і за рахунок посиленого утворення ендогенних продуктів ВРОЛ та окисної модифікації білків (наслідок поліорганної патології). Разом з тим, дисбаланс в обміні ліпідів у бік утворення атерогенних сполук стимулює атеросклеротичні процеси в інтимі судин органів, тим самим потенціює ішемічні зміни в міокарді, гепато-біліарній системі.

Результати дослідження впливу комплексного лікування з використанням кверцетину та аторвостатину на пероксидне окиснення ліпідів та активність систем протирадикального захисту у хворих із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС похилого віку наведені у таблиці 1.

У хворих I-ї групи на тлі отриманого базисного лікування зменшився вміст в крові ізольованих подвійних зв'язків на 14,5% (p<0,05) і кетодієнів та спряжених трієнів на 20,2% (p<0,05). Застосування кверцетину та «Магне-В6» у лікуванні хворих похилого віку із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС сприяло більш значному зменшенню інтенсивності ліпопероксидації – вміст у крові ізольованих подвійних зв'язків та кетодієнів та спряжених трієнів у крові знижувався відповідно на 14,8% (p<0,05) та на 22,2% (p<0,05) і наближався до обстежуваних осіб контрольної групи. На рівень в крові малонового альдегіду комплексне лікування майже не вплинуло (p>0,05).

Значно більшої ефективності було досягнуто у впливі на рівень продуктів ОМБ. Отримано зниження вмісту в крові альдегідо- та кетонопохідних динітрофенілгідразонів нейтрального характеру на 13,3% (p<0,05) до рівня контрольного показника. Аналогічно досягнуто зменшення рівня в крові альдегідо- та кетонопохідних динітрофенілгідразонів основного характеру на 18,8% (p<0,05) і досяг величини на 10,9% меншої за контрольне значення.

У хворих, які отримували кверцетин та аторвостатин рівень відновленого глутатіону в крові зріс на 26,8% (p<0,05) по відношенню до рівня на початку лікування та на 10,9% більше – ніж в I-й групі хворих. Це наблизило його до рівня в контрольній групі хворих. Такі зміни викликані зменшенням його використання ферментами глутатіонпероксидазою та глутатіотрансферазою, активність яких достовірно

Таблиця 2

Вплив комплексного лікування на стан антиоксидантної системи крові при поєднаному перебігу хронічного некаменевого холециститу та ішемічної хвороби серця у хворих похилого віку (x±S)

Показники, що вивчалися	Умовно здорові особи (n=10)	Хворі, які були обстежені		
		До лікування	I група (n=9)	II група (n=10)
Активність СОД, од. активності за 1 хв на 1 г Hb	2,21±0,14	1,91±0,25	2,6±1,56 p>0,05, p_1>0,05	2,04±1,67 p>0,05, p_1>0,05
Вміст Гл-SH, ммоль/л	0,79±0,04	0,56±0,10	0,64±0,05 p<0,05, p_1<0,05	0,71±0,07 p<0,05, p_1<0,05
Активність Гл-пероксидази, нмоль Гл-SH за 1 хв на 1 г Hb	262,0±2,59	226,0±19,9	211,7±18,1 p<0,05, p_1<0,05	206,5±21,2 p<0,05, p_1<0,05
Активність Гл-S-трансферази, нмоль Гл-SH за 1 хв на 1 г Hb	97,9±4,4	154,2±10,1	146,8±12,7 p>0,05, p_1<0,05	139,6±14,7 p<0,05, p_1<0,05
Активність Гл-редуктази, мкмоль НАДФН2 за 1 хв на 1 г Hb	2,45±0,08	2,30±0,13	2,38±0,17 p>0,05, p_1<0,05	2,41±0,24 p>0,05, p_1>0,05
Глюкозо-6-ФГ, мкмоль НАДФН2 за 1 хв на 1 г Hb	2,23±0,08	2,21±0,13	2,34±0,21 p>0,05, p_1>0,05	2,33±0,24 p>0,05, p_1>0,05

Примітки:

1. p –ступінь достовірності різниць показників до та після лікування;

2. p_1 –ступінь достовірності різниць показників після лікування до контрольної групи;

3. n – число спостережень.

зменшилась після отриманого лікування (p<0,05), що відображено в таблиці 2.

За відсутності змін із боку активностей глюкозо-6-фосфатдегідрогенази (p>0,05) і глутатіонредуктази (p>0,05) активність глутатіонтрансферази зменшилась на 9,5% (p<0,05), але була на 42,6% вище, ніж у контрольній групі хворих.

Таким чином, у хворих із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС похилого віку після проведеного комплексного лікування з включенням кверцетину та атокору, можна відзначити зменшення рівня проміжних продуктів ВРОЛ та окисної модифікації білків за умов збільшення глютатіонової ланки антирадикального захисту, нормалізацію утворення ліпопротеїнів високої щільності при зменшенні ліпопротеїнів низької щільності.

У хворих із поєднаним перебігом ІХС та ХНХ похилого віку застосування кверцетину та атокору в комплексному лікуванні призвело до зменшення ЛПНЩ з 55,7±7,4% до 46,5±3,6% (p<0,05). Рівень ЛПНЩ в цій групі на 7,4% (p<0,05) нижче за рівень ЛПНЩ в групі хворих, які отримували лише традиційне лікування (відповідно рівень ЛПНЩ склав 50,2±2,3%). Також слід зазначити збільшення ЛПВЩ на 32,9% (відповідно з 21,6±3,5% до 28,7±2,1%, p<0,05), що наблизило рівень до показників контрольної групи (29,0±3,2%, p>0,05). Достовірних змін зі сторони показників протеїнограми не спостерігалось (p>0,05).

Висновки.

1. Застосування в комплексному лікуванні хворих із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС похилого віку кверцетину та аторвостатину сприяє зменшенню рівня в крові продуктів окисної модифікації білків та ліпідів.

2. Комплексне лікування ІХС та ХНХ із включенням кверцетину та аторвостатину призводить до зниження у хворих продуктів вільнорадикального окисненя ліпідів за рахунок зменшення в крові ізольованих подвійних зв'язків і кетодієнових та спряжених трієнів, стабілізує глутатіонову ланку антирадикального захисту за рахунок зменшення його використання глутатіонтрансферазою та глутатіонпероксидазою.

Список літератури:

1. Ассоциация жирнокислотного состава крови с липидным составом желчи у больных холелитиазом / В.В. Цуканов, Е.Ю. Куперштейн, Ю.Л. Тонких, Е.П. Бронникова // Терапевт, арх. 2008. – № 2. – С. 71-75.
2. Бабак О.Я., Колесникова Е.В. Решенные и нерешенные вопросы терапии неалкогольной жировой болезни печени в рамках метаболического синдрома // Украшський терапевт, журн. 2006. – № 3. – С. 4-9.
3. Бартош Л.Ф., Балакина И.В., Гриднева Л.М. Новые подходы к диагностике и лечению гиперкинетических дискинезий желчного пузыря в сочетании с хроническим некалькулезным холециститом // Клинич. медицина. 2004. – № 9. – С. 57-59.
4. Болезни печени и желчевыводящих путей: руководство для врачей. 2-е изд. / под ред. В.Т. Ивашкина. М.: М-Вести, 2005. – 536 с.
5. Буеверова Е.Л., Драпкина О.М. Методы коррекции дислипидемии у больных с метаболическим синдромом // Рос. мед. вести. – 2008. № 4(13). – С. 3-10.
6. Воспалительные реакции у больных ишемической болезнью сердца с сопутствующим ожирением и сахарным диабетом 2-го типа / И.И. Чукаева, Н.В. Орлова, В.А Алешкин и др. // Клинич. медицина. 2009. – № 1. – С. 27-30.
7. Григорьева И.Н. Основные факторы риска желчнокаменной болезни // Рос. журн. гастроэнтерологии, гепатологии, колопроктологии. 2007. – № 6(17). – С. 17-21.
8. Гусев Д.Е., Пономарь Е.Г. Роль С-реактивного белка и других маркеров острой фазы воспаления при атеросклерозе // Клинич. медицина. – 2006. – № 5. – С. 25-30.
9. Кокуева О.В., Новоселян Н.В., Елисеева Л.Н. Дискуссионность понятия «сочетанные гастроэнтерологические заболевания» и тактика их ведения // Эксперим. и клинич. гастроэнтерология. 2005. – № 2. – С. 70-74.
10. Корочина И.Э. Гастроэнтерологические аспекты метаболического синдрома // Рос. журн. гастроэнтерологии, гепатологии, колопроктологии. – 2008. – № 1. – С. 26-36.
11. Метаболические особенности дислипопротеидемий, не связанных с повышенным уровнем холестерина крови / Н.В. Перова, И.Н. Озерова, О.В. Александрович и др. // Кардиология. 2008. – № 12. – С. 42-46.
12. Панин Л.Е. Обмен липопротеинов и атеросклероз // Бюл. СО РАМН. – 2006. – № 2. – С. 15-22.

13. Титов В.Н. Теория биологических функций и совершенствование диагностического процесса в клинической биохимии // Клинич. лаб. диагностика. 2009. – № 4. – С. 3-14.
14. Accumulation of triglyceride-rich lipoprotein in subjects with abdominal obesity / J.M. Bard, M.A. Charles, Juhan-Vague I. et al. // Atheroscler. Tromb. Vase. Biol. 2001. – Vol. 21, № 3. – P. 407-414.
15. Khovidhunkit W., Kim M.S., Memon R.A. Effects of infection and inflammation on lipid and lipoprotein metabolism: mechanisms and consequences to the host // J. Lipid Res. 2004. – Vol. 45. – P. 1169-1196.
16. Low-density lipoprotein triglycerides associated with low grade systemic inflammation, adhesion molecules, and angiographic coronary artery disease / W. Marz, H. Scharnagl, K. Winker et al // Circulation. 2004. – Vol. 110, № 19. – P. 3068-3074.
17. Mendez-Sanchez N., Arrese M. Current concept in pathogenesis of nonalcoholic fatty liver disease // Liver Intern. 2007. – Vol. 27. – P. 423-433.

Трефаненко И.В., Каушанская Е.В., Ткач Е.П., Каневская Л.В.
Буковинский государственный медицинский университет

ИЗМЕНЕНИЯ АНТИОКСИДАНТНОЙ ЗАЩИТЫ У БОЛЬНЫХ С СОЧЕТАННЫМ ТЕЧЕНИЕМ ИШЕМИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ СЕРДЦА И ХРОНИЧЕСКОГО НЕКАЛЬКУЛЬОЗНОГО ХОЛЕЦИСТИТУ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА, ПУТИ ИХ КОРРЕКЦИИ

Аннотация
Статья посвящена анализу изменений антиоксидантной защиты у больных пожилого возраста при сочетаннии ишемической болезни сердца и хронического некалькулезного холецистита. Установлены возможности устранения дисбаланса между процессами перекисного окисления липидов и антиоксидантной защиты у людей пожилого возраста с сочетанной патологией. Назначение больным пожилого возраста с сочетанием ишемической болезни сердца и хронического некалькулезного холецистита кверцетина и аторвостатина приводит к уменьшению в крови продуктов окисления липидов и белков. Комплексное лечение ишемической болезни сердца и хронического некалькулезного холецистита с включением кверцетина и аторвостатина снижает уровень продуктов перекисного окисления липидов преимущественно за счет снижения в крови изолированных подвоеных связей и кетодиеновых и спряженных триенов. Также наблюдается стабилизация глутатионового звена антирадикальной защиты, за счет уменьшенного его использования глутатиотрансферазою и глутатионпероксидазою.
Ключевые слова: ишемическая болезнь сердца, хронический некалькулезный холецистит, пожилой возраст, перекисное окисление липидов, антиоксидантная защита, кверцетин, аторвостатин.

Trefanenko I.V., Kaushanska O.V., Tkach E.P., Kaniovska L.V.
Bukovinian State Medical University

CHANGES OF ANTIOXYGENT DEFENCS FOR PATIENTS WITH THE UNITED FLOW OF ISCHEMIC HEART DESEAS AND CHRONIC CHOLECYSTITIS IN OLD AGES, WAYS OF THEIR CORRECTION

Summary
The article is devoted the analysis of changes of antioxygent defences for patients in old ages with the united flow of ischemic heart desease and chronic cholecystitis. Possibility of removal of disbalance is set between the processes of oxidization of peroxide of lipids and antioxygent defence for patients with the united pathology. Application in the holiatry of patients with the united motion of of ischemic heart desease and chronic cholecystitis in patients in old ages with Quercetin and atorvostatin is instrumental in diminishing of level in blood of products of oxidizing modification lipids to diminishing in blood of the isolated double connections and ketodiens and conjugating tryens. Also there is stabilizing of glutation link of antiradical defence to diminishing of his use of glutationtransferaza and glutationperoksidaza.
Keywords: ischemic heart desease, chronic cholecystitis, old age, oxidization of peroxide of lipids, antioxygent defence, Quercetin, atorvostatin

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

УДК 65:334:316.35(614.2+615.1)

РОЛЬ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Братішко Ю.С.
Національний фармацевтичний університет

У статті висвітлено актуальні питання вирішення проблем соціального розвитку фармацевтичних підприємств в умовах впровадження систем менеджменту якості. У статті доведена необхідність створення методики оцінки корпоративної культури, яка має відповідати умовам економічного стану України та враховувати галузеву специфіку. У статті визначені сутність та значення корпоративної культури у процесі побудови на фармацевтичному підприємстві системи соціальної відповідальності. Запропонована методика оцінки та управління корпоративною культурою фармацевтичних підприємств. Впровадження запропонованої методики оцінки дозволяє: визначити та оцінити проблеми у сфері соціальної відповідальності; створити засади ефективного менеджменту якості; розробити ефективну систему управління соціально-відповідальною діяльністю.

Ключові слова: корпоративна культура, соціальна відповідальність, оцінка, показники оцінки, розвиток, фармацевтичне підприємство.

Постановка проблеми. Необхідність розробки в умовах сьогодення сучасної концепції управління фармацевтичними підприємствами (ФП), головним чином, пов'язана з тим, що розгляд ФП лише як економічної системи, яка має за мету виробництво лікарських засобів та максимізацію прибутку, не відображає його цілісної суті. Без уваги залишається той факт, що сьогодні ФП – це ще й об'єкти процесу соціалізації, тобто така соціальна система, в межах якої відбувається реалізація певних інтересів працівників, будь то процес зароблянння коштів на самовідтворення, отримання необхідного соціального захисту персоналу чи спілкування. Отже, кожне ФП слід розглядати як систему, в якій тісно перетинаються економічні та соціальні процеси, які впливають на його функціонування та розвиток [4, с. 286]. При цьому треба відзначити, що в управлінні ФП сьогодні значної уваги набуває саме соціальний бік економічних процесів, що значною мірою обумовлене як великою соціальною значущістю продукції, яку вони виробляють, так і новою роллю персоналу, який сьогодні стає їх головним активом в умовах необхідності розвитку його самоменеджменту в процесі побудови системи менеджменту якості, зростання творчого характеру праці, підвищення ролі корпоративної культури, прогнозованості поведінки ФП, його взаємодії з партнерами [5, с. 142]. Це обумовлює необхідність розвитку соціально-економічної моделі управління ФП, формування соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу (СВФБ) та системи її оцінки, яка має відповідати умовам економічного стану України та враховувати галузеву специфіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує безліч підходів до визначення залежності між культурою підприємства і результатами його діяльності. Серед основних з них: модель Сате, модель Пітерса-Уотермана, модель Парсонса і модель Квіна-Рорбаха. У моделі Сате [10, с. 18] вплив культури на діяльність організації розглядається через такі процеси: корпоративний дух; ухвалення рішень; контроль виконання; канали комунікації; ототожнення організації; сприйняття внутрішнього середовища; виправдання своєї поведінки.

Модель Т. Питерса і Р. Уотермана полягає в тому, що ці американські вчені, взявши за зразок успішні американські фірми, описали управлінську практику, що існувала в них, «вивели» певні вірування і цінності організаційної культури, які сприяли їх успіху [2, с. 99]. Ось деякі з них: дотримання основної мети; віра в дії; задоволеність покупця; людський капітал; простота структури; стабільність і гнучкість управління; заповзятливість і самостійність; відвідування робочих місць.

Модель американського соціолога Т. Парсонса [6, с. 74] розроблена на основі специфікації певних функцій, які будь-яка соціальна система (підприємство) повинна виконувати, щоб досягти успіху. Перші букви англійських назв цих функцій в абревіатурі складають назву моделі – AGIL: адаптація, досягнення мети, інтеграція, легітимність.

Удосконаливши раніше згадану модель AGIL, дослідники Д. Квін і Дж. Рорбах [2, 114] розглянули її вплив на результати діяльності підприємства не в одному, а в двох аспектах, яким надається перевага у процесі управління: стабільності, порядку, контролю і передбачуваної розвитку або нововведенням та адаптації до зовнішніх змін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Залежно від впливу корпоративної культури на загальну результативність діяльності підприємства можна говорити про її позитивну або негативну роль. Позитивна – це та, коли корпоративна культура стимулює результативність діяльності підприємства і його розвиток, негативна – коли заважає його ефективному функціонуванню і розвитку.

У разі позитивної корпоративної культури на підприємстві кожен працівник: сприймає себе як суб'єкт, чия професійно-трудова діяльність впливає на загальну результативність діяльності підприємства і визначає стратегію її розвитку; розуміє особисту відповідальність за загальний продукт спільної діяльності підприємства; орієнтується на пошук, розробку, вибір і впровадження найбільш оптимальних способів здійснення своєї діяльності; пов'язує свою професіонально-трудову діяльність з особистим розвитком; розуміє взаємоадекватність особистих і колективних критеріїв своєї діяльності.

Наявність позитивної корпоративної культури має велике значення для підприємства. По-перше, культура дає працівникам відчуття корпоративної ідентичності, виявляє внутрішньогрупове уявлення про підприємство, є джерелом стабільності і послідовності. Це створює у працівників відчуття надійності підприємства і свого місця в ньому, соціальної захищеності. По-друге, знання цінностей, норм і правил, які сформувалися на підприємстві, допомагають новим працівникам правильно інтерпретувати події, які відбуваються в ньому, і відповідно визначати та коригувати свою поведінку. По-третє, корпоративна культура, більш за все інше, стимулює самосвідомість і високу відповідальність працівника, який

© Братішко Ю.С., 2014

виконує поставлені перед ним завдання. Механізми впливу корпоративної культури на діяльність організації полягають в тому, що працівники оцінюють і вибудовують моделі своєї поведінки і спілкування, керуючись загальними цінностями.

Мета статті. Таким чином, діагностика корпоративної культури фармацевтичного підприємства є засобом оцінки стану культури і визначення проблемних її елементів, що є основною метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Багатовекторність і складність механізму управління корпоративною культурою на фармацевтичних підприємствах можна проілюструвати за допомогою схеми, наведеної на рис. 1.

Як видно з наведеної схеми, важливим елементом механізму управління корпоративною культурою фармацевтичних підприємств є діагностика та оцінка її рівня. Для оцінки рівня корпоративної культури фармацевтичних підприємств запропонований алгоритм, згідно з яким корпоративна культура підприємства вміщує певні етапи (рис. 2). Запропонований алгоритм оцінки спирається на використання індикативної методики.

Процедура індикативної оцінки корпоративної культури фармацевтичних підприємств має такі особливості: по-перше, оцінка відібраних індикаторів має як кількісний, так і якісний характер; по-друге, вона здійснюється на підставі експертного опитування.

Після встановлення індикаторів корпоративної культури фармацевтичних підприємств необхідним кроком є формування критеріїв, які можуть свідчити про сильну або слабку культуру підприємства (рис. 2).

На підставі сформованих критеріїв стає можливим проведення оцінки як стану окремих елементів, так і узагальненої оцінки рівня корпоративної культури фармацевтичних підприємств на основі розрахунку відповідного інтегрального показника. У процесі проведених досліджень визначені коефіцієнти вагомості по елементах корпоративної культури з використанням експертного методу і методу рангової кореляції. Умовою відбору експертів був стаж роботи у фармацевтичній галузі не менше 10 років і наявність вищої освіти. Високий рівень узгодженості експертних оцінок був підтверджений розрахованими значеннями коефіцієнта конкордації ($W = 0,8846$). Останній істотно перевищив табличне значення при заданій мірі свободи. Гістограма і полігон розподілу сили впливу елементів на рівень корпоративної культури одного з досліджуваних фармацевтичних підприємств наведені на рис. 3. Таким чином, інтегральний показник рівня корпоративної культури фармацевтичних підприємств є функцією десяти комплексних показників, що характеризують елементи корпоративної культури: комплексний показник культури комунікацій; комплексний показник взаємин з контрагентами; комплексний показник культури управління; комплексний показник культури персоналу; комплексний показник культури умов праці; комплексний показник культури виробництва; комплексний показник культури інновацій; комплексний показник організації праці; комплексний показник економічної культури; комплексний показник культури соціального забезпечення.

Для розрахунку комплексних показників по елементах корпоративної культури може бути використаний метод таксономії на базі прикладного програмного пакету «Statistica». Результати апробації запропонованої методики оцінки рівня корпоративної культури приведені на рис. 4 і в таблиці 1 на прикладі одного з досліджуваних фармацевтичних підприємств.

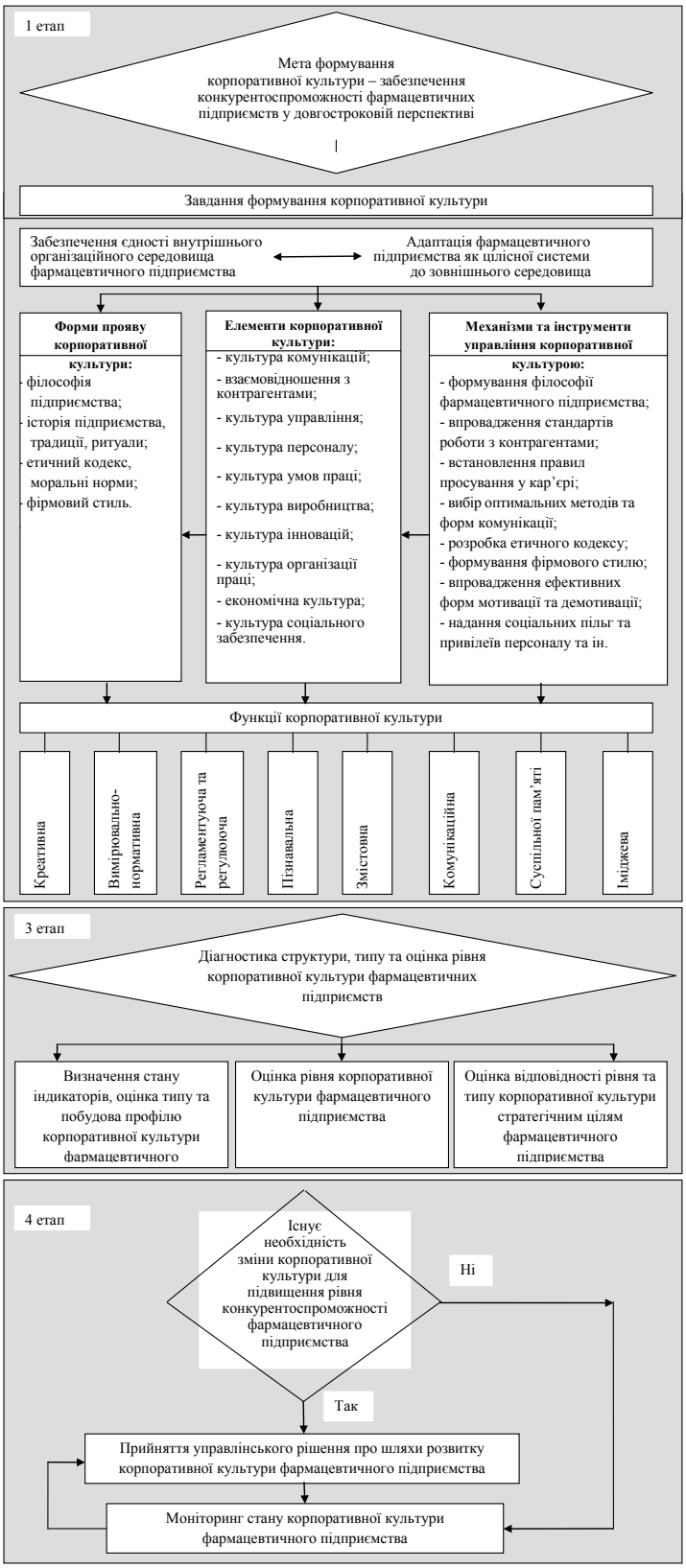

Рис. 1. Схематичне представлення механізму управління корпоративною культурою фармацевтичних підприємств

Джерело: розробка автора

Як видно з наведеного рисунка, радар свідчить про незбалансованість елементів корпоративної культури на досліджуваному фармацевтичному підприємстві. Найбільш сильними елементами корпоративної культури даного підприємства є: культура персоналу; культура виробництва; культура взаємин з контрагентами. Найбільш слабкими елементами є: культура соціального забезпечення персоналу і культура комунікацій. Заштрихована площа показує потенційні резерви підвищення рівня корпоративної культури на досліджуваному підприємстві.

Аналіз культури комунікацій показує, що засоби комунікацій на досліджуваному фармацевтичному підприємстві задіяні на низькому рівні, рівень навичок персоналу по їх використанню э задовільним, але їх не достатньо. Також середнім є і технічний рівень засобів комунікацій. А рівень забезпеченості комп'ютерами на підприємстві є низьким.

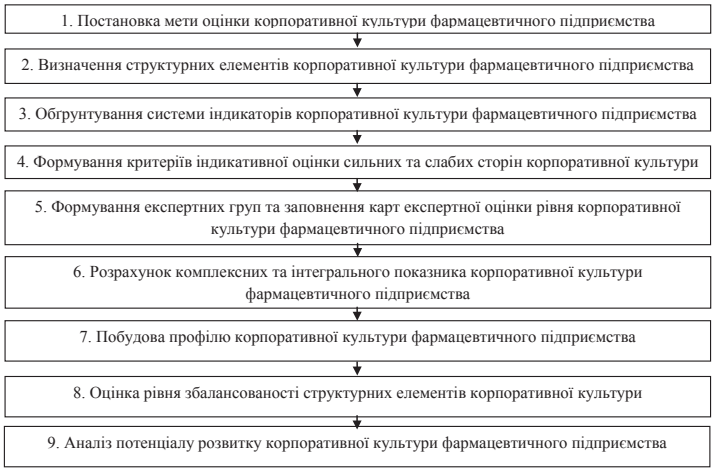

Рис. 2. Блок-схема алгоритму оцінки рівня корпоративної культури фармацевтичних підприємств

Джерело: розробка автора

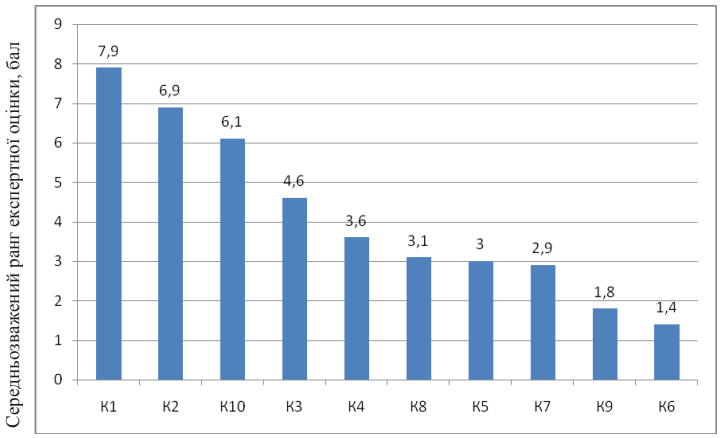

Рис. 3. Гістограма і полігон розподілу по рангах значущості елементів корпоративної культури фармацевтичних підприємств

Джерело: розробка автора

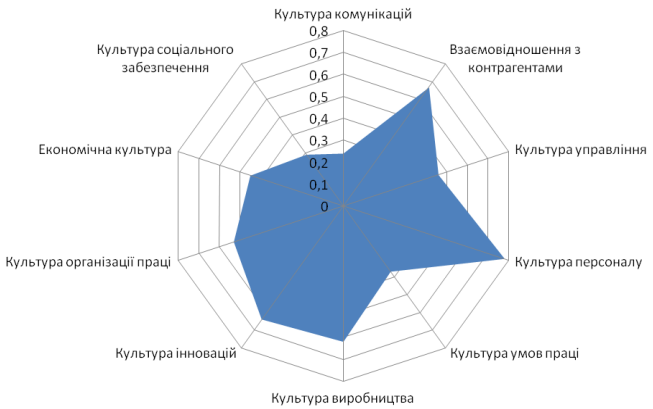

Рис. 4. Радар корпоративної культури досліджуваного фармацевтичного підприємства

Джерело: розробка автора за джерелом [1]

Аналізуючи такий елемент корпоративної культури як взаємовідношення з контрагентами можна побачити, що він знаходиться на високому рівні. Це означає, що підприємство своєчасно розраховується з бізнес партнерами, з державою, своєчасно надає інформацію про діяльність підприємства, з найменшими втратами виходить з кризових ситуацій.

Аналізуючи культуру управління на цьому підприємстві, можна сказати, що вона знаходиться на середньому рівні.

Аналіз культури персоналу показує, що рівень освіти на підприємстві знаходиться на високому рівні, а професійний досвід, комунікабельність і система підвищення кваліфікації на середньому рівні. У самому найгіршому стані знаходяться такі індикатори, як неформальні відносини і згуртованість колективу.

Аналізуючи культуру умов праці, можна спостерігати, що всі показники знаходяться на середньому рівні, окрім одного: наявність обладнаних місць відпочинку – він знаходиться на низькому рівні.

Аналіз культури виробництва показав, що всі показники знаходяться на середньому рівні, окрім трьох, які є досить високими: якісність, екологічність і економічність. Це може означати, що продукція на підприємстві є високо конкурентоздатною.

Інноваційна культура досліджуваного фармацевтичного підприємства загалом середня. Підприємством упроваджуються нові види продукції, що відкриває для нього нові ринки, але існуючий рівень інноваційної культури явно не достатній, тому що потенціал підприємства набагато більший. Орієнтація на співпрацю з науково-дослідними організаціями і збільшення гнучкості оргструктури і її адаптації до інновацій є головним напрямом розвитку інноваційної культури.

Економічна культура підприємства, яка оцінюється на основі таких показників як: використання сучасних систем автоматизації обліку, наявність комплексної системи фінансового планування і бюджетування, комплексне економічне обгрунтування всіх дій підприємства, наявність систем бізнес планування і прогнозування, знаходиться на середньому рівні.

Культура соціального забезпечення знаходиться на низькому рівні. Як показують дослідження, майже всі індикатори, які характеризують культуру соціального забезпечення, знаходяться на низькому рівні. Підприємство не має фондів для фінансування організації дозвілля співробітників та їх відпочинку під час відпустки. Необхідно відмітити, що на підприємстві існує система страхування, організовані медпункти та їдальня.

Узагальнена оцінка сили корпоративної культури здійснюється при об'єднанні даних індикативної оцінки по всіх групах експертів

по елементах культури і надається у формі профілю сили корпоративної культури підприємства (табл. 2).

Таблиця 1

Розрахунок комплексних та інтегрального показників корпоративної культури досліджуваного фармацевтичного підприємства

Елементи корпоративної культури	Умовна позначка	Коефіцієнти ваговитості (r_i)	Комплексні таксономічні показники елементів корпоративної культури
Культура комунікацій	К1	0,10	0,24
Взаємовідношення з контрагентами	К2	0,15	0,67
Культура управління	К3	0,13	0,46
Культура персоналу	К4	0,12	0,78
Культура умов праці	К5	0,05	0,37
Культура виробництва	К6	0,06	0,62
Культура інновацій	К7	0,04	0,64
Культура організації праці	К8	0,11	0,53
Економічна культура	К9	0,09	0,45
Культура соціального забезпечення	К10	0,15	0,29
Інтегральний показник рівня корпоративної культури фармацевтичного підприємства (ІКК)			0,48

Джерело: розробка автора за джерелом [1]

Таблиця 2

Профіль сили корпоративної культури фармацевтичного підприємства

Структурні елементи культури	Рівень культури				
	незадовільний	низький	середній	високий	дуже високий
	Сила культури				
	Низька	Середня			Висока
	Бальна оцінка				
	0-20	21-40	41-60	61-80	81-100
Культура комунікацій					
Взаємовідношення з контрагентами					
Культура управління					
Культура персоналу					
Культура умов праці					
Культура виробництва					
Культура інновацій					
Культура організації праці					
Економічна культура					
Культура соціального забезпечення					

Джерело: розробка автора за джерелом [1]

Профіль сили корпоративної культури підприємства дає можливість оцінити загальний рівень і силу культури підприємства, та визначити такі елементи корпоративної культури, на які необхідно звернути увагу в першу чергу, а також запропонувати певний комплекс дій, які здатні привести до поліпшення ситуації. Як видно з наведеної таблиці, досліджуване фармацевтичне підприємство має задовільний рівень корпоративної культури. Три елементи з десяти знаходяться на низькому рівні. До них відносяться: культура комунікацій, культура умов праці і культура соціального забезпечення. Три з десяти елементів знаходяться на середньому рівні. До них відносяться культура управління, культура організації праці та економічна культура. Решта елементів мають високий рівень.

Використання запропонованої методики дозволяє визначити резерви підвищення корпоративної культури на підприємстві.

Для оцінки потенціалу розвитку корпоративної культури запропоновано використовувати відповідний показник:

$$ПР_{кк} = 1 - \frac{S_ф}{S_э}, \quad (1)$$

де $S_ф$ – фактична площа радара, що характеризує рівень корпоративної культури фармацевтичного підприємства, яка розраховується за формулою:

$$S_ф = \frac{1}{2}\sin a' \,(a_1 \times a_2 + a_2 \times a_3 + \ldots + a_n \times a_1), \quad (2)$$

де a_1; a_2; a_n – значення комплексних таксономічних показників по елементах корпоративної культури, переведені в сантиметри;

$Sin\ a'$ – синус кута нахилу між осями радара корпоративної культури;

$S_э$ – площа еталонного радара, яка розраховується за формулою:

$$S_э = \pi R^2. \quad (3)$$

де R – радіус радара корпоративної культури, рівний максимальному значенню комплексного таксономічного показника за аналізований період.

Як свідчать проведені дослідження, корпоративна культура, що існує на багатьох вітчизняних фармацевтичних підприємствах, не сприяє їх розвитку і досягненню бізнес-цілей. По-перше, це обумовлене тим, що корпоративна культура, в першу чергу, зорієнтована на узгодження відношень між працівниками, а не на досягнення конкретної мети і результатів. По-друге, наявність протилежних субкультур (топ-менеджерів, керівників середньої ланки, рядових працівників) породжує спори між працівниками і спрямовує їх зусилля в різні боки. Це часто призводить до конфліктів, які заважають досягненню корпоративної мети. Менеджери фармацевтичних підприємств переважно на інтуїтивному рівні визначають, що добре, а що погано. При цьому вони не завжди можуть сформулювати свої уявлення у вигляді етичного кодексу, зведених правил і норм поведінки, які б об'єднували всіх працівників. До того ж в Україні відношення підприємців до культури, зокрема до корпоративної, неоднозначне.

Але якщо порівняти ситуацію, яка мала місце кілька років потому, то деякі зміни в розумінні ролі корпоративної культури для розвитку підприємств відбуваються. У керівників, зокрема молодих, з'явилося поняття того, що чим людяніше будуть відносини на підприємстві, тим легше буде керувати людьми, спрямовуючи їх дії. Ці підприємці проводять тренінги для навчання персоналу, поширюють інформацію про творчі ідеї своїх працівників, намагаються упроваджувати певні заходи для їх об'єднання. Якщо

раніше менеджери, набираючи персонал, обмежувалися, в основному інформацією про кваліфікацію і анкетні дані кандидата на ту або іншу посаду, то зараз вони почали походити з того, наскільки новий працівник зможе адаптуватися до вже сформованого рівня корпоративної культури на підприємстві, як він сприятиме підвищенню його іміджу. Більш того, українські менеджери почали розуміти, що культура дає можливість людям спільно досягати поставлених цілей, і що це відповідає їх власним інтересам.

Дослідження практики діяльності вітчизняних фармацевтичних підприємств дає підстави стверджувати, що: по-перше, корпоративна культура будується на культурі міжособових відносин, культурі спілкування; по-друге, корпоративна культура є ефективним інструментом управління підприємством; по-третє, існує стійкий зв'язок між успішною діяльністю підприємства і ступенем розвитку його корпоративної культури.

Корпоративну культуру підприємства слід не тільки споживати, але і формувати, не стільки як певні артефакти, а як соціальну організацію і соціальну творчість. Зміни у корпоративній культурі підприємства найчастіше обумовлені впливом зовнішнього середовища, відставанням від конкурентів або внутрішніми конфліктами. Це можуть бути психологічні конфлікти (серед засновників підприємства, між керівництвом і колективом, акціонерами і керівництвом.), конфлікт інтересів (між партнерами по бізнесу); зіткнення різних систем цінностей, прорахунки кадрового менеджменту і інше. Може виникнути постійний конфлікт між культурою, яку намагаються нав'язати керівники підприємства, і культурою, яка твердо підтримується іншими працівниками.

Менеджери зі світовим ім'ям, виходячи з власного досвіду, зазначають, що успішно реформувати підприємство вдається тільки тоді, коли ставитися і вирішується одночасно подвійне завдання: досягти значного і стійкого підвищення ефективності виробництва і створити ефективну корпоративну культуру і виробничу етику. Аналіз наукових джерел свідчить, що всілякі зміни бізнес-процесів, які йдуть в розріз з корпоративною культурою, здійснюються неефективно, тоді як інші, які знаходяться в її руслі, здійснюються майже безболісно.

Неможливо змінити стратегію підприємства без коригування корпоративної культури, так само як і не можливо змінити корпоративну культуру без зміни стратегії. Ефективність зміни залежить від сили культури: наскільки тісно вона пов'язана з груповими і індивідуальними цінностями і поведінкою людей. При цьому, якщо цінності розділяють всі працівники підприємства, то і саме підприємство стає більш об'єднаним і мобільним до змін. Ранжування цінностей щодо їх значущості для працівників підприємства задає напрям проведенню змін.

Узагальнення даних наукових джерел дозволяє дослідити зміни, які відбуваються у корпоративній культурі російських і українських фармацевтичних підприємств. До основних напрямків змін слід віднести: заміну авторитарного стилю керівництва на демократичний; впровадження замість фіксованих окладів преміальної системи, зокрема за особисті досягнення; навчання кадрів (з метою впровадження нових цінностей і стандартів поведінки); підбір на ключові позиції носіїв позитивних цінностей і переміщення досвідчених управлінців на роль експертів; зовнішній стан приміщень (ідалень, туалетів, введення уніформи); побудову системи внутрішнього PR; створення системи інформування працівників на всіх рівнях; нову інтерпретацію історії підприємства, його символів, міфів, традицій і звичаїв.

В той же час по результатах дослідження можна зробити висновок про те, що зміна базових уявлень породжує атмосферу страху і тривоги. У зв'язку з цим, вносячи зміни до корпоративної культури, керівництву слід добре проаналізувати можливі наслідки і свої дії, щоб вони не суперечили тим корпоративним цінностям, які вже сприйняті працівниками підприємства. Розраховувати на серйозні зміни культури на підприємстві можна тільки тоді, коли систематично і послідовно використовуються «культурні інструменти», спрямовані на формування ціннісних орієнтацій, поведінкових норм і ефективності роботи співробітників. На думку фахівців, коли керівництво підприємства буде активно цим займатися і його ідеї відповідатимуть цілям бізнесу і лежатимуть в основі програми перевтілення, тоді ці ідеї підтримають більшість працівників підприємства [4, с. 307]. Ухвалюючи рішення про зміну корпоративної культури на підприємстві, в першу чергу, керівництву слід визначити шляхи діяльності в цьому напрямку, її філософію. При цьому повинні бути сформовані: місія підприємства; базові цілі підприємства; кодекс поведінки працівників.

Паралельно з визначенням шляхів повинні визначатися і етапи формування корпоративної культури. Так, наприклад, Спивак В.А. виділив серед них такі: проведення аналізу стану і тенденцій корпоративної культури на підприємстві; визначення причин виникнення проблем, їх характер, а також визначити суб'єктів, які мають відношення до їх виникнення; висунення гіпотези з приводу шляхів і способів вирішення проблем; перевірка гіпотези; розробка механізмів реалізації заходів, проведення яких сприятиме вирішенню проблем (підтвердити експериментально); проведення необхідної організаційної роботи з підготовки відповідних указів, призначення відповідальних персон, створення робочих груп, визначення стимулів за якісного виконання і санкції за невиконання, розробка пам'яток, положень і інше; виведення на «робочий режим», тобто перетворення окреслених заходів на щоденне життя підприємства; забезпечення постійного моніторингу стану культури, діагностику стану її елементів.

Готуючись до зміни корпоративної культури на підприємстві, в першу чергу, необхідно проаналізувати ті цінності, які вже створені.

Проаналізовані цінності доцільно розбити на три групи.

Першу групу складатимуть позитивні цінності, які є на теперішній час і будуть потрібні в майбутньому.

До другої групи можна віднести все негативне, які є на цей час і не будуть необхідні в майбутньому (наприклад, безініціативність працівників, побоєння менеджерів ухвалювати складні і відповідальні рішення, низька самовіддача).

На заміну негативному слід знайти відповідні позитивні цінності (розвиток ініціативи, уміння нести відповідальність за ухвалене рішення, збільшення продуктивності праці, висока якість роботи). Ці цінності слід віднести до третьої групи і до них додати також і ті, яких зараз на підприємстві немає, але вони будуть необхідні в майбутньому.

Потім необхідно визначити інструменти, за допомогою яких зміцнюватимуться і формуватимуться нові цінності. Для цього потрібно поставити такі питання: «Чому потрібно все міняти?», «Що необхідно зробити?», «Що це дасть кожному?». Необхідно чесно і відверто відповісти на ці питання, особливо на останнє, тому що при будь-яких змінах будуть такі люди, які постраждають.

При проведенні змін, спілкування і взаємодія на підприємстві повинні будуватися на принципах від-

вертості і чесності, відношення до працівників як до партнерів в справі перетворень. Якщо цього не зробити, то люди будуть або відкрито протидіяти, або висловлювати свою незадоволеність новою корпоративною культурою, якщо зміни все-таки необхідно здійснити.

Існують досить стійкі типові поведінкові моделі протидії персоналу нововведенням. Під протидією змін розуміють будь-які дії працівників, спрямовані на дискредитацію або затримку проведення змін. Протидію змінам можуть мати такі форми: відкидання, індиферентність, демонстрація некомпетентності, скептицизм, нетерпіння. У їх основі лежить проблема відносин на підприємстві (міжособових, міжгрупових або між керівником і групою).

Причинами протидії найчастіше стають відчуття безконтрольності ситуації; прагнення зберегти те, до чого звикли працівники; нерозуміння нових вимог; конфлікт інтересів; боротьба за владу; недовіра. Фахівці з менеджменту узагальнили уроки, які отримали підприємства, упроваджуючи фундаментальні зміни, і зробили такі висновки: протидія з боку персоналу буде обов'язковою, тому що серйозні зміни підривають уявлення людини про майбутнє; протидія визначається по-різному залежно від того, подобаються зміни співробітникам чи ні; протидія може бути відкритою або прихованою, керувати якою дуже складно; при протидії змінам люди не завжди говорять те, що думають; люди протидіють змінам в першу чергу тоді, коли необхідно змінитися їм самим.

Для того, щоб зміни відбулися з найменшими втратами, менеджерам необхідно не стояти осторонь, а відчувати себе частиною тієї системи, де розвивається протидія. Тоді вони краще будуть розуміти цінності, які підтримують працівники, інтереси та ролі. А це допоможе будувати відносини, спрямовані на запобігання конфліктам. Відкрите спілкування з працівниками забезпечує розуміння наслідків змін і сприяє тому, що люди висловлюють свої справжні думки, а якщо їх знаєш, з ними можна працювати.

Висновки і пропозиції. Як свідчить накопичений досвід, корпоративна культура на підприємстві може змінюватися достатньо довго – і з цього повинні виходити менеджери, починаючи подібну роботу. За оцінками фахівців, вірогідність успіху проголошеної програми змін коливається від 25 до 75%. При цьому успіх здійснення змін залежить від того, як менеджери фармацевтичного підприємства, її керівники показують особистий приклад у відношенні до них. Під час проведення зміни корпоративної культури на підприємстві необхідно постійно аналізувати процеси, розвиток окремих елементів, мотивувати працівників, своєчасно вносити корективи.

Список літератури:

1. Діагностика стану підприємства: теорія і практика: монографія / за ред. А. Е. Воронкової. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 448 с.
2. Марсель ван Ассен. Ключевые модели менеджмента: монография. – М.: БИНОМ, Лаборатория знаний, 2012. – 323 с.
3. Офіційний сайт Центру розвитку КСВ в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.csrukraine.org
4. Посилкіна, О. В. Управління трудовим потенціалом фармацевтичних підприємств в умовах менеджменту якості: монографія / О. В. Посилкіна, О. В. Доровський, Ю. С. Братішко, М. І. Сидоренко: за ред. О. В. Посилкіної. – Х.: НФаУ, 2010. – 422 с.
5. Посилкіна О. В. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч. посіб. для студ. економ. спец. / О. В. Посилкіна, О. В. Доровський, Ю. С. Братішко. – Х.: НФаУ, 2014. – 346 с.
6. Толкотт Парсонс. Социальная система. – М.: Слово, 1951. – 222 с.
7. Томас Дж. Питерс. В поисках совершенства. Уроки самых успешных компаний Америки. – СПб.: Вильямс, 2005. – 164 с.
8. Bratishko Yu. S. Modern state of personnel management in pharmaceutical enterprises / Yu. S. Bratishko // Institutionelle Grundlagen fur die Funktionierung der Okonomik unter den Bedingungen der Transformation: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. Vol. 1 – Nurnberg, Deutschland, 2014. – S. 148–151.
9. Bratishko Yu. S. The mechanism of formation pharmaceuticals social responsibility / Yu. S. Bratishko, O. V. Posylkina, G. V. Kubasova // Wirtschhaft und management: theorie und praxis: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. Vol. 1. – Verlag SWG imex GmbH, Nurnberg, Deutschland, 2014. – S. 182–188.
10. Sathe V. Culture and related corporate realities. Richard D. Irvin, Inc., 1985. – C. 18.

Братишко Ю.С.
Национальный фармацевтический университет

РОЛЬ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье освещены актуальные проблемы социального развития фармацевтических предприятий в условиях внедрения систем менеджмента качества. В статье доказана необходимость создания методики оценки корпоративной культуры, которая бы отвечала условиям экономического состояния в Украине и учитывать отраслевую специфику. В статье определены сущность и значение корпоративной культуры в процессе построения на фармацевтическом предприятии системы социальной ответственности. Предложена методика оценки и управления корпоративной культурой фармацевтических предприятий. Внедрение предложенной методики оценки позволяет: определить и оценить проблемы в сфере социальной ответственности; создать условия эффективного менеджмента качества; разработать эффективную систему управления социально-ответственной деятельностью ответственных фармацевтических компаний.
Ключевые слова: корпоративная культура, социальная ответственность, оценка, показатели оценки, развитие, фармацевтическое предприятие.

Bratishko Yu.S.
National University of Pharmacy

ROLE OF CORPORATE CULTURE IN FORMATION SYSTEMS OF SOCIAL RESPONSIBILITY PHARMACEUTICAL ENTERPRISES

Summary
The article highlights the urgent problems of social development of pharmaceutical enterprises in the implementation of quality management systems. The article proved the need to create a method of estimation of corporate culture, which would meet the economic situation in Ukraine and would take account of pharmaceutical specificities. In article the essence and value of corporate culture in the course of construction at the pharmaceutical enterprise of system of social responsibility are defined. The technique of an assessment and management of corporate culture of the pharmaceutical enterprises is offered. Introduction of the offered technique of an assessment allows: to define and estimate problems in the sphere of social responsibility; to create conditions of effective quality management; to develop an effective control system of social and responsible activity of the responsible pharmaceutical companies.
Keywords: corporate culture, social responsibility, estimation, assessment indicators, development, pharmaceutical enterprise.

УДК 615.61-008-64+615.22-019

ВПЛИВ ЛІПОСОМАЛЬНОГО КВЕРЦЕТИНУ-ЛІПОФЛАВОНУ ТА ЛІПІНУ НА ПРОЦЕСИ ПЕРОКСИДАЦІЇ ЛІПІДІВ ТА БІЛКІВ ПРИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІЙ ГОСТРІЙ НИРКОВІЙ НЕДОСТАТНОСТІ ЗА УМОВ ОДНОРАЗОВОГО ВВЕДЕННЯ

Горошко О.М., Музика Н.Я., Паламар А.О., Бобик М.П., Горошко Н.А.
Буковинський державний медичний університет

Проведено аналіз впливу ліпіну як складової ліпофлавону на процеси пероксидації ліпідів та білків у тварин за умов гліцеролової нефропатії. У результаті експерименту встановлено, ліпофлавон як ліпосомальна лікарська форма виявляє інтенсивнішу дію на більшість показників процесу пероксидації ліпідів та білків ніж ліпін при експериментальній гострій нирковій недостатності. Разом з цим, ліпін як ліпосомальна структура забезпечує розчинність і біодоступність ліпофлавону.
Ключові слова: ліпін, ліпофлавон, гостра ниркова недостатність, перекисне окиснення ліпідів.

Кверцетин, який належить до групи біофлавоноїдів, є агліконом багатьох рослинних флавоноїдних глікозидів, у тому числі рутину, і належить до вітамінних препаратів групи Р [14]. Завдяки протизапальній активності за рахунок блокади ліпооксигеназного шляху метаболізму арахідонової кислоти, зниження синтезу лейкотрієнів, серотоніну й інших медіаторів запалення, кверцетин виявляє антиульцерогенну дію, а також має радіопротекторну активність (після рентген- і гамма-опромінень [1, 17]. Гальмуючи продукцію протизапальних цитокінів ІЛ-16, ІЛ-8, він сприяє зменшенню об'єму ділянок некротизації і посиленню репаративних процесів. Антиоксидантна активність кверцетину в 90 разів перевищує таку вітаміну Е [15]. Найбільш виражена дія кверцетину в ліпідних розчинах, чому відповідає препарат «Ліпофлавон» (ліпосомальна форма кверцетину з лецитином). Ліпосомальна структура забезпечує розчинність і біодоступність [6]. Лецитин (фосфатиділхолін) у складі «Ліпофлавону» посилює антиоксидантні, антигіпоксичні і мембраностабілізуючі властивості кверцетину, сприяє репарації тканин. Лецитин – ліпін як лікарський препарат також проявляє антиоксидантні, антигіпоксичні і мембраностабілізуючі властивості [2,13]. Оскільки ці препарати є спорідненою лікарською формою, то доцільним є порівняльний аналіз їх впливу при експериментальній ГНН.

Мета роботи. У порівняльному аспекті з'ясувати вплив ліпіну, як основи ліпосомальної основи кверцетину-ліпофлавону на процеси пероксидації ліпідів та білків при експериментальній гострій нирковій недостатності за умов одноразового введення.

Матеріали і методи. Досліди виконувалися на 28 нелінійних білих безпородних щурах (масою 120-180 г). ГНН викликали внутрішньом'язовим введенням 50% розчину гліцерину у дозі 8 мг/кг [16]. Ліпофлавон (Біолек, Харків) вводили у дозі 8 мг/кг одноразово внутрішньоочеревинно через 40 хв після введення гліцерину. Ліпін вводили аналогічно у дозі рівні вмісту його у ліпофлавоні. Дозу цього лікарського засобу обрали виходячи із даних літератури [5].

Стан процесу ПОЛ оцінювали за вмістом ДК здійснювали за методом В.Б.Гаврилова, М.І. Мішкорудної [3] та Вміст ТБКАП в крові та гомогенаті нирок визначали за реакцією з 2 тіобарбітуровою кислотою [12]. Стан АОС оцінювали за активністю каталази та ГП (спектрофотометрично [4,8]), вмістом SH групу гемогенатах тканин визначали за методикою, розробленою І.Ф. Мещишеним та Н.П. Григор'євою [10], ЦП в плазмі крові за методом Ревіна [7]. Додатково визначали ступінь ОМБ у тканині нирок за реакцією з 2,4-динітрофенілгідразином з утворенням гідразонів характерного спектру поглинання [9].

Результати досліджень обробляли статистично за допомогою програми «Statgraphics» з використанням t-критеріюСт'юдента.

Обговорення результатів. При використаній моделі ГНН в тканинах нирок уражених тварин разом з накопиченням продуктів вільнорадикального окиснення макромолекул знижувалась активність

© Горошко О.М., Музика Н.Я., Паламар А.О., Бобик М.П., Горошко Н.А., 2014

Таблиця 1

Вплив препаратів на пероксидне окиснення ліпідів і білків та окремі показники антиоксидантної системи при гострій нирковій недостатності у нирках та крові лабораторних щурів після одноразового введення (M±m, n=7)

Показники	Контроль	ГНН	ГНН+ліпофлавон	ГНН+ліпін
Вміст ТБК АП у еритроцитах крові, мкмоль/л	21,94±2,07	36,81±2,87 p_1<0,05	25,17±2,37 P_2<0,05	25,96±1,04 P_2<0,05
Вміст ТБК АП у тканині нирок, мкмоль/мг білка	0,42±0,05	0,63±0,04 p_1<0,05	0,45±0,04 p_1<0,05	0,60±0,02
Активність каталази у плазмі крові, мкмоль H_2O_2/ (хв×л)	7,1±0,1	12,5±1,2 p_1<0,005	8,5±0,5 P_2<0,025	9,7±0,9
Вміст ОМБ у тканині нирок, ммоль/г	0,03±0,011	0,09±0,011 p_1<0,005	0,06±0,003 p_2<0,005	0,09±0,006
Вміст церулоплазміну в плазмі крові, мг/л	137,8±9,21	161,4±6,54	135,4±6,18 P_2<0,05	143,63±0,07
Вміст HS-груп у тканині нирок, мкмоль/г	1,83±0,13	1,18±0,15 p_1<0,01	2,82±0,37 P_2<0,01	2,63±0,12 P_2<0,05

Примітки:

1. p_1 – вірогідність різниць показників порівняно з контролем;

2. p_2 – показник вірогідності різниць щодо даних за ГНН без введення препаратів.

ферментного компоненту антирадикальної глутатіонової системи – ГП, і неферментного – вмісту сульфгідрильних груп. Головну причину пригнічення активності ГП дослідники бачать у деструкції мембран ендоплазматичної сітки і рибосом вільними радикалами, що призводить до пригнічення синтезу ферменту, а також у виснаженні запасів антиоксидантів за умов зростаючого утворення вільних радикалів.

Отже, на моделі ГНН, спостерігається інтенсифікація процесів ліпо- і білкової пероксидації, що зумовлена ефектами первинного альтеруючого агента та ймовірною активацією механізмів ішемічної генерації активних форм кисню.

Введення ліпофлавону та ліпіну тваринам з гліцероловою ГНН сприяло нормалізації показників антиоксидантного захисту за умов одноразового їх введення.

Одним з основних продуктів ПОЛ, що дозволяє судити про інтенсивність цих процесів є ТБК-активні продукти. В еритроцитах крові вміст ТБК-активних продуктів зменшувався у порівнянні з ГНН при введенні препаратів на 24 год у 1,4 раза, однак залишався вищим за контрольні показники (таблиця 1).

У тканинах нирок вміст ТБК-активних продуктів зменшувався у 1,4 раза лише при введені ліпофлавону. Під впливом введення ліпофлавону зменшувався також вміст продуктів ОМБ у тканині нирок у порівнянні з нелікованими тваринами, ліпін не проявляв такої дії.

У основі розвитку ланцюгових вільрадикальних реакцій лежить порушення рівноваги між антиоксидантними та прооксидантними системами організму. Антиоксидантна система захисту організму контролює і гальмує всі етапи вільнорадикальних реакцій, починаючи від їх ініціації і закінчуючи утворенням гідроперекисів та ТБК. При використанні ліпофлавону та ліпінуз метою корекції ГНН спостерігалось посилення активності антиоксидантної системи. Активність каталази у плазмі крові після введення ліпофлавону суттєво не відрізнялась від показників контролю та була меншою показників контролю у 1,5 раза, ліпін достовірно не впливав на даний показник.

Вміст ЦП у плазмі крові зменшувався у 1,2 раза в порівнянні з нелікованими тваринами при використанні ліпофлавону, однак залишався високим при використанні ліпіну.

Вміст сульфгідрильних груп у лікованих тварин двома препаратами у порівнянні з нелікованими зріс більш як у 2 рази, при цьому був вищим контролю у 1,5 раза.

Згідно даних нашого експерименту, ліпофлавон як ліпосомальна лікарська форма виявляє інтенсивнішу дію на більшість показників процесупероксидації ліпідів та білків при експериментальній гострій нирковій недостатності у перші години експерименту при одноразовому використанні.

Висновки:

1. Використання препаратів ліпофлавону та ліпіну – при патології нирок зменшує рівень продуктів ПОЛ та ОМБ.

2. Препарати справляють нормалізуючий вплив на стан антиоксидантної системи організму щурів в умовах модельної гострої патології нирок.

3. Ліпін у дозі рівні вмісту його у ліпофлавоні проявляє меншу дію на процесипероксидації ліпідів та білків при експериментальній гострій ниркові недостатнос при одноразовому використанні за умов гліцеролової нефропатії.

Список літератури:

1. Влияние блокатора 5–липоксигеназы кверцетина на функциональные и морфологическиепроявленияпораженияміокарда при ишемии и реперфузиисердца / Ю.Н. Колчин, Л.Ф. Потапович, Л.А. Грабовский и др. // Кардиология. – 1990. – № 3. – С. 72-75.
2. Вплив ліпіну на тлі застосування кверцетину на перекисне окислення ліпідів в крові та органах вагітних щурівсамиць при максимальному фізичному навантаженні / О.В. Стефанов, В.А. Туманов, Н.О. Горчаков [та ін.] // Ліки. – 2002. – № 3–4. – С. 70-72.
3. Гаврилов В.Б. Спектрофотометрическое определение содержания гидроперекисей липидов в плазме крови / В.Б. Гаврилов, М.И. Мишкорудная // Лабораторное дело. – 1983.– № 3. – С. 33-35.
4. Геруш І.В. Стан глутатіонової системи крові за умов експериментального виразкового ураження гастродуоденальної зони та дії настойки ехінацеї пурпурової / І.В. Геруш, І.Ф. Мещишен // Вісник проблем біохімії та медицини. – 1998. – № 7. – С. 10-15.
5. Зупанець І.А. Дослідження гострої токсичності та середньо ефективних доз кверцетину при парантеральному введенні в умовах розвитку ниркової недостатності у щурів / І.А. Зупанець, С.К. Шебеко, Д.С. Харченко // Фармакологія та лікарська токсикологія. – 2009, № 1(8). – С. 28-32.

6. Игнатенко Г. А. Влияние липосомальных препаратов на альвеолярно-капиллярную проницаемость при коморбидной ренопульмональной патологии / Г.А. Игнатенко, И.В. Мухин // Укр. пульмонол. ж. – 2009. – № 4. – С. 50-53.
7. Колб В.Г. Справочник по клинической химии / В.Г. Колб, В.С. Камышников. – Минск: Белорусь, 1982. – 290 с.
8. Королюк М.А. Метод определения активности каталазы / М.А. Королюк, Л.И. Иванова, И.Г. Майорова // Лабораторноедело. – 1988. – № 1. – С. 16-19.
9. Мещишен І.Ф. Метод кількісного визначення вмісту окисно модифікованих білків у тканинах / І.Ф. Мещишен, І.М. Яремій // Посвідчення та раціоналізація БДМА, № 98/02.
10. Мещишен І.Ф. Метод кількісного визначення HS–груп у крові / І.Ф. Мещишен, Н.П. Григор'єва // Буковинський мед. вісн. – 2002. – Т. 6, № 2. – С. 190-192.
11. Свінціцький А.С. Вплив диклофенаку натрію, кверцетину та їх комбінацій на ліпопероксидацію при експериментальному остеоартрозі / А.С. Свінціцький, М.І. Загородний, Н.М. Юрженко // Ліки. – 2003. – № 1–2. – С. 100-103.
12. Стальная Л.Д. Метод определения малонового диальдегида с помощью тиобарбитуровой кислоты / Л.Д. Стальная, Т.Г. Гаришвили // Современные методы в биохимии. – М.: Медицина, 1977. – С. 66-68.
13. Стефанов О.В. Антиоксидантна дія ліпосомальних препаратів при гострому експериментальному променевому ураженні / О.В. Стефанов, Л. М.Шеремета // Мед. хімія. – 2008. – Т. 10, № 1. – С. 72-75.
14. Чекман І.С. Флавоноїди – клініко-фармакологічний аспект / І.С. Чекман // Фітотерапія в Україні. – 2000. – № 2. – С. 3-5.
15. Bors W. Flavonoids antioxidants: rate constants for reaction with oxygen radicals / W. Bors, C. Michel, M. Saran // Methods Ensymol. – 1994. – Vol. 234, – P. 420-429.
16. Chander V. Reversal of Experimental Myoglobimtrie Acute Renal Failure in Rats by Quercetin, a Bioflareonaid / V. Chander, D. Singh, K. Chopra // Phamakologi. – 2004. Vol.2773, № 1. – P. 49-56.
17. Role of transglutaminase2 inquercetin-induced differentiation of B16-F10 murine melanoma cells [Електронний ресурс] / C. Forni, R.Braglia, A.Lentini et al. // AminoAcids. – 2008. – Vol. 8/ – Режим доступу до журн.: http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18688565

Горошко А.М., Музика Н.Я., Паламар А.А., Бобык М.П., Горошко Н.А.
Буковинский государственный медицинский университет

ВЛИЯНИЕ ЛИПОСОМАЛЬНОГО КВЕРЦЕТИНА-ЛИПОФЛАВОНА И ЛИПИНА НА ПРОЦЕССЫ ПЕРОКСИДНОГО ОКИСЛЕНИЯ ЛИПИДОВ И БЕЛКОВ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ОСТРОЙ ПОЧЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ОДНОКРАТНОГО ВВЕДЕНИЯ

Аннотация
Проведен анализ влияния липина как составляющей липофлавона на процессы пероксидного окисления липидов и белков у животных в условиях глицероловой нефропатии. В результате эксперимента установлено, что липофлавон как липосомальная лекарственная форма проявляет интенсивное воздействие на большинство показателей процесса пероксидного окисления липидов и белков в сравненни слипином при экспериментальной острой почечной недостаточности. Кроме того, липин как липосомальная структура обеспечивает растворимость и биодоступность липофлавона.
Ключевые слова:липин, липофлавон, острая почечная недостаточность, пероксидное окисление липидов.

Goroshko O.M., Muzyka N.Y., Palamar A.O., Bobyk M.P., Goroshko N.A.
Bukovinian State Medical University

INFLUENCE LIPOSOMAL QUERCETIN-LIPOFLAVON AND LIPIN ON THEPROCESSES LIPID AND PROTEIN PEROXIDATION IN EXPERIMENTAL ACUTE RENAL FAILURE UNDER SINGLE INJECTION

Summary
The impact of Lipin as part of Lipoflavon on the lipid peroxidation and protein processes inanimals under conditions of glycerol model of nephropathy was analised. As a result, Lipoflavon as liposomal dosage form reveals intense effect on most indicators of the process of lipid peroxidation and protein than Lipin in experimental acute renal failure. At the same time Lipin as liposomal structure provides solubility and bioavailability Lipoflavon.
Keywords: Lipin, Lipoflavon, acuterenalfailure, lipid peroxidation.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК: 316.454

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ТРЕНІНГОВОЇ ФОРМИ «РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ»

Бездітко А.В.
Публічне акціонерне товариство «ДНІПРОАЗОТ»

У статті розкрито цілі, принципи, зміст і структуру навчальної програми тренінгової форми «Розвиток професійних компетенцій працівників промислових підприємств». Описано результати теоретичного аналізу проблеми мотивації і професійних компетенцій. Проаналізовано результати емпіричного дослідження мотивації і професійних компетенцій працівників промислових підприємств. Розглянуто та описано зміст і структуру кожного розділу навчальної програми. Описано методи визначення ефективності цієї навчальної програми. Обґрунтовано висновки щодо ефективності застосування даної програми. Дану навчальну програму тренінгової форми можна вводити як для підготовки нових, щойно прийнятих працівників, так і для вже працюючих співробітників промислових підприємств.

Ключові слова: професійна компетенція, компетентність, організаторські схильності, комунікативні схильності, підприємницькі здібності, навчальна програма тренінгової форми.

Постановка проблеми. Діяльність організацій пов'язана з широким спектром проблем, на які складно знайти універсальні рішення. Добре підготувати і грамотно підібрати кваліфікованих фахівців залишається сьогодні актуальним питанням для сучасних організаціях. Кожна поважаюча себе організація приділяє значну увагу питанню підбору та підготовки персоналу задля отримання максимум користі та прибутку від професіоналізму працівника. Дуже часто компанії стикаються із потребою в кваліфікованих працівниках, які здатні працювати ефективно при мінімальній підготовці. Саме тому важливого значення набуває наявність у працівників професійних компетенцій, необхідних для їх ефективної та продуктивної діяльності. Діяльність будь-якої організації нині більш спрямована на пошук та підготовку працівників для самостійної і відповідальної роботи, що передбачає розвиток і підвищення рівня компетенцій. Також високий рівень компетенцій прямо пропорційний високій мотивації на досягнення успіху.

Враховуючи необхідність підготовки працівників для самостійної і успішної роботи, розвиток та підвищення рівня професійних компетенцій набуває все більшого значення. До основних компетенцій, якими має володіти працівник, на нашу думку, відносяться організаторські і комунікативні схильності, підприємницькі здібності, наполегливість, рішучість, впевненість тощо. Розроблена нами навчальна програма тренінгової форми поєднує у собі надання теорії з виконанням практичних вправ, спрямованих на розвиток професійних компетенцій, необхідних керівникам та працівникам промислових підприємств для успішного виконання роботи.

Необхідність розробки такої навчальної програми була обумовлена результатами емпіричного дослідження, яке показало наступні результати. В залежності від рівня мотивації на досягнення успіху та мотивації на уникнення невдач було виділено чотири мотиваційні типи серед працівників промислових підприємств: 1) Орієнтований на успіх – працівники, у яких високий рівень мотивації на досягнення успіху і низький рівень мотивації на уникнення невдач; 2) Двостороннє мотивований – працівники, які мають високий рівень мотивації на досягнення успіху та високий рівень мотивації на уникнення невдач; 3) Орієнтований на невдачі – працівники з низькою мотивацією на досягнення успіху та високою мотивацією на уникнення невдач; 4) Немотивований тип – працівники, у яких низька мотивація на досягнення успіху і низька мотивація на уникнення невдач.

Дослідження показало, що працівники мотиваційних типів Орієнтований на невдачі і Немотивований виявляють низький та середній рівень професійних компетенцій, а працівники, які відносяться до мотиваційних типів Орієнтований на успіх і Двостороннє мотивований виявляють високий і вище середнього рівень професійних компетенцій [1; 2]. Враховуючи статистично значущі відмінності між мотиваційними типами за рівнем представленості компетенцій, недостатній розвиток останніх може призвести до проблем як у професійній сфері, так і в міжособистісній взаємодії працівників в колективі.

Було виявлено, що значна частина працівників мають недостатньо виражені підприємницькі здібності (48% серед усіх працівників із загальної вибірки мають виражені підприємницькі здібності і 52% даних здібностей не мають). Було встановлено, що серед працівників Немотивованого типу не виражені підприємницькі здібності у 68% досліджуваних. 64,3% працівників мотиваційного типу Орієнтований на невдачі не мають виражені підприємницькі здібності, такі як рішучість, здатність працювати самостійно, цілеспрямованість, креативність, наполегливість. Серед працівників мотиваційного типу Двостороннє мотивований 47,9% мають виражені підприємницькі здібності, 73,7% працівників типу Орієнтований на успіх характеризуються високим рівнем зазначених здібностей.

На основі виявлених проблем і теоретичного аналізу зарубіжної і вітчизняної літератури нами була створена наступна навчальна програма тренінгової форми.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

1. Мета та принципи проведення навчальної програми тренінгової форми. Сьогодні вагомого значення набуває питання професійного розвитку працівників на підприємстві, підвищення рівня їх компетентності та компетенцій. Високий рівень професіоналізму та орієнтація на успіх, підкріплені добре розвинутими підприємницькими здібностями і комунікативними схильностями, є головними складовими успішної трудової діяльності. В сучасних компаніях цінуються працівники з високим рівнем професійних, управлінських і особистісних якостей, орієнтовані на успіх, здатні самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність. Тому необхідно розвивати у працівників дані якості і характеристики.

Метою даної навчальної програми тренінгової форми є розвиток основних професійних компетенцій працівників промислових підприємств з урахуванням потреб підприємств та особистісного потенціалу працівників.

© Бездітко А.В., 2014

Гіпотеза полягала в тому, що розвиток основних професійних компетенцій можна значно підвищити в результаті:

а) усвідомлення ролі професійних компетенцій для ефективної роботи працівника;

б) обґрунтування особливостей професійних компетенцій у працівників промислових підприємств;

в) визначення рівня розвитку власних компетенцій;

г) визначення психологічних умов розвитку професійних компетенцій працівників промислових підприємств відповідно до потреб підприємства і особистісного потенціалу працівника.

Цільова аудиторія і тривалість. Дана навчальна програма може бути включена або в основну підготовку працівників промислових підприємств, або як курс навчальної програми для щойно прийнятих працівників. Також її можна використовувати для роботи з працівниками організацій інших сфер діяльності. Результати проведення можуть бути використані організаційними психологами та психологами, які працюють на підприємстві. Повний курс розрахований на 21 годину.

Основні принципи. Розробка навчальної програми тренінгової форми здійснювалась на основі існуючих теоретико-методологічних матеріалів [6], авторської моделі професійних компетенцій працівників і результатів емпіричного дослідження характеру взаємозв'язку мотивації досягнення успіху із професійними компетенціями працівників промислових підприємств.

Нагадаємо, що до складу моделі професійних компетенцій працівників промислових підприємств входять: комунікативні схильності, організаторські схильності, підприємницькі здібності (цілеспрямованість, креативність, прагнення у незалежності, уміння розумно ризикувати, прагнення до особистого розвитку), виражені функціонально-рольові позиції (голова, формувальник, дослідник ресурсів, генератор ідей, оцінювач ідей, організатор роботи, організатор групи, завершувач).

При розробці навчальної програми тренінгової форми ми спиралися на технологічний підхід, розроблений в лабораторії організаційної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка [8]. Згідно цього підходу, кожний розділ навчальної програми вміщує в себе два компоненти: інформаційно-смисловий і корекційно-розвивальний, або три компоненти: інформаційно-смисловий, діагностичний і корекційно-розвивальний [8].

Лекційні заняття кожного розділу навчальної програми тренінгової форми розкривають інформаційно-смисловий компонент технології, а на практичних заняттях проводяться методики і вправи, пов'язані з діагностичним і корекційно-розвивальним компонентами. Діагностичні компоненти передбачають проведення двох груп методик у залежності від цілей. В першу групу входять методики, спрямовані на встановлення рівня представленості особистісних якостей і характеристик, які треба враховувати в процесі проведення навчальної програми тренінгової форми і які представляють такі компетенції як організаторські та комунікативні схильності (Методика КОС-2 для визначення комунікативних та організаторських здібностей В.В. Синявського і Б.О. Федорошина), підприємницькі здібності (Тест на загальні здібності до підприємництва), орієнтація на функціонально-рольові позиції в колективі (Методика діагностики функціонально-рольових позицій в управлінській команді). Друга група методик спрямована на оцінку ефективності проведення навчальної програми тренінгової форми і включає в себе розроблену нами анкету-опитувальник «Професійні компетенції і компетентність працівників промислових підприємств». Даний метод передбачає анкетне опитування учасників щодо їх оцінки ефективності навчальної програми тренінгової форми, знання професійних компетенцій і рефлексивний аналіз.

2. Зміст і структура навчальної програми тренінгової форми. При складанні навчальної програми тренінгової форми ми поступово вводили необхідні теоретичні засади від загальних до більш вузьких. Кожний розділ вміщує мету і основні завдання, для розв'язання яких використовуються відповідні інтерактивні техніки і вправи. Кожна вправа передбачає наявність мети, інструкції, роздаткових матеріалів (при необхідності) і питань для обговорення.

Таблиця 1

План навчальної програми тренінгової форми «Розвиток професійних компетенцій працівників промислових підприємств»

№	Назва розділу і теми	Години	
		Лекції	Практичні заняття
1	**Вступна частина**	1	1
2	**Розділ 1. Загальні поняття про професійні компетенції і компетентність працівників**		
	Поняття компетенції та компетентності	1	1
	Професійні компетенції як особистісні характеристики працівників	1	
	Види компетенцій працівників промислових підприємств	1	
	Формування мотивації на розвиток компетенцій		1
3	**Розділ 2. Психологічні особливості компетенцій працівників промислових підприємств**		
	Підприємницькі здібності працівників промислових підприємств	1	1
	Організаційні і комунікативні схильності працівників	1	1
	Орієнтація на функціонально-рольові позиції в колективі	1	1
	Закріплення та розвиток конструктивних особистісних новоутворень та теоретичних знань	1	1
4	**Розділ 3. Смисловий зміст професійних компетенцій працівників промислових підприємств і їх роль в успішній роботі**		
	Особливості професійних компетенцій працівників підприємств		1
	Приклади застосування набутих компетенцій та якостей	1	1
	Заключна частина		
	Виконання індивідуального завдання		2
	Рефлексія та побажання учасниками один одному		1
	Всього: 21	9	12

Вступна частина навчальної програми тренінгової форми передбачає наступні методи і вправи для проведення:

1) «Знайомство» – учасникам пропонується познайомитись один з одним і з ведучим, розказати про себе («Мене звати...», «До моїх позитивних рис відносяться...», «Більш на світі я люблю...») [10, с. 21; 8, с. 59].

2) Вивчення очікувань, запитань та емоційного стану учасників програми. Учасники заповнюють індивідуальні робочі листки з подальшим обговоренням, дають відповідь на такі запитання: «чому я беру участь у цій навчальній програмі?», «Чого я хочу навчитись та якими практичними навиками оволодіти в процесі програми?», «Який у мене зараз емоційний стан?».

3) Ознайомлення зі змістом навчальної програми тренінгової форми. Мультимедійна презентація на тему «Чим ми сьогодні будемо займатись», представлення плану навчальної програми.

4) Вивчення цілей, завдань навчальної програми. Спільна розробка правил. «Мозковий штурм»: «Визначення правил групової роботи» Групове обговорення організації практичних занять – часу роботи, перерв, правил взаємодії тощо.

5) Проведення першого діагностичного зрізу.

Перший розділ: «Загальні поняття про професійні компетенції і компетентність працівників» складається з інформаційно-смислового і корекційно-розвивального компонентів. Даний розділ присвячений розгляду загальних понять, пов'язаних із професійною компетенцією, змістом компетенцій і компетентності працівників, видами професійних компетенцій.

Мета цього розділу полягає у визначені актуальності проблеми розвитку професійних компетенцій у працівників промислових підприємств.

Виходячи з мети були поставлені наступні **завдання**:

1) формування уявлень про професійні компетенції та компетентність як особистісні характеристики працівників, смисловий зміст, види компетенцій;

2) усвідомлення власних компетенцій;

3) формування розуміння значення компетенцій працівників.

Інформаційно-смисловий компонент на основі аналізу зарубіжної і вітчизняної літератури розкриває сутність таких понять як професійна компетенція, компетентність, смисловий зміст професійної компетенції, види професійних компетенцій працівників та їх значення для виконання роботи.

1. Міні-лекція з використанням мультимедійної презентації «Професійні компетенції як особистісні характеристики працівників».

2. Робота в малих групах: визначення основних професійних компетенцій працівників промислових підприємств.

Корекційно-розвивальний компонент «Формування мотивації на розвиток компетенцій».

1. Метод незавершених речень (із подальшим обговоренням): «Мої позитивні і негативні риси...», «Моя робота здебільшого потребує...», «Компетентність це...», «Розвиток компетенцій сприяє...».

2. «Мозковий штурм»: «Назвіть позитивний і негативний вплив розвитку основних професійних компетенцій на конструктивність виконуваної роботи».

3. Робота в малих групах: «Назвіть конкретні ситуації на роботі, коли керівникам і працівникам необхідно демонструвати високий рівень розвитку професійних компетенцій. Спробуйте відіграти їх».

4. Вправа «Поганий фахівець» [9, с. 31] (модифіковано).

Мета: усвідомлення своїх недоліків в професійному становленні, у вчинках, без переводу їх на особистість, уміння коректно видавати і сприймати критику.

4. Індивідуальне рефлексивне завдання: «Проаналізуйте на основі власної професійної діяльності, коли і яким чином у Вас проявлялись ті чи інші компетенції. Наведіть приклади (за останній рік)».

Другий розділ: «Психологічні особливості та компетенції працівників промислових підприємств» складається з інформаційно-смислового і корекційно-розвивального компонентів і присвячений розгляду наступних компетенцій працівників промислових підприємств: підприємницькі здібності працівників, організаційні і комунікативні схильності, орієнтація на функціонально-рольові позиції в колективі, а також закріплення та розвиток конструктивних особистісних новоутворень та теоретичних знань.

Мета даного розділу навчальної програми: оволодіти знаннями щодо сутності та значення основних компетенцій працівників як важливих складових професійного росту.

Згідно з метою були поставлені наступні **завдання** до розділу:

1) сформувати уявлення про підприємницькі здібності працівників промислових підприємств;

2) сформувати уявлення про функціонально-рольові позиції в колективі та їх значення при виконанні роботи;

3) сформувати уявлення про комунікативні і організаторські схильності працівників промислових підприємств;

4) розвинути позитивне емоційне ставлення до компетенцій, необхідних для успішного виконання роботи;

5) закріпити особистісні новоутворення.

Інформаційно-смисловий компонент на основі аналізу зарубіжної і вітчизняної літератури розглядає психологічні особливості працівників промислових підприємств, компетенції, які необхідні для успішного виконання поставлених завдань. Розкриваються зміст і значення основних професійних компетенцій, організаційні схильності, комунікативні схильності, цілеспрямованість, креативність, рішучість тощо.

Корекційно-розвивальний компонент

1. Вправа «Аукціон якостей» [4, с. 276] (модифіковано).

Мета: розвиток позитивної оцінки власних якостей та характеристик, розвиток уміння визначати подальший розвиток і навчитися саморозвитку, формування уміння визначати компетенції, які необхідно розвивати.

2. Практикум «Аналіз професійних ситуацій» [3, с. 60].

Мета: набуття навичок аналізу ситуацій, в яких проявляються професійні компетенції працівників.

3. Вправа «Відкрита комунікація» [9, с. 83].

Мета: розвиток у учасників навчальної програми комунікативних схильностей.

4. Робота в групах (з подальшим груповим обговоренням): «Згадайте та визначте коло Ваших колег, поведінка яких демонструє високий рівень організаційних схильностей / комунікативних схильностей / підприємницьких здібностей» [5, с. 222].

5. Вправа «Усвідомлення проекцій та конкретизація відчуттів» [4, с. 166]

Третій розділ: «Смисловий зміст професійних компетенцій і їх роль в успішному виконанні роботи» складається з інформаційно-смислового, діагностичного і корекційно-розвивального компо-

нентів і присвячений розгляду особливостей професійних компетенції працівників для роботи в умовах сучасних промислових підприємств і застосовуванню набутих компетенцій та якостей.

Мета розділу полягає у розвитку поведінкових навичок з урахуванням особистісних якостей працівників в контексті професійної взаємодії між людьми в організації.

На основі мети були поставлені наступні **задачі**:

1) сформувати уявлення про види професійних компетенцій працівників;

2) розвинути на поведінковому рівні навички застосування набутих компетенцій;

3) розвинути позитивне емоційне сприйняття професійних компетенцій і компетентності в міжособистісних відносинах працівників промислових підприємств.

Інформаційно-смисловий компонент. На основі аналізу як зарубіжної, так і вітчизняної літератури нами була розроблена модель професійних компетенцій працівників промислових підприємств, яка включає комунікативні схильності, організаторські схильності, підприємницькі здібності, виражені функціонально-рольові позиції. Відповідно до цієї моделі більш докладно, ніж у першому розділі, розглядаються організаторські і комунікативні схильності (здатність легко встановлювати контакти, впливати на інших людей, організовувати роботу колективу), підприємницькі здібності (цілеспрямованість, креативність, незалежність, уміння розумно ризикувати, прагнення до особистого розвитку), орієнтація на функціонально-рольові позиції в команді (голова, формувальник, дослідник ресурсів, генератор ідей, оцінювач ідей, організатор роботи, організатор групи, завершувач), а також вплив усіх вищезгаданих компетенцій на ефективну роботу та міжособистісну взаємодію працівників в контексті діяльності підприємств.

Діагностичний компонент.

1) тест на загальні здібності до підприємництва [7];

2) методика КОС-2 для визначення комунікативних та організаторських здібностей В.В. Синявського і Б.О. Федорошина;

3) методика діагностики функціонально-рольових позицій в управлінській команді [7].

4) авторська анкета-опитувальник «Рівень розвитку професійних компетенцій і компетентності працівників промислових підприємств».

Мета: усвідомлення учасниками своїх власних якостей, знань, умінь, навичок як складових професійних компетенцій.

Корекційно-розвивальний компонент.

1. Психомалюнок «Мої професійні компетенції» [3, с. 61].

Мета: усвідомлення особливостей власних компетенцій та їх значення для професійної діяльності.

2. Вправа «Коридор просвітлення» [9, с. 87].

Мета: розвиток у учасників навчальної програми соціальної і професійної впевненості.

3. Мозковий штурм: «Аналіз власних знань, умінь, навичок та приклади їх застосування у професійній діяльності» [5, с. 222].

Мета: виявити і структурувати уявлення учасників навчальної програми про власну компетентність і компетенції.

4. Вправа «Добрі прояви» [4, с. 228] (модифіковано).

Мета: формування позитивного емоційного сприйняття власних якостей і набутих компетенцій, також формування навиків виражати своє позитивне ставлення зрозуміло для партнера.

Виконання індивідуального завдання.

Напишіть Ваш аналіз теоретичних матеріалів та Ваші висновки за однією з наступних тем:

1. Організаційні схильності працівників промислових підприємств.

2. Прояв компетенцій серед керівників середньої ланки на промислових підприємствах.

3. Комунікативні схильності працівників та їх значення в роботі колективу.

4. Креативність та прагнення до індивідуальності як компетенція фахівців.

5. Прояв рішучості та впевненості як запорука успішного виконання роботи.

Заключна частина. Рефлексія та побажання учасниками один одному.

1. Обговорення на тему: «Що дала мені ця навчальна програма тренінгової форми?»

2. Груповий аналіз: «Найбільш цікавим для мене було...»

3. Побажання учасниками один одному власних позитивних рис.

Висновки. Ефективність проведення навчальної програми тренінгової форми «Розвиток професійних компетенцій працівників промислових підприємств» визначається за допомогою порівняльного аналізу рівня розвитку підприємницьких здібностей, які вимірюються тестом на загальні здібності до підприємництва (GET TEST), порівняльного аналізу рівня розвитку комунікативних схильностей і організаторських схильностей, що вимірюються за методикою КОС-2 В.В. Синявського і Б.О. Федорошина, порівняльного аналізу знань професійних компетенцій працівниками, що вимірюється спеціально складеною авторською анкетою-опитувальником. Порівнюються результати до і після проведення навчальної програми. Також важливо враховувати результати анкетного опитування учасників щодо їх оцінки ефективності навчальної програми і рефлексивний аналіз.

У результаті проведення навчальної програми тренінгової форми очікується підвищення рівня розвитку професійних компетенцій працівників, розвиток компетентності на когнітивному рівні, формування позитивного емоційного ставлення до саморозвитку в професійній сфері, а також набуття знань, умінь і навичок для ефективної взаємодії в колективі працівників промислових підприємств.

Список літератури:

1. Бездітко А.В. Дослідження мотивації досягнення успіху залежно від підприємницьких здібностей працівників в організації / А.В. Бездітко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: – Ялта: РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч. 5. – С. 9-16.
2. Бездітко А.В. Особливості розвитку професійних компетенцій працівників в залежності від їх мотиваційної спрямованості / Бездітко А.В. // Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2014р. – Київ. – Т. 11. – Вип. 9. – С. 3-16.
3. Бондаревська І.О. Навчальна програма тренінгової форми «Кар'єра і сім'я: ґендерна ідентичність жінок-менеджерів» / І.О. Бондаревська // Актуальні проблеми психології / Ред. кол.: С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. світ, 2008. – Т. 1. – Ч. 21-22. – С. 57-62.
4. Васильев Н.Н. Тренинг профессиональных коммуникаций в психологической практике. – СПб.: Речь, 2007. – 283 с.

5. Креденцер О.В. Тренінг «Формування підприємницької поведінки в персоналу освітніх організацій для ефективного забезпечення організаційного розвитку» / О.В. Креденцер // Актуальні проблеми психології. Том 1: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. кол.: С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін. – К.: А.С.К. – Вип. 32. – С. 218-227.
6. Мілютіна К.Л. Теорія та практика психологічного тренінгу: [навч. посіб.] / К.Л. Мілютіна. – К.: МАУП, 2004. – 192 с.
7. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва: навч. посіб. / Ю.Ф. Пачковський. – Львів, 2001. – 276 с.
8. Технологія підготовки персоналу освітніх організацій до роботи в умовах соціально-економічних змін: Навчальний посібник / За ред. Л.М. Карамушки. – К.: Науковий світ, 2008. – 100 с.
9. Тренинг профессиональной идентичности: Руководство для преподавателей вузов и практикующих психологов / Автор-составитель Л.Б. Шнейдер. – М.: Издательство НПО «МОДЕК», 2004. – 208 с.
10. Філь О.А. Тренінг «Психологія розвитку конкурентоздатності освітніх організацій в умовах організаційного розвитку» / О.А. Філь // Актуальні проблеми психології. Том 1: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. кол.: С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін. – К.: А.С.К. – Вип. 31. – С. 19-25.

Бездетко А.В.
Публичное акционерное общество «ДНЕПРАЗОТ»

УЧЕБНАЯ ПРОГРАММА ТРЕНИНГОВОЙ ФОРМЫ «РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ РАБОТНИКОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ»

Аннотация
В статье раскрыто цели, принципы, содержание и структуру учебной программы тренинговой формы «Развитие профессиональных компетенций работников промышленных предприятий». Описано результаты теоретического анализа проблемы мотивации и профессиональных компетенций. Проанализировано результаты эмпирического исследования мотивации и профессиональных компетенций работников промышленных предприятий. Рассмотрено и описано содержание, структуру каждого раздела учебной программы. Описано методы определения эффективности данной программы. Обосновано выводы об эффективности применения этой программы. Данную учебную программу тренинговой формы можно вводить как для подготовки вновь принятых работников, так и для уже работающих сотрудников промышленных предприятий.
Ключевые слова: профессиональная компетенция, компетентность, организаторские склонности, коммуникативные склонности, предпринимательские способности, учебная программа тренинговой формы.

Bezditko A.V.
Public Joint Stock Company «DNIPROAZON»

TRAINING PROGRAM «DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF EMPLOYEES OF PRODUCTION ENTERPRISES»

Summary
The goals, principles, contents and structure of training program «Development of production enterprises employees' professional competencies» were described in this article. The results of a theoretical analysis of the problem motivation and professional competences were described. The results of empirical study of employees' motivation and professional competences were analyzed. The content and structure each of sections of the training program was described. The methods of determination the effectiveness of training program were presented. The conclusions about the effectiveness of this program were substantiated. This training program can be introduced for training new employees and for employees, who work at production enterprises.
Keywords: professional competence, competence, organizational propensity, communicative propensity, entrepreneurial skills, training program.

УДК 371.1.159.9

ДИЗАЙН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ В ОСВІТНІХ ОКРУГАХ»

Вознюк А.В.
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

У статті представлено загальний дизайн тренінгу «Психологічні особливості управління педагогічними працівниками в освітніх округах». Визначено мету, завдання, структуру та тривалість проведення тренінгу. Розкрито особливості впровадження тренінгової програми для психологічної готовності керівників освітніх організацій до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів.
Ключові слова: тренінг, інтерактивні техніки, управління педагогічними працівниками, керівники освітніх організацій.

Постановка проблеми. Зростаючі вимоги з боку держави і суспільства до якості та доступності освітніх послуг, впровадження нових державних стандартів в освіті вимагають нових підходів до регіональної системи освіти. Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми в сільській місцевості є створення освітніх округів, які спрямовані на забезпечення рівного доступу дітей відповідного віку до якісної дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти та допрофесійного навчання; створення необхідності й доступності умов для отримання освіти того чи іншого змісту і рівня; зосередження сучасних освітніх ресурсів. У даному контексті, мають відбуватися якісні зміни в способі діяльності педагогічних працівників, які повинні бути готові працювати в визначеній освітній мережі. Одним з важливих факторів успішної співпраці педагогічних працівників в освітньому окрузі є вдало організоване управління педагогічними працівниками, що вимагає від керівника не лише здійснення ефективного функціонування освітнього округу в цілому, але й налагодження конструктивної співпраці між педагогічними працівниками. Саме тому технологія психологічної підготовки керівників освітніх організацій до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів є актуальною та потребує детально вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу літератури можна стверджувати, особливості створення та специфіка функціонування освітніх округів вивчалися в таких аспектах, як: освітні округи як чинники модернізації управління освітою [7]; порядок створення та основні завдання освітнього округу [11; 13]; науково-практичні основи розробки проективної моделі організації освітніх округів на регіональному рівні [12]; структурно-функціональна модель освітнього округу [4]; основні засади функціонування територіальних освітніх округів в сільській місцевості [9]; потенційні можливості освітнього округу для якісної підготовки учнів сільської місцевості до зовнішнього незалежного оцінювання [3] тощо. Водночас, у них не відображено особливостей управління педагогічними працівниками в процесі діяльності освітніх округів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У наших попередніх дослідженнях визначено психолого-організаційні особливості управління педагогічними працівниками в освітніх округах [1]. Здійснено аналіз психолого-організаційних проблем управління педагогічними працівниками в освітніх округах [2]. Разом із тим, залишаються не розкритими особливості впровадження тренінгової програми для психологічної готовності керівників освітніх організацій до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів.

Мета статті – розробити та розкрити особливості впровадження тренінгової програми для психологічної готовності керівників освітніх організацій до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів.

Виклад основного матеріалу досліджень. Розкриваючи особливості технології психологічної підготовки керівників освітніх організацій до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів, у першу чергу, необхідно зазначити, що психологічна технологія – це цілісна методична система, що складається з трьох основних частин: діагностичної, інтерпретаційної (або пояснювальної), корекційної [10].

На думку В.Г. Панка [10], розробка психологічної технології є, по суті, процесом психологічного проектування, що спрямований на вирішення конретної ситуації індивідуального розвитку або соціальної взаємодії з використанням знань та досвіду.

Визначивши специфіку управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів, необхідно зазначити, що реалізація даного процесу залежить від цілеспрямованої підготовки керівників.

Одним з основних напрямів вирішення означеної проблеми є розробка навчального тренінгу «Психологічні особливості управління педагогічними працівниками в освітніх округах».

В основу визначення змісту та структури даного тренінгу було покладено технологічний підхід, який розроблено у лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України доктором психологічних наук, професором Л. М. Карамушкою [5]. Технологічний підхід розуміється, як розробка (проектування) та впровадження спеціальних технологій, спрямованих на: а) розв'язання конкретних проблем у діяльності організації; б) психологічну підготовку менеджерів та працівників організації [5].

Психолого-організаційну технологію, на думку автора підходу, можна визначити, як певну систему, яка включає: а) принципи (активності, самостійності, діалогічності, ситуативності, рефлективності та ін; б) основні компоненти (змістовно-смисловий, діагностичний та корекційно-розвивальний); в) методи (проблемно-пошукові та інформаційні); г) інтерактивні техніки (організаційно-спрямовуючі і змістовно-смислові); д) організаційні форми («комплексні», «локальні»; тренінги; навчальні курси та ін.) у діяльності організаційних психологів, «сфокусовані» на практичне розв'язання конкретної проблеми в організації або в підготовці менеджерів та персоналу організації [5; 6].

Організаційною формою технології психологічної підготовки керівників освітніх організацій до

© Вознюк А.В., 2014

управління педагогічними працівниками є реалізація тренінгу «Психологічні особливості управління педагогічними працівниками в освітніх округах», який спрямований на розкриття інноваційного підходу до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів.

Тренінг включає два розділи. Перший розділ тренінгу – «Психологічний аналіз управління педагогічними працівниками» – присвячено аналізу сутності управління педагогічними працівниками та ролі керівника в даному процесі. Другий розділ тренінгу – «Психологічні аспекти складових управління педагогічними працівниками» – стосується загальної характеристики складових управління педагогічними працівниками.

Обсяг тренінгу складає 54 акад. годин: а) основна частина (аудиторна) – 44 академічних годин (2 тренінгові сесії по 4 акад. год. на кожну сесію; 5 тренінгових сесій по 6 акад. год. на кожну сесію; 2 акад. год. – вступ до тренінгу; 4 акад. год. – завершальна частина тренінгу); б) додаткова частина (домашні завдання – 5 тренінгових сесій по 2 акад. год. на кожну сесію).

Слід звернути увагу на те, що домашнє завдання складається з двох частин, перша з яких передбачає виконання завдання до проведення тренінгової сесії, що спрямоване на визначення рівня компетентності керівників щодо здійснення складових управління педагогічними працівниками, а друга – передбачає виконання завдання після проведення тренінгової сесії, яке спрямоване на розробку програми успішного здійснення складових управління педагогічними працівниками.

Технологія психологічної підготовки керівників освітніх організацій до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів може здійснюватися за такою структурою:

а) інформаційно-смисловий компонент технології – визначає розуміння керівниками освітніх організацій сутності явища та його істотні характеристики (сутність управління педагогічними працівниками та психологічні особливості даного управління в умовах діяльності освітніх округів; психологічний аналіз основних складових інноваційної моделі управління педагогічними працівниками (підбір, відбір педагогічних працівників; адаптація педагогічних працівників; оцінка педагогічних працівників; професійне навчання та особистісно-професійне зростання педагогічних працівників);

б) діагностичний компонент технології – передбачає підбір та використання діагностичного інструментарію, який забезпечує діагностику керівника освітньої організації щодо виявлення його рівня готовності управління педагогічними працівниками, враховуючи потреби й інтереси як освітньої організації так і окремого працівника;

в) корекційно-розвивальний компонент технології – розкриває особливості розробки практичних занять щодо психологічної підготовки керівників освітніх організацій до використання інноваційної моделі управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів.

У рамках проведення практичних занять було виокремлено найбільш ефективні змістовно-смислові інтерактивні техніки для психологічної підготовки керівників до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів, а саме: метод незакінчених речень, «мозковий штурм», групові дискусії, аналіз управлінських ситуацій, психологічний практикум, творче завдання, робота в групах, метод асоціацій, вправа-креатив тощо.

Так, з метою вивчення основних понять використовується метод незакінчених речень. Особливість застосування цієї інтерактивної техніки полягала в тому, що учасники заняття готують свої відповіді на окремих папірцях та передають їх викладачу, який зачитує отримані відповіді. Завдяки цьому учасники заняття мають можливість не лише висловити власну думку щодо даних понять, а й познайомитися з поглядами своїх колег і виробити єдине правильне визначення.

«Мозковий штурм» як інтерактивна техніка дає можливість керівникам освітніх організацій у процесі роботи творчо аналізувати поставлені проблеми, використовуючи власний управлінський досвід, пропонувати якомога більше варіантів для їх вирішення, звертати увагу на нові сторони й підходи до вирішення даних питань.

Для опрацювання певної групи питань доречно використовувати групову дискусію. Групова дискусія є важливим засобом пізнавальної діяльності слухачів у процесі навчання. Вона значною мірою показує складність даної проблеми, передбачає виявлення різноманітних точок зору з однієї і тієї самої проблеми, поглиблює знання з обговорюваної проблеми, сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку.

Деякі дискусійні питання можуть викликати бурхливе обговорення, що свідчить про їх особливу актуальність на сьогодні в освітній організації. Групова дискусія показує складність цієї проблеми та рівень інформованості самих керівників освітніх організацій. Поступово групова дискусія може переходити в дискусію з «відкритим кінцем», головним завданням якої буде формування толерантних установок стосовно різних позицій з даного питання.

Ще однією важливою інтерактивною технікою є робота в групах: робота в парах та робота в малих групах. Особливість застосування цієї техніки полягає в тому, що вона дає можливість час подумати, висловлюватись, обмінятися ідеями з партнером (партнерами) і лише потім озвучувати свої думки перед групою. Дана техніка сприяє розвитку навичок спілкування, критичного мислення, вміння переконувати і вести дискусію. Використання такого виду співпраці сприяє тому, що слухачі не можуть ухилитися від виконання завдання. Під час роботи в даних формах слухачі можуть виконувати швидко вправи, які за інших умов потребують великої затрати часу.

Робота в парах сприяє розвитку взаємодії учасників заняття, побудованої на основі партнерства. Робота в малих групах як інтерактивна техніка полягає в тому, що учасники заняття при виконанні відповідних завдань поділяються на групи (по 5-7 осіб). Дана робота дає можливість учасникам заняття опанувати прийоми спільної роботи (розподіляти між собою функції, необхідні для виконання завдання; спілкуватися при обговоренні тих чи інших аспектів проблеми; презентувати позицію групи тощо).

Психологічні практикуми спрямовані на визначення керівниками освітніх організацій своїх індивідуально-особистісних характеристик, пов'язаних з управлінням педагогічними працівниками. Це дає можливість керівникам освітніх організацій: а) звернути увагу на свої «сильні» та «слабкі» сторони; б) визначити особистісний профіль управлінської діяльності; в) «підштовхнути» до роздумів щодо самовдосконалення.

Для тренування певних управлінських навичок доречно використовувати аналіз управлінських ситуацій. Суть такої інтерактивної техніки полягає в тому, що учасники заняття в процесі сумісної гру-

пової діяльності оволодівають професійними знаннями шляхом самостійного вирішення проблем. Вана забезпечує розвиток абстрактного та творчого мислення, яке сприяє підготовці та ухваленню рішень у складних ситуаціях і формуванню вміння використовувати набуті на лекціях теоретичні знання.

Далі проаналізуємо особливості проведення техніки виконання творчих завдань, за допомогою яких учасники заняття відображають засвоєння теоретичних знань та практичних навичок.

Особливість виконання творчого завдання полягає в тому, що учасники поділяються на групи по 5-7 осіб і кожна група розробляє модель індивідуально-особистісних характеристик успішного керівника в освітній організації. Слід зазначити, що в ході презентації моделей кожної групи може бути виявлено багато спільних індивідуально-особистісних характеристик успішного керівника в освітній організації. Отримані індивідуально-особистісних характеристики ранжуються за якістю найбільших повторювань.

Досить цікавими формами роботи є метод асоціацій та вправа-«креатив».

Метод асоціацій, як інтерактивну техніку, використовують в індивідуальній формі, а саме кожному учаснику заняття запропонують визначити асоціації, які виникають у нього в зв'язку з певним поняттям. Особливість застосування цієї техніки полягає в тому, що учасники готують свої відповіді на окремих папірцях, які потім розміщують на дошці. Завдяки цьому учасники мають можливість не лише висловити власну думку щодо даного поняття, а й познайомитися з поглядами своїх колег. У результаті аналізу отриманих асоціацій виділяють найбільш характерні ознаки поняття.

Далі проаналізуємо особливості проведення техніки виконання вправа-«креатив» з наступним груповим обговоренням. Насамперед, слід зазначити, що дана вправа проводиться в групові формі, тобто всіх учасників заняття були поділені на групи по 5-7 осіб і кожна група визначала психологічні умови формування готовності керівників освітніх організацій для успішного управління педагогічними працівниками.

У ході презентації своїх робіт кожна група намагається представити найбільш оптимальні психологічні умови формування готовності керівників освітніх організацій для успішного управління педагогічними працівниками, враховуючи індивідуально-особистісні характеристики керівника та особливості педагогічного колективу освітньої організації.

Висновки та пропозиції. Розроблена тренінгова програма щодо психологічної готовності керівників освітніх організацій до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів буде сприяти формуванню позитивної мотивації у керівників освітніх організацій до здійснення інноваційної моделі управління педагогічними працівниками, глибокому засвоєнню знань, вмінь та навичок із психологічних аспектів управління педагогічними працівниками.

Використання визначених змістовно-смислових інтерактивних технік в певній послідовності в процесі управлінської взаємодії дає можливість створити умови для формування основних компонентів психологічної готовності керівників освітніх організацій до управління педагогічними працівниками в умовах діяльності освітніх округів.

Список літератури:

1. Вознюк А. В. Психолого-організаційні особливості управління педагогічними працівниками в освітніх округах / А. В. Вознюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць / голова ред. колегії збірника Н. Є. Завацька. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 1(33). – С. 117–123.
2. Вознюк А. В. Аналіз психолого-організаційних проблем управління педагогічними працівниками в освітніх округах / А. В. Вознюк // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія: Психологічні науки: Випуск 1. Том 2. – Херсон, видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 111-116.
3. Глоба Л. І. Потенційні можливості освітнього округу для якісної підготовки учнів сільської місцевості до зовнішнього незалежного оцінювання / Л. І. Глоба // Освітні округи як чинники модернізації регіональної системи освіти. – Черкаси: видавництво ЧОІППОПП, 2012. – С. 19–24.
4. Григор'єва О. В. Структурно-функціональна модель освітнього округу / О. В. Григор'єва // Народна освіта: Електронне наукове фахове видання. Вип. № 2(20), 2013.
5. Карамушка Л. М. Сутність та особливості реалізації технологічного підходу в діяльності організаційних психологів / Л. М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. Том. 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К.: А.С.К., 2009. – Ч. 23. – С. 57–64.
6. Карамушка Л. М., Малигіна М. П. Види інтерактивних технік та особливості їх застосування у підготовці менеджерів та працівників освіти // Актуальні проблеми психології. Том. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002, част. 6. – С. 275–284.
7. Кульпін П. Освітні округи як чинники модернізації управління освітою http://osvita.ua/school/manage/general/1741/
8. Навчання в дії: Як організувати підготовку вчителів до застосування інтерактивних технологій навчання: Методичний посібник / А. Панченков, О. Пометун, Т. Ремех. – К.: А.П.Н., 2003. – 72 с.
9. Осадчий І. Г. Основні засади функціонування територіальних освітніх округів в сільській місцевості / І. Г. Осадчий // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – № 5–6. – С. 118–131.
10. Панок В. Г. До побудови теоретичних засад української практичної психології / В. Г. Панок // Проблеми розвиваючого навчання: матер. міжнар. конф. / за ред. академіка С. Д. Максименка. – К., 1997. – С. 344–351.
11. Положення про освітній округ. Постанова Кабінету міністрів України від 27.08.2010 р. № 777 //www.kmu/gov.ua
12. Проскунін В. М. Науково-практичні основи розробки проективної моделі організації освітніх округів на регіональному рівні / В. М. Проскунін // Освіта Донбасу. – 2007. – № 3(122). – С. 21–28.
13. Святенко О. Порядок створення та основні завдання освітнього округу / О. Святенко // Практика управління закладом освіти. – 2010. – № 11. – С. 23–25.
14. Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти; за наук. ред. Л. М. Карамушки. – К.: ІНКОС, 2005. – 366 с.

Вознюк А.В.
Сумской областной институт последипломного педагогического образования

ДИЗАЙН И ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ТРЕНИНГОВОЙ ПРОГРАММЫ «ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГГИЧЕСКИМИ РАБОТНИКАМИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОКРУГАХ»

Аннотация
В статье представлено общий дизайн тренинга «Психологические особенности управления педагогическими работниками в образовательных округах». Определены цель, задачи, структура и продолжительность тренинга. Раскрыты особенности внедрения тренинговой программы для психологической готовности руководителей образовательных организаций к управлению педагогическими работниками в условиях деятельности образовательных округах.
Ключевые слова: тренинг, интерактивные техники, управления педагогическими работниками, руководители образовательных организаций.

Voznyuk A.V.
Sumy Regional Institute of Postgraduate Education

DESIGN AND IMPLEMENTATION FEATURES TRAINING PROGRAM «PSYCHOLOGICAL MANAGEMENT FEATURES PEDAGOGICAL WORKERS IN EDUCATIONAL DISTRICT»

Summary
The paper presents the overall design of the training «Psychological peculiarities of teaching staff in educational districts.» Defined goals, objectives, structure and duration of the training. The features of the implementation of a training program for psychological readiness of leaders and educational organizations in the management of teaching staff in terms of educational districts.
Keywords: training, interactive technology, management of teaching staff, heads of educational institutions.

УДК 159.923

САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ НА ОСНОВІ ПРОТОНАРАТИВНИХ ІСТИН

Гудінова І.Л.
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Показано, як віртуальна реальність здатна впливати на самопроектування особистості. Подано короткий огляд нового Інтернет жанру людської творчості у блогосфері, а саме, мотиватори та демотиватори (протонаративи). Обгрунтовано саме поняття протонаратив. Описані функції мотиваторів та демотиваторів, такі як: ціннісно-смислові регулювання при створенні особистісного життєвого проекту, оцінювачі істинності моральних домен соціокультурного знання, конструктори нових реальностей та ін. Визначені важелі впливу протонаративів на психологію людини.
Ключові слова: мотиватор, демотиватор, протонаратив, самопроектування, віра, надія, мрія.

Постановка проблеми. Поява Інтернету дала людям небачені і незвідані раніше можливості доступу до інформації про буденні та небуденні події, що відбувалися в навколишньому. Але, найважливіша заслуга всесвітньої мережі на думку блогерів, є можливість вільно поширювати власну інформацію, роблячи її доступною для значної частини населення земної кулі. Одним з наймасовіших феноменів на сьогоднішній день є блоги і об'єднуюча їх в єдину систему блогосфера. Блогосфера – це щоденник епохи, а блоги його сторінки. Саме ці сторінки і наповнюються певною інформацією, а саме мотиваторами та демотиваторами, які вважаються жанром мережової культури.

Наші спостереження за блогами в Інтернеті дозволили помітити, що активне і повсюдне використання афоризмів, цитат, крилатих висловів, виводять криву нерозуміння до однозначного розуміння. Ці лаконічні тексти є міжнародними феноменами, бо мають в своїй основі загальнолюдські життєві смисли. В психології ці текстові мікроформи визначаються як *протонаратив (чи прецедентний текст)* (прото – від грец. protos – перший), частина складних слів, що вказує на первинність, першооснову вищий ступінь (напр., прототип прототрій), Також, «Мінімальний наратив завдяки редукованості своїх компонентів і принципів побудови, точніше називати протонаративом» [5]. Термін протонаратив вперше ввів Ф. Левін – це мінімальна історія, що складається з однієї події і двох станів особистості. Також протонаратив – це літературна мікроформа, яка має подієво-просторову часову організацію. Це розкриття однієї події, яка може відображатись в таких формулах: початок-середина-кінцівка; зав'язка-розв'язка; постановка проблеми-рішення; очікування-задоволення, питання-від-

© Гудінова І.Л., 2014

повідь відносно якоїсь життєвої події. Вони наділені пізнавальною надійністю,для них характерна не лише тематична направленість (мораль, вічні цінності) а і поетика (мова, образність, ритм) та їх пізнавальна надійність. В них закладені загальнолюдські концепти: душа, дух, розум. А мудрість – найвища життєва компетентність. Мудрість схарактеризована ступенем освоєння знань і підсвідомого досвіду, і виражається в можливості відповідного їх використання в суспільстві з урахуванням конкретної ситуації. Вимірником ступеня такого пізнання є мудрість, яка не веде до безумства і хаотичних вчинків. Коротка форма таких текстів при сприйнятті стає догмою. Поняття протонаративу широко використовув у своїх роботах також П. Рікер та Ф. Левін, А. Зорін, Й. Ужаревич [12], [5], [20]

Андрій Зорін приходить до думки про необхідність «доповнити» Лотманівську теоретичну модель. Він пропонує розширити її понятійний інструментарій за рахунок концепції «літературного переживання», в межах якого людина сприймає події власного життя «на основі вражень, що раніше надбали в художніх творах», така емоційна матриця, намічає норми переживання» [5].

За сучасних умов, протонаративи знайшли своє відображення у широко вживаних Інтернет мотиваторах (мемах) та демотиваторах (демах). Мем може бути зведене до французького «moi meme» («я сам», «рівне для рівного»), або ж до грецького mimema («імітувати», «подібність», «спадкоємство»). У 1980 роках Р. Докінзом створена наука меметика, що досліджує процеси зберігання і розповсюдження окремих елементів культури, та їх вплив на конструювання нової особистіної думки та стилю життя (перша поява терміну мем зафіксована 1976 р. в книзі Р. Докінза «Егоїстичний ген»). «Мем має вигляд світогляду, системи цінностей, рівня психічного існування, структури переконань, організовуючих принципів, способу мислення та образу життя» [3].

Сам меметичний текст є складною текстовою формою, в якій вербальні і невербальні елементи утворюють візуальне, структурне, смислове і функціональне ціле, направлене на комплексну дію, на особистість. Основними компонентами меметичного тексту є вербальна частина (напис/підпис, вербальний текст), та іконічна частина (малюнок, фотографія, таблиця), що комбінуються залежно від типу тексту.

Так що ж таке самі меми? Спробуємо описати коротко, цей літературний інтернет жанр. І так, це:

1) елементарна одиниця інформації, здатної повторювати себе, розмножуватися в паралельних або їй подібних системах – інтерпретуватись. Це одиниця, яка встановлює нескінченні інтерпретаційні потоки та зв'язки;

2) одиниця культури, де одне слово чи смисл викликає низку подібних смислів та інтерпретацій інформації;

3) ідея, яка потрапляє в головний мозок і, викликає певні пам'ятні події з життя людини, починає відтворювати копії «самої себе», «реінкарнує стеріотипи»;

4) це націлена на самого себе логіка; [10].

5) глибинні образи мислення, які формують системи і впливають на поведінку людини;

6) вмістилище базових «пакетів думок», мотивів та інструкцій, які визначають те, як ми ухвалюємо рішення і розставляємо пріоритети в житті;

7) «впливатори» на життєвий вибір людини;

8) самоорганізуюча суть, яка виявляється в узгоджених стереотипах, що охоплюють буквально всі сфери нашого життя;

9) структури мислення. Мем визначає, як люди мислять або ухвалюють рішення, на відміну від того, в чому вони переконані або що цінують;

10) продукти взаємодії внутрішнього устрою нашої свідомості з умовами життя.

В них відбувається вертикальна передача ідей, коли людина отримує ті або інші ідеї «в спадок» від попередників, батьків, вчителів, через усну передачу інформації, книги, або інші культурні артефакти. Горизонтальна ж передача ідей походить від людини до людини, і від культури до культури.

Також, за визначенням Грейвза в мотиваційно-мемотиваційному стилі чітко можна прослідкувати чотири аспекти умов життя, які саме і розкривають повноту структури даного тексту, а саме:

Існує *чотири аспекти* цих умов життя: Час, Місце, Завдання і Контекст.

Історичний час: Положення на загальній лінії розвитку людства, стадія розвитку конкретної культури, вікові фази життя особистості. *Його ключові поняття:* Епохи, покоління, періоди, цикли, дати, тимчасові рамки, особиста історія, фази, відчуття минулого/теперішнього/майбутнього.

Географічне місце: Фізичні умови, природна і штучна екологія, в якому знаходиться особа або група. *Його ключові поняття:* Все що нас оточує атмосферні умови, електромагнітні дії, природне оточення (сніги, пустеля, джунглі, місто, село), архітектура, щільність населення, кількість і особливості зовнішніх стимуляторів, хімічний і мінеральний склад повітря, ґрунту і їжі, джерела і види освітлення, клімат.

Людські завдання: Пріоритети, потреби, турботи і вимоги до буття, що визначаються конкретною особою або групою, деякі з яких є загальними для всіх людей, а деякі унікальні для конкретної культури, соціальної групи або особи.

Соціальний Контекст (Оточення): Положення індивідуума, групи і культури в ієрархії влади, статусу і впливу. *Його ключові поняття:* Соціальні ролі; положення в потоці ресурсів; соціоекономічний клас; рівень освіти; можливості і доступ до певних ніш; зовнішній вигляд і фізіогномія; динаміка взаємин; політичні системи; родовід; національні, вікові і статеві чинники [3].

По суті, меми – це є чиста інформація, але їх функціонування має помітні фізичні і поведінкові наслідки.

За таких умов, а саме виникнення нових впливових інформаційних Інтернет форм, науковці почали піддавати науковому осмисленню змішані вербально-невербальні тексти, особливо в роботах із семіотики (Р. Якобсон, Р. Барт, У. Ач), оскільки сучасне суспільство живе у вербально-візуальній культурі, що вимагає свого осмислення і вивчення (Е.Е. Анісимова, І.М. Біляків, В.М. Березін, Л.С. Большакова, О.А. Вороніна, М.Б. Ворошилова, Л.У. Головіна, Ю.А. Сорокін, Ю.У. Тараса). На наш погляд, абсолютно справедливе твердження В.Е. Чернявської, про те що «лінгвістика тексту здає свої позиції на користь семіотичного і культурного тлумачення тексту» [18]. Відтак мовні елементи і образотворчі (фотографія, малюнок, колір, шрифт) сприймаються як єдине інформаційне ціле. Для того щоб мати наочне уявлення про мотиватори наведемо декілька прикладів (рис. 1).

Тут же слід зазначити функції, які вони виконують, ставши засобом і формою спілкування сучасної молоді: а) комунікативна (ініціюють дискусію, обговорення, обмін думками або переживаннями); б) когнітивна; в) емоційно-експресивна (піднімають настрій співрозмовника, «кепкують» над співроз-

мовником); г) волюнтативна; д) метамовна; е) ідеологічна (справляють враження на співрозмовника, надають своїм словам особливої значущості); ж) формуюча нову реальність; естетична (інсайт «естетичне чуже як забуте своє», функція реалізується у використанні високоякісних фотографій, картин відомих художників, поетичних і прозаїчних цитат з класичної літератури як підписи до зображень); з) аксіологічна.

Рис. 1.

Емоційно-експресивна функція була первинною в появі цього жанру, оскільки мотиватори створювалися з метою передачі особливого настрою, як ключі до осмислення. Волюнтативна функція мотиватора з'являється пізніше, коли розширюється вибір тем, і важливою стає не передача власного настрою, а мотиватор використовується як засіб агітації і пропаганди з використанням різних закликів в імперативній формі. Метамовна функція мотиватора полягає в тому, що мотиваційними засобами роз'яснюється сам мотиватор. Наявність трьох обов'язкових компонентів дозволяє своєрідне ступінчасте розкриття основного сенсу. Ідеологічна функція – це вираз ідеологічних переваг авторів мотиваторів. Зустрічаються мотиватори антиглобалістичні, націоналістичні, релігійні, атеїстичні, ліберальні, демократичні і т.д.

Сприйняття протонаративних істин відбувається часто з повною довірою і вірою в дієвість даного написання, з надією на ефективність чийогось життєвого смислу, і мрією що буде саме так я у автора який ділиться. Саме світська віра (від лати ventas – істина, verus – істинний) є особливим станом психіки, що полягає в можливості переходу віри в майбутньому в упевненість (тверде знання, відсутність сумнівів за майбутнє). При цьому віра, як особливий стан людини відображає не тільки те конкретне, на що вона спрямована (предмет віри\сподівань), але, головним чином, емоційне і ціннісне ставлення до нього, що відображає потреби та інтереси цієї особистості [2].

Також надія, як позитивно забарвлена емоція, що пов'язана з очікуванням задоволення своєї потреби, і позначає відчуття, емоційне переживання, яке завжди супроводжує людське очікування майбутнього, що оцінює вірогідність позитивного бажаного підсумку дій і діяльності людини. Це відчуття може перерости в упевненість, що щось бажане (як шуканий для людини феномен, подія, стан) наступить рано чи пізно. Сама ж надія – це основний настрій людини, погляд якої спрямований не стільки на фактичне в даний час (навіть погане для нього), скільки на позитивно оцінюване майбутнє, яке людина для себе проектує.

Для самопроектування обнадійливий емоційний стан стає рушійною силою, яка швидкого приводить людину до смислової мети.

Американський філософ Бовенс, вбачає корисність надії для самопроектування. Він знаходить всього три аргументи. У даній інтерпретації суть їх наступна:

«1) надія розкривається та відкривається людині; 2) суб'єктивно надія протидіє ризику антипатії, огиді; 3) надія створює нові надії. Якщо продовжити цей список то: 4) надія створює завжди очікування з можливим позитивним результатом, вселяючи людині оптимізм; 5) вона додає упевненості, стійкості, міцності і надійності власним перспективам, переконанням, прагненням; 6) вона завжди звернена до ідеалу мрії, до кращого і якнайкращого для людини зараз і в майбутньому; 7) зверненість надії у майбутнє примушує людину мислити хоча й мінімально раціонально, послідовно, виходити із зміни станів, причинності і т.п.; 8) надія завжди ворог і антипод песимізму, вона є стійке відчуття у людини «самовпевненості» і відчуття самоцінності; 9) надія – це початок для передбачення майбутнього; 10) вона ніколи не тлумачиться як вимога: «все і одночасно!», оскільки за природою вона суть\міра існування між найменшою для цього можливістю, неможливістю і не дуже великим, але досяжним; 11) надія по суті є локомотив для життєствердження, ліки від невпевненості, сумнівів, коливань, різних страхів і фобій, паніки і відчаю. Хіба все це не раціонально?» [19].

Тому, мрія є особлива форма уяви, локалізована і спрямована на достатньо віддалене майбутнє і така, що об'єднує уявлення про життя високої якості. Часто виступає сильним чинником творчого життєвого пошуку [11].

Протонаратив викликає бажання переосмислювати \доосмислювати \вдосконалювати життєві смисли, і весь цей процес повинен бути забарвлений позитивними емоціями які спонукають до активних смислових процесів і реальних дій які можна описати з приставкою само (самоактуалізація, самовизначення, самовідношення, самопізнання, самоосмислення, самоконтроль, саморегуляція, самореалізація).

У психології широко вживається термін «самопроектування особистості», який розуміється як форма психотехнічної практики, суть якої є зміна психічних станів або властивостей самого суб'єкта. «У психологічній структурі особистості самопроектування нерозривно пов'язане з особистісно значущим контекстом («Я» – концепція, прагнення до самостійної поведінки, ціннісні відносини і переваги, особистісний вибір і відповідальність, світоглядні орієнтації), який робить його важливою передумовою і разом з тим однією з головних умов для переходу від виховання до самовиховання, від навчання до самоосвіти» [2]. Основним способом формування готовності до самопроектування є проблематизація з приводу самовизначень: культурного, діяльнісного, соціального. «Прагнення та плануванння досягнення своєї мрії, через самозобов'язання, самообіцянки, програми особистого зростання і т.д.» [6]; Кожна людина прагне до реалізації свого потенціалу до наближення свого реального «Я» до «Я» ідеального. Отже самопроектування – це прагнення людини до поліпшення (вдосконалення) свого особистого – «Я».

Ознаками самопроектування як процесу є проблеми самоідентифікації, діяльнісний характер, структурно-логічна упорядкованість, ієрархічність, об'єктивність, контекстність, перспективний харак-

тер, соціокультурна обумовленість, неповторність проекту (як задуму і сукупності генеральних ідей).

Метою ж самопроектування є формування особистого проекту розвитку всередині свідомо обраного людиною життєвого шляху (життєвої стратегії, програми, перспективи). Сюди відносяться вибудовування життєвої програми щодо соціальних цілей і завдань усередині життєвої стратегії (картина світу, системи цінностей, провідні мотиви діяльності, типи кар'єри і професійного зростання, типи комунікації і соціалізації), а також освоєнні способів забезпечення особистого зростання і розвитку в будь-яких умовах, і втілення їх спочатку в особистісному проекті, а потім і в проекті життя [16].

Шляхами самопроектування можна вважати визначення особистої відповідальності за власне життя. Людина стає, по суті, не тільки його автором, але і творцем самої себе. Авторство, яке ґрунтується на процесах інтерпретації і рєінтерпретациії свого життєвого досвіду, допускає створення проекту «Я», і постійне його відображення, перевизначення, добудовування в дискурсивному просторі. Авторство і є показником зрілої особи, яка осмислила себе, свій життєвий досвід, що створила свій особистий проект, проект «Я» і стає здатною розвиватися у напрямі реалізації цього проекту. Особистий проект – це всяка осмислена версія людського буття, і будучи такою що знайшла відображення, в словах і образах, діях і речах, ритуалах і побуті, він стає самоусвідомленим дискурсом, через який людині стає доступне власне усвідомлення, виступає як об'єкт самозбагнення, розкриття власних сенсів [17].

При цьому, створюючи себе, свій особистий життєвий проект, людина вирішує завдання на сенси. Іншими словами авторство – це завдання для самого себе, в процесі розв'язання якого людині необхідно замислитись про себе, про свою життєву ситуацію і перспективу, переглянути свою позицію в ціннісно-смислових координатах, не тільки інтерпретуючи, але і рєінтерпретуючи як свій життєвий досвід, так і саму себе.

Сама ж реалізація внутрішнього проекту спрямована на впорядкування і визначення самого себе для самого себе, а не тільки для самоздійснення в соціальному світі. Інакше кажучи, процеси самопроектування дозволяють постійно «добудовувати» власну онтологію в тому напрямі, в якому вона здається особі на даний момент життя істинною, правильною, гідною, відповідною її внутрішнім канонам і нормативам.

Обраний особистістю проект стає «смисловою домінантою», яка визначає значущість інших сенсів і відносин між ними. Зміст такого проекту стає підґрунтям для «своєї культури», це сенсотворення, що дозволяє побудувати структуру індивідуального досвіду, розставити смислові маркери, тобто це своєрідна форма пізнання людиною самого себе. Таким чином, особистий проект стає базисним центром сенсоутворення [16].

Ідеальний проект бажаного розвитку будується самою особою на підставі власного життєвого і узагальненого соціокультурного досвіду. Осмислення соціокультурного і особистого досвіду, втілення його в дискурсивній формі є основою для вибудовування життєвої стратегії і формування міцних установок щодо самого себе і своїх взаємин з реальністю (самопрограмування) [16].

Як раніше зазначалось, людина самовизначається і самопроєктується у дискурсі. Тут ми спираємося на думку Е.Е. Сапогової яка відзначала, що знак, символ, текст – все це інструменти не просто привласнення культури, але особистого самовизначення людини в культурі, розширення меж самого себе, виходу за свої межі. Їх особливість як психічних знарядь полягає в тому, що вони двонаправлені, – кожний з них зворотний одночасно і до соціокультурних реалій (з їх допомогою людина намагається трансформувати навколишній світ, впливати на інших) і до суб'єктивності людини (вони стають засобом суб'єктивного перетворення внутрішнього світу) [14].

Також слід зазначити, що термін «самопроектування» розглядається в контексті з проблемою культурного самовизначення, а проблема сучасної людини в тому, що відчуття самості випереджає реальне культурне втілення. Здатність до проектної діяльності, тобто продуктивної уяви, творчого і вільного перетворення реальності на основі «моделі потрібного майбутнього», є однією з основополагаючих характеристик «людини культурної» [6].

Набори текстів, створених культурою, які є у розпорядженні кожної людини, яка розвивається, є невичерпним семіотичним ресурсом для самоосмислення і самопроектування. У таких текстах зафіксовані соціокультурні норми, програми і способи освоєння реальності, представлені різні культурно прийнятні варіанти особистого розвитку і шляху для самопроектування, а також версії «ідеальної» для даної культури особистості. При цьому особистість може (і повинна) відбирати для себе з безлічі текстів культури прийнятні зразки для самоідентифікації, саморозвитку. Іншими словами, тексти культури є одним з універсальних культурних засобів саморозуміння, самоідентифікації, саморозвитку [17].

За таких умов Голіков О.С. вважає мотиваційно\ демотиваційний стиль мислення способом реконструювання цінностей і візуальних артефактів. Він розхитує систему життєвих принципів. І саме в процесі інтерпретації відбувається самопроектування свого смислового простору реалізація свого внутрішнього світу, вибір цінностей, меж свобод, духовності, цілісності особистості, відтворюється у самому чистому вигляді позитивно-ємоційний настрій [4].

Висновки. Меми вважаються «інформаційним благом» завдяки своїй лаконічності. Тому, за відсутністю часу для сприйняття великих текстових масивів, і факту, що людині доводиться рухатись від коротких смислів (протонаративів) мемів демів)) до розгорнутого власного інтерпретованого смислу є досить незвичним, але дієвим при самопроектуванні.

«Твоя жизнь всегда движется в сторону твоей самой сильной мисли» (мотиватор).

Такі тексти, чи чужі життєві смисли стають для віртуальної особистості близькими «естетичне чуже як забуте своє» здатне переструктурувати та естетизувати попередні переконання та життя.

Використання протонаративів приводить до кількісних змін, а саме: конкретизації переосмисленої ситуації; підвищення емоційного рівня і самоповаги до себе; текстова лаконічність призводить до відчуття завершеності і отримання життєвої мудрості; людина стає здатною словом допомогти іншій людині (мемотерапія); виникає відчуття гармонії і остаточної впорядкованості життєвого досвіду, «організовує хаос свідомості», і «наводить у ньому упорядкованість і лад, лад і гармонію культури». У даному випадку, людина постає перед обличчям «культурного абсолюту». В ньому задіяні вищі потенції свідомості. Ми продовжуємо шукати сенси життєвих змін. Це тексти особистого зростання (перлини думки); Отже, протонаративна форма відображає життєвий досвід та свідчить словом про свій шлях (осмислення).

Список літератури:
1. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика / В. С. Безрукова. – Екатеринбург: Деловая книга, 1996. – 344 с.
2. Вера (понятие) [Електронний ресурс] http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=125 (26.08.2012).
3. Грейвз К. О Спиральной Динамике / К. Грейвз // [Електронний ресурс] http://www.spiraldynamics.ua/aboutsd_dr_graves.htm (14.10.2013).
4. Голиков А. С. Демотиваторы в Интернет-коммуникации: генезис, смыслы, типология / А. С. Голиков. – К., 2010. – С. 48.
5. Зорин А. Л. Понятие «литературного переживания» и конструкция психологического протонарратива / А. Л. Зорин // История и повествование: Сборник статей. – М., 2006. – С. 12-27.
6. Казаков И. С. «Самопроектирование» анализ понятия / И.С. Казаков // Вестник СГУТиКД, 2011. – № 2(16). [Електронний ресурс] http://www.vestnik.sutr.ru/journals_n/1318571091.pdf (22.07.2011).
7. Краткий психологический словарь / [Под редакцией А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М., 1985. – 197 с.
8. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман // Дом в «Мастере и Маргарите». – М., 1996. – Ч. 2. Гл. 3. – 464 с. ISBN 5-7859-0006-8 http:// platonanet.org.ua/.../lotman.../32-1-0-617 (22.06.2010).
9. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Издательство «Педагогика». – 1995. – № 6. – С. 55–56.
10. Менегетти А. Онтопсихология и меметика / А. Менегетти // [Електронний ресурс] http://www.zipsites.ru/psy/psylib/info.php?p=3039 (15.04.2010).
11. Мечта (понятие) [Електронний ресурс] http://psihotesti.ru/gloss/tag/predstavleniya/ (26.08.2012).
12. Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / П. Рикёр. – М., 1995. – 412 с.
13. Тюнников Ю. С. Социокультурное и педагогическое проектирование: проблемы взаимодействия / Ю. С. Тюнников // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. – 2000. – № 1. – С. 100-108.
14. Сапогова Е. Е. Анализ Я-концептов и Я-метафор в содержании индивидуальных нарративов субъекта / Е. Е. Сапогова // Прикладная психология: достижения и перспективы / Под ред. Л. А. Мирской, Т. Ю. Синченко, В. Г. Ромека. – Ростов-на-Дону: «Фолиант», 2004. – С. 50-79. [Електронний ресурс] http://esapogova.narod.ru/texts/self.rtf (18.06.2013).
15. Философский словарь / [Составитель Г. В. Беляев]: Пер. с нем. – М.: «Республика», 2003. – 575 с.
16. Чепелєва Н. В. Дискурсивні засоби самопроектування особистості / Н. В. Чепелєва // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології». – Острог: Вид-во Національний університет «Острозька академія», 2013. – Вип. 24. – С. 7–11.
17. Чепелева Н. В. Самопроектирование личности в дискурсивном пространстве / Н. В. Чепелева // Человек, субъект, личность в современной психологии. Материалы международной конференции. посвященной 80-летию А. В. Брушлинского. Том 3. / Отв. ред. А.Л. Журавлёв, Е.А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – С. 342–345.
18. Чернявская В. Е. Текст статичен или текст процессуален? Когниция, коммуникация, дискурс / В. Е. Чернявская // К., 2010. – № 1. – С. 123–131.
19. Bovens L. The Value of Hope // Philosophy and Phenomenological Research. – 1999, v. LIX, № 7. – P. 670–730.
20. Uzarevic J. 2003. Problem ponavljanja prekinutoga ponavljania. Knjjzevna smotra, Zagreb, br. 127(1): 2004. – P. 37–44.

Гудинова И.Л.
Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

САМОПРОЕКТИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ НА ОСНОВЕ ПРОТОНАРРАТИВНЫХ ИСТИН

Аннотация
Показано, как виртуальная реальность способна влиять на самопроектирование личности. Представлен короткий обзор нового Интернет жанра человеческого творчества в блогосфере, а именно, мотиваторы и демотиваторы (протонарративы). Обосновано само понятие протонарратив. Описаны функции мотиваторов и демотиваторов, такие как: ценностно-смысловое регулирование при создании личностного жизненного проекта, оценивание истинности моральных домен социокультурного знания, конструкторы новых реальностей и так далее. Определены рычаги влияния протонарративов на психологию человека.
Ключевые слова: мотиватор, демотиватор, протонарратив, самопроектированеи, вера, надежда, мечта.

Gudinova I.L.
Institute of Psychology named by G.S. Kostuk of
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

SELF-PROJECTION OF PERSONALITY ON THE BASIS OF PROTO-NARRATIVE FACTS

Summary
A new virtual reality being able to impact on the person's self-projecting. It is presented a brief review of a new Internet genre of the human creativity in the blogosphere, namely, motivators and demotivators (protonarratives). It is substantiated the notion «protonarrative». It is described the functions of motivators and demotivators such as value-semantic adjustment in creating the personal life project, the evaluators of truth within the moral domain of socio-cultural knowledge, the designers of new realities and others. In fact, the memes are pure information, but their functioning is distinguishable physical and behavioral consequences. It is pointed out the protonarratives influence items upon the person's psychics.
Keywords: motivator, demotivator, protonarrative, self-projecting, dream, belief, hope.

УДК 616.89

ДИСМОРФОФОБІЯ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ, ДІАГНОСТИКИ ТА НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Лапушенко М.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена розгляду проблеми дисморфофобії, аналізу її визначень та характерних проявів. Уточнюються вікові та гендерні показники її прояву. Визначаються основні та додаткові симптоми прояву дисморфофобії, вказуються особливості діагностики. Зазначається актуальність профілактики і потреба надання психіатричної допомоги особам, які страждають на дисморфофобію. Наголошується на важливості комплексного підходу до здійснення лікувально-профілактичних заходів з особами, які страждають на дисморфофобію.

Ключові слова: психічний розлад, дисморфофобія, дисморфоманія, тріада симптомів, лікувально-профілактична допомога, психотерапевтична робота.

Актуальність та новизна проблеми дослідження. Останнім часом спостерігається стійке зростання незадоволеності людей різними сферами і параметрами свого життя, й особливо – власного тіла, все більше людей висловлюють незадоволення власною зовнішністю, пропорціями фігури, вагою.

Невдоволення собою і своїм тілом стає широко поширеним явищем, а «нормалізація» дисморфофобії змушує звернути на неї увагу не тільки лікарів, а й соціальних дослідників, психологів-клініцистів (Т. А. Аракелян, Г. В. Бочарова-Мараховська, А. Н. Бегоян, О. В. Іваченкова, О. М. Онищенко, Н. А. Петрашкевич І. В. Свистунов, О. А. Скугаревський, Ю. Г. Фролова та ін.).

Надзвичайна стійкість дисморфофобій, досить значна частота виникнення захворювань, що протікають разом з цим симптомокомплексом, так само як і наявність у багатьох хворих на дисморфофобію виражених суїциїдальних тенденцій роблять необхідним пошук найбільш ефективних шляхів діагностики та методів терапії.

Аналіз наукових досліджень. «Класична» форма дисморфофобії з сенситивними ідеями ставлення в рамках процесуальних розладів отримала широке висвітлення у вітчизняній психіатрії минулого століття (М.В. Коркіна, С.В. Немировська, П.Т. Морозов). На сучасному етапі у дослідженнях В.А. Абабкова, А.Г. Башури, Т.Д. Губченко, Н.А. Гвозденко, І.Ю. Дороженко, Є.І. Ернандес, О. Л. Іванова, І.В. Коваленко, Т.Н. Ковальової, А.Л. Львова, А.А. Марголіної, А.О. Петрухіної, Н.П. Половко, А.Б. Смулевич досліджується косметологічний аспект дисморфофобії, зауважуються особливості психологічних станів пацієнтів із наявними та уявлюваними фізіологічними та косметологічними недоліками та проблемами.

В той же час робіт, спеціально присвячених питанням надання психологічної допомоги та лікування хворим з синдромом дисморфофобії, дуже мало, і результати терапії, приведені в цих роботах, мало оптимістичні.

Відповідно до вказаного метою статті є розгляд проблеми визначення дисморфофобії, аналіз особливостей її діагностики та надання психологічної допомоги особам, які страждають на дисморфофобію.

Виклад основного матеріалу. Проблема дисморфофобії особливо актуальна сьогодні, коли суспільство втягнуте в гонитву за вічною молодістю і красою. На особливу увагу заслуговують психопатологічні стани, що мають назву дисморфофобії. У прямому перекладі дисморфофобія – страх зміни власного тіла. Цей стан можна охарактеризувати як страх «власної метаморфози», зміни власного тіла. Дисморфофобія являє собою симптомокомлекс, для якого характерне активне прагнення корекції уявного дефекту, виразні ідеї стосунків та депресивний настрій [7, с. 38-39].

Психологічними дослідженнями (Г.В. Бочарова-Мараховська, І.В. Свистунов, О.М. Онищенко, О.В. Іваченкова, Н.А. Петрашкевич) доведено, що дисморфофобія – це неадекватне ставлення людини до своєї зовнішності. Перш за все, це невпевнені в собі, сором'язливі, тривожні натури. У дорослих, до цього ж, може приєднуватись демонстративність поведінки, егоцентризм, інфантильність. Для таких людей характерна депресивність і швидка зміна настрою; людина починає відмовлятися від спілкування з друзями, походів до багатолюдних місць; багато часу стоїть перед дзеркалом, намагається дібрати позу, одяг або макіяж, що будуть маскувати її недоліки [2, с. 65].

Серед різноманіття визначень та трактувань поняття дисморфофобії спостерігаються спроби типологічного аналізу її видів та форм.

М. В. Коркіна у своїй монографії про *дисморфофобії* виділила дисморфофобію як більш легку ступінь розладу з нав'язливим страхом фізичного недостатку невротичного характеру, і *дисморфоманію*, що характеризується психотичним рівнем порушень [3, с. 10].

При цьому зауважимо, що *дисморфофобія*, за свідченням С.Г. Обухова, є легким ступенем розладу непсихотичного рівня з нав'язливим страхом невротичного характеру, пов'язаним з нібито наявними недоліком. Він відзначається наявністю критики до свого стану [6, с. 59].

За свідченням М.С. Артемьєвої, Р.А. Сулейманова, Ю.Б. Тихонравова, для дисморфофобії характерний початок у підлітковому віці, коли особливо велика вірогідність розвитку порушень психологічного розвитку, утворення соціальних та міжособистісних зв'язків і формування життєвих цілей. Саме в цей період як в нормі, так і в патології, можуть виникати переживання, що стосуються невдоволення зовнішністю, зумовлені соматовегетативними порушеннями, гормональною перебудовою, появою нових соматичних відчуттів, які раніше не відчувалися [1, с. 67].

У дівчаток синдром виникає переважно на фоні прискореного розвитку, вони хворобливо переживають високий ріст, великі молочні залози, а у хлопчиків дисморфофобічні переживання частіше спостерігаються на фоні затриманого розвитку і торкаються малого росту, малих пропорцій тіла, будови геніталій.

У дорослому віці частота поширення дисморфофобії серед чоловіків і жінок приблизно однакова, супроводжується високим ризиком самогубства в порівнянні з іншими розладами психіки. Хворі мо-

© Лапушенко М.В., 2014

жуть скаржитися на декілька певних «дефектів», один «дефект», невизначену особливість або зовнішній вигляд, при цьому страждають важливі сторони життя хворого – здатність працювати, нормально функціонувати в суспільстві, обслуговувати себе. У тих випадках, коли ідеї набувають характеру маячних, з втратою критики і відповідною поведінкою, доцільніше говорити про марення фізичного недоліку [3, с. 11].

Однак варто зауважити, що початковий рівень дисморфофобії або її легка форма зустрічається у жінок в п'ять разів частіше, ніж у чоловіків, і може проявитися в будь-якому віці, і не залежить від реального зовнішнього вигляду людини. Найчастіше дисморфофобія пов'язана з вагою, людині здається, що вона непомірно товста, тоді як в реальності ніякої зайвої ваги у неї може взагалі не бути.

Наступний різновид даної проблеми, на думку М.В. Коркіної, має назву *дисморфоманії*, що трактується як психопатологічний феномен, як правило, дуже стійкий і непіддатливий корекції. Зазвичай дисморфоманія супроводжується пригніченим настроєм, ретельним маскуванням своїх переживань і вираженим прагненням до виправлення уявного дефекту будь-яким шляхом. Характерна для хворих з дисморфоманією також дуже тверда упевненість, що їх «дефект» дуже неприємний усім оточуючим [3, с. 14-15].

Провідні симптоми дисморфоманії – надцінна або маячна переконаність у своєму фізичному дефекті *(косметична дисморфоманія)*; в вихідному від тіла неприємному запаху *(парфумерна дисморфоманія)*.

Обов'язкові симптоми включають в себе:

– гіпотимно-напружений афект, іноді досягає ступеня вираженої депресії;

– сенситивні ідеї взаємовідносин і їх тлумачення;

– «симптом дзеркала» (підкреслене і тривале розглядання себе в дзеркалі);

– «симптом фотографії» (знищення своїх фотографій);

– аутодеструктивну поведінку з метою корекції дефектів;

– поведінку уникнення спілкування з оточуючими.

Додатковими симптомами є нюхові галюцинації кататимного характеру; сенестопатії, деперсоналізаційні-дереалізаційні розлади [6, с. 59].

Дисморфоманія може лежати в основі такого захворювання пубертатного і юнацького віку, як нервова анорексія [3, с. 29].

За свідченням С.Г. Обухова, синдром дисморфоманії проявляється болючим переконанням (надцінним або маревним) про наявність у себе якогось уявного або переоціненого фізичного дефекту зовнішності або функції. Зустрічається переважно в підлітковому або юнацькому віці. Може зустрічатися у вигляді: реакції, властивої підліткового віку (частіше у дівчат); при акцентуації характеру і психопатіях; у вигляді реактивної дисморфоманії, ендореактивної підліткової дисморфоманії; при шизофренії, частіше у юнаків. Рудиментарна дисморфоманія відзначається і у здорових підлітків як тимчасова реакція [6, с. 60].

За свідченням Г.Т. Сонник, О.К. Напреєнко, А.М. Скрипнікова, починаються дисмофоманічні розлади, як правило, з відчуття невпевненості в собі, проблем у спілкуванні з людьми, і переконаності у власній неповноцінності (для чого, як правило, підстав немає). У початковому періоді синдром дисморфоманії може займати центральне місце у клінічній картині хвороби. При цьому характерним є депресивний настрій, маячні ідеї відношення. По мірі наростання хворобливого процесу дисморфоманічні розлади поступово редукуються або змінюються на іншу шизофренічну симптоматику. У таких випадках ідеї фізичної потворності та розповсюдження неприємних запахів стають ніби тематичною основою параноїчного маячення [7, с. 197].

За ствердженням Дж. Літинської, причини виникнення дисморфофобії можна розділити на дві великі групи. Перша – це психологічні травми, серед яких, насамперед, знаходяться ставлення батьків та близьких, однолітків до зовнішності особи. Травмуючим чинником може бути навіть перегляд телевізора, який нав'язує сумнівний еталон краси та транслює телепередачі про людей, які завдяки пластичній операції змінили зовнішність та досягли успіху в різних сферах життя [4].

Друга можлива причина дисморфофобії – серйозне психічне захворювання. Звичайно мова йде про тривожний розлад, який призводить до нав'язливих думок. Також дисморфофобія може бути пов'язана з шизофренією або психопатіями шизоїдного кола. У цьому випадку вона – просто частина маячної концепції. Таку дисморфофобію саму по собі лікувати марно, тому що в її основі лежить більш серйозне захворювання, яким потрібно займатися в першу чергу, а невдоволення зовнішністю – всього лише симптом [4].

Найбільш повну класифікацію причин виникнення та розвитку дисморфофобії наводить М. Коркіна: біологічні (генетичні) чинники; психологічні чинники (дражніння або критика; стиль виховання; різні життєві події); соціальні та медіачинники; особливості характеру та особистісні властивості (перфекціонізм; соромливість; інтроверсія; чутливість до неприйняття або критики; невпевненість; неконтактність; невротичний стан/невроз) [3, с. 36].

Відома своєрідність синдрому дисморфофобії полягає в тому, що тут часом буває дуже важко провести різку межу, виявити чіткі відмінності між болючою переконаністю в наявності фізичного недоліку і звичайним людським реагуванням на свою зовнішність (її невідповідність загальноприйнятим або особистим ідеалам краси). Іншими словами, синдром дисморфофобії може приєднуватися до звичайної особистісної реакції невдоволення своєю зовнішністю, з одного боку, і до реакції (нерідко дуже вираженої) у відповідь на дійсно наявний фізичний недолік – з іншого.

Ряд дослідників (М.В. Коркіна; А Е. Личко, К.А. Новлянська; та ін.) вказують на можливість виникнення дисморфофобії (дисморфоманії) і в нормі. К.А. Новлянська пише про розвиток дисморфофобії як минущого, рудиментарного утворення у психічно здорових підлітків. Навіть вживаючи термін «фізіологічна дисморфофобія», А.Е. Личко зазначає, що подібні явища можуть зустрічатися як минущі у здорових підлітків, особливо при наявності сензитивної акцентуації особистості.

Таким чином невдоволення тією чи іншою частиною своєї зовнішності, досить часто зустрічається у психічно здорових людей, не несе на собі хоча б якогось відбитка хворобливості і звичайно в значній мірі перекривається актуальними життєвими цінностями. Враховуючи ці дані, слід проявляти обережність у встановленні патологічної природи невдоволення своєю зовнішністю, для чого повинен бути виявлений весь комплекс характерних симптомів дисморфофобії [3, с. 40].

Головними психопатологічними складовими синдрому дисморфофобії, за якими можна судити про клінічний перебіг захворювання, є тріада симпто-

мів. Провідним серед них є: 1) надцінна або маячна переконаність хворого в наявності у нього якого-небудь уявного або значно перебільшеного фізичного недоліку, вади зовнішності або функції, і як наслідок – прагнення до його корекції; 2) різного ступеня вираженості сенситивні ідеї відносин; 3) знижений настрій [3].

Серед симптомів дисморфофобії виділяються такі діагностичні критерії, відображені в міжнародних статистичних класифікаціях хвороб (МКХ-10 та DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders)):

Таблиця 1

Діагностичні критерії дисморфофобії

відображені в МКХ-10	відображені в DSM-IV
1. Загальні діагностичні критерії F45. 2. Постійна стурбованість можливістю або наявністю важкого прогресуючого захворювання фізичної природи або каліцтва. 3. Нормальні відчуття інтерпретуються хворим як ознаки захворювання. 4. Увага як правило сконцентровано на одному-двох органах чи системах організму. 5. Нерідкі спроби маніпулювання в родині чи інших соціальних сферах, використовуючи декларовані розлади. 6. У ряді випадків на першому плані прагнення до подолання дефекту шляхом підбору оздоровчих заходів, зберігаючого режиму, і самолікування (надцінна іпохондрія)	1. Заклопотаність дефектом зовнішності і внутрішнім станом. Якщо незначна фізична аномалія і присутня, то їй приділяється надмірна увага. 2. Занепокоєність викликає виражене страждання або погіршення в соціальній, професійній, або іншій важливій галузі функціонування. 3. Заклопотаність не може бути пояснена іншим розладом психіки (наприклад, незадоволеність формою і масою тіла при анорексії).

Клінічні прояви синдрому дисморфофобії залежать від тривалості та тяжкості дефекту, а також мікросоціальних умов [7, с. 310].

В.Н. Тюріна відзначає, що існує генетична схильність до даного розладу, але також дуже важливі психологічні та соціальні фактори. Так, встановлено, що до дисморфофобії схильні сензитивні, інтровертовані особистості, з низькою самооцінкою. Також в зону ризику потрапляють особистості з нарцисичними і невротичними рисами характеру. При цьому спусковим гачком можуть бути сексуальні травми, факти насильства, факти критики і дражніння в біографії особистості. Дуже впливає на формування дисморфофобії стиль виховання: якщо акцент робився більше на зовнішній вигляд, а інші прояви ігнорувалися. І, звичайно ж, не останню роль відіграє вплив медіа, який формує надмірну заклопотаність своєю зовнішністю і прагненням бути ідеальним [9].

Відповідно до вказаного важливою проблемою визначення симптомів дисморфофобії є адекватна діагностика психічного стану пацієнта, з'ясування можливих передумов формування болісного сприйняття власного тілесного образу та неадекватного ставлення до ймовірних дефектів.

На думку дослідників Г.В. Бочарової-Мараховської, І.В. Свистунова, О.М. Онищенко, О.В. Іваченкової, Н.А. Петрашкевич, в практичному і науковому аспекті є доцільним використання кількісної оцінки ступеню тяжкості дисморфофобії. Це дозволяє індивідуалізувати призначення клієнту того чи іншого виду психологічної та косметологічної допомоги [2, с. 66].

На підставі аналізу відомостей наукової літератури й власних даних Г.В. Бочарова-Мараховська, І.В. Свистунов, О.М. Онищенко, О.В. Іваченкова, Н.А. Петрашкевич склали опитувальник, що дозволяє кількісно оцінити ступені тяжкості дисморфофобій (шкала «Ступені тяжкості дисморфофобії») [2, с. 67].

Значної уваги автори шкали надають взаємовідносинам опитуваного з батьками у підлітковому віці, що може стати спусковою реакцією для початку розвитку дисморфофобії. Так, зокрема, 15 шкал опитувальника, який можна використовувати в ході клінічної бесіди з досліджуваними, так і при індивідуальному опитуванні, включають: ставлення батьків до якості навчання досліджуваного в школі; поведінку батьків при досягненнях досліджуваного у творчості, спорті, тощо в підлітковому віці; думки батьків досліджуваного щодо використання вільного часу в підлітковому віці; ставлення батьків до зовнішності досліджуваного; думки однолітків з приводу зовнішності досліджуваного; режим і якість харчування; режим праці й відпочинку; легкість «переключення» своїх думок (стосовно своєї зовнішності) від «проблемних» на «не проблемні» моменти; ставлення до розглядання власної зовнішності у дзеркалі; ставлення до фотографування; порівняння себе з іншими; ставлення до суспільних місць; використання маскуючих засобів; намагання поліпшити свою зовнішність (в тому числі пластичні операції); ознаки неадекватності ставлення до своєї зовнішності [2, с. 68].

На думку М.С. Артемьєвої, Р.А. Сулейманова, Б.Б. Тихонравової, для своєчасного встановлення правильного психіатричного діагнозу передусім потрібна достатня орієнтованість лікарів будь-якої спеціальності в особливостях цієї патології. Дуже велика роль як в санітарно-освітній роботі в цьому плані, так і в безпосередньому виявленні хворих з дисморфофобічними розладами належить лікарям спеціалізованих психіатричних кабінетів, що створюються на базі територіальних поліклінік [1, с. 67].

Профілактика і лікування хворих має бути комплексним, диференційованим і, як правило, тривалим. В цілому відносно цих хворих повинні застосовуватися лікувальні дії, добре розроблені і апробовані на практиці. Це стосується як біологічних методів так і психотерапії в її різних варіантів.

За свідченням С.С. Степанова, у тих випадках, коли підліткова дисморфофобія не загострюється до патології, психологи рекомендують проводити з підлітками роз'яснювальну, консультативну та психотерапевтичну роботу, спрямовану на формування здорової самооцінки, зокрема – критичності до нереалістичних стандартів. Крім того, підлітків необхідно готувати до того, що на певному етапі їх розвитку зміни в їх зовнішності можуть носити не надто приємний характер. Відповідні приклади яскравих та успішних особистостей допоможуть підліткам зрозуміти, що зміни минущі. До того ж оточуючі сприймають нас в цілому, а не частинами, і враження про людину складається переважно з психологічних особливостей, а не тільки тілесних [8, с. 144].

Надлишкова заклопотаність тілесною недосконалістю нерідко супроводжує життєвої ситуації, в якій підліток не бачить в навколишньому світі джерел підтвердження своєї високої самооцінки. І тут дієвим засобом виступає переключення уваги на ті

види активності, в яких він чи вона можуть реально досягти відчутних успіхів і заслужити схвалення оточуючих [8, с. 145].

При організації лікувально-профілактичної допомоги пацієнтам з переконаністю в наявності уявного або хворобливо переоцінюваного фізичного недоліку психотерапевти і психіатри повинні дотримуватися чотирьох головних принципів:

1) максимально-ефективна профілактика дисморфофобічних розладів;

2) якомога раннє виявлення цих хворих, які зазвичай тривалий час звертаються до лікарів різних спеціальностей, але тільки не до психіатрів;

3) комплексність терапії, яка необхідна в переважній більшості випадків (поєднання транквілізаторів або антидепресантів з психотерапією, нейролептиків з антидепресантами, інсулінотерапії з нейролептиками або антидепресантами);

4) проведення одночасно з біологічною терапією заходів соціально-реабілітаційного характеру [5].

При лікуванні хворих з описаним синдромом необхідно уникати оперативного втручання на прохання хворих, бо це призводить, як правило, до ще більшого ускладнення хвороби. Бажано також якомога раніше звернутися за допомогою до психіатра, тому ефективність лікування обернено пропорційна тривалості синдрому. У процесі лікування застосовують як медикаментозні засоби (нейролептики, антидепресанти), так і різні методи психотерапевтичного впливу та соціальної реабілітації [4].

Іноді при легкому перебігу захворювання ефективним у лікуванні буде спілкування на тему мнимих дефектів із значимою та авторитетною особистістю. Можна також запропонувати пацієнту не приховувати свого дефекту, однак, поряд з цим, потрібно дати йому відчути, що психотерапевт на його стороні і надає підтримку.

В особливо гострих та важких випадках, коли дуже високий ризик суїцидальних спроб та виражених депресивних станів, рекомендується госпіталізація.

Найбільш ефективний результат у лікуванні дисморфофобії дає когнітивна психотерапія, яка допомагає людині усвідомити свою поведінку, не перекладаючи вину на свої уявні або реальні недоліки. Перед психотерапевтом стоїть завдання допомогти пацієнтові адекватно оцінити недолік і перестати приховувати його. Такий підхід в лікуванні може супроводжуватися видаленням дзеркальних поверхонь, забороною використання косметики і т.д., в залежності від характеру і прояви фобії. Психотерапевт повинен допомогти пацієнтові змінити уявлення про себе і про свій зовнішній вигляд.

За свідченням Н.Н. Наріцина, ефективна психотерапія у випадках дисморфофобії відбувається тоді, коли у самого клієнта є готовність прийняти саму наявність «внутрішнього конфлікту», розбиратися в його витоках і механізмах, і як результат – коригувати весь модус життя цілком. Це практично єдиний спосіб ефективної та результативної роботи з дисморфофобією. Тому найуспішніше робота зазвичай йде методами аналітичної терапії, що зачіпає досить глибинні «шари» несвідомого. Але є тут і свої підводні камені: зокрема, «внутрішній опір» клієнта, який іноді приходить в кабінет клієнта з несвідомою установкою «Ви мене лікуйте, а я подивлюся, як у вас нічого не вийде». Часто саме такий опір призводить до різкого припинення терапії, особливо коли вона, як не парадоксально, веде до відчутних позитивних результатів. Людині стає страшно втратити улюблену фобію. Однак якщо у клієнта є розуміння (або навіть відчуття), що наявна внутрішня боротьба деструктивна, і є потреба з нею розбиратися і бажання щось змінювати – це може стати початком психотерапевтичної роботи [5].

Іноді для лікування даного розладу психотерапевт може призначити прийом ліків, здатних зменшити тривожність і компульсивну поведінку. Часто дисморфофобія загострюється в період депресії, тому лікування повинно носити комплексний характер. Також ефективним є лікування депресії психоаналізом і методами психотерапії, що відмінно підходить і для лікування тривожних розладів [5].

Висновки. Дисморфофобія – форма психічного розладу, що виражає занепокоєність дефектами власної зовнішності, і спричиняє психоемоційні переживання. Дисморфофобія зазвичай виявляється у осіб, які досить критично ставляться до своєї зовнішності, незважаючи на відсутність значущих дефектів і на те, що оточення не надає особливої значущості або не помічає «дефекту». Головні прояви дисморфофобії – невдоволення окремими рисами обличчя або фігури, а основними симптомами, за якими можна її діагностувати, є: нав'язлива переконаність людини в наявності у неї якого-небудь уявного або значно перебільшеного фізичного недоліку, вади зовнішності або функції, і як наслідок – прагнення до його корекції; сенситивні ідеї відносин різного ступеня вираженості; та знижений, часто депресивний настрій.

При організації лікувально-профілактичної допомоги хворим з проявами дисморфофобії варто застосовувати комплексний підхід, який передбачає використання як психотерапевтичних, так і медикаментозних заходів (наприклад, поєднання транквілізаторів або антидепресантів з психотерапією), проведення одночасно з біологічною терапією заходів соціально-реабілітаційного характеру тощо.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у вивченні особливостей профілактики дисморфофобії серед підлітків та юнаків, що становить основу адекватного сприйняття власного образу тіла та формування позитивної «Я-концепції» особистості.

Список літератури:

1. Артемьева М. С. Характеристика разновидности синдрома дисморфофобии – дисморфомании с убежденностью в уродстве собственного голоса / М. С. Артемьева, Р. А. Сулейманова, Ю. Б. Тихонравова // Журнал неврологии и психиатрии. – 2007. – № 8. – С. 66-69.
2. Бочарова-Мараховська Г. В. Дисморфофобії в косметологічній практиці / Г. В. Бочарова-Мараховська, І. В. Свистунов, О. М. Онищенко, О. В. Іваченкова, Н. А. Петрашкевич // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2010. – Вип. XXIII, № 2. – С. 65-68.
3. Коркина М. В. Дисморфомания в подростковом и юношеском возрасте монография / М. В. Коркина. – 3-е изд. – М.: Медицина, 2009. – 250 с.
4. Літинська Дж. Дисморфофобії: уявна потворність [Електронний ресурс] / Дж. Літинська / Режим доступу: http://ukrmednews.com.ua/articles/view/Dismorfofobii-uyavne-potvornist
5. Нарицын Н. Н. Дисморфофобия: неприятие собственной внешности [Электронный ресурс] / Н. Н. Нарицын // Режим доступа: http://www.naritsyn.ru/dmf.htm

6. Обухов С. Г. Психиатрия / С. Г. Обухов. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2007. – 346 с.
7. Сонник Г. Т. Психіатрія / Авт. колектив: проф. Г. Т. Сонник, проф. О. К. Напрєєнко, проф. А. М. Скрипніков. – К.: «Здоров'я», 2003. – 443 с.
8. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия / С. С. Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Эксмо, 2005 – 672 с.
9. Тюрина В. Н. Дисморфофобия – искаженное восприятие самого себя [Электронный ресурс] / В. Н. Тюрина // Режим доступа: http://www.b17.ru/article/17121/

Лапушенко М.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ДИСМОРФОФОБИЯ: ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ, ДИАГНОСТИКИ И ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению проблемы дисморфофобии, анализу ее определений и характерных проявлений. Уточняются возрастные и гендерные показатели ее проявления. Определяются основные и дополнительные симптомы проявления дисморфофобии, указываются особенности диагностики. Отмечается актуальность профилактики и предоставления психиатрической помощи лицам, страдающим дисморфофобией. Отмечается важность комплексного подхода к осуществлению лечебно-профилактических мероприятий с лицами, страдающих дисморфофобией.
Ключевые слова: психическое расстройство, дисморфофобия, дисморфомания, триада симптомов, лечебно-профилактическая помощь, психотерапевтическая работа.

Lapushenko M.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DYSMORPHOPHOBIA (BODY DYSMORPHIC DISORDER): THE PROBLEM OF DETERMINING, DIAGNOSTICS AND PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE

Summary
The article is devoted to the problem of dysmorphophobia (body dysmorphic disorder), analysis of definitions and specific displays. Specified age and gender indicators of its displays. Detected basic and additional symptoms of dysmorphophobia, noted diagnostic features. Noted the relevance of prevention and the need of psychiatric care to persons suffering to dysmorphophobia. Announced the importance of an integrated approach to the implementation of health care measures for persons suffering to dysmorphophobia.
Keywords: mental disorder, dysmorphophobia, body dysmorphis disorder, triad of symptoms, treatment and preventive care, psychotherapeutic work.

УДК 37.015.3

ВИКОРИСТАННЯ КАЗКОТЕРАПІЇ В РОБОТІ З СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ШКОЛЯРАМИ

Максим О.В., Рябовол Т.А.
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

У статті описані прийоми застосування казкотерапії в корекційно розвивальній роботі з соціально дезадаптованими школярами. Особливістю роботи з учнями в системі казкотерапії є взаємодія з дитиною на ціннісному рівні. Психологічні, педагогічні проблеми випрацьовуються завдяки опіру на моральні орієнтири, духовні цінності та особистісні потенціали. Автор підкреслює, що привабливість казок для психокорекції і розвитку особистості обумовлена чинниками ефективності казкотерапії, до яких відносяться: відсутність в казках дидактики, відсутність чітких персоніфікацій; образність і метафоричність мови; психологічна захищеність.

Ключові слова: адаптація, дезадаптації, психологічна корекція, саморегуляція, рефлексія, тренінг, казкотерапія, тренінг.

Актуальність дослідження. Система реформування освіти в Україні ставить своїм завданням формування високо інтелігентної, внутрішньо вільної і свідомої особистості, здатної розв'язувати соціальні та економічні проблеми молодої суверенної держави. Його реалізація можлива за умови організації особистісно орієнтованого навчання, кінцевою метою якого є максимальне розкриття індивідуальних можливостей та самоактуалізація особистості кожного, створювання умов для якомога повнішої реалізації інтелектуального й духовного потенціалу дитини, своєчасного виявлення контингенту школярів, які потребують допомоги, відповідної до характеру утруднень, що вони зазнають у навчанні.

Вивчення шкільної дезадаптації неповнолітніх показує, що вона пов'язана з наростаючим неблагополуччям у сфері психічного здоров'я дітей молодшого шкільного віку і порушеннями їх соціалізації у зв'язку з дією макросоціальних і мікросоціальних чинників. Нині подібні утруднення відчувають до 40% учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл. Спостереження вказують на тенденцію до подальшого зростання кількості таких дітей (Е.М. Александровська, Л.С. Дзюбко, О.І. Захаров, Н.Ю. Максимова, Н.Г. Муканова та ін.). Найбільш суттєві негативні наслідки цього явища виражаються у формуванні різних форм соціальної дезадаптації з порушеннями психічного і особового розвитку, стійкими поведінковими розладами. Особливо гострою ця проблема являється для дітей із груп «соціального ризику», до яких належать діти-сироти, діти з багатодітних і малозабезпечених сімей. Саме у цих групах констатується високий рівень порушень відхилень від вікового психічного розвитку, а також порушень поведінки, що повторно поглиблюють шкільну дезадаптацію.

Такі діти потребують надання їм різних форм психологічної допомоги. У роботі з ними переважно використовуються групові корекційно-розвиваючі, виховні і профілактичні програми. Як правило, психокорекційна робота в шкільній практиці має симптоматичну, а не каузальну спрямованість. Відсутність комплексного та системного психолого-педагогічного впливу не сприяє вирішенню питань шкільного пристосування, яка з часом генерується та переростає в проблему соціальної дезадаптації.

Дієвою протидією даному негативному явищу можна протиставити дійсну гуманізацію процесу освіти, яка неможлива без диференційного підходу до навчання дитини і вимагає врахування індивідуально-психологічних особливостей кожного учня та вимагає, у відповідності до цього, різноманітних способів психолого-педагогічної корекції.

У зв'язку з цим розробляються принципові зміни задач і напрямків корекційних впливів – від виправлення дефектів за умови порушеному розвитку до створення оптимальних можливостей і умов для психічного розвитку здорової дитини.

Отже зважаючи на обсяг поставлених задач, в школах має здійснюватися як загальний так і спеціальний психокорекційний вплив. Загальна корекція припускає заходи такого порядку, що нормалізують спеціальне мікросередовище учня, тобто регулюють психофізичне, емоційне навантаження відповідно до вікових та індивідуальних можливостей. Однак дослідження соціальної дезадаптації доводять, що її причинами є наслідки невмілого виховання, драматичні сімейні сценарії, наявність раннього травматичного досвіду, порушення взаєморозуміння між значимими дорослими та дітьми, які стали детермінантами викривлень особистості та призвели до дизгармонійного розвитку, а від так і проблем у процесі соціалізації. Тому, крім загальної психокорекційної роботи вкрай необхідною є спеціальна. Спеціальна корекційно – розвивальна робота – це комплекс прийомів, методик і організаційних форм роботи з дитиною чи групою, які є найбільш ефективними для досягнення конкретних задач формування особистості, окремих її властивостей чи психічних функцій, що проявляються у девіантній поведінці та ускладненій адаптації (невпевненість, агресивність, тривожність, аутичність, схильність до стереотипів, конфліктність і т.п.). Відхилення у розвитку емпатії вкупі з порушення саморегуляції, що спостерігаються у молодших школярів, призводять до саме тих дизгармоній особистості, що потребують спеціальної корекційно – розвивальної роботи.

Враховуючи критерії ефективності корекційно-розвивальної роботи в молодшому шкільному віці ми пропонуємо застосовувати перш за все методи гри, адже вона залишається ще дуже важливою в житті дітей. Методи арт-терапії використовуватимуться для максимального розвитку творчого та інтелектуального потенціалу дитини. Ще й тому за основу в нашій розробці ми беремо казкотерапію, адже казка – це інформація для правої півкулі. А вона відповідає за образне мислення. Все, що ми сприймаємо в казках, записується на рівні підсвідомості, яка є найбільшим нашим ресурсом, і дорослішаючи людина вже знає, як вийти із складних життєвих обставин.

Використання казки в процесі соціалізації дитини, практикувалось в народній педагогіці протягом

© Максим О.В., Рябовол Т.А., 2014

віків. Нині ж можливості казкотерапії, здатної за допомогою метафори забезпечити каузальну спрямованість психокорекції і усунути реальну причину дезадаптації, використовуються недостатньо.

Теперішнє суспільство, нажаль, забуло про значення самої казки в житті дитини. Сучасні батьки, які вже виросли в епоху технічного прогресу та комп'ютерних технологій, рідко читають та розповідають дітям казки, адже і самі відірвані від цього життєдайного джерела народної мудрості.

У казці все живе, одухотворене, всі живі істоти (а іноді й неживі) розмовляють. А це формує у світогляді дитини позитивне сприйняття тварин і рослин, співчуття до них, як до живих істот, адже дитина ідентифікуючи себе з улюбленими персонажами буде любити кота і уявляти його в чоботях, мишку у рукавичці, зайчика у хатці, подумки розмовляти з деревом. Тому замість сучасних жорстоких мультфільмів про всіляких монстрів, чудернацьких потвор, які все нищать і насолоджуються руйнуванням, вампірів треба повертатися до казки. І тоді замість негативного програмування на гнів, агресію і руйнацію дитина отримає заряд позитиву, що в свою чергу також позитивно впливатиме на саморегуляцію. Формування гуманності опосередковано сприятиме розвитку самоконтролю. Так, уявляючи казкові події, дитина вчиться переборювати свої внутрішні страхи. Зустрічається зі страхом, дивитися йому в обличчя і перемагає його разом з позитивними казковими героями. Вона повинна готуватися до того, що в житті завжди можна зіткнутися з труднощами, ворогами. Не можна її ізолювати від проблем. Завдяки казці людина переживає такі психоемоційні стани, які готують її до реальних подій, що можуть потім трапитися в житті. Більшість казок, як правило, оптимістичні, сьогодні це дуже необхідно кожній людині. Кожна дівчинка бачить себе принцесою, мріє про прекрасного принца. Казка про Попелюшку вчить, що праця, терпіння і доброта здатні творити чудеса, що мрії стають реальністю і наміри притягують шанси. А добро у казці завжди перемагає над злом. Той, хто стоїть на боці добра – Іван-царевич, Котигорошко, Кирило Кожум'яка завжди перемагає темряву – Змія, Дракона, Кощія Безсмертного.

Казки є невичерпним джерелом інформації про справжні людські цінності, закони моралі та правила співжиття у цьому світі. В чудових та цікавих українських казках відображене життя народу, його мріп й очікування кращоп долі та боротьба із гнобителями. Ще із сивоп давнини народ придумував і усно передав нащадкам фантастичні мріп про добро, правду й вселюдське щастя. Темою, що поєднує всі народні казки в окремий жанр, є ствердження людини як особистості, його боротьба проти сил, які заважають його щастю. Виразниками основної теми казок є їх персонажі, які за народними віруваннями поділяються на добрих та злих. Злотворці – це ті, які завдають людям лиха, позбавляють пх духовних і матеріальних благ, пригнічують або заміряються на їхнє життя. Це Змій, лев, мачуха, жіноча дочка, розбійник, багатий брат, пан... Образи зло творців бувають алегоричними (у казках про тварин), реалістичними (у побутових казках) і фантастичними (у казках чарівних). Безстрашність – коли герой іде битися з багатоголовим змієм. Винахідливість – як у казці Ох, душевне благородство – Іван Царевич, вдячність – «12 Місяців», доброту – як у казці про Дідову дочку. Багато з цих якостей сьогодні в дефіциті.

Казка висміює дурниці, лицемірство, заздрість, лінь, боягузтво, гординю та інші пороки, демонструє торжество справедливості, як у Казці про дідову і бабину дочку, Кобиляча голова. У казці про дідову дочку із вуст доброї доньки сипляться самоцвіти, а з вуст злої потворне гаддя. Казка показує силу слова в життєвих ситуаціях, його позитивний чи негативний заряд.

Завдяки долученню дитини до казки відбувається і розвиток рефлексії: поняття добра і зла в українському народі пов'язується з такими поняттями, як людина, розум, душа, тіло, серце. Передозування казкою неможливе – що більше їх розказати дитині, то легше вона вже дорослою долатиме життєві труднощі. Якщо ж не читати казок взагалі, успіху людина, напевно, зможе досягти, але при цьому буде замкнутою, почуватиметься самотньою та емоційно спустошеною.

Для того, щоб перетворитися на технологію з організації соціально корекційної роботи казкотерапія пройшла великий шлях. Вона була і продовжує бути засобом передачі досвіду і знань «з вуст у вуста». Як інструмент психотерапії казкотерапію використовують в контексті тренінгів, у розвивальних виховних і в освітніх заняттях. Провідними ідеями казкотерапії є: усвідомлення своїх потенціалів, можливостей та цінності власного життя; розуміння причинно-наслідкових зв'язків подій і вчинків; пізнання різних стилів світовідчуття; осмислена творча взаємодія з навколишнім світом; внутрішнє відчуття сили і гармонії.

Привабливість казок для психокорекції і розвитку особистості обумовлена чинниками ефективності казкотерапії, до яких відносяться: відсутність в казках дидактики, відсутність чітких персоніфікацій; образність і метафоричність мови; психологічна захищеність; наявність таємниці і чаклунства. З допомогою казки психолог ніби ненароком спонукає учня стати самим собою. Він ділиться власним досвідом, виражає терпиме ставлення до різних висловів, проявів відчуттів дитини, які проектуються дитиною на характер та поведінку персонажів та особливості художніх образів. Застосування даного способу актуально за наявності гострих емоційних станів. Відреагування може виражатися у формі сміху, зліз, вимови, активної дії (бути схожим, постукати, побити подушку, порвати, потупати ногами, намалювати, покреслити, написати). Відреагування дозволяє розрядити напруження, викликане негативною емоцією. Таким чином у групі вдається розрядити напружену атмосферу взаємодії з девіантами та між ними, якими і є діти з проблемами соціальної адаптації.

Крім того, метафора, якою по суті і є казка, опосередковано впливає на установки, стереотипи, думки людини, дозволяє поглянути на ситуацію як би з іншої точки зору. Завдяки цьому знижується суб'єктивна значущість проблеми, зникає помилкове відчуття її унікальності. Переоцінка негативних відчуттів і думок дозволяє виробити новий погляд на ситуацію – «змінити рамку». Переоцінка включає виявлення негативних переживань (думок, образів), їх фіксацію, пошук позитивного (трансформацію в позитивне), концентрацію на позитивному і об'єднання позитивного з негативним з метою трансформації негативу в нейтральне а пізніше і в позитивне явище.

Особливістю роботи в системі казкотерапії є взаємодія з дитиною на ціннісному рівні. Психологічні, культуральні, педагогічні проблеми опрацьовуються завдяки опорі на моральні орієнтири, духовні цінності і особові потенціали. Казкотерапевтичний вплив здійснюється за допомогою п'яти видів казок: художніх, дидактичних, психокорекційних, психо-

терапевтичних і медитативних (за класифікацією Т. Д. Зинкевич-Евстигнеєвої).

Терапевтичний вплив казкотерапії відбувається на двох рівнях: вербальному і невербальному. Рекомендується починати роботу на вербальному рівні (сприймання казки), продовжувати на невербальному (малювання, ліплення) і на завершальному етапі застосовуються вербальні засоби (обговорення казки, дискусійна форма роботи).

У свій час видатний педагог В. Сухомлинський наголошував на надзвичайному значенні створення казки у процесі роботи з дітьми: «Я не уявляю навчання в школі не тільки без слухання, але і без створення казки» [4, Т. 2, с. 164].

Вчений у своїй діяльності використовував різноманітні форми роботи, однією з яких є читання казок у ролях, що сприяє емоційному сприйняттю казки дитиною, умінню уявити себе її героєм, що допоможе зрозуміти його вчинки, почуття тощо. Розробка власних казок сприяє розвитку комунікативних, творчих умінь, емпатії, створює доброзичливу атмосферу в колективі, підвищує самооцінку дитини. Така робота, на думку В. Сухомлинського, «є одним з найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. Разом із цим, це важливий засіб розумового розвитку» [4, Т. 2, с. 167].

Читання казок використовується в ігровій психотерапії для того, щоб підказати дитині нові можливості і моделі поведінки, привернути її увагу, стимулювати проявлення прихованих здібностей, і для того, щоб зміцнити в дитині оптимізм і надію, показуючи йому можливість сприятливого результату. Дитина не «розшифровує» сенс розповіді, а осягає його завдяки активізації своєї уяви. Метафорична історія «включає» уяву дитини і призводить до позитивних змін завдяки опорі на внутрішній потенціал сили, самосвідомості і зростання (Кроулі Р.).

О. Бурчик [1] виділяє види роботи над казкою, котрі мають профілактичну та корекційну спрямованість, а саме:

1.Розповідь казки:

а) Розповідь групі нової або відомої казки від третьої особи. Так педагог, розуміючи значення певної казкової ситуації та її виховний вплив на розвиток особистості, може акцентувати на них увагу під час цього виду роботи. Це сприяє вдосконаленню особистісних якостей дитини.

б) Групова розповідь казки, відомої всій групі. У цьому випадку оповідачем є не один учень, а група. Кожний учасник групи по черзі розповідає невеликий уривок казки. Розповідь розбивається на невеликі уривки вільно і спонтанно залежно від того, яку частину розповіді бере на себе попередній оповідач. Але в процесі цієї роботи педагог контролює розповіді дітей.

Якщо час дозволяє, то корисним буде, щоб учні розповідали ту саму казку від імені різних героїв. Необхідно загострювати увагу учасників на тих почуттях, які переживали герої впродовж казкових подій залежно від того, від імені, якого персонажу відбувається розповідь.

2.Створення власної казки.

а) Створення індивідуальної казки кожним членом групи. Цей вид діяльності в метафоричній формі відбиває внутрішній світ дитини і опосередковано сприяє особистісному її розвитку. Якщо запропонувати, щоб ім'я героям дали самі діти, тоді це допоможе з'ясувати, як того чи іншого учня сприймають у колективі, в корекційній групі.

б) Групове складання казки. Кожен учень по черзі доповнює власним продовженням казковий твір. Процес групового складання дає змогу дізнатися, хто в групі є лідером, хто прагне привернути до себе увагу, хто хоче залишатися непоміченим, хто нав'язує своє рішення, а хто поважає думку іншого. Крім цього даний вид роботи дає змогу зрозуміти, наскільки згуртованим є класний коллектив чи склад групи.

3. Казкова лялькова терапія та драматизація казок. У формі «розстановок» чи психодрами є ефективною як під час індивідуальної роботи з учнем на етапі підготовки, так званому догруповому, так і надалі – під час групових занять.

Для ефективної реалізації казкотерапії під час корекційних занять з дітьмиі слід дотримуватись наступних принципів їх проведення під час тренінгу [2]:

· Принцип безумовного прийняття внутрішнього світу дитини. Світ казки сприймається цілісно і безоцінювально.

· Принцип об'єктивності. Казка розглядається у всій її багатогранності.

· Принцип результативності. Проведення аналізу повинно мати конкретну мету: формування висновків, об'єднання колективу, досягнення виховних та навчальних цілей конкретного заняття.

Казкотерапія за змістом – це корекційно-розвивальна робота як пізнавальної сфери, адже розширює світогляд дитини, так і розвитку особистості, в цілому, а також і її окремих складових, а ще афективно – вольової сфери дитини; поведінкових аспектів та міжособистісних взаємин (внутрішньо групових стосунків (групових, колективних та батьківсько – дитячих). Казкотерапія достатньо гнучкий метод роботи, тому що заняття може проводитися, як за раніше розробленим планом, так і експромтом, з використанням найбільш ефективних у відповідних ситуаціях модифікацій форм та засобів психологічного впливу. За тривалістю її можна здійснювати протягом кількох місяців, а то й навчального року. З нашої точки зору, задачі спрямовані на усунення труднощів соціального пристосування потребують достатньо тривалого психокорекційного супроводу.

Узагальнюючі вище сказане, ми можемо зазначити, що останнім часом збільшилась кількість дітей, які мають порушення у здоров'ї, особливо духовної або психічної її складових. Саме для цього контингенту, дітей із труднощами пристосування до соціального середовища, одним із найефективніших методів як профілактики, так подолання негативних явищ є системна і комплексна корекційно-розвивальна робота. А казкотерапія, як одна із найбільш популярних та різноманітних її форм, є надійним та ефективним методом психологічного супроводу учнів початкових класів.

Розглянуті особливості застосування казкотерапії при роботі з дезадаптованими дітьми дозволяють зробити висновок про перспективність використання цього методу в соціально – корекційної роботи з даними групами учнів та актуальності його подальшої розробки.

У подальших наших дослідженнях ми детальніше зупинимось на інших видах арт – терапії та особливостях їх застосування у роботі з соціально дезадаптованими дітьми.

Список літератури:
1. Бурчик О.В. Групова казкотерапія в особистісно – орієнтованому вихованні дітей / О.В. Бурчик // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – Житомир, 2005. – № 25. – С. 203-205.
2. Зинкевич-Евстигеева Т. Практикум по сказкотерапии / Т. Зинкевич- Евстигеева, Т. Грабенко – СПб.: Питер, 2001. – 315 с.
3. Мартынова Е.В. Сказкотерапия: теоретический обзор [Текст] / Е.В. Мартынова // Актуальные проблемы истории, теории и технологии социальной работы: Сб. науч. ст.: Вып.10. – Новочеркасск; Ростов н/Д, 2008. – С. 61-62.
4. Методика применения сказкотерапии [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.familypsychology.report.ru
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976-1977. – Т. 2. – 670 с. ; Т. 4. – 640 с.
6. Эстес Кларисса Пиккола. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях. – М.: Издательский дом «София», 2005. – 496 с.

Максим О.В., Рябовол Т.А.
Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СКАЗКОТЕРАПИИ В РАБОТЕ С СОЦИАЛЬНО ДЕЗАДАПТИРОВАННЫМИ ШКОЛЬНИКАМИ

Аннотация
В статье описаны приемы применения сказкотерапии в коррекционно развивающей работе с социально дезадаптированными школьниками. Особенностью работы с учащимися в системе сказкотерапии является взаимодействие с ребенком на ценностном уровне. Психологические, педагогические проблемы вырабатываются благодаря опоре на моральные ориентиры, духовные ценности и личностные потенциалы. Автор подчеркивает, что привлекательность сказок для психокоррекции и развития личности обусловлена факторами эффективности сказкотерапии, к которым относятся: отсутствие в сказках дидактики, отсутствие четких персонификаций; образность и метафоричность языка; психологическая защищенность.
Ключевые слова: адаптация, дезадаптации, психологическая коррекция, саморегуляция, рефлексия, тренинг, сказкотерапия, тренинг.

Maxim O.V., Ryabovol T.A.
Institute of Psychology named after G.S. Kostiuk
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

USE SKAZKOTERAPII WORKING WITH SOCIALLY MALADJUSTED STUDENTS

Summary
This article describes the application of techniques in corrective skazkoterapii developing work with socially maladjusted students. The feature works with students in the system skazkoterapii is the interaction with the child at the level of values. Psychological, pedagogical problems vypratsovuyutsya through resistance on moral guidance, moral values and personal potential. The author emphasizes that the appeal of fairy tales for psychotherapy and personality development due to efficiency skazkoterapii factors, which include: lack of didactic tales, lack of clear personification; imagery and metaphorical language; psychological security.
Keywords: adaptation, exclusion, psychological adjustment, self-regulation, reflection, training, skazkoterapii, training.

УДК 371.385

МОТИВАЦІЯ ДО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЧЕРЕЗ МЕТОДИ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Марциняк-Дорош О.М.
Львівський інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом

У статті представлено аналіз результатів дослідження по методу активного навчання, які вказують на високу ефективність навчання серед учнів. Також дані методи творчо розвивають вчителя. Представлено деякі вправи з цього методу та способи їх проведення серед учнів. Учень самостійно шукає матеріали та обговорює їх з класом. За процесом навчання наглядає вчитель та коригує, якщо дискусія вичерпується.

Ключові слова: методи активного навчання, учень, вчитель, дискусія, творчість, знання, тренінг прийняття рішення.

Постановка проблеми. Реформа освіти призвела до поступового відходу від енциклопедичних знань до активізації учнів до творчих дій та креативності. Також досі всі знання учень брав від вчителя, але тепер може сам шукати знання, а з вчителем вчитись їх застосовувати. Це полегшує у значній мірі пристосування молодої людини до життя у суспільстві, де є надмірний потік інформації, тому потрібно її швидко рангувати по важливості та при цьому приймати швидкі і успішні рішення в умовах стресової конкуренції. Впроваджуючи активізуючий метод навчання варто пам'ятати теж про психологічні підвалини сприйняття, вибору, концентрації та автодистанції до вимог щоденного життя.

Аналіз досліджень. Одним з найважливіших завдань шкільної освіти є формування в учнів тривалих та сильних мотивів до навчання як фундаменту до самовдосконалення та самовиховання. Зміни в українській освіті варто спрямувати на переформатування позиції учня з пасивної (отримування інформації від вчителя) до активної (самостійний пошук інформації та поділ нею з іншими учнями), що значно розширить засоби саморозвитку молодої людини [2, 3]. Використання активних методів корисно діє не тільки на учня (самостійно здобуті знання триваліші), але й на вчителя – позиціонуючи його як дослідника та творця [1]. Метод активного навчання це цільовий та систематичний спосіб роботи вчителя з учнем. Це дає можливість не тільки отримувати знання але й уміти їх застосовувати. Активуючі методи потужно впливають на набування та розвиток універсальних вмінь, а також збільшують ініціативність учнів у процесі навчання [4, 6, 9].

Мотиваційний процес – це процес керування діями людини з метою досягнення нею певних цілей. Дуже великий вплив на ефективність на навчання має самооцінка учня, яка у великій мірі залежить, які від вчителя, так і від виховання батьків. У дослідженнях Центру Практичного Навчання [5] виявлено залежність. Чим вища самооцінка учня, тим він отримував вищі бали по навчанню, крім того ці діти ставили собі вищі вимоги, мали меншу потребу у підтримці однокласників, менше переймались поразками та формували більш реалістичний спосіб сприйняття оточуючого світу. Також учні оцінили на високому рівні, що мотивуючими чинниками для них є зацікавлення, амбітність та прагнення здобути знання – 42%. А дещо нижчий результат 36% виявлено у такій причині як особистість вчителя, чи вчитель вміє зацікавити учнів, чи цікаві лекції [7, 10].

Результати дослідження С. Куперсміта [8] вказують на однозначну залежність між стилем виховання батьками своєї дитини та рівнем самооцінки та успішності в школі. Авторитарний стиль виховання призводить до того, що дитина отримуючи вказівки від батьків не вчиться сама приймати рішення, а з неї формується чудовий виконавець. Демократичний стиль виховання передбачає формування відчуття важливості та компетентності у дитини, що є добрим фундаментом для розвитку мислення та прийняття рішень, які покращать адаптацію дитини до нових умов [5].

Дані з досліджень вказують, що більшість людей пам'ятає:

- 10% того що чує на ЛЕКЦІЇ.
- 20% того, що бачить на ПРЕЗЕНТАЦІЇ.
- 40% того, про що розмовляє на ДИСКУСІЇ.
- 90% того, що робимо на ПОСТАНОВЦІ [11, с. 57].

Невирішеними частинами психології навчання є труднощі у впровадженні нових технік навчання. Вчителі не мають зовнішньої мотивації до змін, а учні звикли просто копіювати текст іноді його й не читаючи. Потрібні сучасні тренінги та проекти, які б як творчо так і фінансово підтримували вчителя у прагненні міняти свої навики викладання та навики учня до навчання.

Метою цієї праці є аналіз тих методів та чинників, які мотивують учня до навчання. В особливості це дослідження того, які методики допомагають покращити мотивацію до навчання, та які саме методи є корисними у різних процесах навчання.

Виклад основного матеріалу. Активні методики навчання – це у більшій мірі групові техніки, які активізують сприйняття та активність учня, що значно полегшує процес навчання як для учня так і для вчителя [4].

З даних опублікованих Фундацією ім. Стефана Баторія виникає, що метод активного навчання впливає на кількість присвоєних знань у значній мірі. Тому застосовування цього методу призводить до:

- Підвищення рівня успішності у навчанні та викладанні,
- Можливості мотивування учнів до дій,
- Розвитку творчого мислення, креативності вчителя,
- Інтеграція знань з різних предметів,
- Вміння спілкуватись та співпрацювати в групі,
- Вміння організовувати роботу власну та інших [3, с. 98].

Застосування активних методів розвиває зацікавлення, кожному учневі дає можливість участі в дидактичному процесі проявити себе, полегшує присвоєння знань, підтримує у прагненні до успіху [1].

Опис методик

Активізуючий метод навчання має вирішальний вплив на набування та розвивання учнями універсальних вмінь адаптації до надміру інформації в навколишньому оточенні. Даний метод підвищує активність учня в процесі навчання.

© Марциняк-Дорош О.М., 2014

В літературі метод активного навчання поділяють на: ативізуючі методики, методики надання інформації, практичні методики та програмні методики. Активізуючі методики це: аналіз SWOT, буря думок, дебати за та проти, драма, дерево рішень, дискусія та всі її форми, мета план, біографічний метод, симуляція, покер критеріальний, робота в групах, шість думаючих капелюхів [2, 6, 8].

Методики надання інформації: опис, оповідання, повчальна розмова. Практичні методики: методика проекту, порт фоліо, історична прогулянка. Програмні методики: робота з картою, робота з підручником [5]. У статті будуть подані не всі методики з причин великого обсягу матеріалу.

Аналіз SWOT (strenghts – сильні сторони, weaknesses – слабкі сторони, oportunities – шанси, threats – загрози). Методика групового аналізу та оцінки певної проблеми чи події. Допомагає у прийнятті рішення. Має три етапи: визначення проблеми, робота над проблемою, визначення спільної думки.

Буря думок – це техніка самостійного, групового та творчого мислення. Цілий клас подає свої думки як розв'язати певне питання.

Дебати за і проти – аналіз аргументів за та проти. Вчитель ділить клас на дві групи, дає тему та час на дебати. Далі оцінює якість та кількість аргументів. Напр. чи розбудувати в Україні електрику на сонячних батареях?

Драма – це активізуючий метод, де знання учня поєднуються з його емоційними переживаннями, що додатково значно стимулює запам'ятовування. Також Драма розвиває інтелект та абстрактне мислення, дозволяє ділитись своїми враженнями та думками [5].

Дерево рішень – це графічне представлення процесу прийняття рішення, завдяки якому учні краще зрозуміють взаємозалежності між проблемами та їхніми наслідками. Графічне представлення має фундаментальні елементи прийняття рішення: визначення проблеми, пошук різних способів розв'язання, визначення позитивних та негативних наслідків кожної можливості та прийняття рішення.

Дидактична дискусія – це обмін поглядів учасниками групи на подану тему, що допомагає навчитись учневі формувати своє бачення та поважати думку співрозмовника. Дидактична дискусія має вісім різновидів:

1. Багаторазова дискусія – застосовують при потребі аналізування широкої теми. Напр. Причини відмінностей клімату на землі.

2. Дискусія при круглому столі – свобідний обмін поглядами між учнями та вчителем. Напр. Оціни свою область в світлі адміністративного порядку.

3. Панельна дискусія – це дві групи учнів. Де одні експерти, а другі слухачі (які можуть задавати питання), а вчитель контролює перебіг.

4. Дискусія оцінювання – це модифікована версія опитування учнів, де учні оцінюють учня-доповідача на шкалі успішності по різних параметрах [7].

5. Методика метаплану – це графічне представлення перебігу дискусії на певну тему утворюючи плакат з даними. Кожна група представляє плакат, а потім відбувається дискусія. Напр. Які проблеми виникають у мешканців Індії? Методика має свій графічний план:

a. Тема
b. Як є насправді?
c. Чому не є так як має бути?
d. Я має бути?
e. Висновки

6. Снігова куля або пірамідна дискусія – дозволяє кожному учневі виражати свою думку та приймати думку опонента. Початково учні розв'язують задану проблему самі, а потім групуються у «тіми» (англ. «teams») по 2-8 осіб та діляться своїми баченнями [2].

Біографічна методика – використання біографії історичних постатей. Біографія грає роль ситуаційного опису, а висновки використовуються у розв'язанні фікційних проблем. Суттю методики є вивчення історичної постаті та засвоєння норм моралі на прикладі героя історії.

Метод семінару або зустріч науковців – це метод побудований на пара науковій темі компетентних відповідей. В цьому методі важливими є знання здобуті попередньо учнем. Напр. Чому Азію можна назвати континентом контрастів [1].

Метод активного опису – це повне залучення учня до творчого процесу. Є чотири підтипи:

1. Роз'яснюючий опис – за допомогою рисунку, схеми, таблиці чи графіка учні визначають особливості явища, процес формування, пояснення суті чи механізм певного процесу, де вчитель дає настанови та подає завдання.

2. Класифікаційний опис – підчас інтерпретації графічних презентацій учні творять плакат, де порядкують отриману інформацію. Напр. Етапи розвитку людини.

3. Техніка лінії часу – це візуальне представлення проблеми на континуум часу. Напр. найважливіші події в історії України.

4. Підтверджуючий опис – учні з вчителем виясняють певні проблеми, явища чи процеси та використовують для цього графічні презентації: рисунки, малюнки, символи, гасла. Напр. Залежність рівня економіки від зовнішніх та внутрішніх чинників [4, с. 146].

Ментальні карти – так звані карти пам'яті. Методику використовують для подавання чи доповнення нової теми. Це методика візуального представлення інформації за допомогою рисунків, символів, зворотів та гасел. Напр. Сахара – найбільша пустеля світу.

Методика випадку – це інтерпретація певних подій, реальних чи надуманих. Ця методика вчить, що ніколи нема лише одного рішення, завжди є альтернатива. ЇЇ можна використовувати для творчого аналізу. Швидкі висновки можуть призвести до компрометування, кривди та й бути не правдивими. Напр. Яке розв'язання найкраще у цій ситуації?

Діамантове рангування – це техніка, яка допомагає виявити рівень важливості в ієрархії пріоритетів. Діти співпрацюючи спільно визначають, що поставлять на першому, другому та ін. місцях. Напр. Джерела енергії та їх застосування.

Дидактичні ігри – це методика, яка поєднує елементи навчання та гри, в якій учні охоче беруть участь. Добре реалізовані ігри виконують наступні цілі:

- Дають знання
- Формують відчуття простору
- Розвивають зацікавлення предметом
- Збагачують уяву
- Розширюють інформаційні ресурси
- Приваблюють до занять учнів

1. Ігри – симуляції – формують бажану дійсність та вчать адаптуватись у даній дійсності.

2. Ігри для прийняття рішень – формування вміння приймати рішення самостійно та за короткий час та в умовах високого рівня стресової конкуренції [10, с. 94].

Практичні заняття в місцевості – допомагають набувати та застосовувати різні інтелектуальні та

технічні вміння, а також вміння узагальнювати та застосовувати їх у конкретних випадках. Напр. спостереження, експерименти, інтерв'ю.

Практичні технічні вправи – полягають на підвищенні вмінь у користуванні різними методами, технічними засобами та техніками. Напр. вимірювання висоти, виконання плану, карт, діаграм, рисунків та ін.

Методика симуляції – полягає на інсценізації тих подій, що були в історичній довідці. Учні беруть участь у стимуляційному представленні відтворюючи ролі героїв та подій цієї історії. Учні повинні опанувати історичні факти підчас гри.

Шість думаючих капелюхів – ця техніка дозволяє творчо розв'язувати труднощі. Це можливість подивитись на завдання з різних сторін. Кожен капелюх це інша призма, в капелюсі може бути одна людина. Нижче наведено функції капелюхів:

Синій капелюх – лідер групи, тримає дистанцію та керує процесом.

Білий – що можна сказати на підставі поданих фактів та цифр.

Червоний – що відчуваю в цій ситуації, керуючись емоціями чи інтуїцією.

Жовтий – Які користі виникають з цієї ситуації, оптимістичне ставлення.

Зелений – як можна використати цю ідею, оригінальні розв'язання.

Чорний – які існують небезпечні моменти, песиміст, бачить тільки негативні моменти та критикує [9, с. 87].

Висновки. Цей метод є не простішим, але має величезну цінність. Його метою є не тільки розвивати навички читання та розуміння складних текстів, наприклад. Юридичних чи економічних, а також вміння самостійно шукати інформацію, необхідну при роботі в дорослому житті. Використовуючи газетні статті та ознайомлюючись із статистичними даними, учні практикують навички пошуку та підбору інформації та критичного аналізу. Крім того, дізнаються, як оцінити їх достовірність. Під час читання історичних джерел вчаться аналізувати історичний контекст, специфіку епохи, політичну ситуацію, а якій повстало це джерело, ким був її автор, і т.д.

Пропозиції. Методі описані в цій статті можна використовувати як у роботі в садочку з маленькими дітьми, у школі з учнями різної вікової категорії, університеті по всіх напрямках навчання, на роботі у тренінгах підвищення кваліфікації. Всюди, де потрібно щоб особа вміла шукати інформацію, відфільтровувала найпотрібніші дані та вміла їх образно, доступно та цікаво представити.

Список літератури:

1. Arends R.I. Uczymy się nauczać. Warszawa. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1998.
2. Cofer C.N. Applej M.: Motywacja. Teoria i badania. Warszawa. PWN, 1982.
3. Czaińska Z. Wojtkowicz Z., Aktywne metody w edukacji geograficznej. Toruń. Stowarzyszenie Oświatowcyw Polskich. 1999.
4. Faure E. i inni.: Uczyć się, aby być. Warszawa. Międzynarodowa Komisja ds. Rozwoju Edukacji. 1985.
5. Fontana D. Psychologia dla nauczycieli. Poznań. Zysk i S-ka Wydawnictwo. 1995.
6. Gała A. Wybrane zagadnienie z psychologii wychowawczej. Wrocław. Wydawnictwo św. Antoniego. 1994.
7. Karlik B. Gry dydaktyczne w nauczaniu geografii ODP. Tarnobrzeg. CODN. 1995.
8. Włodarski Z. Psychologia wychowawcza. Warszawa. PWN. 1994
9. Putkiewicz Z.: Motywy szkolnego uczenia się. Warszawa. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. 1981.
10. Putkiewicz Z.: Uczenie się i nauczanie. Warszawa. Nasza Księgarnia. 1979.
11. Wawrzyniak L. Uwagi o kształceniu motywacji do uczenia się. Warszawa. Życie Szkoły, 1991.

Марциняк-Дорош О.М.
Львовский институт
Межрегиональной Академии управления персоналом

МОТИВАЦИЯ К САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ЧЕРЕЗ МЕТОДЫ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В статье представлен анализ результатов исследования по методу активного обучения, которые указывают на высокую эффективность обучения среди учащихся. Также данные методы творчески развивают учителя. Представлены некоторые упражнения из этого метода и способы их проведения среди учащихся. Ученик самостоятельно ищет материалы и обсуждает их с классом. За процессом обучения наблюдает учитель и корректирует, если дискуссия исчерпывается.
Ключевые слова: методы активного обучения, ученик, учитель, дискуссия, творчество, знания, тренинг принятия решения.

Martsynyak-Dorosh O.M.
Lviv Institute
Interregional Academy of Personnel Management

THE MOTIVATION FOR SELF-IMPROVEMENT THROUGH ACTIVE LEARNING METHODS

Summary
This article presents the analysis of research on active learning method, which indicates the high efficiency of learning among students. Also, these techniques creatively develop teacher. Presents some exercise with this method and how they conduct among students. Pupil yourself looking materials and discuss them with the class. For the learning process is supervised by a teacher and corrects if the discussion is exhausted.
Keywords: methods of active learning, pupil, teacher, discussion, creativity, knowledge, training decision.

УДК 159.923.2:613.86

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ МЕТОДАМИ КАЗКОТЕРАПІЇ

Фалько Н.М., Пижик Д.І.
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Досліджено особливості використання казкотерапії у ході корекції негативного емоційного реагування серед підлітків. У підлітковому віці закладаються основи емоційної стійкості у зрілі роки. Враховуючи підвищену емоційну чутливість підлітка до впливів сучасного соціуму, виникає необхідність у дослідженні детермінантів, що впливають на емоційне благополуччя особистості. Саме казкотерапія дозволяє дитині підліткового віку актуалізувати і усвідомити свої думки, а також побачити різні шляхи вирішення проблемних ситуацій.

Ключові слова: емоційна сфера, емоційне реагування, підлітковий вік, саморегуляція, тривожність, депресивні стани, емоційне благополуччя, емоційне неблагополуччя, казкотерапія, казкотерапевтичний процес.

Постановка проблеми. Емоції як невід'ємний компонент психічної діяльності змінюються у процесі життя людини. Вплив емоцій на протікання багатьох психічних процесів посилює необхідність пізнання механізмів їхнього виникнення, розвитку і можливого коригування в навчально-виховному процесі.

Саме у підлітковому віці закладаються основи емоційної стійкості у зрілі роки (П. М. Якобсон, П. К. Анохін, А. Г. Грецов, І. Б. Дерманова, Є. П. Ільїн, В. Г. Казанська, П. Лафреньє, Ф. Райс, А. О. Реан, С. Л. Рубінштейн та ін.).

Інтенсивний розвиток самосвідомості і критичного мислення призводить до того, що дитина в підлітковому віці виявляє протиріччя не лише в оточуючому світі, але і всередині власного уявлення про себе, що являється основою для зміни емоційно – ціннісного відношення до себе, яке проявляється у незадоволеності собою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічним аспектам становлення особистості підлітка присвячено безліч робіт зарубіжних і вітчизняних вчених С. Холл, К. Ізард, А. Адлер, Л. І. Божович, І. В. Дубровіна, Ж. Піаже, О. М. Прихожан, Д. І. Фельдштейн, С. Л. Рубінштейн, Є. П. Ільїн. У цьому віці остаточно формується інтелектуальний апарат, що робить можливим осмислене конструювання свого власного світогляду, індивідуальної системи цінностей і Я-концепції.

Відомо, що емоційна сфера як стійка властивість індивідуальності та одна з психологічних складових темпераменту виконує системоутворюючу функцію у структурі рис особистості та окремих її якостей; емоції та емоційність беруть участь у регуляції діяльності, є детермінантами успішності діяльності та спілкування [4, с. 403].

Підлітковий вік характеризується як перехідний, складний, критичний. У якості загальних особливостей цього віку відзначаються мінливість настроїв, емоційна нестійкість [6, с. 50].

У поєднанні з неправильним вихованням, неблагополучними відносинами з оточуючими людьми і фізіологічними якостями ці особливості можуть стати причиною негативного емоційного реагування підлітків. Для корекції негативного емоційного реагування у молодших підлітків застосовується казкотерапія як спосіб об'єктивізації проблемних ситуацій [1, с. 69].

Т. Д. Зінкевич-Євстигнєєва визначає казкотерапію як набір способів передачі знань про духовний та емоційний шлях душі і соціальної реалізації людини, як виховну систему, згідну з духовною природою людини. Розуміння і проживання через казку змісту, властивого внутрішньому світу підлітка, дозволяють йому розпізнати і позначити власні переживання і свій емоційний стан. У рамках казкотерапії через казку підлітками осмислюються різноманітні життєві явища, події життя, емоційні стани [3, с. 9].

І. В. Дубровіна відмічає, що метод казкотерапії дозволяє вирішувати ряд проблем, які виникають у дітей підліткового віку. Зокрема, за допомогою казкотерапії можливо працювати з невпевненими, сором'язливими підлітками; з проблемами сорому, провини, брехні, прийняттям своїх відчуттів, а також з різного роду психосоматичними захворюваннями. Казкотерапія дозволяє дитині підліткового віку актуалізувати і усвідомити свої думки, а також побачити різні шляхи вирішення проблемних ситуацій [2, с. 148].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що у психології є чимало робіт, у яких розглядаються ті чи інші аспекти емоційної сфери підлітка (Г. Д. Джонсон, С. С. Томкінс, І. С. Кон, К. Ізард, Л. І. Божович, М. С. Каган, А. Фрейд, Ж. Піаже, А. Є. Личко, А. М. Леонтьєв, В. С. Мухіна та ін.), фактично відсутні дослідження, в яких вивчалися б стійкі індивідуально-психологічні особливості його емоційності, особливо у контексті гармонізації емоційної сфери засобами казкотерапії.

Таким чином, соціальна та психолого-педагогічна значущість проблеми, необхідність подальшого розширення її теоретичних та експериментальних досліджень і зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є: на основі аналізу індивідуально-психологічних особливостей емоційної сфери підлітка визначити шляхи гармонізації емоційного благополуччя засобами казкотерапії.

Виклад основного матеріалу. Емоційні реагування особистості підлітка ми розглядаємо, як один із можливих емпіричних проявів негативної Я-концепції особистості учня, зокрема емоційної її підструктури. Розробляючи методичні аспекти дослідження, ми виходили з того, що емоційна сфера підлітка є складним, багатогранним і динамічним психічним явищем, індикаторами якого можуть бути особливості самооцінки, внутрішньоособистісних проблем, рівень суб'єктивного контролю, самоповаги, особистісної тривожності. На основі виявлення та узагальнення особливостей емоційної сфери особистості підлітка за названими показниками було використано таку класифікацію (за К. Леонгардом): підлітки демонстративного типу мають підвищену здатність до витіснення, демонстративності поведінки; підлітки педантичного типу мають високі оцінки ригідності, інертності психічних процесів, довготривале переживання травмуючих обставин; підлітки, які застрягають характеризуються високою стійкістю афекту; підлітки збудливого типу – підвищена імпульсивність, ослаблення

© Фалько Н.М., Пижик Д.І., 2014

Таблиця 1

Порівняльна таблиця динаміки рівня тривожності та фрустрації у дітей підліткового віку

N = 40

Шкали емоційного стану	Кількість підлітків											
	до корекційної роботи						після корекційної роботи					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Абс. кіл.	у %	Абс. кіл.	у %	Абс. кіл.	у %	Абс. кіл.	у %	Абс. кіл.	у %	Абс. кіл.	у %
Тривожність	9	22,5	12	30	19	47,5	1	2,5	9	22,5	30	75
Фрустрація	7	17,5	16	40	17	42,5	1	2,5	7	17,5	32	80

контролю над потягами та спонуканнями; підлітки дистимічного типу характеризуються зниженим настроєм, фіксацією на негативному, ідеомоторною загальмованістю; підлітки гіпертимічного типу – постійний підвищений фон настрою у поєднанні з діяльністю, високою активністю; підлітки тривожно-лякливого типу мають схильність до страхів, підвищену лякливість, високий рівень тривожності; підлітки циклотимічного типу характеризуються зміною гіпертимічних та дистимічних фаз; підлітки афективно-екзальтованого типу мають великий діапазон емоційних станів; підлітки емотивного типу характеризуються високою чуттєвістю та глибиною переживань [5, с. 153-154].

Констатуючий експеримент проводився серед учнів 7-х класів Мелітопольської гімназії № 10 Мелітопольської міської ради Запорізької області. Вибірка рандомізована в обсязі 40 учнів. Дослідження проводилося в груповій формі, на стандартизованих бланках, зі стандартними інструкціями, в денний час, в класних аудиторіях. При проведенні дослідження були створені однакові умови, що впливають на результати тестування: вміст тестового матеріалу; складність питань; час, що відводиться на відповіді. Як діагностичний інструментарій були використані наступні методики: методика «Самооцінка емоційних станів» за Г. Айзенком, методика діагностики емоційності за В. М. Русаловим, самооціночний тест «Характеристика емоційності» за Є. П. Ільїним, чотирьохмодальносний емоційний опитувальник за Л. А. Рабиновичем, характерологічний опитувальник за К. Леонгардом, тест-опитувальник «Дослідження ситуаційної та особистісної тривожності» за Спілбергером-Ханіним.

З метою виявлення змін у емоційній сфері підлітків в процесі творчості над символічним текстом, що припускає зустріч з глибинною особистою проблематикою, внутрішніми психічними ресурсами та формуванням гармонійної емоційної сфери підлітків після тренінгу з казкотерапії цього феномену у дітей підліткового віку ми провели другий етап контрольного експерименту з використанням тих самих методик, що і на констатувальному етапі дослідження. Контрольний експеримент проводився перед початком (перший зріз) і після закінчення (другий зріз) формувального експерименту. Після проведення нашого тренінгу у підлітків виявлено зміни як за рівнем Я-концепції особистості в цілому, так і за його окремими складовими. Дослідження особливостей формування емоційної сфери підлітків та цього феномену в цілому під час проведення авторського тренінгу. Результати впровадження тренінгової програми «Особливості гармонізації емоційної сфери підлітків засобами казкотерапії» показав, що всі описані види і засоби формуючого впливу казкотерапії як технології психолого – корекційного спрямування адекватні завданням гармонізації емоційної сфери підлітків. Про це свідчать зміни, які об'єктивно спостерігаються, а також математико-статистична обробка та інтерпретація даних, одержаних на констатуючому і контрольному етапах дослідження (таблиця 1).

Після корекційної роботи відбулися зміни в емоційному стані підлітків. Для констатації значущості змін, які відбулися після корекційної роботи, ми використовували G-критерій. Критерій знаків G призначений для встановлення загального напрямку зрушення досліджуваної ознаки.

Після корекційної роботи збільшилася абсолютна кількість підлітків, які мають показники норми при визначенні загальної емоційності. Результати у таблиці 2.

Таблиця 2

Дослідження емоційних властивостей особистості підлітка (після корекційної роботи)

N = 40

Шкали прояву емоційності	Кількість підлітків					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Абс. кіл.	у %	Абс. кіл.	у %	Абс. кіл.	у %
Психомоторна емоційність	10	29	18	51	7	20
Інтелектуальна емоційність	14	40	13	37	8	23
Комунікативна емоційність	16	46	14	40	5	14
Загальна емоційність	N-25		71%			

З таблиці видно, що показники норми загальної емоційності виявлено у 25 підлітків (71%). Також за результатами кореляційного аналізу виявлено: при n = 134 Типове зрушення – позитивне. Негативних зрушень 11.

$$G_{\text{êð}} = \begin{cases} 55(\rho \le 0{,}05) \\ 51(\rho \le 0{,}01) \end{cases}$$

$G_{\text{ýìï}}$ – кількість нетипових зрушень, тобто $G_{\text{ýìï}} = 11$ $G_{\text{ýìï}} < G_{\text{êð}}$

Значить Н0 – відкидається, а Н1 – приймається.

Після впровадження тренінгової програми на основі казкотерапії виявлені наступні рівні прояву характеристик емоцій: емоційна збудливість (17,5%); інтенсивність емоцій (52,5%); тривалість емоцій (15%); а також змішані характеристики.

Таблиця 3

Діагностика рівня прояву характеристик емоцій (після корекційної роботи)

N= 40

Шкали	Кількість підлітків	
	Абсолютна кількість	Процентне співвідношення
Емоційна збудливість	7	17,5%
Інтенсивність емоцій	21	52,5%
Тривалість емоцій	6	15%

Негативний вплив емоцій на ефективність діяльності та спілкування	–	–
Емоційна збудливість, інтенсивність емоцій	2	5%
Емоційна збудливість, тривалість емоцій	1	2,5%
Інтенсивність емоцій, тривалість емоцій	3	7,5%
Інтенсивність емоцій, тривалість емоцій, негативний вплив емоцій на ефективність діяльності та спілкування	–	–
Інтенсивність емоцій, негативний вплив емоцій на ефективність діяльності та спілкування	–	–

За допомогою G-критерію ми виявили, що зміни обумовлені саме реалізацією корекційної програми, а не зовнішніми артефактами, що погрожують внутрішній та зовнішній валідності експерименту. При n = 81 Типове зрушення – позитивне. Негативних зрушень немає.

$$G_{êð} = \begin{cases} 32(\rho \le 0{,}05) \\ 29(\rho \le 0{,}01) \end{cases}$$

$G_{ýìï}$ – кількість нетипових зрушень, тобто $G_{ýìï} = 0$ $G_{ýìï} < G_{êð}$

Значить H0 – відкидається, а H1 – приймається.

Після корекційної програми домінуючі емоційні стани розподілилися наступним чином: радість (65%); гнів (10%); страх (12,5%); сум (12,5%) представлені у таблиці 4.

Таблиця 4

Виявлення домінуючих емоційних станів (після корекційної роботи)

N = 40

Емоції	Кількість підлітків	
	Абсолютна кількість	Процентне співвідношення
Радість	26	65%
Гнів	4	10%
Страх	5	12,5%
Сум	5	12,5%

Домінуючим емоційним станом виявлено – радість (65%). При n = 94 Типове зрушення – позитивне. Негативних зрушень 13.

$$G_{êð} = \begin{cases} 38(\rho \le 0{,}05) \\ 35(\rho \le 0{,}01) \end{cases}$$

$G_{ýìï}$ – кількість нетипових зрушень, тобто $G_{ýìï} = 13$ $G_{ýìï} < G_{êð}$

Значить H0 – відкидається, а H1 – приймається.

За результатами математичної обробки даних встановлено, що зміни у типах емоційного реагування підлітків обумовлені саме корекційною програмою. Домінуючим виявлено гіпертимний тип емоційного реагування (65%), та зростання кількості підлітків з наявністю постійного підвищеного фону настрою у поєднанні з потягом до діяльності, високою активністю у 2 рази. Також зменшилася кількість підлітків зі змішаними типами емоційної експресії (17,5%).

При n = 74 Типове зрушення – позитивне. Негативних зрушень 17.

$$G_{êð} = \begin{cases} 29(\rho \le 0{,}05) \\ 26(\rho \le 0{,}01) \end{cases}$$

$G_{ýìï}$ – кількість нетипових зрушень, тобто $G_{ýìï} = 17$ $G_{ýìï} < G_{êð}$

Значить H0 – відкидається, а H1 – приймається.

Таблиця 5

Діагностика емоційної сфери підлітків (після корекційної роботи)

N = 40

Типи емоційного реагування	Кількість підлітків	
	Абсолютна кількість	Процентне співвідношення
Гіпертими	26	65%
Збудливі	1	2,5%
Емотивні	2	5%
Педантичні	–	–
Тривожні	1	2,5%
Циклотимні	1	2,5%
Демонстративні	2	5%
Неврівноважені	–	–
Дистимні	–	–
Екзальтовані	–	–
Збудливі-педантичні	–	–
Збудливі-неврівноважені	–	–
Циклотимні-демонстративні-екзальтовані	1	2,5%
Емотивні-циклотимні	1	2,5%
Емотивні-екзальтовані	1	2,5%
Гіпертими-циклотимні	1	2,5%
Гіпертими-екзальтовані	1	2,5%
Гіпертими-емотивні	1	2,5%
Демонстративні-екзальтовані	1	2,5%

В результаті діагностики такого емоційного стану, як: ситуативна тривожність, особистісна тривожність виявлено, що у більшості підлітків знизився рівень прояву даних психічних станів (ситуативна тривожність – на 15%, особистісна тривожність на 12,5%). Результати представлені в таблиці 6.

Таблиця 6

Визначення кількісного рівня емоційного стану особистості підлітка (після корекційної роботи)

N = 40

Шкали прояву тривожності	Кількість підлітків					
	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Абс. кіл.	у %	Абс. кіл.	у %	Абс. кіл.	у %
Ситуативна тривожність	4	10	8	20	28	70
Особистісна тривожність	1	2,5	12	30	27	67,5

При n = 18 Типове зрушення – негативне. Позитивних зрушень немає.

$$G_{êð} = \begin{cases} 5(\rho \le 0{,}05) \\ 3(\rho \le 0{,}01) \end{cases}$$

$G_{ýìï}$ – кількість нетипових зрушень, тобто $G_{ýìï} = 0$ $G_{ýìï} < G_{êð}$

Значить H0 – відкидається, а H1 – приймається.

Висновки і пропозиції. Отже, проведений вище кількісний аналіз результатів дослідження свідчить про те, що психокорекційна робота на основі казкотерапії як технології психолого-корекційного спря-

мування в умовах навчально-виховного процесу із дітьми підліткового віку сприяла зміні їх емоційного стану у позитивному напрямі.

Результати дослідження підтвердили наше припущення про те, що гармонізація емоційної сфери підлітка буде більш успішною за умови введення у навчально-виховних процес корекційно-розвивального тренінгу на основі казкотерапії з використанням її можливостей в активізації процесів самопізнання та саморозвитку.

Список літератури:

1. Вачков И.Г. Сказкотерапия. Развитие самосознания через психологическую сказку / И.Г. Вачков. – М.: Ось – 89, 2003. – 144 с.
2. Гнездилов А.В. Авторская сказкотерапия / А.В. Гнездилов. – СПб.: Речь, 2002. – 209 с.
3. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Основы сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2006. – 172 с.
4. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2001. – 752 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
5. Леонгард К. Акцентуированные личности. – М.: Ось – 89, 2001. – 246 с.
6. Яничев П. И. Субъективные модели прошлого и будущего в подростковом и юношеском возрасте // Наш проблемный подросток. – СПб., 1999. – С. 50-60.

Фалько Н.Н., Пыжик Д.И.
Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

ГАРМОНИЗАЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ПОДРОСТКОВ МЕТОДАМИ СКАЗКОТЕРАПИИ

Аннотация
Исследованы особенности использования казкотерапии в ходе коррекции негативного эмоционального реагирования среди подростков. В подростковом возрасте закладываются основы эмоциональной стойкости в зрелые годы. Учитывая повышенную эмоциональную чувствительность подростка к влияниям современного социума, возникает необходимость в исследовании детерминантов, которые влияют на эмоциональное благополучие личности. Именно казкотерапия позволяет ребенку подросткового возраста актуализировать и осознать свои мысли, а также увидеть разные пути решения проблемных ситуаций.
Ключевые слова: эмоциональная сфера, эмоциональное реагирование, подростковый возраст, саморегуляция, тревожность, депрессивные состояния, эмоциональное благополучие, эмоциональное неблагополучие, сказкотерапия.

Falko N.M., Pyzhik D.I.
Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnitsky

HARMONIZATION OF EMOTIONAL SPHERE OF TEENAGERS WITH THE METHODS OF FAIRY-TALE THERARY

Summary
The peculiarities of the fairy-tale therapy for the correction of the teenagers' negative emotional reactions are investigated. The bases of emotional stability are established at the teen's age. High emotional sensitivity of a teenager to the influences of modern society causes the necessity of investigating the determinants which influence the emotional adequacy of a person. Through the fairy- tale therapy the teenagers can realize their thoughts and find the ways of different problems.
Keywords: emotional sphere, emotional reaction, teen's age, self-regulation, anxiety, depressions, emotional adequacy, emotional distress, fairy-tale therapy.

УДК 615.8

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЖІНОЧОГО ІДИОПАТИЧНОГО БЕЗПЛІДДЯ

Чаркіна О.А.
Криворізький педагогічний інститут
Криворізького національного університету

У статті проаналізовано психологічні детермінанти жіночої інфертильності. Розглянуто особливості особистісної організації психіки безплідних жінок, а також специфіку їх соціально-контекстуальної взаємодії з оточуючими. Обґрунтовано доречність використання психотерапії у комплексному лікуванні жіночого ідіопатичного безпліддя.
Ключові слова: жіноче безпліддя, психогенне, функціональне, ідіопатичне, психосоматичне безпліддя, причини інфертильності.

Актуальність дослідження. Проблема безпліддя була актуальною у всі часи. Сьогодні в Україні вирішенням цього завдання займаються як державні установи охорони здоров'я, так і приватні медичні клініки – допомога в лікуванні безпліддя потрібна майже мільйону подружніх пар.

Щороку кількість громадян нашої країни зменшується приблизно на 300 тисяч осіб. Така демографічна ситуація пояснюється тим, що з року в рік смертність перевищує народжуваність майже в півтора рази. Чим це обумовлено? Гіпотетично загальних причин дві. По-перше, є фізіологічна можливість мати дітей, але немає бажання або економічної спроможності їх нарождувати і виховувати; по-друге, навпаки, є умови і бажання, але немає фізіологічної можливості.

Психогенне безпліддя – це стан інфертильності, викликаний несприятливим психічним станом. Лікарі називають його функціональним безпліддям. Психогенне, або психосоматичне безпліддя обумовлене збоями в роботі нервової системи, що є наслідком різних стресів. Оскільки система регуляції усіх процесів в організмі є подвійною – нейрогуморальную, то здатність жінки до зачаття пов'язана не тільки зі станом її ендокринної і репродуктивної систем, але й зі станом її нервової ситстеми і психіки. Перебування в постійній напрузі дійсно знижує вірогідність настання вагітності. Найбільш розповсюдженими чинниками інфертильності є: конфліктні ситуації або надмірна завантаженість на роботі, несприятливий морально-психологічний клімат в сім'ї, переживання за коханого або навіть саме по собі величезне бажання мати дитину. Будь-яка нав'язлива думка може обернутися стресом, який важко здолати. Усвідомлення власної бездітності і неповноцінності саме по собі є потужним стресом, що отруює життя і посилює психоемоційний дискомфорт. Тому якщо невдачі тривають рік за роком, а стрес посилюється, украй необхідно звернутися до психотерапевта, інакше жінка потрапить у замкнуте коло нездоланних проблем.

Аналіз досліджень і публікацій. Безплідний шлюб може бути обумовлений як чоловічим, так і жіночим безпліддям, однак у науковій ретроспективі саме проблема жіночих репродуктивних дисфункцій привертала і привертає увагу більшості дослідників через більш складну етіологію і патогенез.

Різновидами жіночого безпліддя є: ендокринне, в т.ч. порушення овуляції (35-40%); трубно-перитонеальне (20-30%); пов'язане з різними гінекологічнми захворюваннями (15-25%); імунологічне (2-10%), психогенне безпліддя (3%-20%) [2].

Більшість пацієнток головною причиною безпліддя вважають фізичний стан організму, і тільки незначна кількість жінок занепокоєні надмірною стресогенністю життя і власним психоемоційним станом. Вагітність, насправді, унеможливлюється найчастіше через інфекції, що передаються статевим шляхом, гормональні порушення і патологію репродуктивних органів, однак не слід забувати про психосоматичні і соматопсихічні кореляції, тобто вплив психологічного стану жінки на функціонування її репродуктивної системи.

З першого по 14 день менструального циклу (МЦ) продукується естроген, що сприяє дозріванню яйцеклітини і готує слизову оболонку матки до її імплантації. У другій половині МЦ в організмі жінки синтезується прогестерон, що сприяє прикріпленню запліднені яйцеклітини в матці і подальшому розвитку вагітності. Природне чергування фаз МЦ і синтез гормонів порушуються при стресах, внаслідок чого запліднення не відбувається і у багатьох жінок на цій основі формується невроз, хоча імовірно, що наявність невротичного стану в преморбіді також може перешкоджати зачаттю.

Сучасні дослідження доводять, що «провина» за відсутність дітей однаково розподіляється між подружжям. Так, у 40% випадків безпліддя обумовлене проблемами здоров'я жінки, в 40% – чоловіка і у 20% – обох партнерів. Саме тому лікарі говорять не про безпліддя чоловіка або жінки, а про безплідну пару, або шлюб [2, 7].

За визначенням ВООЗ, безплідним вважається шлюб, у якому, незважаючи на регулярне статеве життя без застосування протизаплідних засобів, у дружини не виникає вагітність впродовж року за умови, що подружжя знаходиться в репродуктивному віці.

На думку багатьох авторів, психічний стан безплідних пацієнток може мати вирішальне значення в походженні деяких форм безпліддя і навпаки.

Mc. Ewan описує низку ситуацій, коли у пацієнток імовірний розвиток психічних порушень при безплідді. До групи ризику потрапили: молоді жінки, які сповідують релігію, що трактує безпліддя як гріх; жінки, які не мають нормальних стосунків з чоловіком; жінки, чиє життя надмірно стресогенне; жінки, для котрих діагноз інфертильності – неочікуваний [5].

У кожному з таких випадків безпліддя може супроводжуватися зміною самооцінки, образу «Я», соціального становища і т.д. Найчастіше діагноз інфертильності призводить до порушення «почуття самовартісності», зміни «тілесного образу», втрати сексуальної привабливості, спотворення образу «Я» до відчуття «особистісної дефектності», «соціальної незавершеності».

Незаперечним є факт релігійної детермінації народження дитини як необхідного завершення шлюбу. У зв'язку з цим у соціальному оточенні народження дитини розцінюється як виконання призначення сім'ї, бездітність же вказує на її дисфункціональність. Репродукція розглядається також як виконання статевої ролі: материнство – є квінтесенцією дорослості жінки, батьківство – чоловіка. Бездітність, навпаки, є свідотством порушення жіночої генітальності і чоловічої потенції.

Виділяють декілька етапів емоційного реагування на безпліддя (D.L. Rosenfeld і E. Mitchell): здивування, горе, злість, ізоляція, заперечення і згода. Первинна реакція здивування змінюється періодом шоку і страждання. Потім додаються почуття провини, со-

© Чаркіна О.А., 2014

рому і соціальної невідповідності. Відчуття депресії може «підживлювати» внутрішній гнів, що посилюється запитанням: «Чому я»? [2]. Виникаюче прагнення до ізоляції і зменшення контактів робить безплідних пацієнток аутичними. Вони неохоче йдуть на контакт з психологом, що ускладнює терапію.

Одним з важливих питань при діагностиці психологічного стану безплідних пацієнток є оцінка мотивації материнства. У безплідних жінок можуть спостерігатися мотиви, які дещо відрізняються від традиційних. Окрім потреби в піклуванні про дитину і відповідальності за її виховання, можуть виникати мотиви «утримати чоловіка», «заповнити порожнечу», «дотримуватися сімейних традицій», «відчути себе нормальною» та ін.

Цікавою є психоналітична інтерпретація походження жіночого безпліддя як результату фіксації на психотравмуючому досвіді раннього дитинства. Наприклад, обмеження ригідною системою моральних табу або, навпаки, провокативна сексуальна поведінка батьків, може гальмівно або деформуючи вплинути на психіку дівчинки. У процесі психосексуального розвитку такі прямі або опосередковані впливи можуть сформувати в структурі особистості небажані схеми, які пізніше і стають причиною «гальмування жіночої ролі» [5].

Як правило, у жінок з психогенним безпліддям активна, домінуюча мати і дуже слабкодухий батько, тому едипальний конфлікт апріорі є не вирішуваним. Едипів комплекс формує несвідоме ядро будь-якого неврозу, і навколо нього обертаються усі інші комплекси і фантазії. Як правило, у жінок з функціональним безпліддям едипова ситуація не зовсім ординарна, тому що роль батька в сім'ї насправді відігравала мати. Батько – пасивна номінативна фігура, він не включається в процеси виховання дітей. Слабкодухий батько залишає на несвідомому рівні відбиток у психіці дівчинки, що потім пригнічує її фертильність в зрілому віці.

Р. Дж. Пепперел поділяє жінок з психогенними формами безпліддям на 3 основні групи. У першу групу включені жінки, чиє безпліддя може припинитися спонтанно в процесі інтенсивного обстеження, що легко «ламає бар'єр, перешкоджаючий зачаттю».

До другої групи увійшли жінки зі стійкішою «блокадою» зачаття, що можливо відбувається внаслідок впливу зовнішньої стресової ситуації.

Третю групу становлять жінки, чиє безпліддя виникло «в результаті глибокої і тривалої психосоматичної напруги, пов'язаної з наявністю психогенних страхів». Причинами такої інфертильності можуть бути установки, сформовані в процесі виховання, які призводять до відчуття патологічного страху перед вагітністю, а безпліддя виконує функцію психологічного захисту. У таких жінок імовірна наявність конфлікту між свідомим бажанням завагітніти і неусвідомленою відмовою від вагітності і материнства [2].

Deutshc розрізняє чотири типи безплідних жінок: 1) незрілі, чутливі, розбірливі жінки, котрі по-дитячому вередливі в стосунках з чоловіками; 2) агресивно-домінуючі жінки, котрі не погоджуються визнавати свою жіночність; 3) матереподібні жінки, які підсвідомо відчувають, що вони нездатні скопіювати свого чоловіка в дітях, і тому переносять свій материнський інстинкт на піклування про нього; 4) жінки, котрі присвятили себе ідейно-політичним, кар'єрно-професійнимтаі ін. інтересам [6].

У сучасних наукових дослідженнях обгрунтовується гіпотеза про психогену природу так званого «безпліддя нез' ясованого генезу». Воно може бути діагностоване за умови фертильності партнера, позитивного посткоїтального тесту, прохідних маткових труб, регулярного менструального циклу. За даними Т.Я. Пшеничникової, частка ідіопатичного безпліддя становить від 4 до 40% загальної кількості випадків жіночої інфертильності [2].

Виклад основного змісту дослідження. Чи існує феномен психологічного безпліддя насправді? Чи є науково обгрунтовані факти, що переконливо доводять вплив психологічного стану жінки на настання вагітності? Ми переконані – так, це емпірично-обгрунтований факт.

На фізіологічному рівні тривалий стрес знижує імунітет, призводить до ановуляції та кістеутворення в яєчниках, спаєчного процесу в маткових трубах і дегенеративно-атрофічних змін в шийці матки. Постійний стрес впливає і на гіпоталамо-гіпофізарні центри мозку, що провокує гормональні зрушення, які різко знижують вірогідність зачаття. Ці зміни практично неможливо або дуже складно встановити за допомогою клініко-діагностичних методів.

Психотерапія допомагає жінкам позбавитися від безпліддя, якщо його причиною є надмірні психічні навантаження і потужний емоційний стрес. Таких попередніх висновків дійшли дослідники під керівництвом професора Сари Берга з університету Еморі в Атланті (США), доповідь якої прозвучала на 22-ій щорічній конференції Європейської спільноти ембріології і репродукції людини, що проходила в Празі [7].

Фахівці давно задаються питанням: чому в активних, молодих і в усіх інших аспектах здорових жінок іноді раптово зникає овуляція і порушується МЦ? Ановуляцію часто пояснюють гормональними змінами, викликаними високим навантаженням або недостатнім харчуванням. Такі пацієнтки отримують гормональну терапію або у вигляді оральних контрацептивів, якщо негайне відновлення фертильності не є бажаним, або у вигляді препаратів, що викликають овуляцію, якщо заплановано настання вагітності. Проте, за даними Сари Берга, причини ановуляції у таких жінок – переважно психологічні, пов'язані з хронічним стресом, і тому позбавитись від них можливо без застосування високовартісних препаратів і процедур. У протокол лікування психосоматичних недуг, за рекомендацією дослідниці, крім медикаментозної терапії, слід включати психотерапію [7].

Ми цілком погоджуємося з авторитетною думкою і рекомендуємо використовувати в роботі з безплідними жінками сучасний високоефективний тип особистісно-орієнтованої терапії – реконструктивну, особливості застосування якої обгрунтовуємо в своїй роботі [4].

У переважної більшості інфертильних пацієнток виявляються різні порушення психоемоційної сфери: почуття неповноцінності, самотності, істеричні стани і ПМС, диспареунії та аменореї тощо. Комплекс подібних симптомів об'єднують в «синдром очікування вагітності». Часто трапляється, що вагітність настає саме у той момент, коли жінка ухвалює рішення про припинення лікування. Таким пацієнткам може бути рекомендоване спостереження невролога, психоневролога, психотерапевта, психолога.

Не слід забувати про психологічний тиск на жінку, який вона відчуває у разі, коли чоловік і рідні чекають на народження дитини і постійно на цьому наголошують. Мало хто розуміє, що зайве занепокоєння з приводу безпліддя завдає великої шкоди жіночому організму. Так, при вивченні психологічного статусу 100 подружніх пар, що лікувалися з приводу безпліддя [3], було встановлено, що у жінок з перерваною вагітністю, була дисфункціональна сім'я у зв'язку з необгрунтованою критичною оцінкою чоловіка, постійними спогадами про колишніх партнерів, високою виробничою завантаженістю, економічними негараздами тощо. У породіль такі стресори зустрічалися рідше.

Ми припускаємо, що є детермінанти інфертильності у жінок відповідно до їх особистісних характеристик. Однозначної кореляції між типом особистості і діагнозом безпліддя у жінок не простежується, проте виділяють дві найбільш поши-

рені риси таких пацієнток: 1) маскулінність, тобто жінка виступає в чоловічій ролі, конкурує в різних сферах, має виражене прагнення до домінування і бажання незалежності; 2) інфантильність, тобто жінка фізично і психічно незріла, залежна, несамостійна, віктимна [5].

Низка авторів говорить про девіацію материнської або жіночої ролі як про особистісну ознаку функціонально стерильних жінок. З точки зору психодинамічної теорії, психологічний захист від вагітності, пологів і материнства обумовлений деформацією стосунків з матір'ю в ранньому дитинстві [5].

Пропонуємо розглянути найвагоміші причини психогенного безпліддя.

Соціальні – відсутність стимулюючих народжуваність чинників у нашій країні. На жаль, через низку обставин в українському суспільстві молодь соціально не зацікавлена в народженні дітей. У економічно розвинених країнах ситуація кардинально відрізняється – народження дітей заохочується державою. В Україні розмір отримуваних виплат не забезпечує впевненості у завтрашньому дні, особливо тепер, коли країна перманентно перебуває у стані війни! Стреси, занепокоєння майбутнім, соціальна незахищеність та інші психогенні чинники – усе це призводить до збільшення кількості функціональних розладів у жінок репродуктивного віку.

Приблизно 75% жінок, які звернулися по медичну допомогу з функціональним безпліддям, – вихідці з багатодітних сімей. За даними ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України», сьогодні в державі налічується близько 3,5% багатодітних сімей. Велика кількість дітей в сім'ї призводить до травматичних переживань для дитини, повязаних з фрустраційно-деприваційними станами через матеріально-ресурсний дефіцит та емоційну гіпопротекцію. У нашому суспільстві, на жаль, багатодітна сім'я соціально незахищена і неблагополучна [3].

Психологічні. Дуже часто психогенним безпліддям страждають жінки, які *психологічно не готові* до народження дитини. Вони *інфантильні* і тому не ідентифікують себе з поняттям «материнство», хоча усвідомлюють, що дитина в сім'ї потрібна (тим більше якщо на цьому наполягає чоловік або близькі). У той же час несвідомо їм важко втратити ту привілейовану позицію, яку вони намагаються займати в сім'ї.

Також до ідіопатичного безпліддя схильні жінки – *старші діти в сім'ї*, які ще в дитинстві «нанянчилися» з молодшими братами і сестрами і тому намагаються реалізувати себе в соціальній сфері, домагаючись висот у професійному житті та кар'єрі.

Одна з особливостей нашої психіки – *синкретичність несвідомого*, тобто відсутність почуття часу. Те, що відбувалося з нами в глибокому дитинстві, може впливати на нас так, немов це сталося тільки учора. Особливо, якщо минулі спогади не забуваються, а, навпаки, постійно актуалізовані. Часто психогенному безпліддю передує *несприятлива сімейна обстановка*, в якій росла дівчинка, – розлучення, бійки, постійні конфлікти батьків. Подорослішавши, жінка хоче для своєї дитини кращої долі і підсвідомо хоче захистити її від тих життєвих катаклізмів, з якими їй самій довелося зіткнутися. У результаті виходить, що «уберігає» майбутню дитину від самого життя. І якщо жінка відчуває, що її життєва ситуація складається несприятливо, вагітність не настане. Як тільки вона усвідомлює, що вже стала дорослою, позбавилася від дитячих страхів, у змозі захистити свою дитину і жити заради неї, – психологічна «заборона» на вагітність зникає. Звичайно, багато що залежить не тільки від жінки, але і від батька майбутньої дитини. Чоловік повинен підтримувати дружину у прагненні завагітніти, бути психологічно готовим до народження дитини і матеріально спроможним до її виховання, надійним помічником і відданим другом.

Зміщення в засвоєнні гендерної ролі як передумова психогенного безпліддя. Активна фемінізація сучасного суспільства призводить до психологічної неспроможності чоловіків. Хлопчик з раннього віку повинен орієнтуватися на образ чоловіка як на приклад. У цьому випадку проблему складають неповні сім'ї. За статистикою, кожен другий шлюб в Україні розпадається. Якщо у хлопчика немає батька, то немає і зразка для наслідування. У дитячому садочку, в школі, в кабінеті лікаря – майже повсюди він бачить присутність тільки жінок. А якщо дитина не має прикладу, то у неї немає й еталону для самоідентифікації. Такий хлопчик з раннього дитинства звикає до того, що навколишні жінки оточують його надмірною любов'ю. У нього формуються утриманські настрої, байдужість, небажання брати на себе відповідальність, що несприятливо впливає на створення власної сім'ї. Щоб стати батьком в майбутньому, дуже важливо мати внутрішню ідентифікацію з батьківським досвідом. Це сімейна зрілість, яка надає можливість створити власну сім'ю.

Страхи перед вагітністю. Майже кожна жінка, котра готується стати матір'ю, може відчувати різноманітні, хоча і типові, страхи. До найбільш поширених відносяться: страх викидня, страх народити дитину з фізичними або психічними відхиленнями, паніка перед пологами, страх мертвонародження, страх сексу в період вагітності, побоювання перед рухом плоду або через відсутність рухів тощо. Більшість страхів мають два основні джерела: 1) виховання у батьківській сім'ї; 2) стереотипи, що висвітлюються в популярних ЗМІ.

З сім'ї, в якій жінка виросла, вона може винести наступні *репродуктивні установки*, що заважають їй в майбутньому завагітніти: матеріальна нестабільність, недостатня професійна спроможність, небажання батьків бачити у своїй доньці дорослу відповідальну людину (радять не квапитися із зачаттям, а «пожити для себе»). Ось і виходить, що дівчина може винести для себе шкідливий урок: «Коли народиться дитина, я буду вимушена пожертвувати заради неї кар'єрою, особистою свободою, стосунками, часом». Підсвідомість усе фіксує і щоб уникнути травмуючої ситуації, включає механізм психологічного захисту, що виражається в психогенному безплідді. Психічні реакції зрештою пригнічують фертильність.

На думку професора В.М. Дружиніна, в основі виникнення репродуктивної установки «...полягає потреба в дітях як особливий психологічний стан індивіда» [1]. Це загальноприйнята думка, проте серед учених немає єдиної точки зору ні на характер потреби, ні на її місце серед інших потреб. Батьківські установки і очікування включають три рівні презентації:

1. Ми батьки (репродуктивні установки подружжя, їх стосунки).

2. Ми батьки нашої дитини (установки в дитячо-батьківських стосунках).

3. Це наша дитина (очікування відносно дитини).

На першому рівні конфліктні стосунки між подружжям негативно впливають на репродуктивність. Часто зміна стосунків (їх поліпшення або розрив і створення пари з іншим партнером) сприяє зачаттю і народженню дитини.

На другому рівні наявна історія сім'ї з негативним досвідом репродуктивності може стати причиною безпліддя. Інформація про такі події впливає на дитину, особливо якщо вони співпадають з предпубертатним і пубертатним періодами. Наприклад, важкі пологи, наявність післяпологових ускладнень у матері і дитини, які підліток спостерігає у своїй сім'ї, можуть сформувати неусвідомлюваний протест проти зачаття, вагітності і пологів. Такі жінки на свідомому рівні говорять про бажання мати дітей, проте стикаються з проблемами на етапах запліднення, виношування і народження дитини,

якщо заздалегідь не пропрацьовано підсвідомий страх. Для звернення до психолога або психотерапевта буває достатньо інтуїтивної здогадки жінки або припущення гінеколога.

На третьому рівні батьківських установок ідеальний образ самої дитини, створений подружжям, усвідомлено або неусвідомлено порівнюється з об'єктивною реальністю. Якщо це зіставлення і спостереження за сім'ями знайомих, родичів, де є діти, не співпадає з ідеальним уявленням про дитину, то можливе виникнення внутрішнього протесту, який впливатиме на репродуктивність пари. У цьому випадку в процесі психотерапії може виявлятися причина «ідеальності» дитини й справжні експектації від її народження.

Висновки. Отже, психологічні детермінанти безпліддя у жінок дотепер залишаються недостатньо вивченими. Найчастіше вони виявляється у ділових жінок – представниць інтелектуальних і творчих професій віком 30-35 років і старше. Навіть при раціональному медикаментозному і фізіотерапевтичному лікуванні впоратися з ідіопатичною інфертильністю вдається не завжди. Це пояснюється труднощами діагностики психологічних чинників безпліддя, що стає можливою тільки в умовах зрілого терапевтичного альянсу при довірчому контакті жінки з репродуктологом і досвідченим психологом. Часто ідіопатичне безпліддя не діагностується або психогенний чинник виникнення безпліддя ігнорується лікарем або самою пацієнткою, після чого починаються пошуки альтернатив природному зачаттю. Провідним чинником у виникненні психогенного безпліддя є те, що у своїй несвідомій тривожності жінка функціонально безплідна. З якоїсь (дуже особистої, глибинної) причини вона не може ідентифікуватися з образом матері, не може досягти психологічної зрілості. Важливо, щоб ця прихована причина була усвідомлена самою жінкою, прийнята нею, наприклад, в результаті реконструктивної особистісно-орієнтованої терапії, тоді ефективність лікування підвищується.

За відсутності ефекту від консервативної терапії слід скористатися «обхідним» шляхом. Це сучасні методи лікування безпліддя – екстракорпоральне запліднення та інтрацитоплазматична ін'єкція сперматозоїдів. У багатьох випадках вони ефективні і здатні швидко привести до народження дитини, однак передувати їм повинні ретельне обстеження подружньої пари і кваліфікована психологічна підготовка.

Тільки завдяки взаємодії лікарів-гінекологів, генетиків, репродуктологів, психотерапевтів і психологів можна підібрати дієвий комплекс методів лікування інфертильності і корекції психосоматичного стану. Коли терапія проводиться своєчасно і якісно, з'являється надія на успіх. Хотілося б, щоб жінки, які зіткнулися з проблемами безпліддя, не обходили стороною кабінет психотерапевта і психолога. Можливо, саме допомога цих фахівців принесе реальну користь, і справдиться їх найжаданіша мрія про материнство.

Список літератури:

1. Дружинин В. Н. Психология семьи: 3-е изд. / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с: ил.
2. Пшеничникова Т. Я. Бесплодие в браке: монография / Т. Я. Пшеничникова. – М.: Медицина, 1991. – 317 с. : ил. – (Библиотека практического врача).
3. Сайт ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України» [Режим доступу] http://www.moz.gov.ua/ua/portal/oth_stat.html
4. Чаркіна О. А. Реконструктивна психотерапія як засіб подолання репродуктивних дисфункцій у жінок / О. А. Чаркіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – Вип. 1, Т. 2. – Херсон, 2014. – С. 173-181.
5. Филиппова Г. Г. Нарушения репродуктивной функции и их связь с нарушениями в формировании материнской сферы / Г. Г. Филиппова // Журнал практического психолога. – 2003. – № 4-5. – С. 83-108.
6. Mc. Ewan Ian. The Children Act. [Режим доступу] http://www.amazon.com/The-Children-Act-Ian-McEwan/dp/0385539703
7. Sarah L. Berga. Reproductive Endocrinology. [Режим доступу] http://www.fertilityauthority.com/profiles/doctors/sarah-l-berga

Чаркина Е.А.
Криворожский педагогический институт
Криворожского национального университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЖЕНСКОГО ИДИОПАТИЧЕСКОГО БЕСПЛОДИЯ

Аннотация
В статье проанализированы психологические детерминанты женской инфертильности. Рассмотрены особенности личностной организации психики бесплодных женщин, а также специфика их социально-контекстуального взаимодействия с окружающими. Обоснована уместность применения психотерапии в комплексном лечении женского идиопатического бесплодия.

Ключевые слова: женское бесплодие, психогенное, функциональное, идиопатическое, психосоматическое бесплодие, причины инфертильности.

Charkina E.A.
Kryvyi Rih Pedagogical Institute
Kryvyi Rih National University

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF FEMALE IDIOPATHIC INFERTILITY

The article analyzes the psychological determinants of female infertility. The features of personality organization psyche infertile women, as well as the specifics of their social and contextual interaction with others. Substantiates the appropriateness of therapy in treatment of female idiopathic infertility.

Keywords: female infertility, psychogenic, functional, idiopathic, psychosomatic infertility, causes infertility.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

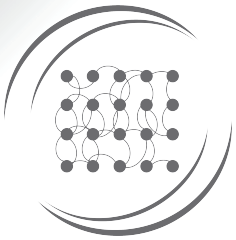

УДК 364-646

ПРО ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА НАДАННЯ СУБСИДІЙ ПІСЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ТАРИФІВ

Борисенко М.І.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті розглядаються зміни до порядку оформлення та надання субсидій. Визначені та проаналізовані нові терміни: соціальні нормативи та соціальні норми. Досліджено значення компенсації в соціальному захисті малозабезпечених. Визначено органи, що призначають компенсацію. Наведені приклади розрахунку соціальних норм житла, на які призначається субсидія.

Ключові слова: субсидії, соціальний захист, компенсації, закон, тарифи, послуги.

Постановка проблеми. Ціни на комунальні послуги безупинно зростають. Розмір заробітної плати не підвищується. Ціни на товари та послуги зростають. Рівень життя населення погіршується. Як вижити в таких умовах? Таке питання задають собі тисячі українців, які не в змозі сплачувати рахунки за житлово-комунальні послуги. Допомога держави в таких умовах як ніколи необхідна. Ще починаючи з 1995 року, коли була введена програма житлових субсидій, допомога на покриття витрат за спожиті комунальні послуги стала дієвим засобом підтримки малозабезпечених верств населення. Але після того, як відповідні Національні комісії прийняли рішення щодо підвищення тарифів для населення, питання оформлення та отримання субсидій стоїть дуже гостро, тому що з першого жовтня змінився порядок надання житлових субсидій. Основним документом, що регулює порядок надання населенню житлових субсидій є постанова Кабінету Міністрів України № 848 від 21 жовтня 1995 року «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива». Мета статті – проаналізувати нові удосконалені правила призначення та нарахування житлових субсидій, та їх роль у посиленні соціального захисту населення в умовах підвищення цін та тарифів

По-перше – з 1 жовтня запроваджуються нові терміни: соціальна норма житла та соціальні нормативи користування житлово-комунальними послугами, на які держава надаватиме пільги, субсидії та компенсації.

Соціальна норма житла для надання субсидій встановлена у розмірі 13,65 квадратних метрів площі на одну особу та додатково 35, 22 квадратних метрів на домогосподарство, тобто 48,87 квадратних метрів на одну особу, соціальна норма житла для громадянам, які відповідно до законодавства мають пільги на оплату житлово-комунальних послуг складає 21 квадратний метр загальної площі на одну особу та додатково 10,5 квадратних метра на сім'ю, тобто 31,5 квадратних метра на одну особу.

Соціальні нормативи користування житлово-комунальними послугами, на які держава надаватиме пільги, субсидії та компенсації теж змінилися. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 409 від 6 серпня 2014 року «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування» встановлено такі нормативи:

1) для індивідуального опалення (теплопостачання):

у разі використання природного газу для індивідуального опалення – 7 куб. метрів природного газу на 1 кв. метр опалюваної площі на місяць в опалювальний період;

у разі використання електричної енергії для індивідуального опалення – 65 кВт · г на 1 кв. метр опалюваної площі на місяць в опалювальний період;

2) для користування послугами з централізованого постачання холодної води – 2,4 куб. метра на одну особу на місяць за наявності централізованого постачання гарячої води та 4 куб. метри на одну особу на місяць за відсутності централізованого постачання гарячої води.

3) для користування послугами з централізованого постачання гарячої води – 1,6 куб. метра на одну особу на місяць.

4) для користування послугами з централізованого водовідведення – 4 куб. метри на одну особу на місяць.

5) для користування послугами з газопостачання:

за наявності газової плити та централізованого гарячого водопостачання –

6 куб. метрів на одну особу на місяць;

за наявності газової плити в разі відсутності централізованого гарячого водопостачання та газового водонагрівача – 9 куб. метрів на одну особу на місяць;

за наявності газової плити та газового водонагрівача – 18 куб. метрів на одну особу на місяць;

6) для користування послугами з електропостачання (до 31 грудня 2017 р.) в житлових приміщеннях (будинках):

у житлових приміщеннях (будинках), крім тих, що зазначені в абзацах третьому-шостому цього підпункту, – 90 кВт · г на місяць на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт · г на місяць на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства), але не більш як 210 кВт · г на місяць;

обладнаних стаціонарними електроплитами, за наявності централізованого постачання гарячої води – 130 кВт · г на місяць на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт · г на місяць на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства), але не більш як 250 кВт · г на місяць;

обладнаних стаціонарними електроплитами, за відсутності централізованого постачання гарячої води – 150 кВт · г на місяць на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт · г на місяць на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства), але не більш як 270 кВт · г на місяць;

не обладнаних стаціонарними електроплитами, за відсутності централізованого постачання гарячої води та газових водонагрівальних приладів – 120 кВт · г на місяць на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт · г на місяць на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства), але не більш як 240 кВт · г на місяць;

у селах і селищах міського типу для громадян, яким відповідно до законодавства держава забез-

© Борисенко М.І., 2014

печує безоплатне освітлення житла, – 30 кВт · г на місяць на одну особу;

7) для користування послугами з електропостачання (з 1 січня 2018 р.) у житлових приміщеннях (будинках):

у житлових приміщеннях (будинках), крім тих, що зазначені в абзацах третьому – шостому цього підпункту, – 70 кВт · г на місяць на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт · г на місяць на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства), але не більш як 190 кВт · г на місяць;

обладнаних стаціонарними електроплитами, за наявності централізованого постачання гарячої води – 110 кВт · г на місяць на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт · г на місяць на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства) на житлове приміщення (будинок), але не більш як 230 кВт · г на місяць;

обладнаних стаціонарними електроплитами, за відсутності централізованого постачання гарячої води – 130 кВт · г на місяць на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт · г на місяць на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства) на житлове приміщення (будинок), але не більш як 250 кВт · г на місяць;

не обладнаних стаціонарними електроплитами, за відсутності централізованого постачання гарячої води та газових водонагрівальних приладів – 100 кВт · г на місяць на сім'ю (домогосподарство) з однієї особи і додатково 30 кВт · г на місяць на кожного іншого члена сім'ї (домогосподарства) на житлове приміщення (будинок), але не більш як 220 кВт · г на місяць;

у селах і селищах міського типу для громадян, яким відповідно до законодавства держава забезпечує безоплатне освітлення житла, – 30 кВт · г на місяць на одну особу;

8) користування послугами з вивезення побутових відходів – 0,4167 куб. метра на одну особу на місяць.

По-друге – змінено отримувача субсидій. Якщо раніше субсидія призначалася лише власнику житлового приміщення, то з першого жовтня субсидія призначається одному з членів домогосподарства, на якого відкрито особовий рахунок.

По-третє – змінився порядок надання житлових субсидій згідно з якими:

комісії позбавляються права приймати рішення про надання субсидії на збільшену понад норму площу житла;

для осіб, які перебувають у шлюбі, зареєстровані і проживають окремо субсидія призначається на соціальну норму житла (нині субсидія призначається без урахування додаткових 10,5 кв. м. на сім'ю);

По-четверте – змінено порядок визначення доходу громадян для призначення субсидій. Передбачено враховувати дохід на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб (1218 грн.), які зареєстровані на житловій площі і декларують відсутність доходу, або доходи яких менше прожиткового мінімуму (до 1 жовтня 2014 року якщо дохід менше прожиткового мінімуму враховується фактичний дохід, якщо відсутній дохід – 17,00 грн).

По-п'яте – субсидія призначається виходячи із соціальних нормативів користування житлово-комунальними послугами, і перерахунок розміру призначеної субсидії за фактичними обсягами споживання послуг не здійснюється. Сума субсидії, яка надійшла на рахунки виробників послуг зараховується виробником як оплата обов'язкової частки платежу на наступний місяць. Це буде заохочуватиме споживачів до енергозбереження.

По-шосте – слід зазначити, що соціальний норматив споживання теплової енергії на опалення житла постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 409 «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування» не передбачено. Для нарахування пільг і субсидій на оплату послуги з централізованого опалення застосовуються норми споживання, встановлені органами місцевого самоврядування.

По-сьоме, Кабінет міністрів України ухвалив постанову № 83 «Про посилення соціального захисту населення в умовах підвищення цін і тарифів на комунальні послуги» від 05.04.2014, якою затвердив Порядок призначення та надання населенню компенсації додаткових витрат на оплату комунальних послуг в умовах підвищення цін і тарифів на них, яка набирає чинності з 1 липня 2014 року.

Відповідно до цього документа, компенсація буде нараховуватися сім'ям, середньомісячний сукупний дохід яких за останні півроку не перевищує суми прожиткових мінімумів для членів сім'ї (зареєстрованих у одному житловому приміщенні).У разі, якщо у кого-небудь з працездатних членів сім'ї дохід відсутній при обчисленні сукупного доходу сім'ї його дохід приймається на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Призначати компенсацію будуть уповноважені управління праці та соціального захисту населення райдержадміністрацій, а також структурні підрозділи з питань праці та соціального захисту населення виконавчих органів міських і районних рад. Для її призначення заявник повинен звернутися до органу соціального захисту за місцем реєстрації з відповідною заявою та визначеним пакетом документів, зокрема довідками про доходи кожної особи, зареєстрованої у житловому приміщенні (крім довідок про розмір пенсії та соціальної допомоги). Заявник також зобов'язаний пред'явити паспорт громадянина України.

Компенсація надаватиметься на безповоротній основі. Вона розраховуватиметься як різниця між розміром плати за комунальні послуги у межах норм споживання (з урахуванням пільг та субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг (далі – субсидія), які надаються відповідно до законодавства) після підвищення цін і тарифів на комунальні послуги та розміром відповідного платежу, який сім'я сплачувала до зміни цін і тарифів на комунальні послуги. При цьому застосовуються норма володіння чи користування загальною площею житла та норми споживання комунальних послуг, з урахуванням яких призначається субсидія.

Розмір компенсації розраховується окремо для кожного виду комунальних послуг в опалювальний, неопалювальний періоди, а також у неповні місяці опалювального періоду пропорційно кількості днів опалювального періоду у зазначених місяцях.

Компенсація розраховується з місяця звернення за її наданням до завершення опалювального періоду 2014-2015 років. Якщо звернення за наданням компенсації надійшло протягом трьох місяців з дня набрання чинності зазначеного Порядку, за бажанням заявника компенсація може бути призначена з травня 2014 року.

Висновки. В цілому, рівень соціального захисту отримувачів субсидій в результаті зміни нормативів змінився незначно. Для малочисельних сімей він навіть підвищений. Одинокі власники житла тепер можуть претендувати на покриття субсидією 48,87 кв. м житлоплощі, а не 31,5 кв. м. Для сімей з двох осіб ліміт покриття житлово-комунальних витрат субсидіями підвищено на 10 м з 52,5 кв.м

до 62,52 кв.м. Сім'ям з 4 чоловік доведеться на 6 м «стиснутися», з 94,5 кв.м до 89,82 кв.м. Серйозні зміни стануть відчутні лише для великих сімейств. Наприклад, для сім'ї з 10 чоловік соціальний норматив житла тепер 158,07 кв.м, а не 199,5 кв.м, як раніше.

Скасовано також пільги для власників однокімнатних квартир – раніше громадянам, які проживають в однокімнатних квартирах, субсидії надавалися на загальну площу житла незалежно від розміру квартири.

Разом з тим, з набранням чинності Постанови № 409 у пільговиків та одержувачів субсидій з'явився серйозний стимул для економного споживання комунальних послуг. Справа в тому, що нові соціальні нормативи споживання значно скромніше діяли раніше. Так, нормативи водопостачання, як холодного, так і гарячого, зменшені приблизно в два рази. Наприклад, нормативи гарячого водопостачання зменшено з 3,5 куб. метрів до 1,6 куб. метрів. Аналогічна ситуація з водовідведенням та газопостачанням, нормативи їх споживання істотно знижені. З електропостачанням та вивезенням побутових відходів ситуація зворотна: нормативи їх споживання підвищені. Важливо і те, що тепер всі нормативи споживання приведені до одного знаменника» – об'єднані в одному документі. Раніше по кожній послузі нормативи споживання були встановлені окремими документами, що часом призводило до плутанини і навіть судових розглядів.

На поправки, внесені Постановою № 409 безпосередньо в порядок призначення субсидій та Постанова КМ № 1156, яким встановлено розмір витрат на оплату ЖКП при призначенні субсидій, варто акцентувати увагу особливо. Головна з них – відміна обов'язкових платежів у розмірі 15% чи 10% місячного або річного доходу сім'ї. Замість цих фіксованих показників тепер діє гнучка прогресивна шкала.

Список літератури:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 409. «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування».
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2014 р. № 83 «Про посилення соціального захисту населення в умовах підвищення цін і тарифів на комунальні послуги».
3. Порядок призначення і надання населенню компенсації додаткових витрат на оплату комунальних послуг в умовах підвищення цін і тарифів на послуги. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2014 р. № 83.
4. Методика обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, затверджена наказом Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерства фінансів, Державного комітету статистики, Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму від 15 листопада 2001 р. № 486/202/524/455/3370.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848 «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива».

Борисенко Н.И.
Черниговский национальный технологический университет

О ПОРЯДКЕ ОФОРМЛЕНИЯ И ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ СУБСИДИЙ ПОСЛЕ ПОВЫШЕНИЯ ТАРИФОВ

Аннотация
В статье рассматриваются изменения к процедуре регистрации и предоставлении субсидий. Установлены и проанализированы новые термины: социальные нормативы и социальные нормы. Проведено исследование значения компенсации в социальной защите малоимущих. Определены органы, которые назначают компенсацию. Приведены примеры расчета социальных норм жилья, на которые назначается субсидия.

Ключевые слова: субсидии, социальная защита, компенсации, закон, тарифы, услуги.

Borisenko N.I.
Chernihiv National Technological University

ON THE PROCEDURE FOR THE PREPARATION AND SUBMISSION OF THE SUBSIDY AFTER THE TARIFF INCREASE

Summary
In the article are examined the changes to the procedure of registration and the assignment of subsidies. The new terms are established and analyzed: social norms and social standards. A study of the value of compensation in the social protection of poor is carried out. Identified agencies that assign compensation. The examples of calculation of social norms of housing, which is assigned to the subsidy.

Keywords: subsidy, social protection, compensation, law, tariffs, service.

УДК 364-78:331.548

МЕНЕДЖЕР СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ – НОВА ПРОФЕСІЯ НАШОГО ЧАСУ

Лєскова Л.Ф.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті аналізується роль особистості менеджера як головного фактора забезпечення ефективного розвитку організації (установи) соціальної сфери. Автор наголошує на тому, що менеджер – це управлінець ринкової орієнтації. Зазначається, що соціальний менеджер – це посередник між суспільством, соціальною групою. сім'єю та індивідом. Визначена головна мета практичної діяльності соціального менеджера. Розглядаються деякі особливості управлінської праці менеджерів соціальної сфери як нової професії нашого часу.

Ключові слова: соціальна сфера, сучасний менеджер, менеджер соціальної сфери, особливості праці менеджерів соціальної сфери.

Постановка проблеми. Перспективи, що відкриваються сьогодні перед Україною потребують спеціалістів, які здатні глибоко розуміти, прогнозувати та планувати соціальну реальність.

Однією із ключових проблем сучасних перетворень у суспільстві є управління діяльністю установ освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту та інших галузей, оскільки від успішності керування соціальною сферою великою мірою залежить результативність тих реформ, що проводяться в соціальній політиці держави.

Соціальна сфера – досить широке поняття, що поєднує результати практичної діяльності у всіх галузях нашого життя – економіці, політиці, ідеології, культурі. Люди відрізняються за своїм статусом, матеріальним добробутом, інтелектуальними інтересами та духовними потребами, але всі прагнуть визнання з боку держави та суспільства їх унікальної цінності. Інакше кажучи, члени суспільства бажають, щоб державні інститути враховували їх інтереси та створювали умови для захисту їх прав та реалізації потреб. Активну роль в роботі такого механізму покликані відігравати менеджери соціальної сфери. Саме спеціалісти цієї професії аналізують проблеми різних вразливих категорій громадян і планують роботу різноманітних соціальних працівників, котрі допомагають цим людям вирішувати соціальні питання та створюють можливості для реалізації їхніх здібностей.

Отже, **актуальність дослідження** полягає у тому, що належний соціально-економічний розвиток України значною мірою залежить від формування когорти конкурентоздатних фахівців. Особлива потреба існує у підготовці менеджерів соціальної сфери, які б відзначалися чітко вираженою професійною спрямованістю, високим інтелектуальним рівнем, творчістю, здатністю до постійного розвитку, відданістю загальнолюдським і національним ідеям, активною участю у розбудові незалежної держави.

Мета даної статті – на основі стислого аналізу літературних джерел з визначеної тематики описати деякі особливості управлінської праці менеджерів соціальної сфери як нової професії нашого часу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ринкових відносин і згортання адміністративної системи управління привели до появи і стрімкого розвитку до цього незнайомої більшості населення професії менеджера.

Організація і управління необхідні скрізь, де є спільна діяльність людей. Раніше управлінські кадри готувались шляхом висунення і додаткового навчання фахівців, що мали організаторські здібності. За останні роки менеджмент виділився у самостійний, такий, що стрімко розвивається, розгалужений і наповнений різними спеціалізаціями напрям. Одна з засновників наукового менеджменту Мері Паркер Фоллет, писала, що менеджмент – це мистецтво добиватись успіху через керівництво людьми.

Широко відомий вислів Карла Маркса: «Окремий скрипаль сам управляє собою, оркестр потребує диригента». І справді, часто особу менеджера ототожнюють із диригентом. Він не вміє так професійно грати, – як скрипаль або віолончеліст. Він не вміє писати музику як композитор. Однак, про геній музикантів та композитора ми можемо дізнатися тільки завдяки кропіткій праці та таланту диригента.

Успіх організації пов'язується з ім'ям та діяльністю менеджерів. Вони формують цілі організації, забезпечують її ресурсами, планують і здійснюють контроль, приймають рішення й організують діяльність. Особистість менеджера – це головний фактор забезпечення ефективного розвитку організації (установи) соціальної сфери.

Згідно сучасним уявленням менеджер виступає в декількох іпостасях [2]:

– як управлінець, наділений владою, що керує колективом людей;

– як лідер, спроможний вести за собою підлеглих, використовуючи свій авторитет, високий професіоналізм, позитивні емоції;

– як людина, яка має певні комунікативні здібності, постійно встановлює контакти з партнерами і владою, успішно переборює внутрішні і зовнішні конфлікти;

– як людина, що наділена стратегічним мисленням, може формувати цілі, основні види діяльності та напрямок «основного удару», визначати союзників і супротивників, власні переваги та напрямок їх використання;

– як новатор, що розуміє роль науки в сучасних умовах, вміє оцінити і без зволікання впровадити у виробництво той або інший винахід або раціоналізаторську пропозицію;

– як людина, яка має високий рівень культури, чесна, рішуча за характером й у той же час розважлива. В практичному менеджменті неабияке значення набуває терпимість, розуміння, що не всі люди однакові;

– як вихователь, що володіє високими моральними якостями, спроможний створити колектив і спрямовувати його розвиток, формувати організаційну культуру організації.

Вплив соціальних факторів зумовлює формування таких якостей менеджера як відповідальність; прагнення до професійного зростання; авторитетність; внутрішній контроль; толерантність. Соціум формує наступні моральні якості менеджера: патріотизм; національну свідомість; інтелігентність; людяність; порядність; почуття обов'язку; громадянську позиція; чесність; доброзичливість.

Менеджер має мислити масштабно, перспективно. Управлінці можуть демонструвати прекрасні результати і водночас згубити організацію, якщо їхня робота не орієнтована на майбутнє.

Менеджер – це управлінець ринкової орієнтації, який активно впроваджує ефективні умови господарювання, нововведення та досягнення науково-технічного прогресу, виважено враховує зміни у міжнародних відносинах, своєчасно впливає на кон'юнктуру і динаміку попиту та пропозиції, вміло перебудову виробничо-господарську діяльність з урахуванням вимог ринку [6].

© Лєскова Л.Ф., 2014

Зміст праці менеджера значною мірою визначається сферою його діяльності. Менеджер соціальної сфери, це – фахівець в галузі аналізу соціальної політики, соціальної роботи та управління життєдіяльністю суспільства, здатний вирішувати широке коло соціальних проблем. [3] Соціальний менеджер – це посередник між суспільством, соціальною групою, сім'єю та індивідом. Він має відповідну професійну підготовку для надання соціальної допомоги для вирішення різного роду соціальних проблем. Соціальний працівник працює на межі особистого і громадського і, головним чином, там, де виникають ускладнення.

Поява потреби у професійних соціальних менеджерах пов'язана зі зміною поняття «допомога як розподіл матеріальних благ» і перехід до мобілізації зусиль на самовиживання з адресною допомогою соціального інституту [4]. Основна задача соціального менеджера полягає в тому, щоб допомогти громадянам, сім'ї, соціальним групам, що опинилися у скрутному становищі, розібратися в ситуації і знайти вихід, використовуючи особисту ініціативу, власну працю та наявні ресурси.

Головна мета практичної діяльності соціального менеджера полягає у внесенні необхідних соціальних змін у суспільство, місцеву громаду або життя окремої людини. Вони покликані служити на благо самоорганізації особистості, сприяти пошуку та розвитку ресурсів для задоволення індивідуальних, групових, національних потреб і сприяти реалізації принципу соціальної справедливості в суспільстві.

Сучасний менеджер соціальної сфери – це спеціаліст в галузі соціальної інженерії та технології. Це фахівець, який глибоко розбирається у фізіологічних, правових, моральних та психологічних регулятивах життєдіяльності людей, здатний прийти їм на допомогу в будь-який час [1].

Отже, менеджер соціальної сфери – це фахівець в галузі аналізу соціальної політики, соціальної роботи та керівництва життєдіяльністю суспільства, здатний вирішувати широке коло соціальних проблем і досягти найвищих рівнів визнання в науці (соціологія, соціальне управління, науково-дослідницька, викладацька діяльність); бізнесі (аналіз та прогнозування попиту); в адміністративній сфері (соціальне управління, соціальна робота, органи соціального захисту); в політичній сфері діяльності (від помічника кандидата в народні депутати до депутата парламенту, лідера фракції, партії і врешті до Президента країни).

Щодо особливостей даної професії, то робота в соціальній сфері насамперед зобов'язує працювати для людей і керуватися принципом «я для людей, а не люди для мене».

Потреба в професійному менеджменті зумовлена складністю соціальної роботи та особливостями професійної діяльності типу «людина – людина». Мета діяльності соціального менеджера і полягає у розкритті та повній реалізації творчого потенціалу кожного співробітника та трудового колективу в цілому. Змістом діяльності є те, що досвід соціальної роботи на підприємствах дозволяє віднести цю роль до групи практичних ролей, оскільки соціальний менеджер в американському прочитанні є професіонал переважно керівного плану (від англ. manager – керуючий).

Західноєвропейський соціальний працівник (соціальний менеджер) у характеризованій ролі виконує наступні функції: [5]

– розробляє і реалізує програми залучення нових робітників та їхньої адаптації до виробництва та колективу;

– надає всебічну підтримку молодим спеціалістам;

– навчає співробітників соціальним технологіям, пов'язаним із особистісним зростанням, компетентною груповою взаємодією, формуванням основ стратегічного мислення, планування і дії;

– здійснює практичну допомогу у професійному і соціальному самовизначенні, самоосвіті, саморозвитку.

Крім того, рольовими діями соціального менеджера є, наприклад, консультування членів трудового колективу, які потрапили в скрутне становище у зв'язку з загрозою втрати робочого місця; консультування осіб, які приймають рішення в галузі кадрової політики; навчання керівників середньої ланки вмінню визначати і правильно формулювати потреби підлеглих, пов'язаних з виробничим процесом; розробка і контроль за реалізацією спеціалізованих соціальних програм, які стосуються жінок, етнічних меншин, інвалідів, молодих фахівців, пенсіонерів; забезпечення співробітництва підприємств та фірм з громадськими організаціями, територіальними громадами, соціальними агенціями, благодійними фондами, установами охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти та культури; органами всіх гілок влади.

Менеджери в соціальній сфері не дають конкретних рекомендацій чи зразків для окремо взятих, існуючих випадків, а навчають загальним прийомам, методикам і способам розв'язання тих чи інших управлінських проблем у контексті професійної діяльності.

Але, аналізуючи вище викладене, слід задатись питанням, а чи потрібно кожному випускникові середньої школи ставати менеджером тільки тому, що ця професія користується в наш час високою популярністю?

Сьогодні вищі школи більшості країн при вступних іспитах враховують незалежне тестування знань абітурієнтів з тих або інших предметів, і зовсім не зважають на здібності людини. Наприклад, одна дисципліна вимагає логічного мислення, інша – доброї пам'яті та навчання іноземним мовам. Проте, жодна з них не визначає лідерські якості, комунікативні здібності, тобто ті якості, що будуть потрібні в кар'єрі менеджера.

Це особиста, а може не тільки особиста трагедія, коли зовнішнє оточення висуває до людини вимоги, що суперечать її генотипу, фізіологічному типу особистості. Така людина може на межі своїх можливостей непогано виконувати свої функціональні обов'язки, проте ніколи не стане реалізованою, самодостатньою, щасливою...

Свій час потребує свого лідера. На кожному етапі розвитку організації виникає потреба в різних менеджерах, які мають різні особливості характеру.

Навіть одна організація потребує різних керівників: і холериків, і флегматиків, і сангвініків. Головне, щоб вони працювати єдиною командою. Звичайно, що менеджер повинен мати добрі комунікативні здібності, вони мають бути готові вивчати технології, іноземні мови, різні комп'ютерні технології для економічного аналізу. Єдиною і часто основною вимогою стає комунікабельність майбутнього спеціаліста.

Звичайно, щось людина має від Бога, чомусь її можна навчити, але в здобутті комунікативних навичок найбільш важливим є досвід.

Крім комунікативних здібностей в сучасному менеджменті особливого значення набуває творчий підхід до справи. Менеджер завжди має бути особистістю, мати спеціальні знання і володіти здатністю використовувати їх у повсякденній роботі управління організацією. Здібності до керівництва зумовлені наявністю таких особистих цінностей і чітких особистих цілей, як: здатність управляти самим собою, уміння навчати і розвивати підлеглих, формувати ефективні робочі групи, бачити перспективи та реалізовувати їх. І звичайно, це стратегічне мислення. Відомий хокеїст Уейн Грецькі на запитання щодо секрету свого успіху відповів: «Я завжди бачу, де має бути шайба й встигаю на місце за секунду до неї».

Таким чином, менеджер соціальної сфери – це унікальна професія. Це – найманий професійний управляючий; фахівець у сфері управління організаціями та установами соціальної сфери. Ця професія вимагає постійного вдосконалювання знань, розвитку практичних навичок швидкого реагування на

всі зміни, що відбуваються, підвищеного інтересу до самоосвіти, високого рівня самодисципліни.

Висновки. Для забезпечення належного розвитку економіки та соціальної політики Україна потребує значних інтелектуальних і фінансових інвестицій у соціальну сферу. Останнім часом у країні відчувається гостра потреба у професійній підготовці нового покоління управлінського корпусу, у науковому переосмисленні концепцій та технологій сучасного менеджменту у різних галузях соціальної сфери, в оптимізації державної соціальної політики, яка безпосередньо пов'язана із соціальною безпекою наших співвітчизників.

Забезпечення соціальної безпеки особистості і суспільства потребує від усіх соціальних інститутів постійного аналізу мінливої соціальної ситуації в суспільстві, формування, насамперед, управлінського механізму, який би дозволив своєчасно реагувати на соціальне самопочуття населення, компетентно і професійно впливати на задоволення його життєво важливих інтересів. Розв'язання цієї задачі безпосередньо пов'язане із менеджмент-освітою, професійною підготовкою нового покоління управлінців-менеджерів. Але соціальна сфера (до якої відносяться освіта, охорона здоров'я, культура, фізичне виховання і спорт, соціальний захист та інші напрямки соціальної практики), поки не забезпечена професійно підготовленими управлінськими кадрами з ринковою орієнтацією.

Таким чином, пошук найбільш прийнятних, сучасних форм управлінської діяльності у соціальній сфері передбачає нову парадигму професійної підготовки управлінських кадрів у відповідності із соціальним замовленням, яке відображає суспільні та особисті інтереси громадян України в цілому, що дозволило б у найкоротші строки і на якісно новому рівні забезпечити соціальну сферу компетентними спеціалістами у сфері організаційно-управлінської діяльності.

Отже, менеджер – це член організації, що здійснює управлінську діяльність і вирішує управлінські завдання. Тому з повною відповідальністю можна стверджувати, що менеджери є ключовими людьми в соціальних службах та установах соціальної сфери.

В наших соціальних службах практично ще немає професійних менеджерів. Є формалізовані управлінські одиниці в особі директора, його заступників, начальників відділів, керівників спеціалізованих соціальних служб. Але проблема зміни директорського, командного менталітету в соціальній роботі на менеджерський вже є досить актуальною. Спроби перенести без змін досвід зарубіжного менеджменту в практику нашої діяльності не дають позитивних результатів. Існує актуальна потреба його переробки, адаптації та запровадження з урахуванням специфіки національних традицій, менталітету, законодавчої бази соціальної роботи, професійної спрямованості та інших факторів.

Список літератури:

1. Анисимов В. М. Кадровая служба и управление персоналом организации. М.: Экономика, 2003. – 703 с.
2. Баєва О. В. Менеджер – професія нашого часу. Ж. «Персонал Плюс» № 32(284) 19-25 серпня 2008 р.
3. Білорус Т. В. Сутність кадрової стратегії підприємства та методологічні засади її формування // Актуальні проблеми економіки (укр.). – 2006. – № 1. 185-190 с.
4. Комарницький І. Ф. Економічна теорія / Комарницький І. Ф. – Чернівці, 2006. – 334 с.
5. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під редакцією В. Полтавця. – К.: Видавничий дім «КМ Academia». 2000. – 236 с.
6. Шегда А. В. Менеджмент: Підручник / Шегда А. В. – К.: Знання, 2004. – 687 с.

Лескова Л.Ф.
Черниговский национальный технологический университет

МЕНЕДЖЕР СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ – НОВАЯ ПРОФЕССИЯ НАШЕГО ВРЕМЕНИ

Аннотация
В статье анализируется роль личности менеджера как основного фактора обеспечения эффективного развития организации (учреждения) социальной сферы. Автор подчеркивает, что менеджер – это управленец рыночной ориентации. Отмечается, что социальный менеджер – это посредник между обществом, социальной группой, семьей и индивидом. Определена главная цель практической деятельности социального менеджера. Рассматриваются некоторые особенности управленческого труда менеджеров социальной сферы как новой профессии нашего времени.

Ключевые слова: социальная сфера, современный менеджер, менеджер социальной сферы, особенности труда менеджеров социальной сферы.

Leskova L.F.
Chernihiv National Technological University

MANAGER OF SOCIAL SPHERE – NEW PROFESSION OF OUR TIME

Summary
The article examines the role of the identity manager as the main factor ensuring the effective development of the organization (institution) of the social sphere. The author emphasizes that the manager – a manager of market orientation. It is noted that the social manager – a mediator between society, social groups, family and individual. Identify the main goal of social practice manager. Some features of managerial work of managers of the social sphere as a new profession of our time.

Keywords: social sphere, modern Manager, Manager of the social sphere, features the work of managers of social sphere.

УДК 316.61(510):130.2

ВПЛИВ КОНФУЦІЯ ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ВЧЕННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ КИТАЮ

Чепурна І.М.
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті представлена інформація про важливість громадянського виховання і громадянської соціалізації в Україні. Також вказується успіх Китаю в питанні про громадянське виховання своїх людей. Освітлені приклади філософських висловів Конфуція, які вплинули на становлення громадянської соціалізації Китаю. Доведений вплив філософського вчення Конфуція на громадянське виховання своєї країни. Доведено, що громадянська соціалізація Китаю почала формуватися ще в 400 році до нашої ери завдяки величному філософу Конфуцію.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянська соціалізація, етичне виховання, патріотичне виховання, суспільство, Конфуцій.

Становлення громадянина України в умовах сьогодення базується на системі громадянського виховання в умовах сім'ї, родини, школи, установ культури і позашкільних закладів освіти, громадських організацій тощо. Лише у громадянському суспільстві вільна людина прагне до свідомої і творчої діяльності, самовідповідальності, самореалізації, стає творцем своєї долі; вона не мириться з поневоленням, засуджує приниження, прагне свободи; у ній поєднуються високі моральні чесноти, патріотизм, професійна компетентність, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною, державою.

Проблема громадянської соціалізації дітей та молоді є однією з найбільш важливих у процесі державотворення в Україні. Особливо значуща ця проблема на сучасному етапі, коли спостерігається тенденція негативного ставлення молодих людей до своєї країни, неприйняття громадянських норм і цінностей. Саме тому в умовах реформування нашого суспільства слід говорити не просто про соціалізацію молоді, а про громадянську соціалізацію, яка сприяє формуванню справжніх громадян своєї країни – які шанують державу, освічених, цілеспрямованих і діяльних.

Історичний досвід демонструє, що проблема інтеграції в суспільство справжніх громадян турбувала багатьох мислителів усіх часів і народів. У вітчизняній науці ця проблема розроблялась такими науковцями, як В. Антонович, С. Васильченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, А. Макаренко, С. Пелецький, І. Франко та ін. Серед сучасних педагогів і психологів різні аспекти цієї проблеми опрацьовують М. Боришевський, О. Вишневський, Д. Дорошенко, І. Звєрєва, П. Ігнатенко, Г. Касьянов, О. Киричук, О. Ковальчук, Н. Косарєва, Л. Крицька, В. Москалець, В. Павленко, Ю. Руденко, С. Савченко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, Є. Сявавко, В. Поплужний, Г. Філіпчук, К. Чорна та інші [1].

Китай могутня держава, тому вона кожного року вдосконалює всі аспекти китайської освіти. Не виключенням стало й громадянська соціалізація. В Китаї навіть створили «Центр громадянського виховання», який займається виявлянням, дослідженням та усуненням проблем, які виникають у китайському громадянському вихованню. Дивлячись на китайську молодь, можна сказати, що китайська освіта багато чого досягла у питанні громадянської соціалізації. Китайські школярі, студенти дуже поважають свою країну, вони знають та поважають закони Китаю, роблять усе можливе, щоб бути корисними для своєї Батьківщини. Тому нам українцям є чому навчитися у питанні громадянської соціалізації у країни з найдревнішою історією.

На сучасному етапі Китай велику увагу приділяє громадянському вихованню дітей та молоді. Давайте, наприклад, розглянемо, що написано у виховальній програмі для учнів середньої школи.

Учень середньої школи повинен:

1) любити Батьківщину, народ, визнавати і підтримувати керівну роль Комуністичної партії в житті суспільства, старанно вчитися, щоб внести свій вклад до здійснення соціалістичної модернізації Китаю;

2) строго дотримуватися шкільної дисципліни, державних законів і громадського порядку;

3) поважати вчителів і старших за віком, підтримувати хороші стосунки з товаришами по навчанню, не лаятися, не сваритися і не битися;

4) поважати колектив, підтримувати дух колективізму, дбайливо відноситися до суспільної власності, не здійснювати недозволених дій і поганих вчинків, не заподіювати шкоди іншим людям;

5) бути добросовісним, чесним і щирим, поводитися скромно і тактовно, бути готовим визнати і виправити свої помилки.

В цілях етично-ідеологічного і політичного виховання широко використовуються уроки співу і музики. Державний комітет за освітою КНР рекомендує розучувати в загальноосвітніх початкових і середніх школах близько 100 різних пісень і музичних творів, у тому числі: Гімн країни, пісні «Про Батьківщину», «Єднання – це сила» та інші [2, с. 71].

Дві з половиною тисячі років Конфуцій є духовним наставником, вчителем китайської нації, втіленням її культурної самобутності. Його називають «Учителем десяти тисяч поколінь», «він перетворився на «візитну картку» Китаю [3, с. 9]. Тому доцільно припустити, що філософське вчення Конфуція вплинуло на становлення громадянської соціалізації Китаю.

Мета статті – довести вплив Конфуція та його філософії на сучасну китайську громадянську соціалізацію.

Звертаючись до поняття «громадянська соціалізація», слід підкреслити, що воно характеризує процес засвоєння кожним індивідом певної системи знань, норм, цінностей і традицій в трудовій, політичній і правовій сферах життєдіяльності, що дозволяють йому функціонувати як повноправний член суспільства. Вміст його, на наш погляд, визначають три елементи: 1) професійна соціалізація, що дозволяє молодій людині придбати знання, освоїти трудові навики і досвід в одній або ряду професій; 2) правова соціалізація, направлена на усунення серед молоді правового нігілізму, з'ясування кожним молодим громадянином своїх прав і обов'язків; 3) політична соціалізація, сприяюча підвищенню активності кожного індивіда в захисті своїх прав і свобод, в управлінні державними і суспільними спрвами [4].

Громадянська соціалізація не можлива без громадянського виховання. Звернемося до трактування, узятого з педагогічного словника:

Громадянське виховання – формування громадянськості, як інтеграційної якості особи, що дозволяє людині здійснювати себе юридично, етично і політично дієздатним. Основна мета громадянсько-

© Чепурна І.М., 2014

го виховання – виховання в людині етичних ідеалів суспільства, відчуття любові до Батьківщини, потреби в діяльності на благо суспільства. Громадянське виховання тісно пов'язане з етичним вихованням, патріотичним вихованням і правовим вихованням [5].

А тепер прослідимо цілі сучасного громадянського виховання на прикладах висловів Конфуція. Потреба в діяльності на благо суспільства, патріотизм і мудре справедливе управління державою також можна знайти в таких висловах Конфуція про державотворення: «Управляючи царством, що має тисячу бойових колісниць, слід серйозно відноситися до справи і спиратися на довіру, дотримувати економію у витратах і піклуватися про людей; використовувати народ у відповідний час». «Правлячий за допомогою чесноти подібний до полярної зірки, яка займає своє місце в оточенні сузір'їв». «У державі повинно вистачати їжі, має бути досить зброї і народ повинен довіряти правителеві». «Можна відмовитися від їжі. З давніх часів ще ніхто не міг уникнути смерті. Але без довіри народу держава не зможе встояти». «У країні, де є порядок, будь сміливий і в діях, і в мовах, в країні, де немає порядку, будь сміливий в діях, але обачний в мовах. Як на піднебінні не може бути двох сонць, так і у народу не може бути двох правителів» [6].

Виховання в людині етичних ідеалів суспільства можна прослідити у висловах Конфуція про благородного мужа. Конфуцій вважав, що моральність складає основу поведінки людини, і тому оцінював людей, перш за все, з моральної точки зору. На його думку, усі люди за своєю природою близькі між собою, але їм властиві різні звички. Одні стають добрими і етичними, а інші поганими і злими. Людину вищої чесноти Конфуцій називав «благородним мужем» і протиставляв йому «низьку людину», позбавлену цієї якості. Наведемо декілька прикладів Конфуція про благородного мужа:

Вчитель сказав: «Благородний муж до всіх відноситься однаково, він не проявляє пристрасті; низька людина проявляє пристрасть і не відноситься до всіх однаково». Вчитель сказав: «Благородний муж думає про мораль; низька людина думає про те, як би трохи краще влаштуватися. Благородний муж думає про те, як би не порушити закони; низька людина думає про те, як би отримати вигоду». Вчитель сказав: «Благородний муж знає лише борг, низька людина знає лише вигоду». Вчитель сказав про Цзи-чан: «Він володіє чотирма якостями благородного мужа: поводиться з гідністю, коли служить старшим, проявляє повагу, піклується про народ, використовує народ на суспільних роботах належним чином». Вчитель сказав: «Про благородного мужа не можна судити по дрібницях, йому можна довірити великі справи. Низькій людині не можна довіряти великі справи, але про нього можна судити по дрібницях». Конфуцій сказав: «Благородний муж боїться трьох речей: він боїться веління піднебіння, великих людей і слів абсолютно мудрих. Низька людина не знає веління піднебіння і не боїться його, зневажає високих людей, що займають високе положення; залишає без уваги слова мудрої людини» [7].

Конфуцій і його послідовники вважали, що в першу чергу треба любити своїх родичів, а потім вже усіх інших. Тому синова шанобливість і братська любов розглядалися ними як важливі сторони поняття гуманності. Етичне виховання не можливе без любові і пошани до старших і батьків, в ученнях Конфуція ми це теж можемо прослідити: Вчитель сказав: «Молоді люди повинні удома проявляти шанобливість до батьків, а поза ним – шанобливість до старших, серйозно і чесно відноситися до справи, безмежно любити народ і зближуватися з людинолюбними людьми. Якщо після здійснення всього цього у них залишаться сили, їх можна витрачати на читання книг». Вчитель сказав: «Якщо за життя батька слідувати його волі, а після його смерті слідувати його вчинкам і протягом трьох років не змінювати порядків, заведених батьком, то це можна назвати синовою шанобливістю». Цзи-ю запитав про шанобливість до батьків. Вчитель відповів: «Сьогодні шанобливістю до батьків називають їх утримання. Але люди утримують також собак і коней. Якщо батьків не почитати, то чим відрізнятиметься відношення до них від відношення до собак і коней?». Вчитель сказав: «Служи своїм батькам, м'яко перестерігай їх. Якщо бачиш, що вони проявляють незгоду, знову прояви шанобливість і не йди проти їх волі. Статут, не ображайся на них». Вчитель сказав: «Не можна не пам'ятати про вік батька і матері: для сина в цьому відразу і радість, і тривога» [7, с. 235]. Невід'ємною частиною громадянського виховання є моральність, найголовнішим ієрогліфом учення Конфуція – ієрогліф Жень «仁». Само це слово переводилося по-різному: етична досконалість, великодушність, гуманність, милосердя, а то і просто альтруїзм.

Фахівці підрахували, що термін «жень» в «Лунь Юй» згадується 109 разів. Слід зауважити, що поняття «жень» існувало і до Конфуція, про що говорять згадки про «жень» в стародавніх літописах. Але саме у вченні Конфуція це поняття перетворюється на найважливішу категорію його доктрини, що позначає різні аспекти творчої дії і належної поведінки, спрямовані на створення і підтримку суспільної гармонії. Адже, на думку Конфуція, без гуманності – «жень» не може бути ніякого ритуалу: «Якщо людина не володіє гуманністю, то як вона може дотримуватися ритуалу?» [9, с 123]. Тільки гуманному дано любити й ненавидіти людей. Людина, що володіє гуманністю відважна («Той, що володіє гуманністю неодмінно відважний, але відважний не обов'язково володіє гуманністю»), шанобливий, ввічливий, правдивий, тямущий, добрий («Цзи Чжан запитав Кун Цзи про гуманність. Кун Цзи відповів: «Той, хто здатний виявляти в Піднебесній п'ять якостей, є гуманним. Цзи Чжан запитав про них, Кун Цзи відповів: – Шанобливість, ввічливість, правдивість, тямущість, доброта... «). Він поглиблює знання, загартовує волю («Поглиблювати знання, загартовувати волю, допитливо розпитувати, всебічно обдумувати – все це основа гуманності»). Він навіть жертвує собою заради досягнення гуманності («Цілеспрямований людина і гуманна людина йдуть на смерть, якщо гуманність наносить збиток, вони жертвують своїм життям, але не відмовляються від гуманності»). «Жень» – це поняття, яке одночасно позначає і суттєву характеристику людини, і програму його діяльності. Конфуція багато разів запитували про те, що таке «жень», серед багатьох відповідей є й таке лаконічне твердження: «Це означає любити людей».

Роз'яснюючи спосіб здійснення гуманності, Конфуцій говорив: «Гуманна людина – це той, хто, прагнучи зміцнити себе на правильному шляху, допомагає в цьому й іншим, прагнучи домогтися кращого здійснення справ, допомагає в цьому й іншим. Коли людей в стані керуватися прикладами, взятими з його безпосередньої практики, це можна назвати способом здійснення гуманності [9, с. 211].

Графічно «жень» складається з двох знаків, що позначають людину і цифру два, тобто дві людини. Розмірковуючи про категорії «жень» А.А. Гусейнов підкреслює: «Людське призначення людини полягає в тому, щоб правильно поставитися до людей. Звідси – правильне ставлення до людей складається у взаємності». Суть такої взаємності Конфуцій пояснює так – «Цзи Гун запитав: «Чи можна все життя керуватися одним словом?». Учитель відповів: «Це слово – взаємність. Не роби іншим того, чого не бажаєш собі» [10 с. 506].

Конфуцій розкрив сенс «жень» в своїх «Висловах» (або «Лунь Юй», часто званих «Аналектами» або «Думками і бесідами»): «Коли його запитали, що означає «жень», Конфуцій відповів: «Він означає любов до навколишніх людських істот». Пізніше

він розвинув цю ідею: «Є п'ять речей, які кожен повинен включити у виконання «жень»: шанобливість, терпимість, надійність, кмітлива старанність і великодушність. Якщо людина шанобліва, йому не загрожуватиме зарозумілість, якщо він терпимий, він опанує маси. Якщо він надійний, люди самі довірятимуться йому. Якщо він старанний і кмітливий, то доб'ється результатів. Якщо він великодушний, то буде досить хороший для того, щоб керувати іншими людьми».

Люди, які здійснюють свій моральний потенціал, стають «жень». Це кращі люди країни – представники правлячого класу. І проте, деякі його практичні ради етичного характеру зберігають сліди класового підходу: «Князь Цзи з Чи запитав Конфуція відносно управління. Конфуцій відповів: «Хай правитель буде правителем, підданий – підданим, син – сином». Таким чином Конфуцій вважав, що всі громадяни своєї країни мають бути на своєму місці. Він говорив: «Уявіть собі людину, яка може напам'ять продекламувати всі три сотні поем з традиційної Книги Пісень. Ви дасте йому відповідальний пост, але на нім він виявиться некомпетентним. Ви пошлете його за кордон з дипломатичною місією, але він доведе свою нездатність проявити ініціативу. Що користі від цих поем, незалежно від того, скільки їх він вивчив напам'ять?» [11, с. 340].

Отже, з'ясувавши, що таке громадянська соціалізація, визначивши її основні цілі і компоненти, а також проаналізувавши основні вислови Конфуція, можемо сказати, що громадянська соціалізація почала формуватися ще в 400 році до нашої ери в Китаї завдяки великому філософові Конфуцію. Його вчення вплинуло на розвиток китайського громадянського виховання і стало гарантом успіху в області громадянської соціалізації в сучасному китайському громадянському суспільстві.

Список літератури:

1. Громадянська соціалізація майбутніх учителів засобами мистецтвознавчого краєзнавства. Самохіна М.Н. –дис.
2. Жэньминь цзяоюй. 1995. № 9.
3. Маслов А. А. Тайный код Конфуция. – Ростов-на-Дону.: «Феникс», 2005. – 279 с.
4. Сергейчик, С. И. Факторы гражданской социализации учащейся молодежи / С. Сергейчик // Социолог. исслед. – 2002. – № 5. – С. 107-111.
5. Педагогічна енциклопедія: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://pedagogicheskaya.academic. ru/963/ГРАЖДАНСКОЕ_ВОСПИТАНИЕ
6. Вислови Конфуція: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://studychinese.ru/confucius/3/
7. Сыма Цянь. Старинный род Конфуция / Цянь Сыма // Конфуций. Изречения. Конфуций. – Харьков: Издательство «Фолио», 2002. – 447 с.
8. Классическое конфуцианство. Том I. Конфуций. «Лунь юй» / Переводы, статьи, комментарии А. С. Мартынова. СПб.: «Нева» – М.: «ОЛМА-ПРЕСС», 2000. – 384 с.
9. Конфуцианское «Четверокнижие» («Сы Шу») / Пер. с кит. и коммент. А. И. Кобзева, А. Е. Лукьянова, Л. С. Переломова, П. С. Попова при участии В. М. Майорова; Вступит, ст. Л. С. Переломова. Ин-т Дальнего Востока. – М.: Вост.лит., 2004. – 431 с.
10. Конфуций. Уроки мудрости: Сочинения (серия «Антология мысли»). – Харьков, «Фолио», 2002. – 958 с.
11. Переломов Л. С. Конфуций: «Лунь юй». – М.: Вост. лит., 1998. – 590 с.

Чепурная И.Н.
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВЛИЯНИЕ КОНФУЦИЯ И ЕГО ФИЛОСОФСКОГО УЧЕНИЯ НА СТАНОВЛЕНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ КИТАЯ

Аннотация
В статье представлена информация о важности гражданского воспитания и гражданской социализации в Украине. Также указывается успех Китая в вопросе о гражданском воспитании своих граждан. Освещены примеры философских высказываний Конфуция, которые повлияли на становление гражданской социализации Китая. Доказано влияние философского учения Конфуция на гражданское воспитание своей страны. Доказано, что гражданская социализация Китая начала формироваться еще в 400 году до нашей эры благодаря великому философу Конфуцию.

Ключевые слова: гражданское воспитание, гражданская социализация, нравственное воспитание, патриотическое воспитание, общество, Конфуций.

Chepurna I.M.
Luhansk National Taras Shevchenko University

THE INFLUENCE OF CONFUCIUS AND HIS PHILOSOPHIES ON THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIALIZATION OF CHINA

Summary
The information in the article is presented about importance of civil education and civil socialization in Ukraine. Success of China is also specified in a question about civil education of the citizens. The examples of philosophical utterances of Konfuciy, which influenced on becoming of civil socialization of China, are lighted up. The influence of philosophical studies of Konfuciy on civil education of the country is well-proven. It is well-proven that civil socialization of China began to be formed as early as 400 to our era due to a great philosopher to Konfuciy.

Keywords: civic education, civic socialization, moral education, patriotic education, society, Confucius.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 328.181

ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

Маскевич О.Л., Гороховська Ю.І., Кровіцка Я.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У даній роботі визначено теоретичні та методологічні аспекти дослідження діяльності політичного лідера. Проаналізовано й узагальнено наукові визначення, концепції політичного лідерства. Проаналізована ефективність діяльності політичного лідера. Досліджено проблеми політичного лідерства. Запропоновано шляхи підвищення ефективності державного управління в сучасній Україні.
Ключові слова: політичний лідер, лідерство, політична свідомість, респондент, політична еліта, президент.

Постановка проблеми. Інтерес до проблем політичного лідерства існував ще з давніх часів, а в сучасному глобалізованому світі він навіть посилився. Політичне лідерство є могутнім джерелом і рушійною силою політичного процесу. Потреба в політичному лідерстві лежить в сутності, природі самої людини та суспільства, є способом суспільної самоорганізації, упорядкування суспільно-політичного життя.

Для українського суспільства в умовах активізації політичної свідомості суспільства, підвищення інтересу до політичного життя, формування потужних політичних сил, становлення більш самостійних та плюралістичних засобів масової інформації – особливий інтерес становить питання ефективності діяльності політичних лідерів, їх професіоналізму, здатності з користю для суспільства виконувати покладені на них обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині підвищений інтерес науковців до проблем політичного лідерства вважається цілком природним, бо спостерігається поява політичних особистостей нової генерації, які формуються і з'являються на політичному олімпі в нових соціально-політичних умовах і намагаються віддзеркалювати прагнення і надії досить помітної частини сучасного суспільства. Але дослідження цієї проблеми на ґрунті сучасної вітчизняної політичної практики не може обмежуватися нашим власним, багато в чому суперечливим досвідом. Наукові концепції, методологічні розробки зарубіжних політологів, погляди мислителів минулого допоможуть розібратися в політичних подіях з тенденціями сучасної України.

Основні питання становлення та функціонування політичних лідерів у контексті державного управління стали доробком вітчизняних фахівців: В. Баштанника, О. Крюкова, С. Серьогіна, Т. Токовенко, Б. Кухти, Корнієнко В.О., Похило І. Д. та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема лідерства перебуває у центрі уваги дослідників упродовж багатьох століть. Дана проблема гостро постала у сучасному світі. У громадян чітко формується картинка ідеалу політичного лідера своєї країни, однак втілити її у реальність не вдається через низку причин, дослідженням яких займаються науковці.

Мета статті. Метою дослідження є визначення основних чинників ефективності діяльності політичного лідера, зокрема, в умовах демократизації українського суспільства. Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

– визначити теоретичні та методологічні аспекти дослідження діяльності політичного лідера;

– проаналізувати й узагальнити наукові визначення, концепції політичного лідерства;

– проаналізувати ефективність діяльності політичного лідера як головну оціночну категорію такої діяльності;

– дослідити проблеми політичного лідерства в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття даної теми, насамперед, необхідно зробити спробу розглянути та проаналізувати саме поняття «політичний лідер». Для того, щоб визначити ефективність діяльності лідера, необхідно з'ясувати, кого ми вважаємо політичним лідером. Для розкриття сутності даного поняття існує велика кількість визначень.

Наприклад, П. Волобуєв вважає, що «політичний лідер» – це, насамперед, найвидатніша особа, що має тверді переконання, принципи, якщо до вподоби, концепцію розвитку держави, яка спроможна відстоювати свої ідеї в відкритій полеміці та боротьбі, що готова у випадку невдачі піти у відставку, зберігаючи при цьому своє «обличчя» та загальнонаціональну свідомість [3, с. 11].

Проте, як показує практика, далеко не кожний політичний лідер є визначною особистістю. Для того, щоб діяльність лідера була ефективною – не достатньо бути переконаним в своїй правоті, вміти її відстоювати. Треба створювати умови для реалізації своєї концепції, потрібна програма діяльності, бо сучасна політика це боротьба між політичними програмами, а не лідерами.

На нашу думку, таке визначення не є повним, оскільки воно не дає змоги виявити ефективність діяльності лідера.

Більш вдалим ми вважаємо визначення В. Пугачова, який відзначає, що політичний лідер – формальний або неформальний лідер (ватажок) держави, політичної групи (угрупувань) або суспільної організації, руху (масового, елітарного); провідна особа політичного процесу, яка здійснює функцію об'єднання соціальних сил, яка направляє діяльність державних або суспільних інститутів, політичних рухів, особа, що визначає особливості курсу на реформу або революційні перетворення.

Узагальнюючи різні підходи до визначення політичного лідерства, А. Пахарєв виокремлює такі підходи [3, с. 17]:

– лідерство як різновид влади, носієм якої виступає не більшість, а одна людина або політична група;

– лідерство як управлінський статус, керівна посада, пов'язана із прийняттям важливих політичних рішень;

– лідерство як вплив на інших людей, що передбачає: 1) постійний і стійкий вплив (до лідерів не можна зараховувати людей, що зробили разовий вплив на політичний процес); 2) керівний вплив лідера повинен здійснюватися на політичну структу-

© Маскевич О.Л., Гороховська Ю.І., Кровіцка Я.А., 2014

ру (групу, партію, рух) з подальшим поширенням на все суспільство або його більшість; 3) політичного лідера відрізняє від інших явна інтелектуальна, організаторська і вольова перевага; 4) вплив лідера формується не силою, а авторитетом або визнанням правомірності керівництва;

– лідерство як особливий вид підприємництва на специфічному ринку, на якому політики в конкурентній боротьбі обмінюють свої політичні програми й пропоновані шляхи їх реалізації на владні посади;

– лідерство як символ спільності та зразок політичної поведінки певної групи, партії, руху, політичної еліти, що відображають інтереси й сподівання широких народних мас або більшості суспільства.

До кінця XIX – початку XX століть теорії лідерства як такої та політичного лідерства, зокрема, сформовано не було. Щоб проблема політичного лідерства конституювалась в самостійний розділ знання були необхідні розробки Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше, М. Вебера, Р. Михельса, К. Кембела та цілого ряду інших дослідників. В чималій мірі цьому сприяло поширення на американському континенті на початку 30-х років XX століття ідей італійської школи політичної соціології, представниками якої (Г. Моска, В. Парето) було однозначно поставлене запитання про суб'єктів політичної влади – еліту й лідерів.

Найбільш відомою теорією лідерства є «теорія рис». Прихильники цієї теорії прагнуть пояснити природу лідерства, як чисто соціально-психологічний феномен. Тому лідером вони називають людину, якій властиві сукупності певних психологічних рис [4].

Різні соціальні епохи, класи і соціальні групи потребують лідерів, які володіють різними якостями, а отже риси, якими повинен бути наділений політичний лідер, необхідно розглядати відповідно до соціальних умов. У цьому випадку риси, які необхідні політичному лідеру, знаходяться у прямій залежності від конкретних соціальних відносин. Таким чином, виходячи з цієї теорії, можна сказати, що політичний лідер повинен мати такі властивості і якості, які потребує від нього соціальне середовище, ситуація та його електорат [1].

Дослідження показало, що в суспільній свідомості існує досить виразний імідж «ідеального президента». Незалежно від регіону проживання, більшість жителів країни (53%) хотіли б бачити на посаді президента насамперед сильного лідера. Про це свідчать результати соцопитування, проведеного компанією Research & Branding Group.

При цьому сильне лідерство більш важливе для виборців західних областей (59%), а ефективність роботи і здатність вирішувати проблеми – для жителів Південного-Сходу країни (47%).

Відповідаючи на запитання про найважливіші якості для людини з погляду респондентів, яку вони б воліли бачити на посаді президента, 52% опитаних хотіли б бачити президентом компетентну і відповідальну людину.

41% респондентів хотіли б бачити президентом людину, яка довела ефективність своєї роботи і здатна вирішувати проблеми.

За твердість, уміння відстоювати свою позицію висловилися 25,8% опитаних, досвід роботи в сфері управління важливий для 24,4%, уміння сформувати команду – для 20%. Цінують дипломатичність, уміння йти на компроміси 15,9% респондентів, гарного організатора – 13,4%, «новизну», нестандартність поглядів – 8,2%, вагалися з відповіддю – 1,6% опитаних [5].

Відповідно до результатів численних опитувань, серед населення України багато невдоволених станом державного управління в нашій країні. Типовими є вислови щодо браку справжніх політичних лідерів, які б достатньою мірою уособлювали сподівання народу. Не схвалюються населенням і численні конфлікти у відносинах між різними політичними лідерами, гілками влади, державою і різноманітними політичними партіями та рухами. Усе це свідчить про те, що тільки здорового глузду недостатньо для ефективного управління державними та суспільними справами і про необхідність суспільним діячам, політикам та державним службовцям опиратися на науково виважені підходи щодо розв'язання соціальних, економічних і політичних проблем.

Проблема політичного лідерства гостро постала у 2013 – 2014 рр. ще на Майдані, під час революції Гідності, коли мільйони вимагали від партійних лідерів дії, а триголова опозиція вичікувала і тупцювалась на місці. Зрештою, радикальна частина майдану взяла справу у свої руки і полетіли «коктейлі молотова».

З перемогою революції і обрання президента ця проблема, нажаль, не зникла, а лише загострилася. Загострила її війна, точніше – необхідність комусь взяти відповідальність на себе, консолідувати і повести за собою людей, захистивши в такий спосіб державу від зовнішньої агресії.

Лідерство полягає не в тому, щоб дати відповідь на питання війна чи мир. Ми всі за мир. Лідерство полягає у тому, щоб знайти правильну відповідь на питання: як краще і швидше досягти миру [5].

Виходячи з історичного та світового досвіду розв'язання проблеми збалансування державного управління та політичного лідерства в різних політичних системах, Україна не звільнена від необхідності творчого пошуку в

царині державного будівництва. Такий пошук має на меті, як мінімум, відповідно адаптувати чужий досвід до власних політичних реалій і, як максимум, віднайти оригінальні форми політичної організації, які б могли зробити вагомий внесок України у скарбницю світового політичного досвіду і які б вивели нашу державу на світову політичну арену.

Формування конструктивної культури політичного лідерства – одна із найважливіших передумов підвищення ефективності державного управління в сучасній Україні. Таким чином, Україна змушена вибирати оптимальну модель

Державно політичної організації суспільства і здійснювати процеси соціальної модернізації в досить короткі строки, щоб не відстати від світового розвитку. Така обставина говорить про те, що наукове вивчення проблеми оздоровлення політичного управління та збалансування політичного лідерства і державного управління не тільки актуальне, але й головне завдання українського політикуму.

Більшість дослідників сходяться на думці, що для сучасної України не є актуальною традиційна форма лідерства. Проте, на жаль, все ще не зникла остаточно проблема тоталітарного лідера, колективного чи персоніфікованого конкретною особистістю. Ефективність дій влади напряму визначаються не суспільними інтересами, а залежать від приватних та вузькокласових інтересів тих, хто до неї входить. «Причини суспільної неефективності сучасної української політичної еліти – не брак у неї знань та умінь, а те, що у неї немає необхідності враховувати інтереси суспільства. Процеси демократизації, державотворення в Україні з самого початку ви-

кликали чимало сподівань громадськості щодо відродження лідерської, або принаймні вагомої ролі інтелектуальної еліти в українській політиці [2].

Висновки і пропозиції. На основі проведеного дослідження політичного лідерства як суб'єкта державотворчих процесів в Україні можна зробити наступні висновки. У сучасних умовах – умовах суспільних трансформацій слід наголосити на пріоритетній ролі лідерів у їх здійсненні. Політичні події в Україні виявили цілу низку проблем, серед них, зокрема, необхідність створити чітку теорію державотворення та підготовки кадрів для будівництва нової демократичної України, що навряд чи вдасться без формування нової політичної еліти, без вирішення проблеми адекватного політичного лідерства. Ця проблема виникає лише за умов існування ринку політичної влади, гарантованого мінімуму громадянських і політичних прав і свобод. Саме тому важливим фактом становлення і розвитку демократичного суспільства в Україні є формування активної, творчої, вільної особистості, здатної діяти самостійно, мобілізуючи необхідні ресурси для досягнення поставлених цілей, готової нести відповідальність за результат своєї діяльності.

Список літератури:

1. Акайомова А. Політичний імідж та основні його характеристики// Політичний менеджмент. – 2009. – № 5. – С. 29-34.
2. Воронова Т. В. Проблема підвищення ефективності державного управління в Україні: роль інституту політичного лідерства // Економіка будівництва і міського господарства. – 2012. – № 4. – С. 309-314.
3. Корнієнко В. О., Похило І. Д. Ефективність політичного лідера: критерії та механізм реалізації в сучасній Україні: Монографія. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 140 с.
4. Пахарєв А. Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні. Навчальний посібник. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 182 с.
5. Українська правда [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/ukr/news/2009/04/15/3883038/

Маскевич Е.Л., Гороховская Ю.И., Кровицка Я.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРОБЛЕМА ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА В УКРАИНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В данной работе определены теоретические и методологические аспекты исследования деятельности политического лидера. Проанализированы и обобщены научные определения, концепции политического лидерства. Проанализирована эффективность деятельности политического лидера. Исследованы проблемы политического лидерства. Предложены пути повышения эффективности государственного управления в современной Украине.
Ключевые слова: политический лидер, лидерство, политическое сознание, респондент, политическая элита, президент.

Maskevich O.L., Gorohovska J.I., Krovitska Y.A.
Vinnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv National Trade and Economic University

THE PROBLEM OF POLITICAL LEADERSHIP IN UKRAINE AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT

Summary
In this article the theoretical and methodological aspects of the study of the political leader were defined. Ehe scientific definition of the concept of political leadership were analyzed. The effectiveness of the political leader was analyzed. The problems of political leadership were investigated. Ways to strengthen governance in modern Ukraine were proposed.
Keywords: leader, leadership, political consciousness, respondent, political elite, president.

УДК: 325.54(410):341.43

ПОЛІТИКА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ У СФЕРІ НАДАННЯ ПРИТУЛКУ В КІНЦІ 1980-Х – НА ПОЧАТКУ 2000-Х РОКІВ

Міхавчук Л.Ф.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Встановлено, що з кінця 1980-х років шукачі притулку перетворилися на основну проблему в імміграційній політиці більшості держав Західної Європи. Великобританія, з-поміж країн Європейського Союзу, стала однією з основних країн призначення шукачів притулку: з 1988 року у країні спостерігалося поступове збільшення кількості заяв на отримання притулку. Здійснено аналіз основних реформ у сфері надання притулку, які розпочалися у Великобританії з кінця 80-х років XX ст.

Ключові слова: шукачі притулку, Великобританія, надання притулку, економічні мігранти, нелегальні мігранти.

Постановка проблеми. Наприкінці XX століття кількість заяв на отримання притулку у країнах Західної Європи почала стрімко зростати. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, починаючи з кінця 1980-х років Великобританія, яка раніше не мала справи з великим напливом шукачів притулку, перетворилася на одну з основних приймаючих країн у Європейському Союзі. Різке збільшення кількості клопотань про отримання притулку зумовило виникнення поняття «псевдобіженців», тобто шукачів притулку, які насправді є прихованими економічними мігрантами. У результаті різниця між особами, які шукають притулку та іншими категоріями іммігрантів стала дещо розмитою: їх часто почали ототожнювати як у суспільній, так і у політичній риториці. Масовість притоку шукачів притулку викликала ворожість суспільства до них зокрема і до мігрантів загалом. На цьому тлі, у багатьох країнах Європейського Союзу зросла заклопотаність стосовного того, що шукачі притулку та біженці є для них надмірним тягарем. У відповідь на складну ситуацію, у країнах набули поширення політичні реформи у сфері надання притулку. Так, серед складових міграційної політики, політика щодо шукачів притулку в останні два десятиліття піддалася найбільшим рестрикціям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політика держав у сфері надання притулку та біженства, часто у межах ширшої імміграційної проблематики, висвітлюється у наукових працях таких вітчизняних дослідників, як: В. Олефір, Ю. Римаренко, О. Малиновська, Н. Тиндик, З. Макаруха та ін. З-поміж зарубіжних дослідників варто виділити Л. Шустер, Е. Тілеманна, В. Скуіре, К. Босуел, С. Лавенекс.

Метою статті є дослідження проведених політичних реформ у сфері надання притулку, які розпочалися у Великобританії наприкінці 80-х років XX ст. **Основні завдання:** встановити та охарактеризувати причини, які зумовили необхідність введення урядом Великобританії змін у сфері надання притулку, а також проаналізувати основні заходи, які були здійснені у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Основоположним документом, покликаним визначати критерії та процедури надання шукачам притулку статусу біженця є Женевська конвенція 1951 року про статус біженців (далі – Конвенція) та Протокол 1967 року до неї. Відповідно до положень Конвенції, біженцем є особа, яка знаходиться за межами країни своєї національної приналежності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознакою раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів [1]. Усі країни Західної Європи ратифікували Конвенцію. Великобританія ратифікувала її у 1954 році, однак до підписання «Акту про надання притулку та імміграційні апеляції» від 1993 року (The Asylum and Immigration Appeals Act) положення конвенції не мали чинності в країні. Адже, слід враховувати, що у Великобританії дуалістична правова система. Тобто, жодна міжнародна угода, яку від імені держави підписує уряд, не має чинності поки вона не буде закріплена у внутрішньому законодавстві відповідним парламентським актом.

У міграційній проблематиці широко використовується поняття «особи, яка шукає притулку». Дуже часто поняття «шукач притулку» та «біженець» вживаються як взаємозамінні, проте вони не є тотожними. Організація Об'єднаних Націй позначає цим терміном усіх осіб, які перетинають кордон у пошуках захисту однак можуть не підпадати під чітке визначення біженця, яке подається у Конвенції. В законодавстві Великобританії, шукач притулку визначається як особа, яка подала офіційне клопотання про отримання притулку у Великобританії і чекає на розгляд своєї заяви. У загальному, шукач притулку – це особа, яка просить захисту в іншій країні, аніж його/її власна, від переслідувань або небезпеки отримання серйозної шкоди і чекає на рішення щодо свого клопотання про отримання притулку та статусу біженця [2, p. 12].

Заява шукача притулку розглядається за критеріями Конвенції та національних практик. Ті особи, які надали ґрунтовні докази і чия заява відповідає вимогам, отримують право на притулок і статус біженця. Особам, які надали недостатньо доказів для задоволення їхнього прохання, у наданні статусу біженця відмовляється. Такі особи мають право на апеляцію. Якщо після розгляду апеляції, рішення буде негативним, то вони повинні покинути територію держави у якої просили притулку. Якщо вони цього е зроблять добровільно, держава має право їх депортувати на підставі незаконного перебування на її території.

Слід відмітити, що у сучасних умовах досить важко швидко встановити чи шукач притулку дійсно є біженцем за критеріями Конвенції. Процес визначення, як правило, тривалий та складний. Він вимагає від держави чимало бюджетних витрат як на розгляд справи, так і на утримування шукачів притулку. Адже, навіть якщо шукачеві притулку буде відмовлено у наданні статусу біженця і він врешті-решт покине країну, очікуючи на рішення щодо своєї справи, він буде отримувати соціальне забезпечення.

За статистикою, з усієї кількості прохань про притулок лише незначний відсоток осіб дійсно

© Міхавчук Л.Ф., 2014

отримує статус біженця і відповідні цьому статусу преференції. Так, у Великобританії у 2013 році із 17 647 загальної кількості розглянутих заяв лише 6 542 заяв були успішні і прохачі отримали притулок чи іншу форму тимчасового захисту [3]. В той час як не всі визнаються біженцями, мало хто з тих, кому було відмовлено, повертається додому. Багатьом шукачам притулку, зрештою, дозволяється залишитися у країні на гуманітарній чи іншій основі, певний відсоток перетворюється у нелегальних мігрантів. У Великобританії для шукачів притулку, які не отримали офіційного статусу біженця, але не можуть повернутися додому, до 2003 року існував так званий «винятковий дозвіл на перебування» (Exceptional leave to remain) [4, p. 70]. З квітня 2003 року «винятковий дозвіл на перебування» був замінений на «гуманітарний захист» (Humanitarian Protection) та «дискреційний дозвіл» (Discretionary leave). Низький рівень депортації осіб, яким було відмовлено у наданні притулку, загалом пояснюється поєднанням моральних, правових, політичних та економічних перешкод.

Особи, які шукають притулку є частиною міжнародних міграційних потоків, оскільки вони покидають країну своєї національної належності, перетинають міжнародний кордон з метою/внаслідок отримання притулку в іншій країні. Як правило, надання притулку розглядається державами в рамках ширшої імміграційної проблематики, однак вони проводять принципову відмінність між біженцем та мігрантом. Держави визнають, що біженці мають законні підстави для в'їзду на їхню територію та отримання захисту і прав, гарантованих Конвенцією. Це єдина група іноземних громадян, яка, не маючи зв'язків ні з державою, ні з її громадянами, визнається державою такою, стосовно якої у неї є певна відповідальність [5, p. 3]. Також, держави-учасники Конвенції зобов'язуються не висилати біженців до країн їхнього походження проти їхньої волі. Однак, вони зберігають певний ступінь контролю у питаннях надання притулку: органи виконавчої влади мають право на відмову у в'їзді на територію своєї країни, або на депортацію з міркувань національної безпеки. Принцип «не вислання» та той факт, що проживши на території, наприклад, Великобританії від п'яти років, шукач притулку може просити про дозвіл на постійне проживання, незалежно від того, на якій основі він залишився у країні, деякою мірою пояснюють небажання європейських країн допускати великих притоків шукачів притулку.

У післявоєнний період надання притулку та питання імміграції здебільшого розглядалися як окремі процеси. Надання притулку було пов'язане із реаліями «холодної війни», тобто біженцями, у більшості випадків, вважалися усі ті особи, які тікали від комуністичного режиму. Країни Західної Європи радо приймали їх, оскільки вони слугували доказом домінантності демократичного ладу. Імміграція ж, у свою чергу, розглядалася як спосіб залучення тимчасової робочої сили. Так, у Великобританії уряд, як правило, реагував індивідуально на кожний випадок, хоч окремі положення про надання притулку й згадувалися в імміграційних правилах.

Згодом, процеси деколонізації значно ускладнили розмежування між біженцями та економічними мігрантами. Стало важче зрозуміти хто рятувався від небезпеки «стати жертвою переслідувань за ознакою раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів», а хто покидав свою країну через економічне неблагополуччя. Варто сказати, що як одне, так і інше мало місце. Політичні перевороти, економічні труднощі та конфлікти, які супроводжувалися насиллям відбувалися одночасно і у своїй сукупності ставали поштовхом до виїзду.

Процес часткового зрівняння шукачів притулку та економічних мігрантів у політичній та суспільні риториці продовжився із згортанням у багатьох країнах Західної Європи програм для залучення трудових мігрантів з середини 1970-х років. На цьому тлі, багато економічних іммігрантів, чия робоча віза закінчувалася, залишалися у країні нелегально. У пошуках узаконення свого перебування на території іноземної держави, нелегальні мігранти почали звертатися за наданням притулку для того, щоб уникнути депортації. З іншого боку, введення урядами багатьох європейських країн більш жорстких правил в'їзду, мало зворотний ефект для біженців. Багато справжніх біженців були позбавлені змоги подавати заяву на отримання відповідного статусу, оскільки їм не вдавалося потрапити до країни потенційного притулку. У результаті, деякі особи, які шукали притулку почали вдаватися до незаконних шляхів в'їзду до іноземної країни.

На додаток, із 1980-х років розпочалася загальна тенденція зростання кількості прохань про надання притулку. Так, у Великобританії кількість прохань про надання притулку зростала із 3 998 у 1988 році до 11 640 у 1989 році, 26 205 – у 1990 році і 44 840 – у 1991 році, потім показники трохи впали, але у 2002 році сягнули свого піку склавши 84 132 клопотань [6]. У наступні роки середньорічна кількість заяв складала приблизно 25 000. Остання доступна статистика показала, що у 2013 році число заяв на отримання притулку склало 23 507 [3]. Таким чином, із невеликого відсотку від усіх приїжджих до Великобританії, шукачі притулку перетворилися на найбільшу категорію іммігрантів. Велика кількість заяв призвела до їх поступового накопичення, що певною мірою слугувало підтвердженням того, що багато із клопотань є фальшивими.

В таких умовах, різниця між особами, які шукають притулку та економічними і, часто нелегальними, мігрантами стала дуже розмитою. Поняття шукачів притулку та економічних/нелегальних іммігрантів стали використовувати як взаємозамінні. У суспільній думці з'явилося переконання, що багато осіб, які шукають притулку насправді є «псевдобіженцями», тобто прихованими економічними мігрантами, які зловживають системою надання притулку.

Таким чином, перекриття багатьох шляхів для економічної імміграції та збільшення числа шукачів притулку у поєднанні із труднощами щодо вислання тих, кому було відмовлено у наданні притулку та певними нормами соціальної політики (які зобов'язують надавати шукачам притулку житло, медичну та грошову допомогу), перетворили сферу надання притулку у помітну політичну проблему. З 1980-х років у країнах Західної Європи набули поширення політичні реформи призначені для стримування потоків шукачів притулку через запобігання їхньому в'їзду, обмеження часових рамок їхнього перебування у країні та ефективніше управління соціальною допомогою, яка їм надається, розселення шукачів притулку і біженців.

Враховуючи те, що процес розгляду заяви на отримання притулку та всі супроводжуючі його витрати та зобов'язання розпочинаються коли шукач притулку потрапляє у країну, на передній план була винесена розробка бар'єрів для в'їзду на територію потенційної країни притулку. У цьому руслі, були зініційовані нові заходи у сфері візових ви-

мог та санкцій стосовно перевізників, покликані на попередження в'їзду осіб, які можуть мати підстави для прохання про притулок. Більшість шукачів притулку як іноземні громадяни, які прагнуть потрапити до будь-якої країни Західної Європи, повинні отримати візу. З цих міркувань поширеною практикою стала відмова у отримані візи через підозру, що особа буде просити про надання притулку.

Незважаючи на запевнення, що такі заходи мають на меті обмеження руху економічних мігрантів, більшість візових вимог, які застосовували країни Західної Європи, почали використовувати для скорочення притоку людей із тих країн, які є найбільшими джерелами біженців. Підтвердженням цього було, наприклад, встановлення урядом Великобританії візових вимог для громадян Шрі-Ланки у 1986 році. Так само, у 2002 та 2004 роках для громадян Зімбабве та Ямайки відповідно, було встановлено вимогу оформляти візу для в'їзду до Великобританії [7].

Санкції проти перевізників, які привозять іноземних громадян без відповідних документів чи віз, набули поширення у 1980-х роках і сьогодні є частиною імміграційного контролю багатьох країн. У Великобританії ці санкції спершу розповсюджувалися лише на авіакомпанії та судноплавні компанії, однак згодом до них додали й водіїв туристичних автобусів, вантажівок та працівників потягів «Євростар» через Ла-Манш. З 2002 року був встановлений штраф за незаконне перевезення у розмірі від 2 тис. до 4 тис. фунтів стерлінгів [8].

Ще одним, важливим заходом для попередження в'їзду іноземних громадян стало використання перевірок до посадки на літак чи паром. Такі перевірки почали проводити у аеропортах, портах та інших пунктах, які знаходяться поза межами держави до якої прямують іноземні громадяни. На основі «Акту про національність, імміграцію та надання притулку» 2002 року (Nationality, Immigration and Asylum Act), Великобританія встановила у певних іноземних портах як, наприклад, Кале, Дюнкерк, Булонь, офіцерів імміграційної служби з метою виявлення нелегальних мігрантів [7]. Хоч первинна мета таких заходів і полягає у боротьбі з нелегальною імміграцією, вони значною мірою використовуються й проти потенційних шукачів притулку.

В той час як вищезазначені заходи були покликані перешкоджати в'їзду шукачів притулку, багато країн почали застосовувати і непрямі заходи впливу на міграційні потоки. Перш за все, такі заходи полягали у спробах зробити свою країну непривабливою для потенційних шукачів притулку. Основний акцент робився на зниженні пільг та обмеженні прав, які доступні для шукачів притулку та біженців. Більшість країн Західної Європи обмежили право шукачів притулку на оплачувану діяльність під час того як розглядається їхня справа. У таких країнах як, наприклад, Франція, Німеччина законодавство забороняє шукачам притулку влаштовуватися на роботу. У Великобританії до 2002 року шукачі притулку могли працювати після шести місяців перебування у країні. Попри це вони рідко інтегрувалися у легальний ринок праці, оскільки, як правило, їм не вистачало кваліфікації та знання мови. У 2002 році шукачам притулку було заборонено наймати на роботу, окрім тих випадків, коли їхня заява розглядається більше як дванадцять місяців. З 2006 року «Актом про імміграцію, надання притулку та національність» (Immigration, Asylum and Nationality Act 2006) було встановлено санкції для роботодавців, які приймали на роботу нелегальних трудових мігрантів [9].

На додаток до скасування права на працевлаштування, були впроваджені ініціативи щодо скорочення соціальних виплат, які є найбільш вагомим «пул-фактором» при виборі країни потенційного притулку. У Великобританії шукачі притулку отримували лише кишенькові гроші, на все решта необхідне їм надавалися ваучери (згідно з «Актом про імміграцію та надання притулку» 1999 року). Однак, лейбористський уряд у 2002 році розпочав поступове скасування ваучерів, а все необхідне шукачі притулку повинні були отримувати у центрах розміщення. Також, у країні була зроблена спроба відмовляти у пільгах тим, хто подав прохання про надання притулку не відразу після прибуття [9].

Новоприбулі шукачі притулку так само як іммігранти, прагнуть поселятися у місцях, близьких до тих, де проживають їхні співгромадяни або тих, де є установи, які надають допомогу іммігрантам. Як правило, це великі міста, або міста із великою концентрацією населення іммігрантського походження. Такі поселення часто чинять тиск на місцеві громади. Саме тому, уряди намагаються управляти розселенням шукачів притулку і поселяти їх у спеціальні центри, зазвичай, поза межами великих міст. До 2002 року Великобританія була однією із небагатьох країн, де не існувало таких заходів, однак у 2002 році був зроблений крок до створення центрів для розміщення осіб, які шукають притулку [9]. Обмеження щодо того, де шукачі притулку живуть, розглядалися урядом як можливість полегшити нагляд за ними, а також запобігання тому, щоб вони «розчинилися» у країні.

Незважаючи на всі ці заходи, шукачі притулку все одно продовжували і продовжують з'являтися у достатньо великих масштабах. Основною проблемою для національних держав залишається питання як обмежити той період, який вони можуть перебувати у країні. А точніше, як зробити так, щоб особи, яким було відмовлено у наданні притулку та біженці, які більше не потребують захисту зрештою покинули країну. Одним із заходів, спрямованих на заохочення від'їзду, були виплати для налагодження життя після повернення шукачів притулку на батьківщину, однак він не отримав широкої популярності.

Традиційно, статус біженця був своєрідним квитком на довгострокове перебування або навіть постійне проживання у державі-притулку. Однак, з середини 1990-х років зв'язок між статусом біженця і правом на постійне проживання став слабшим. Країни почали прив'язувати до розгляду клопотання про надання притулку вимогу повернення до країни походження, коли умови в ній покращаться.

У 1990-х роках у Великобританії, на додачу до збільшення загальної кількості прохань про притулок та внаслідок недостатнього фінансування, виникла проблема накопичення нерозглянутих заяв. Для подолання цієї проблеми, були прийняті спроби пришвидшення процесу розгляду заяви. Ще одним заходом у цьому напрямку було положення, згідно з якими особам відмовлялося у наданні притулку на основі принципу «невідповідності», під чим розуміється несвоєчасне подання заяви на отримання притулку, або відсутність самого прохача під час розгляду справи. Ще одним заходом стало скорочення можливостей і термінів для подання апеляцій. Так, «Акт про імміграцію та надання притулку» 1999 року (Immigration and Asylum Act 1999) прискорив процес прийняття рішення, зменшивши його до двох місяців для розгляду першої заяви і ще чотирьох місяців для розгляду апеляції [10]. Варто наголосити, що ці заходи стали ще суворішими у подальших актах.

Загалом, ініціативи, які впроваджувалися країнами Європи, характеризувалися застосуванням великої кількості політичних та адміністративних заходів. Великобританія є прикладом їх швидкої розробки і впровадження. Адже, до 1993 року, а конкретно до підписання «Акту про надання притулку та імміграційні апеляції», у Великобританії не було первинного законодавства щодо надання притулку [5]. За досить короткий період у країні була розроблена і втілена на практиці достатньо велика кількість політико-правових ініціатив у цьому напрямку.

Висновки. Протягом щонайменше десяти років особи, які шукають притулку були помітною політичною проблемою в імміграційній політиці багатьох європейських країн. Масштаби і складність питань, пов'язаних з потоком шукачів притулку та біженців ставить перед країнами їхнього призначення серйозні виклики. Якщо у післявоєнний період не виникало значних суперечок щодо того, хто є біженцем, то в сучасних умовах це поняття тісно переплітається із нелегальними та економічними мігрантами. Такий стан речей зумовлює небажання розвинених європейських держав мати справу із великою кількістю шукачів притулку, які можуть виявитися так званими «псевдобіженцями», тому вони розробляють заходи для обмеження зловживань у сфері надання притулку.

Країни Європейського Союзу, включаючи Великобританію, намагаються докладати максимум зусиль для того, щоб підтримувати баланс між контролем своїх національних кордонів і наданням захисту великій кількості осіб, які дійсно потребують захисту. В цілому, політика імміграційного контролю зосереджується на збереженні здатності обмежувати в'їзд шукачів притулку та прискоренні процесу надання притулку, а також на запобіганні нелегальній імміграції, а особливо, в'їзду до країни «псевдобіженців».

Список літератури:

1. Конвенція про статус біженців [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011
2. Glossary on migration / [Ed. by R. Perruchoud, J. Redpath-Cross]. – 2nd ed. – Geneva: IOM, 2011 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.corteidh.or.cr/sitios/Observaciones/11/Anexo5.pdf
3. Immigration statistics, October to December 2013 [Electronic resource]. – Access mode: https://www.gov.uk/government/publications/immigration-statistics-october-to-december-2013/immigration-statistics-october-to-december-2013
4. Koser K. International Migration: A Very Short Introduction / Khalid Koser. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 152 p.
5. Schuster L. The Use and Abuse of Political Asylum in Britain and Germany / Liza Schuster. – London: Frank Cass Publishers, 2003. – 310 p.
6. Migration to the UK: Asylum [Electronic resource] // The Migration Observatory. – Access mode: http://migrationobservatory.ox.ac. uk/briefings/migration-uk-asylum
7. Asylum and migration: a review of Home Office statistics [Electronic resource] // National Audit Office. – Access mode: http://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2004/05/0304625.pdf
8. Immigration and Asylum 2002 No. 2817 The Carriers' Liability Regulations 2002 [Electronic resource] // UK Legislation. – Access mode: http://www.legislation.gov.uk/uksi/2002/2817/pdfs/uksi_20022817_en.pdf
9. Nationality, Immigration and Asylum Act 2002 [Electronic resource] // UK Legislation. – Access mode: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/41/contents
10. Immigration and Asylum Act 1999 [Electronic resource] // UK Legislation. – Access mode: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/33/contents

Михавчук Л.Ф.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ПОЛИТИКА ВЕЛИКОБРИТАНИИ В СФЕРЕ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ УБЕЖИЩА В КОНЦЕ 1980-Х – НАЧАЛЕ 2000-Х ГОДОВ

Аннотация
Установлено, что с конца 1980-х годов искатели убежища превратились в основную проблему в иммиграционной политике большинства государств Западной Европы. Великобритания, среди стран Европейского Союза, стала одной из основных стран назначения искателей убежища: с 1988 в стране наблюдалось постепенное увеличение количества заявлений на получение убежища. Осуществлен анализ основных реформ в сфере предоставления убежища, которые начались в Великобритании с конца 80-х годов.
Ключевые слова: искатели убежища, беженцы, Великобритания, предоставление убежища, экономические иммигранты, нелегальные иммигранты.

Mikhavchuk L.F.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ASYLUM POLICY OF GREAT BRITAIN IN THE LATE 1980S – EARLY 2000S

Summary
It is ascertained that since the late 1980s onwards asylum seekers have become the major problem in the immigration policies of most West European countries. The United Kingdom, among other EU's member-states, has become one of the main destination countries of asylum seekers: since 1988 the country experienced a gradual increase in the number of applications for asylum. The main reforms in the asylum that the UK have started to implement since the late 1980s is analyzed.
Keywords: asylum seekers, refugees, Great Britain, granting asylum, economic immigrants, illegal immigrants.

УДК 321.02-056.2(437.6+431)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ЖІНОК СЛОВАЧЧИНИ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Сурніна-Далекорей О.А.
Ужгородський національний університет

У статті порушується проблема інтеграції жінок до політичного процесу сучасної Польської та Словацької Республік. Авторка аналізує можливі бар'єри в інституційній площині з якими зіштовхнулись жінки країн на шляху до лав політичної влади в період демократичних трансформацій на межі 20 – 21 століть. В результаті перевірки декількох гіпотез авторка узагальнює, що причини низького представництва жінок в органах влади обох країн обумовлюються як будовою національних інституційних чинників, так і глибоко вкоріненим громадським упередженим сприйняттям суспільної ролі жінки, що значною мірою впливає на настрої партійної еліти як Словаччини, так і Польщі.
Ключові слова: Центральна Європа, політична участь, партійна система, виборча система, жіночий рух.

Як і більшість інших країни Центральної Європи (ЦЄ), що стали на шлях глибоких соціальних перетворень на межі 1980 – 1990-х рр., Словаччина (СР) та Польща (РП) задекларували у новому виборчому законодавстві егалітарний принцип рівних можливостей для всіх соціальних груп населення при участі у політичному житті. Проте, вже результати двох перших демократичних виборів в парламенти країн (1994/1998 рр. в СР та 1991/1993 рр. в РП) продемонстрували, що жінки були представлені в обох легіслатурах набагато менше, ніж чоловіки.

Основною причиною скорочення представництва жінок у владних структурах, на думку фахівців, стала відміна системи квот, а також більш реалістичне відображення розподілу влади в суспільстві, що досягається посередництвом демократичних виборів. Зменшення показників політичної участі жінок в країнах регіону виявилось побічним ефектом процесу інституціоналізації нових політичних партій. Взаємопов'язаними із показником політичного представництва жінок є також внутрішні умови розвитку, що очевидно різняться між кожною конкретною країною ЦЄ. У даній роботі дослідити всі фактори внутрішньої динаміки розвитку країн (в нашому випадку – СР та РП) є неможливим, а тому ми змушенні опустити аналіз основних економічних, соціальних та культурних детермінант процесу трансформації і зосередитись на *впливі політико-інституційних факторів на політичну участь жінок Словаччини та Польщі як основної* ***мети*** *дослідження.*

Вибір країн для вивчення пов'язаний із наступними чинниками: По-перше, і Словаччина і Польща представляють класичну ЦЄ, що обумовлює подібність їх історичних доль та спільність перспектив розвитку. По-друге, обидві країни є прикладами успішного здійснення постсоціалістичних перетворень в регіоні ЦЄ. По-третє, важливим фактором відбору країн стала подібність окремих елементів їх політико-інституційного середовища.

Перші вибори в незалежній СР відбулись осінню 1994 р. Вибори в парламент здійснювались на основі загального виборчого права і пропорційного представництва (вибори проводились по 4 багатомандатних виборчих округах). Виборчий закон та Конституція (гл.5) були основними правовими регуляторами виборів. Польські вибори 1991 р. проводились згідно Закону про вибори від 28 червня 1991 р. Відповідно до нього 460 місць у Сеймі поділялись між 391 місцем обраних у 37 багатомандатних виборчих округах (з величиною 7-19 місць, або 10.5) і 69 місць розподілених через загальнонаціональні партійні списки. В результаті перших виборів жінки отримали 22 (14,66%) місць в НР СР та 42 (9,5%) в Сеймі РП. Напередодні виборів 1998 р. в СР відбулось чергове реформування виборчого законодавства – в країні було встановлено єдиний багатомандатний виборчий округ із 5% порогом для партій та 7-10% для коаліцій. Новий виборчий закон в травні 1993 р. вступив у дію і в РП. Метою зміни виборчих правил стало бажання зменшити фрагментацію шляхом зменшення пропорційності. В результаті було зменшено середню величину округу (число виборчих округів було збільшено до 52 з величиною від 3 до 17, або 7,5) та встановлено 5% поріг. Напередодні парламентських виборів 2001 р. польська виборча система зазнала чергових модифікацій. Новий закон закріпив правило, згідно з яким при виборах в нижню палату використовується варіант пропорційної виборчої системи, коли депутати обираються в багатомандатних виборчих

© Сурніна-Далекорей О.А., 2014

округах, а не в рамках єдиного загальнонаціонального виборчого округу. Однак, якщо під час виборів 1993 та 1997 рр. було 52 виборчих округи, то в 2001 р. їх стало 41 (7-19). Крім того, новий закон змінив і систему підрахунку голосів. Як при цьому змінювався показник політичного представництва жінок, пропонуємо прослідкувати в наступній таблиці:

Таблиця 1

Представництва жінок (у %) СР та РП на рівні законодавчої влади 1993–2007 рр.

Країна	1991	1993/1994	1997/1998	2001/2002	2005(7*)/2006	Середня кількість
Словаччина		14,66	12,66	19,33	16,00	15,66
Польща	9,5	13,04	13,04	20,22	20,43	15,24

** Подано результати дострокових парламентських виборів до Сейму РП 2007 р.*

Джерело: розроблено автором за даними [8]

Отже, із завершенням періоду соціалізму як в СР, так і в РП відбулось значне скорочення жіночого політичного представництва (в середньому на 10-15%). Низькою залишалась участь жінок у законодавчій гілці влади обох країн і в 1990-х рр. І тільки з початком 2000-х рр. політична участь жінок почала повільно зростати із проведенням кожних чергових виборів.

Без сумнівно, констатувати факт низького представництва жінок в органах влади важливо, проте не достатньо. Головне питання міститься у пошуку *причин недостатнього представництва жінок.*

І перше припущення міститься в тому, що електоральний успіх кандидатів-жінок нижчий, ніж кандидатів-чоловіків. Для перевірки цієї гіпотези можна використати порівняння шансів для чоловіків та жінок бути обраними в парламенти СР та РП.

Таблиця 2

Вірогідність перемоги на парламентських виборах для жінок і чоловіків кандидатів Словаччини (2002 р.) та Польщі (2001 р.)

	Словаччина	Польща
Чоловіки		
Кандидати	793	3664
Обранні	121	367
P(A)	0,15	0,10
Жінки		
Кандидати	242	1055
Обранні	29	93
P(A)	0,12	0,09

Джерело: розроблено автором

Аналіз даних, наведених в таблиці, демонструє, що серйозних **відмінностей у вірогідності бути обраними між чоловіками та жінками як в СР, так і в РП в досліджуваний період не було.** В СР 1035 кандидатів (з них 242 жінки) боролись за право бути представленими в НР СР. В результаті були обрані 121 чоловік та 29 жінок. Вірогідність бути обраним для кожного кандидата в СР дорівнювала 0,15 для чоловіків та 0,12 для жінок (кожний сьомий кандидат-чоловік був обраний, серед жінок – кожна восьма потрапила до парламенту). Вірогідність бути обраним в польський парламент для кожного кандидата була дещо нижчою, ніж в СР, що пов'язано із більшою кількістю кандидатів, проте дуже схожа для чоловіків і для жінок (0,10 та 0,09).

Аналіз даного етапу виборчого процесу не продемонстрував доказів істотних відмінностей у електоральній результативності між чоловіками та жінками ні в СР, а ні в РП. Тому далі спробуємо виявити причини низької репрезентації жінок у виборних органах влади не в процесі вибору кандидата виборцями, а в **процесі висунення кандидатів**.

Аналіз виборчих кампаній межі 1990–2000-х рр. в обох країнах показав, що кількість жінок-кандидатів висуванок значно відрізнялась від кількості кандидатів-чоловіків. Незважаючи на те, що під час виборів 2002 р. у СР та 2001 р. у РП спостерігалось зростання кількості жінок у виборчих списках політичних партій (на відміну від 1990-х рр.), їх кількість залишалась низькою. Так, з 7 політичних партій представлених в НР СР тільки 2 розмістили жінок в першій трійці. А загалом в першій половині списків кандидатів політичних партій СР жінки становили лише 20,9% (1998 р. – 14,7%), в першій чверті 17,9% (в 1998 р. – 12,6%). В РП зобов'язання щодо збільшення кількості жінок-кандидаток у виборчих списках традиційно підтримали партії лівого спрямування, зокрема СЛД (30%). Праві ж сили, як-то ВАС, і на цих виборах виявилась партією з найменшою кількістю жінок – 14,9%. В результаті, після розподілу місць по партійним спискам, жінки отримали 19,33% місць в парламенті СР та 20,22% місць в парламенті РП. Подібний аналіз процесу номінації партіями жінок-кандидаток у своїх виборчих списках, наводить на запитання: *чому жінки рідше висуваються політичними партіями, а ніж чоловіки?* Щоб відповісти на це запитання, перевіримо декілька гіпотез.

Гіпотеза 1. *Недостатній рівень політичного, економічного та культурного капіталу у жінок акумульований в дореформений період*. У соціалістичний період розвитку країн ЦЄ жінки були відносно добре представлені у владних інститутах. При тім вони не мали позицій в органах реальної політичної влади. Жінки були несуттєво представлені у центральних органах комуністичних партій, непропорційною була їх кількість і в урядах.

Попри те, що досвід країн ЦСЄ демонструє можливість різних шляхів трансформації еліт, практика доводить, що більшу частку в структурі еліт в умовах демократичного транзиту обійняли: 1) представники номенклатури, що зберегли політичну владу, а також члени громадських організацій (профспілки, жіночі організації і т.д.), які володіли значним політичним капіталом; 2) керівники підприємств, власники значних економічних ресурсів; 3) верхівка наукової та художньої інтелігенції відзначена культурним капіталом; 4) нові підприємці та успішні бізнесмени; 5) політики, вільні від номенклатурного минулого, що позиціонували себе, як лідери нових партій та рухів.

Традиційно жінки екс-соціалістичних країн були слабо представлені в більшості наведених груп і не мали доступу до зазначених видів ресурсів. Профспілки та жіночі організації, як-от, наприклад, «Комітет радянських жінок», «Чехословацька асоціація жінок», «Ліга Польських жінок» були основними каналами проходження жінок у владу за «жіночою» квотою.

Попри те, що жінки були активно залучені у трудові відносини, вони рідко обіймали керівні посади в промисловості чи інших секторах економіки. Так, рівні жіночої зайнятості в ЧССР були колосально високими – 93% [13, с. 197]. При тім, жінки країни не були рівними з чоловіками у досягненні

високих керівних посад. До 1991 р. лише деякі з них посідали лідерські позиції в окремих сферах економіки ЧССР (як правило, управлінці середньої ланки). Не менш вражаючими рівні зайнятості жінок були і в соціалістичній Польщі – 85,5% (1988 р.). Однак попри відносно високий рівень освіти, польські жінки суттєво були представлені лише у незначній кількості секторів. У 1988 р. жінки займали лише 4,5% управлінських посад в економіці [7, с. 134-135].

Нові перспективи та можливості для жінок в сфері зайнятості в результаті ринкових перетворень з'явились з розвитком приватного підприємництва. Так, в період між 1992 – 1996 рр. кількість жінок-підприємців у СР збільшилась на 5 238 осіб, що становило зростання у 18,2%. Загалом у 1997 р. жінки СР складали 26% підприємців від загальної кількості зайнятих у цій сфері [6, с. 168]. Проте з процесами нормалізації економічної ситуації та через відсутність у жінок відповідної освіти і досвіду роботи на управлінських посадах стабільний розвиток багатоукладного жіночого підприємництва в незалежній СР та РП став обтяжений.

Склад обраного у 1993 р. Сейму відображає джерела рекрутування політичної еліти в РП, наведені вище. Так, за даними Р. Семінські, у 1993 р. 34% обраних до парламенту жінок були членами ПОРП, 73% – були членами «Солідарності» ще в 1980 р. Кількість чоловіків-членів парламенту по цих показниках складала 23% і 49% відповідно [15, с. 219]. Вибори 2001 р. також показали, що жінки рекрутуються у владу з доволі обмеженого кола джерел. Третина жінок в Сеймі 2001 р. виявились професійними політиками, що працювали в органах влади різних рівнів або ж були активістами місцевих партійних організацій. Істотним джерелом рекрутування жінок виявились також система освіти, науки (10 з 93 жінок членів-парламенту мали науковий ступінь), медицини, юриспруденції. І лише незначна кількість жінок-депутатів представляли економічний сектор [14].

Як зазначають словацькі дослідники, мобільними шляхами вступу жінок до вищої політики в країні є наступні: 1) вступ до політики при організації партії; 2) класична дорога шляхом виборів членами партії в рамках партійних структур; 3) робота у центральних органах, секретаріатах політичних партій або державному управлінні; 4) активність в інших організаціях (зокрема, жіночих НУО); 5) дорога через канали муніципальної політики; 6) опинитись «у потрібний час на потрібному місці» (громадські заходи, асистентки, партнерки, жінки впливових чоловіків). При цьому, кількість жінок – членів рад політичних партій майже не береться до уваги для заступництва жінок на керівні позиції. Для всіх політичних партій СР діє принцип, за яким нижчі посади (голова первинного осередку політичної партії, голови місцевих рад) обіймаються на основі зрозумілих механізмів та правил, в той час як вищі посади обіймаються на основі політичних рішень.

Гіпотеза 2. *Жінки політично менш активні і менше цікавляться політикою, ніж чоловіки, отже база для рекрутування в політику нижча серед жінок, ніж серед чоловіків.* Як правило, даний факт пов'язують з існуванням традиційних жіночих ролей, що є вагомим запобіжником на шляху до участі жінок у політику. Як свідчить статистика, середній показник виборчої участі в РП у хронологічному розрізі 1997-2005 рр. складав 44,93% і був схожим як для чоловіків, так і для жінок. В СР цей показник в період між 1998-2006 рр. був вищим – 69,63%, однак також був співставним між статями. Поряд з цим, на запитання соціологів про приналежність до політичних партій ствердно відповіли тільки 1,1% респондентів в РП [1, с. 29]. Майже 3% цей показник склав у СР [11]. Як констатує Лоркова, частка жінок у членських базах політичних партій СР на поч. 2000-х рр. коливалась у проміжку між 18% до 44%. Найбільше жінок-членів мали такі партії, як ФС (44%) та РЗДС (37%), а найменше СДХС (20%) та КПС (18%). Приблизно однакову кількість жінок мали УК (30%), АНГ (25%) та СДПС (25%) [9, с. 42]. Що стосується сукупних показників участі жінок у політичних партіях РП, то за оцінкою О. Барбурської, кількість жінок в їх лавах на межі 1990 – 2000-х рр. коливалась в межах 25-40% [2, с. 104]. Отже, інтенсивність членства жінок в партіях СР та РП в цілому є порівняною, і складає в середньому третину від загальної сукупності складу партій цільових країн. Поряд з цим, як можна прослідкувати, чоловіки в обох країнах в 2,5-3 рази частіше, ніж жінки долучаються до членства в партіях.

На жаль, ми не володіємо даними стосовно інших форм політичної діяльності жінок, як-то: підписання петицій, участь у мітингах та демонстраціях, вивішування політичної символіки, відвідування партійних зборів тощо. А тому узагальнена картина рівня політичної активності жінок як СР, так і РП в досліджуваний період, не може бути запропонована. Однак аналіз доступних форм активної участі жінок в політиці обох країн, дає нам підстави висновувати, що жінки по-іншому, ніж чоловіки, дивляться на проблему своєї політичної ролі і, зробимо припущення, вважають, що політичні дії не є надто ефективним способом вирішення їх проблем. Є очевидним, що при залученні в політику та в діяльність політичних партій, відмінності між жінками та чоловіками СР та РП зростають.

Партійна статистика та інтерв'ю з партійними активістами також демонструють, що жінки займають нижче положення в партіях СР та РП, ніж чоловіки, і рідше виконують управлінські функції. В обох країнах цей розрив є істотним. Так, наприклад, в СР на поч. 2000-х рр. середня частка жінок в керівництві провладних партій становила 16%. Найбільшу кількість жінок у керівництві представили такі партії, як ФС (20%) та СДПС (18%). В інших партіях участь жінок у керівних ешелонах не досягала навіть чверті від загальної кількості (5-20%) [8, с. 42]. Панування традиційних соціальних цінностей в РП в 1990-х рр. спровокувало навіть зменшення прагнення жінок обіймати високі партійні посади. Так, жінки-лідери, активістки «Солідарності» (Вінарська, Лабуда, Кулик, Доджюк) після 1989 р., забезпечивши повернення чоловіків у велику політику, відмовились від подальшої політичної участі.

Зважаючи на вищенаведене, розглянемо тепер ***роль політичних партій СР та РП у висуненні жінок-кандидаток*** в органи законодавчої влади країн. Серед дослідників побутує думка, що партії серед інших політичних інститутів більш схильні реагувати на тиск, що здійснюється на них, з метою збільшення жіночого представництва. На думку, західних дослідників (Метленд, Норіс, Ловендускі), партії є «провідниками до виборчих місць» як в позитивному, так і негативному значенні: з одного боку, вони допомагають, але з іншого – створюють перешкоди на шляху просування жінок у владу.

В обох країнах політичні партії долучають жінок у свої партійні списки в обмеженій кількості (20-23%). Найбільше жінок в парламенті СР 2002-2006 рр. мали такі партії, як РЗДС та СДХС –

5 та 4 жінки. Найменше жінок представили КПС – всього 1. У відсотковому відношенні це виглядає таким чином: РЗДС – 13,9%, СДХС – 14,29%, АНГ – 20%, ХДР – 20%, УК – 10%, СДПС – 16%, КПС – 9,1% [16]. В РП на виборах 2001 р. найбільша кількість жінок була представлена в списках СЛД – 25% та ТС – 31%. Поряд з цим партії правого крила виявились партіями з найменшою кількістю жінок (ВАС – 14,9%, ГП – 15,4, ПСП – 18,5%) [16]. Проте ці показники були дещо вищими, ніж на виборах 1997 р., коли вони не перевищили 13%. Подібна ситуація склалась і в СР, де на відміну від виборів 1998 р., у 2002 р. більшість політичних партій (17 з 25) розмістила хоча б одну жінку на якесь із перших п'яти місць. 11 партій залучили хоча б одну жінку між перших трьох кандидатів. Проте і ці показники в обох країнах були меншими за 1/3, і значно меншими за S.

Очевидна залежність представництва жінок у списках партій РП від їх ідеологічного забарвлення, наштовхує на думку про те, що причини виключення жінок з партійних списків, доцільно шукати у структурі самих партій. Так, Метленд вказує, що ліві партії в більшій мірі відповідають потребам у владі малих груп. Вони більше схильні співпрацювати з непривілейованими прошарками суспільства, а також створювати сприятливіше середовище для жінок у плані просування їх у владу [10].

На прикладі СР ми не виявили залежності збільшення кількості жінок у партійному списку та партійної ідеології. Очевидно, ідеологічна орієнтація політичних партій не є пов'язаною із просуванням жінок у словацький політикум. Результати виборів демонструють обернену залежність, коли більшу кількість жінок у парламент проводили праві партії (РЗДС, ДКС). Експертиза же польських виборів підтвердила загальноприйняту гіпотезу про те, що партії лівого крила більш схильні розміщати жінок у своїх виборчих списках. Очевидною причиною такої ситуації є широке європейське послання РП та запозичення дизайну західних партій. В СР подібні процеси, ускладнюють особливості партійної організації та процеси номінації кандидатів в цілому.

Гіпотеза 3. *Третя гіпотеза недостатнього представництва жінок в електоральному процесі міститься у слабкості та розпорошеності жіночого руху*. Процеси комплексної плюралізації, що захопили країни ЦЄ на межі 1980-1990-х рр. стали важливою умовою розгортання організованого жіночого руху. Після революції десятки нових жіночих організацій були засновані в СР (біля 70), проте всі вони страждали від відсутності фінансування і, розпадались так само швидко, як і створювались. Як зазначають дослідниці проблематики фемінізму в країнах ЦЄ (Дуглас, Бітушікова, Вейс, Округліцова), в умовах масштабних криз 1990-х рр. більшість жіночих НУО СР зорієнтувались на діяльності у соціальній сфері, втративши, таким чином, шанс стати дієвим суб'єктом політичного процесу. Щоправда, із поч. 2000-х років, в результаті інтенсифікації соціально-економічних та інституційних реформ, в СР намітились позитивні тенденції розширення політичного активізму жінок в площині громадянського суспільства. Активною частиною процесів соціальних змін став Союз жінок Словаччини, більшість членкинь якого були активними в громадському житті ще задовго до 1989 р. У 2000 р. з метою допомоги жінкам долучитись до політичної діяльності була утворена мережа «Форум жінок 2000». Виступаючи під гаслом «Більше жінок в політичному та громадському житті», активісти проекту долучили до кампанії відомих особистостей країни з тим, щоб вони підтримали ідею збільшення жінок у політиці [3]. Подібний проект «MATRA» мав місце і в період з 2001 по 2004 рр. Метою його було досягнення збалансованого представництва чоловіків та жінок в демократичних інститутах. За час проекту професійну підготовку пройшли 600 жінок. І хоча основна мета проекту не була реалізована (запровадження квот для жінок у списках партій), кампанія мала наслідком широкий резонанс у суспільстві.

На відміну від СР, одним з ключових каталізаторів соціальних змін в РП стали саме жіночі НУО, що активно почали створюватись після 1989 р. При тім, і до цього жінки активно долучались до опозиційних рухів, набуваючи досвіду громадської роботи. Так, після запровадження в грудні 1981 р. воєнного стану і ув'язнення тисячі-активістів (більшість з яких були чоловіки) членів «Солідарності», десятки жінок із Вроцлава, Варшави і Любліна розпочали активну роботу, спрямовану на створення підпільної організації руху [12, с. 55]. Найбільш вагомі ролі в цьому відіграли Б. Лабуда – очолила регіон Вроцлава разом із В. Фрасинюком, Д. Вінарська управляла Люблінським регіоном одноосібно. У Варшаві Г. Лучіво та Є. Кулик, разом із З. Буяком, координували діяльність штаб-квартири підпілля. Г. Лучіво за допомоги ще декількох жінок (Д. Щесна, А. Доджюк, А. Біконт, С. Бідленська, М. Павліцка) організувала видавництво щотижневої газети «Тижневик Солідарності», що став «голосом» руху. Чоловіки приєдналися до колективу редакції тільки в 1985 р.

У 1993 р. в РП офіційно вже було зареєстровано 59 жіночих організацій, в 1995 р. – 70, у 2000 р. – 200 [5, с. 58]. Їх діяльність охоплює різні сфери: анархо-фемінізм, доброчинну діяльність, групи підтримки, наукові центри, охорону здоров'я, освіту, насилля, безробіття тощо. Проблеми, як наприклад, політичне представництво також активно піднімаються, як складові ширшої програми боротьби проти загальної субординації жінок. У 1994 р. був заснований Центр з прав жінок, метою якого є аналіз законодавства та моніторинг програм діяльності уряду в плані ратифікації міжнародних договорів.

Напередодні виборів 2001 р. жіночі організації РП почали провадити активну кампанію інформування громадськості про жінок-кандидаток. 50 організацій приєднались до Передвиборчої коаліції жінок – відкритої угоди між жіночими організаціями, створеними за декілька місяців до виборів. Завданням коаліції стала боротьба проти ґендерної дискримінації, що проявлялась у нерівномірному доступі до влади. Результатом кампанії 2001 р. стало істотне зростання кількості жінок-депутатів в лавах Сейму РП – 20% (1997 р. – 13%).

Висновки. В статті висувається і перевіряється декілька гіпотез про причини низького представництва жінок в парламентах СР та РП. Перша з них – недостатній рівень політичного, економічного та культурного капіталу у жінок, акумульований в дореформений період, і в результаті – труднощі із входженням в політику після 1989 р. Ця гіпотеза підтверджується аналізом джерел рекрутування політичної еліти обох країн: вихідці з партійної номенклатури, директори підприємств, верхівка інтелігенції, нові успішні бізнесмени, – прошарки, де жінки традиційно мало представлені, і як наслідок, обмежені в доступі до ресурсів.

Друга гіпотеза – жінки політично менш активні і менше цікавляться політикою, ніж чоловіки, отже база для рекрутування в політику вужча серед жінок, ніж серед чоловіків. Жінки в меншій мірі долучаються до політичних дій та менш залу-

чені в партійну діяльність, а відтак рідше обіймають посади в партіях. Поряд з цим ці відмінності не є надто масштабними, а тому не можуть позиціонуватись як основна причина низької залученості жінок в процес номінації у виборні органи влади. Є очевидним, що навіть долучаючись до партійної діяльності, жінки обіймають нижчі позиції в партіях, ніж чоловіки.

Аналіз впливу політичних партій СР та РП на можливості рекрутування жінок у легіслатури країн продемонстрував, що організаційна сила, ідеологічна орієнтація та настанови стосовно жіночої активності є важливими факторами, що обумовлюють просування жінок у владу. В той же час партії двох країн в цілому не є ініціаторами реалізації гендерно-чутливої політики, оскільки долучають жінок у свої партійні списки як кандидатів переважно на непривабливі позиції, і в обмеженій кількості. Поодинокі приклади використання квот на внутрішньому рівні продемонстрували ліві партії РП.

Є очевидним, що аксіома про те, що пропорційна система створює більше можливостей для жінок на грунті двох країн, ефективно працює тільки за умови сприятливої партійної політики.

Третя гіпотеза міститься у слабкості та розпорошеності жіночого руху. Жіноча участь у громадянському суспільстві двох країн є досить позитивною силою. Попри явну деполітизацію більшості жіночих груп на межі 1990-2000-х рр. як в СР, так і РП активізується діяльність тих жіночих організацій, що намагаються реально лобіювати інтереси жінок у політичній сфері. Найбільш активними суб'єктами політичного процесу є польські жіночі НУО. Словацькі організації також демонструють значний рівень активності у боротьбі з проблемами нерівності жінок у політичній сфері, проте міра їх впливу поки що не є такою значною, як у РП. Разом з тим, жіночі політичні партії та об'єднання в цілому не є типовими для жіночого руху двох країн.

Таким чином, інституційне середовище СР та РП безпосередньо обумовлює та визначає моделі та умови політичного рекрутування жінок. Жінки як СР, так і РП, в цілому, готові брати участь у політичному житті, про що свідчить зростання представництва жінок в законодавчих органах влади СР (хоча на парламентських виборах 2010 р. кількість жінок знизилась до 23 (15,33) у порівнянні з 24 на виборах 2006 р. (16%) і РП (підтримує представництво жінок на рівні 20%). Поряд з цим в інституційній площині продовжує діяти низка чинників, що ускладнюють шлях жінок до лав політичної влади як СР, так і РП.

Список літератури:

1. Пономарь С. Социальный капитал политических партий [Текст] / С. Пономарь // Власть. – 2007. – № 12. – С. 28-30.
2. Barburska O. Participation of women in holding political power in Poland [Text] / Olga Barburska // Yearbook of Polish European Studies. – 2003. – № 7. – P. 101-113.
3. Bitusikova A. Gender Equality in Slovakia – Reality or a Dream? [Електронний ресурс] / Alexandra Bitusikova // Institute of Social and Cultural Studies, Matej Bel University, 2007– Режим доступу: http://www.svu2000.org/women/bitusikova.doc – Назва з екрану.
4. Chimiak G. Bulgarian and Polish Women in the Public Sphere [Text] / Galia Chimiak // International Feminist Journal of Politics. – 2003. – 5:1 March. – P. 3-27.
5. Coyle A. Fragmented feminisms: women's organization and citizenship in 'transition' in Poland [Text] / Angela Coyle // Gender and Development. – 2003. – Vol. 11. – № 3. – P. 57-65.
6. Einhorn B. Gender and Civil Society in Central and Eastern Europe [Text] / B. Einhorn, C. Sever // International Feminist Journal of Politics. – 2003. – 5:2 July. – P. 163-190.
7. Gregory A. Women's Employment in Transition 1992 – 4: the Case of Poland [Text] / A. Gregory, M. Ingham, H. Ingham // Gender, Work and Organization. – 1998. – Vol. 5. – Iss. 3. – P. 133-144.
8. Inter-Parliamentary Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipu.org/iss-e/women.htm – Назва з екрану.
9. Lorková P. Rovnosť príležitosti v politike s dôrazom na politickú participáciu žien [Text] / Petra Lorková. – Banska Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2006. – 182 s.
10. Matland R. Political Parties and Special Measure: Enhancing Women's Participation in Electoral Processes [Електронний ресурс] / Richard Matland. – Режим доступу: http://un.org/womenwatch/osagi/.../EGMelectoral/EP8-BallingtonMatland.PDF – Назва з екрану.
11. Meseznikov G., Gyarfasova O. Slovakia. Country Report Based on Research and Dialogue with Political Parties [Електронний ресурс] // IDEA / Desember 2004 – January 2005. – Режим доступу: http://www.idea.int/parties/upload/Slovakia_report_March06.pdf. – Назва з екрану.
12. Penn S. The National Secret [Text] / Shana Penn // Journal of Women's History. – 1994. – Vol. 5. – № 3. – P. 55-69.
13. Raabe P.H. Women, Work and Family in the Czech and Slovak Federative Republic: Continuities and Contrasts [Text] / Phyllis H. Raabe // Compendium of Research Projects for 1991 / Fulbrights – Hays Seminars Abroad Program: Yugoslavia and the Czech and Slovak Federal Republic in Transition. – 1991. – June 22-24. – P. 194-203.
14. Renc-Roe J. The Representation of Women in the Political Decision-Making Process in Poland: Existing Problems and Advocated Solution [Електронний ресурс] / Joanna Renc-Roe // Paper prepared for the ECPR Joint Session: «Changing Constitutions, Building Institution and (Re) defining Gender Relations»: (Edinburg, 28 March – 2 April). – 2003. – Режим доступу: http://essex.ac. uk/ECPR/ eevents/jointsession/ paperachive/.../RencRoe.pdf – Назва з екрану.
15. Siemienska R. Women in the Polish Sejm: Political Culture and Party Politics versus Electoral Rules [Text] / Renata Siemienska // Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe / edited by R.E. Matland, K.A. Montgomery. – New York: Oxford University Press Inc., 2003. – P. 217-244.
16. Ženy a muži v politike // Gender Mainstreaming pre Slovensko [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gender.gov.sk/index.php?id=20&sID=7a8ae2d714ed64c2573598 985e325e7e – Назва з екрану.

Сурнина-Далекорей О.А.
Ужгородский национальный университет

ОСОБЕНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ ЖЕНЩИН СЛОВАКИИ И ПОЛЬШИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация
В статье рассматривается проблема интеграции женщин в политический процесс современной Польской и Словацкой Республик. Автор анализирует возможные барьеры в институциональной плоскости с которыми столкнулись женщины стран на пути к политической власти в период демократических трансформаций на рубеже 20 – 21 веков. В результате проверки нескольких гипотез автор приходит к выводу, что причины низкого представительства женщин в органах власти обеих стран обуславливаются как строением национальных институциональных факторов, так и глубоко укоренившимся общественным предвзятым восприятием общественной роли женщины, что в значительной степени влияет на настроения партийной элиты как Словакии, так и Польши.
Ключевые слова: Центральная Европа, политическое участие, партийная система, избирательная система, женское движение.

Surnina-Dalekorey O.A.
Uzhgorod National University

FEATURES OF POLITICAL PARTICIPATION OF WOMEN OF SLOVAKIA AND POLAND: COMPARATIVE ANALYSIS

Summary
In the article an author is concentrated on the problem of the integration of women into the political process of modern Polish and Slovak Republics. The author analyzes the basic barriers on a way to the more effective mutual relations between the modern institutional mechanisms and political representation of women of two countries on the boundary of 20-21 centuries. As a result of checking multiple hypotheses author summarizes that the reasons for the low representation of women in government in both countries are determined by both the structure of national institutional factors and deeply rooted prejudice public perception of the social role of women, which greatly affects the mood of the party elite as Slovakia and Poland.
Keywords: Central Europe, political participation, party system, electoral system, women's movement.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК. 35.316

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ: ЗМІСТ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Помаза-Пономаренко А.Л., Лукіша Р.Т.
Національний університет цивільного захисту України

Проаналізовані вітчизняна правова база та праці провідних науковців у галузі державного управління щодо державної політики розвитку регіонів як невід'ємних елементів проведення реформи із децентралізації влади. Під публічною політикою розвитку регіонів (у тому числі з особливим статусом) запропоновано розуміти механізм забезпечення національної безпеки України. Установлено, що розвиток її регіонів має відбуватися в соціальному, політичному, екологічному та ін. напрямках і в чіткій відповідності з установленими вимогами, правилами, стандартами, якими можуть слугувати права і свободи громадян. Це вимагає здійснення взаємодоповнюючої, скоординованої діяльності державних, самоврядних і громадських інституцій, урахування ними загальних та спеціальних принципів. Виявлено перспективні напрямки подальших досліджень у такій сфері.

Ключові слова: публічна політика, державне управління, механізм, регіони, напрями розвитку.

Постановка проблеми. Наразі одна з найбільш актуальних і дискусійних тем в науці та практиці державного управління – це дієве, а головне виважене управління державою розвитком регіонів, активізація роботи їх місцевих громадських і самоврядних інституцій та класичних державних органів. Крім того, постійним об'єктом уваги прогресивних кіл суспільства є правова, організаційна та ін. види діяльності зазначених органів з метою її вдосконалення. Наукову дискусію продовжують дослідники, указуючи на необхідність вирішення питань сутності та змісту категорій «публічне управління» і «державна політика», «регіон» і «територія», а також з'ясування різниці між їх проблемністю, деградацією та деприсивністю, адже публічна політика щодо розвитку регіонів обумовлюється широтою охоплення сфери всіх соціальних відносин з огляду на територіальний аспект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що публічна політика стала предметом дослідження Е. Афоніна, О. Бабінової, В. Нікітіна, С. Телешуна, В. Тертички та ін. [1; 10], при цьому вчені акцентують увагу на політико-управлінському, соціальному й дуалістичному характері такої політики. Окремим же аспектам процесу державного управління розвитком територій, присвячено низку наукових праць С. Білої, І. Валентюк, Т. Дерун, М. Долішнього, О. Коротич, О. Лебединської, В. Мамонової, Н. Мирної, Ю. Шарова, Л. Хашиєвої та ін., а саме: розкриттю теоретичних засад системного здійснення державного управління регіональним і територіальним розвитком [5; 11] оцінюванню ефективної державної регіональної політики [9], нормативно-правовому й інституційному забезпеченню розвитку регіонів і проблемних територій України [7, с. 9–12] тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас поза увагою вчених залишились проблемні питання, пов'язані з дослідженням вимог, підходів до публічної політики розвитку регіонів з особливим статусом, а також засобів і наслідків від її імплементації в державному управлінні.

Отже, **метою статті** є визначення наукових засад, змісту, сутності, механізму формування та напрямів реалізації публічної політики розвитку регіонів, зокрема з особливим статусом, з позиції її безпековості.

Виклад основного матеріалу. Публічне управління не можна розглядати виключно крізь призму примусу та підпорядкування, адже на перший план висувається не примусова, а публічно-сервісна діяльність публічної адміністрації [1; 6]. У продовження цієї думки зазначимо, що державне управління співвідносяться з публічним управлінням як одиничне із загальним і характеризуються поєднанням елементів (форм, важелів, механізмів та ін.). Серед них саме механізм державного регулювання (управління) є своєрідним способом організації елементів системи державного регулювання, які мають функціональний та методологічний характер і становлять основу інших механізмів – комплексних або складених. Використання механізму державного регулювання повинно сприяти реалізації державної політики, тому для визначення його дефініції використано більш узагальнююче формулювання «форма вияву й упорядкування». Воно передбачає здійснення адекватних ситуації дій органами влади, націлених на врегулювання різних суспільних відносин і врівноваження інтересів їх учасників, адже інтереси відіграють роль специфічних вимог, а завдання держави – їх корегування.

Звісно, існує певна проблема в розумінні та співвідношенні понять «механізм» і «процес». З цього питання зауважено, що механізм є сукупністю дій, що забезпечують здійснення кожного етапу головного процесу, а процес – це те, що відбувається в результаті застосування такого механізму [5, с. 31]. На цій підставі стверджуємо, що, розв'язуючи зазначене питання та розглядаючи сутність механізму формування та реалізації публічної політики розвитку регіонів (див. рис.), слід виходити з позиції як системного підходу, так і процесного, що дозволяє розчленовувати кожний процес (формування та реалізації). Це дає можливість дослідити процеси створення системи державного управління регіональним розвитком у ретроспективі, а також з'ясувати як саме може відбувався процес реалізації та поетапної зміни такого регулювання. З огляду на це вважимо, що механізм формування та реалізації публічної політики розвитком регіонів є парадигматичним, гібридним, феноменологічним і стосується державного управління в цілому (незалежно від того, який з підходів до його розкриття використовується з першу).

У продовження думок Н. Мельтюхової, О. Коротич та ін. [4, с. 375–376; 5, с. 28–32] відзначимо, що механізм формування та реалізації публічної політики розвитку регіонів є механізмом управління державою, адже інтегрує елементи недержавного механізму управління та конкретних державних механізмів управління. Серед цих категорій зміст першої – тобто недержавного механізму управлін-

© Помаза-Пономаренко А.Л., Лукіша Р.Т., 2014

ня, є вужчим, оскільки охоплює реалізацію влади самоврядними органами окремих регіонів, їх громадськими інституціями тощо. Щодо конкретних державних механізмів управління, то вони виокремлюються за рівнем впливу, суб'єктно-об'єктним складом, набором методів і засобів управління тощо. Важливо, що такі засоби управління можна поділяти залежно від міри та характеру впливу на важелі, стимули, закони й обмеження. Уточнимо, що на визначальність засобів-важелів, стимулів тощо як раз і впливає державна політика, проте, зважаючи на роль демократичних і конституційних інституцій, у нашому дослідженні ми будемо послуговуватися саме терміном «публічна політика». Вона, як слушно вказав В. Тертичка, має дуалістичний характер: є галуззю прикладних досліджень *(policy study)* і сферою професійної діяльності *(policy analysis)* [10, с. 274], що передбачає публічне схвалення політики, її акцепт громадянами.

За свідченням науковців (Г. Одінцової, В. Дзюндзюка та ін.), кожний механізм управління покликаний здійснювати практичний вплив держави на суспільну життєдіяльність людей для забезпечення досягнення цілком конкретної мети, що сприятиме розвитку країни в обраному стратегічному напрямку із додержанням низки визначальних принципів [4]. Такий вплив, як відомо, відбувається за допомогою механізмів, типізація яких може визначатися, до того ж, факторами. Апелюючи до факторів, О. Коротич ще не здогадувалась, що висловлює тим самим пророчу й актуальну сьогодні думку: сучасні світові виклики та загрози ставлять перед державою завдання зі створення нових можливостей для розвитку країни та її регіонів [5, с. 24–27]. До речі, фактори, зміну яких забезпечують механізми в державному управлінні класифікуються науковцями по-різному. Так, за Л. Хашиєвою, фактори відграють різне значення для населення, підприємств, держави та мегарегіонів [11]. Спільною, проте, ознакою для цих чинників все ж таки є інфраструктура, тому говорячи про публічну політику розвитку регіонів слід послуговуватися саме цією категорією, яка передбачає їх розвиток у таких напрямках:

– економічному (вимагає здійснення адекватної, виваженої цінової, податкової, бюджетно-фінансової, кредитної, промислової, аграрної, транспортної, архітектурно-будівельної, зовнішньоекономічної політики);

– соціальному (з огляду на сьогоднішні реалії особливо актуальним є вирішення питань поселення, міграції та зайнятості людей, забезпечення їх реабілітації, реінтеграції, житлом, ліками, як слідство, вторинного значення набувають рекреація, урбанізація, структурні перетворення в соціальній сфері),

– гуманітарному (реалізація високоякісної освітньої політики, підтримка етносів, які проживають в регіонах і значенням, збереження, відтворення та поширення культурних традицій тощо);

– інноваційному (вимагає активізації вітчизняної сфери науки і техніки з метою залучення додаткових інвестицій);

– політичному (припускає державну підтримку проблемних, конфліктогенних територій, забезпечує збереження в них миру демократичними, а головне легітимними засобами, у тому числі за рахунок інструментарію міжнародної регіональної політики);

– екологічному (розв'язання регіональних проблем відбувається в контексті феномену «людина-в-природі», «людина-суспільство-світ», що, до того ж, означає, що такі питання варто вирішувати силами суспільства, а також державних і самоврядних органів).

На наш погляд, механізм формування й реалізації публічної політики розвитку регіонів не можна зводити тільки до регіональної політики, а тим паче до регіонального управління. Це зумовлено тим, що «регіональна політика» і вказаний механізм співвідносяться як зміст і форма, тому звернімося до етимологічного походження й значення терміну «політика». Він походить від грецької й означає державну діяльність, причому політика – це цілі й завдання, що їх становлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси; методи і засоби досягнення цих цілей і завдань, а також діяльність органів держаної влади й державного управління, що відображає суспільний лад і економічну структуру країни [2]. Звісно, таке визначення політики може бути апліковане у вітчизняну державноуправлінську науку й практику, якщо воно піддаватиметься критиці з погляду на наявні умови сучасності, потреби, очікування й настрої в соціумі.

Отже, окресливши зміст «політики», зазначимо, що публічна політика розвитку регіонів, у тому числі й з особливим статусом, представляє собою цілеспрямовану, взаємодоповнюючу, скоординовану діяльність державних, самоврядних і громадських інституцій, спрямована на усунення наявних та попередження можливих загроз, викликів і створення умов для комплексного гармонізованого інфраструктурного розвитку територіальних утворень середньої ланки, а в підсумку й усієї держави взагалі, що можливо в разі належного забезпечення цих інституцій відповідним державноуправлінським інструментарієм (правовим, економічним, організаційним, ресурсним та ін.) і виваженого його використання. Це дає підстави розглядати вищеозначену політику як механізм забезпечення національної безпеки України.

Окрім змісту публічної політики розвиту регіонів, варта уваги також її сутність, яку не слід плутати зі змістом, адже сутність виражає найголовніше, основне, істотне чого-небудь, зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення. Щодо змісту, то він (за В. Буселом) є тим, про що йдеться, розповідається, описується; певними властивостями, характерними рисами, які від-

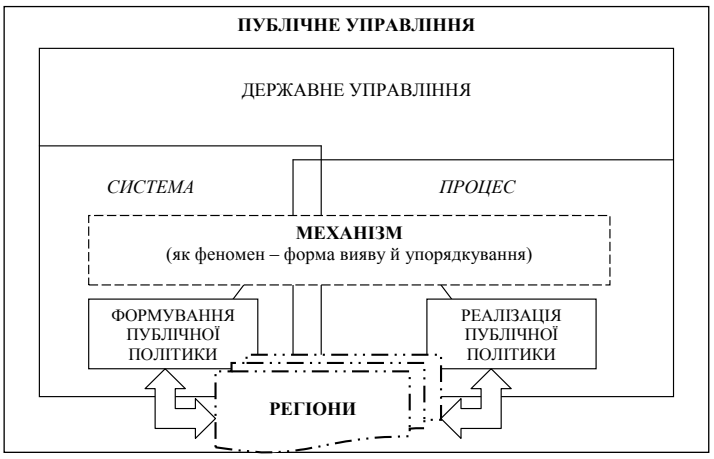

Рис. Схематичне представлення змісту публічної політики розвитку регіонів і механізмів її формування та реалізації

різняють явище, процес тощо предмет від їм подібним [2, с. 373]. Поділяючи також позицію М. Долішнього [9], відзначимо, що сутність публічної політики розвиту регіонів полягає в такому: ця політика є загальним керівництвом до дій та прийняття рішень певними суб'єктами (органами прямого державного управління на регіональному рівні, незалежними галузевими органами такого управління, класичними органами самоврядування та громадськістю), яке полегшує досягнення відповідних цілей, що стосуються розвитку територій. Цілі в державній регіональній політиці є тактичними і стратегічними та відрізняються від цілей політик окремих регіонів, що сприяє виникненню протиріч на підґрунті різноспрямованості інтересів. Основа для узгодження протиріч між інтересами держави та її регіонів – головна підтверджена досвідом мета, зокрема підвищення життєвого рівня українського населення.

Підвищення життєвого рівня всіх громадян трансформується в зменшення розбіжності в рівні життя населення регіонів або вирівнювання соціально-економічного розвитку останніх, а також забезпечення соціальної справедливості й єдиних стандартів в територіальному аспекті. Близькою до істини є також думка С. Білої, Н. Мирної та ін., що досягнення цілей державної регіональної політики має проходити не через «рівність у бідності», а через стимулювання інтенсивного розвитку всіх регіонів, яке, у свою чергу, виступає підґрунтям для підвищення рівня життя їх населення [1, с. 172; 7, с. 7–8]. Відтак, цілі повинні бути конкретними та вимірюваними, орієнтованими в часі та розподіленими на етапи, науково прогнозованими та досяжними [5, с. 108].

Мета публічної політики розвитку регіонів, зокрема з особливим статусом, визначає напрямок, спрямовує на стимулювання їх розвитку, який може бути комплексним інфраструктурним і гармонійним, тобто таким, що знаходиться у чіткій відповідності з установленими вимогами, правилами, стандартами. Як ніколи, цими вимогами можуть слугувати права і свободи громадян (на життя, на захист тощо). Зважаючи на це, робимо такий проміжний висновок: мета й принципи становлять вихідний блок системи публічної політики розвитку регіонів та мають спрямовуючо-цільовий і факторно-критеріальний характер, адже принципи є системою координат і критеріїв.

Попри значну кількість наукових публікацій щодо принципів здійснення регіональної політики в державі наразі не існує єдиної позиції з цього питання. Так, система принципів регіонального розвитку характеризується пріоритетом загальнонаціональних інтересів, їх поєднанням з іншими, об'єктивності, законодавчого забезпечення повноважень суб'єктів регіональної політики, збалансування критеріїв соціальної справедливості тощо [9; 11]. Проте наведені принципи мають державницько-висхідне спрямування, тому їх слід розцінювати як базу в територіальному аспекті, яка потребує уточнення з метою унеможливлення вияву корупції в регіонах. Щодо твердження О. Коротич, що не варто використовувати єдину систему принципів для державної регіональної політики і політик регіонів, бо немає єдиного суб'єкта впливу та суб'єкти цих політик – держава й регіони – мають різні інтереси [5, с. 119], зауважимо таке: спільною для зазначених суб'єктів є мета, яка в цілому полягає в регіональному розвитку шляхом стимулювання. Це вимагає розроблення та прийняття відповідного консолідуючого закону, оскільки, як зазначалося вище, розвиток регіонів має бути гармонійним, що тісно пов'язано із принципом легітимності, який не варто ототожнювати із законністю. Основа такого закону – вчасно скореговані документи щодо особливого порядку місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей, стимулювання перспективних і депресивних територій тощо [3; 8].

Складність у виділенні принципів публічної політики розвитку регіонів з особливим статусом можна уникнути, якщо серед них (принципів) виокремити загальні та спеціальні, які становлять підґрунтя для дієвого механізму врегулювання взаємовідносин держави й регіонів у процесі здійснення територіального управління. Саме така взаємодія спрямована на встановлення закономірних зв'язків між підсистемами публічної влади на відповідній території з метою вироблення ефективного механізму спільних дій, необхідного для злагодженого функціонування елементів тріади: «держава – регіон –суспільство». Уважаємо, що до принципів, на які спирається спільна діяльність публічно-владних інституцій, належать:

– загальні, що стосуються системи органів державної влади, місцевого самоврядування та суспільства в цілому (принципи народного та державного суверенітету, найвищої соціальної цінності людини, демократизму, унітаризму, визнання й гарантованості місцевого самоврядування, правової, соціальної, демократичної держави, компетентності, економічності, гласності тощо);

– спеціальні, дія яких поширюється лише на відносини між названими суб'єктами (принципи правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності (автономії) регіонів і їх публічно-владних інституцій, узаємної відповідальності сторін, результативності діяльності публічно-владних інституцій і взаємодії між ними, паритетності взаємовідносин, доцільності, недопущення обмеження регіональних інтересів тощо).

Однак наведену класифікацію принципів узаємодії місцевих публічно-владних інституцій не доцільно сприймати як універсальну, а треба розуміти як заклик до встановлення інших, нових критеріїв щодо систематизації цих принципів. Очевидно й те, що визначати спільну діяльність органів, які здійснюють владу в регіонах як зв'язок також недостатньо, оскільки він може бути однобічним, а для співпраці необхідні активні дії декількох суб'єктів. Відтак, справедливо вказати на те, що існує необхідність у переході до методів і засобів «мережевого», скоординованого управління, у структурах якого традиційне адміністрування – «управління по вертикалі» замінюється «горизонтальною» співпрацею всіх учасників територіального розвитку.

Висновки і пропозиції. Актуальність і важливість проблематики публічної політики щодо розвитку регіонів, зокрема з особливим статусом, зростає відповідно до посилення демократичних тенденцій розвитку українського суспільства, актуалізації негативних процесів і настроїв у ньому, збільшенням фінансово-економічних, зовнішньополітичних, інформаційних та інших загроз. Тому значний інтерес представляють розвідки, присвячені визначенню механізму забезпечення національної безпеки України крізь призму розвитку її регіонів, шляхів залучення громадськості до вироблення регіональ-

ної політики тощо. Проте окремого ґрунтовного висвітлення потребують питання побудови механізму управління державою розвитком регіонів, адже його складники у процесі формування й реалізації публічної політики забезпечують єдність бачення та дій щодо безпековості нашої країни.

Список літератури:

1. Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / О. О. Бабінова; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К.: НАДУ, 2006. – 21 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/97810.html
4. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю. П. Сурмін, П. І. Надолішній та ін. – 2011. – 692 с.
5. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / О. Б. Коротич. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ, 2006. – 220 с.
6. Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації [Електронний ресурс] / Р. С. Мельник // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 1(3). – Режим доступу: http://applaw.knu.ua/index.php/.../59-katehoriya-publichne-upravlinnya-u-noviy-interpretatsiyi-melnyk-r-s
7. Мирна Н. В. Механізми державної регіональної політики в Україні: автореф. к. держ. упр.: 25.00.02 / Н. В. Мирна; Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Х., 2011. – 20 с.
8. Про схвалення Концепції Закону України «Про території перспективного розвитку» [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.01.2010 р. № 110-р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/110-2010-р
9. Регіональна політика: методологія, методи, практика / М. І. Долішній [та ін.]; відп. ред. М. І. Долішній; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л.: [б.в.], 2001. – 719 с.
10. Тертичка В. Політична наука й аналіз політики: парадигма взаємовідносин / В. Тертичка // Вісник УАДУ. – 2002. – № 2. – С. 273–282.
11. Хашиєва Л. Трансформація завдань територіального розвитку на прикладі стратегій європейських міст / Л. Хашиєва // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2011. – № 2(9). – Режим доступу: http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_02(9)/index.html

Помаза-Пономаренко А.Л., Лукиша Р.Т.
Национальный университет гражданской защиты Украины

ПУБЛИЧНАЯ ПОЛИТИКА РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ В УКРАИНЕ: СОДЕРЖАНИЕ НАУЧНОЙ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
Проанализированы отечественная правовая база и труды ведущих ученых в области государственного управления о государственной политике развития регионов как неотъемлемых элементов проведения реформы по децентрализации власти. Под публичной политикой развития регионов (в том числе с особым статусом) предложено понимать механизм обеспечения национальной безопасности Украины. Установлено, что развитие ее регионов должно происходить в социальном, политическом, экологическом и др. направлениях и в строгом соответствии с установленными требованиями, правилами, стандартами, которыми могут служить права и свободы граждан. Это требует совершение взаимодополняющей, скоординированной деятельности государственных, самоуправленческих и общественных институтов, учета ими общих и специальных принципов. Выявлены перспективные направления дальнейших исследований в этой сфере.
Ключевые слова: публичная политика, государственное управление, механизм, регионы, направления развития.

Pomaza-Ponomarenko A.L., Lukisha R.T.
National University of Civil Protection of Ukraine

PUBLIC POLICY OF THE DEVELOPMENT OF REGIONS IN UKRAINE: CONTENT OF SCIENTIFIC PROBLEM

Summary.
The country's legal base and the works of the leading scientists in the field of the state administration concerning the state policy of the development of regions as the integral elements of the power decentralization reform were analyzed. It was proposed to understand the public policy of the development of regions (including the ones with the special status) as the mechanism of the national security protection in Ukraine. It was established that the development of its regions must be carried out in social, political, ecological and other directions; and in the precise correspondence with the stipulated requirements, rules, standards, for example in the form of the rights and freedoms of citizens. This requires the performance of the complementary and coordinated activities of the state, self-governing and public institutions, and the consideration by them of the general and specific principles. The prospective directions of the further researches in this area were developed.
Keywords: public policy, public administration;, mechanism, regions, development trends.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 769.3 (097)

СЕМІОТИКА В ЕКСЛІБРИСІ СИМВОЛІ-ТОТЕМІ

Сафонова Т.В.
Мистецький інститут художнього моделювання та дизайну
імені Сальвадора Далі

У статті розглядається метод семіотичного аналізу в екслібрисі, який при вивченні окремих його елементів, визначеності їх знакового характеру та системи взаємодії дають можливість розкрити та зрозуміти зашифрований зміст, як сутність характерних рис власника знаку або закладене художником побажання, викликаючи певні відчуття у глядача, і визначає цінність художнього твору.

Ключові слова: екслібрис, семіотичний аналіз, символічні образи, тотеми.

Постановка проблеми. Система знаків несе у собі цінність і передає художню концепцію. Одна з особливостей семіотичного підходу у аналізі екслібрису є наявність зображувальних образів, які дозволяють доповнити структурованість та систематичність визначеної знакової системи.

Семіотичний аналіз дозволяє розглянути екслібриси, не залежно від його графічної мови, як знакову систему, тому що походить від положення: мистецтво є мова [7, с. 335].

Система знаків несе у собі систему значень (цінність) і передає смисл (художню концепцію). Одна з особливостей семіотичного підходу у аналізі екслібрису є наявність зображень з прихованим смислом, які дозволяють доповнити структурованість та систематичність визначеної знакової системи [3].

Уявлення про світ, людських відносин, моралі, моральності та звичаїв дійшли до нас не тільки через книги, але й закарбувалися в образах мистецтва. Тотем у первісних людей був божественною твариною (явища природи, рослини, предмети), який враховувався предком роду та образом релігійного вірування. У досліджені приділено увагу не первісним тотемам, які були обрані аборигенами давнини різних народів світу, а індивідуальним тотемам, які з'явилися в мистецтві українського екслібриса ІІ пол. ХХ – поч. ХХІ століття.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблематики. Нині особливу значущість мають наукові дослідження, спрямовані на визначення особливостей семіотичного аналізу, які дають можливість спеціалісту проникнути у таємниці організації зображення, здатного донести до глядача думку автора та сильно впливати на нього естетичні уподобання [3].

Мета статті. Проаналізувати екслібриси символи-тотеми та виявити їх цінність з точки зору семіотичних особливостей.

Викладення основного матеріалу. У більшості екслібрисів художниками обрано тварини, які стали тотемами, ніж рослини чи предмети або явища, набираючи певного магічного та символічного смислу. За своїм призначенням тваринні тотеми враховуються в одному випадку тотемом роду (прізвища), а в іншому – ідентифікують себе з ним, тобто з характерними особливостями та якостями обраної тварини. В цьому випадку тотем набирає більше ознак зооморфного символу ніж тотему. До зооморфних символів відносяться ті, які ґрунтуються на образах риб, рептилій, комах, тварин та птахів – перелічена послідовність і є певною ієрархією у розподілу значення, яка відображає ідею побудову світу [2, с. 104].

Досліджені екслібриси художників А. Алексєєва, С. Гебус-Баранецької, І. Єремєєва, М. Стратілата, В. Ломаки, Я. Омеляна головним чином розподілилися на: зооморфні символи-тотеми та тотемні зображення.

Введення художником у композицію екслібриса будь-якої тварини – це намагання завдяки символу, його змістовної характеристики, донести до глядача мовою зображувального шифру великий світ власника екслібриса. Крім цього, символ-тотем виступає домінуючим зображенням в екслібрисі, а не додатковим у загальній композиції всіх його зображувальних елементах.

Зооморфні символи-тотеми. Комахи-бджілки символізують працелюбство. В екслібрисі М. Стратілата для Гордієнка Михайла зображена бджола, яка залітає під арку з квітами калини (символ дерева українського роду) і летить до вулика (рис. 1).

Бджоли самі по собі ще символізують приємне, тому що виробляють мед [6, с. 409]. Світлотіньове моделювання та передача реалістичного зображення пишноти квітів, образу бджоли та вулика у композиції екслібриса навіюють відчути жужання бджоли та аромату квітів та меду.

Крім працелюбства, бджоли являються прикладом для людини організації своєї діяльності, точності у цільовому намірі. Такий сюжет глядач спостерігає в екслібрисі художника І. Єремєєва для Маї Марковни Потапової, яка зібрала під дахом Бібліотеки мистецтв екслібрисистів, художників та колекціонерів (рис. 2).

Латинський вислів у композиції екслібриса «Ни дня без занятий» під сотами меду являється підтвердженням вдалого використання образу бджоли та результатів її життєдіяльності. На тлі темних сот, заповнених медом в композиції екслібриса головними образами є біла квітка ромашки (флоросимвол) та працьовита бджола.

Екслібриси художника М. Стратілата відрізняються багатством символічних зображень [5]. В екслібрисі для Бонтоле Яби в реалістичній манері зображення передана сутичка двох сильних тварин на тлі пейзажу. Лев наступає, а крокодил захищається (рис. 3).

Крокодил – символ провидіння, внутрішнього бачення, розвинутої інтуїції, почуття самозбереження, бачить з закритими очима. Лев, який має божественну силу, владу та велич, за повір'ям може дивитися на Божественне світило, не кліпаючи, та спати з відкритими очима – це тлумачиться, як символ пильності. Всі ці символічні пояснення дозволяють зрозуміти сюжет екслібриса. Форма екслібриса кругла з виходом за його параметри незначних частин тіл тварин, як відчуття того, що маючи такі неймовірні здатності їм тісно на одній території.

В екслібрисі М. Стратілата для Петра Шевчука сова, дивлячись прямо на глядача, розкривши крила, летить (рис. 4).

© Сафонова Т.В., 2014

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

Рис. 4.

Рис. 5.

Рис. 6.

Рис. 7.

Рис. 8.

Рис. 9.

Рис. 10.

Рис. 11.

Рис. 12.

Рис. 13.

Рис. 14.

Рис. 15.

Рис. 16.

Рис. 17.

Рис. 18.

Рис. 19.

Рис. 1. Стратілат М. Ex libris Гордієнка Михайла, 2003; Рис. 2. Єремєєв І. Екслібрис Маї Марковни Потапової, 1981; Рис. 3. Стратілат М. Ex libris bantole Yaba, 2005; Рис. 4. Стратілат М. Ex libris Петра Шевчука, 2003; Рис. 5. Стратілат М. Ex libris Юрія Ярмиша,1983; Рис. 6. Стратілат М. Ex libris Nelda Vettrazzo, 1992; Рис. 7. Стратілат М. Екслібрис Київського міського клубу знатоків «Ерудит», 1985; Рис. 8. Стратілат М. Ex libris Michela Огулбиби, 1995; Рис. 9. Гебус-Баранецька С. Із книг В. Чайки, 1963; Рис. 10. Алексєєв А. Ex libris Чайки, 2002; Рис. 11. Алексєєв А. Ex libris Бабака, 2002; Рис. 12. Алексєєв А. Ex libris Віктора Цапка, 2002; Рис. 13. Алексєєв А. Ex libris Р. Сороки, 2002; Рис. 14. Алексєєв А. Ex libris І. Козлика, 2002; Рис. 15. Алексєєв А. Ex libris Білоконя, 2002; Рис. 16. Алексєєв А. Із книг Чорновіла, 2002; Рис. 17. Омеляна Я. Ex libris Левківа Богдана, 2006; Рис. 18. Стратілат М. Ex libris Анатолія Солов'яненка, 1983; Рис. 19. Ломака В. Ex libris Сім'ї Соколів, 1995

Символізуючи духовну мудрість, ясність та спокій сова в композиції екслібриса розділяє його на дві частини: світ земний, людський та духовний божественний, який представлено, як полум'я на тлі зоряного неба. Їх різниця підкреслена декоративною та реалістичною зображувальними мовами. З'являється ілюзія того, що розкриті крила сови оберігають рідну хату, та квітучу землю. На передньому плані зображено ваги, які можуть бути тлумаченні одночасно, як символами зодіаку, справедливості, правильної поведінки або юрисдикції

В екслібрисі М. Стратілата для Юрія Ярмиша сова сприймається, як символ знання, вмінням розпоряджатися своїми знаннями. Таке обґрунтування викликає серйозний вигляд образу сови та антропоморфізм її у вигляді розведених людських рук паралельно з розкритими крилами (рис. 5).

У польоті сова у кігтях несе гусяче перо (символ писемності), а в одній руці тримає пісчаний годин-

ник Складається враження, що сова, звертаючись до глядача, промовляє – «ось такі справи, а час плине».. Все це зображено на розгорнутому білому свитку паперу, як пропозиція писати.

Півень-флюгер, як пташка на шпилі даху, тут увінчає верхівку картуша екслібриса. Таке враження складається від екслібриса художника М. Стратілата для Хелди Ветторазо (рис. 6).

Півень зосереджено вдивляється, кричить, пір'я кудлате, – все дуже нагадує півня з ілюстрації казки О. Пушкіна «Казка про Золотого півня». Він ще й годинник., але головне – охоронець книги.

Символічні образи, які перетворилися на тотемні – екслібрис художника М. Стратілата для Київського міського клубу знатоків «Ерудит» (рис. 7).

Символічні значення кота – хитромудрість, інтуїція, незалежність, вишуканість, сила та сови – мудрості і знань перетворюються у символи-тотеми клубу. Вони символізують об'єднання людей, які позиціонують себе, як знатоки. Ці люди володіють кмітливістю, мають не аби який запас знань, проводять зустрічі, турніри зі змагань та області ерудиції. Кожен член цієї спільноти – вчений кіт, який асоціюється з котом у Лукомор'я (поема О. Пушкіна «Руслан і Людмила»), яка доповнюється ланцюгом в композиції екслібриса. Стилізований образ чорного кота в окулярах та з краваткою-бабочкою (гумор) наштовхують на думку, що це клуб розумників. Витіювата пишнота рослинного декору гармонічно поєднує всі елементи екслібриса..

Символічний зв'язок можливо шукати не у природі тотема, а в тих асоціаціях, які він викликає у свідомості глядача. Таким прикладом є екслібрис художника М. Стратілата для Мишеля Огулбиби (рис. 8).

Образ орла з розкритими крилами знаходиться у верхній частині композиції. Він летить над зірками, сонцем і місяцем, тримаючи яскраве біле кільце з написом прізвища власника екслібриса, з середини якого, з темряви виступає агресивна з оскалом морда тигра. Екслібрис в верхній та нижній частинах композиції орнаментально оформлений. Вся композиція нагадую глядачу афішу про циркову виставу, а, у такому разі, тотем орла асоціюється з високим польотом, простором, волею, витривалістю, терплячістю – з рисами, які необхідні підкорювачу: політ фантазії, простір дій, волею до перемоги, витривалістю та терпінням у дресируванні тигрів.

Співоча пташка на квітучій гілці, на тлі нічного неба та місяця в екслібрисі художниці С. Гебус-Баранецької для В. Чайки (естрадного композитора, поета-пісенника, співака та музиканта) символізує професійну діяльність уподобання його власника (рис. 9).

Композиція достатньо лаконічна, що притаманно творчості художниці.

Тотеми. Серія екслібрисів художника А. Алексєєва (м. Черкаси) в каталозі «Мистецтво екслібриса» під редакцією В. М. Співака, який вийшов у 2010 році, приваблює неповторністю лаконічної графічної мови та тим, що кожен з них являється тотемом власника [4]. Художник відповідно прізвищу кожного власника відобразив стилізовані характерні особливості загального вигляду представників тваринного світу.

Екслібрис Чайки – так підписаний екслібрис, на якому зображено дві пташки чайки, тобто художник використав смислову гру прізвища «Чайки» і використав дослівно напис для зображення двох чайок. Не відомо, чи це тому ж Чайки, що описаний вище, належить екслібрис, але думка художника спрямовує глядача на відчуття сім'ї (яйце між ними). Їх стилізовані образи, як символ, сприймаються умовно, тому що вони уособлюють характерні ознаки просто пташок (рис. 10).

Продовжує серію екслібрис для Бабака – портрет образу тварини. В даному випадку бабак не розглядається як символ, він є тотемом прізвища власника екслібриса. Прізвища не обирають, тому тут тотем, як констатація факту (рис. 11).

Ступінчастий напис прізвища та не спокійне чергування чорно-білих плям абстрактного вирішення екслібриса наштовхує на відчуття заклопотаності звірка. Підсилює таке сприйняття його постать в обрамлені і викликає гумористичні нотки настрою.

Наступний екслібрис для Віктора Цапка – силуетне зображення цапа з великими рогами, гарцюючого серед рослин. Вся рухлива композиція викликає відчуття, що В. Цапко – активна діюча людина (рис. 12).

Екслібрис для Р. Сорокіна цього ж художника – образ пташки, що сіла на гілку сосни, а в дзьобі тримає травинку. Без напису прізвища власника не було б зрозумілим, що це сорока, тому що у неї повинен бути набагато довший хвіст. В екслібрисі не зашифровані якості птаха, а через травинку зроблений натяк на творчі привнесення та турботу особи власника (рис. 13).

Наступний твір – «Ex libris І. Козлика» – портрет тварини з здивованим поглядом у текстурному оформленні шиї, рогів, які його прикрашають та написами вздовж шиї. Образ козлика доброзичливий – стилізований тотем (рис. 14).

Інакше виглядає оформлення портретного образу поважного коня в роботі А. Алексєєва «Ex libris Білоконя». Конь-тотем – узагальнений образ, без особливих та особистих рис, але прикрашений квіткою на лобі та медаллю на шиї. Достатньо стисло і просто (рис. 15).

«Із книг Чорновіла» так наголошує напис в останньому екслібрисі з цієї серії, який створив А. Алексєєв (рис. 16).

У композиції його головний образ – тотем ім'я власника – могутній чорний віл з величезними рогами, між якими зображено стилізоване колесо брички, яке завдяки ритмічним лініям ілюзорно рухається. Такий спосіб донесення інформації до глядача сприймається, як вічний рух думок, прогресу, якому сприяє сам Чорновіл. Зображувальна мова зовсім відрізняється від попередньо розглянутих екслібрисів цієї серії, тому що художником підкреслено штрихами форми вола, його космата шия, ніздрі, очі. Ізюминкою екслібриса є маленька пташка, яка волу немов щось щебече.

Художники в екслібрисі не пов'язують символічний зв'язок агресивних рис тотему з прізвищем його власника, хоча в давнину такий зв'язок з потенційною агресивністю всього роду предків був очевидним і підтримувався.

Так, наприклад, в екслібрисі Я. Омеляна (Тернопіль) для Левківа Богдана (2000) обрано тотемом образ лева (рис. 17).

Цьому сприяє співзвучність з прізвищем власника. До того, коли глядач знайомиться з трудовим шляхом цієї людини, що він був міським головою міста Тернополя, депутатом Обласної ради, глядач в уяві поєднує тотем з львиною характеристикою – лідер.

В екслібрисі художника М. Стратілата для Анатолія Солов'яненка поєднуються зооморфний символ з тотемом (рис. 18).

Пташка соловей – символ співучості, тобто символ професійної діяльності відомого українського співака та поєднання з ім'я власника екслібриса робить її тотемом. Не можливо не сказати про красу екслібриса – це вінок квітів, який зображено на чорному тлі, що додає відчуття ночі та потаємності та співочою пташкою на тлі пейзажу простору полів та сонячних променів, в середині вінку.

У загальних рисах сутність тотемізму заключається у поглядах на світ, у відповідності з якими людина являється невід'ємною частиною природи, не має різких відмін від інших живих видів та володіє тією ж життєвою сутністю.

У творі «Exlibris сім'ї Соколів» художником В. Ломакою тотемом являються пташки соколи (рис. 19).

Сокіл, як символ наділяється негативним значенням, як хижак. В релігії інків сокіл – оберігаючий дух. Залишаючи тотем, художник зробив наголос на слові «сім'я» і відтворив птахів, які турбується про продовження роду. Коли батько-птах полює, мати-сокіл наглядає за малечою – сюжет екслібриса.

Висновки. Дослідження показало, що зооморфні символи в екслібрисі дають змогу художнику виразити особливі характеристики властницьких уподобань, захоплень, які мають можливість донести до глядача певну цінність художнього образу на рівні асоціацій. Крім цього, більшість художників не полишають можливості як можна більше художньо наповнити та доповнити зміст екслібриса.

Відносно тотемних екслібрисів, то одним з вирішальних аспектів у виборі тотему художниками є корінь прізвища власника екслібриса. Тут вже грає важливу роль не асоціативність, а пряма вказівка того, який представник тваринного світу представляє власника екслібриса і який стане головним образом у композиції. До того, екслібриси-тотеми у більшості зображувальних вирішеннях набувають знаковості. Що і до сьогодення викликає дискусії, в яких художники наголошують про втрату художніх ознак екслібриса.

Поєднання в екслібрисах зооморфних символів з тотемами вдалі та залишаються художньо вираженими. Все залежить від манери виконання, яка у творчому процесі художника може змінюватися.

Науковий матеріал статті можливо використовувати у навчальному процесі закладів художнього спрямування.

Список літератури:

1. Нестеренко П. В. Історія укр. екслібриса. Наукове видання / П. В. Нестеренко. – Київ: Темпора, 2010. – 328 с. ; іл.
2. Сурина М. О. Цвет и символ в искусстве, дизайне и архитектуре. – Изд. 2-е, с измен. И доп. – М.: ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 152 с. [с. 104] [с. 119].
3. Сафонова Т. В. Інформативність екслібрису: естетичні аспекти // Періодичне видання Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв «Вісник ДАКККІМ», № 1, 2011. – С. 79-83.
4. Співак В. М. Мистецтво екслібриса [Каталог] / В. М. Співак. – Черкаси, 2010.
5. Стратілат Микола. Екслібрис (exlibris) [Каталог] / М. Стратілат. – К: КП Дім, сад, город, 2005.
6. Энциклопедия символов, знаков, эмблем (Сост. В. Андреева и др. – М. 6 Локид; Миф. – 576 с. – («ADMARGINEM) [с. 409].
7. Эстетика: Словарь / Под Общ. Ред. А. А. Беляева и др. – М.: Политиздат,1989. – 447 с.
8. Трессидер Д. [Електронний ресурс] // Словарь символов. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/index.php

Сафонова Т.В.
Институт художественного моделирования и дизайна имени Сальвадора Дали

СЕМИОТИКА В ЭКСИБРИСЕ СИМВОЛЕ-ТОТЕМЕ

Аннотация
В статье рассматривается вопрос семиотического анализа в экслибрисе, который при изучении отдельных элементов, определении их знакового характера и системы взаимодействия дают возможность раскрыть и понять зашифрованый смысл, как суть характерних черт собственника знака или заложенное художником пожелание, вызывая определенные чувства у зрителя, и определяет ценность художественного произведения.

Ключевые слова: экслибрис, семиотический анализ, символические образы, тотемы.

Safonova T.V.
Institute of Art Modeling and Design named after Salvador Dali

SEMIOTICS IN SYMBOL-TOTEM EX LIBRIS

Summary
The article discusses the approach of semiotic analysis in ex libris. Based on studying of certain elements, defining of character and relationships system, it allows unveiling and understanding the hidden plot. This is like an idea expressed by an artist calls to certain observer's emotions and feelings and defines the value of a piece of art.

Keywords: ex libris, semiotic analysis, symbolic images, totems.

НАШІ АВТОРИ

1. **Антонів Альона Андріївна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
2. **Барабаш Олена Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
3. **Батишева Вікторія Ігорівна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
4. **Безбах Олег Михайлович** – старший викладач кафедри судноводіння, охорони праці та навколишнього морського середовища Херсонської державної морської академії
5. **Бездітко Аліна Валеріївна** – психолог Публічного акціонерного товариства «ДНІПРОАЗОТ»
6. **Бобик Мар'яна Петрівна** – студент Буковинського державного медичного університету
7. **Борисенко Микола Іванович** – старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
8. **Братішко Юлія Сергіївна** – кандидат фармацевтичних наук, доцент, доцент кафедри управління та економіки підприємства Національного фармацевтичного університету
9. **Василькова Катерина Василівна** – студент Буковинського державного фінансово-економічного університету
10. **Власенко Валерія Сергіївна** – студентка Запорізького національного університету
11. **Вознюк Алла Вікторівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
12. **Галіч Олена Тарасівна** – магістр Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
13. **Головчанська Анастасія Володимирівна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
14. **Гороховська Юлія Ігорівна** – студентка обліково-фінансового факультету Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
15. **Горошко Наталія Андріївна** – студент Буковинського державного медичного університету
16. **Горошко Олександра Мар'янівна** – доцент кафедри фармації Буковинського державного медичного університету
17. **Горський Петро Володимирович** – доктор фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник інституту термоелектрики Національної академії наук України і Міністерства освіти і науки України
18. **Гришко Богдан Дмитрович** – студент Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
19. **Гудінова Ірина Леонідівна** – науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
20. **Демиденко Ганна Валеріївна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини № 1, основ біоетики та біобезпеки Харківського національного медичного університету
21. **Дрозд Вікторія Юріївна** – студент Буковинського державного медичного університету
22. **Жоголь Оксана Володимирівна** – студентка Луцького національного технічного університету
23. **Каднічанська Віра Миколаївна** – старший викладач кафедри менеджменту Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
24. **Каньовська Людмила Володимирівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри внутрішньої медицини Буковинського державного медичного університету
25. **Каушанська Олена Вячеславівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри внутрішньої медицини Буковинського державного медичного університету
26. **Кровіцка Яна Анатоліївна** – студентка обліково-фінансового факультету Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
27. **Лапушенко Марія Володимирівна** – магістр психології, аспірант кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
28. **Лєскова Любов Федорівна** – старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
29. **Логвінова Оксана Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент Інституту хімічних технологій Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
30. **Лопащук Інна Афанасіївна** – кандидат економічних наук Буковинського державного фінансово-економічного університету
31. **Лукіша Роман Тарасович** – студент Національного університету цивільного захисту України
32. **Лях Галина Романівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Донбаського державного педагогічного університету
33. **Лящук Ольга Сергіївна** – молодший науковий співробітник Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
34. **Максим Ольга Василівна** – науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
35. **Максимів Наталія Василівна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
36. **Марциняк-Дорош Оксана Михайлівна** – доцент кафедри психології Львівського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом

37. **Маскевич Олена Людвігівна** – старший викладач кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
38. **Маслюківська Анна Олександрівна** – аспірант, асистент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
39. **Махінова Маріанна Вікторівна** – аспірантка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
40. **Мідляр Алла Костянтинівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
41. **Міндова Олена Ігорівна** – аспірантка Академії фінансового управління
42. **Міхавчук Ліля Федорівна** – аспірант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
43. **Міхальова Ангеліна Валеріївна** – студент Буковинського державного фінансово-економічного університету
44. **Мошенська Анастасія Володимирівна** – аспірант кафедри вищої математики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
45. **Музика Наталія Ярославівна** – кандидат фармацевтичних наук, асистент кафедри фармації Буковинського державного медичного університету
46. **Мукан Наталія Василівна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
47. **Мусієнко Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
48. **Мякишевська Олена Миколаївна** – старший викладач кафедри банківських інвестицій Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
49. **Небаба Наталія Олександрівна** – асистент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту Української академії банківської справи Національного банку України
50. **Нижеборець Альона Ігорівна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
51. **Овсієнко Людмила Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
52. **Орленко Олена Владиславівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Фінанси і банківська справа» Міжнародного університету бізнесу і права
53. **Осипенко Наталія Володимирівна** – студентка Запорізького національного університету
54. **Паламар Аліна Олександрівна** – асистент кафедри фармації Буковинського державного медичного університету
55. **Перчук Оксана Володимирівна** – старший викладач кафедри обліку, аудиту та контролінгу Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
56. **Пижик Дар'я Ігорівна** – студентка Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
57. **Пінчук Ірина Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
58. **Погореленко Наталія Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
59. **Поліщук Вадим Григоровичи** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Луцького національного технічного університету
60. **Помаза-Пономаренко Аліна Леонідівна** – кандидат наук з державного управління, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії управління у сфері цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України
61. **Прокоп Вікторія Ігорівна** – студентка Луцького національного технічного університету
62. **Прохорчук Світлана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент Міжнародного університету бізнесу і права
63. **Радєва Ольга Георгіївна** – старший викладач кафедри обліку та аудиту Запорізького національного університету
64. **Редько Неоніла Вікторівна** – здобувач кафедри фінансів та банківської справи Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
65. **Русакова Людмила Іванівна** – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, викладач Канівського коледжу культури і мистецтв
66. **Русановська Орися Андріївна** – аспірант кафедри маркетингу і логістики Національного університету «Львівська політехніка»
67. **Руссіян Олена Анатоліївна** – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу проблем моделювання економічних систем Інституту економіки промисловості Національної академії наук України
68. **Рябовол Тетяна Анатоліївна** – старший науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
69. **Савич Іван Васильович** – аспірант кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

70. **Савченко Ганна Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вищої математики Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
71. **Саєнко Олена Романівна** – старший викладач кафедри обліку та аудиту Запорізького національного університету
72. **Саєнко Ольга Миколаївна** – аспірант Донбаської державної машинобудівної академії
73. **Саєнко Світлана Геннадіївна** – кандидат економічних наук, викладач кафедри обліку та аудиту Запорізького національного університету
74. **Самородов Борис Вадимович** – завідувач кафедри банківської справи, доцент, доктор економічних наук Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
75. **Сафонова Тетяна Василівна** – старший викладач Мистецького інституту художнього моделювання та дизайну імені Сальвадора Далі
76. **Семенюк Людмила Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
77. **Семчук Жанна Віталіївна** – кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та підприємництва, доцент кафедри фінансів та кредиту Львівського університету бізнесу та права
78. **Сердюк Любов Василівна** – в.о. доцента Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
79. **Сидоренко Ольга Миколаївна** – в.о. доцента кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
80. **Січкаренко Кирило Олексійович** – кандидат географічних наук, науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України
81. **Скриньковський Руслан Миколайович** – кандидат економічних наук, викладач кафедри демографії, трудових відносин і соціальної політики Львівського університету бізнесу та права
82. **Слинько Юлія Олександрівна** – асистент кафедри стоматології дитячого віку, дитячої щелепно-лицевої хірургії та імплантології Харківського національного медичного університету
83. **Стадницька Юлія Юріївна** – асистент кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка»
84. **Супрун Ольга Олександрівна** – аспірант кафедри обліку і аудиту та фінансів Херсонського державного аграрного університету
85. **Сурніна-Далекорей Ольга Анатоліївна** – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Ужгородського національного університету
86. **Сухецька Аліса Олександрівна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
87. **Таралло Володимир Леонідович** – доктор медичних наук, професор, професор кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я Буковинського державного медичного університету
88. **Ткач Єлизавета Петрівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри внутрішньої медицини Буковинського державного медичного університету
89. **Токаренко Олена Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Бердянського державного педагогічного університету
90. **Токарук Людмила Степанівна** – кандидат педагогічних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
91. **Топольницька Тетяна Богданівна** – асистент кафедри теорії економіки та управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
92. **Трефаненко Ірина Валентинівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри внутрішньої медицини Буковинського державного медичного університету
93. **Трифонова Олена Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту виробничої сфери Національного гірничого університету
94. **Трішкіна Ніна Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, директор Хмельницького торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету
95. **Удод Наталія Миколаївна** – старший викладач кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі
96. **Уткіна Олександра Володимирівна** – студентка факультету банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
97. **Фалько Наталія Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
98. **Чаркіна Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології Криворізького педагогічного інституту Криворізького національного університету
99. **Чарченко Павло Станіславович** – старший викладач кафедри педагогічної майстерності Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського
100. **Чепурна Ірина Миколаївна** – викладач кафедри східних мов Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
101. **Шапаренко Христина Андріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
102. **Швачко Вікторія Анатоліївна** – старший викладач кафедри менеджменту Бердянського державного педагогічного університету
103. **Шерман Михайло Ісаакович** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформатики, програмної інженерії та економічної кібернетики Херсонського державного університету
104. **Шийка Юлія Іванівна** – асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка»
105. **Яворська Надія Петрівна** – старший викладач кафедри екологічної політики та менеджменту природоохоронної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 12 (15) грудень, 2014 р.
Частина II
Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 23.12.2014 р.
Формат 64x90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 36,97. Тираж 100 прим.
Зам. 1214-26.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.